

p-ISSN : 1300-9702
e-ISSN : 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Firat University

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of International Social Sciences

Cilt/Volume: 26

Sayı/Issue: 2

Temmuz / July – 2016

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir ve TÜBİTAK, ULAKBİM SBVT, ASOS İndex ve EBSCO tarafından taranarak indekslenmektedir.

The Journal of Social Sciences is international refereed and indexed in TÜBİTAK, ULAKBİM SBVT, ASOS Index and EBSCO

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of International Social Sciences

p-ISSN: 1300-9702

e-ISSN: 2149-3243

YAYIN İLKELERİ / *The Principles of Publication*

Her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere iki sayı halinde yayımlanır.

This journal is published two be annually in January and July every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.

In the Journal, Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social sciences

Yazılar yayın ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.

Articles are published after the approval of editorial and advisory board members

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.

All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring to the name of the journal.

Cilt/Volume: 26 Sayı/Issue: 2

GENEL YAYIN YÖNETMENİ

Editor in Chief

Prof. Dr. Zahir KIZMAZ

EDİTÖRLER

Editors

Prof. Dr. Zahir KIZMAZ

Prof. Dr. Bahir SELÇUK

Yrd. Doç. Dr. İlhan Oğuz AKDEMİR

YAZI İŞLERİ

Editorial Secretary

Mehmet ÜNSALDI

Yazışma Adresi / Correspondence

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

23119 - ELAZIĞ

Tel : 0-424-241 54 80

0-424-237 00 00-3739

Fax : 0-424-233 21 80

e-mail: sbedergi@firat.edu.tr

Web: <http://sosbe.firat.edu.tr/tr/node/128>

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/firatsbed/issue>

Dizgi / Composition:

Mehmet ÜNSALDI

Baskı / Print:

Fırat Üniversitesi Basımevi

Tel : +90 424 2370000/4495

ELAZIĞ - 2016

YAYIN KURULU / Editorial Board

Prof. Dr. Zahir KIZMAZ (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Bahir SELÇUK (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. İskender OYMAK (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Aydın ÇELİK (Fırat Üniversitesi)

Doç. Dr. Burcu ÖZCAN (Fırat Üniversitesi)

Doç. Dr. Kürşat ÇELİK (Fırat Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Tamer KAVURAN (Fırat Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. İ. Oğuz AKDEMİR (Fırat Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU / Advisory Board

Prof. Dr. Abdulhalim AYDIN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet YATKIN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Ergün YILDIRIM (Yıldız Üniversitesi)

Prof. Dr. H. Musa TAŞDELEN (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Harry ROGGE (KNAG)

Prof. Dr. Karl DONERT (Liverpool Hope University)

Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer AYTAÇ (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Mahmut ATAY (Selçuk Üniversitesi)

Prof. Dr. Mahmut KAPLAN (Fatih Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet AYGÜN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ (İnönü Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Saadettin TONBUL (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK (İnönü Üniversitesi)

Doç. Dr. Ruhay YAŞAR (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Assoc. Prof. Dr. Ion LIHACIU (Al. I. Cuza University)

Sc. D. Prof. LU Aleksandr TSOI (Lodz University)

BU SAYININ HAKEMLERİ / Referees of The Issue

- Prof. Dr. Ahmet YATKIN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Ana Maria CONSTANTINOVICI STEFAN (Al. I. Cuza Univ.)
Prof. Dr. Aydın ÇELİK (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Bahir SELÇUK (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Çetin SEMERCİ (Bartın Üniversitesi)
Prof. Dr. Dolunay ŞENOL (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih TEPEBAŞILI (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Hacı DURAN (Adıyaman Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan BOYNUKARA (Namık Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. İhsan DERMAN (İstanbul Arel Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Nuri GÖMLEKSİZ (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahmut Cengiz YILDIZ (Bingöl Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet AYGÜN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Zeydin YILDIZ (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Prof. Dr. Mukadder BOYDAK ÖZAN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat KARABULUT (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv.)
Prof. Dr. Orhan DENİZ (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Prof. Dr. Rifat İRAZ (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Tarık ÖZCAN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Zakir AVŞAR (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Zühal ÇUBUKÇU (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet KARA (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Beyhan KESİK (Giresun Üniversitesi)
Doç. Dr. Ebru BURCU YILMAZ (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Erkan Turan DEMİREL (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan BURAN (Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan ŞENER (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice ÖZ (Işık Üniversitesi)
Doç. Dr. Hüseyin CİNOĞLU (Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. İlke Evin GENCEL (Çanakkale 18 Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Kürşat ÇELİK (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa AKDAĞ (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa ALİCAN (Adıyaman Üniversitesi)
Doç. Dr. Mücahit COŞKUN (Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL (Adıyaman Üniversitesi)
Doç. Dr. Necmi GÖKYER (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Nurullah ULUTAŞ (Muş Alparslan Üniversitesi)
Doç. Dr. Onur BEKİROĞLU (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Özcan BAYRAK (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Özgür BİRSEN (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Ruhat YAŞAR (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Sabahattin DENİZ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç. Dr. Ünal TAŞKIN (Adıyaman Üniversitesi)
Doç. Dr. Vedat ÇAKIR (Uşak Üniversitesi)
Doç. Dr. Vehbi BAYHAN (İnönü Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet KAYINTU (Bingöl Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. F. Gül KOÇSOY (Fırat Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Coğrafya / Geography

Ö. Faruk İNCİLİ, İ. Oğuz AKDEMİR

İklimin Konut Kültürü Üzerine Yansımaları: Tarihi Kilis Evleri Örneği
The Reflections on the Housing Culture of the Climate: The Case of Historical Kilis Housing..... 1

Murat SUNKAR, Vedat AVCI

Şepker Çayı Aşağı Havzası'nın (Adıyaman Batısı) Heyelan Duyarlılık Analizi
Landslide susceptibility analysis for Şepker Stream Lower Basin (West of Adıyaman)..... 13

Dil ve Edebiyat / Language and Literature

Abdülhalim AYDIN

Bir Gerçeklik Arayışından Öyküsel Bir Anlatıya: Maupassant'ın *Solitude*'ü ve Yakup Kadri'nin *Mehdi Efendinin Keşfi* Öyküleri
From The Pursuit Of Reality To a Narration: Maupassant's Solitude And Yakup Kadri's Mehdi Efendinin Keşfi 45

Ali YILDIRIM

Sâ'ib-i Tebrîzî'nin Türkçe Şiirlerinde Fuzûlî Etkisi
Fuzulî's Effect in Sâ'ib-i Tebrizî's Turkish Poems..... 53

Bahir SELÇUK

Na'tların İstişfâ Bölümlerinde Söylem Düzeni
The Order of Discourse in Istişfâ Part of Na'ts 65

Hasan ŞENER

Türk Edebiyatında Mi'râciyye Geleneği ve Harputlu Rahmî'nin "Beyân-ı Mi'râc" Başlıklı Manzumesi
Miraciyye Tradition in Turkish Literature and Manzume of Harputlu Rahmi Entitled "Beyân-ı Mi'râc"..... 77

Mehmet ULUCAN

Orhan Veli'nin Şiirlerinde Çocuksu Söylem
Childish Discourse in Orhan Veli Poetry..... 93

Onur YILMAZ

Türk ve Alman Siyaset Yaşamında Kadın Figürü ve Politik Söylemleri. Politik Dilbilim İncelemesi, Angela Merkel ve Tansu Çiller Örneği
Women Figure in Turkish and German Political Life and Their Political Discourses. A Study of Political Discourse Analysis, Angela Merkel and Tansu Çiller..... 109

Seda ARIKAN

Angela Carter's The Bloody Chamber: A Feminist Stylistic Approach
Angela Carter'in The Bloody Chamber Adlı Anlatısı: Feminist Değişbilimsel Bir Yaklaşım 117

Volha KORBUT SALMAN

The Quest For Tangible Power in The Intangible World Of Absurd in Harold Pinter's "Old Times"
Harold Pinter'in "Eski Zamanlar" Oyununda Uyumsuz Soyut Dünyada Somut Güç Arayışı..... 131

Eğitim Bilimleri / Education Sciences

Ceyda ÖZÇELİK, Nuriye SEMERCİ

Disiplinler Arası Öğretim Yaklaşımına Dayalı Hazırlanan Öğretim Etkinliklerinin, Öğrencilerin Geometrik Cisimlerin Hacimleri Konusundaki Akademik Başarılarına Etkisi
The Effect of Instructional Tasks Prepared Based On Inter-disciplinary Instructional Approach On Students' Academic Achievement In The Subject Of Volumes Of Geometric Objects..... 141

Eray GEDİKOLU, Çetin SEMERCİ

Yansıtıcı Düşünme Etkinlikleri Destekli Modüler Öğretimin 5. Sınıf Bilişim Teknolojileri ve Yazılım Dersinde Öğrencilerin Akademik Başarılarına Etkisi
The Effect of Modular Teaching Supported By Reflective Thinking Activities On Students' Academic Achievement in 5th Graders' Information Technologies & Software Classes..... 151

Hülya GÜLAY ÖĞELMAN, Aysun GÜNDOĞAN, Hatice ERTEN SARIKAYA, Alev ÖNDER

Anaokuluna Devam Eden Çocuklarda Serbest ve Hareketli Oyun Düzenlemelerinin Akran İlişkilerine Etkisinin İncelenmesi
Examination of The Effect of Free and Active Play Arrangements on Peer Relationships in Children Attending Kindergarten 163

Mukadder BOYDAK ÖZAN, Mehmet SAYICI

İlköğretim Kurum Yöneticilerinin İzlenim Yönetimi

Primary School Administrators' Impression Management..... 175

Vildan DONMUŞ, Eyüp İZCİ

Ortaöğretim Seçmeli Proje Hazırlama Dersine Yönelik Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi

An Investigation of The Teachers' Views On The Elective Project Preparation Course In High School.... 189

İktisadi ve İdari Bilimler / Economics and Administrative Sciences

Cem AYDEN, Seda İŞGÜZAR

Üniversite Öğrencilerinin Yaratıcılık Düzeyleri ve Motivasyonları Arasındaki İlişkiyi İncelemeye Yönelik Araştırma

The Study on Investigation of Relationship Between Creativity Levels and Motivations of the University Students..... 201

Ender AKYOL, Yasin Yimam MOHAMMED

Bölünmüş Toplumlarda Çoğunluk Esasına Dayanan Seçim Sisteminin Zorlukları ve Azınlıkların Temsili: Etiyopya Örneği

The Challenges of Majoritarian Electoral System in Divided Societies and Minority Representation. The Case of Ethiopia..... 219

İletişim / Communication

Kenan DEMİRCİ

7 Haziran 2015 Genel Seçimleri Bağlamında Elazığ Milletvekili Aday Adaylarının Seçim Afişlerinin Analizi

Analysing The Election Posters of Candidate for Nomination of Representative in Elazığ in The Context of June 7th. 2015 General Election 237

Süleyman İLASLAN

Türkiye'de Kısa Dalga Radyo Dinleme Deneyimi: DX'cilik

The Experience of Short Wave Radio Listening in Turkey: DX'ing..... 251

Tamer KAVURAN, Kainat OZPOLAT

Görsel İletişim Aracı Olan Dergilerin Tasarlanma Süreci

The Journal Design Process As a Visual Communication Agent..... 267

Sosyoloji / Sociology

Dolunay ŞENOL, Sezgin ERDEM, Elif ERDEM

İŞİD: Küresel Bir Terör Örgütü

ISIS: A Global Terror Organization 277

Yelda SEVİM, Ayşenur GÜLDESTE, Canan ÖNER

Boşanan Erkeklerin Sorunları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Elazığ İli Örneği)

A Sociological Research About The Problems of Divorced Men (The Case of Elazığ)..... 293

Zahir KIZMAZ, Muhammet ÇEVİK

Madde Bağımlılığıyla Mücadelede İnanç Odaklı Yaklaşım: Kardelen Rehabilitasyon Merkezi Örneği

Faith-Based Approach in the Fight Against Drug Addiction: Kardelen Rehabilitation Center Example... 313

Tarih / History

Celalettin UZUN, Enver ÇAKAR

17. Yüzyılda Harput Kalesi

Harput Castle in the 17th Century..... 337

Taner YILDIRIM

Abbasiler'de Sportif Faaliyetler ve Eğlence Kültürü

Sport Activities And Entertainment Culture In Abbasids..... 351

Makale Yazım Kuralları / Writing Instructions for Papers..... 369

İKLİMİN KONUT KÜLTÜRÜ ÜZERİNE YANSIMALARI: TARİHİ KİLİS EVLERİ ÖRNEĞİ

The Reflections on the Housing Culture of the Climate: The Case of Historical Kilis Housing

Ömer Faruk İNCİLİ¹

İlhan Oğuz AKDEMİR²

ÖZET

Günümüzde teknolojinin nimetleri kullanılarak, iklimin oluşturmuş olduğu dezavantajlar nispeten önlenabilmektedir. Fakat eski dönemlerde ısıtma ve soğutma teknolojilerinin olmayışı insanları doğal iklimik şartlar oluşturmaya zorlamıştır. Böylece meskenler doğal iklim faktörüne göre şekillendirilmiştir. Bugün klima teknolojisinin amacı, insanın rahatça yaşamını sürdüreceği optimum sıcaklık değerlerini muhafaza etmektir. Klima teknolojisinin gelişmediği tarihi dönemlerde ise doğal yollarla sıcaklıkları optimum seviyede tutmaya çalışmışlardır. Aslında klima teknolojisi ile doğal klima şartlarının sunmuş olduğu nimetlerde insanlar tarafından ellerinin tersiyle itilmiştir. Çalışmada eski dönemlerde insanların oluşturmuş olduğu meskenlerin iklimle uyumlulukları değerlendirilecek, bu meskenlerin nasıl doğal iklim şartlarına uygun olduğu, planı ve ek yapılarıyla beraber açıklanmaya çalışılacaktır.

Kilis'te iklimin şekillendirdiği tarihi konutlarda bir takım özel kullanım alanları ve eklentileri oluşturulmuştur. Örneğin; kuytu ev, havış/havuş (avlu), kible evi, poyraz evi, mağara, kuş penceresi, eyvan (livan), berbah, dehliz bunlardan bazılarını oluşturmaktadır.

Çalışmada iklimin Kilis konut kültürüne yansımaları ayrıntılı olarak ele alınacak, bu konutların şehir içerisindeki dağılımları ve bugünkü kullanım durumlarının ne olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır. Yapılan alan araştırması sonucunda derlenen bilgiler görsel materyallerle zenginleştirilip coğrafi prensiplere göre ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya, İklim, Konut, Konut Kültürü, Kilis.

ABSTRACT

Today, using the technology's blessings and disadvantages that have created the climate can be prevented relatively. But the lack of heating and cooling technology in ancient times, people have been forced to create natural climatic conditions. Thus dwellings have been shaped by natural climatic factors. In fact, it has tried to eliminate the disadvantages of climate with technology, so to some extent dwellings could get away from dependence on natural climatic conditions. However, the reverse was also pushed by the hands of people in blessing offered by natural climate. The study will assess the compatibility of residential climate that has been created with the old people, it will be discussed as appropriate to how natural climatic conditions of these dwellings.

A team in history has shaped the climate in Kilis private housing areas and add-ons have been created. For example; "Secluded Home", "Havis /Havus (Courtyard)", "Qibla House", "Northeastern House", "Caves", "Bird Window", "Eyvan (Livan)", "Berbah", constitute some of these corridors.

Kilis housing culture reflection of the climate of work will be discussed in detail, distributions in the cities of this area and the present use cases that will be tried to determine what happened. The results of the field survey information collected will be handled according to the geographical principle enriched visual materials.

Keywords: Geography, Climate, Housing, Residential Culture, Kilis.

GİRİŞ

İlk çağlardan günümüze kadar insanlar konfor koşullarını sağlama zorunluluğu karşısında iklimsel etkenleri kontrol altına almak için yapma çevrelere ihtiyaç duymuşlardır. Diğer bir deyişle,

¹ Öğr. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Muallim Rifat Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler Öğretmenliği ABD. KİLİS

² Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Coğrafya Böl. ELAZIĞ ioakdemir@firat.edu.tr

aylarında bu kapaklar örtülerek ısı kaybı azalmış oluyordu. Kapaklar kapatılınca evin ışık almasını ise yukarıda bahsi geçen kuş pencereleri sağlıyordu.

Sokaklarda ve evin içindeki “dehliz” (Sokaktan avluya girişteki dar ve uzun, üzeri kapalı yapı) ve avlularda karşılıklı pencereler açılmak suretiyle hava sirkülasyonları sağlanmış ve yaz sıcaklarından korunulmuştur. Konut yapımlarında, sokak planlarında hakim rüzgar yönleri bile dikkate alınmıştır. Böylece doğal ve iklimsel özelliklerden yararlanılarak insan yaşamı biraz daha kolaylaşmıştır. Bunun en güzel örneği yerel ağızda “kalles havası” denilen, Akdeniz üzerinden gelecek özel bir klima etkisi yapan batı rüzgarının planlama ve biçime büyük ölçüde etki etmiştir. Yazlık odalarda ev pencereleri batı tarafa açılarak bu rüzgardan faydalanılmıştır.

Foto 1. Kilis Evlerinde Yapı Taşları: Kilis evlerinde kullanılan en yaygın malzeme taştır. Kireç taşı ve marndan oluşan yapı malzemesi çabuk işlenebilir özellik taşımaktadır. Özellikle kışık odaların duvarlarının kalın yapılması söz konusudur. Ayrıca bu yapı malzemesinin odaları kışın sıcak, yazın ise serin tuttuğu söylenmektedir.

Öyle ki şehirde bazı tarihi evlerin çatılarında, çatıdan yukarı doğru yükselen (yaklaşık bir buzdolabı ölçülerinde) taşla örülmüş bacaya benzer bir kütle batıya açılan kısmı ile rüzgarı vakumlamakta, bu havayı aşağıda açılan bir dolap kapağından odanın içine boşaltmaktadır. Bir çeşit klima düzeni sayılabilecek bu yapı da Tarihi Kilis evlerinde doğal klima etkisini yansıtır.

Kilis evlerinin iç hacminin büyük olması, iç mekanda oksijen miktarının yüksek kalmasına ve serinliğe de sebep oluyordu. Evin, kışın kapalı olduğu zamanlarda da ahşap doğramaların ince detaylarından nefes alıyor olması, içerdeki havanın tazeliğine katkı sağlamakta ve bununla birlikte diğer ahşap ve sıvalı yüzeyler nefes alma özelliğine sahip olduğu için yoğunlaşma ve rutubet meydana gelmemektedir (Bebekoğlu, 2008, s.167). Hatta “Kilis evlerinde yazın yemekleri, etleri bozulmadan saklayabilmek için cereyanların yıldırım süratiyle geçtiği dehlizlere kafesli dolaplar yapılmıştır. Yazın en sıcak günlerinde buralarda günlerce yemek ve et saklanabilmekteydi. Bu kafesli yerler eski şehrin buzdolapları gibi idi” (Konyalı, 1968, s.626).

Avluda ise gölgelikler sağlamak amacıyla çeşitli meyve ağaçların olduğu görülmektedir. Ayrıca avlunun ortasına bir havuz yerleştirilerek sıcak yaz günlerinde bir serinlik elde edilmiştir. Bu havuzlar aynı zamanda su biriktirilerek bir su deposu olarak kullanılmıştır.

2. SOKAK-CADDE SİSTEMLERİ VE KONUT İKLİMİ

Herhangi bir Müslüman kentinin havadan çekilmiş olan fotoğrafı bir labirenti andırır. Önceden tasarlanmış bir plana uymak yerine, binalar ulaşım yollarının ya etraflarından dolaşmasına ya da iyi kötü aralarından geçmeye uğraşmalarına sebep olmuşlardır.

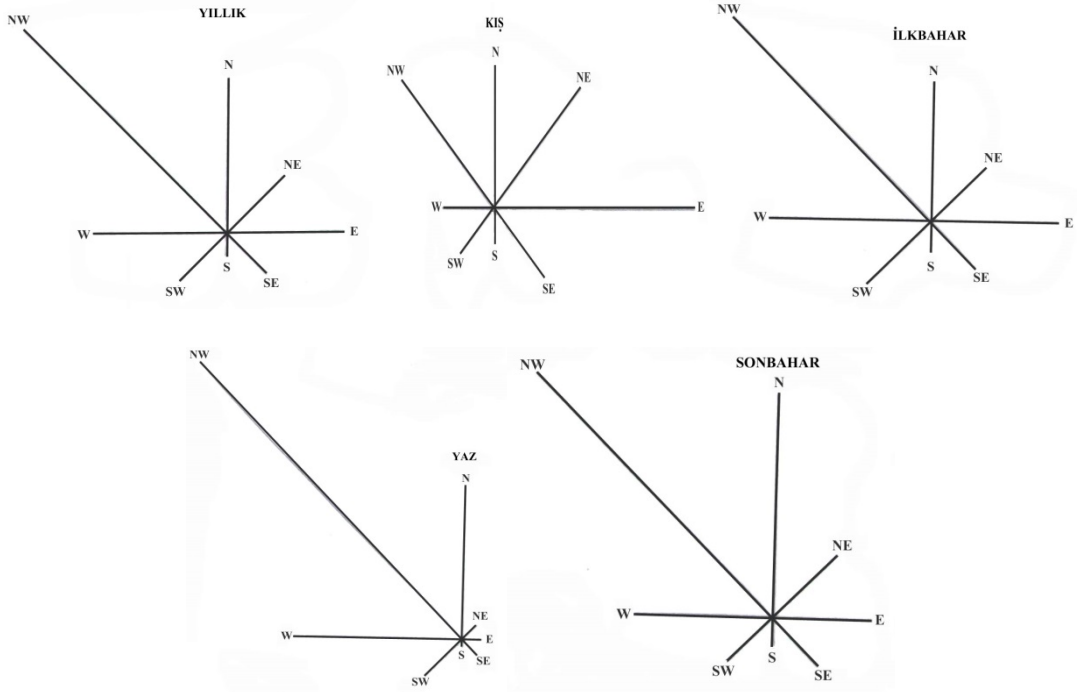
Harita 1. Kilis Sokak Sistemleri Haritası

Sonuç, olağanüstü çıkmaz sokak ve düz bir hat izlediklerine çok ender rastlanan sokak çizgileridir. Bu yol sistemine yönelik çok çeşitli açıklamalar önerilmiştir. İklim ile ilgili açıklamalar; sokakların dolambaçlı hali gölgeli alanlar yaratmakta, toz kaldıran rüzgârları kesmektedir (Raymond, 1995, s.127-128). Kısaca, karasal iklimin etkisi, avlu oluşturmayı ve gölge oluşması için sokakları dar yapmayı; kenti sıkışık yapma zorunluluğu, konutların bitişik yapılmasını sağlamıştır (Erginbaş, 1955 ve Subaşı, 1985).

Çıkmaz sokakların oluşumu üzerine ise birçok araştırmacı farklı yorumlar getirmiştir. Ancak çıkmaz sokakları oluşturan asıl faktör iklim özellikleri olmuştur. Çıkmaz sokakların Akdeniz ikliminin görüldüğü Yunanistan, İtalya, İspanya gibi ülkelerde de görülmesi iklim özelliklerinden kaynaklandığını göstermektedir. Çıkmaz, dar sokaklarla gölgeliklerin sağlandığı şehirlerde, hava

cereyanları (ventilasyon) vasıtasıyla sıcak yaz günlerinde serin bir ortam yaratılmaktadır. Çalışma sahasımız olan Kilis'te de çıkmaz sokakların oluşumunda ilk faktörün iklim olduğu görülmektedir.

Kilis şehrinde sokaklar sadece ve zorunlu olarak yerleşim merkezinin çevresini dolanmakta ve genellikle şehrin daha uzak bir noktasına ulaşmak için aşılmaya yaramaktadır. Çıkmaz sokaklar ise tersine çoğunlukla sadece orada yaşayanları ilgilendirmektedir. Dar sokaklar daha geniş sokak ve yollara doğru ilerlerken bazı kesişme noktalarında meydanlıklar ve kıvrımlar oluşmaktadır. 2,5-3 metre genişliğindeki sokaklar, bazen daralır bazen genişleyerek, kıvrımlar, köşeler, meydanlaşmalar oluşturarak, hareketli, sürprizli bir dolaşım sağlamaktadır. Sokakların kıvrımlı ve dar oluşunun nedeni yüksek avlu duvarları ve evlerin sokak çıkmaları sokağı daraltarak gölgelik sağlanmasıdır. Bu haliyle tarihi Kilis sokakları adeta labirenti andırır (**Harita 1**). “Konutların küçük parsellerdeki yoğun yerleşimi ve dar sokaklar kent dokusu bütününde bir mikroklima etkisi oluşumunu sağlamıştır. Kent üzerinde yer alan büyük bir şemsiye görevindeki sık yerleşim dokusu, yazın sıcaktan kışın ise sert rüzgârlardan konutları korur” (Karagülle ve Demir, 2010) .

Şekil 1. Kilis Mevsimlere Göre Rüzgar Güllü Diyagramları (DMİ)

Kilis evlerinde doğal şartlar gerçekten iyi analiz edilerek incelikte inşa edilmiştir. Örneğin, sokak yönleri bile hakim rüzgar yönüne göre planlanmıştır. Kilis'te hakim rüzgar yönünün Kuzeybatı yönünde olduğu görülmektedir. Yaz dönemi hakim rüzgar yönü incelendiğinde Kuzeybatı, Batı ve Kuzey yönden esen rüzgarların ön planda olduğunu görmekteyiz (**Şekil 1**). Kilis'te çıkmaz sokakların oluşumu nispeten hakim rüzgar yönüne göre şekillenmiştir. Güney, güneydoğu, doğu yönlerinde çıkmaz sokakların az, buna rağmen Kuzeybatı, Kuzey ve Batıya bakan yönlerde ise çıkmaz sokakların yoğunlaştığı görülür (**Harita 1**). Bu da doğal şartların iyi analiz edilerek iklimin olumsuz yönlerinin bertaraf edildiğinin kanıtıdır.

3. KİLİS KONUT TİPOLOJİSİ VE İKLİM

Tarihi Kilis evleri genellikle avlulu yapıda, iklim şartları ve sosyo-ekonomik yapının etkisiyle oluşturulmuştur. Dar çıkmaz sokaklar çevresinde, yüksek duvarlarla sokaktan yalıtılan tarihi Kilis evleri aynı zamanda mahremiyet olgusuyla da şekillenmiştir. Konutların yer seçimi ve yer seçimine göre biçilen değerleri de dikkat çekici bir unsurdur. Örneğin, çıkmaz sokakların en sonundaki evler “kuytu ev” olarak ifade edilmiş ve çıkmaz sokağın dibindeki bu evler fiyat olarak diğerlerine göre

daha yüksekti. Bu durum mahremiyetin ve iklimin etkisiyle ortaya çıkmıştır. İklimsel açıdan değerlendirildiğinde, yazların çok sıcak geçtiği Kilis'te vantilasyonlardan faydalanmak için uzun çıkmaz sokaklar kullanılmış ve en avantajlı olanı en dipte olan olduğu için bu evler daha kıymetli olmuştur. En dipteki evden sokak girişine doğru gidildiğinde ise ev fiyatları giderek düşmekteydi.

Kilis'te bozulmuş Akdeniz ikliminin hakim oluşu, yazların çok sıcak olması sebebi ve kış süresinin nispeten kısa oluşu yaşantının büyük bir bölümünün avluda geçmesine sebep olmuştur. Dar bir sokaktan giriş yapılan avlu etrafında, mutfak, kiler, odalar ve tuvalet yer almaktaydı. Odaların birbirleriyle bağı olmayıp, bir odadan diğerine geçiş için avlunun kullanılması gerekirdi. "Evler tek, iki ve üç katlı olarak yapılabilmekteydi. İçeride dönük yaşam tarzında kadının gün boyu evde oluşları ve yaşamın, özellikle yazları sürekli avluda geçmesi nedeni ile buraya önem verilmiştir" (Savaşçioğlu, 2008, s.108). Kilis avlulu evleri genellikle doğu-batı doğrultusunda inşa edilmiştir. Bunun sebebini iklim koşullarında aramak gerekir. Nitekim kuzeyden gelen soğuk havadan korunabilmek için yapıların cephesi daha çok güneşe yönelik olarak yapılmıştır. Yazın kuzeydeki odalar, kışın ise daha sıcak olacağı için güneydeki odalar kullanılmaktaydı. Hatta bu farklı mevsimlerde kullanılan evler halk dilinde, yazın kullanılan kuzeydeki odaya "poyraz evi", kışın kullanılan güneydeki eve ise "kible evi" adı verilir. Güneydeki kible evlerinin duvarları daha kalın, pencereleri daha küçük ve daha dayanıklı yapılarıdır.

Örneğin, Hakverdi mahallesinde bulunan tescillenmiş "Neci Evi"nde bu yapı izlenebilmektedir. Yapı "U" formunda şekillenmiş olup batı cephesi boş bırakılarak hava alma sağlanmıştır. 10x10 metre ebatındaki avlu etrafına yapılmış oda sistemlerinden kış mevsiminde kullanılan odaların duvar genişlikleri 75 cm'yi bulmaktadır. Bu odaların yönleride güney tarafa baktıkları tespit edilmiştir. Böylece bu odalar halk dilinde "Kible Ev" ismini alacaktır. Yazın kullanılan odalar ise eyvanlı olarak inşa edilmiş, kışın kullanılan evlere nazaran daha ince duvarlı, bol pencereli ve batı yöne pencereli oldukları görülmektedir. Nitekim bu odalar ise "Poyraz Evi" olarak isimlendirilecektir (Savaşçioğlu, 2008).

4. KİLİS KONUT KÜLTÜRÜ VE İKLİM

Tarihi Kilis evleri, bölgenin iklimine göre tasarlanmış, insanların rahat yaşaması için bölümler oluşturulmuş, bölgede yetişen çeşitli ağaç ve bitkilerden geniş ölçüde istifade edilmiştir. Bu evler, odalar, eyvan ve avlu esasına göre şekillenmiştir. Bu özelliklerinden dolayı Kilis ev mimarisinde insanın rahat ve mutluluğunun ön planda tutulduğu görülmektedir.

Her bölgede konut yapımını iklim, arazi durumu, gelenek-görenekler, yaşayış biçimi ve benzeri etmenler belirler (Özbek, 2010). Kilis, kış aylarında yağışlı, uzun süren yaz aylarında güneşli, sıcak bir yerleşim merkezidir ve aile hayatının dışa kapalı olmasından dolayı Kilis evi, bu etmenlerin zaman faktörüyle de birleşerek biçimlendirdiği bir konut türüdür. Kilis evinde, avlunun sokak tarafındaki yüksek penceresiz bir duvar, evi dışarıya kapalı tutar. Cadde ve sokakların darlığına karşılık, evler ferahlık ve huzur veren birer mekân olarak düzenlenmiş, evlerin mimarisinde ailenin rahat ve huzuru ön planda tutulmuştur. "Yaşama süreci açısından bakıldığında, ev adeta bütün hayatı evde geçen kadın için yaratılmış bir mekandır ve kadın bu mekanda dış dünyanın bir modeli yaratılmıştır. Dışa kapalı olan "ev"nin tek açık mekanı olan avlu sadece gökyüzüne açıktır. Dört taraftan kuşatılmış ve sokaktan soyutlanmış olan ev halkı avluda sadece evrenle iletişim sağlamaktadır" (Kuban, 1965: 55).

Kilis evleri inşa edilirken ilk önce iklim şartları göz önüne alınarak iki bölüm halinde oluşturulmuş ve orta kısmına geniş bahçe yapılmıştır. Yapılan iki binanın birinin yönü kuzeye (poyraz ev), diğerinin yönü güneye (kible ev) bakacak şekilde yapılmıştır. Bunun nedeni güneş ışığından fazla yararlanmaktır. Poyraz ev güneşi arkasına aldığı için yaz ve bahar aylarında kullanılmaktaydı. Güneye bakan kible ev ise bol güneş aldığı için kışın oturulmak için tercih edilmektedir. Kible ev daha muhafazalı yapılmış olup kalın duvar, pencereler iç kapaklar genellikle kible evde bulunmaktaydı. Kilis konutlarını özel kılan birtakım konut öğeleri ise berbah, eyvan, mağaralar, oda sistemleri ve çatı tipleridir.

4.1. Berbah

Sokak ve dış dünyayla çok az ilişkisi olan Kilis evleri, kendi içerisinde avlu etrafında bir araya gelir. Kilis evleri ile sokak, avlu duvarlarıyla birbirinden ayrılmaktadır.

Foto 2. *Belli Yükseltiden Sonra Sokak Duvarlarının Delikli Yapılışı (Bebah): Kilis geleneksel evlerinde avlu sokaktan yüksek bir duvarla ayrılmıştır. Belli yükseltiden sonra bu duvarlarda delikli olarak yapılarak havanın içeri alınması sağlanmıştır. Hatta bu delikli yapıların dışarı bakan tarafı geniş içe bakan tarafı dar yapılarak havanın vakumlanması (emilmesi) sağlanırdı. Yerel dilde bu yapıya "Bebah" adı verilmektedir.*

Bu duvar genellikle 2,5-3 metre boylarında yapılmakta, ev sokaktan bu şekilde ayrılmaktaydı. Duvarların yüksek olmasına rağmen üst kısımları delikli olarak örülmekte (berbah) böylece rüzgar girişleri sağlanmış olmaktadır. Hatta bu kısımlar bir tarafı dar, diğer tarafı geniş olarak yapılarak rüzgarı daha çok çekmesi sağlanmıştır. Berbahlarla hem mahremiyet korunmuş olurken hem de konut iklimi için avantaj sağlanmış olur.

4.2. Eyvan

Türk evi plan tipinde sofanın ve odaların oynadığı rol, Kilis geleneksel konutunda yerini avlu ve eyvana terk eder. Aynı çevresel etmenlere sahip kullanıcıların benzer çözümler üretmesi ve giderek benzer yaşam koşullarının paylaşılması, kültürler arasında da bir etkileşimi beraberinde getirir. Yörenin iklimi ve yapı malzemesi, konutların eyvanlı ve avlulu olarak planlanmasını gerektirmiştir (Subaşı, 1991). Eyvanlı konutlar; Güneydoğu Anadolu'da özellikle kent konutlarının çoğunu oluşturmaktadır (Akın, 1985).

Yerel dilde livan olarak da adlandırılan eyvanlar yarı açık bir mekandır. Eyvanlar iklim şartlarının ortaya çıkardığı bir yapı elemanı olarak üç duvarı ve üstü kapalı, avluya bakan ön yüzü açık olup yaz aylarında kullanıldığı için kuzeye cephelidir. Eyvanlar bu sebeple yazın kullanılan "Poyraz Evi"nin giriş kısmında yer almaktadır. Eyvanlar sıcak yaz günlerinde oturlan avluya göre yüksekte yapılmış gölge alanları oluşturmaktadır. Yaz günlerinde gölge alanlar sunduğu için günlük işlerin yapıldığı, gece ise tün ailenin bir arada yarı açık mekanda oturduğu alanları oluşturmaktadır. Hatta yaz aylarında insanların yattıkları alanlar halini almıştır.

Foto 3. Eyyan (Livan) dan Görünüm: Yaz aylarının sıcaklığından kurtulmak, gölge alanlar yaratmak amacıyla inşa edilmiş eyyan(livan)lar evin giriş kısmındaki çıkıntıdan oluşmaktadır. Özellikle yaz aylarında oturulan mekanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.3. Çatı Tipi

Mesken olarak kullanılan Kilis evleri, çatı örtüsü düz ve genellikle toprak damlardan oluşmaktadır. Toprak damların varlığının bir diğer sebebi ise iklim şartlarından kaynaklanmıştır. Kar yağışlarının nadir yaşandığı, ortalama yağış miktarının fazla olmadığı Kilis'te toprak damların ortaya çıkışında önemli etkindir.

Foto 4. Kilis Çatı Örtüsü Görüntüsü

Kilis evleri önceleri düz dam olarak yapılan ana yapılar daha sonraki dönemlerde beşik çatı ile örülerek üzerleri alaturka kiremit veya sac ile kaplanmışır. Bu bölümler havalandırma pencereleri yapılarak erzak kullanılan bir bölüm olarak kullanılmıştır. Bazı odaların üzeri halen düz toprak dam olarak kullanılmaktadır. Burada un, bulgur, salça gibi yiyecekler ve meyveler burada kurutulur. Evlerin tavanı ahşap direktir. Direklerin üzeri kaplama tahtaları ile kaplanır. Toprak ile kalınlığı arttırılır. En üst tabaka saman karışımı toprakla örtülür ve loğ adı verilen silindir şeklinde ağır taş ile aşağı yukarı çekilerek başlanır. Bu loğ toprağı iyice bastırır ve suyun akış yönü verilir.

4.4. Odalar

Kilis'te konutlar avlu etrafında yan yana dizilen çeşitli büyüklükte ve işlevdeki oda sistemlerinden oluşmaktadır. Kilis'te oda sistemleri buldukları yönlere göre isimlendirilmiş olup; güneye bakan odalara kible evi (kışlık ev veya yaşlı evi), kuzeye bakan odalara "poyraz ev" (yazlık ev) denilmekteydi. Konut içerisinde bir iki merdivenle girilen evler insanların yaşlılık dönemlerinde zorlanmadan girip çıkacağı odalardı. Geniş aile tipinin görüldüğü ailelerde bu odalar yaşlı kimselere verilmekteydi.

Kilis konut kültüründe kible ev diye nitelenen kışlık odalar genellikle bir iki basamakla çıkılan, alt katlarının genellikle mağara olarak kullanıldığı meskenlerdir. Alt kısımdaki mağara, kiler özelliği gördüğü gibi aslında üstteki odanın zeminle bağlantısı kesilerek rutubet önlenmiş olmaktadır. Kışlık odaların tavanları basık olmakta, duvarları daha kalın ve dayanıklı yapılarıdır. Pencere ebatları küçük olup, bu pencerelerin ahşap kapakları mevcut durumdaydı. Soğuk kış günlerinde ısı kaybını önlemek amacıyla bu yola başvurulmuştu. Odaların aydınlatılması ise odanın üst kısımlarında açılmış küçük pencereler veya halk dilinde "kuş pencereleri" denilen yerlerden sağlanmaktaydı.

Yaz evleri ise kuzey tarafa yapılmakta ve poyraz ev olarak adlandırılmaktaydı. Bu evler genellikle iki kat olarak inşa edilmişlerdir. Bu odaların zemin kat pencereleri avluya üst kat pencereleri ise hem avluya hem de sokağa açılabilmişti. Odalarda doğal aydınlatma sistemlerine önem verilmiş, içerinin serin olmasını sağlamak amacıyla tavanın yüksek tutulması ikinci bir pencere sırasının oluşumuna imkan vermiştir. Bu pencerelere kuş pencereleri adı verilmiştir. Alt pencerelerin büyük ebatlarda olmasına rağmen kuş pencerelerinin ebatları daha küçüktür.

Foto 5. Kuş Pencereleri: Kilis evleri normal pencereler yanında odanın yüksek kısmına açılmış küçük boyutlardaki "kuş penceresi" adı verilen yapılara sahipti. Bu pencereler havalandırma özelliği görmekteydi.

4.5. Mağara (Kiler)

Avludan 5-6 basamakla inilen, evin kiler kısmını oluşturmaktadırlar. Yazları serin ve kışları ılık olmaları sebebiyle kiler vazifesi görerek kışlık erzağın depolandığı alanlardır. Mağaraların oluşumunun diğer sebebi ise daimi odaların zeminle temasını kesmek ve rutubetten oturma odalarını korumak amaçlanmıştır. Yalıtım malzemelerinin sınırlı olduğu yıllarda özellikle kışın kullanılan evlerin zeminle ilişkisinin kesilmesi, bu sayede rutubetten korunmalarının sağlanması amacıyla mağara denilen bodrum katlar oluşturulmuştur. Mağaranın diğer özellikleri ise tarımla uğraşan ailelerin tarımsal aletlerini muhafaza ettiği, kışlık erzağını depoladığı özellikle zeytinyağı depolama alanları olarak kullanılmaktaydı.

Foto 6. Mağara ve Ev Görünümü, Üstte ise Kuş Pencereleri

SONUÇ

Kilis'in sokak, cadde ve çıkmaz sokak sistemleri iklimi ve topografyayı çok güzel bir şekilde tasvir etmektedir. Tarihi dönemlerde şehir sıkışık görüntüsüyle dikkat çekmektedir. Bu sıkışıklıkta etkili olan faktör iklim faktörü ve ulaşım araçlarının yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Şehir dokusunun en önemli unsuru olan konutlar ise Kilis'te iklim faktörü ve kültürün etkisiyle şekillenmiştir.

Şehrin yeni mahallelerinde oluşturulan meskenler ise günümüzde pek de doğal sisteme uygun olmayan şekilde inşa edilmektedir. Daha da önemlisi yeni yapılan yüksek katlı binalar tarihi dokuyu oluşturan meskenleri de tehdit etmektedir. Şöyle ki hakim rüzgar yönüne yapılan binalar şehrin havasını kesmekte, belki yüzlerce yıldır kullanılmış doğal klima özelliklerini engellemeye başlamıştır. Ayrıca halkın tarihi mahallelerden çekilmesi, yeni çevre mahallelere doğru yönelim bu tarihi evlerin bakımsız kalmasına ve yok olmasına sebep olmaktadır. Yapılması gereken bu tarihi yapıları korumak ve sonraki nesillere miras bırakmak olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akın, G., 1985**, “ Geleneksel Güneydoğu Evleri”, İTÜ, İstanbul.
- Bebekoglu, S., 2008**, Kilis Kültür Envanteri, Ankara.
- Erginbaş, D., 1953**, “Diyarbakır Evleri”, İTÜ, İstanbul.
- Karağülle, C., ve Demir, Y., 2010**, “Yerel Verilerin Konut Tasarım Sürecinde Değerlendirilmesi: Mardin Örneği, İTÜ Mimarlık, Planlama, Tasarım Dergisi, C:9, S:2, İstanbul.
- Konyalı, İ. H., 1968**, Abideleri ve Kitabeleri ile Kilis Tarihi, Fatih Matbaası, İstanbul.
- Kuban, D., 1965**, “Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, Vakıflar Dergisi, c. 7, s.53-73, Ankara.
- Oral, K. G. ve Manioğlu, G., 2005**, İklimle Dengeli Tasarım: Mardin, Antakya, TASARIM, 157, s.136-142, Ankara.
- Özbek, K., 2010**, Geleneksel Niğde Evleri Mekansal Araştırması ve Kale Bölgesi Örnek Alanında Konut Yerleşimi ve Tipoloji-Morfoloji İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Raymond, A., 1995**, Osmanlı Döneminde Arap Kentleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Savaşçioğlu, R., 2008**, Tarihi Kilis Evleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Subaşı, Y., 1991**, “Diyarbakır Sur İçi Planlama Sorunları ve Çözüm Önerileri” Fırat Üniv. Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ
- Subaşı, Y., 1993**, “Eski Diyarbakır Evleri”, 5. Uluslar arası Yapı Ve Yaşam Kongresi’93, TMMOB Mimarlar Odası, Bursa Şubesi, Bursa.
- Tanoğlu, A., 1966**, Nüfus ve Yerleşme, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul.

ŞEPKER ÇAYI AŞAĞI HAVZASI'NIN (ADİYAMAN BATISI) HEYELAN DUYARLILIK ANALİZİ

Landslide susceptibility analysis for Şepker Stream Lower Basin (West of Adiyaman)

Murat SUNKAR*

Vedat AVCI**

Özet

Bu çalışmada, Şepker Çayı Aşağı Havzası'nın heyelan duyarlılık analizlerinin yapılması amaçlanmıştır. Şepker Çayı, Adiyaman'ın batısında kuzeyden güneye doğru akmakta olup Göksu Çayı'na bağlanmaktadır. Şepker Çayı'nın Yukarı Havzası'nda kireçtaşları, aşağı havzada volkanik ve kırıntılı kayalar litolojiyi oluşturmaktadır. Aşağı havzanın litolojik yapısı nedeniyle Şepker Çayı Vadisi boyunca geniş alanlı heyelanlar gelişmiştir. Tepecik, Damdırmaz ve Şerefli çevresi heyelanların en yoğun görüldüğü alanlardır. Bu yerleşmelerden Damdırmaz ve Şerefli doğrudan heyelan üzerinde kurulmuş yerleşmelerdir. Özellikle ilkbahar mevsimlerinde kar erimeleri ve şiddetli yağışlar sonrasında yerleşme, yol ve tarım arazilerini etkileyen heyelanlar görülmektedir. Yağışla birlikte Tepecik kuzeyindeki mevsimlik göl, litolojik yapı ve vadi yamaçlarındaki yüksek eğim değerleri, heyelan oluşumunu tetiklemektedir. Şepker Çayı Aşağı Havzası'nın heyelan duyarlılığını belirlemek amacıyla, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve Uzaktan Algılama (UA) çalışmalarında kullanılan, ağırlıklı çakıştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde, litoloji, fay hatlarına uzaklık, eğim, göle uzaklık, akarsulara uzaklık ve bitki örtüsü kapallığı gibi parametreler kullanılmıştır. Analiz sonuçlarının doğrulanması amacıyla arazi gözlemleri yapılmıştır. Arazi çalışmalarına göre heyelan envanter haritası oluşturulmuş, bu harita ile parametre haritaları çakıştırılarak duyarlılık haritası üretilmiştir. Sonuç haritasına göre Şepker Çayı Aşağı Havzası'nda duyarlılığın düşük olduğu alanların oranı % 39, orta duyarlı alanlar % 23, yüksek ve çok yüksek duyarlı alanların oranı % 38'dir. Bu değerlere göre, Şepker Çayı Aşağı Havzası'nda yapılacak planlama çalışmalarında heyelan riski birinci derecede dikkate alınmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Adiyaman, Şepker Çayı, Şepker Çayı Aşağı Havzası, Damdırmaz, Heyelan Duyarlılık Analizi

Abstract

The aim of the study is to conduct landslide susceptibility analysis for Şepker Stream Lower Basin. Şepker Stream flows in western Adiyaman from north to the south into Göksu Stream. In Şepker Stream Upper Basin lithology is composed of limestone, whereas the lower basin is composed of volcanic and clastic rocks. Due to the lithological structure of the lower basin extensive landslides have developed along the Şepker Stream Valley. Tepecik, Damdırmaz and Şerefli regions are the areas where most of the landslides were observed. Damdırmaz and Şerefli settlements were built directly on landslides. Especially during spring, after snowmelt and heavy rainfalls, landslides that affect the settlement, roads and agricultural areas are observed. With rainfall, the seasonal lake located in northern Tepecik, lithological structure and high slope values in valley shoulders trigger the formation of landslides. To determine the landslide susceptibility in Şepker Stream Lower Basin, weighted overlay method utilized in Geographical Information Systems (GIS) and Remote Sensing (RS) studies was used. In this method parameters such as lithology, the distance to fault lines, distance to streams and closure of vegetation are used. Field observations were conducted to verify the analysis results. Landslide inventory map was plotted based on the field studies and the susceptibility map was produced by overlaying parametric maps with the landslide inventory map. Based on the resulting map, 39% of the areas in Şepker Stream lower basin were low susceptibility; 23% were moderate susceptibility; and 38% were high and very high susceptibility areas. Based on these values, landslide risk should be considered as the primary risk in planning studies that would be conducted in Şepker Stream Lower Basin.

Keywords: Adiyaman, Şepker Stream, Şepker Stream Lower Basin, Damdırmaz, Landslide Susceptibility Analysis.

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, ELAZIĞ, msunkar@firat.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, BİNGÖL, vavci@bingol.edu.tr

1. GİRİŞ

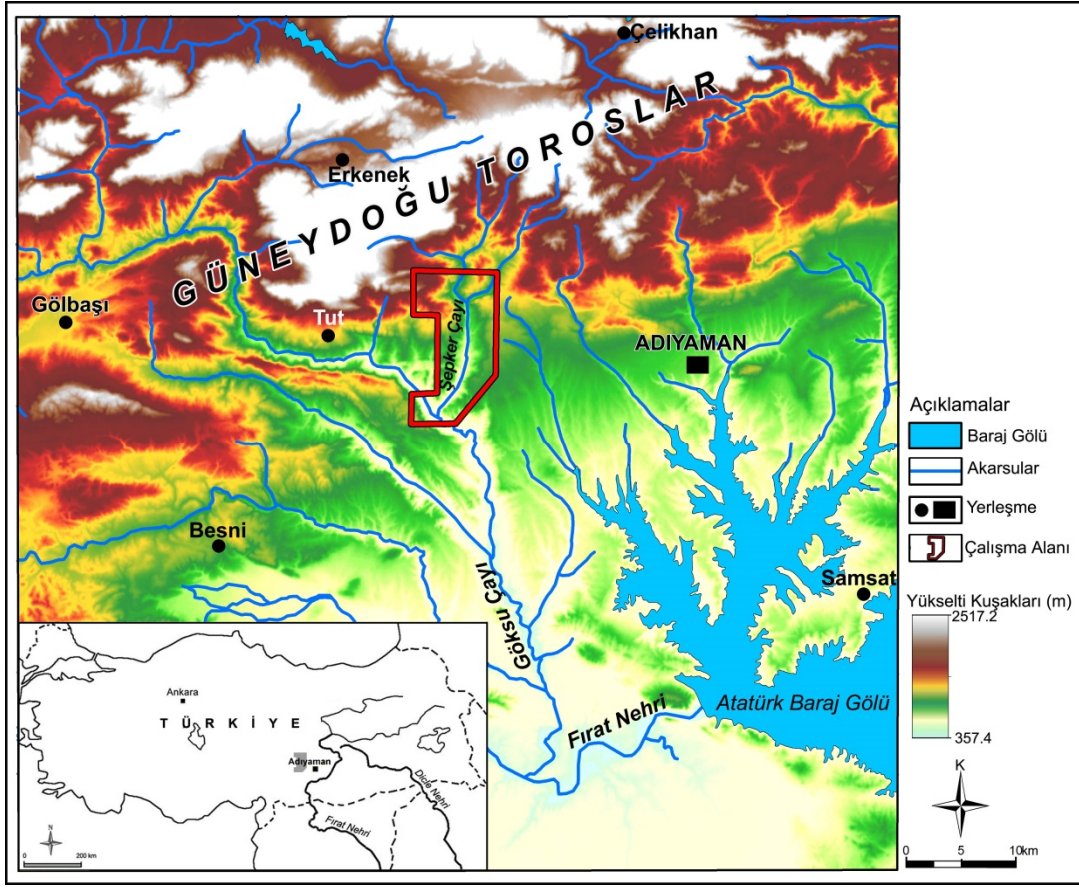
Kayalardan, enkaz mantosundan veya topraktan oluşmuş kütlelerin, yerçekimi etkisi altında koparak yer değiştirmeleri heyelan terimi ile açıklanmaktadır (Erinç, 2000). Heyelan oluşumunda litolojik ve tektonik yapı, jeomorfoloji, iklim, bitki örtüsü ve arazi kullanım durumu etkili olmaktadır. Son yıllarda yapılan istatistiksel değerlendirmelerde, heyelan oluşumunda kohezyon (tanelerin birbirini çekme özelliği), içsel sürtünme açısı (tanelerin temas yüzeyindeki sürtünmeden kaynaklanan dayanım), eğim, şev yönelimi, akarsuların ve insanların topografyada oluşturduğu karakteristik şekiller, bitki örtüsü, yer altı suyu ve fay hattına olan yakınlık gibi parametrelerin etkilerinin öne çıktığı görülmektedir (Gökçeoğlu ve Aksoy, 1996; Ocakoğlu ve diğ., 2002).

Türkiye'de jeolojik, jeomorfolojik ve iklim özellikleri nedeniyle görülen doğal afetler sonucunda büyük mal ve can kayıpları yaşanmaktadır. Türkiye'de yaşanan doğal afetler içerisinde can kayıpları açısından depremler % 53'lük oran ile birinci sırada, heyelanlar ise % 18'lik oranı ile ikinci sırada yer almaktadır. Afet İşleri Genel Müdürlüğü verilerine göre son 50 yıllık süre içerisinde heyelanlardan kaynaklanan maddi zararın, ülke ekonomisine maliyeti 4.5 milyar TL civarındadır. Bu rakamlar yıkılan ve yeni yapılan konutlar için geçerli olup, yeni yerleşim alanlarının belirlenmesine yönelik çalışmalar, geçici iskan harcamaları, arazi maliyetleri, zaman ve işgücü kaybı ve diğer harcamalar, bu rakamlara dahil edilmemiştir (Demir, 2011).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde diğer bölgelere göre daha az heyelan olayları görülmektedir. Şepker Çayı Aşağı Havzası'nın da içerisinde yer aldığı Adıyaman ilinde 1970-2012 yılları arasında 21 heyelan olayı oluşmuştur. Bu değerler ile bölgedeki heyelanlar karşılaştırıldığında, Adıyaman birinci sırada yer almaktadır (TUAA, 2012). Adıyaman genelinde görülen heyelanlar, kuzeyde Doğu Anadolu ve Adıyaman Fay zonları üzerinde yoğunluk kazanmaktadır. İl genelinde depremden sonra en etkili doğal afeti heyelanlar oluşturmaktadır. Bu çalışmada incelenen Şepker Çayı Aşağı Havzası da Adıyaman'da heyelanların en yoğun görüldüğü alandan biridir (Şekil 1). Havza genelinde farklı tarihlerde görülen heyelanlar ekonomik açıdan büyük zararlara neden olduğundan, bu alanın heyelan duyarlılık analizi yapılmıştır.

Şepker Çayı, Adıyaman'ın doğusunda yer almakta olup, Göksun Çayı'nın bir kolunu oluşturmaktadır. Kaynağını Adıyaman'ın kuzeybatısındaki Akdağ'dan alan Şepker Çayı, karstik kaynaklarla beslenmektedir. Havzada yağış miktarının fazla olması ve güçlü kaynaklar nedeniyle akarsuyun debisi yüksektir. Şepker Çayı, Şerefli ve Tepecik arasında üç önemli kolun (Gürçe, Giriraş ve Han dereleri) birleşmesiyle oluşmaktadır. Yan kolların birleşme alanından sonra, vadi yamaçlarında yoğun heyelan oluşumu görülmektedir. Şepker Çayı Aşağı Havzası'nda, yapılan hesaplamalara göre aktif heyelan alanları ortalama 11 km²'lik alan kaplamaktadır. Tepecik, Damdırmaz ve Şerefli çevresinde yoğunluk kazanan heyelanların oluşumunda litolojik ve tektonik yapı, eğim, yağış ve bitki örtüsü özellikleri etkili olmaktadır. Havzada görülen heyelanlar yamaçlarda yer alan bağ-bahçe ve tarım arazileri ile kırsal yerleşmelerin bağlantısını sağlayan yolları etkilemektedir. Ayrıca, Adıyaman'a içme suyu sağlayan ana şebekenin bu vadiden geçmesi yaşanan heyelanların önemini daha da artırmaktadır. Ana şebeke dışında bazı kırsal yerleşmeler ve altyapı şebekeleri de heyelandan etkilenmektedir. Şepker Çayı Vadisi'nde görülen heyelanlar, bu alandaki kırsal yerleşmeler dışında doğrudan Adıyaman'ı etkilemesi nedeniyle önemli bir sorun oluşturmaktadır. Çünkü bu vadede yaşanacak bir heyelan şehrin ana içme suyu şebekesini etkileyerek, şehrin susuz kalmasına neden olabilmektedir.

Şepker Çayı Havzası'nda Orta Triyas-Kretase volkanik ve sedimanter kayalar ile pelajik kireçtaşları ve ofiyolitik karmaşık en yaşlı birimi oluşturmaktadır. Aşağı havzada Üst Kretase-Paleojen volkanik ve sedimanter kayalar ile Kretase döneminde oluşmuş pelajik kireçtaşları ve kırıntılar en geniş yüzeyleme alanına sahiptir. Eosen Neritik kireçtaşları kuzeyde, Üst Miyosen-Pliyosen dolguları ise doğuda yüzeylenmektedir. Geniş tabanlı olan Göksu ve Şepker çayı vadi tabanı genç alüvyonlarla doldurulmuştur (MTA, 2002). Şepker Çayı Aşağı Havzası'nda litolojinin çok çeşitli ve killi yapıda olması heyelan oluşumuna zemin hazırlamaktadır.

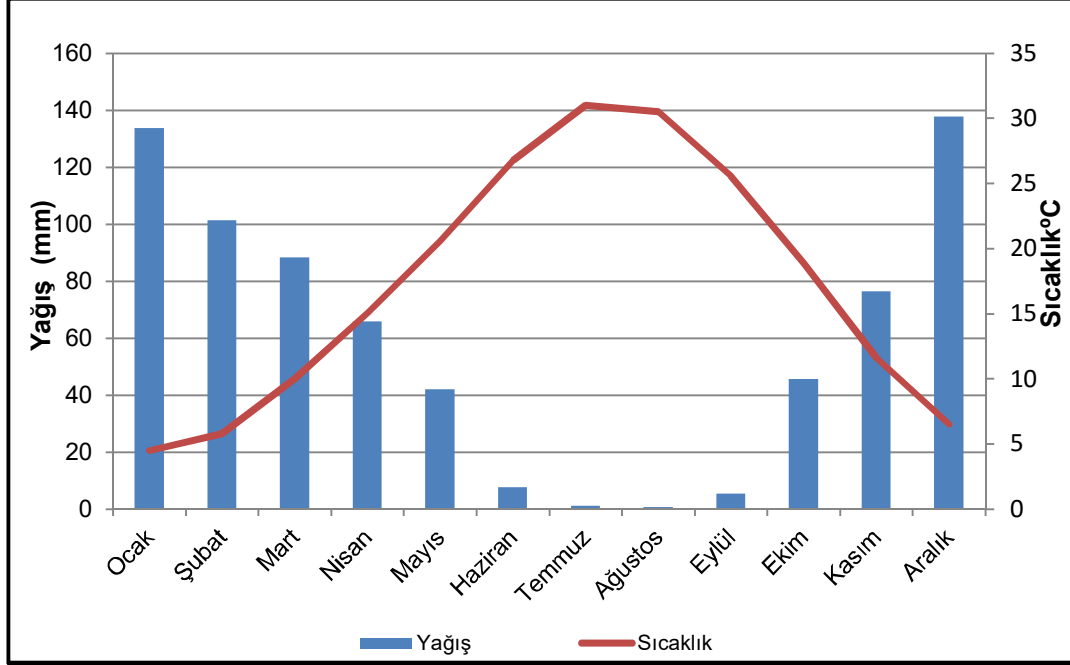
Şekil 1. Şepker Çayı Aşağı Havzası'nın lokasyon haritası.

Şepker Çayı Havzası'nın kuzey bölümü, Doğu Anadolu Fay Zonu (DAFZ), güney bölümü ise Adıyaman Fay Zonu (AFZ) üzerinde kalmaktadır. Bu alan adeta Doğu Anadolu Fayı ve Adıyaman Fayı'nın makaslama alanında yer almaktadır. Havza, tektonik açıdan çok hareketli bir bölgede yer alması nedeniyle yüksek ve parçalı bir topografya özelliği kazanmıştır. Aşağı havzada en düşük 510 m, en yüksek 1480 m yükselti değerleri dikkate alındığında kısa mesafelerde ciddi yükselti farkının olduğu görülmektedir. Genç tektonik hareketlere ayak uyduran Şepker Çayı, yatağı içerisine gömülerek vadi yamaçlarında yüksek eğim değerleri oluşmuştur. Aşağı havzada eğim değerleri % 0-45 arasında değişmekte olup, bu değerler kuzeyden güneye doğru azalmaktadır.

Şepker Çayı Havzası'nın iklim özellikleri Adıyaman Meteoroloji İstasyonu'nun verilerine göre değerlendirilmiştir (Şekil 2). Yağışın yıl içindeki dağılışı dikkate alındığında Akdeniz iklimine benzer özellikler görülmektedir (Ardel, 1961). Yağışla birlikte yıllık sıcaklık durumu dikkate alındığında, Adıyaman'ın da içerisinde yer aldığı Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde etkili olan termik rejim, Karasal Akdeniz Termik Rejimi olarak tanımlanmaktadır (Koçman,1993). Adıyaman Meteoroloji İstasyonu verilerine göre 40 yıllık (1970-2010) ortalama sıcaklık 17.2 °C'dir (DMİ, 2010). Adıyaman'ın uzun yıllar (1970-2010) yıllık ortalama yağış miktarı 679.3 mm'dir. Bu değerler havza tabanında yer alan Adıyaman için geçerli olup, inceleme alanında yükselti ve orografinin etkisiyle değişmektedir.

Akdağ'ın güney eteklerinde yer alan Şepker Çayı Havzası, Adıyaman'dan daha fazla yağış almaktadır. Yağış miktarının fazla olduğu yıllarda ise geniş çaplı heyelanlar oluşmaktadır. 30 Ocak 2010 tarihinde Tepecik doğusunda meydana gelen heyelan, şiddetli yağışın olduğu bir dönemden sonra meydana gelmiştir. Son büyük heyelan ve diğer heyelanların gelişimleri dikkate alındığında Şepker Çayı Aşağı Havzası'ndaki heyelanların yağışlı dönemde meydana geldiği görülmüştür.

Şepker Çayı Aşağı Havzası'nın bitki örtüsünü, kuzeyde parçalar halinde meşeler, güneyde ise stepler oluşturmaktadır. Bu özelliği ile adeta step ve meşe ormanları arasında geçiş sahasında yer almaktadır. Uzun dönemli tahribat sonucunda meşe ormanları ortadan kaldırılmış olup, bazı alanlarda ve yerleşmelerin çevresinde öbekler halinde görülmektedir. Normalize Fark Bitki İndeksi'ne (NDVI) göre yapılan sınıflandırmada da bu durum doğrulanmıştır.

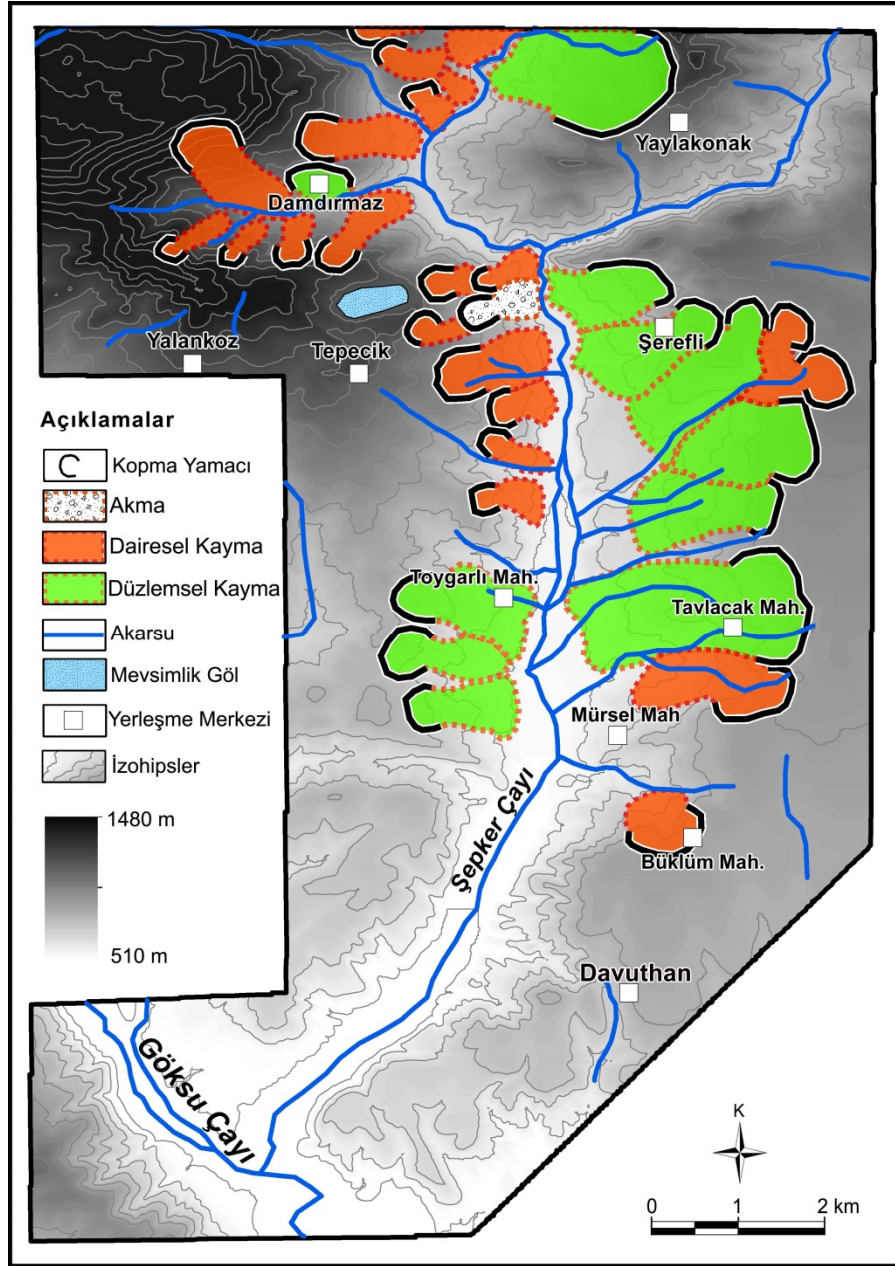
Şekil 2. Adıyaman'da uzun yıllar aylık ortalama sıcaklık ve yağış grafiği (1970-2010 DMİ).

Şepker Çayı'nın içerisinde yer aldığı Adıyaman Havzası'na yönelik yapılan geniş alanlı jeomorfoloji çalışmalarında, havzadaki heyelanlar çok genel değerlendirilmiştir (Karadoğan, 2005; Karadoğan ve Tonbul, 2013). Bu çalışmalarda, Şepker Çayı Havzası'nda görülen heyelanlara yönelik herhangi bir analiz yapılmamıştır. Kesici ve Sönmez (2012) ise Şepker Çayı Aşağı Havzası'nda 30 Ocak 2010 tarihinde meydana gelen heyelanı detaylı değerlendirmişlerdir. Tarafımızdan yapılan arazi gözlemleri sonucunda Şepker Çayı Vadisi'nde 30 Ocak 2010 tarihinde oluşan heyelan dışında, çok sayıda ve farklı oluşum özelliklerine sahip heyelanlar tespit edilmiştir. Havzadaki heyelanların dağılışı dikkate alındığında heyelan duyarlılığının sağlıklı belirlenebilmesi için havzanın bütün olarak ele alınmasının daha doğru olacağı düşünülmüştür. Bu düşünceden hareketle önceki çalışmadan farklı olarak Şepker Çayı Aşağı Havzası'nı kapsayan geniş bir alana yönelik duyarlılık analizi yapılmıştır. Önceki çalışmada dar, bu çalışmada ise daha geniş alan analiz edildiğinden sonuçlar farklı çıkmıştır. Ayrıca bu çalışmada önceki çalışmalarda yapılmayan heyelan envanter haritası oluşturulmuştur. Sonuçta, heyelan envanter haritası ile heyelan duyarlılık haritası karşılaştırılarak uygulanan yöntemin doğruluğu test edilmiştir. Envanter haritasındaki heyelanların % 80'e yakınının duyarlılığın yüksek olduğu alanlarda kalması, uygulanan yöntemin yüksek doğrulukta olduğunu göstermektedir.

2. ŞEPKER ÇAYI AŞAĞI HAVZASI'NDA MEYDANA GELEN HEYELANLAR

Havzada görülen heyelanlar, litolojik ve tektonik yapı, jeomorfolojik ve iklim özelliklerine bağlı oluşmaktadır. Havzanın kuzeyinde Trias-Kretase volkanik ve sedimanterler ile Tersiyer kireçtaşları, güneyde ise Kretase-Paleosen karmaşıklar yüzeylenmektedir (MTA, 2002). Aşağı havzada vadi yamaçları boyunca yüzeyleyen yeşimlimsi şeyl, marn ve detritik kireçtaşlarından oluşan birimlerin görüldüğü alanlarda geniş alanlı heyelan oluşumu gözlenmektedir. Kuzeyde Damdırmaz'dan başlamak üzere, Şepker Çayı'nın Göksu Çayı ile birleşme alanına kadar, Şepker Çayı vadi yamaçlarının hemen tamamı heyelanlardan oluşmaktadır (Şekil 3).

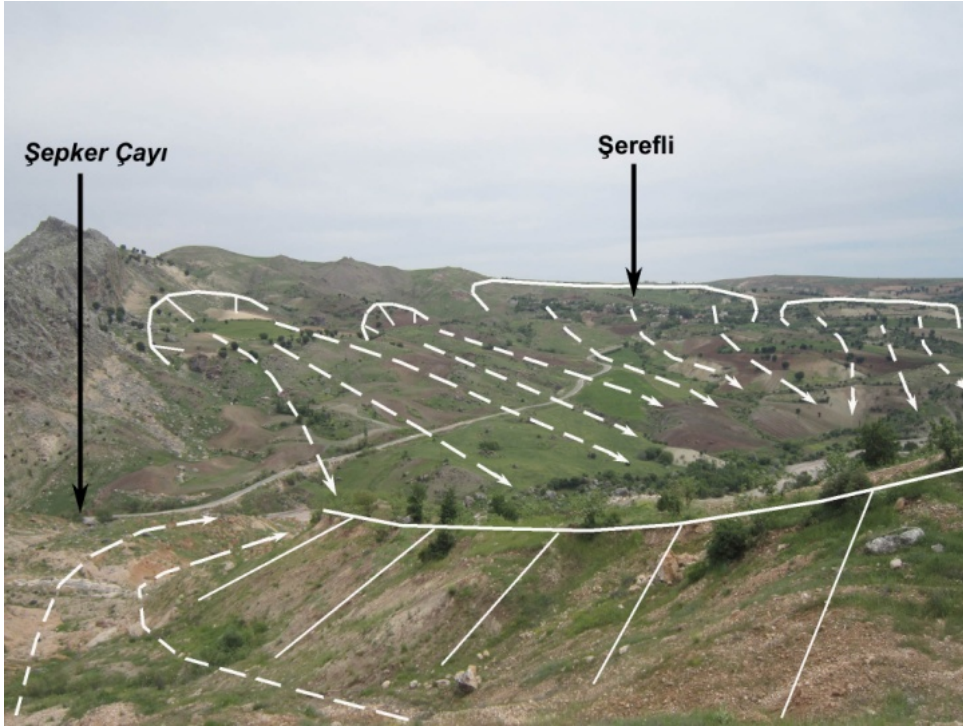

Şekil 3. Şepker Çayı Aşağı Havzası'nın (Adıyaman Batısı) heyelan envanter haritası.

Şepker Çayı Aşağı Havzası'nda görülen heyelanlar dairesel kayma, düzlemsel kayma ve akma şeklinde gelişmektedir. Bu genel gruplandırma dışında bazı alanlarda karmaşık yapı özelliği de görülmektedir. Havza genelinde oluşan heyelanlar yerleşme, yol, altyapı ve tarımsal arazileri etkilemektedir. Aşağı havzada görülen heyelanlar Tepecik, Şerefli ve Toygarlı arasındaki üçgende yoğunluk kazanmaktadır. Şerefli güneyinde kalan heyelanlar yavaş hareket etmekte olup, hemen her yıl kış ve ilkbahar mevsiminde düzlemsel kaymalar yaşanmaktadır.

Şerefli yerleşmesi, dönemsel hareket eden ve yavaş gelişen bir düzlemsel heyelan alanı üzerine kurulmuştur. Heyelan sahası çok geniş ve hareket yavaş olduğu için yöre insanı tarafından fazla bilinmemektedir. Fakat, Şerefli kuzeyi ve güneyindeki asfalt yollar, hemen her yıl kış ve bahar mevsiminde heyelandan etkilenerek bozulmaktadır. Batıdaki yamaçlarda litolojinin değişmesi ve eğim artışı nedeniyle dairesel ve düzlemsel kayma şeklinde hareketler görülmektedir. Sonuçta Şerefli çevresinde görülen heyelanlar yerleşme, yol ve tarım arazilerini etkilemektedir (Foto 1).

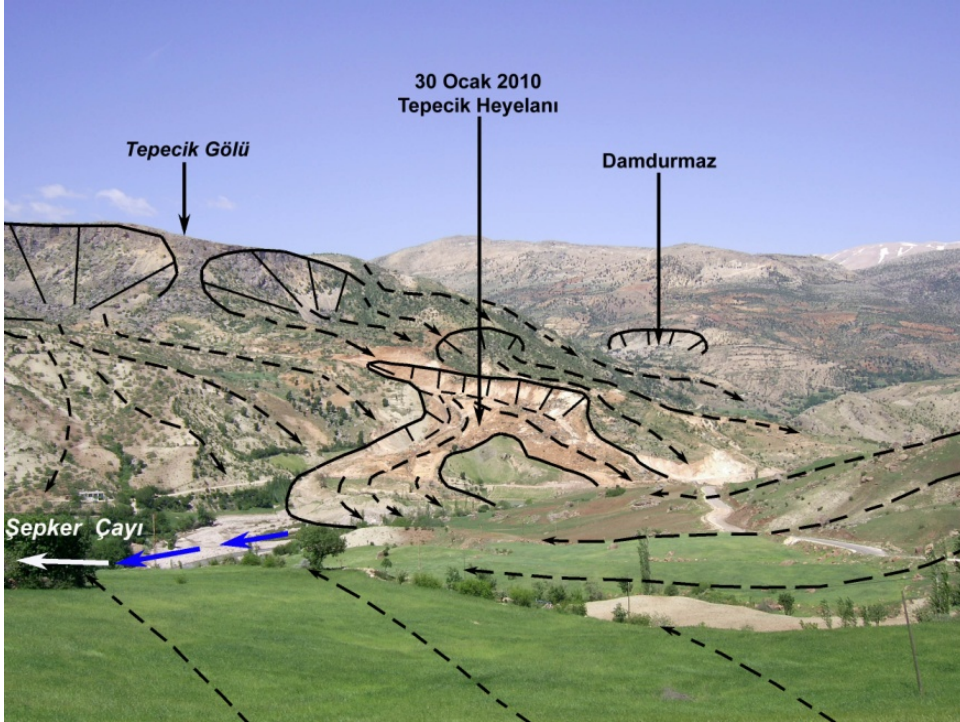
Foto 1. Şerefli çevresinde görülen yerleşme, yol ve tarım arazilerini etkileyen heyelanlar.

Şepker Çayı Vadisi'nin Şerefli ile Tavlacık Mahallesi arasında kalan bölümünde çok geniş heyelanlar görülmektedir (Foto 2). Kopma yamaçları belirgin olan bu heyelanların görüldüğü alanlarda, litoloji kalın kiltası tabakalarından oluşmaktadır. Yağışlı mevsimde yapının su alarak şişmesi ve ağırlaşması nedeniyle hemen her yıl kayma gerçekleşmektedir. Fakat önceki heyelanlarda yamaç eğimi düştüğü için hareket yavaş gerçekleşmektedir. Buna rağmen yol ve tarım arazileri etkilenmektedir (Foto 1).

Tepecik kuzeyindeki Tepecik Gölü çevresindeki yamaçlarda, eski ve yeni oluşumlu çok sayıda dairesel kayma ve akma şeklinde heyelanlar yaşanmıştır (Foto 3). En son 30 Ocak 2010 tarihinde Tepecik doğusunda çok geniş alanlı bir heyelan meydana gelmiştir. Bu heyelanda, Tepecik Adıyaman yolu ulaşımına kapanmış, heyelan alanındaki fıstık bahçeleri ve tarım arazileri zarar görmüş ve Adıyaman'a içme suyu sağlayan ana şebeke etkilenerek, şehir 3 gün susuz kalmıştır (Foto 4, 5). Bu zararların dışında, akan malzeme, Şepker Çayı'nın önünü tıkayarak kısa süreli bir heyelan set gölü oluşmuştur. Çayın debisi yüksek olduğu ve gelen malzeme vadi tabanına ulaşmadan ikiye ayrıldığı için sürekli ve daha büyük bir göl oluşmamıştır.

Foto 2. Şerefli ile Tavlacık Mahallesi arasında görülen geniş alanlı düzlemsel kayma heyelanları.

Foto 3. Tepecik Gölü doğusunda oluşan eski ve yeni heyelanlar.

Foto 4. 30 Ocak 2010 tarihinde gerçekleşen heyelanda, Tepecik ve çevresindeki yerleşmeleri Adıyaman'a bağlayan yol tahrip olmuştur.

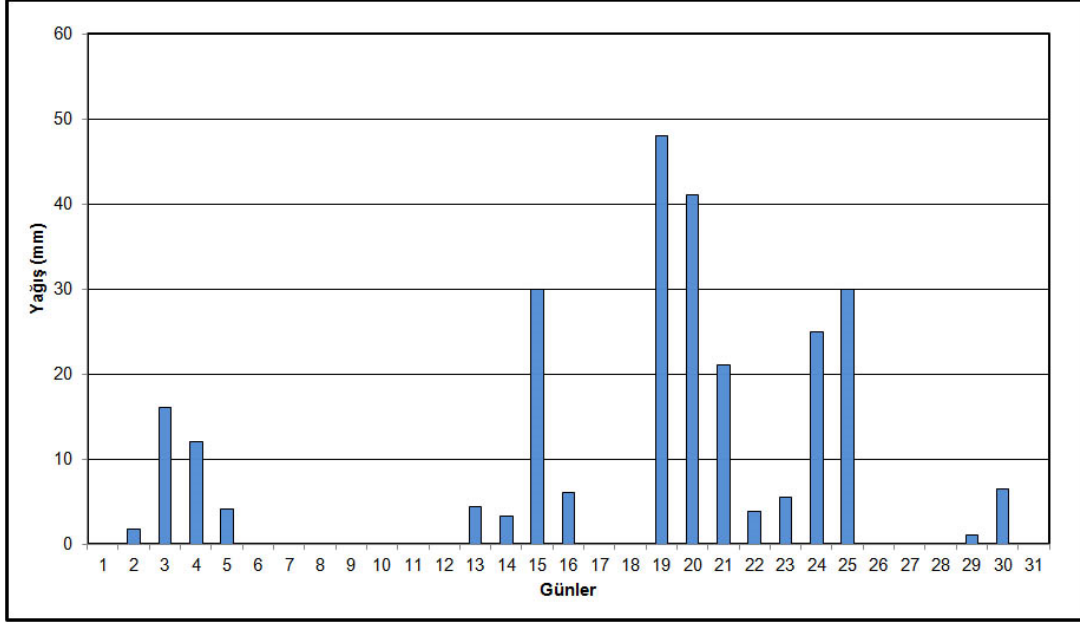

Foto 5. 30 Ocak 2010 tarihinde gerçekleşen heyelanda, kayan kütle üzerindeki fıstık bahçeleri ve tarım arazileri zarar görmüştür.

30 Ocak 2010 tarihinde meydana gelen heyelan oluşumunda, Ocak ayında düşen yağışlar etkili olmuştur (Kesici ve Sönmez, 2012). Bu ayın 4. haftası yağışın şiddetinde çok belirgin bir artış görülmüş ve sonrasındaki günlerde heyelan meydana gelmiştir. Ocak ayında düşen toplam 259.5 mm'lik yağış, Adıyaman'a düşen yıllık yağışın 1/3'ünden fazladır (Tablo 1: Şekil, 4). Kısa süre içerisinde düşen aşırı yağışla, likidite sınırı aşılarak geniş alanlı bir heyelan meydana gelmiştir.

Tablo 1. Adıyaman Meteoroloji İstasyonu 2010 Yılı Ocak Ayı Günlük Yağış Değerleri

Ocak Ayı Günler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	Toplam Yağış (mm)
Günlük Yağış Değerleri (mm)	0	1.8	16	12	4.1	0	0	0	0	0	0	0	4.4	3.3	30	6	0	0	48	41	21	3.8	5.5	25	30	0	0	0	1.1	6.5	0	259.5

Şekil 4. Adıyaman Meteoroloji İstasyonu verilerine göre 2010 yılı Ocak ayı günlük toplam yağış miktarları.

Tepecik doğusunda, Şepker Çayı Vadisi'nde, 30 Ocak 2010 tarihinde meydana gelen heyelanın oluşumunda, Ocak ayında düşen aşırı yağışla birlikte, Tepecik kuzeyinde fay hattı üzerinde yer alan, Tepecik Gölü'nün de etkisi bulunmaktadır. Ortalama 0.1 km² alan kaplayan göl, Tepecik kuzeyinde KD-GB doğrultulu uzanan fayın hareketine bağlı oluşmuş, daha sonra kararlaştırma ile şekillenmiştir. Gölün kuzeyindeki yamaçların fayla yükselmiş, güneydeki yamaçların alçalmış olması, gölün faylanmayla oluştuğunu göstermektedir. Bu alandaki fay, Kesici ve Sönmez (2012) tarafından dikkate alınmadığı için gölün oluşumu kararlaştırma ile açıklanmıştır. Yaz başlarında kuruyarak bataklık haline geçen bu göl, sonbahardaki ilk yağışlarla tekrar belirginleşmektedir. Gölde biriken sular doğu ve güneyde kırıklı kalker litolojiden sızarak, çevresindeki yamaçlarda heyelan oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Litoloji ve vadi yamaçlarının bu oluşumu desteklemesi nedeniyle, gölün doğusundaki yamaçların tamamı eski ve yeni heyelanlardan oluşmaktadır (Foto 3, 6). Göl çevresindeki bu genel durum, bu alandaki geniş çaplı heyelanların oluşumunda, göl sularından sızan suların da çok önemli olduğunu göstermektedir.

Tepecik heyelanı yukarıda kısmen dairesel kayma, aşağıya doğru akma hareketinin görüldüğü bir heyelandır. Bu durum heyelanın farklı litolojilerde gelişmesine ve aşağı kesimlerinde enkaz malzemenin varlığına bağlıdır. Aşağı doğru akışa geçen kütle daha önceden kayan kütleyle çarparak iki kola ayrılmıştır (Foto 3). Bu şekilde bir engelleme olmasaydı, bu heyelanla harekete geçen kütle Şepker Çayı Vadisi'nde büyük bir heyelan set gölü oluşturabilecekti. Bu engele rağmen geçici bir tıkanma yaşanmış, kısa süreli, geçici ve küçük çaplı bir heyelan set gölü oluşmuştur (Foto 7, 8).

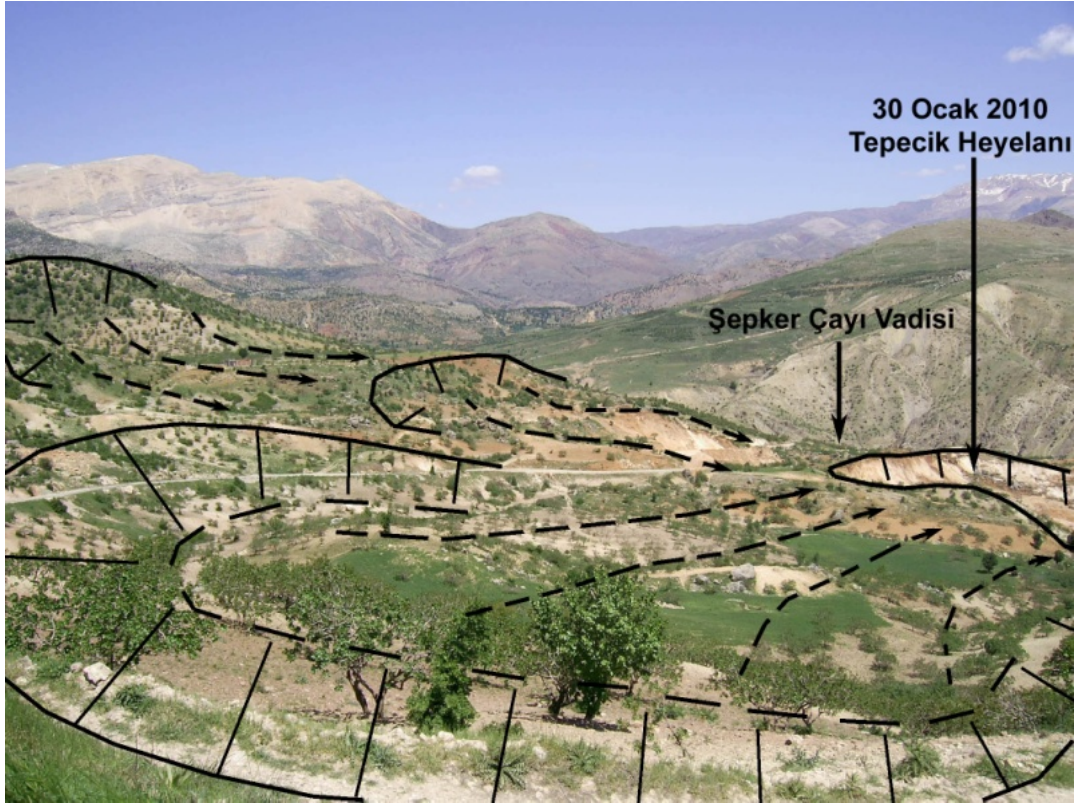

Foto 6. Tepecik Gölü doğusunda, yamaçlarda görülen geniş çaplı dairesel kayma heyelanları.

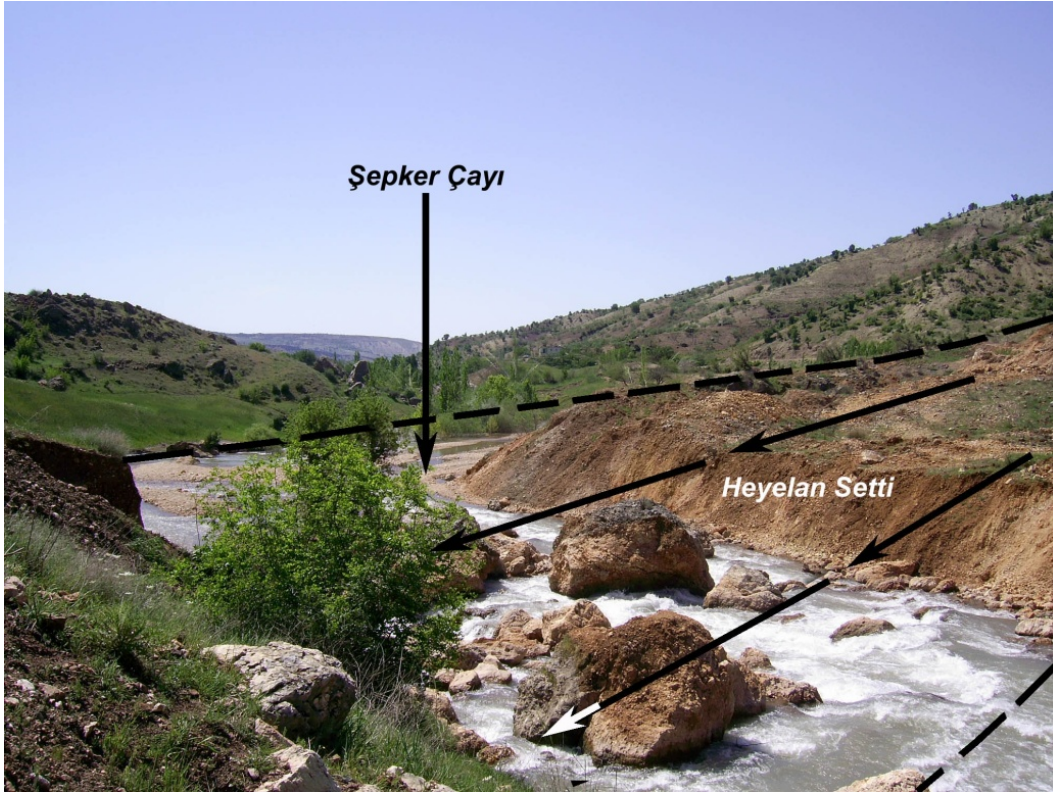

Foto 7. 30 Ocak 2010 tarihinde meydana gelen heyelanda kayan kütleler Şepker Çayı'nın önünü kısa süreliğine kapatmıştır.

Foto 8. 30 Ocak 2010 tarihinde meydana gelen heyelanla Şepker Çayı Vadisi'nde oluşan geçici heyelan set gölü.

Sonuçta 30 Ocak 2010 tarihinde meydana gelen heyelanda yol ve içme suyu şebekesi ile birlikte geniş alanda fıstık bahçeleri ve vadi tabanına yakın alanlardaki tarım arazileri zarar görmüştür. Heyelan kütlesi üzerindeki bahçelerde yer alan ağaçlar sürüklenerek belli alanlarda toplanmıştır. Fakat kayan kütle üzerindeki araziler tapusuz olduğu için zarar resmi kayıtlara geçmemiştir.

Tepecik kuzeyinde yer alan Damdırmaz yerleşmesi, adında anlaşılacağı üzere bir heyelan sahası üzerine kurulmuştur (Foto 3). Bu alanda görülmekte olan heyelan yavaş gelişmekte olduğu için meskenlerde küçük çaplı zarara yol açmaktadır. Fakat, uzun dönemde bu yerleşmenin terk edilmesi bir zorunluluk olacaktır.

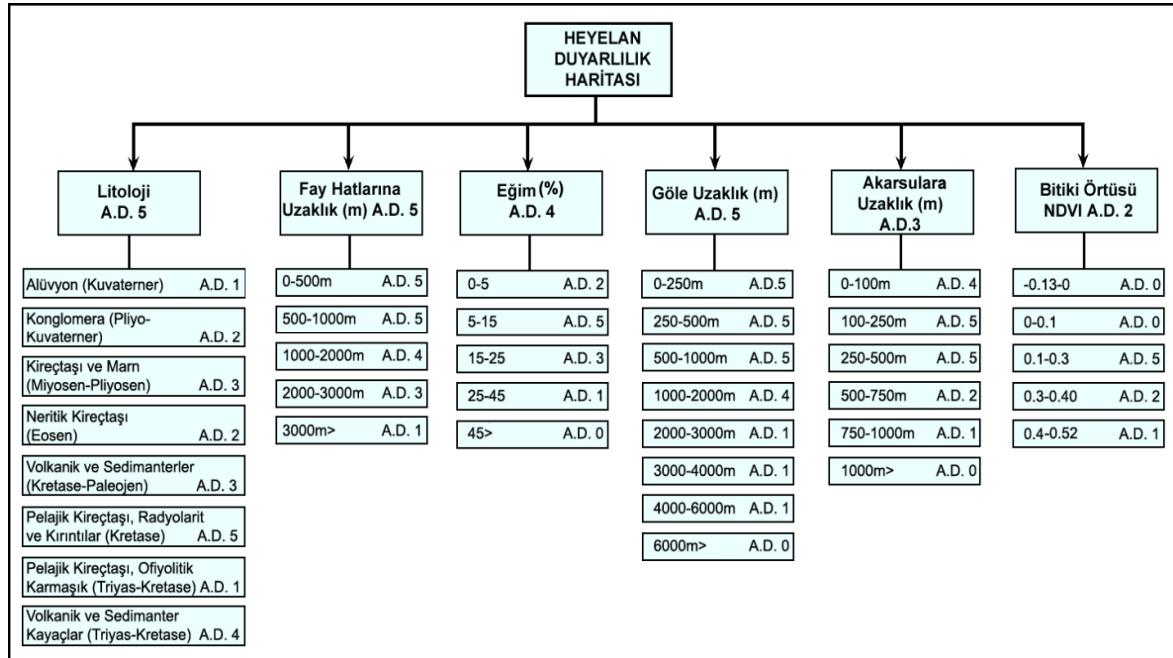
3. MATERYAL VE YÖNTEM

Son yıllarda heyelan duyarlılığına yönelik yapılan çalışmalarda, Coğrafi Bilgi Sistemlerinin kullanımında belirgin bir artış görülmektedir. Heyelan oluşumu, bölgeden bölgeye farklı süreç ve parametrelerin etkisinde gelişmektedir. Farklı faktörlerin heyelan oluşumu üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla en fazla Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) ve iki değişkenli istatistik yöntemi kullanılmaktadır. Bu yöntemler kullanılarak çok sayıda heyelan duyarlılık çalışması yapılmıştır.

Şepker Çayı Aşağı Havzası'nda heyelan duyarlılığının belirlenmesi amacıyla, heyelan oluşumunda etkili olan faktörlerin ağırlık değerleri kullanılmıştır. Ağırlık değerlerinin belirlenmesine yönelik olarak Uzman Puanlama, Analitik Hiyerarşi Süreçleri (AHS) ve Temel Bileşen Analizi (PCA) yöntemleri kullanılmaktadır. Bu yöntemlerin içerisinde de Analitik Hiyerarşi yöntemi en fazla kullanılan yöntemdir (Li ve diğ., 2007; Xiong ve diğ., 2007). Bu yöntem, karmaşık sorunların çözümünde, karmaşayı azaltmak için basit ve anlaşılır hiyerarşik bir yapı oluşturma temeline dayanmaktadır (Zhang ve diğ., 2013). Analitik Hiyerarşi yönteminde, her faktör için objektif olarak ağırlık değeri atanarak kullanılmaktadır. Bu yöntem, Uzman Puanlama yöntemiyle de uyumlu çalıştığı için ayrıca avantajlı görülmektedir.

Heyelan duyarlılığının belirlenmesine yönelik hazırlanan çalışmalarda, litoloji-ayırışma, ana faylara yakınlık, yapısal unsurların yamaçla ilişkisi, yeraltı suyu, zemin yapısı ve kalınlığı, süreksizliklerin yoğunluğu, ayırışma derinliği, makaslama dayanımı, güvenlik sayısı, yamaç eğimi, yamaç eğim yönü (bakı), yükseklik, drenaj ağı, yamaç şekli, akarsuya yakınlık, yola yakınlık, göreceli yükseklik, arazi kullanımı, bitki örtüsü, yol yoğunluğu, yağış, depremsellik olmak üzere 23 adet farklı parametre kullanılmıştır. Bu çalışmalarda eğim, litoloji, arazi kullanımı ve bitki örtüsü parametrelerinin de en fazla değerlendirilen parametreler olduğu görülmektedir (Dağ, 2007). Diğer parametreler ise, çalışılan bölgenin özelliklerine bağlı olarak ayrıntıya yönelik değerlendirilen parametrelerdir (Gökçeoğlu ve Ercanoğlu, 2001).

Bu çalışma kapsamında, heyelan duyarlılığının belirlenmesi amacıyla, heyelana neden olan litoloji, tektonik hatlara uzaklık, eğim, göle uzaklık, akarsulara uzaklık ve bitki örtüsü faktörleri ağırlıklı çakıştırma yöntemiyle analiz edilmiştir (Şekil 5, 6). Heyelan duyarlılığında kullanılan bu parametre haritalarının oluşturulması amacıyla, sahaya ait 1/25.000 ölçekli topoğrafya haritaları, jeoloji haritaları, DEM ve uydu görüntüleri kullanılmıştır.

Şekil 5. Heyelan duyarlılık analizinde kullanılan parametreler ve ağırlık değerleri (A.D.=Ağırlık değeri). Ağırlık değerlerinin atanmasında önceki çalışmalar ve heyelan envanter haritasındaki yoğunluk durumu dikkate alınmıştır.

Şepker Çayı Aşağı Havzası'nın litolojik özellikleri, bölgede daha önce yapılan jeoloji çalışmaları ile Maden Tetkik Arama Enstitüsü (MTA) tarafından hazırlanan 1/500.000 ölçekli jeoloji haritalarına göre belirlenmiştir. Morfolojiyi temsil eden değerler kullanılarak DEM'den eğim haritası üretilmiştir.

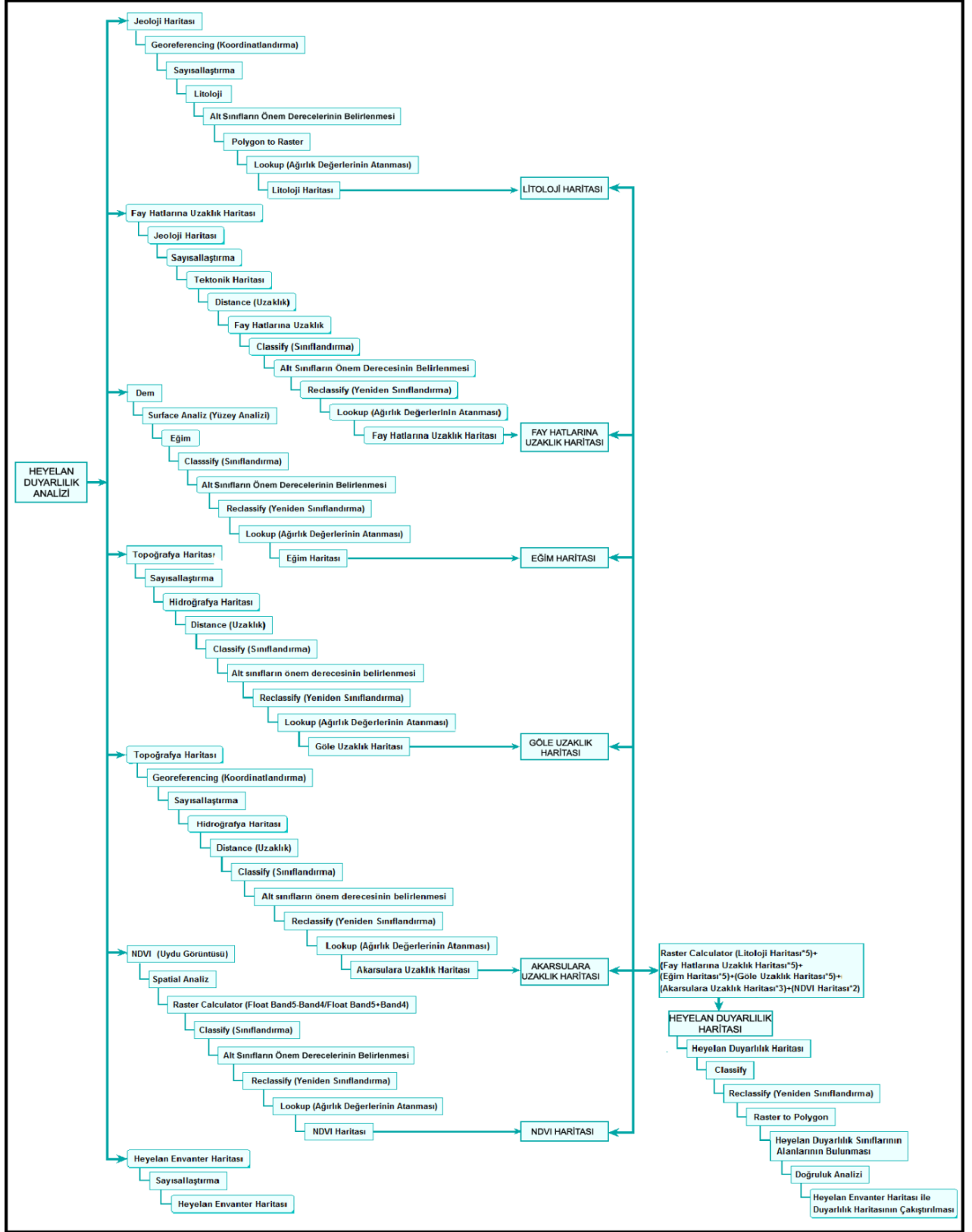
Akarsular ve mevsimlik göl, 1/25.000 ölçekli topoğrafya haritası üzerinden sayısallaştırılmıştır. Akarsulara ve göle uzaklık haritaları ise bu haritalardan yararlanılarak, ArcGIS 10.1 Spatial Analiz Distance-Euclidean Distance modülünden elde edilmiş ve gruplandırılmıştır. Bu modül, hedef bir piksel grubuna en yakın piksellerin mesafelerini hesaplayarak söz konusu hedef piksellere olan mesafeleri sürekli bir ölçek üzerinde raster formatında ifade etmektedir (Eastman, 2004).

Genel arazi kullanım durumunu belirlemek amacıyla, 4 Mayıs 2014 tarihli Landsat 8 uydu görüntüsünden (http://landsat.usgs.gov/band_designations_landsat_satellites.php.) Normalize Fark Bitki İndeksi (NDVI) çıkarılarak değerlendirilmiştir (1).

$$NDVI = \frac{Band5 - Band4}{Band5 + Band4} \quad (1)$$

(1)

Şekil 6. Heyelan duyarlılık analizlerinde kullanılan parametrelerin hazırlanması ve heyelan duyarlılık haritasının oluşturulmasında kullanılan CBS işlem şeması.

2010 yılında yaşanan heyelandan hemen sonra araziye çıkılarak, fotoğraf alınmış ve genel jeomorfolojik gözlemlerde bulunulmuştur. Sonraki yıllarda farklı tarihlerde arazi çalışmaları ile Şepker Çayı Aşağı Havzası'nın heyelan envanter haritası çıkarılmıştır. Heyelanlar oluşumlarına göre gruplandırılarak analizler için sayısal ortama aktarılmıştır

Arazi gözlemlerine göre bu alandaki heyelan oluşumunda iklim, jeolojik, jeomorfolojik, hidrografik özellikler ile arazi kullanım özelliklerinin etkili olduğu belirlenmiştir. Yukarıda açıklanan faktör haritalarının oluşturulmasından sonra, her faktör haritasında yer alan sayısal verilerin anlamlandırılması ve standart bir ölçüde gruplandırılması amacıyla ağırlık değerleri atanmıştır (Şekil 5). Ağırlık değerlerinin atanmasında parametrelerin heyelan yoğunluğu dikkate alınarak, Uzman puanlaması yapılmıştır. Ağırlık değerlerinin belirlenmesinde heyelan envanter haritası ile parametre haritalarının çakıştırılması ve arazi gözlemleri referans alınmıştır.

Heyelan duyarlılık analizlerinde; 1) Heyelan oluşumuna neden olabilecek parametrelerin seçimi, haritalanması ve uygun sınıflar altında gruplandırılması, 2) Heyelan envanter haritasının oluşturulması, 3) Envanter haritasıyla her bir parametre haritasının çakıştırılması, 4) Her bir parametre için heyelan yoğunluğunun bulunması ve ağırlıklı değerinin belirlenmesi, 5) Ağırlıklı değerlerin farklı parametre haritalarına atanması, 6) Hesaplamalar yapılarak, sonuç haritasının hazırlanması gibi işlemler gerçekleştirilmektedir (Aleotti ve Chowdhury, 1999). Bu çalışmada da heyelan duyarlılığı için standart olan bu işlemler CBS ile yapılarak heyelan duyarlılık haritası oluşturulmuştur (Şekil 6).

Ağırlık değerlerinin belirlenmesinden sonra, ArcGIS 10.1 programında Spatial Analiz-Map Algebra-Raster Calculator toolu ile $(Reclass\ litoloji*5)+(Reclass\ fay\ hatlarına\ uzaklık*5)+(Reclass\ eğim*5)+(Reclass\ göle\ uzaklık*5)+(Reclass\ akarsulara\ uzaklık*3)+(Reclass\ NDTV*2)$ formülünü kullanarak heyelan duyarlılık haritası elde edilmiştir. Bu işlemden sonra duyarlılık haritası ile heyelan envanter haritası, çakıştırılarak doğruluk analizleri yapılmıştır (Şekil 6).

4. BULGULAR

Şepker Çayı Aşağı Havzası'nın heyelan duyarlılığını belirlemek amacıyla, jeomorfolojik gözlemler ve bu gözlemler sonucunda elde edilen veriler, CBS ve Uzaktan Algılama (UA) yöntemleri ile analiz edilmiştir. Arazi çalışmalarına göre, heyelan oluşumunda litolojik ve tektonik yapı, jeomorfolojik ve hidrografik özellikler ile iklim ve arazi kullanım durumu etkili olmaktadır. Parametre haritalarına göre oluşturulan duyarlılık haritasına göre, incelenen alanda duyarlılığın çok düşük olduğu alanlar % 13, düşük duyarlı olan alanlar % 26, orta duyarlı olan alanlar % 23, yüksek duyarlı olan alanlar % 24, çok yüksek duyarlı olan alanların oranı % 14'tür. Bu değerler ve duyarlılık haritasına göre, havzadaki yerleşme ve tarım alanlarının büyük bölümü heyelan duyarlılığının yüksek olduğu sahalarda kalmaktadır.

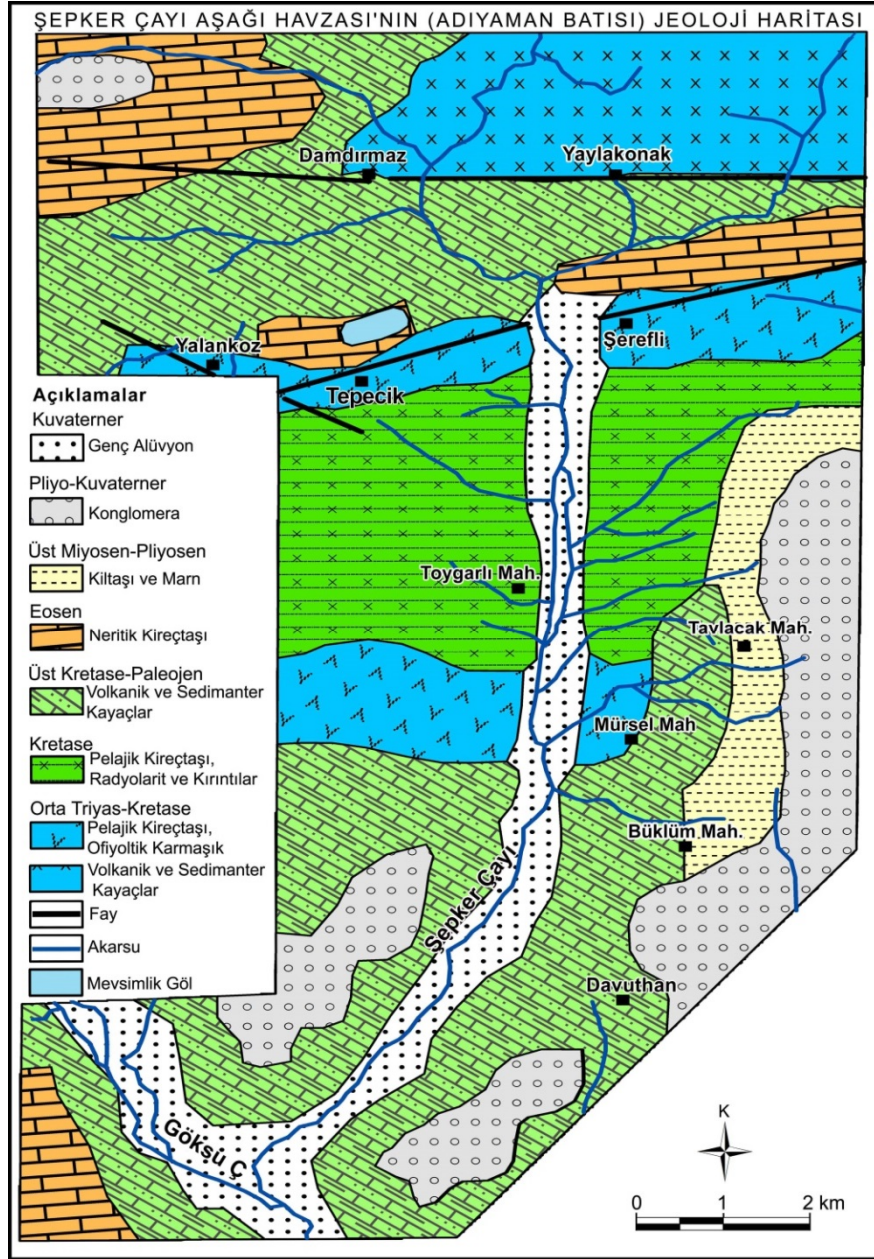
Heyelan duyarlılık analizlerinde kullanılan parametreler aşağıda ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

4.1. Litolojik Özelliklerin Heyelan Oluşumu Üzerindeki Etkisi

Litoloji, yamaç dengesini etkileyen en önemli parametrelerden biri olup, yamaçtaki malzemenin dayanım, geçirimsizlik, sertlik gibi birçok özelliği ile de doğrudan ilişkilidir (Baeza ve Corominas, 2001). Ayrıca kohezyonu kontrol eden önemli bir parametredir (Remondo ve diğ., 2003). Heyelanlar, litolojik farklılıkların gözlemlendiği bölgelerde daha çok meydana gelmekte, bu nedenle litolojik farklılıkların, analizlerde dikkate alınması gerekmektedir (Komac, 2006).

Şepker Çayı Aşağı Havzası'nda litolojik yapı çeşitli ve heyelan oluşumuna uygun özellikler göstermektedir. Kuzeyde Orta Triyas Pelajik kireçtaşları ve ofiyolitler geniş yer kaplamaktadır. Bu yapının vadilerle kesildiği alanlar heyelan oluşumu açısından risklidir. Güneye doğru Üst Kretase-Paleosen volkanik ve sedimanterler ile Kretase Pelajik kireçtaşları, radyolarit ve kırıntılar geniş alanlarda yüzeylenmektedir (MTA, 2002; Şekil 7). Aşağı havza hemen tamamen bir karmaşık yapı özelliği göstermektedir. Şepker Çayı Vadisi'nde, bu yapının kesildiği, ofiyolit ve marnlı yapıların yüzeylediği alanlarda geniş çaplı heyelan oluşumu gözlenmektedir.

Litolojik farklılıkların fazla olduğu havzada, üstte geçirimli altta geçirimsiz litolojilerin görüldüğü vadi yamaçlarında heyelanlar yoğunluk kazanmaktadır. Aşağı havza genelinde üstte geçirimli volkanik ve doğuda, havza dolguları ile alttaki geçirimsiz killi yapıların varlığı heyelanların oluşmasını hızlandırmıştır. Tepecik ve Toygarlı Mahallesi ile Şerefli ve Davuthan arasındaki Şepker Çayı Vadisi'nde, bu durum net bir şekilde gözlenmektedir.

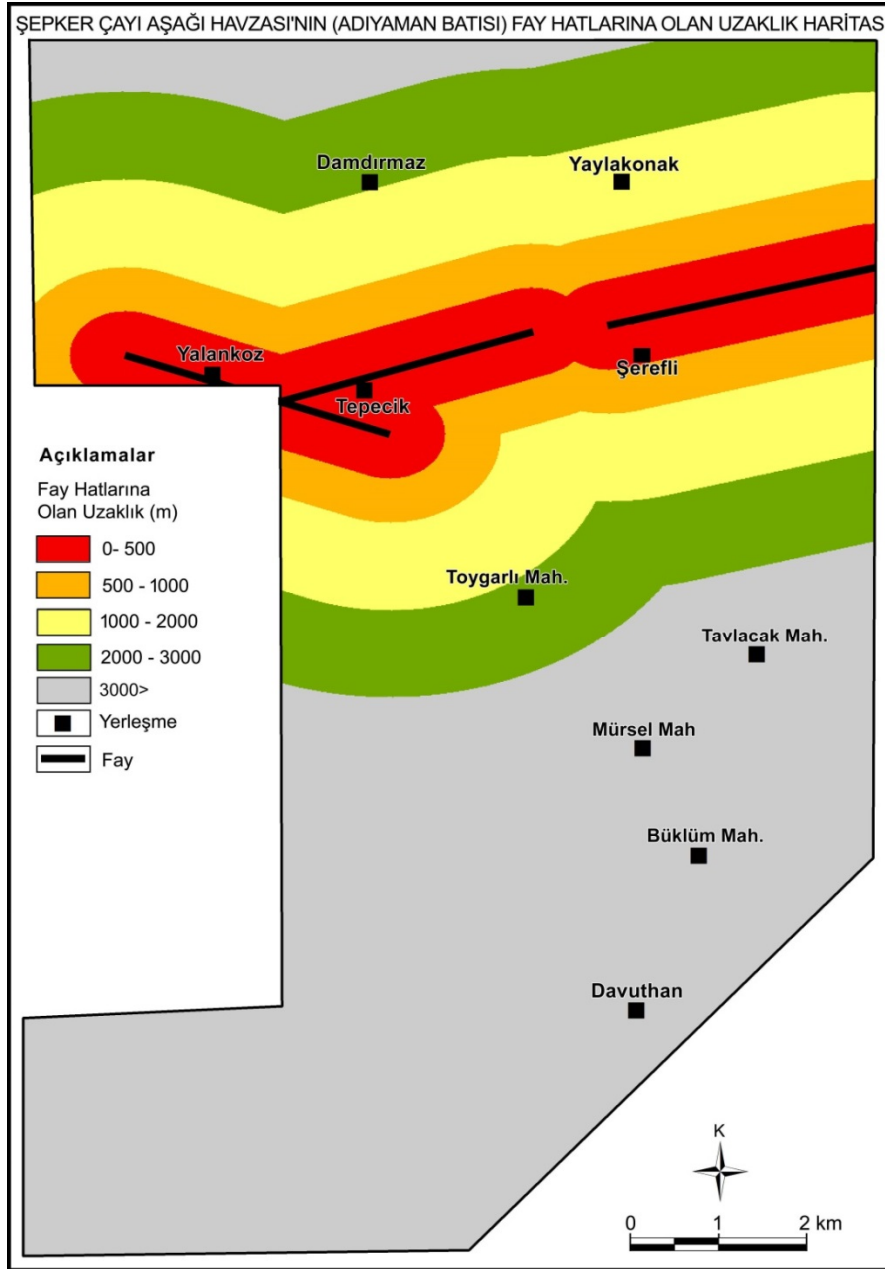

Şekil 7. Şepker Çayı Aşağı Havzası'nın (Adıyaman Batısı) jeoloji haritası (MTA'nın 1/500.000 ölçekli jeoloji haritası Hatay paftasına göre çizilmiştir).

4.2. Fay Hatlarına Olan Uzaklığın Heyelan Oluşumu Üzerindeki Etkisi

Şepker Çayı'nın Yukarı Havzası Doğu Anadolu Fay Zonu üzerinde, aşağı havzası ise bu faydan ayrılan Adıyaman Fay Zonu üzerinde yer almaktadır. Bu özelliği nedeniyle tektonik açıdan çok hareketli olup, fay ve bindirme etkisiyle oldukça deforme olmuş bir alandır. Yağışlı mevsimlerde zeminin suya doyması sonrasında meydana gelen depremler heyelanları tetiklemektedir.

Fay ve kırık sistemleri, jeolojik parametreler içinde değerlendirilen yapısal özelliklerdendir. Heyelan duyarlılık çalışmalarında, sismik aktivitenin güçlü olduğu alanlarda, fay hatlarına yakınlık sık kullanılan bir parametredir. Bu nedenle, heyelan duyarlılık haritalaması yapılan alanlarda, fay ve faya yakınlık durumu dikkate alınarak analizler yapılmıştır (Dağ, 2007). Kesici ve Sönmez (2012) heyelan duyarlılık analizlerinde önemli bir parametre olan, faya yakınlık durumunu değerlendirmemişlerdir. Fay, kıvrım eksenini, kırık/çatlak sistemleri gibi çizgisel unsurlara yakın alanlarda, heyelan oluşumu daha fazladır (Fernandez ve diğ., 2003; Lee ve Choi, 2004; Ercanoğlu ve Gökçeoğlu, 2004; Duman ve diğ., 2005; Lee ve Dan, 2005; Lee ve Sambath, 2006; Ruff ve Czurda, 2008; Wang ve diğ., 2009). Çünkü faya yakın olan alanlar, tektonik etkiler nedeniyle daha fazla deforme olmakta ve zemini oluşturan malzeme zayıf hale gelmektedir. Havzada görülen heyelanlar fay hatlarına 0-500 ve 500-1000 m uzaklıkta olan sahalarda görülmektedir (Şekil 8). Özellikle kuzeyde tektonik yapı eğim değerlerinin yükselmesini sağlayarak heyelan oluşumunu kolaylaştırmaktadır.

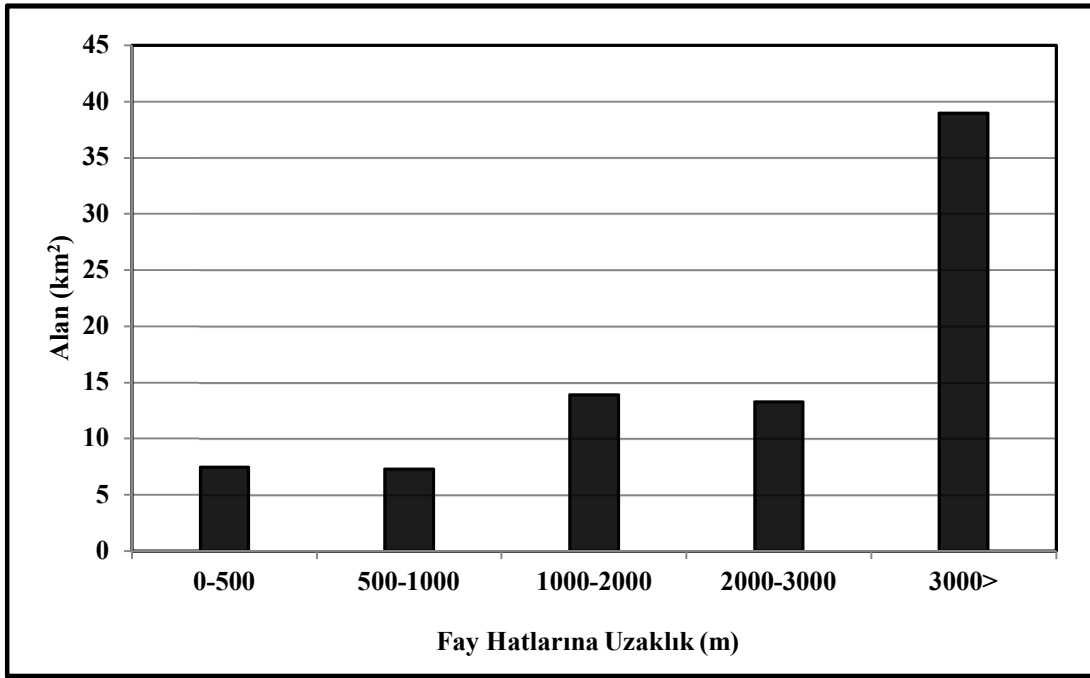

Şekil 8. Şepker Çayı Aşağı Havzası'nın (Adıyaman Batısı) fay hatlarına uzaklık haritası.

Bu çalışmada da heyelan duyarlılığı çalışılan alanda yüksek depremsellik nedeniyle, fay hatlarına yakınlık parametresi kullanılmıştır (Şekil 8). Fay hatlarına yakınlık parametresinde en fazla 3000 m'lik mesafe dikkate alınmıştır. Aslında havza genelinde depremsellik çok yüksek olup, bu değer geniş alınması durumunda diğer parametreler de etkilenmekte ve amaca uygun sonuç çıkmamaktadır. Fakat, bu şekildeki uygulama ile yüksek doğrulukta sonuç alınmıştır.

Tepecik ve Şerefli kuzeyinde KD-GB doğrultusunda uzanan faylar bu alandaki yapıları keserek, yüksek eğimli fay dikliklerini oluşturmuştur. Eğimin artışı ve sarsıntılarla birlikte heyelanlarda artış görülmektedir.

Bu çalışmada incelenen alanın % 40' na yakın bölümü fay hatlarına 3000 m'den fazla uzaklıkta yer almaktadır (Şekil 9). Kuzeydeki alanlar hariç güneyde kalan alanların büyük bölümü fay hatlarına olan uzaklıkla uyumlu olarak heyelanların az görüldüğü alanlara karşılık gelmektedir. Aşağı havzada heyelanların fay hatlarına yakın alanlarda yoğunlaşması, doğrudan tektonik hatlarla ilişkili olduğunu göstermektedir.

Şekil 9. Fay hatlarına uzaklığın alansal dağılımı.

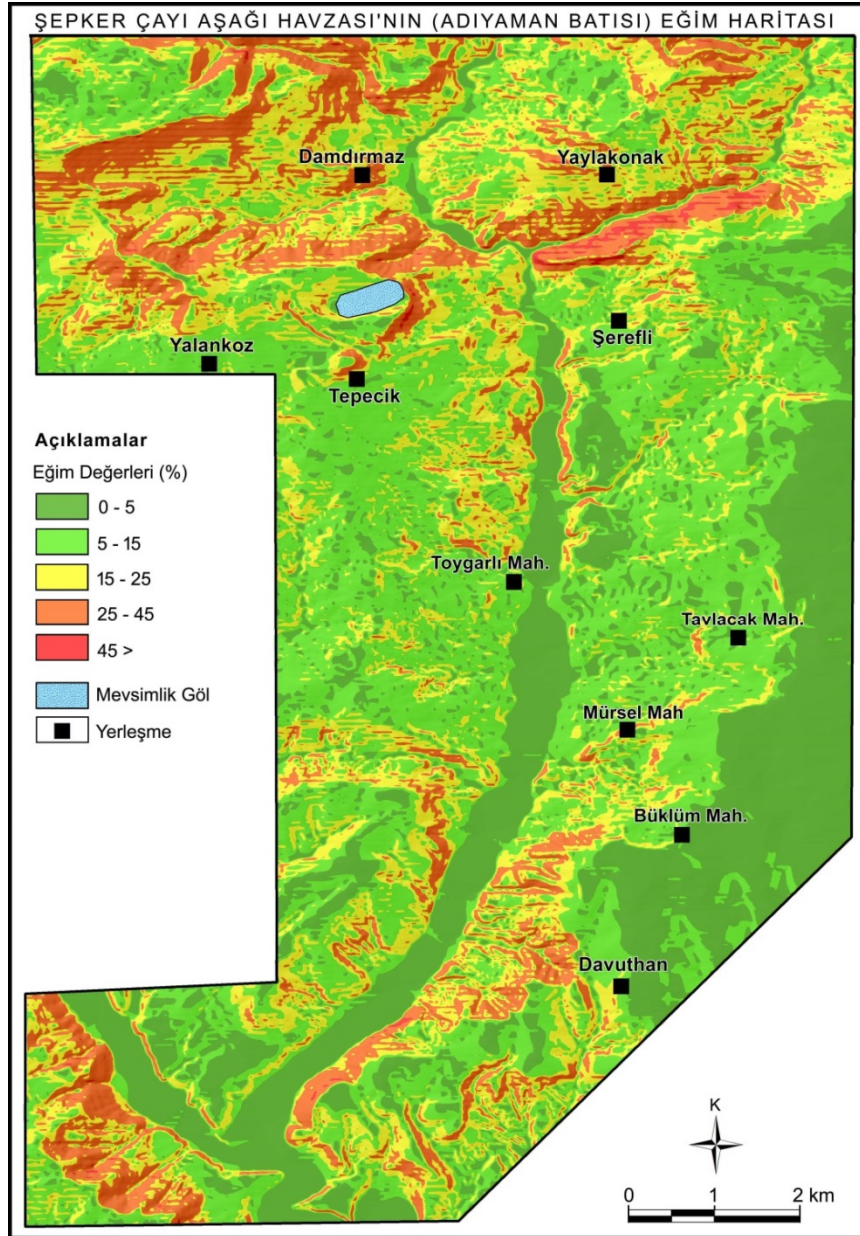
Şepker Çayı Aşağı Havzası, Adıyaman Havzası ile kuzeyindeki dağlık alana geçişte yer almaktadır. Bu nedenle genç havza dolguları Şepker Çayı tarafından derince yarılmıştır. Gevşek yapılı konglomera, kumtaşı, kiltası ve marn ardalılarından oluşan havza dolguları, eğimli vadi yamaçlarında kendi ağırlığı altında hareket edebilmektedir. Bu yapılar aşırı yağışlar sonrasında daha hızlı hareket ederek, vadi tabanına kadar ulaşmaktadır. Yağışlı dönemde hareket eden bu kütlelerin alt kısımlarında suyun birikmesi nedeniyle, hareket çamur akmasına yaklaşmaktadır. Kış ve ilkbahar mevsiminde, bu yörede görülecek şiddetli depremler, eski heyelanların harekete geçmesine ve yeni heyelanların oluşmasına neden olabilecektir. Bu durumdan en fazla vadi yamaçlarındaki yerleşmeler etkilenerek olup, yeni meskenlerin yapımında heyelan riski dikkate alınmalıdır.

4.3. Yamaç Eğiminin Heyelan Oluşumu Üzerindeki Etkisi

Yamaç eğimi, heyelanların oluşumunda doğrudan etkili olup, heyelan duyarlılık çalışmalarının esasını oluşturmaktadır. Yamaç eğimi, kayma yüzeyindeki kayma ve normal gerilmeleri etkileyen asıl duyarlılık faktörüdür. Ayrıca, bu parametrenin kolaylıkla haritalanabilir nitelikte olması, eğimin duyarlılık çalışmalarında sıkça kullanılan bir parametre olmasının başlıca nedenlerindedir.

(Dağ, 2007). Heyelan duyarlılığı konusunda çalışan araştırmacıların genel eğilimi, yamaç eğiminin artmasıyla, heyelana karşı duyarlılığın da artacağı yönündedir (Bulut ve diğ., 1995; Gökçeoğlu ve Aksoy, 1996; Lee ve Min, 2001; Donati ve Turruni, 2002; Lee ve diğ., 2002; Zhou ve diğ., 2002; Ercanoğlu ve Gökçeoğlu, 2002; Dai ve Lee, 2002; Ayalew ve diğ., 2004; Lee, 2005; Yalçın, 2005; Dağ ve diğ., 2006).

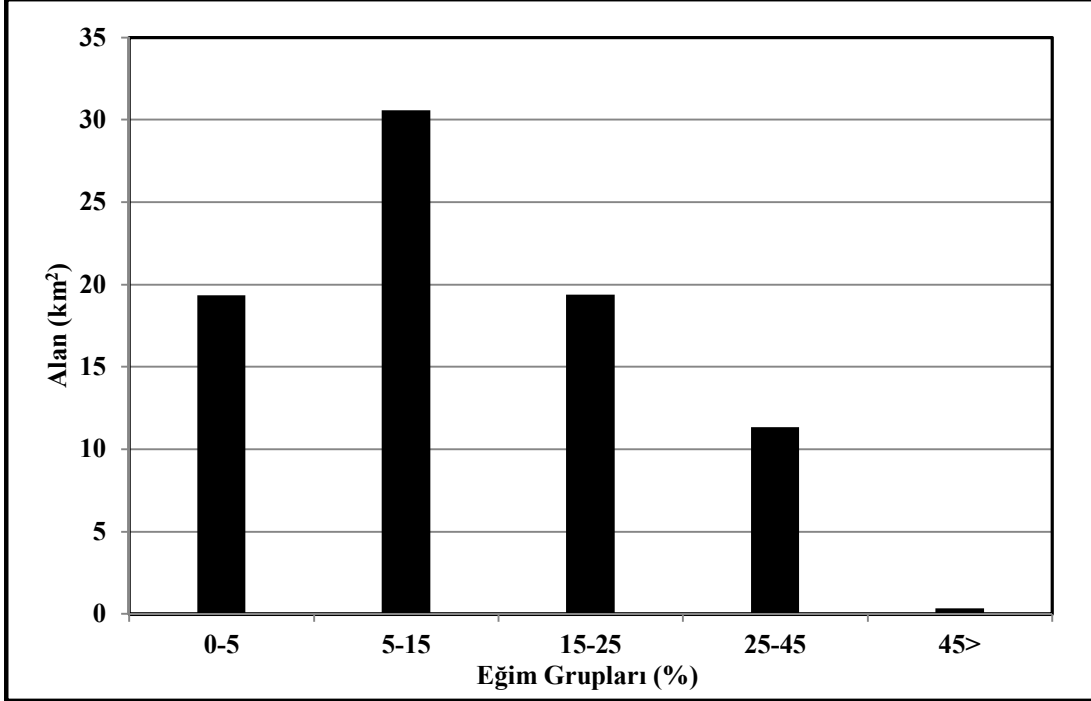
Şepker Çayı Aşağı Havzası'nda eğim değerleri % 0-45 arasında değişmektedir. Havzanın kuzeyinde faylı yapılara bağlı olarak eğim yüksek, güneyde havza tabanına geçişte düşmektedir (Şekil 10). Bu genel durum dışında Şepker Çayı Vadisi'nde heyelan sonucu kopma yamaçları ve yamaçların alttan oyulduğu alanlarda eğim artmaktadır. Bu alanların dışında kalan vadi yamaçlarında eğimin düşmesi, vadi yamaçlarının heyelanlarla bozulmasıyla açıklanabilir.

Şekil 10. Şepker Çayı Aşağı Havzası'nın (Adıyaman Batısı) eğim haritası.

Şepker Çayı Aşağı Havzası'nın büyük bölümünün Adıyaman Havzası'nda yer alması ve vadi yamaçlarındaki kütle hareketleri nedeniyle, havza genelinde eğimin % 5-15 arasında olduğu alanlar geniş alan kaplamaktadır (Şekil 11). Eğimin % 25-45 ve % 45'den yüksek olduğu sahaların daha az

alan kaplaması doğrudan yapı ile ilgilidir. Tepecik ve Şerefli arasındaki heyelanlar dışında, bu alanların güneyinde litolojik yapı uygun olduğu için düşük eğimlerde bile büyük heyelan oluşumları görülmektedir. Bu alanlardaki heyelanın eğimli yamaçlardaki heyelanlardan farkı, yavaş gelişmekte olmasıdır.

Şekil 11. Şepker Çayı Aşağı Havzası'nda (Adıyaman Batısı) eğim gruplarının alansal dağılımı.

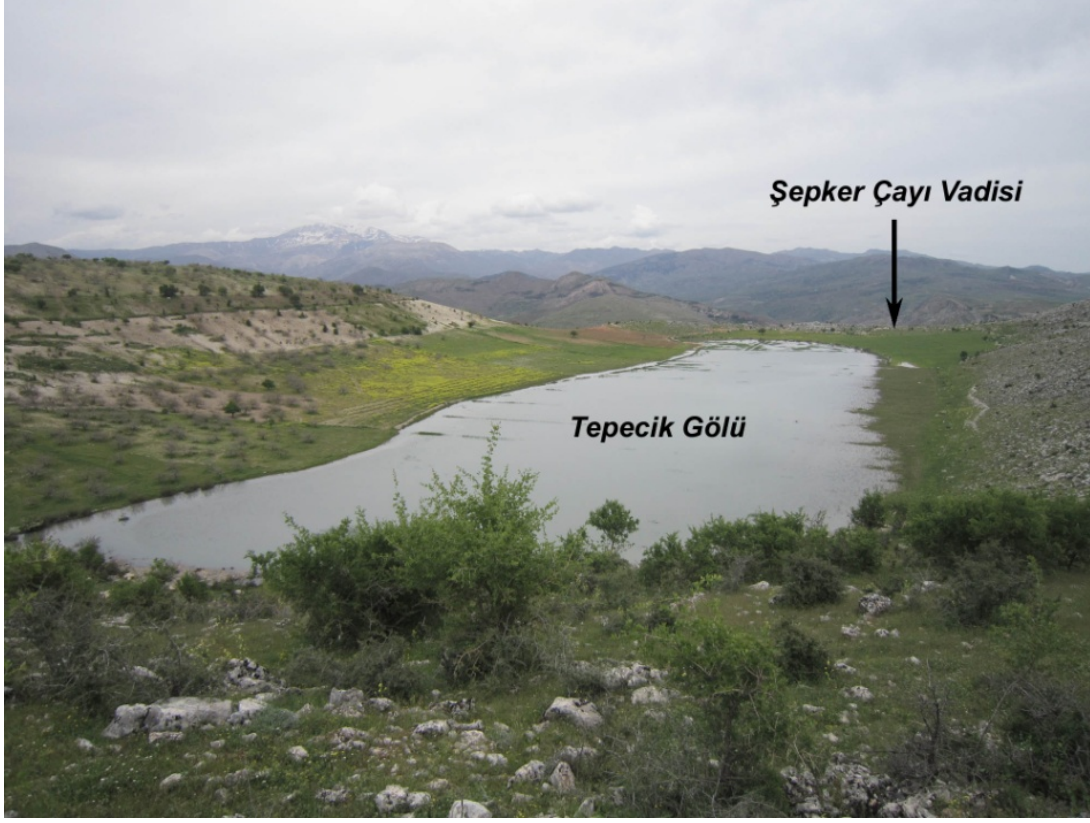
Aşağı havzadaki heyelanların eğim gruplarına dağılımı değerlendirildiğinde, % 5-15 eğime sahip alanlarda % 52, % 15-25 eğime sahip alanlarda % 26, % 0-5 eğime sahip alanlarda % 14, % 25-45 eğime sahip alanlarda % 8 alan kaplamaktadır.

4.4. Göle Olan Uzaklığın Heyelan Oluşumu Üzerindeki Etkisi

Şepker Çayı Aşağı Havzası'nda, Tepecik kuzeyinde ortalama 0.1 km² alan kaplayan bir göl bulunmaktadır (Foto 9). Gölün çevresindeki yamaçlarda çok geniş alanlı eski ve yeni heyelanların görülmesi, bu alandaki heyelan oluşumunda göl sularının önemli bir parametre olduğunu göstermektedir.

Toprak malzeme içindeki su, kütlelerin dengesini, eritme, aşındırma, ek yük, boşluk suyu basıncı oluşturma, su içeriğini değiştirme şeklinde etkilemekte ve zeminin akıcı hale gelmesine neden olmaktadır (Flageollet ve diğ., 1999).

Yüzeysel heyelanlardaki (1-2 m) kayma koşulları, toprağın kohezyonu ve eğim açısıyla tanımlanan kritik bir derinlikte, toprak içindeki su miktarının toprağın direncini azaltacak kadar fazlaşması ile oluşabilir. Daha derin heyelanlar (5-20 m) çoğunlukla yer altı su seviyesinin yükselip alçalmasıyla tetiklenirler (Asch ve diğ., 1999; Zezere, 1999). Yer altı suyu hareketi, süreksizliklerdeki ve boşluklardaki dolgu maddelerini ya da zemindeki ince kum, silt gibi ufak malzemeleri yıkayarak ya da eriyebilir maddeleri (jips, tuz vb.) eriterek, kütlelerin dengesini etkilemekte ve heyelanlara neden olmaktadır (Tarhan, 1996).

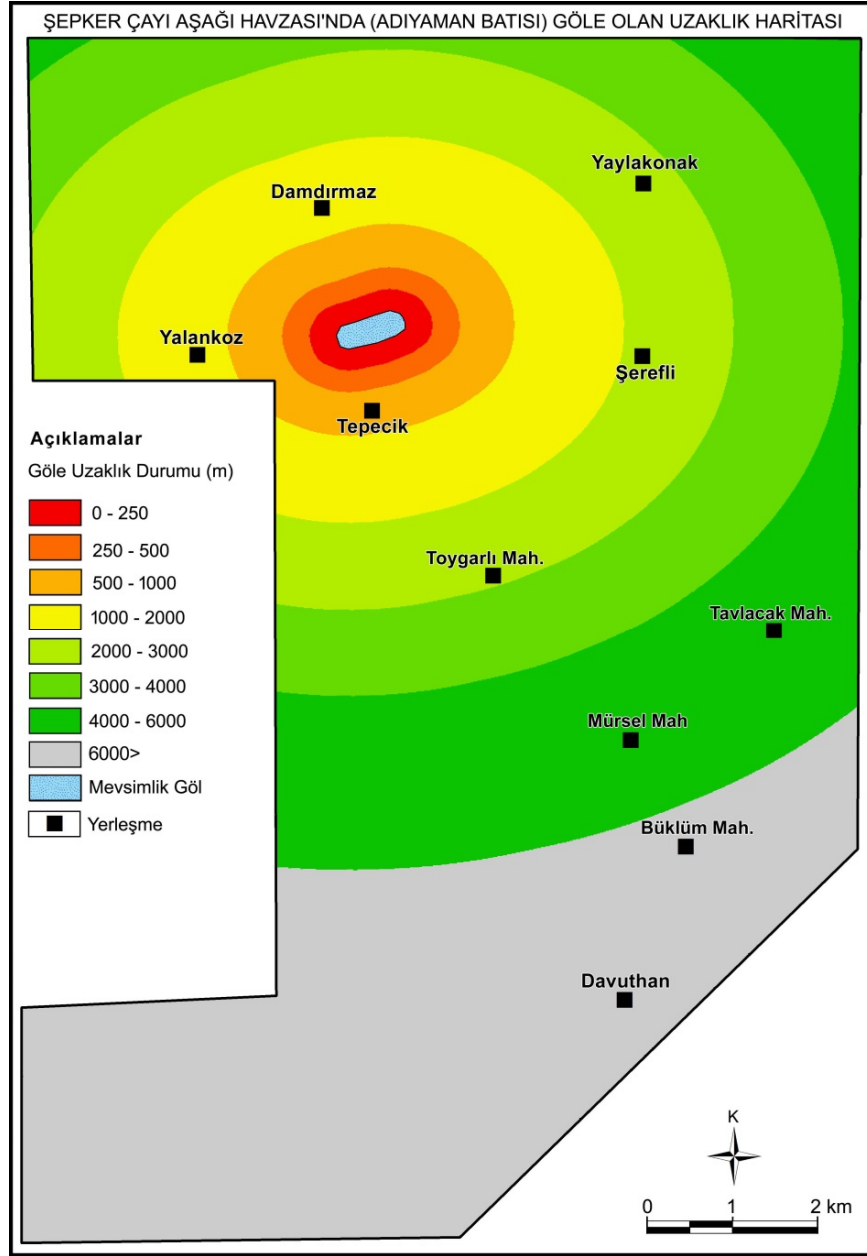

Foto 9. Tepecik kuzeyinde, fay ve karstlaşma etkisiyle oluşmuş, mevsimlik özellikteki Tepecik Gölü.

Havzada yer alan göl, tektonik ve karstlaşma etkisinde gelişmiş mevsimlik bir göldür. Gölün çevresinde dolin ve uvala gibi karstik şekiller bulunmaktadır. Yağışlı dönemde gölün seviyesi yükselerek alanı genişlemektedir. Göl seviyesi yükseldikçe doğu ve güneyden kırıklı ve çatlaklı kalker tabakalarının altından Şepker Çayı'na doğru sızmaktadır. Böylece yağış ve göl suları ile doymun hale gelen yamaçlarda büyük heyelanlar oluşmaktadır. 30 Ocak 2010 tarihinde meydana gelen heyelan ve bu tarihten önce bu heyelanın çevresinde görülen heyelanların oluşumunda, bu mekanizma etkili olmuştur.

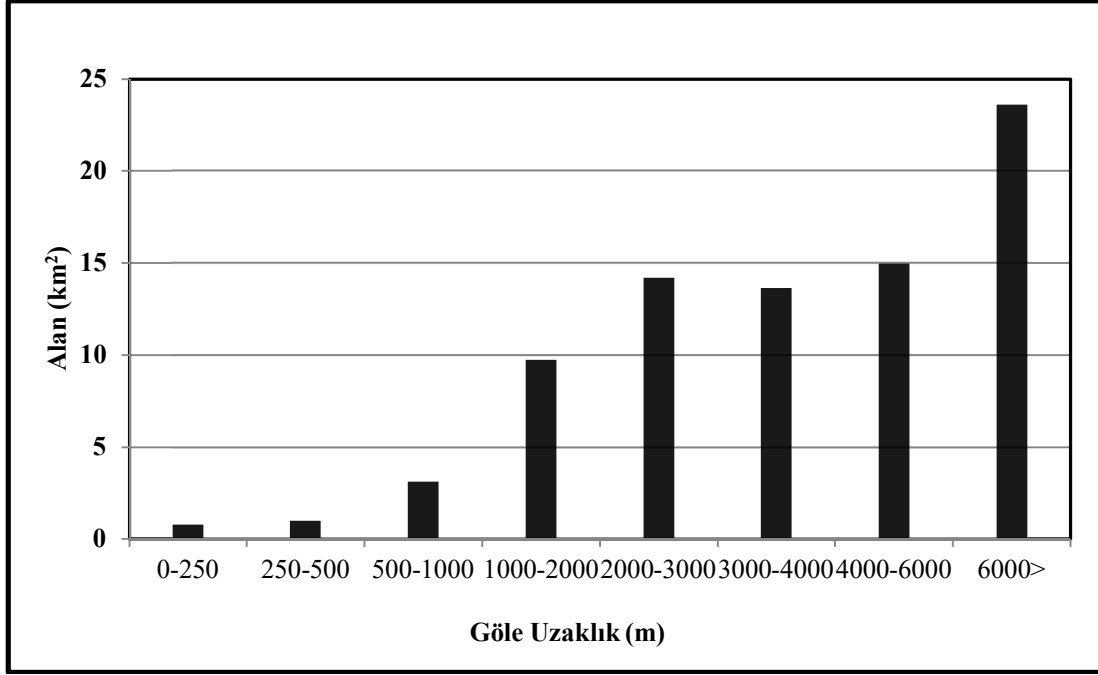
Göl üstteki kalker tabakanın fayla kesilmesi sonucu beliren çanağa yerleşmiştir. Gölün tabanı kiltası, kuzeyi killi güneyi ise kalker litolojiden oluşmaktadır. Yağışlı dönemde 3-5 m derinliğe ulaşan göl, kurak dönemde kuruyarak bataklığa dönüşmektedir. Gölde sızan sular en fazla Tepecik çevresindeki heyelanları tetiklemektedir. Bu durum üzerinde göle yakınlık birinci derece etkili olmaktadır (Şekil 12).

Şekil 12. Şepker Çayı Aşağı Havzası'nın (Adıyaman Havzası) göle uzaklık haritası.

Aşağı havzada en üstte yer alan geçirimsizliği yüksek karstik litoloji, yağış sularının zemine sızmasına kolaylaştırmaktadır. Bu litolojinin hemen altında ise geçirimsiz kiltası ve ofiyolitik kayalar bulunmaktadır. Bu litoloji nedeniyle gölden ve yağışla sızan sular vadi yamaçlarında heyelan oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Göl sularının neden olduğu sızmalar, göle uzaklığı 2000 m'ye kadar olan alanlarda heyelan oluşumuna neden olabilmektedir. Fakat en fazla 500-1000 m mesafedeki alan içerisinde etkilidir (Şekil 13).

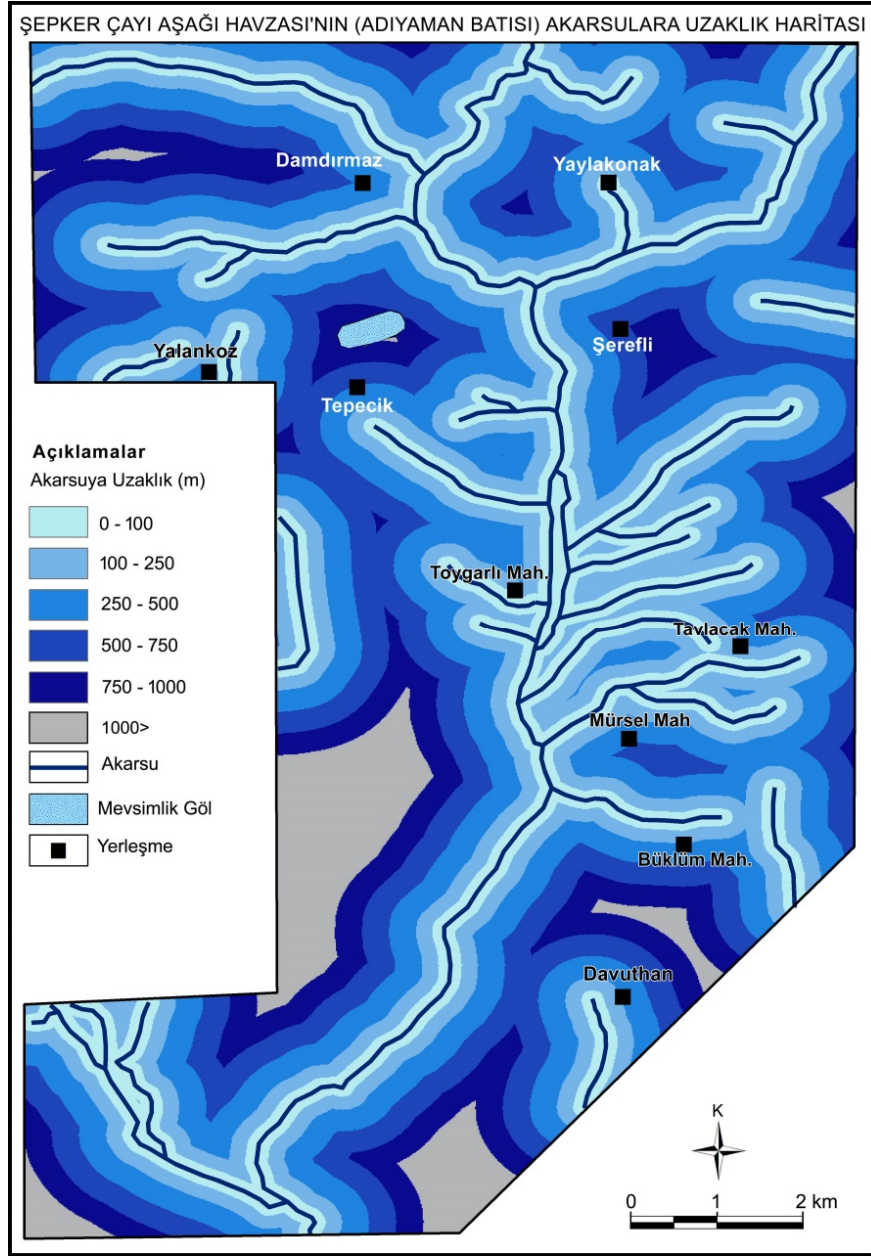
Şekil 13. Şepker Çayı Aşağı Havzası'nda (Adıyaman Havzası) göle uzaklığın alansal dağılışı.

4.5. Akarsulara Olan Uzaklığın Heyelan Oluşumu Üzerindeki Etkisi

Yamaçların akarsuya yakınlığı, duraylılık açısından önemli bir faktördür. Akarsular yamaç topuğunu erozyona uğratarak veya yamacı oluşturan malzemenin akarsu seviyesinin altındaki kesimini suya doygun hale getirerek, yamaçların duraylılığını bozmaktadır (Demir, 2011). Heyelan duyarlılık haritalarının hazırlanmasına yönelik birçok çalışmada, saha gözlemlerinden yararlanılarak akarsu yataklarına yakınlık, heyelan değerlendirmelerinde bir parametre olarak kullanılmıştır (Choubey ve diğ., 1992; Guillande ve diğ., 1993; Fernandez ve diğ., 1999; Peloquin ve Gwyn, 2000; Baeza ve Corominas, 2001; Barnard ve diğ., 2001; Avcı ve Günek, 2015; Avcı, 2015).

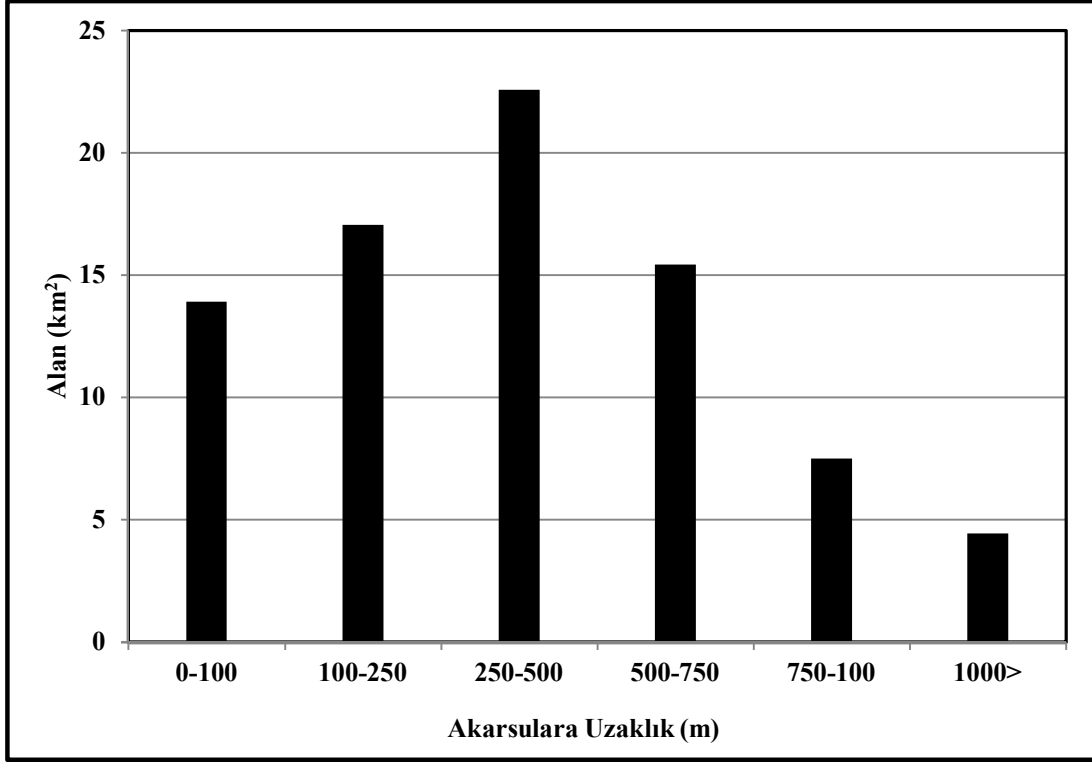
Şepker Çayı Aşağı Havzası'ndaki heyelanların tamamının bir vadi yamacında yer alması, bu oluşumda akarsuların etkisinin önemli olduğunu göstermektedir. Akarsuların heyelan oluşumundaki etkisi üç farklı şekilde gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki akarsuyun derine aşındırmasıyla birlikte vadi yamaçları belirginleşmekte ve bu şekilde eğimli yamaçlar oluşmaktadır. İkinci olarak yana aşındırma ile birlikte yamaçlar alttan oyularak, yamaç stabilitesi bozulmaktadır. Son olarak yataktan akan suyun akarsu seviyesi ve altındaki alanlarda suya doygunluğu yükseltmesidir. Her üç durumda da heyelan oluşumu için uygun zemin oluşmaktadır.

Şepker Çayı Aşağı Havzası'nda akarsu yoğunluğu yüksektir (Şekil 14). Bu nedenle havza genelinde akarsulara 250-500 m arasında olan yakınlık geniş alan kaplamaktadır (Şekil 15). Akarsu ağının sıklığı ve akarsulara yakınlık oranında heyelanlarda artış görülmektedir.

Şekil 14. Şepker Çayı Aşağı Havzası'nda (Adıyaman Batısı) akarsulara uzaklık haritası.

Heyelanların ana vadi boyunca görülmekte olması, akım, litoloji ve Şepker Çayı'nın vadi yamaçlarını alttan oyararak yamaç dengesini bozmasına bağlıdır. Şepker Çayı kaynağını Akdağ'dan alan karstik kaynaklarla beslenmektedir. Fakat akım üzerinde yağmur yağışları ve kış mevsiminde düşen karın baharda erimesinin etkisi belirgindir. Bu akım özellikleri nedeniyle belli dönemlerde debi aşırı bir şekilde artarak derine ve yana aşındırma artmaktadır. Şerefli güneyinde, Adıyaman Havzası'na geçişle birlikte eğim düşmekte olup, bu alanda biriktirme ve yana aşınım başlamaktadır. Heyelanların da bu alandan sonra yoğunlaşması bu oluşumla ilişkili olduğunu düşündürmektedir.

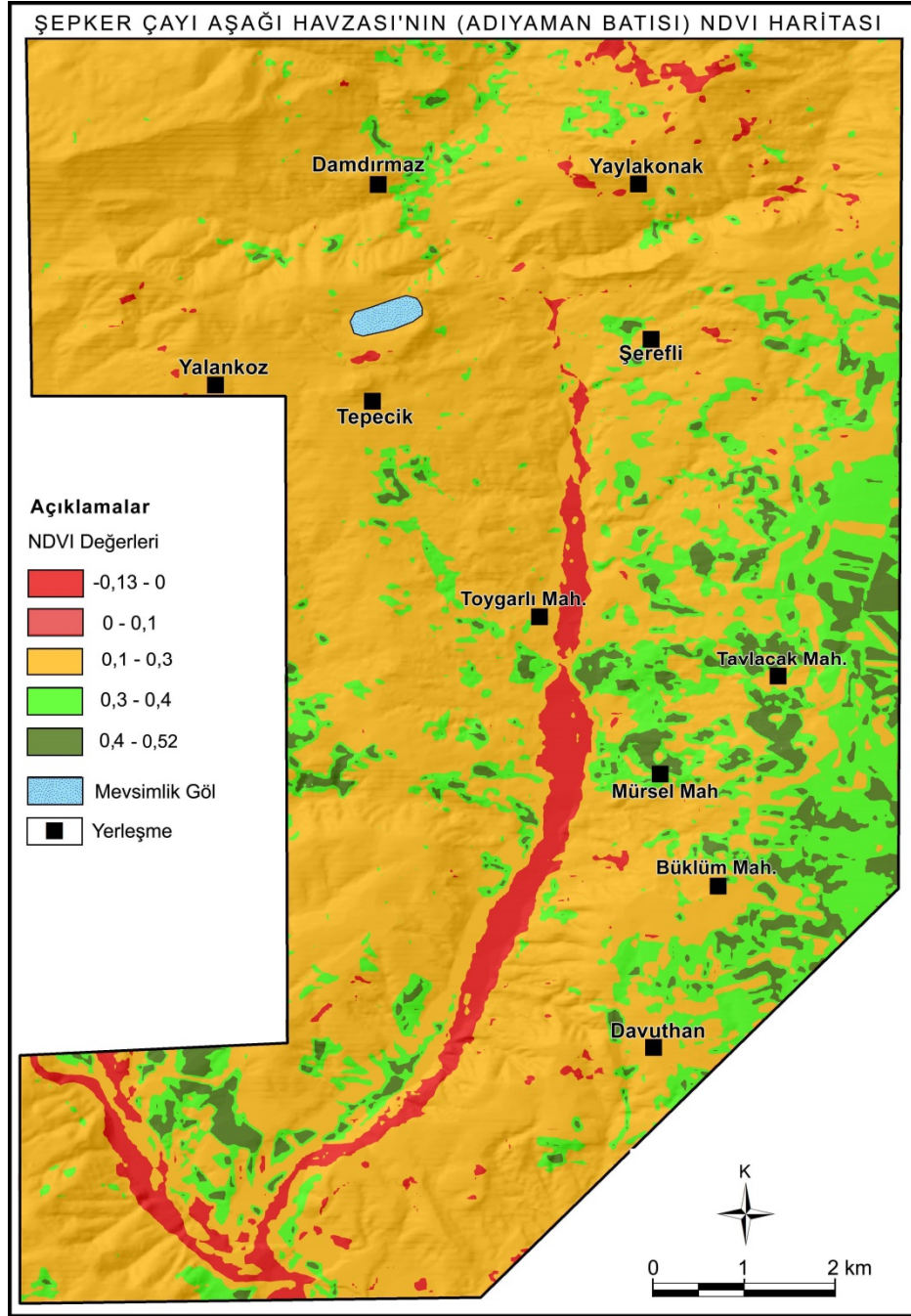
Şekil 15. Şepker Çayı Aşağı Havzası'nda (Adıyaman Batısı) akarsulara uzaklığın alansal dağılışı.

Şepker Çayı Aşağı Havzası'nda görülen heyelanların % 27'si akarsulara 0-100 m, % 33'ü 100-250 m, % 32'si 250-500 m uzaklıkta olan alanlarda meydana gelmiştir. Heyelanların dağılışındaki bu özellik nedeniyle heyelan duyarlılığının belirlenmesinde önemli bir parametre olduğunu göstermektedir.

4.6. Bitki Örtüsünün Heyelan Oluşumu Üzerindeki Etkisi

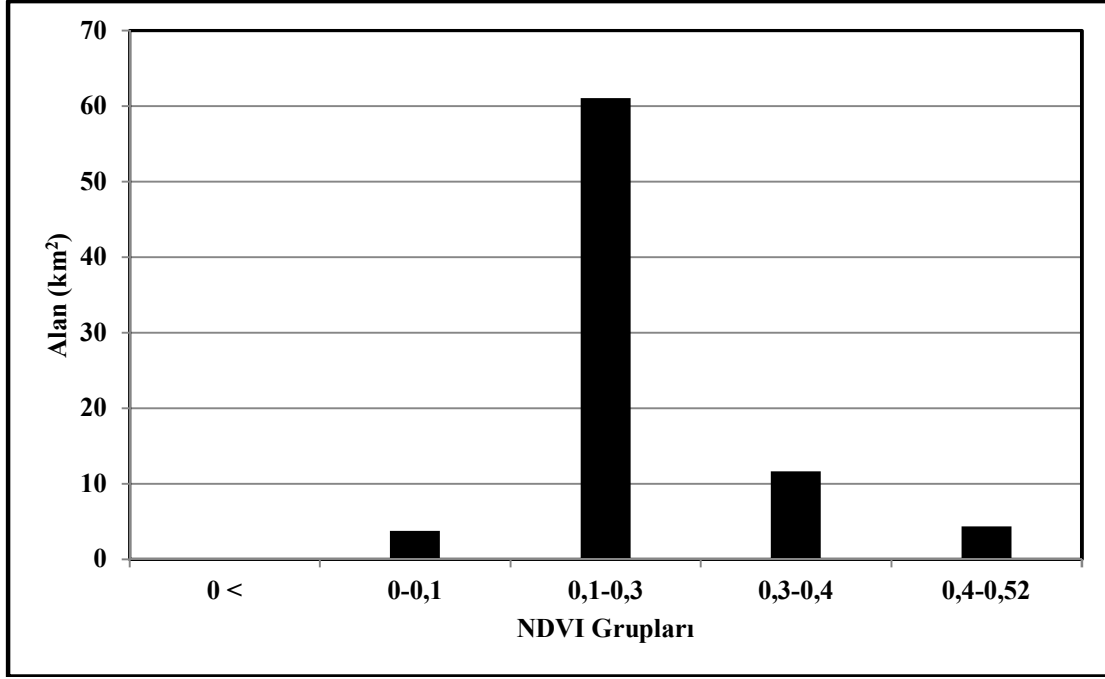
Bitki örtüsü zeminde bir tahribe yol açmamış ve zemini güçlendirecek özellikte katkıda bulunmuşsa, duraylılığa olumlu yönde etki ettiği kabul edilmektedir. Buna karşın yamaçlarda gelişebilecek kayma yüzeyleri üzerinde aşırı yük oluşturabilecek örtünün de duraylılığa olumsuz etki ettiği ortaya konulmuştur (Çevik ve Topal, 2003; Perotto-Baldiviezo ve diğ., 2004; Kamp, 2008; Pradhan, 2010). Bitki kök ve gövdelerinin zeminde oluşturduğu tutuculuk ve düşen yağışın dal ve yapraklarla zemine sızmasını geciktirildiği düşünüldüğünde, heyelanı engelleyici bir faktör olarak değerlendirilmelidir.

Şepker Çayı Aşağı Havzası'nda doğal bitki örtüsü tahrip edilmiştir. Doğal bitki örtüsünü oluşturan meşeler ulaşılması güç yamaçlarda ve kuzeye bakan daha nemli alanlarda, çok seyrek bir şekilde görülmektedir. İncelenen alanın bitki kapalılık durumunu belirlemek amacıyla 4 Mayıs 2014 tarihli Landsat 8 uydu görüntüsünden faydalanılmıştır. Yapılan sınıflandırmaya göre NDVI değerlerinin, Şepker Çayı Vadisi kuzeyi ve doğusunda sınırlı alanlarda, batısında ise daha geniş alanlarda arttığı görülmektedir (Şekil 16). Batıda Adıyaman Havza tabanına karşılık gelen alanda NDVI değerlerinin artışı, bu alanda sürdürülmekte olan sulu tarım faaliyetlerine bağlıdır. Sulamaya bağlı olarak yüzey örtüsünün kapalılığı yüksek çıkmıştır. Damdırmaz, Yaylakonak, Tepecik ve Şerefli çevresinde yüksek değerlerin olduğu alanlar bağ bahçe alanları ile meşeliklere karşılık gelmektedir.

Şekil 16. Şepker Çayı Aşağı Havzası'nın (Adıyaman Batısı) NDVI haritası.

Aşağı havzanın NDVI değeri incelendiğinde, değerlerin 0,1-0,3 arasında olduğu alanlar % 60'den fazla yer kaplamaktadır (Şekil 17). Batıdaki sulu tarım alanları da düşünülecek olursa, aşağı havzanın büyük bölümünün çıplak olduğu görülmektedir. Sonuçta NDVI değerlerinin düştüğü alanlarda heyelan duyarlılığı artmaktadır.

Şekil 17. Şepker Çayı Aşağı Havzası'nda (Adıyaman Batısı) NDVI gruplarının alansal dağılışı.

Heyelanların NDVI gruplarına dağılımı değerlendirildiğinde 0,1-0,3 arasında % 72, 0,3-0,4 arasında % 19, 0,4-0,52 arasında % 9 alan kapladığı görülmektedir. Bu değerler dikkate alındığında bitki kapalılığı ile heyelanlar arasında sıkı bir ilişki olduğu görülmektedir. Son yıllarda Şepker Çayı Havzası'nda fıstık bahçelerinde büyük artış görülmektedir. Ancak bu durum NDVI sınıflandırmasına yansımamıştır. Vadi yamaçlarının fıstık bahçelerine dönüştürülmesi bitki kapalılığı açısından olumlu bir gelişmedir. Oluşturulan bu bahçelerin özellikle erozyon başta olmak üzere, bazı küçük heyelanların oluşumunu engelleyeceği düşünülmektedir. Fakat derin ve büyük alanlı heyelanların önlenmesinde yetersiz olduğu görülmektedir. 30 Ocak 2010 tarihinde Tepecik doğusunda oluşan heyelan, fıstık bahçelerinin yoğun olduğu alanda oluşması, bu görüşü desteklemektedir.

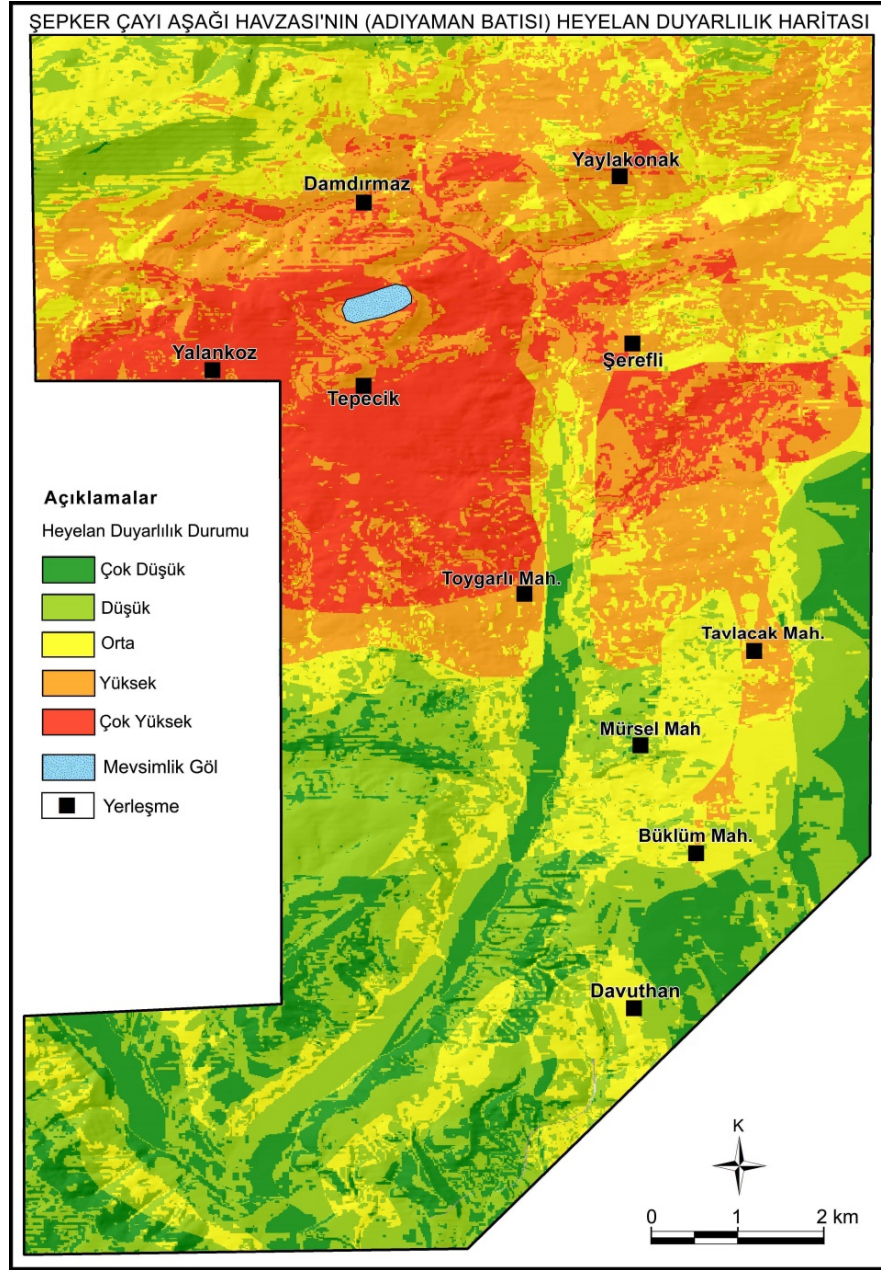
5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Adıyaman kuzeybatısında yer alan Şepker Çayı Havzası'nda başta heyelan olmak üzere yoğun kütle hareketleri görülmektedir. Havzanın jeolojik, jeomorfolojik, hidrografik bitki örtüsü ve iklim özelliklerine bağlı oluşan bu hareketler yerleşme, yol ve tarım arazilerini olumsuz etkilemektedir.

Havza genelinde görülen heyelanlar, Şepker Çayı Aşağı Havzası'nda yoğunlaştığı için bu alan incelenmiştir. Arazi gözlemleri ve bu konuda yapılan çalışmalar dikkate alınarak litoloji, fay hatlarına olan uzaklık, eğim, göle uzaklık, akarsulara olan uzaklık ve bitki örtüsü özelliklerinden oluşan parametreler kullanılarak heyelan duyarlılık analizi yapılmıştır (Şekil 18). Bu parametrelere göre, Şepker Çayı Aşağı Havzası'nda heyelan duyarlılığının çok yüksek olduğu alanların oranı % 14, yüksek alanlar % 24, orta derecede duyarlı alanlar % 23, düşük ve çok düşük duyarlı alanlar % 39'luk orana sahiptir (Şekil 19 a). Eğim değerlerinin arttığı vadi yamaçları ile göle yakın olan alanlarda heyelan duyarlılığı yüksek çıkmıştır. Heyelan duyarlılığı ile eğim, göle ve faya uzaklık arasında doğru orantı bulunmaktadır. Duyarlılığın yüksek olduğu alanlarda litolojik yapı heyelana uygun, fay hatları üzerinde, göle çok yakın, eğim değeri yüksek yamaçlara karşılık gelmektedir. Duyarlılığın düşük olduğu alanlar havza ve vadi tabanları olup, eğim değerleri çok düşüktür.

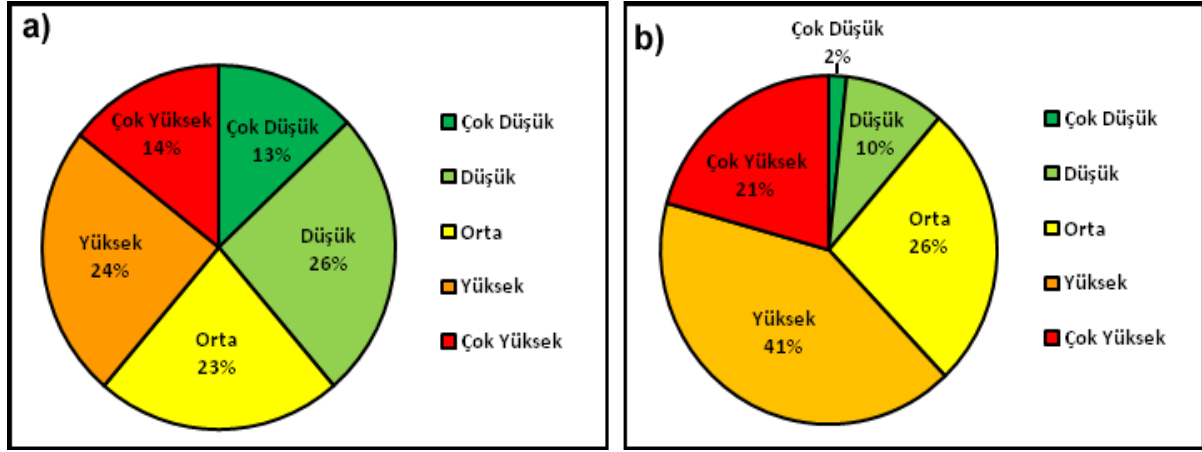
Arazi gözlemlerine göre oluşturulan heyelan envanter haritası ile heyelan duyarlılık haritasının karşılaştırılması sonucunda, heyelan duyarlılık haritası doğruluk oranının yüksek olduğu görülmektedir (Şekil 19). Envanter haritası ile duyarlılık haritasının karşılaştırma sonuçlarına göre,

aşağı havzada yer alan heyelanların % 21'i çok yüksek, % 41'i yüksek, % 26'sı orta, % 10'u düşük, % 2'si çok düşük duyarlılık grubu içerisinde kalmaktadır. Heyelan duyarlılık haritası ile envanter haritası karşılaştırıldığında heyelanların % 80'e yakını, duyarlılığın yüksek olduğu alanlarda kalmaktadır. Orta derecede duyarlı alanlarda ise % 90'ın üzerinde bir uyum vardır. Ulaşılan sonuçlara göre, yapılan analiz yüksek doğrulukta olduğu görülmektedir.

Şekil 18. Şepker Çayı Aşağı Havzası'nın (Adıyaman Batısı) heyelan duyarlılık haritası.

Havza kuzeyinde heyelan duyarlılığının artışı litolojik ve tektonik yapı, yüksek eğim ve zeminin su kapasitesini artıran gölün varlığına bağlıdır. Havza kuzeyinde yükselti arttığı için yağış miktarı da artmaktadır. Yağışta meydana gelen bu artış da heyelan oluşumunu tetiklemektedir. Dandirmaz, Şerefli, Toygarlı ve Büklüm mahalleleri çevresinde, yukarıda belirtilen özellikler nedeniyle çok geniş alanlı heyelanlar görülmektedir. Tepecik ile Toygarlı Mahallesi arasında vadi yamacında duyarlılığın yüksek olması, eğim değerlerinin yüksek ve akarsuyun yana aşındırmasına bağlıdır. Aynı durum vadinin doğusunda Şerefli ile Mürsel Mahallesi arasında da görülmektedir.

Şekil 19. Şepker Çayı Aşağı Havzası'nda (Adıyaman Batısı) heyelan duyarlılığının oransal dağılışı (a). Heyelan envanter haritası ile heyelan duyarlılık haritasının karşılaştırılmasına göre mevcut heyelanların duyarlılık gruplarına göre dağılışı (b).

Aşağı havzada meydana gelen heyelanlar, Yalankoz, Tepecik ve Yaylakonak yerleşmeleri dışında havzadaki diğer yerleşmeleri etkilememektedir. Bu yerleşmeler yamaçlar dışında plato üzerinde kurulmuş olduğu için heyelandan fazla etkilenmemektedir. Fakat bu yerleşmelerin yakın çevrelerinde de heyelan riski yüksektir. Yerleşmelerin kurulduğu alanlarda görülen heyelanlar yavaş hareket ettiği için uzun dönemde etkileri ortaya çıkmaktadır. Damdırmaz köyünün adının üzerinde kurulduğu heyelanın etkisinden aldığı görülmüştür.

Havzadaki yerleşmeleri Adıyaman'a bağlayan karayolu farklı alanlarda heyelanlardan etkilenmektedir. Ulaşım dışında tarım arazileri ve su şebekeleri farklı yıllarda oluşan heyelanlardan etkilenmiştir. Bu etki yollarda kayma, kopma ve şebekelerde ise tahribat şeklinde görülmektedir.

Şepker Çayı Aşağı Havzası tektonik açıdan çok hareketli bir bölgede yer aldığı için kış ve ilkbahar mevsimlerinde yaşanacak depremler heyelan oluşumunu tetikleyebilecektir. Havza genelindeki heyelanların kış ve ilkbahar gibi yağışlı mevsimlerde oluşması, duyarlılığın dönemlik ve yağışa bağlı olduğunu göstermektedir. Yağışın az olduğu mevsimlerde ise duyarlılık çok düşüktür. Göl ve karstik etkiler de doğrudan yağışla ilişkili olduğundan kurak dönemde heyelan duyarlılığı zayıftır.

Şepker Çayı Aşağı Havzası'nın heyelan duyarlılık durumu dikkate alınarak, yüksek duyarlı alanlardaki yerleşmeler daha güvenli alanlara taşınmalıdır. Duyarlılık, mevsimsel olarak değişiklik gösterdiğinden yağışlı mevsimde duyarlılığın yüksek olduğu alanlardaki yüzey suları borularla tahliye edilmelidir.

KAYNAKÇA

Aleotti, P. ve Chowdhury, R., (1999). Landslide Hazard Assessment: Summary Review and New Perspectives. Bulletin of Engineering Geology and the Environment, 58, 21-44.

ArcGIS Desktop Help, (2015). ESRI.

Ardel, A., (1961). Güneydoğu Anadolu'da Coğrafi Müşahedeler, Türk Coğrafya Dergisi Sayı: Sayfa:140-148, İstanbul

Asch, W.J, Buma, J. Van Beek, L.P.H., (1999). A View on Some Hydrological Triggering Systems

Avcı, V. ve Günek, H., (2015). Karlıova Havzası ve çevresinin (Bingöl) Heyelan Duyarlılık Haritasının Oluşturulması, Turkish Studies, Volume 10/2 Winter 2015, p. 49-68.

Avcı, V., (2015). Bingöl Çayı Havzası'nın (Bingöl) Heyelan Duyarlılık Analizi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 2, Sayfa:1-26.

- Ayalew, L., Yamagishi, H. ve Ugawa, N., (2004). Landslide Susceptibility Mapping Using GIS- Based Weighted Linear Combination, The Case in Tsugawa Area of Agano River, Niigata Prefecture, Japan, *Landslides*, 1, 73-81
- Baeza, C. ve Corominas, J., (2001). Assessment of Shallow Landslide Susceptibility by Means of Multivariate Statistical Techniques, *Earth Surface Processes and Landforms*, 26, 251-1263.
- Barnard, P. L., Owen, L.A., Sharma, M.C. ve Finkel, R.C., (2001). Natural and Human induced Landsliding in the Garhwal Himalaya of Northern India, *Geomorphology*, 40, 21-35
- Bulut, F., Boynukalın, S., Tarhan, F., ve Ataoğlu, E., (1995). Fındıklı İlçesi (Rize) Doğu Yöresindeki Heyelanların Nedenleri. II. Ulusal Heyelan Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Adapazarı, 143-152
- Çevik, E. ve Topal, T., (2003). GIS-based landslide susceptibility mapping for a problematic segment of the natural gas pipeline, Hendek (Turkey), *Environmental Geology*, 44 949-962.
- Choubey, V.D., Chaudhari, S. ve Litoria, P.K., (1992). Landslide Hazard Zonation in Uttarkashi and Tehri Districts P. Himalaya, India. Proceedings 6th International Symposium Landslides, Christchurch, 911-917.
- Dağ, S., Bulut, F. ve Akgün, A., (2006). İki Değişkenli İstatistiksel Analiz Yöntemi ile Çayeli (Rize) ve Çevresindeki Heyelanların Değerlendirilmesi, 1. Heyelan Sempozyumu, Trabzon, Bildiriler Kitabı, 84.
- Dağ, S., (2007). Çayeli (Rize) ve çevresinin istatistiksel yöntemlerle heyelan duyarlılık analizi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon, Doktora Tezi, 241 s (yayımlanmamış).
- Dai, F.C. ve Lee, C.F., (2002). Landslide Characteristics and Slope Instability Modelling Using GIS, Lantau Island, Hong Kong, *Geomorphology*, 42, 213-228.
- Demir, G., (2011). Kuzey Anadolu Fayı Üzerinde Niksar-Suşehri Arasındaki Alanın Cbs Tabanlı Heyelan Duyarlılık Analizi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İnşaat Mühendisliği Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Trabzon.
- Donati, L. ve Turrini, M.C., (2002). An objective Method to Rank the Importance of the Factors Predisposing to Landslides with the GIS Methodology: Application to an Area of the Apennines (Valnerina; Perugia, Italy). *Engineering Geology.*, 63, 277-289.
- Duman, T.Y., Can, T., Gökçeoğlu, C., Nefeslioglu, H. A., (2005). Landslide susceptibility mapping of Cekmece area (Istanbul, Turkey) by conditional probability. *Hydrology and Earth System Sciences Discussions*, 2, 155–208
- Ercanoğlu, M. ve Gökçeoğlu, C., 2002. Assessment of Landslide Susceptibility for a Landslide-Prone Area (North of Yenice, NW Turkey) by Fuzzy Approach, *Environmental Geology*, 41, 720-730.
- Ercanoğlu, M., Gökçeoğlu, C., (2004). Use of fuzzy relations to produce landslide susceptibility map of a landslide prone area (West Black Sea Region, Turkey). *Engineering Geology*, 75, 229-250.
- Erinç, S., 2000, Jeomorfoloji I-II, DER Yayınları, İstanbul.
- Fernandez, C.I., Del Castillo, T.F., El Hamdouni, R. ve Montero, J.C., (1999). Verification of Landslide Susceptibility Mapping: A Case Study, *Earth Surface Processes and Landforms*, 24, 537-544
- Fernandez, T., Irigaray, C., El Hamdouni, R., And Chacón, J., (2003). Methodology for Landslide Susceptibility Mapping by Means of a GIS. Application to the Contraviesa Area (Granada, Spain). *Natural Hazards*, 30, 297-308.
- Flageollet, J. C., Maquaire, O., Martin, B., Weber, D., (1999). Landslides and Climatic Conditions in The Barcelonnette and Vars Basins (Southern French Alps, France), *Geomorphology*, 30, 65-78
- Gökçeoğlu, C. ve Aksoy, H., (1996). Landslide Susceptibility Mapping of the Slopes in the Residual Soils of the Mengen Region (Turkey) by Deterministic Stability Analyses and Image Processing Techniques, *Engineering Geology*, 44, 147-161.
- Gökçeoğlu, C. ve Ercanoğlu, M., (2001). Heyelan Duyarlılık Haritalarının Hazırlanmasında Kullanılan Parametrelere İlişkin Belirsizlikler, *Yerbilimleri, Hacettepe Üniversitesi Yerbilimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Bülteni*, 23, 201-219

Guillande, R., Gelugne, P., Bardintzeff, J.M., Brousse, R., Chorowich, J., Deffontaines, B., et Parrot, J.F., (1993). Cartographie Automatique de Zones a Aleas de Mouvement de Terrain sur l'île de Tahiti a Partir de Donnees Digitales. Bulletin de la Societe Geologique de France, 164,4 577-583

Kamp, U., Growley B. J., Khattak, G. A. ve Owen, L. A., (2008). GIS-based landslide susceptibility mapping for the 2005 Kashmir earthquake region, *Geomorphology*, 101, 631-642.

Karadoğan, S. ve Tonbul, S. (2013), Adıyaman Havzası'nın Jeomorfolojik Özellikleri, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 182-217

Karadoğan. S., (2005), Adıyaman Havzasının Genel Uygulamalı Jeomorfolojisi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı Doktora Tezi, Elazığ

Kesici, Ö. ve Sönmez, M. E., (2012). 30 Ocak 2012 Tepecik Köyü (Adıyaman) Heyelanı, *Doğu Coğrafya Dergis*, Sayı: 27 , Sayfa:207-232

Koçman. A., (1993). Türkiye İklimi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 72. İzmir

Komac, M., (2006). A Landslide Susceptibility Model Using the Analytical Hierarchy Process Method and Multivariate Statistics in Perialpine Slovenia, *Geomorphology*, 71 1-4, 17-28.

Lee, S. ve Min, K., (2001). Statistical Analysis of Landslide Susceptibility at Yongin, Korea, *Environmental Geology*, 40, 1095-1113.

Lee, S., Choi, J. ve Min, K., (2002). Landslide Susceptibility Analysis and Verication Using the Bayesian Probability Model, *Environmental Geology*, 43, 120-131.

Lee, S., Choi, J., (2004). Landslide susceptibility mapping using GIS and the weight-of-evidence model. *International Journal of Geographical Information Science*, 18, 789-814.

Lee, S., (2005). Application of Logistic Regression Model and Its Validation for Landslide Susceptibility Mapping Using GIS and Remote Sensing Data, *International Journal Remote Sensing*, 26,7 1477-1491

Lee, S., Dan, N. T., (2005). Probabilistic landslide susceptibility mapping in the Lai Chau province of Vietnam: focus on the relationship between tectonic fractures and landslides. *Environmental Geology*, 48, 778-787.

Lee, S., Sambath, T., (2006). Landslide susceptibility mapping in the Damrei Romel area, Cambodia using frequency ratio and logistic regression models. *Environmental Geology*, 50, 847-855.

MTA, (Maden Tetkik Arama Enstitüsü), (2002). 1/500000 ölçekli Jeoloji Haritaları Hatay paftası, Ankara.

Ocakoğlu, F., Gökceoğlu, C., Ercanoğlu, M., (2002). Dynamics of a Complex Mass Movements Triggered by Heavy Rainfall: A Case Study from NW Turkey, *Geomorphology*, 42, 329-341.

Peloquin, S. ve Gwyn, Q.H.J., (2000). Using Remote Sensing, GIS and Artificial Intelligence to Evaluate Landslide Susceptibility Levels: Application in the Bolivian Andes. 4th International Conference On Integrating. GIS Environmental Modeling, Canada, 26-37

Perotto-Baldviezo, H. L., Thurow, T. L., Smith, C. T., Fisher, R. F. ve Wu, X. B., (2004). GIS-Based Spatial Analysis and Modeling for Landslide Hazard Assessment in Steeplands, Southern Honduras, *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 103,1, 165-176.

Pradhan, B., (2010). Remote sensing and GIS-based landslide hazard analysis and cross validation

Remondo, J., Gonzalez, A., Teran, J.R.D.D., Cendrero, A., Fabbri, A. ve Chung, C.J.F., (2003). Validation of Landslide Susceptibility Maps; Examples and Applications From A Case Study in Northern Spain, *Natural Hazards*, 30, 437-449.

Ruff, M., Czurda, K., (2008). Landslide susceptibility analysis with a heuristic approach in the Eastern Alps (Vorarlberg, Austria). *Geomorphology*, 94, 314-324.

Tarhan, F., (1996). Mühendislik Jeolojisi Prensipleri, Karadeniz Teknik Üniversitesi Basımevi, Trabzon.

Türkiye Ulusal Afet Arşivi Verileri, (2012). Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, Ankara.

Wang, W. D., Xie, C. M., Du, X. G., (2009). Landslides susceptibility mapping based on geographical information system, GuiZhou, south-west China. *Environmental Geology*, 58, 33-43.

Yalçın, A., (2005). Ardeşen (Rize) Yöresinin Heyelan Duyarlılığı Açısından İncelenmesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon.

Zezere, J. L., Ferreira, A. B., Rodrigues, M. L., (1999), The Role of Conditioning and Triggering Factors in the Occurrence of Landslides: A Case Study in the Area North of Lisbon (Portugal), *Geomorphology*, 30, 133-146.

Zhou, C.H., Lee, C.F., Li, J. ve Xu, Z.W., (2002). On the Spatial Relationship Between Landslides and Causative Factors on Lantau Island, Hong Kong. *Geomorphology*, 43, 197-207

BİR GERÇEKLIK ARAYIŞINDAN ÖYKÜSEL BİR ANLATIYA: MAUPASSANT'IN SOLITUDE'Ü VE YAKUP KADRI'NİN MEHDI EFENDİNİN KEŞFİ ÖYKÜLERİ

*From The Pursuit Of Reality To a Narration: Maupassant's Solitude And Yakup Kadri's
Mehdi Efendinin Keşfi*

Abdulhalim AYDIN¹

ÖZET

Maupassant'ı Yakup Kadri kimi yönleri açısından kendisine bir esin ve etki kaynağı olarak görmüştür. Bu durum özellikle arayış içinde olduğu yazarlığının ilk dönemleri için daha anlamlıdır. O, Türk yazarı için bu zamanlarda bir yandan karamsar, kötümser ve neredeyse egotist ve nihilist dünya görüşüyle, diğer yandan da kimi romanlarıyla ama özellikle öykülerinde çizdiği münzevi, obsesif, ruhsal açıdan hastalıklı tiplmeleriyle bir model olmuştur. Bu makalede, Yakup Kadri'nin Fransız yazarının Solitude'ünde geçen yalnızlık duygusunu hangi noktadan alıp işlediği üzerinde durulacaktır. Maupassant'da içten içe çökerten, yaşamın en büyük kaygısı ve acısı olan bu duygu bir müddet sonra "gerçeklik" arayışına dönüşecek ve varoluşun büyük gizemi olan bu yalnızlık hastalığından kurtuluş "gerçeğe" ulaşma ile özdeşleşecektir. Bu düşünce temelinden hareket eden Yakup Kadri, Fransız yazarından aldığı bu "gerçeklik formülünü" eserinde işleyecek, bir paranoyağın hastalıklı ruh dünyasında uygulamaya sokacaktır. Bu şekilde, gerek Maupassant'ın bu eseri, gerekse yaygın bir inanç olan kurtarıcı "Mehdi" imajı Yakup Kadri'nin kaleminde parodik bir yapıya dönüşmüştür.

Anahtar Kelimeler: Maupassant, Yakup Kadri, Solitude, Mehdi Efendinin Keşfi, Parodi, karşılaştırmalı Edebiyat, Öykü

ABSTRACT

Yakup Kadri regards Maupassant as a source of inspiration and impression in terms of certain aspects. This is particularly significant during the early years of his authorship when he set off on a quest. Maupassant has been a model for the Turkish writer with, on the one hand, his gloomy, pessimistic and almost egoist and nihilist world view, and, on the other hand, with some of his novels but especially stories including reclusive, obsessive and psychologically ill characters. This article will concentrate on to what extent Yakup Kadri handles the sense of solitude in the French writer's story *Solitude*. Eating him up inside and growing as the greatest anxiety and pain in life, this sense will turn into the quest for "reality" after a while, and salvation from this disease of solitude as the biggest mystery of the existence will be identified with access to "real". Acting upon this thought, Yakup Kadri will employ this "reality formula" he received from the French writer in his work and put it into practice in the spiritually diseased world of a paranoid. Thus, both this work of Maupassant and the image of saviour "Mehdi" as a common belief have turned into a parodic structure in Yakup Kadri's writings.

Keywords: Maupassant, Yakup Kadri, *Solitude*, *Mehdi Efendinin Keşfi*, Parody, Comparative Literature, Story

Yakup Kadri'nin Maupassant ile olan ilgi ve bağıntısı bilinen bir konudur. Bununla ilgili daha önce yazmış olduğumuz makalelerde her iki yazar arasındaki bu ilişkinin özelliklerini etraflıca ortaya koymaya çalışmıştık². Bu yüzden, burada her iki yazar arasındaki etki konusuna dönmeyeceğiz. Burada ele alacağımız husus, Maupassant'ın *La Solitude (Yalnızlık)* ile Yakup Kadri'nin *Mehdi Efendinin Keşfi* adlı hikayeleri arasındaki bağlantıları ortaya koymak üzerinde yoğunlaşacaktır. Her iki öykü arasındaki asıl bağıntı Fransız yazarının yalnızlık duygusunu

¹ - Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fak, Batı Dilleri ve Ed. Böl. ELAZIĞ. halimaydin@gmail.com

² - bkz. Abdulhalim Aydın, *Yaşama Bakışta Guy De Maupassant'ın Yakup Kadri Karaosmanoğlu Üzerindeki Etkileri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 2, Elazığ-2002. Aydın, Abdulhalim, "Une Vie'den Bu Bizim Hayatımız'a Etkiler, Yansımalar", V. Ulusal Frankofoni Kongresi, 25-26 Ekim 2007 (Erzurum).

yenmeyi gerçekliğin kendisi olarak görüp buradan aykırı bir düşünce geliştirmesiyle ilgilidir. Onun bir düşünce olarak ortaya attığı bu formülün Yakup Kadri tarafından hikayede yeniden ele alınması, geliştirilmesi ve işlenmesi ise çalışmamızın savını oluşturmaktadır.

La Solitude adlı anlatı akşam saatlerinde Champs-Élysées'den, Concorde Meydanına kadar yürüyüşe çıkan iki kişi arasındaki konuşmadan ibarettir. Yalnızca bir kişinin /anlatıcının sözleri şeklinde geçen bu konuşmada adını bilmediğimiz kahramanın (kuşkusuz Maupassant'dır) ruhunun ve tüm varlığının maruz kaldığı yalnızlık hastalığından çektiklerini anlattığı bir iç dökme şeklinde geçer. Bu yönüyle anlatıda, öykü türünün bilinen hiçbir aşaması kurulmamıştır.

Anlatıda işlenen temel öge insanoğlunun bu varlık alanındaki sonsuz yalnızlığıdır. Bu duygu sonra onda psikopatolojik bir rahatsızlığa ve en sonunda da yaşamın gerçekliğine dönüşecektir. Maupassant'ın duyduğu yalnızlık sıradan, herkeste görülebilecek, bir ayrılık veya özlemden kaynaklanan genel geçer bir duygu hali olmaktan uzaktır. Aşağıda bu duyguyla ilgili tanımlamalarında da görüleceği gibi, onunki bizzat yaşanan, deneyimlenen bir hastalığın zihninde ve iç dünyasındaki karşılığı şeklindedir. Öyle ki, bu duygunun yoğun olarak anlatıldığı yerlerde bizimle konuşan anlatıcı / kahraman /yazar değil, adeta hastalığın kendisi gibidir. Yazar bu bunalımlı ve marazi ruhsal durumu öylesine derin yaşamıştır ki, en sonunda anlamlandırmakta yetersiz kaldığı için “yalnızlık” onda yaşamın gerçekliği haline dönüşür.

Yalnızlık teması, ruhun derinliklerine kadar inen, insanı içten içe çökerten, korkulara, halüsinasyonlara ve sıra dışı tutumlara sevk eden patolojik bir ruhsal hastalık hali olarak verilir: “*Ne ye kalkışırsak kalkışalım, ne yaparsak yapalım kalbimizin hamlesi, dudaklarımızın çağırması ve kollarımızın dolanması ne türlü olursa olsun, daima yalnızız.*”³(Maupassant,1989:36) diyen yazar, parkta kucak kucağa oturmuş iki sevgiliye acır. Çünkü ne kadar buluşup birbirlerine yakınlaşırlarsa yakınlaşırlar, onlar daima yalnız kalacaklardır. O bunu yaşamın şimdiye kadar keşfettiği en büyük sırrı olarak görüyor: “*İnsan hayatının bütün sırları içinde bir tanesi var ki ben onun aslına erdim: ömrümüzün büyük azabı ebediyen yalnız olmamızdan doğuyor.*” Öyle ki bu, onun için insanın trajik durumudur: “*Bütün gayretlerimiz, bütün hareketlerimiz sadece bu yalnızlıktan kaçmak içindir.*” (Maupassant,1989:36) Hatta şu anda arkadaşıyla parkta gezip bu düşüncelerini ona aktarırken de yalnızdır: “*Hoş, beraber bulunmaktan ne çıkar? Bak, ben söylüyorum; sen dinliyorsun; ama ikimiz de yalnızız. Yan yanayız; fakat yalnızız. Beni anlıyor musun?*” (Maupassant,1989:36-37) O halde yazarın yalnızlıktan anladığı şey, fiziksel veya bedensel yalnızlığı veya birlikteliğin ötesi bir durumdur.

Onun duyduğu yalnızlık herkesin ortak olacağı cinsten değildir. Örneğin Musset'yi anar ve şu dizelerini okur:

*Gelen, beni çağırın kim? Kimse!
Ben yalnızım. Çalan, saattir.
Ah yalnızlık ah zavallılık!* (Maupassant,1989:38)

Maupassant'a göre Musset'deki bu durum geçici bir kuşkudan ileri gitmez. Onunki ruhunun derinliklerine kadar yerleşmiş bir acı ve kaygı kaynağı değildi. Oysa kendindeki varlığının bir parçası olmuş, bir gerçeklik halini almıştı. Yalnızlık duygusu tüm benliğine egemen olmuştu; o, mutlak anlamda yalnızdı. Hem Musset bir şairdi. Kim bilir hangi duygu ve algının şairlik ruhuna değmesiyle ortaya çıkan bir duygulanım biçimiydi. Hem sonra Musset, şair kimliğiyle bu durumdan kolayca kurtulacak imkanlara sahipti: hayaller, düşler, imgeler, ilhamlar hemen imdadına yetişir, yalnızlığını dağıtır, onu bu karanlık girdaptan kurtaracaktı. Ama o, yine ve her zaman bu dipsiz “*kara kuyuya düşmeye devam edecektir*”.

Peki yalnızlıktan bu denli acı çeken yazar için bu duygunun bir tanımı var mıydı? Ne olmalıydı da bu duygu yok olacak, yalnızlık sona erecekti?

³ - Bundan sonra Yalnızlık öyküsüyle ilgili alıntılar bu esere aittir: Maupassant, *Yalnızlık*, Seçme Hikayeler, Çev: Enver Behiç Koryak, MEB yay., s. 38, ist. 1989.

Hayatı “uçsuz bucaksız bir kara kuyuya” benzeten yazar, yaşanan her günü bu kuyudaki düşünce anlarına benzetir: “Oraya yanımda kimse olmadan, etrafımda kimse bulunmadan bu karanlık yola girmiş başka bir canlı mahluk tanımadan düşünüyorum. Bu kuyu hayat, işte! Bazen birtakım gürültüler, sesler, çılgınlıklar işittiğim oluyor. El yordamıyla bu karışık uğultulara yaklaşıyorum. Fakat ne taraftan geldiklerini bir türlü kestiremiyorum. Hiç kimseye rastlamıyorum; etrafımın karanlığı içinde hiçbir el bulamıyorum.” (Maupassant,1989:37) Bu kara kuyuda, yani yaşamda nasıl oluyor da hiç kimseye rastlamaz? Fiziksel açıdan bu imkansız olduğuna göre, onun sözünü ettiği başka bir durumdur. Yazar metnin çoğu yerinde “birbirini anlamak” üzerine vurgu yaparak yalnızlığın temelini fiziksel beraberlikte değil, zihinsel ve ruhsal beraberlikte arar. Anlatının bir yerinde Fransız yazarı yalnızlığın nedenine kapı aralamaya çalışır. Ona göre, bunun temel nedeni birbirimizin kafasında ve ruhunda geçenleri anlayamama, vakıf olamama yatmaktadır: “Ne düşünülürse düşünülün, neye kalkılırsa kalkılınsın, kimse kimseyi anlamıyor.” Çünkü, “insan bir başka insanın içinde neler geçtiğini bilmiyor.” (Maupassant,1989: 38) Bu noktada başka bir şair, S. Prudhomme onu anlar gibidir. Anlatmak istediği fiziksel, cinsel birliktelik değil, ruhsal, zihinsel birliktelik değil miydi?: “Sarmaşmalar, ruhların imkansız birleşmesini vücutlarla temine kalkışan zavallı aşkın kararsız girişimleri, verimsiz denemeleridir...” (Maupassant,1989:41) diyordu Prudhomme.

Ne kadar iç içe, yan yana, birbirimizin kolları içinde yaşasak yaşayalım, hatta birbirimize zincirlenmiş gibi de olsak gökteki yıldızlar gibi birbirimize uzak ve yabancıyız. Tüm sarılmalarımız, okşamalarımız ve içtenliklerimiz sonuçsuz kalmakta ve iki nesne gibi, iki kadeh gibi birbirine tokuşmaktan başka bir işe yaramamaktadır. Birbirimizin düşüncelerine, duygularına tam sahip olmadıkça bu böyle sürüp gidecektir. Buna göre onu yalnızlıktan asıl kurtaracak şey herkesin, tüm insanların birbirini anladığı, ruhunun, zihninin derinliklerinde geçen düşüncelere, hayallere, duygulara bire bir tanıklık ve ortaklık edeceği bir varlık biçimidir. Bunu şöyle dile getirir: “Ne düşündüğünü nasıl bilmeli? Beni, benim onu sevdiğim gibi seviyor mu, nasıl anlamalı? Bu küçük yuvarlak kafada neler kımıldadığını nasıl keşfetmeli? Bir insanın meçhul düşüncesi, serbest ve saklı düşüncesi, tanıyamayacağımız ve kollayamayacağımız, emrimize alıp yenemeyeceğimiz düşüncesi ne esrarlı şey!” (Maupassant,1989:39) Asıl dert yandığı, başaramadığı şey de budur: “Çünkü kafanın içine girilemez.” Birbirimizin kafasının ve ruhunun içine girip oradaki her şeye sahip olabilseydik o zaman yazarın bunca acı çektiği ve yaşamın yegâne sırrı dediği yalnızlık hastalığından da kurtulacaktı.

Büyük acı çektiği bu yalnızlık hastalığı öyle görünüyor ki yazarda bir gerçeklik arayışına dönüşür. Yaşamın anlam ve değeri, daha genel bir deyimle gerçeklik onda tüm insanların birbirlerinin duygu ve düşüncelerine tam anlamıyla sahip olacağı sonsuz sayıdaki bedeninin bir tek ruh ve bilinç içinde birleşip yaşayacağı bir düzlem olarak görülmektedir. Bu düşünce biçimi, doğadaki canlı cansız her şeyin bir ruhu olduğu inancını dile getiren animizmi hatırlatır. Evrendeki düzen, ahenk ve sistematik işleyiş belli ki yazarın dikkatini çekmiş ve insanlar aleminde neden aynısının olmadığı sorusunu kendine sormuştur. Dış dünyadaki denge ve uyum onu her şeyin, tüm varlığın birbiriyle bir şekilde iletişim halinde olduğu, her şeyi yöneten bir evrensel akıl ve ruh olduğu ve bu yüzden, bu sonsuz sayıdaki varlık aleminde düzensizliğe, karmaşaya yer olmadığı şeklinde animist bir düşünceye yöneltmiş olabilir. Yüzünü insanlar alemine çevirdiğinde ise kimsenin kimseyi anlamadığı; ruhların, fikirlerin, duyuların birbirinden habersiz ve yabancı olduğu bir varoluşsal gerçek karşısında Maupassant, kendi gibi duyarlı insanların sonsuza dek yalnız kalacağını gördüğünden sürekli bir azap ve kriz içindedir. Yalnızlık duygusunu her kullandığında “kimsenin kimseyi anlamaması”na vurgu yapar. Çünkü o, varlık aleminde olduğu gibi insanlık aleminde de herkesin birbirinin düşüncelerini, duygularını, duyularını, niyetlerini bilebileceği ortak bir evrensel ruh ve akıl birlikteliğinin olmayışından dert yanmaktadır. Ona göre bu duyarlılık hali büyük insanların, örneğin “Flaubert gibi perdenin arkasını görmüş kimselerin” maruz kalacağı bir şeydir. Çünkü Flaubert şöyle diyordu:”Biz hepimiz çöldeyiz. Kimse kimseyi anlamıyor.” (Maupassant,1989:38) Maupassant yalnızlığı bu şekilde bir gerçeklik arayışı şeklinde düşünmüş olsa da bu felsefi bakışın yazar ve sanatı için temellendirici bir yargı olmadığını altını

çizmek isteriz. Çünkü, onun sanat estetiğini asıl besleyenin fantastik zihinsel yapısıyla hastalıklı ruh hali olduğunu biliyoruz. Bu felsefi bakış olsa olsa kısa süreli bir düşünce serpintisidir. Kaldı ki, bu bakışı dillendirirken Maupasant, felsefi argümanları kullanmaz; o hep bildiğimiz fantastik ve gizemli kurgusal düşünceye başvurur.

Gerçeklik arayışını belirttiğimiz gibi insanlar arası bir ortak ruh ve zihin üzerine temellendiren yazar bunun yokluğu halinde de doğal olarak “anlam” kavramı üzerinde durur. “Anlamın” ve “anlaşmanın” olmadığı durumda yalnızlık ve yabancılaşma olguları doğal süreçler olarak birbirini takip edecektir. Asıl sorunu, yani insanlık için ruhsal ve zihinsel ortaklığın gerçekleşmeyeceğini bildiği halde, yalnızlık sorununa avutucu, geçici ve aldatici bir çözüm olarak en çok güvendiği dostları yanında arayışa girer. Ama nafi! : *“Kendimi, en çok, bir dosta açılırken yalnız buluyorum. Çünkü aşılmaz engeli en iyi o zaman anlamaktayım. Bu adam oradadır; canlı gözlerini üzerimde görüyorum! Fakat, ruhunu o gözlerin arkasındaki ruhu hiç tanıdığım yok. O beni dinliyor fakat ne düşünüyor? Evet, düşündüğü ne? Bunu, derdimi anlıyor musun? İhtimal bana dış biliyor yahut beni aşağı buluyor. Belki de benimle eğleniyor, söylediklerimi tartıyor, hakkımda hüküm veriyor, beni alaya alıyor, kötülüyor. Şöyle böyle bir adam veya budala sayıyor.”* (Maupassant,1989:39)

Yazarın bu sözlerindeki ilk cümle dikkatimizi çeken bir ayrıntı olarak üzerinde durulmayı hak eder. *“ Kendimi, en çok, bir dosta açılırken yalnız buluyorum.”* Dost, kuşkusuz yalnızlığımızı, çaresizliğimizi, sıkıntımızı paylaşıp çare bulmak, olmadı rahatlamak için başvurduğumuz kişilerin başında gelir. Ama bir dostuna bunları anlattığında en çok yalnızlığı o zaman yaşaması ise reel düzlemde paradoksal bir durumdur. Bu şekilde içten arayışının irrasyonel bir denkleme sonuçlanması yazarın gerçeklik arayışındaki samimi tavrına işaret eder. Çünkü, en çok anlaşılacak istediğimiz biri tarafından en az anlaşılıyorsa ortada ciddi bir sorun vardır. Maupassant’ın deyimiyile ya onu deli, kaçık buluruz veya o zaman yazar haklıdır: *hepimiz yalnızlığa mahkumuz.*

Bir sonraki adımda Maupassant yalnızca insanların karşılıklı yalnızlığını değil, ama aynı zamanda bireyin kendi içindeki yalnızlığını ve kendi kendine yabancılığını dile getirerek gerçeklik sorununu varlığın ilk basamağına, öznenin durumuna kadar götürür. Bilinçli bir özne olarak yalnızlığının nedeninin farkında olmasına rağmen bunu aşmanın yolunu bulamıyor: *“Ya ben? Kendimi tamamen vermeğe, ruhumun bütün kapılarını ardına kadar dayamaya ne kadar çalıştım! Fakat bir türlü açılmıyorum. Hep nihayette ta nihayette, kimsenin giremediği gizli ben yerini kapalı tutuyorum. Kimse orasını bulamıyor, oraya erişemiyor. Çünkü kimse bana benzememekte, çünkü kimse kimseyi anlamamaktadır.”* (Maupassant,1989:40) Belki de yazarın kendi benliğini sonuna kadar hem kendine, hem de başkasına açamamasının nedeni yukarıda bahsettiğimiz insanlar arası evrensel bir ruh ve zihin uyuşumunun yokluğundandır. Baudelaire’in *Correspondance* şiirinde gerçekleştirdiği varlıklar arası geçiş ve uyumu, Maupassant insanlar arasında gerçekleştirememiştir. En çok bundan yakınır; sonuçlarını da yine en fazla kendisi duyar. Bu durum beraberinde kendi öz benliğini tanımayan bir bilincin bir taraftan yalnızlık içinde savrulmasını, diğer taraftan da kendi kendine yabancılaşmasını getirir. Yazarın kendi duyularının bir tercümanı olarak değerlendirdiğimiz bu anlatıda başta yalnızlık olmak üzere diğer ruh halleriyle ilgili açıklama ve betimlemeleri onun fantastik ve olağandışı olana yakınlığının da nedenlerini bize izah etmektedir. Kahramanlarında hep gördüğümüz sıra dışı ve esrarengiz tutumlar, belki de gerçeklik arayışında uğradığı bu başarısızlık sonucu karanlığa gömülmüş kendi bilincine ışık tutamamasından, ortaya çıkaramamasından ve başkalarıyla paylaşamamasından kaynaklanmaktadır.

Yalnızlığa geçici bir çözüm bulmak üzere dostlardan sonra gerçek yaşamında da hep müptelası olduğu kadına yönelir. Ne var ki sonuç alamaz! : *“Bana yalnızlığımı en çok fark ettirenler, bir de kadınlardır. Ah kafam! Ah kafam! Beni çok defa erkeklerden ziyade yalnız olmadığım yanılgısına düşürdükleri için onlardan neler çektim! Sevda alanına girildiği zaman insana genişliyormuş gibi bir duygu gelir. İçinize insanüstü bir huzur dolar! Niçin, bilir misin? Bu sonsuz saadet duygusunun nereden geldiğini bilir misin? Sadece yalnızlığı artık bitti sanmaktan. Yalnızlık, insanın*

birakılmışlığı artık yok olmuşa benzer. Ne aldaniş! Kimsesiz kalbimizi kemiren bu ebedi sevgi ihtiyacıyla o da bizden ziyade acılı. Kadın, rüyanın en büyük yalanıdır.” (Maupassant,1989:40-41) Bütün çekiciliği ve büyüüne rağmen kadın da yazarı bu karanlık girdaptan kurtaramaz. Beklediği o an olan iki beden bir vücutta birleştiği, zihinsel ve ruhsal tüm süreçlerin eşduyumla yaşandığı o anı boşuna beklemektedir:”*Fakat bu şimdi (o an) bir türlü gelmez ve haftalarca beklemekten, ümitten, sahte neşeden sonra günün birinde ansızın kendimi yine yalnız, hem de her zamankinden daha fazla yalnız bulurum.*” Hatta benlik duygusunun bilinçten kopup ayrıldığı cinsel haz anında bile bu duygu yakasını bırakmaz. Zihinsel, ruhsal tüm varlığından cinselliğin doruğunda yaşanan haz ve zevk anında ayrılması gerekirken, boğuntu ve ızdırabı aksine artar: “*Kimsesizlik her öpüşten sonra artar. Her sarıştan sonra artar. Ve ne kadar ezici, ne kadar korkunçtur!*”(Maupassant,1989:40-41)

Giriştiği her yoldan başarısızlıkla çıkan Maupassant çözümü benliğin karanlık surları içinde münzevi, yalnız ve pesimist bir varlık sürecini tercih etmekte buluyor: “*Bana gelince, ben artık ruhumu kapadım. Kimseye ne zannımdan, ne fikrimden, ne de sevgimden bahsettiğim var. Kendimi o müthiş yalnızlığa mahkum bilerek her şeye, düşüncemi belirtmeden bakıyorum. Fikirler, kavgalar, zevkler ve inançlardan bana ne? Kimse ile bir şey paylaşmaya imkan bulamayınca her şeyden elimi eteğimi çektim. Görünmeyen düşüncem, el uzanmamış duruyor. Her günün suallerine cevap vermek için beylik cümlelerim ve konuşmayı bile zahmet saydığım zamanlarda “Evet” demeye mahsus bir gülümseyişim var. Beni anlıyor musun?*” (Maupassant,1989: 42) diyerek, yazar kendine has M. Barrès’in bir tür egotizmine (benlikçilik) sığınıyor. Öte yandan biliyoruz ki, yazar, M. Barrès’in bu felsefi düşüncesinin ciddi etkileri altına girmiştir. Barrès eserlerinde, dış dünya barbar olmakla benliğin bu tür şeytanlaştırıcı dış etkilerden korunması gerektiğini, korunmakla kalmayıp benliğin işlenmesi gerektiğini, çünkü benlik işlenerek ve korunarak ancak özgürlüğe kavuşacağını; korunan, işlenen ve yüceltilen benliğin evrensel sırı ulaşacağını, böyle bir benlikle kâinat arasında bir ahenk kurulacağını ve böylece gerçekliğe ulaşılacağını ileri sürüyordu.(Aktaş ,1987:25) Hatta diyebiliriz ki Barrès bu felsefi öğretisini öylesine gerçekliğin yegane adresi olarak görmüştür ki, bunu bir tür din haline getirerek eserin adını “le Culte du Moi” (benliğin dini, yüceltilmesi) diye koymuştur. Ancak Barrès egotizminin etkileri Maupassant’da -kuşku yok ki zihinsel ve ruhsal süreçlerine de uygun olarak- bilinçli ya da bilinçsiz Barrès’in kastettiği anlamın ve evrenin dışına taşmıştır. Barrès’deki egotizm, gerçekliğin adresi sıfatıyla bir kurtuluş vesilesi olarak verilirken, Maupassant’da ise kendini o müthiş yalnızlığa mahkum bildiğinden karamsar bir inzivanın mekanı olacak dipsiz karanlığın ve sonsuz uçurumların adı olur.

Yakup Kadri’nin *Mehdi Efendinin Keşfi* ile *Solitude* arasındaki yakınlık kahramanlar, mekan, zaman, olay örgüsü gibi hikaye türünün temel öğeleri bağlamında değildir. Her iki hikaye arasında bir bağ ve ilişki yalnızca yukarıda zikrettiğimiz Maupassant’ın düşünceleri bağlamında kurulmak durumundadır. Maupassant’da sıklıkla geçen “*ne yaparsak yapalım...yalnızız (...)* Yan yanayız, konuşuyoruz, ama birbirimiz anlamıyoruz. Daima yalnızız...” gibi cümlelerde işlenen yalnızlık kavramı bir süre sonra kişisel bir durum olmaktan çıkıp tüm insanları kuşatan kolektif bir maraz halini alır. Fransız yazarı yalnızlığı kişisel bir sorundan kolektif bir trajediye dönüştürerek kişiler ve insanların birbirine yabancılaşmasını, yalnızlığını, birbirini anlamamasını buna bağlar. İşte tam bu noktadan diyebiliriz ki Yakup Kadri, Fransız yazarının bu sorunsallığını ele alarak “yalnızlığımızı, iletişimsizliğimizi ve birbirimizi anlamayışımızı” bir meczub ve ruh hastası üzerinden çözüme kavuşturur. Bundan bir öykü çıkarır. Ama Maupassant’da alışık olduğumuz tuhaf, ayırık, usdışı bir kurgu üzerinden yapmaya çalışır bunu. Bu, gerek hikayedeki ana düşünce, gerekse yapılan kurgunun niteliği açısından bizi her zaman için Fransız yazarıyla buluşturan ciddi noktaların varlığına götürür. Neresinden bakarsak bakalım *Mehdi Efendinin Keşfi*, Maupassant’ın yalnızlık gibi bir duygu üzerine insanlığın trajedisini kurduğu bu anlatısına çok şey borçludur. Kısaca, Muapassant’da yalnızlıkla simgelenen “*ömrümüzün büyük azabı*”, Yakup Kadri’de çözüme yönelik bir öykü kurgusu içinde işlenmiştir.

Bu açıdan, Y. Kadri’nin hikayesini *Solitude*’deki düşünceler üzerine temellendirmesi her iki eser arasındaki ilişkiyi etki ve esin sınırlarının ötesine taşımıştır. Hatta diyebiliriz ki *Mehdi*

Efendinin Keşfi, Fransız yazarının gerçekliği halini almış “yalnızlıkla” ilgili düşüncelerinin yeniden ele alınıp işlenmesiyle onun bir devamı niteliğindedir. Yukarıda değindiğimiz gibi, yalnızlık teması her ikisinde de insanlar arası iletişimsizlik, kopukluk ve mesafe şeklinde anlam buluyor. Bu yüzden öyküler arasındaki benzerlik ve yakınlık “yalnızlık” teması etrafında şekillenir; ama orada kalmaz. Fransız yazarında “yalnızlık” insani bir duygu, bir duyumsayı, bir duyuş olmanın ötesine taşınarak adeta insanın gizemli, olağandışı ve ürkütücü tarafıyla ilişkilendirilerek bu duygunun bir “teorisi” haline getirilmiş. Ruhunun karanlık derinliklerinden çıkıp gelen sayısız reseptör aracılığıyla yalnızlık duygusunun insan varlığı üzerindeki olumsuz etkileri sayılıp dökülür. Ancak bu tasvir veya tanımlamalarda dikkat çekici olan bu duygunun daha çok teorik bir yapılandırmasına gidildiğidir. Baştan sona üzerinde durduğu bu duygu veya tema, bir hikayeci olarak yazar tarafından olay, kişiler kadrosu, zaman, mekan, düğüm, çözüm gibi türün normatif öğeleriyle hikayeleştirilmemiş. İşte Maupassant’ın getirip problematik bir durum olarak orta yere bıraktığı bu duyguyu, Yakup Kadri bu noktadan alıp hikaye kurmacası içinde bir kaçığın “keşfi”yle sonuca bağlar. Maupassant’ın deyim yerindeyse, meczup bir ruh haliyle teorisini kurduğu bu sorunsala, yazarımız tarafından uygulamaya sokularak hayat verilmiştir. Bu itibarla, eserler arasındaki ilgi ve bağıntı yalnızca bir ortak temanın kurmacanın sağladığı imkanlarla örüntülendirilmesi değil, yapısal ve düşünsel bir damar üzerinden de birbiriyle ilişkili oluşudur. Her iki hikaye arasında göze çarpan temel ayrılık, Maupassant’da “yalnızlık” duygusunun bizzat yaşanmışlık sonucu yazarın kaleminden bir acılı tecrübe, korkulu bir yaşantı ve dehşet verici bir anı kimliğiyle kendini ele vermesi şeklindeyken, Türk yazarında insanlar arası iletişimsizlik şeklinde ortaya çıkan bu duygunun (yalnızlık) yazar / anlatıcı / kahraman olarak ne anlatımında ne de duyumsama ve duyuşunda benzer bir derinlik ve gizemli yön bulunmaktadır. Bireylerin, toplumların ve hatta tüm insanlığın birbirinden habersiz ve iletişimsiz oluşu düşüncesi üzerinden öne çıkarılan yalnızlık, onda daha çok bir meczubun, bir ruh hastasının akıl almaz bir şekilde bu duyguyu deneyimlemesi, bunu sapkın bir düşünce olarak –az çok bekleneceği gibi- uygulamaya sokması biçiminde gelişir. Bu anlamda, Maupassant’da yalnızlık kavramının “yaşanmışlık”tan gelen derin ve baştan çıkarıcı anlatımı yüzünden inandırıcılık ve teorik bağlama eklemeleme girişimi okur gözünde tuhaflık ve saçmalık duygusunu ortadan kaldırır. Buna karşın, Yakup Kadri’nin bu çerçevede de kayda değer hiçbir verisine rastlamıyoruz. En göze çarpan öğeler Mehdi Efendinin Keşfi düşüncesi ile bunun bir öykü kurgusu içinde sunulmasıdır. Ne var ki düşüncenin orijinalitesi Maupassant’dan geldiği gibi, öyküleştirmede öne çıkan ütöpic ve fantastik öğeler de yine Maupassantvari öykü tarzının etkileridir.

Mehdi Efendi çevresinde güzel ahlaklı, iyi huylu, kendi dünyasına kapanmış, kitaplarla uğraşan, ilim sahibi, ”filozof” lakaplı yaşlı bir adam olarak bilinse de aslında, dengeyi kaybetmiş, aklını yitirmiş, hezeyanları olan bir paranoyaktır. Tüm insanlığın aynı anda aynı şeyi düşünmesini, istemesini ve hissetmesini sağlayacak bir keşif yaptığını inanan bu kaçık, insanlığın kurtuluşu olacak keşfini ilk kez denemek üzere yanında yaşamakta olan on sekiz yaşındaki yeğenine tecavüz edip öldürmesiyle hikaye son bulur.

Yakup Kadri, *Mehdi Efendinin Keşfi*⁴ adlı hikayesini denebilir ki Maupassant’ın yukarıdan beri anlattığımız ve gerçekliğin adresi ve yeryüzü cennetinin anahtarı olarak gördüğü “insanlık için ortak bir ruh ve akıl” denebilecek yalnızlığın yıkımı ve iletişimin, anlamın, anlaşmanın zaferi şeklindeki formülünün bir yeniden kurgusu üzerine kurmuştur. Dahası, Maupassant’ın karamsar ve marazi ruhunun baskılarıyla uçuk bir düşünce, ütöpic bir heves şeklinde ortaya atıp teorik olarak bahsettiği ve üstesinden gelemediği sorunu, Y. Kadri’nin, az önce değindiğimiz kusurlarına rağmen, tamamlamakla kalmayarak insanlığın kurtuluşuna giden yolu açtığını görüyoruz.

Polisteki sorgusunda bu yaşlı bunak keşfine ilk nasıl ulaştığını anlatırken, Maupassant’ın kahramanlarında sıklıkla gördüğümüz psikopatolojik belirtiler olan ateş, titreme, baş ağrısı gibi

⁴ - *Mehdi Efendinin Keşfi* ile ilgili alıntılar bu esere aittir: Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Hikayeler*, İletişim Yay., İst., 1985, ss.60-68.

benzer durumlar yaşar. Küçük Nigar, amcasının her tuhaf sözü karşısında günde en az 25 kez “Amca, pusulayı şaşırıyorsun!” demesi ilk zamanlarda şakayla karışık bir takılma şeklinde olur. Sonraları, bu söze olumsuzluk bildiren baş sallamasıyla karşılık vermeye başlayan Mehdi Efendi, yine bir gün böyle bir baş sallaması esnasında beyninin içinde bir şeyin titreyip sallandığını hisseder. “Birden durdum, ben durur durmaz, bu şey de durdu ve derhal muvazene-i asliyesini (gerçek dengesini) buldu. İşte efendim, ben bu andan itibaren artık keşfimin ucunu yakalamış bir adamdım.” (Karaosmanoğlu,1985:61) Ceryan-ı fikir (düşünce akışı) diye adlandırdığı bu keşfinin ne kadar mantıklı, nasıl bir zeka ürünü olduğu, şimdiye kadar yerleşik bütün teorileri kökünden nasıl sarstığını anlatmakla kahramanımız keşfinden büyük gurur duyar. Keşfini şöyle anlatır: “insanların dimağları (beyni) olsa olsa birer alet-i kabızadır ki (kavrayan cihaz) ceryan-ı umumi (genel akım, etki), namer’i (görülmez) bir tarzda onun üzerinde icray-ı tesir eder (etki eder). İnsanların tahavvülat-ı edvar ve ezmana (çağların ve zamanların değişmesine) rağmen hala aynı gayelere, aynı temayülata mahkum ve esir kalmaları bu hadise-i tabiiyenin (doğal olayın) vazih (açık) bir misali değil midir? Dimağ-ı beşer tıpkı bir pusula ibresinin daima şimale (kuzeye) doğru çevrilişi gibi, hiç değişmeyen bir noktaya müteveccih ve müncezip (yönelik) kalıyor.” (Karaosmanoğlu,1985:62-63) Ona göre, mademki insanların akıl ve zihni topluca seyredilen bir tiyatrodadır, bir konferansta nasıl aynı konuya yoğunlaşıp aynı şeyleri düşünüp pusula gibi bir noktayı gösteriyorsa, o halde, az önce beyninin içinde sallanan şey de insanların tümünde var olan pusula benzeri bir şey olmalıydı. Her zaman kuzeyi gösteren gerçek pusuladaki manyetik kutuplar gibi insanın beynindeki pusula benzeri bu sallanan şeyin de kutup noktaları bulunursa tüm insanlık aynı anda aynı şeyi düşünecek, aynı konuya yoğunlaşacak ve aynı amaca doğru hareket ederek aynı anlamı bulacaktır. Filozof lakaplı Mehdi Efendi, yalnızca bu keşfi yapmakla kalmaz, ama aynı zamanda dünyanın değişik yerlerinde yaptığı pek çok yolculukla tüm insanların beyin pusulasının koordinatlarını da bulmuştur: “Arzın hangi nikatında (yeryüzünün hangi noktalarında) en çok miknatisiyete maruz kaldığını ve sünuhat-ı zekaiyenin (zeka parlamışlarının) haddi azamisine (en çok) nerelerde vasil olduğunu inceden inceye tektim ettim ve ceryan-ı fikrin hutut-u asliyesini (düşünce akışının temel noktalarını) bu suretle tespit eyledim.” (Karaosmanoğlu,1985: 64) Böylece Londra’dan İstanbul’a oradan Çin’e manyetik noktaları çizildikten sonra şehirler buna göre yeniden inşa olursa, “göreceksiniz ki bütün memleketler seviye-i fikriye itibariyle müsavi (düşünce seviyesi açısından eşit) olacak. Bir Fransız’ın tarz-ı tefekkürü (düşünme tarzı) bir Buharalının tarz-ı tefekküründen ayrılmayacak”. Bunun sonunda ise, Maupassant’da insanlık trajedisi ve hayatın yegane gerçekliği olan yalnızlıktan kurtulma düşüncesi, Y. Kadri’de bilimsel bir buluş sıfatıyla insanlığın kurtuluşu oluyor: “Keşfimin faydası zannetmeyin ki yalnız bize münhasır kalıyor, hayır! Bundan bütün alem-i medeniyet istifade edecek, herkes bir türlü düşündüğü için ortadan toplar, tüfekler ve barutlar kalkacak...” (Karaosmanoğlu,1985:64)

Öte yandan, Yakup Kadri’nin hikayesinin adını Mehdi Efendinin Keşfi şeklinde koyması ister istemez ironik bir göndermeyi de akıllara getirir. Bilindiği gibi, İslam inancında tartışmalı bir konu olan Mehdi adlı bir kurtarıcının kıyamete yakın zamanda geleceği, bozulmuş insanlığı doğru yola yeniden yönlendireceği ve böylece insanlığı kurtaracağı inancı vardır. Anlatısının kahramanına aynı adı verip hikâyedeki Mehdi Efendi’yi yapacağı keşifle tıpkı inançtaki Mehdi gibi tüm insanlığı kurtaracak kişi olarak sunmakla bu ironik göndermeyi gerçekleştirdiğini düşünüyoruz. Eğer bu sembolik tespitimiz doğru ise, Mehdi Efendi’nin keşfi metaforu ne kadar akıldan uzak ve budalaca bir durum ise, aynı şekilde dindeki Kurtarıcı Mehdi’ye atfedilen misyon da o denli akıldan uzak ve anlamsız oluşuna göndermedir.

KAYNAKÇA

Akı, Niyazi, Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *İnsan-Eser-Fikir-Üslup*, İst., 1960.

Aktaş, Şerif, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Kültür ve Tur. Bak. Yay.,Ankara, 1987, s. 25.

Aydın, Abdulhalim, Yaşama Bakışta Guy De Maupassant’ın Yakup Kadri Karaosmanoğlu Üzerindeki Etkileri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:12, Sayı: 2, 2002.

Aydın, Abdulhalim, “*Une Vie'den Bu Bizim Hayatımız'a Etkiler, Yansımalar*”, V. Ulusal Frankofoni Kongresi, 25-26 Ekim 2007 (Erzurum).

Bancquart, M.Claire, *Maupassant Conteur Fantastique*, Minard, Paris, 1976.

Barrès, Maurice, *Le Culte du Moi: Sous l'Oeil des Barbares, Un Homme Libre ve Le Jardin de Bérénice*

Besnard-Coursodon, Micheline, *Etude thématique et structurale de l'Oeuvre de Maupassant: le Piège*, Mizet, 1973.

Cogny Denise et Pierre, *Maupassant*, Bordas, Paris, 1984.

Karaosmanlı, Yakup Kadri, *Bir Serencam*, iletişim yay., İst., 2006.

Karaosmanlı, Yakup Kadri, *Hikayeler*, iletişim yay., İst., 1985

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi Yayınevi, Ank.1969.

Maupassant, Guy de, *Scènes de la Vie Parisienne, Solitude*, Par:Denise et Pierre Cogny, Bordas, Paris, 1985.

Maupassant, Guy de, *Yalnızlık, Seçme Hikayeler*, Çev: Enver Behiç Koryak, MEB yay., s. 38, ist. 1989.

Maynial, Edouard, *Maupassant Hayatı ve Eserleri* (çev:Afif Obay), Maarif Basımevi, Ank., 1958.

Morand, Paul, *La Vie de Guy de Maupassant*, Flammarion, Paris, 1958.

Savinio, Alberto, *Maupassant et l'Autre*, Gallimard, Paris, 1977.

Yücel, Hasan Ali, *Edebiyat Tarihimizden*, İletişim Yay., İst.,1989.

SÂ'İB-İ TEBRİZÎ'NİN TÜRKÇE ŞİİRLERİNDE FUZÛLÎ ETKİSİ

Fuzulî's Effect in Sâ'ib-i Tebrizî's Turkish Poems

Ali YILDIRIM¹

ÖZET

İran ve Türk edebiyatının klasik şiirinin ortak kültürel unsurlar üzerine kurulduğu, benzer kaynaklardan beslendiği bir gerçektir. Bununla birlikte Fars ve Türk diliyle şiir söyleyen şairlerdeki bazı söyleyiş özelliklerinin zaman zaman doğrudan bir etkilenme boyutunda olduğu görülmektedir. Sâ'ib-i Tebrizî söz konusu olduğunda Fuzûlî'nin etkisini dikkate almamak söz konusu olamaz. O dönemin iletişim ve ulaşım imkânlarının zorluğuna rağmen, Fuzulî divanının Türkistan coğrafyasından, Balkanlara ve diğer ülkelere kadar ulaştığını ve okunduğunu bilmekteyiz. Fuzûlî'nin Azerbaycan Türkçesinin de etkisiyle şiir söylüyor olmasının Azerbaycan Türkü olan Sâ'ib'i etkilediğini söylemek mümkündür. Sâ'ib'in az sayıdaki Türkçe şiirleri ile Fuzûlî'nin şiirleri arasında başta nazire ilişkisi olmak üzere ciddi benzerlikler olduğu görülmektedir. Sâ'ib'in on dokuz gazelinin onunun Fuzûlî'ye nazire olması, Fuzulî'nin Sâ'ib'in şiirlerine etkisini açıkça göstermektedir. Bunun yanı sıra kurgu tekniği, benzetmeleri, seçtikleri kelime ve tamlama yapıları, paralel anlatım üslubu gibi noktalardan benzerlikler söz konusudur. Bütün bunların neticesinde Sâ'ib-i Tebrizî'nin Fuzûlî'nin şiirlerini çok yakından takip ettiğini ve dolayısıyla ondan etkilendiğini söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Sâ'ib, Fuzûlî, Fars ve Türk edebiyatları, Hint üslubu, etkileşim

ABSTRACT

Persian and Turkish literature is based on common cultural elements of classical poetry, a fact that is fed from similar sources. However, when some of Persian and Turkish language poetry when said speech features the poet seems to be a direct impact on the size. Sâ'ib to take into account the effect of Fuzulî Sâ'ib-i Tebrizî said it is out of the question. That despite the challenges of the era of communication and transport facilities, sofa of Fuzulî region from Turkistan, we know that the Balkans and to other countries until it reaches and read. It is possible to say that Azerbaijan's Fuzulî Turkish of both the Azerbaijani Turks under the influence of poetry that says Sâ'ib' effects. Sâ'ib' with a small number of Turkish poetry, including the relationship between taunting Fuzulî's poetry is seen as particularly significant similarities. Sâ'ib' that nineteen of his ode to the Fuzûlî'y nazire clearly shows the effect of Sâ'ib's Fuzulî's poetry. This technique, as well as fiction, metaphors, words and phrases in their chosen structures, such as parallel narrative style from the point of similarity is concerned. As a result of all that they Sâ'ib-i Tebrizî's Fuzulî's poetry very closely and therefore we can say that it affected.

Key Words: Sâ'ib-i Tebrizî, Fuzûlî, Persian and Turkish literature, Indian style, influence.

GİRİŞ

Klasik Türk edebiyatı; Arap, Fars, Türk kültür ve edebiyatlarının oluşturduğu müşterek şubelerden biridir. Şüphesiz bu edebî kolların her birinin kendine has bir rengi ve tavrı söz konusudur. Bu farklılıkları kendi kadim geçmişleri, inanç sistemleri ve hayata bakış tarzları gibi hususlar oluşturmuştur. Ancak ortak İslam çatısı altında iç içe geçmiş kültürel, siyasi, sosyal ve coğrafi etkenler muazzam bir yapının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu ortak edebî yapı içerisinde Fars ve Türk edebiyatlarının ayrıca bir yakınlık ve benzerliği söz konusudur. Öyle ki Fars ve Türk şiirinin malzemeleri, kurgu teknikleri, benzetme dünyaları ve söz varlıkları, birkaç fiil dışında hemen hemen aynıdır. Bu etkileşim Türkçe yazan şairlerin çoğunun, aynı zamanda Farsça, Farsça yazan şairlerin aynı zamanda Türkçe şiirler yazmasına da sebep olmuştur.

Fars şiir zincirinin önemli halkalarından, aynı zamanda Hint üslubunun da önde gelen şairlerinden biri de Sâ'ib-i Tebrizî'dir. Türk kökenli olmakla birlikte, Fars edebiyatının önemli

¹ Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ELAZIĞ
e-mail: ayildirim@firat.edu.tr

şairlerinden biri sayılır. Öyle ki şiirlerinin yetmiş bin beyit gibi olağanüstü bir sayı civarında olduğu söylenmektedir. Çoğu şiirinin ünlü Fars şairlerine nazire olduğu söylenmekle birlikte, orijinal şiirleri de oldukça fazladır. “Sâ’ib-i Tebrîzî’nin şiirlerinin büyük çoğunluğu, diğer şâirlere nazire olarak kaleme alınmıştır. Buna rağmen şiirleriyle ‘Sebki Hindî’nin en önemli temsilcilerinden biri olmuş, Türk edebiyatında da derin etkiler meydana getirmiştir” (Ünlü 2009; 443). Divan’daki bazı şiirlere farklı dönemlerde şerhler yazılmıştır. Süleyman Fehim, Ahmet Cevdet Paşa, Muallim Naci ve Ebu Bekir Nusret bu şârihlerden dikkat çeken isimlerdir. Bu şârihlerden Harputlu Ebu Bekir Nusret’in Divan’daki bazı gazellere yazmış olduğu üç ayrı şerhi bulunmaktadır (Selçuk 2016; 85, 87). Sâib, Hint üslubunun özelliklerine bağlı olarak “İnce anlamlar bulmak için kıl gibi inceldim” diyerek şiirdeki derinliğini ve orijinalitesini ortaya koymaktadır. Oldukça fazla Farsça şiiri olan Sâ’ib’in Türkçe şiirleri de mevcuttur. Kaynaklarda, Sâib’in yüzlerce Türkçe şiir yazmış olduğu söylense de, bugün on dokuz gazeli ve bir de beyti bilinmektedir. Dikkat edildiği zaman, Sâ’ib’in Türkçe şiirlerinde Türk şiirinin zirve isimlerinden biri olan Fuzûlî’nin tesirinin olduğu açıkça görülür. Klasik şiirin bütün şairlerinde görülen benzer yönleri olmakla birlikte, her iki şairin söz konusu şiirlerinde ayrıca ortak noktaların varlığı gözlenmektedir.

Fuzûlî ile Sâ’ib’in şiirlerindeki ortak noktalardan biri, kullandıkları deyimlerdir. Şüphesiz bazı deyimler hemen her şairin şiirinde geçebilecek deyimler olmakla birlikte, adı geçen şairlere has kullanımların olduğunu da görmekteyiz. Ayrıca deyimlerin kurgusu ve beyit içerisindeki işlevleri de bu hususta benzerlikler göstermektedir. Örneğin “candan kesilmek, elden gitmek, yere salmak, baştan gitmek, tenhalık eylemek, intikam çekmek, eksik etmek, ağzını açmak” gibi deyimler, her iki şairde de ortak yönler arz etmektedir. Bunun yanı sıra daha yaygın olan “el urmak, göz dikmek, kanını içmek, kan dökmek, baş (saç) ağarmak, göze almak, kan etmek (eylemek), fikrine düşmek, dağ koymak, gönülü tutulmak, elini tutmak, döne döne intikam almak, kanını helal eylemek” gibi ortak deyim kullanımları da söz konusudur.

Aşağıdaki örneklerde de açıkça görüldüğü gibi her iki şair de benzer deyimleri beyitlerinin içine serpiştirmişlerdir:

1. Benzer Deyim Kullanımları

Yere salmak: Zelil, düşkün eylemek.

Fuzûlî

Kılma hurşîd kimi ‘ayb-nümâlık ki felek

Yere salmaya seni ba‘de ‘ulüvv-i derecât (Mkt. 5)

Sâ’ib

Sâ’ib ki men anın sözünü **yere salmadım**

Bilmem niçün benim kanımı âsumân içer (G. 5/8)

Canı kesilmek: Takati, dermanı kalmamak, ölecek gibi olmak, fedakârlık yapmak.

Fuzûlî

Cânân ise matlûb tama‘ **cândan kes**

Matlûb ise cân ümîd cânândan kes (Rb. 33)

Sâ’ib

Ger bağlamısan el gözünü şerm-i ‘izârın

Cândan kesilir hançer-i müjgânını görgeç (G. 3/3)

Elden gitmek (çıkma):

Fuzûlî

Gördüm seni **elden** ihtiyârım **gitti**

Baktım kadiñe sabr u karârım **gitti** (Rb. 72/1)

Sâ'ib

Elden çiharam zülf-i perîşânını görgeç
İşden gederem serv-i hırâmânını görgeç (G. 3/3)

Eksik etmek: Ortadan kaldırmak, mahrum etmek.

Fuzûlî

Sîne-i çâkimden **eksik etme** tîr-i gamzeñi
Ey gül-i ra'nâ bilirsin kim gül olmaz hârsız (G. 118/2)

Sâ'ib

Kılmadılar sîne-i efgârımı âmâcgâh
Eksik etdiler bizimle ol mukavves kaşlar (G. 4/3)

Âlemi (dünyayı) tutmak: Yayılmak, duyulmak.

Fuzûlî

Görmesem her göz açanda ol gül-i ra'nâ yüzün
Göz yumunca eşk-i gül-günüm **tutar dünyâ yüzün** (G. 228/1)

Sâ'ib

Mevc-i deryâ-yı ihsânın **tutubdur yeryüzünü**
Şevk-i rûyın bu cihânı şehri Yunan eylemiş (G. 12/9)

Kan yutmak (kan yutturmak):

Fuzûlî

Hût u Hamel medârı ile âsmân dahi
Kan yutturup verir dil-i sûzânıma 'azâb (G. 3/2)

Sâ'ib

Leb-i la'lin gamıda bes ki **udubdur kanlar**
Hûbların daş yüreği kân-i Bedehşân olmuş (G. 11/4)

Ağzını açmak: Şaşırmak

Fuzûlî

Ey ciğer zahmı **ağız açma** hadengin göricek
Yetene râz-i nihânım yeter izhâr eyle (G. 249/6)

Sâ'ib

Açmagil ağzın görende hâl-i miskîn dânesin
Eğme baş pergâr tek her noktaya devrân için (G. 14/2)

2. Benzer Terkipler ve Yapılar

Bazı tamlama ve yapıların yaygın ve sık kullanılan kurgular olmadığı bilinmektedir. Buna karşılık, Fuzûlî ve Sâ'ib'in şiirlerinde bir arada kullanılan yapılar dikkatimizi çekmektedir. Bu kelimelerin tamlama veya bir beyit içerisinde yer alması, her iki şairimizin benzer kullanımları olarak karşımıza çıkmaktadır. Şüphesiz bu ve benzeri yapıların diğer şairlerde de kullanılmış olma ihtimali söz konusudur. Bunların bir kısmını Azerbaycan Türkçesinin bir özelliği gibi görmek mümkündür. Örneğin "faydalı" anlamına "yarar" kelimesi, ayrıca "şem' tek", "yahşı yaman", "gözgü" gibi yapılar ve kelimeler bunu teyit etmektedir. Bunun dışında "nokta-pergâr", "şeb-gerd", "âşık-ı sâdik", "hatt-ı şu'â", "neşter-i hâr", "gonca-peykân", "fırışte-Âdem" gibi ikili yapıların bir terkip veya aynı beyit içerisinde kullanımları, her iki şairde ortaklık göstermektedir.

Şem‘ tek

Fuzûlî

Gamındañ **şem‘ tek** yandım sabâdan sorma ahvâlim
Bu ahvâli şeb-i hicrân benimle yâr olandan sor (G. 84/5)

Sâ‘ib

Mihribân olmaz nesîm-i subhdan hergiz sana
Şem‘ tek tâ tökmesen Sâ‘ib gözünden yaşlar (G. 4/9)

‘Âşık-ı sâdık

Fuzûlî

‘**Âşık-ı sâdık** izhâr-i gam eyler her seher
Âh ile halkı yuhusundan kılar bîdâr subh (G. 55/5)

Sâ‘ib

‘**Âşık-ı sâdık** bilir seng-i melâmet kadrini
Mahzen-i sultâna lâyıkdır bu yarar daşlar (G. 4/4)

Şeb-gerd

Fuzûlî

Zamîr gözgüsüne gerd kılmışım hâsıl
Tabî‘at-ı seg-i **şeb-gerd** kılmışım hâsıl (Msd. 3/2)

Sâ‘ib

Bu gören dâ‘ireni hâle hayâl etme ki çarh
Ağzın açıb meh-i **şeb-gerdime** hayrân olmuş (G. 11/2)

Gonca-i peykân

Fuzûlî

Oklarından kim diken tek sancılıpdır her taraf
Gül-bün-i gamdır kadim her **gonca** bir **peykân** ana (G. 10/2)

Sâ‘ib

La‘l-i meygûnın ki içibdir bedehşân kanını
Goncanı bülbül gözüne kanlı **peykân** eylemiş (G. 12/6)

Firişte-Âdem

Fuzûlî

Bırak nikâb ki bilsin kemâl-i sun‘ görüp
Firişte hilkat-i **Âdemde** şübhesin bâtl (G. 176/2)

Sâ‘ib

Âdem nedir ki içmesin ol verdiği şarâb
Versen eğer **firişte** meyi bî-gümân içer (G. 5/5)

Şu‘â-hatt

Fuzûlî

Güneş levhi değil gökde **şu‘â** üstünde zerrîn **hatt**
Felek almış eline bir varak hüsnün kitâbından (G. 213/5)

Sâ‘ib

Başım **hatt-ı şu‘â** ilen tutubdur âfitâb
Tâ benim çâbü-k-süvârân ‘azm-i meydân eylemiş (G. 12/5)

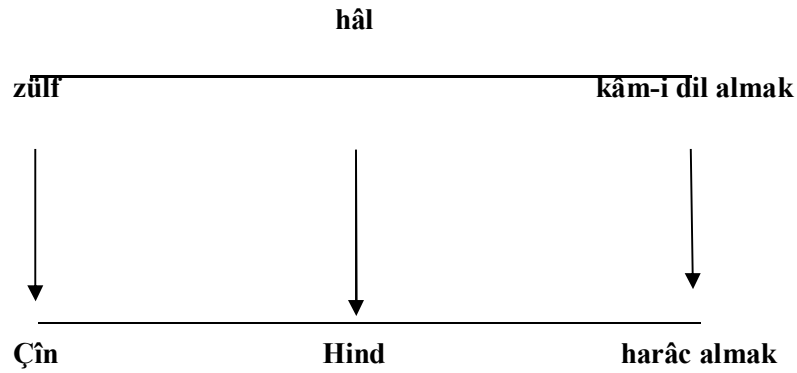

3. Örnekleme Yöntemi

Hemen bütün klasik şairlerde de karşımıza çıkmakla birlikte, Fuzûlî'nin yaygın bir şekilde kullandığı ve tercih ettiği bir üslup söz konusudur. Bunlar, daha çok “leff ü neşr” sanatı ile ortaya çıkan paralel anlatımlardır. Bu kullanım, aynı mantıkla günlük konuşmalarda da “yani”, “mesela”, “şöyle ki” gibi söz başları ile tekrar açıklamalarda bulunduğumuz bir tavidir. Âdetâ söylenen sözün tam anlaşılmadığı varsayımı ile yaygın bilinen örnekler üzerinden yeniden bir anlatma usulüdür. Bu anlatımla, şiire yeni bir çeşni katıp zenginleştirme ve yeniden kurma yönleri de ortaya çıkmaktadır. Bu üslup, benzer bir şekilde Saib'in şiirlerinde de karşımıza çıkmaktadır.

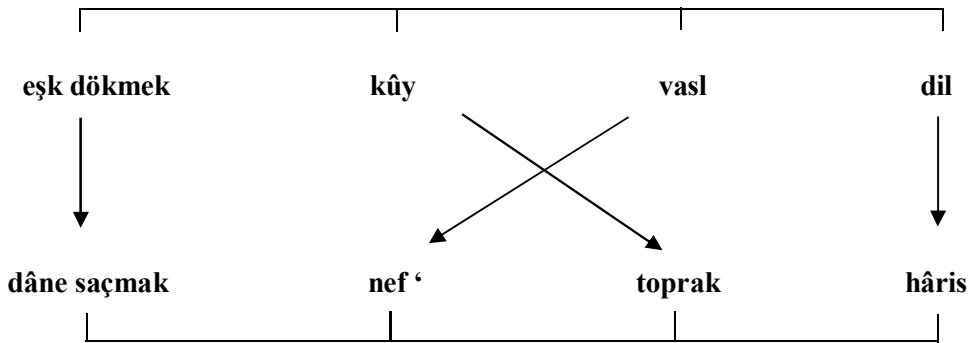
Bir perî zülfün tutup hâlinden alsan kâm-i dil
Tut ki Çîn mülkünü tuttun Hind'den aldın harâc (G. 49/4)

(Peri gibi bir güzelin saçlarından tutup, beninden murat almak; Çin mülkünü zapt edip, Hint'ten haraç almak gibidir.)

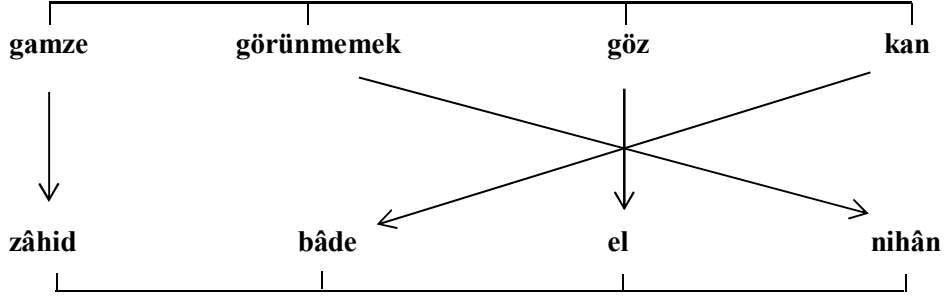
Döküp eşk kûyuñda vaslın diler dil
Saçar nef için dâne toprağa hâris (G. 47/6)

(Gönlün senin mahallinde sana kavuşmak için gözyaşı dökmesi, çiftçinin ürün almak için toprağa tohum ekmesi gibidir.)

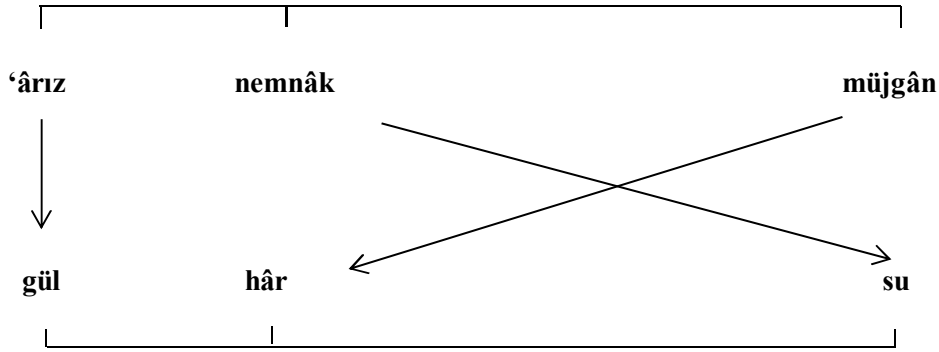
Gamzen görünmeyip göze kanlar içer müdâm
Zâhid kimi ki bâdeni elden nihân içer (G. 77/5)

(Zahidin şarabı gizlice içtiği gibi, gamzen de gözükmemekle birlikte sürekli âşıkların kanını içmektedir.)

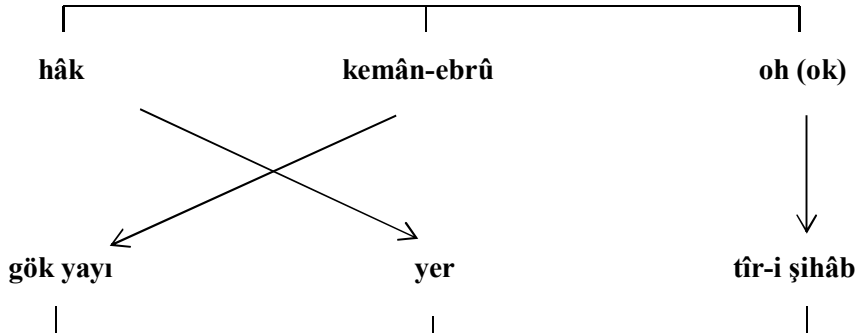
‘Ârızuñ yâdiyle nemnâk olsa müjgânun n’ola
Zâyi‘ olmaz gül temennâsiyle virmek hâre su (K. 3/7)

(Yanaklarının hatırasıyla kirpiklerim ılsansa şaşılır mı? Zira gül yetiştirmek için dikene de su vermek, boşa gitmez.)

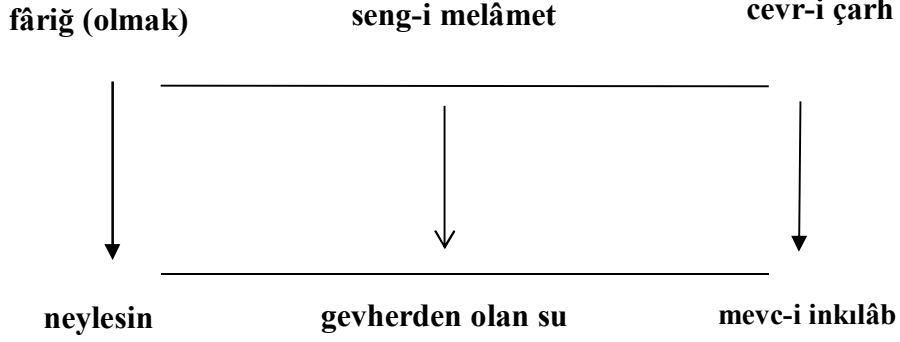
Hâk oldum ol kemân-ebrû ohun sayd etmeğe
Bilmedim gök yayıden düşmez yere tîr-i şihâb (G. 2/3)

(O yaya benzeyen kaşlarının attığı oklara hedef olmak için toprak oldum; gök yayından atılan kayan yıldız oklarının yere düşmediğini bilemedim.)

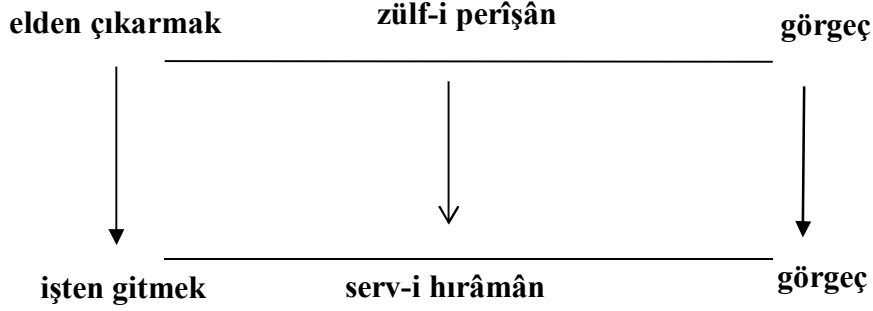
Fârîgem seng-i melâmet içre cevri-ı çarhdan
Neylesin gevrerden olan suya mevc-i inkılâb (G. 2/7)

(Ayıplama taşlarının arasında feleğin cevrenden uzağım; zira dalgaların coşması mücevherden sulara ne yapabilir ki?)

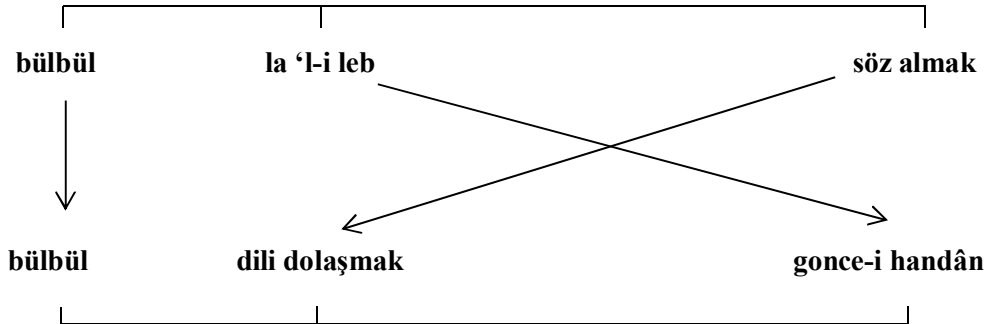
Elden çıkaram zülf-i perîşânını görgeç
İşden gederem serv-i hırâmânını görgeç (G. 3/1)

(Dağınık saçlarını görünce ne yapacağımı şaşırıyorum; servi gibi salınan boyunu görünce aklım başımdan gider.)

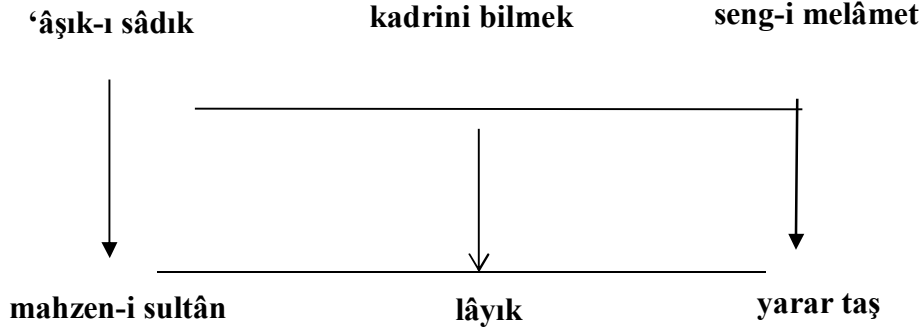
Bülbül ki gülün la'l-i lebinden söz alırdı
Dili dolaşır gonce-i handânını görgeç (G. 3/5)

(Bülbül gülün lal taşına benzeyen ağzından söz alırdı; o gülen goncalarını görünce bülbülün dili dolaşır.)

'Âşık-ı sâdık bilir seng-i melâmet kadrini
Mahzen-i sultâna lâyıkdır bu yarar daşlar (G. 4/4)

(Sadık âşık ayıplama/yaralama taşlarının kıymetini bilir; zira bu güzel, faydalı taşlar sultanların hazinelerine layıktır.)

4. Nazire İlişkisi

İki şairin şiirleri arasındaki bağlantıda en belirleyici unsur, nazire ilişkisidir. “Divan şairlerince bir şairin şiirini tanzir etmek, ona karşı bir saygı duyulduğunu ve onun şiirinin ve üslubunun beğenildiğini anlatmak içindir” (Dilçin 1995; 269). İki şiir arasındaki nazire ilişkisinin iki önemli şartı vardır. Birincisi aynı vezinde olması, ikincisi ise kafiye ve redif sisteminin aynı olmasıdır. Her hangi bir şiiri beğenen diğer şairler, daha çok kafiye ve redif unsurlarından yararlanarak aynı şiiri yeniden kurarlar. Şüphesiz şiiri, öncekinin basit bir taklidi olmaktan çıkararak çok daha ilerilere götürmek gerekmektedir. Zira şairler bu yapıyı alıp kendi üslup özelliklerini de katarak yeni, farklı ve orijinal bir şiir söylemelidir.

Klasik şiirimizde bazı orijinal şiirler ve onlara yazılan nazireleri takip etmek mümkün iken, çoğu şiirde bu ilgilerin hangi kronolojik seyri takip ettiğini çıkarmak oldukça zordur. Ancak şairlerin yaşadıkları dönemler dikkate alınarak kimin kimden etkilendiği yaklaşık olarak ortaya konabilmektedir. Sâ’ib’in Fuzûlî’den daha sonra yaşadığı bilindiğine göre, bu kriterlerdeki şiirlerde Fuzûlî’nin Sâ’ib’i etkilediğini kabul etmek durumundayız. Arada başka şair ve etkenleri de bu bağlamda düşünmek zorundayız. Tarihî kaynaklarda gördüğümüz kadarıyla çok uzak coğrafya ve şehirlerde yaşayan şairlerin kervanlar, gezginler, elçiler vb. yollar kanalıyla birbirlerinin şiirlerinden haberdar oldukları bilinmektedir.

Fuzûlî’nin şiirleri ile Sâ’ib’in şiirlerine bu bağlamda baktığımızda bazı gazellerin nazire ilişkisi içinde olduğu göze çarpmaktadır. Şüphesiz bunu belirlerken özellikle yaygın olarak görülmeyen ve bir ölçüde orijinal olan kafiye ve redif yapıları da önem arz etmektedir. Örneğin “görgeç”, “-ân içer”, “eylemek olmaz”, “gönlümü” gibi kelime ve kelime grupları ulu orta kelimeler olmayıp bir orijinallik göstermektedir.

Sâ’ib’in tespit edilen 19 gazelinden 10’u, Fuzûlî’nin gazelleri ile nazire ilişkisi göstermektedir. Bunun yanı sıra Sâ’ib’in “var” redifli bir gazeline nispetle Fuzûlî’nin 5 “var” redifli gazeli bulunmaktadır. Yine Fuzûlî’nin 2 “henüz” redifli gazelinin yanı sıra Sâ’ib’in bir “henüz” redifli gazeli bulunmakta ve Sâ’ib’in “için” redifli gazeline benzer Fuzûlî’de “içindir” redifli gazeli bulunmaktadır. Bütün bu kıstaslar bağlamında düşündüğümüzde Sâ’ib’in gazelleri üzerinde Fuzûlî’nin çok büyük bir etkisi vardır. Aşağıda, nazire ilişkisi içinde olan gazellerin matla beyitleri bulunmaktadır:

Kemâl-i hüsn veripdir şarâb-i nâb sana
Sana helâldir ey muğ-beçe şarâb sana (Fuzulî-G. 18/1)

Ne ihtiyâç ki sâkî vere şarâb sana
Ki öz piyâlesini verdi âfitâb sana (Sâib-G. 1/1)

Sen yüzünden ‘âlemi rûşen kılıp saldın nikâb
Yazıya salsın bu günden böyle nûrun âftâb (Fuzulî-G. 27/1)

**‘Âşkın göz yaşına rahm eylemez ol âfitâb
Ağlamak ile aparmaz od elinden cân kebâb (Sâib-G. 2/1)**

Gönlüm açılır zülf-i perîşânını görgeç
Nutkum tutulur gonce-i handânını görgeç (Fuzulî-G. 53/1)

**Elden çiharam zülf-i perîşânını görgeç
İşden gederem serv-i hırâmânını görgeç (Sâib-G. 3/1)**

Döküldükçe kanımı okun ol âsitân içer
Bir yerdeyim esîr ki toprağı kan içer (Fuzulî-G. 77/1)

**‘Âşık kanını vesmeli kaşın nihân içer
Cevherli tîğ kınara peyveste kan içer (Sâib-G. 5/1)**

Gönülde bin gamım vardır ki pinhân eylemek olmaz
Bu hem bir gam ki il ta'nından efgân eylemek olmaz (Fuzulî-G. 112/1)

**Tutulmuş könlüm câm ile şâdân eylemek olmaz
El ilen pistenin ağzını handân eylemek olmaz (Sâib-G. 9/1)**

Ham kad ile ağlarım ol turra-i tarrârsız
Gerçi derler çengden çıkmaz terennüm târsız (Fuzulî-G. 118/1)

**Gönlüm ol mahmûr güzelden değül âzârsız
Kim görüpdür bu harâb olmuş evi bîmârsız (Sâib-G. 10/1)**

Dil ki ser-menzili ol zülf-i perîşân olmuş
N'ola cürmü ki asılmasına fermân olmuş (Fuzulî-G. 136/1)

**Meyden ol çihre-i zîbâ ‘arak-efşân olmuş
Ya ser-â-ser göz olup yüzüne hayrân olmuş (Sâib-G. 11/1)**

Tâk tâk-i zer-nigârın çerh vîrân eylemiş
Hışt-i zerrînin sabâ ferş-i gülistân eylemiş (Fuzulî-G. 130/1)

**Hat gubârı ‘ârızın âyât-ı Kur’ân eylemiş
Hüsni sâhib-şevketin mûrı Süleymân eylemiş (Sâib-G. 12/1)**

Gelir ol serv-i sehî ey gül ü lâle açılın
V'ey meh ü mihr çıkın kudrete nezzâre kılın (Fuzulî-G. 159/1)

**‘Ömr geçdi sefer esbâbını âmâde kılın
Her ne sizden kese tîğ-i ecel andan kesilin (S-G. 13/1)**

Gıryedir her dem açan gamdan tutulmuş gönlümü
Eşkdir hâlî kılan kan ile dolmuş gönlümü (Fuzulî-G. 288/1)

**Sâkiyâ meyden rüfû kıl çâk bolmuş könlümü
Kıl bu ıssı kan ilen peyvend üzölmüş könlümü (Sâib-G. 16/1)**

5. Beyitlerdeki Düşünce ve Hayal Benzerlikler

İki şairin gerek beyitteki kurguları ve gerekse kullandıkları kelime ve terkiplerin beyitler içerisinde yeri noktasından bakıldığında birtakım benzerliklerin olduğu görölmektedir. Şüphesiz klasik şiirin ortak bir anlayış ve zihniyeti vardır; ancak buna rağmen Fuzulî ile Sâ'ib'in bazı beyitlerinin benzer düşünce ve hayallerden ortaya çıktıkları hissedilmektedir.

Gonce kılmaz şâd gül açmaz tutulmuş gönlümü
Ârzû-mendî-i ruh-i âl ü leb-i handânımın (G. 181/7)

**Tutulmuş könlüm câm ile şâdân eylemek olmaz
El ilen pistenin ağzını handân eylemek olmaz (G. 9/1)**

Eylemeñ ey dil ü cân hançer-i müjgânına meyl
Bilirim n’olduğun âhir geliñ andan kesilin (G. 159/4)

**‘Ömr geçdi sefer esbâbını âmâde kılın
Her ne sizden kese tığ-i ecel andan kesilin (G. 13/1)**

Ey Fuzûlî kadimiz kıldı felek ham ya’nî
Vaktidir çıkmğa dünyâ kapısından eğilin (G. 159/7)

**Fâş kılır ham kocalar kâmetini tâ’atsiz
Eğmemişken sizi bu çarh-ı mukavves eğilin (G. 13/8)**

Dâğ-i hicrânın odun benzetmek olmaz dûzaha
Olmasın kâfir esîr-i dâğ-i hicrânın senin (G. 169/6)

**Çekmedi bülbül nefes tâ gitdi gül gülzârdan
Hiç kâfir kalmasın yâ Rab cihânda yârsız (G. 10/3)**

Yelde bulmuş bûy-i zülfün suda ‘aks-i ‘ârızın
Kim yeli bağına basıp suya göz dikmiş habâb (G. 27/4)

**Eğer uram daşa peymâneni keçir sâkî
Şarâbdan nece göz tikse her habâb sana (G. 1/3)**

Kan yaş döküp yanında döner âteşin kebâb
Ma‘şûka benzer âteş ü ‘âşık kebâb ana (G. 8/3)

**Bu âteşin yüz ilen kim tutar senin eteğin
Helâl eyler kanımı tâ yeter kebâb sana (G. 1/6)**

Fuzûlî gamze-i merdüm-küşünden iltifât ister
Sanır kim iltifâtı rahm olur kurbâna kassâbın (G. 158/7)

**Min dil-i mahzûn ile bir tâze kurbâmız hele
Rahm-ı târ-i gamze-i mestin ile bî-cânımız hele (G. 19/1)**

6. Kelime Oyunlarına Yönelik Benzerlikler

Fuzûlî’nin meşhur bir dörtlüğündeki harf ve nokta kurgusu Sâ’ib’de de karşımıza çıkmaktadır. Bir nokta ilavesi veya eksilmesi ile harflerin ve dolayısıyla kelimelerin tam zıt anlamlara dönüşmesi söz konusu edilmektedir. Dolayısıyla her iki şairde de “göz” ve “kör” kelimelerinin eski yazıda bir noktalık farkı düşünülerek kelime oyunu yapılmıştır:

Kalem olsun eli ol kâtib-i bed-tahrîrin
Ki fesâd-ı rakamı sûrumuzu şûr eyler
Gâh bir harf kusûruyla eder nâdiri nâr
Gâh bir nokta sükûtuyla gözü kûr eyler

(O kötü yazan kâtibin eli kalem gibi kurusun; zira bazen bir harfî yazmayarak “nâdir” kelimesini “nâr” diye yazar, bazen de noktaları koymayarak “sûr”umuzu, “şûr”, “göz”ümüzü “kör” eyler.)

Nokta-i sehv eyleyibdir gözlerin ceyrân gözün

Kaşların bayram hilâlin tâk-ı nisyân eylemiş (G. 12/2)

(Senin gözlerin, ceylan gözlerinin noktasını siler-böylece onları geride bırakarak kör eder; kaşların da bayram hilalini unutturur.)

SONUÇ

Klasik şiirin ortak malzeme, ortak zihniyet, ortak kurgu ve hayaller üzerinde şekillendiği bilinmektedir. Kuralları konulan ve sınırları çizilen bu ortak yapı içerisinde, şairler ferdi yetenekleri

sayesinde aynı malzemeyle yeni ve orijinal şiirler yazmışlardır. Zaten bu yapı içerisinde farklı ve orijinal üsluplara sahip şairler de şiir dilini iyi kullanan ve hayal dünyasının derinliklerine dalabilen kişilerdir.

Fuzûlî'nin gazelleri ile Saib'in Türkçe gazelleri arasında yapılan bu mıkayeseli çalışma ile iki şairin şiirleri arasında ciddi benzerliklerin olduğu tespit edilmiştir. Sadece on altıncı yüzyılın değil, aynı zamanda Türk şiirinin de en büyük şairlerinden olan Fuzûlî'nin gerek çağdaşlarını ve gerekse kendisinden sonra gelen pek çok şairi etkilediği bilinmektedir. Yine daha çok Farsça şiirler yazmasına karşılık Türkçe yazan şairleri de çokça etkileyen bir diğer şair Sâ'ib-i Tebrîzî'dir. Aynı zamanda Hint üslubunun da önemli temsilcilerinden olan Sâ'ib'in Fuzûlî'den oldukça fazla etkilendiği anlaşılmaktadır. Saib'in bilinen 19 gazelinin 10'unun Fuzûlî'ye nazire olması bile onun ne derece Fuzûlî etkisinde olduğunu açık bir göstergesidir. Bunun yanında tespit edebildiğimiz kadarıyla her iki şairde deyim kullanımı, benzer yapılara başvurma, örnekleme, beyitlerdeki benzer anlam dünyası ve harf oyununa başvurma ortak özellikler olarak göze çarpmaktadır.

KAYNAKLAR

Dilçin, Cem (1995), **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, TDK Yayınları, Ankara.

Dilçin, Cem (2011), "Ahmed Paşa'nın Şiirlerinde Paralelizm", **Divan Şiiri ve Şairleri Üzerine İncelemeler** (s.285-292), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.

Fuzûlî (1990), **Fuzûlî Divanı** (Hzl. Kenan Akyüz vd.), Akçağ Yayınları, Ankara.

Macit, Muhsin (1996), **Divan Şiirinde Âhenk Unsurları**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Parlatır, İsmail (2008), **Deyimler**, Yargı Yayınları, Ankara.

Sadıkoğlu, Cengiz (2008), "Sâ'ib-i Tebrîzî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 35, DİB Yayınları, İstanbul.

Selçuk, Bahir (2016), "Harputlu Bir Şarih, Ebu Bekir Nusret Efendi", Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu, (Elazığ 14-16 Mayıs 2015), C II, s.95-87, Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay., Elazığ.

Tarlan, Ali Nihat (2014), **Fuzûlî Divanı Şerhi**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Ünlü, Osman (2009); "Ebubekir Nusret'in Sâ'ib-i Tebrîzî Şerhleri", *Turkish Studies*, 4/6, Sonbahar Sayısı (Elektronik Dergi).

www.ganjoor.net (12.12.2015)

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 26, Sayı: 2, Sayfa: 65-76, ELAZIĞ-2016

NA'TLARIN İSTİŞFÂ BÖLÜMLERİNDE SÖYLEM DÜZENİ

The Order of Discourse in Istişfâ Part of Na'ts

Bahir SELÇUK*

"Hz. Muhammed (s.a.v.) de bir beşerdir lâkin diğer insanlar gibi değil. Taşlar arasında yakut ne ise, insanlar arasında da O öyledir."

ÖZET

İslam kültür, sanat ve medeniyeti dairesine dâhil milletlerin edebiyatlarında ilk dönemlerden itibaren Hz. Peygamber, derin bir saygı ve sevgi ile anılmış; doğumundan vefatına kadar yaşamış olduğu hemen her şey edebî metinlere konu olmuştur. Öyle ki klâsik Türk şiirinde Hz. Peygamber'in vasıfları etrafında bir peygamber edebiyatı meydana getirilmiştir. Hz. Peygamber'in çeşitli yönleriyle ele alındığı edebî türlerden biri olan na'tlarda Hz. Peygamber övgüsünün yanında istimdat (sığınma, yardım dileme) ve istişfâ (şefaata talep etme) hususları da dikkat çekmektedir. Hayatta iken ümmetinin elinden tutan Hz. Peygamber'in vefatından sonra da çaresizlerin sığınağı olduğu; mahşer günü herkesin kendisini kurtarma peşine düştüğü anda Hz. Peygamber'in ümmetinin derdine düşeceği ve ümmetin günahkârlarına şefaata olacağı düşüncelerinden hareketle şairler, ondan yardım dilemekte ve günahlarına şefaata olmalarını istemektedirler. Dünyanın maddi ve manevi problemlerinin çokluğu, günahkârlık hissi, kıyamet gününde yalnız ve çaresiz kalma korkusu gibi çeşitli gerekçelerle şefaatin istendiği istişfâ bölümlerinde belli bir söylem düzenine uyulduğu görülür. Bir yandan Hz. Peygamber'in büyüklüğünü, üstünlüğünü ve seçkinliğini dile getiren şair, diğer yandan acizliğini, yalnızlığını, günahlarının çokluğunu samimi bir edayla ifade etmektedir. Diğer taraftan başta edebî sanatlar olmak üzere çeşitli dilsel unsurlarla duygu ve düşüncelerine estetik bir boyut katar. Bu çalışmada, na'tlardaki istişfâ bölümlerindeki dil, üslup ve muhtevadan hareketle söylemin nasıl bir düzen içerisinde inşa edildiği hususu üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber, na't, istimdat, istişfâ, söylem, düzen.

ABSTRACT

Since the first periods in the literatures of the nations in the chamber of İslamic culture, art and civilization, Prophet has been referred with deep respect and love; nearly all the experiences he had from his birth to his death has been a subject to literary texts. In fact a prophet literature has been created around the features of Hz. Mohammed in classical Turkish poetry. In the na'ts which is one of the literary genres in which Hz Mohammed is discussed with his various features, it is remarkable that there are subjects of istimdat (defection, recourse) and istişfa (demanding for intercession) besides compliment of Prophet. From the points that Hz. Mohammed who helped his ummah when he was alive became a shelter for helpless people and that he would be occupying himself with the troubles of his ummah while everybody then occupying their own troubles and trying to save them, poets demand for help from him and want him to intercede them. In the parts of istişfa in which intercession has been demanded because of the various reasons such as abundancy of material and moral problem of the world, the feeling of sinfulness, the fear of being alone and helpless in the day of judgement, a certain discourse order is followed. While mentioning greatness, superiority and distinction of Hz. Mohammed, poet expresses his helplessness, loneliness, abundancy of his sins with a sincere tone. Besides he adds an aesthetical dimension to his feelings and ideas through various linguistic elements especially literary arts. In this work, through using the elements of language, genre and content what kind of an order the discourse is built on will be studied.

Key Words: Hz. Mohammed, na't, istimdat, istişfâ, discourse, order.

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ELAZIĞ
e-posta: bahirsalcuk@gmail.com

GİRİŞ

Dünden bugüne üzerinde en çok konuşulan kavramlardan biri de “şefaât” olmuştur. Şefaât kavramına yaklaşımların ve tartışmaların bugün de benzer şekilde devam ettiği görülmektedir.

Sözlükte “tek olan bir şeyi dengi veya benzeriyle çift hâle getirmek; birinin önüne düşüp işini görmeye çalışmak, işinin görülmesi için birinin aracılığını istemek” anlamlarındaki şef⁶ (شفع) kökünden türeyen şefaât, “suçunun bağışlanması veya dileğinin yerine getirilmesi için birine aracılık etme”; terim olarak da ahirette peygamberlerin ve kendilerine izin verilen kimselerin müminlerin bağışlanması için Allah katında niyazda bulunmaları anlamına gelir (Alıcı 2010: 411).

Şefaât, birçok din, inanış sistemi ve kültürde yer almakla beraber nitelik ve biçim yönüyle farklılık gösterir. Yahudilikte, Hristiyanlıkta, Cahiliye dönemi Araplarında, İslam öncesi Türk toplumunda, Şamanizm’de farklı biçimlerde tezahür eden bir şefaât düşüncesinin varlığı söz konusudur. Aşkın ilâh anlayışı, ahiret inancı, ruhban sınıfı ile kutsal kişilere ve varlıklara (peygamberler, azizler, melekler) vurgu yapan dinî öğretilerde şefaât kavramı daha çok öne çıkmaktadır. Genellikle şefaât, ölmüş veya yaşayan kutsal kişiler vasıtasıyla dindarlar adına yahut günahı ve sevabı birbirine eşit durumdaki bir ruhun lehine, Tanrı katında özel bir müdahale ve af talebinde bulunma şeklinde gerçekleşir. Esasen birçok dinde ölmüş kutsal kişilerin öteki dünya için aracılık yapabileceğine ve şefaât istemek üzere onlara dua edilebileceğine, aynı zamanda ölümlerin arkasından yapılan duaların azaptan kurtarıcı gücüne inanılmaktadır (bk. Alıcı 2010: 411; Şahin 1998: 2-15).

İslam dininde şefaât hususu, Kur’an-ı Kerim’de ve hadis-i şeriflerde açık olarak ele alınmış olsa da kimi hususlarda ilk devirlerden itibaren başlayan ve bugün de devam eden tartışmalar söz konusudur. Şefaatin bir tartışma konusu olarak ortaya çıkışı, şefaatin varlığı noktasında değil nasıl gerçekleşeceği, kimlerin şefaât edeceği ve kimlerin şefaatten istifade edeceği hususlarında olmuştur (Akay 2012:53).

Kur’an-ı Kerim’de “şefaât” kavramı, 19 surede (Bakara, Nisâ, En’âm, A’râf, Yûnus, Meryem, Tâhâ, Enbiyâ, Şu’arâ, Rûm, Secde, Sebe, Yâsîn, Zümer, Mü’min, Zuhruf, Necm, Müddessir, Fecr), 31 yerde geçmekte olup bunların birinde sözlük anlamında (Fecr, 89/3), 13’ünde terim olarak şefaât şeklinde (Bakara, 2/48, 123, 254; Nisâ, 4/85 (iki kez); Meryem, 19/87; Tâhâ, 20/109; Sebe, 34/23; Zümer, 39/44; Zuhruf, 43/86; Müddessir, 74/48; Yâsîn, 36/23; Necm, 53/26), diğer yerlerde ise fiil ve isim kalıplarıyla yer almaktadır. Bu ayetlerden hareketle Allah Teâlâ’nın şefaât için izin vereceği kimselerin şefaât edebileceğini söyleyenler olduğu gibi şefaatin olamayacağını söyleyenler de vardır¹. Şefaati kabul edenler de, etmeyenler de Kur’an-ı Kerim’deki şefaatle ilgili ayetlerden hareket etmişlerdir. Şefaât meselesi hakkında İslâm âlimleri arasında yapılan tartışmalar sonucunda, temelde iki yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bir kısım âlimler, "büyük günah işleyenler hakkında şefaatin geçerli olmadığı" görüşüne dair ayet ve hadislerden deliller getirerek kıyamet günü peygamberler dâhil hiç kimsenin büyük günah sahiplerine şefaât edemeyeceğini; Ehl-i Sünnet âlimleri ise, bazı ayetleri, özellikle “Benim şefaatim, ümmetinden büyük günah işleyenler içindir.” hadisini ve başka bazı hadisleri delil olarak kullanarak şefaatin hak olduğunu ve başta peygamberimiz olmak üzere diğer peygamberler, melekler ve velilerin Allah’ın izniyle şefaât edeceklerini ifade etmişlerdir (Akay 2012:53; Kiraz 2011: 51-53).

¹ Kur’an’da kesin ve mutlak ifadelerle şefaatin olmayacağını ve ahiret gününde şefaatin fayda vermeyeceğini ifade eden ayetler: Bakara 48, 123, 254; Şu’arâ 100; Müddesir 48; Mü’min 18; En’âm 7, 51; müşriklerin putları şefaatchi olarak kabul etmelerindeki inançlarını yanlışlığını ifade eden ayetler: En’âm 94; Yâsîn 23; Rûm 13; Zuhruf 86; A’râf 53; Yûnus 18; bütün şefaatin Allah’a ait olduğunu, şefaatin ancak onun izni ve rızası ile gerçekleşebileceğini, Allah’ın izni ve rızası olmadan değil şefaatin, ahiret gününde bir söz dahi etmenin mümkün olmadığını belirten ayetler: Enbiyâ 28; Necm 26; Zümer 43-44; Bakara 255; Nebe 38; Yûnus 3; Meryem 87; Tâhâ 109; Sebe 23; Şu’arâ 100; En’âm 51; Tekvîr 17-19; inananların yaptıklarından dolayı sorumlu olduğunu ve fiillerine göre hesaba çekileceklerini bildiren ayetler: En’âm 132; Nisâ 123-124; Âl-i İmrân 182; Saffât 24-26; Müddesir 8; Fussilet 46; dolaylı da olsa, Hz. Peygamber’in şefaât edebileceği şeklinde yorumlanabilecek ayetler: İsrâ 79; Muhammed 479; Duhâ 5; Necm, 26 (Şahin 1998:33).

Şefaât kavramı hadislerde de yer alır ve şefaatin hem dünyevî hem uhrevî tarafının bulunduğu belirtilir. Kimlerin şefaât edebileceği, şefaatin hangi şartlarda gerçekleşeceği, şefaatten kimlerin istifade edebileceği, şefaatin dünyevî ve uhrevî açıdan gerçekleşme sınırı, şefaate erişmeye vesile olan davranışlar gibi konulara açıklık getirilir. Şefaât ile ilgili hadisler Buhârî, Müslim, Tirmîzî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel, Dârimî gibi muhaddislerin kitaplarında yer alır. Bu hadislerde söz konusu edilen şefaât, özellikle Peygamber efendimizin kıyamet günü şefaâtçi olacağı ile ilgilidir. Diğer şefaâtçiler (sıddıklar, nebiler, melekler, şehitler)'in şefaatine daha az ve bazen dolaylı olarak değinilmektedir. Hadislere göre başta Peygamber efendimiz olmak üzere bütün peygamberler, melekler ve salih kullar büyük günah işleyen müminlere şefaât edecektir. Yine hadislerde Cenab-ı Hakk'ın, özellikle bir duasını mutlaka kabul edeceğine dair her peygambere tanıdığı imtiyazı Resulullah'ın dünyada kullanmadığı, şefaât etmek amacıyla bunu ahirete bıraktığı ve Cenab-ı Hakk'a ortak koşmamak şartıyla büyük günah işleyen herkesin bundan yararlanacağı anlaşılmaktadır. "Benim şefaâtim ümmetinden büyük günah işleyenleredir", "Her peygamberin Allah katında makbul bir duası vardır. Bütün peygamberler bu duayı yapmakta acele ettiler. Ben ise kıyamet gününde ümmetime şefaât için sakladım. Ümmetinden şirk koşmadan ölenlere şefaât edeceğim." gibi hadisler de şefaât söz konusu olduğunda sıkça gündeme gelen hadislerdendir (Akay 2012:76; Yavuz 2010:412).

Hadislerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Peygamber'in ahiretteki ilk şefaati mahşerde gerçekleşecektir. Hesaba çekilmek üzere orada uzun süre bekleyen insanlar, hesabın başlatılmasını sağlamak için Hz. Âdem, Nûh, İbrâhim, Mûsâ ve İsâ'dan şefaât isteyecekler fakat o günün dehşeti karşısında kimse buna cesaret edemeyecek, sonunda Hz. İsâ bunu Hz. Muhammed'den istemelerini tavsiye edecek ve Resul-i Ekrem'in yapacağı şefaati Cenâb-ı Hak kabul edip hesabı başlatacaktır. Daha sonra Resulullah ilkin ümmetinden cennet ehli olanlar için şefaâtçi olacak, cehenneme giren günahkârlar için üç defa şefaât edecek ve bu sayede cehennemlikler buradan çıkarılıp cennete alınacaktır. Hz. Peygamber'in büyük şefaâtinden sonra her peygamberin kendi ümmetine şefaât edeceği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra meleklerin ve diğer salih kimselerin de kendilerine verilen yetki ölçüsünde şefaatte bulunacağı; onların şefaatiyle cehennemden çıkamayanları da bizzat Cenab-ı Hakk'ın rahmetiyle cehennemden çıkarıp cennete göndereceği ortaya çıkmaktadır (Akay 2012:93; Yavuz 2010:412-413).

Hadislerden hareketle İslami düşünce sisteminde beş çeşit şefaât bahis konusu edilir:

1-İnsanların mahşer meydanının dehşet ve şiddetinden kurtulmaları ve hesabın çabuk görülmesi amacıyla yapılan şefaattir. Hz. Peygamber'e ait bu şefaate "şefaât-i uzmâ" denir. 2- Bazı müminlerin sualsiz ve hesapsız cennete girmeleri için yapılacak şefaât. Böyle bir şefaate de sadece Hz. Peygamber sahip olacaktır. 3-Cehenneme gidecek bazı müminleri kurtarmak için yapılacak şefaât. Bu şefaati başta Hz. Peygamber olmak üzere peygamberler ve Allah'ın dilediği veli kulları yapacaklardır. 4-Cehenneme giren günahkâr müminleri cehennemden çıkarmak için yapılan şefaât. Hz. Peygamber, diğer peygamberler, melekler, veliler bu şefaatte bulunacaklardır. 5-Cennetekilerin derecelerinin yükseltilmesi için yapılan ve sadece Hz. Peygamber'in sahip olacağı şefaattir (Özçelik 2011: 91-92).

Hülâsa şefaât etme yetkisine sahip olan yalnızca Allah'tır. Hiçbir kimsenin kendiliğinden ve Allah'ın izni olmadan şefaât etmesi mümkün değildir. Allah Teâlâ bildirmemişse, şefaât edecek olanın durumu da, şefaât olunacak kimsenin durumu da bilinemez. Melekler de, peygamberler de gaybı bilemezler. Şefaât yetkisi tamamen Allah'a mahsus olup ancak Allah'ın bu yetkiyi dilediği peygamberlere, meleklerle ve bazı müminlere lütfetmesi sebebiyle onlar da şefaât etme yetkisine sahip olabilecekleridir. Şu kadar var ki, şefaât izni konusunda en yüksek makama sahip olacak peygamberin Hz. Muhammed olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü O, Allah tarafından, "âlemlere rahmet olarak gönderilmiş" ve en büyük makam olan "Makâm-ı Mahmûd" sahibidir (bk. Yüksel 27-31).

Kur'an'da müşriklerin şefaât umdukları varlıkların şefaât edemeyecekleri açıkça beyan edilmiş ve onların şefaât anlayışları kökünden reddedilmiştir. Dolayısıyla gerek cahiliye toplumunun, gerekse başka din ve inanç mensuplarının şefaât hususundaki batıl inançlarıyla kıyas edilerek

İslâm'daki şefaata inancının inkârı kabul edilemez bir durumdur. Ancak şu kadar var ki insanda var olan başkalarından yardım bekleme duygusu, doğru bir şekilde yönlendirilmediğinde insanı şirke götüren yanlış bir inanç hâline dönüşebilmektedir. Bu sebeple şefaati iyi anlamak, sınırlarını iyi bilmek, ifrat ve tefritten, tevhide aykırı inanç ve yorumlardan kaçınmak ve şefaatin her halükârda Cenab-ı Hakk'ın izin ve rızası dâhilinde olduğunu unutmamak gerekir (Akay 2012:323).

Na't Türü ve İstişfâ Bölümü

Müslüman milletlerin edebiyatlarında ilk dönemlerden itibaren Hz. Peygamber, derin bir saygı, sevgi ve özlemle anılmış; O'nun bedenî ve ruhi özellikleri, sözleri, mücadelesi kısaca doğumundan vefatına kadar geçen süre içerisinde yaşadığı hemen her şey edebî metinlere aksetmiştir. Türk edebiyatında da bilhassa klâsik Türk edebiyatında Hz. Peygamber'in vasıfları etrafında âdeta bir peygamber edebiyatı vücuda getirilmiştir. Klasik Türk şiirinde Hz. Peygamber, aşk derecesinde bir sevgi çerçevesinde ele alınmış bi'set-nâme, esmâ-i Nebî, gazavât-ı Nebî, hilye (şemâ'il), Kasîde-i Bür'e tercüme ve tahmisleri, kırk hadis, yüz hadis, mevlid, mirâciyye, mucizat-ı Nebî, na't, regâibiyye, sîret, şefâat-nâme, şemâil, tıbb-ı Nebevî gibi edebî tarz ve türlerle O ve O'na ait şeyler tasvir ve tavsif edilmiştir. Hz. Peygamber'le ilgili bu türler içerisinde en yaygın olansa na'tlardır.

Sözlükte bir şeyi överek anlatma, övgü anlamına gelen “na't”, terim olarak özellikle Hz. Peygamber'i öven, ona duyulan saygı ve sevgiyi dile getiren edebî türdür. Diğer peygamberler, veliler, dört halife, din büyükleri hakkında yazılan şiirler için kullanılsa da na't, yaygın anlamda Hz. Peygamber'e duyulan muhabbet ve onun şefaatine nail olma arzusu ile yazılan şiirleri ifade etmektedir.² Genellikle manzum olarak kaleme alınan türün ilk örnekleri Arap edebiyatında görülür. Hz. Peygamber'in doğumundan asırlar önce onun geleceğini müjdeleyen şiirlerin yazıldığı bilinmektedir. Bu hususta bilinen ilk örnek Es'ad Ebu Kerîb el-Himyerî'ye aittir. Hz. Peygamber'in hayatta iken ilk methiyeyi Hicret'ten sonra El-A'sâ'nın söylediği kabul edilir. Ka'b bin Züheyr'in yazdığı “Kasîde-i Bürde” Hz. Peygamber için yazılan en meşhur şiirlerdendir. Bu şiire daha sonraki dönemlerde şerhler ve nazireler yazılmış ve bu şiir tahmis ve taştir edilmiştir. Fars edebiyatında na't yazma geleneğinin öncüsü Hâkim Senâyî'dir. Nizamî, Attâr, Sa'dî, Emir Husrev-i Dihlevî gibi İranlı şairler de tanınmış na't şairlerindedir. Türk edebiyatında *Kutadgu Bilig*, *Atabetü'l-hakâyık*, *Dîvân-ı Hikmet* bu türün örneklerinin görüldüğü ilk eserlerdir. Hüseyin Baykara, Ali Şir Nevâî, Şeybânî Han, Bâbü'r Şâh, Âşık Paşa, Şeyyad Hamza, Ahmedî, Zâtî, Hayâlî, Nev'î, Fuzûlî, Nef'î başta olmak üzere hemen her şair, na't türünde şiirler kaleme almıştır. Klasik Türk şiirinde Fuzûlî'nin “Su”, Nef'î'nin “Sözüm”, Şeyh Gâlib'in “Efendim” redifli na'tları oldukça meşhurdur. Divanların genelde tevhid, münâcât, na't şeklinde tertip edildiği görüşü yaygın olsa da divanların hemen her bölümünde na't örneklerine rastlanabilir (bk. Çetişli 2012: 40-41; Selçuk 2015:117-118).

İslami dönem Türk edebiyatının ilk örneklerinden itibaren karşımıza çıkan ve özellikle klasik Türk şiirinde zirveye ulaşan na't geleneği, halk edebiyatında, âşık edebiyatında, tasavvuf edebiyatında ve Tanzimat sonrası edebiyatta da revaç bulmuş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Klasik Türk şiirindeki na't geleneğinde Hz. Peygamber'in büyüklüğü, âlemlere rahmet oluşu, seçkinliği dile getirilirken O'na duyulan derin sevgi, saygı ve hürmet de samimi bir dille ifade edilir, bütün olumlu ve kâmil sıfatları kendisinde topladığı ifade edilir. Şair, Hz. Peygamber'in büyüklüğünü, aziz oluşunu dile getirirken kendi küçüklüğüne, acizliğine, çaresizliğine vurgu yapar. Maddî ve manevî eksikliklerini, kusurlarını, hatalarını ve günahlarını dile getirir. Bütün noksan sıfatları kendinde topladığını ifade eder, en azından ona nispetle kendini hakir ve aciz gösterir. Bu çerçevede istimdât (sığınma, yardım dileme) ve “istişfâ” (şefaata talep etme) hususlarına yer verilir. Bu eksiklik ve aksaklıklardan dolayı içinde bulunduğu ruh hâlini tasvir eden şair, âdeta yanı başında gördüğü peygamberiyle dertleşmekte, nefis muhasebesi yapmakta, nefisini kınamaktadır. Şairin kendi iç dünyasını arz ettiği, nefis muhasebesi yaptığı şefaata dileme anlamına gelen ve birkaç beyitten oluşan “istişfâ” bölümlerinde Hz. Peygamber'e iltica edilir, ondan şefaata beklenir. Bu yönüyle na't, esasında

² Mesela Kilisli Zihni'nin “şefâ'at” redifli gazelinde şefaatin Şah-ı Nakşibendî'den istendiği ancak “Zihni-i giryemendî ol zâr-ı müstemendî/Yâ şâh-ı Nakş-bendî kıl mazhar-ı şefâ'at” (Şener 2014:117) şeklindeki maktâ beytinden anlaşılmalıdır.

Hız. Peygamber'in övüldüğü, diğer yandan şairin yerildiği, kıyametin dehşet verici manzaralarının yansıtılarak okuyucuların uyarıldığı bir şiir türüdür.

Çalkantılı iç dünyasında yaşadığı sıkıntıları, ebedî olduğuna inandığı ve vefatından sonra da tıpkı yaşadığı dönemde olduğu gibi ümmetinin dertlerinden muzdarip olduğunu düşündüğü peygamberine, içtenlikle anlatan şairinin asıl korkusu bu geçici dünya değil, ebedî âlemin kapısının başında yapılacak olan sorgu anındaki dehşetli zaman dilimidir. Peygamberlerin bile kendi dertlerine düştüğü bu korkunç günde günah yükü altında iki büklüm olduğunu düşünen şairin yegâne dayanağı "Şefaatiim ümmetimden büyük günah işleyenleredir." diyen rahmet peygamberidir. Hayatta iken ümmetinin elinden tutmuş olan Hız. Peygamber'in, vefatından sonra da, son peygamber olması hasebiyle, bu rolünü manen ifa ettiği, çaresizlerin sığınağı olduğu, mahşer gününde herkesin kendi nefsinin kurtarma derdine düşeceği anda ümmetini kurtarma endişesini yaşayacağı ve günahkârlara şefaati edeceği inancından hareketle şairler, O'ndan yardım talep etmekte ve kendilerine şefaatiçi olmalarını dilemektedirler.

Başdan ayağa günâh ise Muhibbî derd-mend
Senden umar şefkati sensin kayuran ümmetin (Muhibbî G.2076/5)

Zihî şefî' ki gelmez ginâ şefâ' atden
Olursa ümmet-i bî-haddi cümle 'isyânı (Şehrî K.2/18)

Yine hayretde komaz ümmetini ser-gerdân
Eylér âb-ı keremi mahv-ı gubâr-ı âsâm (Eğribozlu İzzet Ahmed K. 1/79)

Bu duygu ve düşünceler bağlamında yazılmış na'tların istişfâ bölümlerinde geleneksel çerçevede teşekkül etmiş bir söylem düzeni mevcuttur. Dünyanın maddi ve manevi problemleri, günahkâr bir kul olma endişesi, kıyamet gününün dehşet verici tablosu; kalabalıklar içinde yalnız ve sahipsiz kalma korkusu; diğer taraftan Hız. Peygamber'in ümmetine düşkünlüğü ve çaresizlerin imdadına yetişeceği düşüncesi istişfâ bölümlerinde yaygın olarak işlenir. Şairin hesaba çekilmeden evvel kendini hesaba çekip nefis muhasebesi yaptığı; aczini, günahkâr hâlini peygamberine arz edip O'na iltica ettiği istişfâ bölümlerinde Hız. Peygamber'in büyüklüğünü, üstünlüğünü, seçkinliğini dile getiren şair, bunun karşısında kendi acizliğini, yalnızlığını, günahlarının çokluğunu samimi bir dille ifade etmekte, başta edebî sanatlar olmak üzere çeşitli vasıtalarla duygu ve düşüncelerine estetik bir boyut katmaktadır. Bu nedenle na'tlar, genel anlamda düşünüldüğünde övgü merkezli; istişfâ bölümleri göz önünde bulundurulduğunda şairlerin, hem kendi günahkâr hâllerini hem de ümmetin perişan hâlini tasvir ettikleri yergi merkezli metinlerdir.

Na'tların istişfâ bölümlerindeki söylem düzenini söz ve anlam çerçevesinde ele alabiliriz.³

A. Söz Düzeni

İstişfâ bölümlerinde, samimi bir duruş sergileyen şairlerin edep ve tazim gereği sanatkârlık gösterme arzusuna kapılmadıkları bu nedenle genelde ağır bir dil kullanmadıkları, zincirleme terkiplere fazla yer vermedikleri görülür. Na'tların geneline bakıldığında istişfâ bölümlerinde söz varlığının ortak özellikler arz ettiği görülür. "Övgü, sevgi, yüceltme; acziyet, kınama; uyarma; şefaati dileme" kavramları etrafında yoğunlaşan istişfâ bölümlerinde söylemin şu göstergeler etrafında şekillendiği görülür: Şairi/ümmeti ifade eden göstergeler, Hız. Peygamber için kullanılan göstergeler, şefaati kavramı için kullanılan göstergeler.

1-Şairi/Ümmeti İfade Eden Göstergeler

Şairi ve ümmeti ifade etmek için kullanılan göstergeler, sanatçının ve içinde yaşadığı toplumun Hız. Peygamber karşısındaki tutumunu yansıtan önemli bir husustur. Allah'ın ve Peygamber'inin men ettiği olumsuzlukları üzerinde barındırdığını düşünen şair, suçluluk ve günahkârlık psikolojisi içinde hâlini samimi bir edayla dile getirmektedir. Hız. Peygamber'in büyük günah işleyenlere şefaati

³ Çalışmada yaklaşık yüz divan (basılı/elektronik ortamda) taranmış, beyitlerin alındığı divanlar kaynakça kısmında gösterilmiştir.

edeceği yönündeki hadisini de göz önünde bulundurarak nefsinı kınayan şair, kullandığı göstergelerle büyük günah işlediğini bu yüzden de affa mazhar olması gerektiğini vurgulamaktadır. Şair, kendi içler acısı hâlini dile getirirken çoğu zaman işi bireysellikten çıkarıp müntesibi bulunduğu ümmeti de dâhil eder. Bu yolla şair, ümmet olma bilincine vurgu yaparken diğer taraftan belki de günahkâr olanın sadece kendisi olmadığını da düşünerek teselli bulmaktadır. Şairlerin bu amaçla kullandıkları belli başlı göstergeler aşağıdaki gibidir.

Azgnlık/Taşkınlık	Suç/Günah/Utanma	Çaresizlik/Zayıflık
âsi(ler)/usât isyâniyân zulmet-i 'isyân	abd-i zelîl cürm cürm-i bî-kerân çirk esved garik-i bahr-i günâh gark-ı lücce-i 'isyân gark-ı töhem gavvâs-ı deryâ-yı vebâl gedâ-yi ahkar-i âşüfte sâ mân giriftâr-ı hevâ günâh güneh-âlûde günehkâr hatâ mest-i harâb-ı ma'siyet mücrim müstemend niyâza yüzü olmamak pür-cürm rû-siyâh rûy-ı siyeh-fâm sehv şerm siyâh-rûy-i hatâ siyeh-kâr ü tehî-dest-i 'amel şenâ'et tebehkâr yüzü kara olmak	âvâre bî-çâre bî-kes bimâr bî-nevâ çâker derd-mend fütâde gaflet garîb gedâ kemîne müflis nâ-çiz pür-yara

Gubâr-ı dergehün Vahyî-i **nâ-çîze** şefâ'at kıl
Giriftâr-ı hevâ gark-ı töhemdür yâ Resûla'llâh (Vahyî G.14/6)

Siyeh-kâr ü tehî-dest-i 'amel dergâhınun şimdi
Ben oldum bir **gedâ-yi ahkar-i âşüfte-sâ mânı** (Arpaeminizâde Mustafa K.1/54-58)

Cürm ü isyânımıza gerçi nihâyet yoğ ise
Meslek-i Mustafavî üzre şefâat yok mu (Haşmet K.22/46)

Ol demde **usât-ı ümeme** irişe senden
Ol lutf-ı şefâ'at ki olur yâr-ı hakikat (Nâmî K.8/28-30)

2-Hz. Peygamber İçin Kullanılan Göstergeler

Şairler, dertlerini ve sıkıntılarını arz ettikleri Hz. Peygamber'i daha çok şefaat bağlamında tavsif etmektedirler. Bu durumu ifade eden şairler, genelde Hz. Peygamber'in "bağışlayıcılık, affedicilik, ümmetinin ve günahkârların imdadına yetişme" özelliklerine vurgu yaparlar. Şairin âdeta bütün olumsuzlukları üzerinde toplayan tipolojisinin aksine Hz. Peygamber her yönüyle mükemmel ve kusursuz bir portre şeklinde aksettirilir: Kendinden ziyade, ümmetini düşünen, af ve merhamet sahibi, imdada yetişen, makam ve mevki sahibi, yüceler yücesi peygamber.

Affetme/Bağışlama	Yardıma Yetişme	Makam/Söz Sahibi
dest-gîr-i mücrimân kefil-i 'inâyet-i tevvâb mürüvvet kâni sened-i cümle-i usât şefî'-i gürûh-ı ehl-i va'id şefî'-i rûz-ı vâ-veylâ şefî' şefî'-i her günehkâr şefî'-i ümem şefî'ul-müznibîn şefî'ü'z-zünûb ve'l-evzâr şefî'-i ma'siyetkâr-ı ümem şefkat kâni ümmetini kayıran zamîn-i tevbe	çâre-sâz dest-res mu'in-i güneh-pîşegân mu'in mültecâ-yı 'âcizân	dâver-i dîvân-ı mahşer dâver-i iklim-i şefâ'at dürr-i şefâ'at habîb-i Rabb-i Gafûr hâzin-i genc-i şefâ'at mesned-ârây-ı şefâ'at şâh-ı şefâ'at şefâ'at-hâh-ı ukbâ şefâ'at issi şefâ'at-destgâh şefâ'at-medâr şefâ'at kâni şefâ'at ma'deni şefâ'at menba'ı şefî'-i mahşer şefî'-i rûz-ı cezâ

Sen ol **muht-i kerem-lüce bahr-i rahmetsin**

Ki mevcen üzre felekler birer kemîne habâb (Kâmî K.3/35-44)

Rahmet-i âlem şefî'-i ma'siyet-kâr-ı ümem

Zât-ı pâk-gevherindir yâ Muhammed Mustafâ (Meşhûrî K.4/6)

Ey Şefî'u'l-müznibîn ey Rahmeten li'l-'âlemîn

Şefkatın subh u mesâ ister Nigârî bî-nevâ (Nigârî G.13/7)

Şefî'ül-müznibînâ mahşer eyyâmı ki düzahdan

Çeker her şu'le mücrim kasdına bir bî-emân hançer (Fuzûlî K.4/30)

Dâver-i dîvân-ı mahşer mültecâ-yı 'âcizân

Dest-gîr-i mücrimân şâh-ı şefâ'at-intişâr (Kilisli Zihnî K.2/40)

3-Şefaât Kavramı İçin Kullanılan Göstergeler

Şairler için büyük önem arz eden şefaât ile “su, deniz, gül bahçesi, sofrâ, şerbet, nur, ışık” gibi çeşitli kavramlar arasında münasebetler kurularak somutlaştırma yapılır. Şairin iç dünyasının derinliklerinde “arındırma, huzur verme, ilaç olma; tatlılık, aydınlık, yakınlık” gibi olumlu özellikler ifade eden şefaât kavramı, şairin muhayyilesinden metin düzlemine aşağıdaki göstergelerle renkli ve canlı bir biçimde aksetmiş olur.

Şefaâtle Bağdaştırılan Kavramlar	
âb-ı zülâl	nâk-d-i şefâ'at
bâb-ı şefâ'at	nûr-ı şefâ'at
câm-ı şefâ'at	pây-ı şefâ'at
deryâ-yı şefâ'at	ser-şâr-ı şefâ'at
evc-i iştifâ	şefâ'at merhemi
gölşen-i şefâ'at	şefâ'at pertevi
hân-ı şefâ'at	şefâ'at âbı/şefâ'at suyu
katre-i âb-ı şefâ'at	şefâ'at dâmeni
katre-i şerbet-i şefâ'at	şefâ'at eli
kef-i şefâ'at	şefâ'at kâni
kurta-i gûş-ı şefâ'at	tîmâr etmek
na'im-i şefâ'at	

Harîmün Ka'be nâmun Ahmed ü ben anda Hassân'am

Şefâ'at pertevin cismümde rahşân eyle sultânüm (Yakînî G.130/7)

Her biri teşne olup gelmiş iken cânı lebe

Gösterüp **câm-ı şefâ'atle** giderdün 'ataş (Muhîbbî G.10/30)

Hazretünden recâsı Vahyî'nün
Katre-i şerbet-i şefâ'at olur (Vahyî K.4/94)

Derdin urdı yüregime şerha şerha yaralar
Sen **şefâ'at merheminden** vir saram yâ Mustafâ (Ümmî Sinân K.12/13)

B. Anlam Düzeni

İstişfâ bölümlerinde anlam düzeninde dikkat çeken belli başlı hususlar şunlardır: Tazim, tahkir, tasvir, sanatlı söyleyiş.

a-Tazim

Şairler, kendisinden şefaati diledikleri Hz. Peygamber'i yüceliğine sık sık atıfta bulunarak O'na tazimde bulunurlar. Dünya sultanı, makam ve mevki sahibi de olsa her şair, hükmü iki âlemde de geçerli sultanlar sultanı Hz. Peygamber'in kapısında boynu bükük, çaresiz suçlu bir kul görüntüsü çizer.

Günâhum çok yüzüm kare Muhibbî oldum âvâre
Şefâ'atle meger çâre idesin kapuna geldüm (Muhibbi G.1819/5)

Büyüklüğü, makam ve mevki sahibi oluşu, Cenab-ı Hak tarafından övülmüş olması dolayısıyla Hz. Peygamber, "efendi, sultan, sahip, şah, padişah" sıfatları ile nitelendirilir.

Bazı şiirlerde şefaati takdir eden Cenab-ı Hakk'a değil de aracı konumda olan Hz. Peygamber'e aşırı derecede odaklanma, O'na beşer üstü bir rol biçme ve ifrat derecesinde bir yüceltme düşüncesi de gözlenir. Bu şairane peygamber tasavvur ve algısı ancak aşk derecesindeki peygamber sevgisi, coşkunculuk, şairlerin duygusal kişilikleri ve şiir dilinin sembolik yapısı göz önünde bulundurularak anlaşılabilir. Aksi hâlde bu yaklaşımlardan bugün de olduğu gibi farklı olumsuz manalar çıkarılabilir. Bu bağlamda na't gibi türlerin didaktik değil lirik metinler olduğu gerçeği ve klasik şiirdeki methiyelerdeki mübalağalı dil ve anlatım tekniği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Hâzin-i genc-i şefâ'at seni kılmış İzid
Hiç kim yok ki sana olmaya âhir muhtâc (Fuzûlî G.48/3)

Ümmîdüm odur dergeh-i lutf u kereminden
Kim ide şefâ'at o vefâdâr-ı hakikat (Nâmî K.8/56)

Şefâ'at-destgâhâ pîşvâ-yı enbiyâ-câhâ
Eyâ nûr-ı vücûdî vâsıl-ı kurb-i vicâhîdür (Kâmî K.4/1)

Bu cürm-i bî-kerânuma dermân tapundadır
Lutf u şefâ'atüne çü yok hadd ü intihâ (Hamdullah Hamdî K.2/52)

Şefî'im ol beni redd itme bâb-ı lutfundan
Olunca rûz-ı cezâ yâ Muhammed-i 'Arabî (Şeref Hanım G.225/2)

Seninçün konaklandı çün kâ'inat
Şefâ'at suyundan sun âb-ı hayât (Ahmed Paşa K.2/25)

Şefî-i rûz-ı kıyâmet penâh-ı cümle-ümem
Kefil-i millet ü ümmet zamân-ı yevm-i haşûr (Yenişehirli Avnî K.10/16)

Şefâ'at kıl bana dâr-ı na'im-i lutfun it me'vâ
Niçe bir veyl-i gamda diyeyüm feryâd-ı vâ-veylâ (Âşık Çelebi K.1/25)

b-Tahkir

İstişfâ bölümlerinde şair, gücü nispetinde Hz. Peygamber'e övgüler dizerken kendisini de tahkir eder; hor, hakir, zavallı, çaresiz, sahipsiz gösterir, bütün olumsuz sıfatları kendisiyle ilişkilendirir. Bu tutum, Hz. Peygamber'in manevi büyüklüğü, Cenab-ı Hak nezdindeki değeri karşısında kendisini

sıradan bir insan gibi gören şairin psikolojisini gösterdiği gibi “şefaatin büyük günah işleyenlere” özgü olduğunu bilen şairin kendisini günahkâr gösterme çabasını da yansıtmaktadır.

Cürm ü ‘isyânım biründür gerçi hadden serverâ
Sen şefâ’at kânısın geldüm sana şefkat uma (Muhıbbî G.4/6)

Katında birgün âh etdim **hatâ kıldım günâh etdim**
Suçum afveyleyip kılsa şef â’t Mustafâ bârî (Usûlî G.131/6)

Sürüp bin şerm ile yüz âstâna Vahyî-i ‘âsî
Cenâbundan niyâz eyler şefâ’at yâ Resû’lallâh (Vahyî G.20/7)

c-Tasvir

İstişfâ bölümlerinde şairler, kendilerinin ve ümmetin hâlini, Hz. Peygamber’in vasıflarını tasvir ettikleri gibi mahşer meydanını, hesabın görüleceği dehşetli zaman dilimini de tasvir ederler. Bütün insanların bir araya toplandığı, herkesin kendi nefsinı düşünüp canının derdine düştüğü, dehşet ve karmaşanın hükümran olduğu mahşer meydanı, şairane bir biçimde tablolaştırılır.

İstişfâ bölümlerindeki tasvirlerde Hz. Peygamber’in şefî’ü’l-müznibîn oluşu, ümmetin günahkârlarına şefaata edeceği, diğer peygamberlerin “nefsî” (nefsim) deyip yalnızca kendilerini düşünecekleri dehşetli hesap gününde Hz. Peygamber’in “ümmetî” (ümmetim) diyerek kendine iman edenleri koruyup kollayacağı, “şefaata-i uzma” adı verilen en büyük şefaatin mercii olduğu dile getirilerek ondan istimdad dilenir (bk. Yeniterzi 1993:XXX). Bu yönüyle istişfâ, şairin dolaylı olarak okuyucusunu uyarıp yönlendirdiği bir görünüm de arz eder.

Şair-Hz. Peygamber Tasviri

Teşneyem çokdur günâhum sen mürüvvet kânısın
Umaram idüp şefâ’at viresin âb-ı zülâl (Muhıbbî G.11/6)

Kemâl-i ihtiyâc-i fakr ile dergâhuna geldüm
Ayaklandur meded nakd-i şefâ’atla bu nâlâm (Arpaeminizâde Mustafa K.2/86-89)

Rûz-ı mahşerde Şefî’ü’l-müznibînâ el-âmân
Eyleme bu Zihni-i ‘abd-ı zelîlîñ şermsâr (Kilisli Zihni K.2/55)

Rûz-ı dil-sûz-ı kıyâmetde şefî’ ol kuluna
Yohsa cürmüm ider üftâde-i nâr-ı âlâm (Eğribozlu İzzet Ahmed K. 1/76)

Mahşer Gününün Tasviri

Bir ayak üstine ol gün ki gele bin bir ayak
Umaram ide o sultân şefâ’at kat kat (Süheylî G.36/5)

Ol dem ki velîlerle nebîler kala hayrân
Nefsî deyü dehşetle kopa cümleden efgân

Ye’s ile usâtın ola ahvâli perîşân
Destûr-ı şefâ’atla senindir yine meydân (Şeyh Gâlib Müs. 1/4)

Gelince nevbet-i teftîş Kâmi-i zâra
Olinca mülzim ü dem-beste-i su’âl ü cevâb

Gürûh-ı düzahiyâna katup zebânîler
İdince her biri ta’zîbe şiddet ile şitâb

Şefâ’atünle girîbânı eyleyüp tahlîs
‘Înâyetünle ider gûşe-i bihişti me’âb (Kâmî K.3/35-44)

ç-Sanath Söyleyiş

Samimi bir dille kaleme alınan na'tlarda lirizm yönü ağır basmaktadır. Söz sultanı olan Hz. Peygamber'e hitap eden şairler, onun şanına layık söz söyleyebilmek, sözlerin en güzelini dile getirebilmek amacıyla olsalar da bunu tabii bir üslupla ortaya koymaya çalışmışlardır. Na'tlarda özellikle istişfâ hususunun dile getirildiği mısralarda söyleme, edebî sanatlarla derinlik kazandırılmaya çalışılır. Sanat yapma endişesinden ziyade samimiyet ve muhabbetlerini ortaya koymaya çalışan şairler, özellikle "nida, istiare, teşbih, tenasüp, tezat, telmih" gibi edebî sanatlara sıkça başvururlar.

Klasik Türk şairleri, Hz. Peygamber'e karşılarındaymışçasına seslenirken O'na ait vasıflarla çeşitli kavramlar arasında münasebet kurmuşlar, bu amaçla da nida, teşbih, istiare sanatlarına başvurmuşlardır. Bunun yanında tarihî hadiseler, çeşitli ayet ve hadiseler, mahşer gününe telmih yapmış, zaman zaman bazı gerçeklerden hareketle mübalağa sanatına başvurmuşlardır. Böylece şairler duygu, düşünce, arzu ve isteklerini edebî bir söylem çerçevesinde dile getirmişlerdir.

Nida-Teşbih

Şefî'ül-müznibînâ mahşer eyyâmı ki dûzahdan
Çeker her şu'le mücrim kaskına bir bî-emân hançer (Fuzûlî K.4/30)

Nida-Telmih

Eyâ mu'în-i beşer rahm kıl fütâdelere
Şefâ'at âyeti şânunda çünkü münzeldür (Adlî G.3/6)

Teşbih-Nida

Şefî'im ol beni redd itme bâb-ı lutfundan
Olunca rûz-ı cezâ yâ Muhammed-i 'Arabî (Şeref Hanım G.225/2)

Teşbih

Bihîşt ta'biyedir gülşen-i şefâ'atinin
Misâl-i nefha-i gül feyz-i intisâbında (Nailî-i Kadîm K.3/38)

Teşbih-Tezat

Şefâ'at âbî ile yu sefid it
Günâhumdan yüzüm olmaya esved (Muhibbî G.23/3)

Teşbih-İstiare-Nida

Fakîrin 'Aynî'yim hân-ı şefâ'at ârzûsuyla
Der-i ihsânı çaldım dest-gîr ol yâ Resûla'llâh (Antepli Aynî G.176/1)

Teşbih-Mübalâğa

Gül-i ma'âsî-i dûzah-fürûzumı kılâsın
Kef-i şefâ'at ile gonca-i İrem-gülzâr (Şehrî K.3/57)

Mübalâğa

Zâtında şefâ'at o kadardur ki dilerse
Bir nazra ile mahv-ı zünûb-ı ümem eyler (Yenişehirli Avnî K.7/43)

Dûzah-ı hicrânına bin kerre gördi yandıgum
Ben günehkâra şefâat itmedi âslâ Nebî (Hayretî G.464/4)

Kemîne katre-i âb-i şefâ'ati eyler
Şivâz-i nâr-i cahîmi füsürde-tâb-i humûd (Arpaeminizâde Mustafa K.1/35)

Teşbih-Mübalâğa-Nida

Gubâr-ı dergehün Vahyî-i nâ-çîze şefâ'at kıl
Giriftâr-ı hevâ gark-ı töhemdür yâ Resûla'llâh (Vahyî G.14/6)

Teşbih-Nida

Şefî'-i her güneş-kârâ resûl-i pâk-kirdârâ
Gürûh-i enbiyâ vü evliyânun şâh-i zî-şâmı (Arpaeminizâde Mustafa K.2/59)

Tezat-Nida-Tenasüp

Olubdur va'd- dermân-ı şefâ'at derdmenâne
Benim dermânde muhtâc-ı devâyım ya Resu'lallâh (Harputlu Rahmî, K.2/7)

Mübalâğa-Tenasüp-Teşbih

Sen ol muhît-i kerem-lücce bahr-i rahmetsin
Ki mevcen üzre felekler birer kemîne habâb (Kâmî G.3/35)

Telmih-Teşbih

N'ola olduysa Halîlu'llâh'a âteş gülsitân
Sen şefâ'atle idersin dûzahı huld-ı berîn (Âşık Çelebi K.11/43)

Sonuç

Na'tların “şair-peygamber ve şefaât” kavramları etrafında teşekkül eden istişfâ bölümlerinde ortak konu ve temanın belirleyici olduğu bir söz ve anlam düzeni mevcuttur. Hz. Peygamber'in bütün üstün sıfatlarıyla övüldüğü, şairin de bütün olumsuz sıfatlarla tavsif ve tasvir edildiği birkaç beyitten oluşan istişfâ bölümlerinde gelenek çerçevesinde oluşmuş bir söylem düzeni söz konusudur.

Söz düzenine bakıldığında ortak göstergelerin varlığı dikkat çeker. Daha çok, “şair, peygamber ve şefaât” kavramları etrafında şekillenen göstergeler hemen her şairde benzer göstergelerle yansıtılmaktadır. Bu göstergeler; şairin kendisini, bazen de ümmeti anlatırken kullandığı ve çoğu zaman olumsuzluk anlamlarıyla öne çıkan göstergeler; Hz. Peygamber'i isim ve sıfatlarıyla dile getiren, üstünlük ve olumlu anlam ifade eden göstergeler, şefaât kavramını çeşitli olumlu kavramlarla ilişkilendiren göstergeler şeklinde tasnif edilebilir.

Anlam düzeni açısından istişfâ bölümlerinde “tazim, tahkir, tasvir ve sanatlı söyleyiş” söz konusudur. Kur'an'ın kendisini övdüğü seçkin ve mükemmel bir insan olan Hz. Muhammed'e tazim söz konusuyken ona layık bir ümmet olmadığını düşünen şairin kendi nefsinin tahkir ve tezyif söz konusudur. Dolayısıyla şair, O'nu şiir dilinin imkânlarının el verdiği ölçüde yüceltmekte kendisini aksine bayağı göstermektedir. Günahkâr ve aciz bir varlık olduğunu düşünen şairin yapabileceği tek şey, Cenab-ı Hak'la ümmet arasında elçilik yapmış ve peygamberliği kıyamete kadar geçerli, merhamet ve şefkat abidesi Hz. Peygamber'e iltica etmektir. Şair, kendi hâlini, Hz. Peygamber'in üstün vasıflarını, ümmetin durumunu, şefaatin gerçekleşeceği mahşer meydanını canlı ve renkli tasvirlerle yansıtmaya çalışır. Duygu ve düşüncelerini dile getirirken şiir dilinin en önemli unsurlarından olan edebî sanatlar yardımıyla da sözünü sıradanlıktan kurtararak zengin, lirik ve sanatlı bir söylem düzeni oluşturur.

Kaynakça

AKAY, Akif (2012), *İslam İnancında Şefaât*, Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ALICI, Mustafa (2010), “Şefaât” md., *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, s.411-412.

ÇETİŞLİ, İsmail (2012), *Türk Şiirinde Hz. Peygamber*, Ankara: Akçağ Yay.

Muhammed Fuad Abdülbaki (1990), *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfazi'l-Kur'ani'l-Kerîm*, İstanbul: Çağrı Yay.

KİRAZ, Celil (2011), “Suyûtî’nin Beyzâvî Hâşiyesi, Şâmî, Hocazâde ve Zebîdî’nin Risâleleri Bağlamında Hz. Peygamber’in İsmeti, Fazileti ve Şefaati Tartışmaları”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 20, S.1, s.29-57.

ÖZÇELİK (2011), “Hadislere Göre Günahların Bağışlanma Yolları II”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 35, s.81-101.

SELÇUK, Bahir (2015), “Edebî Türler ve Tarzlar”, *Osmanlı Edebî Metinlerini Anlama Kılavuzu*, İstanbul: Kesit Yay.

ŞAHİN, Mehmet Kenan (1998), *Kur’an ve Hadislerde Şefaât*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

YAVUZ, Yusuf Şevki (2010), “İslam’da Şefaât” md., *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, s.412-415.

YENİTERZİ, Emine (2013), *Türk Edebiyatında Na’ıtlar*, Ankara: TDV Yay.

YÜKSEL, Emrullah (2002), “İslam’da Şefaât Yetkisi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.5, s.17-31.

Divanlar

Basılı Divanlar

Adlî Divanı (2008), (hzl. Yavuz Bayram), Amasya.

Ahmed Paşa Divanı (1992), (hzl. A. Nihat Tarlan), Ankara: Akçağ Yay.

Eğribozlu İzzet Ahmed Divanı (2013), (hzl. Nazmi Özerol), Malatya: Serhat Matbaacılık.

Fuzûlî Divanı (1990), (hzl. Kenan Akçyüz vd.), Ankara: Akçağ Yay.

Kilisli Zihnî Dîvânı (2014), (hzl. Hasan Şener), Ankara: Grafiker Yay.

Muhibbî Divanı (1987), (hzl. Coşkun Ak), Ankara: KBY.

Şeyh Gâlib Divanı (1994), (hzl. Muhsin Kalkışım), Ankara: Akçağ Yay.

Usûlî Divanı (1990), (hzl. Mustafa İsen), Ankara: Akçağ Yay.

Metin Bankası Projesi’nde Yer Alan Divanlar (<https://groups.yahoo.com/neo/groups/metinbankasi/info>)

Antepli Aynî Divanı, (hzl. Mehmet Arslan).

Âşık Çelebi Divanı, (hzl. Filiz Kılıç).

Haşmet Külliyyatı, (hzl. İsmail Hakkı Aksoyak).

Harputlu Rahmî Divanı, (hzl. Naci Onur).

Hayretî Divanı, (Mehmed Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri).

Kâmî Divanı, (hzl. Ali Yıldırım).

Nailî-i Kadîm Divanı, (hzl. Haluk İpekten).

Nâmî Divanı, (hzl. Ahmet Yenikale).

Nigârî Divanı, (hzl. Azmi Bilgin).

Süheylî Divanı, (hzl. Esat Harmancı).

Şehrî Divanı, (hzl. Şener Demirel).

Şeref Hanım Divanı, (hzl. Mehmet Arslan).

Ümmî Sinan Divanı, (hzl. Azmi Bilgin).

Vahyî Divanı, (hzl. Hakan Taş).

Yakînî Divanı, (hzl. Ömer Zülfe).

Yenişehirli Avnî Divanı, (hzl. ?) .

Kültür Bakanlığı, e-kitap (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78354/divanlar.html>)

Arpaeminizâde Mustafa Efendi Divanı, (hzl. Fatma Saiha Kutlar).

Hamdullâh Hamdî Divanı, (hzl. Ali Emre Özyıldırım).

Meşhûrî Divanı, (Yaşar Aydemir-Halil Çeltik).

TÜRK EDEBİYATINDA Mİ'RÂCIYYE GELENEĞİ VE HARPUTLU RAHMÎ'NİN *BEYÂN-I Mİ'RÂC* BAŞLIKLİ MANZUMESİ*

*Mi'râciyye Tradition in Turkish Literature and Manzume of Harputlu Rahmi
Entitled Beyân-ı Mi'râc*

Hasan ŞENER**

Özet

Harput, Osmanlı topraklarının önemli kültür merkezlerinden biridir. Bu kültür merkezinde, Türk kültür tarihi açısından önemli bir yere sahip olan ve her biri bir değer olan birçok âlim, şair ve edip yetişmiştir. Bu değerlerden biri de şair Rahmî'dir.

Daha çok Harputlu ön ismi ile tanınan Rahmî, on dokuzuncu asrın başlarında Harput'ta doğmuş, Harput'un kültür atmosferi içinde yetişmiş, klasik Türk edebiyatı geleneği içinde bir divan teşkil edecek ölçüde şiirler kaleme almış, başta Hacı Hayrî Bey olmak üzere kendinden sonra yetişmiş birçok Harputlu şair üzerinde etkili olmuş önemli bir şahsiyettir.

Klasik şiir estetiği içinde şiirler kaleme alan Harputlu Rahmî'nin *Dîvân*'nda kaside, kıt'a, terci-i bent, müstezat, gazel gibi nazım şekilleriyle yazılmış birçok şiir bulunmaktadır. Bu şiirlerden biri de Allah'ın emriyle Peygamber Efendimiz'in ruhen ve bedenlen, Mekke'deki Mescid-i Haram'dan Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya kadar yapmış olduğu gece yolculuğu ve oradan da bir mi'râcla yedi kat göklere yükselmesi olaylarını anlatan "*Beyân-ı mîrâc*" başlıklı mi'râciyye türü manzumesidir.

Bu çalışmada, mi'râc kavramı hakkında bilgi verildikten sonra Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında mi'râc hadisesine kısaca değinildi. Daha sonra mi'râciyyelerde işlenen motifler ve Harputlu Rahmî *Dîvânı*'nda yer alan "*Beyân-ı mîrâc*" başlıklı manzumenin şekil ve içeriği hakkında bilgiler verildi; manzumede işlenen mi'râc motifleri anlatıldı. Makalenin sonunda, çalışma değerlendirilip bir sonuçla özetlendi.

Anahtar Kelimeler: Harputlu Rahmî, *Dîvân*, mi'râc, mi'râciyye, mi'râc-nâme.

Abstract

Harput was one of the important civic centers of Ottoman land. Lots of scholars, poets and litterateurs trained in this civic center, each one is valuable and has an important place in Turkish cultural history. Rahmi is one of these merits.

Mostly known as with his forename Harputlu, Rahmi, born in Harput in the beginning of 19th century, raised in cultural atmosphere of Harput, written poems that could constitute a divan in classical Turkish literature and an important personality who effected lots of poets from Harput that raised after him foremost Hacı Hayri Bey.

Harputlu Rahmi written poems in classical poem structure, in his Divan there are lots of poems written in different variety like kaside, kıt'a, terci-i bent, müstezat and gazel. One of these poems is a mi'râciyye named "beyân-ı mîrâc" that tells about events in Prophet Muhammed's physical and spiritual night trip from Mescid-i Haram in Mecca to Mescid-i Aksa in Jerusalem, and to seven levels of Heaven with a mi'râc, with the command of Allah.

In this study, after giving the literal meaning of mi'râc, mi'râc in Arab, Fars and Turkish literature and short information about motifs in mi'râciyye, information about form and context of poem named "beyân-ı mîrâc" is given that appear in Harputlu Rahmi Divan, and mi'râc motifs in this poem are told. At last, the study is evaluated and summarized with a conclusion.

Key words: Harputlu Rahmî, Diwan, mi'râc, mi'râciyye, mi'râc-nâme.

* Bu makale, 14-16 Mayıs 2015 tarihlerinde Elazığ'da düzenlenmiş olan Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu'nda sunulmuş bildirinin gözden geçirilip genişletilmiş şeklidir.

** Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü. ELAZIĞ
el-mek: senerhasan@gmail.com

Giriş

Dünyada, hakkında en çok edebî ürün verilen veya edebî metinlere en çok konu olan kişi Hz. Muhammed'dir desek abartmış olmayız. Öyle ki Hz. Muhammed'in doğumu, çocukluğu, büyümesi, evlenmesi, peygamber oluşu, tebliği, savaşları, mucizeleri, mi'râcı, ibadet hayatı, hicreti, vefatı... gibi hayatının hemen her safhası edebî türlere kaynaklık etmiş ve asırlar boyunca işlenerek günümüze kadar gelmiştir (Çelebioğlu 1998: 356-357; Kaplan 2001: 106; Hacihaliloğlu 2006: 3).

Klasik Türk edebiyatındaki türler incelendiğinde başta Hz. Peygamber'i övmek için kaleme alınan na'tler olmak üzere, Ahmediyye/Muhammediyye, hilye, hadis-i erba'in, gül-i sad-berg, mevlid, siyer, esmâ-i Nebî, sîre, mucizât-ı Nebî, gazavât-ı Nebî, ahlâku'n-Nebî, hicretü'n-Nebî, vefâtü'n-Nebî, şefâat-nâme, kırk hadis, yüz hadis, bin hadis gibi Hz. Peygamber'i konu edinen nazım türlerinin veya manzumelerin çokluğu göze çarpar. Bu durum, divan şairinin ve Türk halkının peygamberine vermiş olduğu yüksek değeri ve aşırı sevgiyi gösterir. Özellikle na'tler üzerinde çok kıymetli çalışmalar yapan Emine Yeniterzi (1993: 38), "*Şairlerimizi asırlarca na't vadisine sevkeden âmillerin başında hiç şüphesiz ki Hz. Peygamber'in Habîbullâh oluşu ve bizzat Cenâb-ı Hakk'ın dilinden övülmesi gelmektedir*" diyerek çok isabetli bir tespitte bulunmuştur. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, "*Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.*"¹; "*Sizin için Allah'ın resulünde pek güzel bir örnek vardır.*"²; "*Hiç şüphesiz büyük bir ahlâk üzeresin sen.*"³; "*Andolsun size, içinizden bir peygamber geldi ki zahmet çekmeniz O'nu incitir ve üzer. Size çok düşkündür, müminlere çok merhametlidir, çok şefkatlidir.*"⁴ gibi birçok ayette Hz. Muhammed'in ahlâkı, merhameti, her yönüyle üstün ve örnek şahsiyeti bizzat Cenab-ı Hakk'ın diliyle methedilmiş ve bu da divan şairlerinin, eserlerinde Hz. Peygamber'i methetmelerini teşvik edici bir amil olmuştur. Yeniterzi'nin bu isabetli tespitinin yanında, Hz. Peygamber'in Türk edebiyatında bu derece methedilmesinde isminin de etkili olduğunu söylemekte fayda vardır. Nitekim Hz. Peygamber'den önce herhangi bir kişi tarafından isim olarak kullanılmamış olan "Muhammed" kelimesi, "birçok defalar hamd ü senâ olunmuş, tekrar tekrar övülmüş" (Devellioğlu 1986: 798) anlamına gelmektedir ki "Muhammed" ismi, Hz. Peygamber'in hem Allah tarafından hem de insanlar tarafından çokça övüldüğüne delalet eder. Dolayısıyla İslam edebiyatlarında, özellikle de Türk edebiyatında Hz. Peygamber, ismiyle uyumlu bir şekilde birçok nazım türüyle tasvir ve tavsif edilerek methedilmiştir.

Yukarıda ismini zikrettiğimiz türlerin yanı sıra, klasik Türk şiirinde Hz. Muhammed'in konu edildiği türlerden biri de mi'râc hadisesini anlatan mi'râc-name veya mi'râciyyelerdir.

Mi'râc kelimesi, sözlükte "yukarı çıkmak, yükselmek" anlamındaki "*urûc*" kökünden türemiş bir ism-i âlet olup "yukarı çıkma vasıtası, merdiven" anlamına gelir (Yavuz 2005: 132; Selçuk 2015: 110). İslâm anlayışında mi'râc, Hz. Muhammed'in göğe yükseltilerek Allah'ın huzuruna kabul edilmesini karşılar. Hicretten bir yıl ya da on yedi ay önce Recep ayının yirmi yedinci gecesi gerçekleşen mi'râc hadisesinin iki aşaması vardır: Birinci aşamada Hz. Muhammed, bir gece Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa (Beytü'l-Makdis, Kudüs)'ya götürülmüştür. Kur'an-ı Kerim'de de geçen bu aşama "gece yürüyüşü" anlamında "isrâ/esrâ"dır. İkinci aşamayı da Hz. Peygamber'in Mescid-i Aksa (Beytü'l-Makdis, Kudüs)'dan Allah katına yükselişi oluşturur. Mi'râc olarak anılan bu yükselme Kur'an-ı Kerim'de geçmez ancak bazı hadislerde ayrıntılı olarak anlatılır (Esir 2009: 684). İleride değineceğimiz üzere edebî eserlerde "isrâ" sözü mi'râc" ifadesine oranla daha az kullanılmıştır. Bunun sebebi, "mi'râc" kelimesinin "isrâ"yı da kapsayacak şekilde kullanılmasından olmalıdır.

Mi'râc mucizesi, edebiyat, musiki, minyatür, hat ve kitap sanatları bakımından hemen hemen bütün Müslüman milletlerin medeniyetlerine yansımıştır. Ancak bu konudaki eserler mi'râc-nâme veya mi'râciyye adıyla daha çok İranlılar ile Türkler tarafından ortaya konmuş, en çok eserin

¹ Enbiya, 21/107.

² Ahzab, 33/21.

³ Kalem, 68/4.

⁴ Tevbe, 9/129.

verildiği edebiyat alanını minyatür, hat ve kitap sanatları takip etmiş, mûsikî ise sadece Osmanlılarda mevlid gibi bir form oluşturmuştur (Uzun 2005: 135).

Arap ve Fars Edebiyatlarında Mi'râc

Kâ'b b. Zühre'nin Kasîdedü'l-bürde içinde yer alan mi'râc ile ilgili on bir beyitlik bölüm ve Hz. Peygamber hakkında yazılan manzumelerde konuya temaslar hariç tutulursa, Arapça eserlerde mi'râc hadisesi edebî olmaktan çok dinî ilimler açısından ele alınmıştır (Akar 1987: 91-93; Uzun 2005: 135). Bunun dışında İmam Gazzâlî ile başlayan Abdülkadir-i Geylânî, Muhyiddin Arabî gibi mutasavvıfların kalemlerinden çıkmış mensur eserler de vardır.⁵ Arap edebiyatına oranla Fars edebiyatında mi'râc hadisesi edebî eserlerde sıkça işlenmiş bir konu olarak dikkat çeker. Nizamî-i Gencevî'nin *Hamse*'si, Attar'ın *İlâhî-nâme* ve *Esrâr-nâme*'si, Molla Camî'nin *Mirkâdü'l-Akaid*'i, Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin *Lubb-i Lubâb-ı Mânevî*'si, Hacı Mansûr'un *Nebî-nâme*'si ve müellifi meçhul *Medh-i Hazret-i Resûl* gibi eserlerde mi'râciyyeler bulunmaktadır (Akar 1987: 93-95). Bunların yanında pek çok Farsça mensur mi'râciyye de yazılmıştır.⁶

Türk Edebiyatında Mi'râc

Mi'râc, Türk edebiyatında en çok işlenen konular içinde yer almaktadır. Başlangıçta siyerlerin bir bölümü olan mi'râc daha sonra mevlid, hilye ve benzeri konular gibi müstakil hâle gelmiş ve XII. asırdan beri gerek manzum gerekse mensur mi'râc-nâmeler yazılmıştır (Akar 1987: 319). Divanlar ile din dışı mesnevilerde mi'râc konusunu işleyen şiirlere yer verilmesi bir gelenek hâlini almış, zamanla kasidelerin mi'râciyye, mesnevilerin ise mi'râc-nâme adıyla anıldığı zengin bir edebî tür oluşmuştur. Konunun genellikle dinî kaynaklara dayanarak didaktik bir şekilde ele alındığı eserlerde müellifin sanatkâr yönünün ikinci planda kaldığı, tasavvufî açıdan işlenen mesnevi ve kasidelerde ise daha lirik ve sanatkârane bir üslubun ön plana çıktığı, şairlerin hayal dünyalarının zenginliğine göre olaya şahsi yorumlar getirdiği görülmektedir (Uzun 2005: 135).

Mi'râc, Türk edebiyatında dinî-tasavvufî konulardan aşk konularına kadar pek çok mesnevide bir bölüm olarak yer alır. Bundan başka bazı divanlarda da bilhassa kasidelerin nesib bölümlerinde işlendiği görülmektedir. Şairler na't türündeki kasidelerinde, Hz. Peygamber'i överken mucizelerini anlatarak, bu mucizelerin diğer peygamberlerin mucizelerinden üstün olduğuna dikkat çeker ve bu arada mi'râc mucizesini de överler. Ayrıca divanlarda mi'râciyye türünde kasideler de bulunur (Esir 2009: 689).

Mi'râc konusu işlenirken divanlarda kaside, mesnevilerde mesnevi, müstakil mi'râc-nâmelerde de mesnevî nazım şekli tercih edilmiştir (Akar 1987: 321). Aruzun genellikle "fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" ve "mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün" kalıplarının kullanıldığı mi'râciyyelerin kaside formu ile yazılanlarında konu ortalama elli-altmış beyit içinde özetlenirken mesnevilerde 2000'e yaklaşan beyit hacminin sağladığı imkânla çok tafsilatlı olarak işlenmektedir (Uzun, 2009: 135). Bu güne değin tespit edilen müstakil mi'râc-nâmelerin en azı 102 en çoğu 1855 beyit ihtiva etmektedir. Mi'râc-nâmelerin ortalama 300 ile 700 beyit olarak tanzim edildiği görülmektedir (Akar 1987: 321).

Mi'râc, Türk edebiyatında bir motif olarak ilk defa *Satuk Buğra Han Destanı*'nda görülür. Çağatay sahasında, XII. yüzyılda Hakîm Ata tarafından yazıldığı kabul edilen 122 beyitlik *Mi'râc-nâmetü'l-hazret* adlı eser, türün ilk müstakil örneği sayılır. Anadolu sahasında ilk müstakil mi'râciyye ise XV. yüzyılın başında Ahmedî tarafından 808/1405 tarihinde yazılan *Tahkik-i Mi'râc-ı Resûl* adlı 497 beyitlik eserdir. Bu mi'râciyye, şairin *Dîvân*'ındaki kısa mi'râciyyeden farklı olduğu gibi *İskender-nâme*'sindeki mevlid bölümünden de ayrılır (Uzun 2005: 136). Yine XV. yüzyıl şairlerinden İbrahim Bey'in 275 beyitlik *Mi'râc-nâme*'si Anadolu sahasında yazılmış ilk manzum mi'râc-nâmelerden birisidir (Duman 1997: 171). Anadolu sahasında yazılan manzum mi'râc-nâmelerin en eskilerinden biri de 494 beyit olarak neşredilen anonim bir mi'râc-nâmedir (bk. Develi 1998).

⁵ Eserler için bk. Akar 1987: 91-93, 408-410.

⁶ Eserler için bk. Akar 1987: 93-95, 411-412.

Ahmedî'nin *Cemşid ü Hurşid*'i, Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'u, Ali Şîr Nevaî'nin *Hamse*'sini teşkil eden mesnevilerindeki mi'râc bölümleri de tanınmış örneklerdendir. Daha sonraki yüzyıllarda Türk edebiyatında gerek müstakil gerekse divan ve mesnevilerde bir bölüm olarak mi'râc yazmak bir gelenek hâlini almış ve asırlar boyunca gelişerek devam etmiştir (Esir 2009: 689).

Mi'râciyyeler Türk edebiyatında, özellikle XVI. yüzyıldan sonra divanlara girmiştir. Sonraki iki asır boyunca hemen hemen her divan şairi bir veya birkaç mi'râciyye yazmıştır. Divan şairleri içinde mi'râciyye yazma geleneği XIX. yüzyılda da devam etmiş ancak XVII. ve XVIII. yüzyıllarda görüldüğü kadar çok ve güzel mi'râciyyeler artık yazılmaz olmuştur. Tespit edildiği kadarıyla divanlarda yer alan mi'râc-nâmeleri şu şekilde sıralamak mümkündür: *XVI. asırda Lamiî Çelebi; XVII. asırda Ganî-zâde Nâdirî (1572-1626), Azmîzâde Hâletî (öl. 1630), Nev'î-zâde Atâyî, Nâilî-i Kadîm (öl.1666), Neşâtî Ahmed Dede (öl.1674), Vâdî Muhammed Çelebi (öl.1682), Fasîh Ahmed Dede (öl.1699), Riyâzî, Âsım-ı Bosnavî, Selâmî, Rüşdî, Senâyi Şeyh Ali Efendi; XVIII. asırda, Sâbit (öl.1714), Nazîm Yahyâ (öl.1727), Seyyid Vehbî (öl.1793), Dürrî Ahmed Efendi (öl.1722), Sâlim (öl.1743), Halimî Mustafa Paşa (öl.1759), Alî Nutkî Dede, Mâhir, Hâzık, Hakim Seyyid Muhammed Nûr, Vâsık, Birrî; XIX. asırda İzzet Molla (öl.1829), Fâik Ömer (öl.1838), Lebîb ve Âdile Sultan (Akar 1987: 130-132). Akar, divanına ilk defa bir mi'râciyye koyan şairin Lamiî Çelebî (öl.1532) olduğunu söylese de Akar'dan sonra yapılan bir çalışmada Lamiî Çelebî'den önce Cemâlî (öl. Fâtih devri sonları veya II. Bâyezîd devri başları?)'nin *Divân*'ında ayrı bir bölüm olmasa da birkaç beyitle mi'râctan bahsetmiş olduğu zikredilmiştir. Cemâlî sözü edilen eserinde Hz. Peygamber'in arşa yükseldiğini, Cebrail'in kendisine yol arkadaşı olduğunu, 'kâbe kavseyn'e ulaştığını, Tanrı ile görüştüğünü, sayısız hediyeler aldığını, bunca menzilleri aşarken azık götürmediğini, 'Burak' üzerinde seyahat ettiğini ve tekrar yeryüzüne döndüğünü anlatır (Derdiyok 1994'ten aktaran Esir 2009: 690). Sonraki yüzyıllarda, divanlarda mi'râcın ayrı bir bölüm olarak yer alması sık görülen bir durum olmuştur. Neşâtî Ahmet Dede'nin *Divân*'ında kaside şeklinde 55 beyitlik bir mi'râciyye bulunması (Kaplan 1996: 12-17) buna bir örnektir. Divanlarda mi'râc bölümlerinin dışında kaside ve gazel başta olmak üzere diğer nazım şekillerinde de "Burak, refref, sidre, sidretü'l-müntehâ, tûbâ" gibi mi'râc motiflerine yer verilmiştir (Esir 2009: 690-691).*

Divanlarda XVI. yüzyıldan sonra görülmeye başlayan mi'râciyyeler mesnevilerde çok daha erken bir dönemde yer almaya başlamıştır. Akar (1987: 125)'in tespitine göre, Türk edebiyatında XIV. yüzyıldan itibaren mesnevilerde mi'râciyye bölümü yer almaktadır. Anadolu sahasında mi'râciyye bulunan ilk mesnevi XIV. yüzyıl şairi Âşık Paşa'nın *Garib-nâme*'sidir. Bu eserde yer alan mi'râc-nâme Anadolu'daki Türk edebiyatında bir başlangıç ve temel teşkil eder (bk. Yavuz 1999: 247-249).

Mesnevilerde mi'râc bölümü genellikle giriş bölümü içinde dir. Mesnevîlerin giriş bölümlerinde mi'râcı anlatan şiirlerde Hz. Muhammed'in Tanrı katına yükselmesi konu edilerek Cebrail'in Burak'ı getirmesi, Hz. Peygamber'in Mescid-i Aksa'da namaz kılması; göğe yükselmesi ve her felekten geçişi; Cebrail'in *sidreden* öteye geçemeyişi; Hz. Peygamber'in Tanrı'ya okla yakınlığı (*kabe kavseyn*) mesafesinde olması; ümmeti için dileklerde bulunması; yeryüzüne dönüşü ve yatağını henüz soğumamış bulması anlatılır (Ünver 1986: 432-435)

Mi'râc-nâme/Mi'râciyyelerde İşlenen Motifler

Mi'râc hadisesinin gerçekleştiği gecede vuku bulan her olay, her detay bir motif olarak mi'râcname veya mi'râciyelerde işlenmiştir. Bu motiflerin bir kısmı ayet ve hadis gibi temel kaynaklara dayanırken bazıları tamamen halk arasında anlatılagelen rivayet ve şairlerin hayal gücüne dayalı anlatılardır. Akar (1987: 206-313)'in tespitlerine göre Mi'râc-nâme/mi'râciyelerde mi'râc hadisesine dair işlenen motifler özetle şunlardır:

Mi'râcın Sebebi: Mi'râc-nâme/mi'râciyelerde mi'râc hadisesine dair işlenen motiflerin başında mi'râcın sebebi gelir. Rivayetlere dayalı bu sebepler de farklılık arz eder. En yaygın rivayete göre müşrikler tarafından Müslümanlara ambargonun uygulandığı, onların dışlandığı bir dönemde, hamisi ve amcası Ebu Talib'i, üç gün sonra da eşi Hatice'yi kaybeden ve aynı zamanda milleti tarafından işkence gören ama sabreden Hz. Muhammed'e metanet vermek, ona ileride sahip olacağı

nimetleri göstermek amacıyla Allah onu mi'râc ile şereflendirmiştir. Bazı müfessirler İsrâ ve Necm surelerinin bazı ayetlerinden hareketle Allah, en büyük ayetlerinden bir kısmını Hz. Muhammed'e göstermek için mi'râcî gerçekleştirmiştir.

Mi'râcın sayısı ve mahiyeti: Hz. Muhammed'in kaç defa mi'râca çıktığı hakkında değişik görüşler vardır. Mi'râcın uykuda, uyanıkken veya uyku ile uyanıklık arasında olduğu da tartışma konusudur. Bu tartışmalar ve görüş beyanları, daha çok Buharî ve Müslüm'deki mi'râc ile ilgili hadislere ve İsrâ suresinin mi'râc ile ilgili ayetlerinin tefsirine dayanmaktadır.

Mi'râcın tarihi: Miracın gerçekleştiği sene, ay ve gün olarak kesin olarak bilinmemektedir. Bu konudaki rivayetlere göre mi'râc hicretten bir yıl veya 16-19 ay önce rebiülevvel, rebiülahir veya recep ayında; bu ayların 17 veya 27'sinde pazartesi günü gerçekleşmiştir. Türkiye'de mi'râc gecesini anma tarihi olarak recep ayınının 27'si kabul edilir.

Mi'râc davetinin tebliği: Mi'râc davetinin tebliği ile ilgili rivayetlere göre Hz. Muhammed evindeyken ve ya Hatim'de yahut Hicir'deyken Cebrâil onu davet etmeye gelmiştir. Kimine göre de davet Hz. Peygamber'in yeğeni Mutem İbni Adl'in evindeyken gerçekleşmiştir. Şairler bu motifi kendi hayal güçleri nispetinde zenginleştirmişlerdir.

Şerh-i sadr: Bu motifte genellikle mi'râcdan hemen önce Hz. Muhammed'in göğsünün açılıp bütün beşeri ayıp ve kusurlardan temizlenmesi, kalbinin iman ve hikmetle doldurulması anlatılmaktadır. Bazı müfessirlere göre İnsirah suresinin ilk ayeti⁷ bununla ilgilidir.

Cennet'ten getirilen Hulle, Tac ve Kemer: Bu motifte, şerh-i sadrın gerçekleştirilmesinden sonra cennetten Cebrail vasıtası ile getirilmiş olan ve Hz. Peygamber'e giydirilen hulle, tac ve kemerden bahsedilir. Bu motifin İslami temeline rastlanmamaktadır.

Mi'râcın başladığı yer: İsrâ suresinin ilk ayetinde belirtildiği üzere, Hz. Muhammed Mekke'de bulunan Mescid-i Haram'dan alınıp Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya götürülmüştür. Mi'râcın başladığı yer hadislerde Hicir, Hatim veya Ümmü Hânî'nin evi olarak açıkça bildirilmiştir.

Binitletler: Burak, Mi'râc, Refref gibi binitletler.

Sağdan, soldan gelen sesler ve yorumu: İslami esasına rastlanmayan bu motife göre Hz. Muhammed, Burak'a binip Kudüs'e doğru giderken sağından ve solundan "Biraz dur! Bizi dinle!" gibi bazı sesler duyar fakat durup onları dinlemez. Daha sonra Cebrail, Hz. Peygamber'i tebrik eder ve seslerin Yahudi ve Nasrânîler'e ait olduğunu söyler. Eğer durup onları dinleseydin ümmetin de bunlara uyup İslamiyet'ten sapacaklardı, der. Bu motif İslami esaslara dayanmamaktadır.

Kadın (=dünya): Mi'râc ile ilgili hadislerde rastlanmayan bu motife göre, Kudüs yolunda Hz. Muhammed'in önüne çok süslü bir kadın çıkar ve Resûlullah'tan durup kendisini dinlemesini ister. Resûlullah bu kadına iltifat etmez ve yoluna devam eder. Cebrail, bunun dünyanın sembolü olduğunu belirtip, "Eğer iltifat etseydin ümmetin dünya ehli olup ahirete önem vermeyeceklerdi" der ve Hz. Peygamber'i bu davranışından dolayı tebrik eder. Mi'râciyelerde çokça işlenen bu motife İslami kaynaklarda rastlanmamaktadır.

Namaz: Bu motifte, namazın farz oluşu, Mescid-i Aksa'da peygamberlerle kılınan namaz, Medine ve Medyen'de kılınan namazlar, Tur dağında kılınan namaz, Beyt-i Ma'mur'da kılınan namazlar işlenir.

İçecekler:

a) Süt, Bal, Su ve Şarap: Mi'râc gecesinde Hz. Muhammed'e süt, bal, su ve şarap gibi içecekler ikram edilmiş ancak Hz. Peygamber sütü tercih etmiştir.

b) Arşın kenarında ağza düşen damla: İslami esasına rastlanmayan bu motife göre, Hz. Muhammed, arşın kenarında hayran, biraz da şaşırılmış vaziyette dururken ağzına bir damla damlatılır. Böylece gelmiş geçmiş ilimler, hikmetler ona malum olur.

⁷ اَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ " (Ey Muhammed!) Senin göğsünü açıp genişletmedik mi? (Genişlettik)".

Gökler: Kur'an-ı Kerim'e göre gökler yedi kat (tabaka) dır.⁸ Mi'râc hadislerinde de gök katları, bu katlarda görülenler birer birer sayılır. Bu özellik mi'râciyelere de aksetmiş gök katları teker teker anlatılmıştır.

Peygamberler: Mi'râc hadislerinde, Hz. Muhammed'in göğün her katında peygamberlerle karşılaştığı, onlarla konuştuğu bildirilmiştir. Bu hadislere dayanılarak mi'râciyelerin çoğunda peygamberlere değinilmiş, bazılarında tasvirler yapılmıştır. Bu peygamberler Hz. Adem, Hz. İdris, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Musa, Hz. Harun, Hz. Yahya ve Hz. İsa'dır. Bazı mi'râciyelerde (Arif ve İsmail Hakkı Bursevî) Hz. Muhammed ile Hz. Musâ'nın mukayesi de yapılır.

Melekler: Mi'râciyelerde motif olarak ismi zikredilen melekler Cebrail, Mikâil, İsrail ve Azrail'dir. Cebrail, mi'râc gecesi Resulullah'ı uyandıran, mi'râcı müjdeleyen, göğsünü şerh eden, sonra Burak'a bindirip yolculukta ona refakat eden melek olarak zikredilir ve tasviri yapılır. Cebrail'in Sidre'den öteye gidememesi mi'râciyelerde özellikle işlenen bir motiftir. Mikâil, mi'râc davetinin tebliği için Cebrail ile birlikte gelen, şerh-i sadr ameliyesinde ona yardımcı olan, Burak'la yolculuk esnasında yuları tutan melek olarak zikredilir ve tasviri yapılır. İsrail ve Azrail de mi'râciyelerde tasvirleri yapılan meleklerdir. Bunların dışında kimi mi'râciyelerde Yetmiş Bin Başlı Melek, Ateşkâr Melek, Mâlik, İsmâil, Süvariler, Yedinci Kat Gökteki Denizin İçinde Bulunan Melekler, Horoz gibi meleklerin isimlerinin de zikredildiği görülmektedir. Mi'râc ile ilgili ayetlerin tefsirinde ve mi'râc hadislerinde bu meleklerden sadece Cebrail'in ismi geçmektedir.

Cennet: Cennet-i Me'vâ'nın tasviri, huriler ve Tuba ağacı cennet ile ilgili motifler içinde yer almaktadır.

Su motifi: Mi'râciyelerde;

- a. Yer ile birinci kat gök arasındaki su,
  - b. Sidre'nin kökünden çıkan dört ırmak: Nil, Fırat, Kevser, Rahmet,
  - c. Cennetteki dört ırmak (içinde rengi, kokusu, hiçbir vasfı bozulmayan ırmaklar; tadına helal gelmeyen süttan ırmaklar; içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar; süzme baldan ırmaklar),
  - d. İnci içindeki denizler,
  - e. Arş'ın altındaki denizler,
- su motifi olarak işlenmiştir.

Cehennem: Mi'râciyelerde cehennem ile ilgili genel tasvirlerin yanı sıra zâniler (helal eşlerini bırakıp yabancılarla düşüp kalkanlar, zina edenler); haram, faiz ve yetim malı yiyenler gibi bazı suçluların cezalandırılmasına dair tasvirler de yer almaktadır.

Beytü'l-mamur: Hadislerde bildirildiğine göre yedinci kat gökte bulunan evdir. Mi'râc gecesi Hz. Peygamber onu görmüş ve tavsif etmiştir.

Sidre-i münteha: Mi'râciyelerde, genellikle yedinci kat gökten daha ileride tasavvur edilen Sidre, göklerle cennetleri gölgesi altına alan bir ağaçtır. Kur'an-ı Kerim'de iki yerde⁹ ismi zikredilen Sidre-i müntehanın, mi'râcın anlatıldığı hadis rivayetlerinde de adı geçer.

Hicâblar: Allah ile kul arasındaki perdelerdir. Mi'râciyelere göre hicâblar, Sidre ile Arş arasında bulunmaktadır. Hz. Muhammed, mi'râc gecesi bu hicâbları melek (yahut meleklerin) nezaretinde geçip Arş'a varmıştır.

Levh-i mahfuz: Sadece Arif ve İsmail Hakkı Bursevî'nin mi'râciyelerinde görülen bu motifin İslami temeli vardır. Levh, olacak her şeyin içinde yazılı olduğu ve Allah katında bulunan kitaptır.

Kalem: Mi'râciyelerdeki tasvirlerle göre inci yahut yakuttan yaratılmış, çok uzun, içinde her biri elli bin yıllık beş delik bulunan, mürekkebi nurdan olan bir kalemdir. Kıyamete kadar Levh'e bu kalemle yazılır. O kalemin bildiği kelimeleri yaratıklardan İsrail'den başkası bilemez. Hz. Muhammed, bu kalemin sesini mi'râc gecesi duymuştur.

⁸ Nuh suresi 71/15.

⁹ Necm Suresi 53/14 ve 16. ayetler. (Ayetlerin tam metni şu şekildedir: *عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى* Sidretü'l-müntehâ'nın yanında; *إِنَّ* *السِّدْرَةَ مَا يَغْشَى* zaman Sidre'yi kaplayan kaplamıştı.)

Arş: Kur'an-ı Kerim'in Hud ve A'râf surelerinde hakkında bilgi verilen Arş¹⁰, Allah'ın ilk yarattığı varlıklardandır. Arş, bizim bildiğimiz, tasavvur ettiğimiz ve edeceğimiz her türlü hâl ve keyfiyete benzemediği gibi, düşündüğümüz ve düşünebileceğimiz şekil gibi de değildir. Buna rağmen şairler, hayal güçlerini çalıştırarak Arş hakkında bazı tasvirlerde bulunmuşlardır. Mi'râciyelere göre, Arş'ta yön yoktur. Üstünde binlerce kandil asılıdır. Yeşil bir cevherden yapılmıştır.

Kürsi: Mi'râciyelerde az işlenmiş motiflerden olan Kürs, Kur'an-ı Kerimde de, halk arasında daha çok "ayete'l-kürsi" olarak bilinen ayette zikredilmektedir.¹¹

Rü'yet: Bazı müfessirler, Necm suresinin 8-12'inci ayetlerini tefsir ederlerken, Hz. Muhammed ile Allah'ın görüştüğünü söylemişlerdir.¹² Bu kanaat mi'râciyelere de aksetmiştir. Şairlerin çoğu Hz. Peygamber'in Allah'ı hicâbsız (perdesiz) olarak, gözüyle gördüğünü anlatırlar.

Tekellüm: Konuşmak anlamındaki tekellüm, mi'râcda vasıtasız ayet vahyi demektir. Bu motif, Necm suresinin onuncu ayetinin,¹³ Allah ile Hz. Muhammed'in konuştukları şeklinde yorumlanması ile mi'râc vakasının rivayet edildiği hadislerde zikredilen elli vakit namazın beş vakte indirilmesi sırasında geçen konuşmalara dayanır.

Dönüş: Hz. Muhammed, gökleri dolaşıp mi'râcını tamamladıktan sonra Cebrail ile birlikte tekrar Ümmü Hânî'nin evine döner; ibriğini dolu, yorganını bıraktığı biçimde, yatağını da soğumamış hâlde bulur.

Ebu Cehil'in tepkisi: Mi'râc hadisesinden sonra Ebu Cehil ile karşılaşan Hz. Muhammed, ona bir gece içinde Kudüs'e götürülüp geri getirildiğini söyler. Buna inanmayan Ebu Cehil halkı toplar ve bu hadiseyi (İsrâ hadisesini) yeniden anlatmasını ister. Hz. Peygamber onlara da anlatır. Halkın bir kısmı, "İşte bu apaçık bir yalan; bizim kervanlarımız oraya ancak iki ayda gidip gelebilir" diye inkâr eder. Bir kısmı da El-Emîn olarak bilinen Hz. Muhammed'in yalanını yakaladık diye sevinirler. Ebu Cehil, sevinç içinde oraya buraya koşmaktadır. Ebu Cehil ve taraftarlarının bu davranışları mi'râciyelerde motif olarak işlenir.

Ebu Bekir'in tasdiki: Ebu Cehil ve taraftarları Ebu Bekir'in evine koşarak "Hz. Muhammed bir gece içinde Mescid-i Aksâ'ya gidip geldiğini söylüyor, sen ne dersin" diye alaylı bir şekilde sorarlar. Hz. Ebu Bekir de "Eğer o söylüyorsa doğrudur, hem ben onun bundan daha hayret verici şeylerini bile tasdik ediyorum" der. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir'e Siddîk lakabı verilir.

Mescid-i Aksa'yı tarif: Hz. Muhammed'in bir gecede Mescid-i Aksa'ya gidip geldiğine inanmayanlar, bu sefer Hz. Peygamberden Mescid-i Aksa'yı tarif etmelerini isterler. O gece mescidin her yerini gezmemiş olan Hz. Muhammed zor durumda kalınca gözü ile Mescid-i Aksa arasındaki mesafe kaldırılır ve mescit adeta bir maket gibi karşısında tecessüm eder. İnanmayanlar ne sordularsa Hz. Muhammed ona bakarak cevap verir.

Kervanlardan haber: Hz. Muhammed, Mescid-i Aksa'yı tarif edince inanmayanlar bu sefer de yolda bulunan kervanlardan haber sorarlar. Hz. Peygamber kervanlardan ilkini Ruhâ'da gördüğünü söyler ve kervan ile ilgili detaylı bilgiler verir. Kervan Mekke'ye geldiğinde Kureyşliler Hz.

¹⁰ Hud 11/7: وَهَلْ لَدِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْأَمَاءِ لَيْلَىٰ وَكَمْ أَلْمَسُنَا عَمَلًا وَلَا تِلْكَ فَلَا تَأْتِكُمْ مَعْمُورًا مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولُنَّ أَمْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ *O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı konusunda sizi imtihan için, henüz Arş'ı su üstünde iken gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratandır. Böyle iken "Ölümden sonra şüphesiz diriltileceksiniz" desen, inkârcılar "Mutlaka bu apaçık bir büyüdür" derler;*

A'râf 7/54: نَزَّلَكُمْ اللَّهُ الْكِتَابَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ عَلَى الْبَيْتِ الْبَيْتِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ مَسْحُورَاتٌ *Şüphesiz sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratan ve Arş'a kurulan, geceyi, kendisini durmadan takip eden gündüze katan, güneşi, ayı ve bütün yıldızları da buyruğuna tabi olarak yaratan Allah'tır. Dikkat edin, yaratmak da, emretmek de yalnız O'na mahsustur. Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın şanı yücedir.*

¹¹ Bakara 2/255: ... وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ ... *Onun kürsüsü bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.)...*

¹² Geniş bilgi için bk. Akar 1987: 37-61.

¹³ Necm 53/10: فَأَوْخَىٰ إِلَىٰ عِجْدِهِ مَا أَوْحَىٰ *Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti.*

Peygamber'in dediklerinin doğru olduğuna bir kez daha şahit olurlar. Bu motife İslami kaynaklarda rastlanmamaktadır. İkinci bir kervandan haber sorduklarında da Hz. Peygamber o kervanı da yolda gördüğünü söyler ve kervan hakkında detaylı bilgiler verir. Kervan Mekke'ye kavuştuğunda bu bilgilerin de doğru olduğunu gören bazı müşrikler Hz. Muhammed'e inanmışlar ancak çoğu "bu bir sihirdir" diyerek inkâr etmiştir.

Rahmî'nin *Beyân-ı Mi'râc* başlıklı manzumesi¹⁴

Rahmî Divânı'nda yer alan mi'râciyye, her ne kadar *Beyân-ı Mi'râc* başlığını taşısa da müstakil bir manzume değildir. İsminden de anlaşıldığı üzere mi'râc mevzuunun anlatıldığı bu manzume, *Divan*'da yer alan "*Der-na't-ı şerîf-i hazret-i fahrü'l-enbiyâ aleyhi ekmelü's-salavat ve ecmelü't-teslimât ve't-teheyâ*" başlıklı na'tin bir parçası durumundadır. Bahsi geçen na'tte Rahmî, medhiye bölümünde Hz. Peygamber'i överken,

Eflâke seyr-i pâkini gûş eyleyüp Mesîh

Etdi bu çâr-tâk-ı semâya 'azîmeti

beyti ile "*Hz. İsa, senin gökyüzüne olan seyahatini duyunca kendi de semaya yöneldi*" diyerek mevzuu mi'râc hadisesine getirmekte ve *Beyân-ı Mi'râc* başlığını atarak na't içinde mi'râc hadisesini anlatmaya başlamaktadır. Bu na't içinde mi'râc mevzusunu anlattıktan sonra Rahmî, Hz. Muhammed'in mucizeleriyle tekrar methiyesine devam etmektedir.

***Beyân-ı Mi'râc*'ın Dil ve Şekil Özellikleri**

Kaside nazım şekli ile yazılan *Beyân-ı Mi'râc*'ın anlatım biçimine baktığımızda, klasik Türk şiirinde daha çok mesnevi nazım şekillerinde rastladığımız tahkiye üslubunun hâkim olduğu gözlenmektedir. Bunun sebebi metinde bir vak'anın anlatılıyor olmasıdır.

Rahmî'nin *Beyân-ı Mi'râc* başlığı altında kaleme aldığı manzumede Türkçe kelime ve tamlamalar Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalara/terkiplere nazaran daha azdır. Türkçe kelimeler, daha çok fiiller, şahıs ve işaret zamirleri ve edat cinsinden kelimeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Metinde Türkçe ve Farsça kelimelere oranla Arapça kelimelerin çokluğu dikkat çekmektedir. Bu durum metinde işlenen konu ile alakalı olsa gerek. Arapça kelimeler çok olsa da metinde hiç Arapça tamlama bulunmamaktadır; kelimeler Arapça olsa da tamlamalar Farsçadır. Tamlamaların çoğu Arapça kelimelerle kurulmakla birlikte *râh-ı vahdet*, *arş-ı berîn*, *bârgâh-ı âlî*, *çemen-zâr-ı cennet*, *fermân-ı zü'l-Celâl* gibi Arapça ve Farsça unsurların bir araya gelmesiyle oluşan terkipler de bulunmaktadır. Metindeki terkiplerin çoğu *hüsn-i beyân*, *âlem-i lâhût*, *leyle-i İsrâ* gibi iki kelimedenden oluşmaktadır. Bununla birlikte sayıları az da olsa *bezmgâh-ı kurb-i İlâh*, *kurb-ı ev-ednâ-yı Hazret*, *arak-ı pāk-ı 'itr-nāk*, *Mâ-zâg-ı çeşm-i pāk* gibi üç veya dört kelimedenden oluşan terkipler de bulunmaktadır. Mecaz anlamın ağırlıklı olduğu terkiplerde anlamın derinleştiği görülmektedir.

Rahmî, *Beyân-ı Mi'râc*'da sanatlı ve ağıdalı bir dil kullanmamıştır. Dili açık ve anlaşılırdır. Ancak zaman zaman edebî sanatlara müracaat ettiği de görülmektedir. Özellikle mi'râc hadisesine uygun olarak yaptığı iktibaslar dikkati çekmektedir. Bu iktibaslardan biri, Hz. Peygamber'in mi'râc hadisesinde Allah'a yakınlık derecesini göstermek için Necm suresindeki "*(Peygamber'e olan mesafesi) derken iki yay aralığı kadar veya daha yakın oldu*" ayetinde geçen "veya daha yakın" anlamındaki "*ev-ednâ*"¹⁵ ifadesidir.¹⁶

¹⁴ Rahmî'nin hayatı hakkında şu kaynaklara bakılabilir: İbrahim Kavaz-M. Naci Onur, *Harputlu Rahmi Divanı*, İzzetpaşa Vakfı Yay., Elazığ 1996; Bahir Selçuk, "Harputlu Rahmî'nin Esbiyenâmesi Üzerine", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, C. I, S. 2, s.4-5, Elazığ, 2014a; Bahir Selçuk, *Rahmî, Harputlu Hoca Rahmî Efendi*, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü Projesi, 2014b, (<http://www.turkedebiyatiiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1301>), (E.T. 10.07.2016).

¹⁵ Necm 53/9. Ayetin tamamı şu şekildedir: *كَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ* (Peygamber'e olan mesafesi) derken iki yay aralığı kadar veya daha yakın oldu".

¹⁶ Buradaki yakınlığın Cebrail'e mi yoksa Allah'a mı olduğu müfessirler arasında tartışma konusudur. Ancak Elmalılı Hamdi Yazır, bu yakınlığın Allah'a olduğunu ve mi'râcda Allah'ın bu yakınlık sonucunda vasıtasız vahiyde bulunduğu görüşünü benimsemiştir: "*İşte Allah'ın has kulu olan arkadaşınız Muhammed (s.a.v), İstiva ettikten sonra O, Rabbine öyle*

Bir bârgâh-ı 'âlî ana oldı pây-gâh
Buldu şerefle kurb-ı ev-ednâ-yı Hazreti

Rahmî'nin Kur'an-ı Kerimde yaptığı diğer bir iktibas da yine mi'râcda Allah'ın huzuruna çıkan Hz. Peygamber'in gördükleri karşısında şaşkınlığa düşmediğini ve bakışlarını sağa sola kaydırmadığını dile getiren Necm suresindeki “*mâ-zâğ*(a'l-basar)”¹⁷ ifadesidir. Elmalılı Hamdi Yazır (1992: 299) bu ibarenin geçtiği ayeti şu şekilde tefsir etmektedir: “**Göz şaşmadı. Onu (sidreyi) gören Resulullah (s.a.v) 'in gözü yerinden kaymadı, şaşıp da sağa sola meyletmedi. وَمَا طَقَى** **Ve aşmadı. Yani görme sınırını aşıp da yanlış bir bakış bakmadı. Akılların şaşacağı, gözlerin kamaşacağı hayret verici şeyler görmekle beraber O, ne şaştı, ne de görme sınırını aştı. Son derece dikkatli ve sıhhatli bir şekilde Allah'ı tesbih edip onu müşahede etti. Ayetin ilk cümlesi, Peygamber (sav)'in edebini, diğeri ise kuvvet ve kudretini beyan etmektedir. Razi der ki : "Peygamber'in müşahedesi Hz. Musa gibi olmadı. Zira Hz. Musa olayında dağ dümdüz olmuş, Musa baygınlık neticesi yere yıkılmış ve bakışını kesmişti. Lakin Sidre, dağdan kuvvetli idi. Çünkü dağ, darmadağın oldu, fakat Sidre sebat edip yerinden kınıldı. "Musa baygı düştü .. ." (A'raf, 7/1 43) fakat Muhammed (s.a.v.) sarsılmadı.”**

Rahmî'nin iktibas ettiği ifadelerden biri de “*Ienterânî*”¹⁸ ibaresidir. Bilindiği üzere Hz. Musa Allah'ı görmeyi arzuladığında ve bu arzusunu dile getirdiğinde Allahü Taala “*Ienterânî*” yani “beni göremezsin” demiştir. Allah Tur dağına tecelli ettiğinde Hz. Musa bu tecelli karşısında dayanamayıp bayılmıştır. Yukarıda alıntıladığımız tefsirde bu olay ele alınmış ve Hz. Musa ile Hz. Peygamberin durumları mukayese edilmiştir. Rahmî de bu mukayeseyi aşağıdaki beyitte dile getirerek Allah'ın Hz Musa'ya “*Ien-terânî*” (beni göremezsin)” demesine karşın Hz. Muhammedin “*mâ-zâğ* (şaşmayan, kaymayan)” gözüne kendini gösterdiğini ifade etmiştir.

Mūsā'ya *Ien-terânî* dedi Hak habibinin
Mâ-zâğ-ı çeşm-i pâkine hass etdi rü'yeti

Tûbâ cennette, Sidre'de bulunan ve dalları bütün cenneti gölgeleyen ilahi bir ağaçtır (Devellioğlu 2013: 1294). Tûbâ ağacının gövdesinin üstte dallarının aşağıda olduğuna inanılır. Rahmî'ye göre Tûbâ ağacı Hz. Peygamber'i Sidre'de görünce utancından baş aşağı dönmüştür.

Tûbâ görünce eyledi şerm ile ser-fürü
Seyr etdi kâmetiyle çemen-zâr-ı cenneti

Diğer bir beyitte çimenlikteki gül ve sümbülün kokusunu, Hz. Peygamber'in yeryüzüne damlayan güzel kokulu terinden aldığını ifade ederek yine hüsn-i talil yapmıştır.

Düşdü zemîne bir 'arak-ı pâk-ı 'itr-nâk
Buldu cemende sümbül ü gül büy ü nükheti

Yukarıda da belirtildiği gibi *Beyân-ı Mi'râc*, kaside nazım şekli ile kaleme alınmış bir na'tin bir bölümüdür. Kasidenin tamamı 105 beyitten müteşekkil olup bunun 42. beyitten sonra gelen 18 beyti *Beyân-ı Mi'râc* kısmını oluşturur.

Bahse konu olan kaside *me'ûlü fâilâtü mef'ûlü fâilün* kalıbı ile yazılmıştır. İncelediğimiz *Beyân-ı Mi'râc* kısmında, imaleler kusur olarak sayılmazsa, şairin vezin konusunda başarılı olduğu söylenebilir.

---

yaklaştı ki, bütün vasıtalar kaldırıldı ve Allah Ona doğrudan doğruya verdiği vahyi verdi. Yani Mirac'da her ne vahyetti ise Cibril'in dahi herhangi bir aracılığı olmaksızın vahyetti.” (Yazır : 1932: 295).

¹⁷ Necm 53/17. Ayetin tamamı şu şekildedir: “مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى “Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı”.
¹⁸ A'râf 7/143. Ayetin tamamı şu şekildedir: “فَإِنِ انظُرْ إِلَى الْجِبَلِ فَإِنِ الْبُيُوتُ كَالْعِهْنِ الْمَوْسُونِ وَمَا تَجَلَّى رَبُّهُ لِأَجْبَلٍ جَعَلَهُ دَكَّا وَخَرَّ مُوسَى صَنِيعًا فَلَمَّا آفَقَ قَالِ سُبْحٰنَكَ تُبٰثَ الْبَيْتِ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ” Mûsa, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabbi de ona konuşunca, "Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım" dedi. Allah da, "Beni (dünyada) katiyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin." dedi. Rabbi dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca, "Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'im! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim" dedi”.

-i/-i belirtme (akkuzatif) ekinin redif olarak kullanıldığı kasidenin matla beytinde, ...*istitâ'ati* / ...*tâ'ati* kelimeleri kafiyeyi oluşturmaktadır. Matla beytindeki bu müesses kafiye nin şiirin tamamında uygulanması gerekirken Rahmî bunu sürdürememiştir. Tamamı 105 beyit olan kasidenin 58 beytinde müesses kafiye kullanıldığı halde 47 beyitte, ...*şefkati* / ...*hilkati* gibi mücerred kafiye kullanılmıştır. Bu durum çalışmamıza konu olan kasidenin *Beyân-ı mi'râc* başlıklı kısmında eşit olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplam 18 beyitten oluşan bu bölümde 9 beyit müesses kafiye 9 beyit de mücerred kafiye şeklindedir. Kasidedeki müesses veya mücerred kafiyelerin kullanılmasında herhangi bir sistematik düzen bulunmayıp rastgele kullanılmıştır. Bu durum bir kafiye kusuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kasidede gördüğümüz ikinci bir kafiye kusuru ise tekrarlardır. Rahmî, kaside içinde sık sık kafiye tekrarına düşmüştür. Tekrar edilen kafiye kelimeleri, kaç kez ve hangi beyitlerde tekrar edildikleri şu şekildedir:

Kelime	Tekrar Sayısı	Tekrar Edilen Beyitler
<i>fıratı</i>	2	6, 27
<i>işâreti</i>	2	13, 64
<i>kıyâmeti</i>	2	20, 83
<i>nedâmeti</i>	2	21, 88
<i>hâtemiyyeti</i>	2	30, 74
<i>hil'ati</i>	2	31, 82
<i>zîneti</i>	2	36, 52
<i>cenneti</i>	3	38, 59, 90
<i>selâmeti</i>	2	39, 79
<i>icâbeti</i>	2	46, 96
<i>sa'âdeti</i>	2	58, 76
<i>kerâmeti</i>	2	65, 97
<i>ümmeti</i>	2	69, 100
<i>izzeti</i>	3	71, 93, 99
<i>sünneti</i>	2	77, 101
<i>nihâyeti</i>	2	81,104

Tabloda görüldüğü gibi on altı kelime, kasidenin muhtelif beyitlerinde kafiye olarak tekrar edilmiştir. Çalışmamıza konu olan *Beyân-ı Mi'râc* başlığı altındaki beyitler (43-60) arasında kafiye tekrarı görülmemektedir. Ancak 46, 52, 58 ve 59. beyitlerdeki kafiye kelimeleri *Beyân-ı Mi'râc* bölümü dışında sırasıyla 96, 36, 76 ve 38-90. beyitlerde tekrar edilmişlerdir.

***Beyân-ı Mi'râc*'ın muhteva özellikleri**

Özeti

Rahmî, kasidenin bu kısmına bir girizgâh beyti ile geçmekte ve devamında Peygamber'in mi'râcını anlatmaktadır. Buna göre; bir gün Peygamber, Ümmühânî'nin evinde ibadet ile meşgul iken Allah'ın vahiy elçisi Cebrail gelip Peygamber'e selam verir ve kendisine Allah'ın mi'râc davetini tebliğ eder. Bu davet üzerine Peygamber "İsra" olarak bilinen gecede Burak denen binite binerek bir anda Mescid-i Aksa'ya varır. Mescid-i Aksa'da geçmiş peygamberlerin ruhları ile bir araya gelir ve imamlık yaparak onlara namaz kıldırır. Daha sonra "uruc (göğe yükselme)" başlar. Cebrail, belli bir noktadan sonra (Sidre'den sonra) kendisinin yola devam edemeyeceğini, bundan sonra Peygamber'in yola yalnız devam edeceğini beyan eder. Burada Peygamber *Refref* denen bir binite binerek "*lâ-mekân*"a yani mekândan münezze olan Allah'ın huzuruna kadar gider ve mi'râc gerçekleşmiş olur. Bu noktada Rahmî, Allah'ın Hz. Musa'ya "*lenterâni* (beni göremezsin)" dediğini hatırlatarak Hz. Muhammed ile Hz. Mûsâ'yı makam olarak kıyaslamakta, Hz. Muhammed'in, enbiyanın en büyüğü olduğunu dile getirmektedir.

Muhteva

Rahmî mi'râciyyesine, Hz. Peygamber'in yaşamış olduğu yüce mi'râcı sağlam ravilerden naklettğini ifade ederek başlamaktadır.

Mi'râc-ı bâ-kemâlini hüsn-i beyân ile
Eyler bu resme râvi-i sıhhat rivâyeti

Şairler mi'râcı anlatmaya genellikle o gecenin tasviriyle başlarlar. Mi'râc gecesi çok kutlu ve olağanüstü bir gecedir. Gökyüzü nurla doludur o gece. Ay ışığı âlemi daha güzel aydınlatmaktadır. O gece karanlıkla aydınlık bir aradadır. O gecede felekler mutlu, melekler Allah'ı tespih etmektedirler (Esir 2009: 699-700). Bu gece davetin tebliğ edildiği gecedir. Davetin tebliği mi'râciyyelerde işlenen motiflerden biridir. Mi'râcın bu motifi ile ilgili herhangi bir ayet bulunmamaktadır. Hadislerde ise üstü kapalı bir şekilde anlatılmaktadır. Bazı rivayetlere göre Hz Muhammed evindeyken veya Hatim'de yahut Hicir'deyken Cebrail onu davet etmek üzere gelmiştir. Bir başka rivayete göre Hz. Peygamber, yeğeni Mutem İbni Adl'in evindeyken davet gerçekleşmiştir (Akar 1987: 210-211).

Rahmî de -tasvir olmasa da- mi'râciyyesinde bu kutlu geceden başlar. Buna göre bir gece Hz. Peygamber Ümmü Hani (Hz. Ali'nin ablası)'nin evinde ibadet ile meşgulken Allah'ın elçisi Cebrail gelir, Hz. Peygamber'e Allah'ın selamını iletir ve Allah'ın, âlem-i lâhûtî seyretmek üzere kendisini arşa doğru seyahate davet ettiğini bildirir.

Ol beyt-i Ümmühâniyi hem-kadr-i arş edüp
Bir şeb ederdî anda şerefle ibâdeti
Geldi Emîn-i vahy-i Hudâ eyleyip müsûl
Verdi selâm-ı Hazreti etdi beşâreti
Dir kim sudûr eyledi fermân-ı zü'l-Celâl
Kim da'vet eyle ede Resûlüm icâbeti
Ya'ni habîbim 'âlem-i lâhûtî seyr için
Etsin felekde 'arş-ı berîne seyâhati

Mi'râciyyelerde görülen en önemli motiflerden biri "Burak, Mi'râc, Refref" gibi binitlerdir. Bunlardan Burak, Hz. Peygamber'i Mekke (Mescid-i Haram)'den Kudüs (Mescid-i Aksa)'e kadar götürülen binit; Mi'râc, Hz. Muhammed'in Mescid-i Aksa'dan birinci kat göğe kadar çıktığı nakil aracı; Refref de mi'râc gecesinde Hz. Muhammed'in Sidre'den Arş'a gidip gelirken bindiği aracın adıdır (Akar 1987: 217-228).¹⁹

Rahmî'nin mi'râciyyesinde, Burak ve Refref binitlerinin isimleri geçerken Mi'râc'ın adı zikredilmemiş ancak aynı kökten gelen "urûc" ifadesi kullanılmıştır. Burak, İsrâ gecesinde Hz. Peygamber'i bir şimşek hızında Mescid-i Aksa'ya iletmiş, Hz. Peygamber buradan göğe "urûc" etmiş (yükselmiş) ve Hz. Muhammed Refref üzerinde vahdet yolunu yürüyerek Allah'ın huzuruna kadar gitmiştir.

Bindi Burâka leyle-i İsrâ'da berkvâr
Bir anda etdi Mescid-i Aksâ'ya rihleti
Şevk-i likâ-yı Hazret ile eyleyip 'urûc
Ol bezmgâh-ı kurb-i İlâh idi niyyeti
Refref-süvâr oldu yolunda habîb-i Hak
Seyretti lâ-mekâna kadar râh-ı vahdeti

Mi'râciyyelerde görülen bir başka motif de Mescid-i Aksa'da peygamberlerle kılınan namaz motifidir. Hz. Muhammed, Burak'la Kudüs'e gelir, Mescid-i Aksa'da kendinden önce gelen peygamberlere imam olur, birlikte iki rekât namaz kılarlar (Akar 1987: 234). Bu motif Rahmî'nin mi'râciyyesinde de işlenmiştir. Mescid-i Aksa'da toplanan peygamberler Hz. Muhammed'e tabi olmuşlar ve Aksa imamlığı Hz. Muhammed'e nasip olmuştur.

Kavs-i şerîfe hâzır olup kudsiyân ile
Ervâh-ı enbiyâ-yı kirâmın cemâ'ati

¹⁹ M. Hamdi Yazır, Hz. Peygamber'in Beytü'l-Makdis'e kadar Burak'la, dünya göğüne kadar Mi'râc'la, yedinci göğe kadar meleklerin kanatlarıyla, Sidre-i müntehâ'ya kadar Cebrail'in kanadı ile, oradan "kâbe kavseyn"e kadar da Refref'le gittiğini, Alâmi Tefsiri'nde Alûsî'nin nakline dayanarak, bildirmektedir (Akar 1987:228).

Aksâda enbiyâ vü rusül iktidâ edip
Ol müktedâya has olup Aksâ imâmeti

Mi'râciyyelerin önemli motiflerinden biri de melekler özellikle de Cebrail'dir. Cebrail, mi'râc gecesi Resulüllâh'ı uyandırmış, mi'râcî müjdelemiş, göğsünü şerh etmiş, sonra Burak'a bindirip yolculukta ona delil olmuş, Sidretü'l-Müntehâ'ya kadar Hz. Peygamber'e rehberlik etmiştir. Hz. Peygamber, daha ileriye birlikte gitmeyi teklif edince Cebrail reddetmiş ve "Bir parmak ileri gidersem yanar yok olurum" diye cevap vermiştir. Allah katında Hz. Muhammed'in değerinin belirtildiği bu hadis, ümmete heyecan ve gurur vermiş olacak ki mi'râciyyelerin hepsinde işlenmiştir (Akar 1987: 255-257). Rahmî'de bu motifi mi'râciyyesinde işlemiştir. Cebrail yolculuğunun burada bittiğini ifade ederek Sidre'de Hz. Peygambere refakat etmeyi bırakmış ve bundan sonra Hz. Peygamber yola tek başına devam etmiştir.

Cibrîl müntehâ-yı beyân etdi seyrini
Terk etdi râhı Sidrede koydu refâkati
Gıtdi o râha bir tek ü tenhâ garîb olup
Üns ü huzûr-ı Hazrete oldu 'azîmeti

Mi'râc hadislerinde, Hz. Muhammed'in göğün her katında peygamberlerle karşılaştığı ve onlarla konuştuğu bildirilmiştir. Bu hadislerle dayanılarak mi'râciyyelerin çoğunda peygamberlere değinilmiş bazılarında tasvirler yapılmıştır. Mi'râc gecesinde Hz. Peygamber'in en çok konuştuğu peygamber Hz. Musa'dır. Mi'râciyyelerde Hz. Musa ile Hz. Muhammed her yönüyle mukayese edilir ve Hz. Muhammed'in daha üstün oluşu anlatılır (Akar 1987: 244, 252, 253). Bu mukayeselerde genellikle Kur'n-ı Kerim'den iktibaslar yapılarak Hz. Musa için zikredilen "*len terânî* (beni göremezsin)"²⁰ ve Hz. Muhammed için kullanılan "*mâ zağa'l-basaru* (gözü kaymadı)"²¹ ifadeleri kullanılır. Rahmî'de bu iki ifadeyi iktibas ederek Hz. Musa ile Hz. Muhammed arasında bir mukayese yapmıştır. Bu beyitte, Hz. Peygamber'in hicâbsız (perdesiz) olarak Allah'ı görmesi motifi olan rü'yet motifi de yer almaktadır.

Mûsâ'ya *len-terânî* dedi Hak habîbinin
Mâ-zâg-ı çeşm-i pâkine hass etdi rü'yeti

Bu beyitte rü'yet motifi de işlenmiştir.

Hz. Peygamber, mi'râc gecesi Cennet'te Tûbâ ağacını da görmüştür. Bu ağaç mi'râciyyelerdeki tasvirlerle göre Cennet'teki ağaçların en büyüğüdür. Kökü Arş'ta, yaprakları Cennet'in üstündedir. Ters duran bir ağaçtır. Budakları la'l, yaprakları mücevherdir. Yemişleri dünyadaki yemişlere benzemez; bir yiyen ebediyen acıkmaz; baldan tatlı ve lezizdir (Akar 1987: 277). Tûbâ ağacı motifi, Rahmî'nin mi'râciyyesinde de işlenmiştir. Rahmî, hüs-n-i talil yoluyla Tuba ağacının, Hz. Peygamber'i görünce utancından başını eğdiğini söyler.

Tûbâ görünce eyledi şerm ile ser-fürû
Seyr etdi kâmetiyle çemen-zâr-ı cenneti

Sonuç

Türk edebiyatında Hz. Muhammed çeşitli vesilelerle methedilmektedir. Bu vesilelerden biri de Hz. Muhammed'in mi'râc hadisesidir. Mi'râc hadisesi Türk edebiyatında çeşitli konularda yazılan mesnevilerin birçoğunda olduğu gibi divanlarda da bir bölüm olarak yer almaktadır. Türk edebiyatında mi'râciyye yazmak bir gelenek hâline gelmiş ve divan şairlerinin birçoğu bu geleneğe uymuştur. Mi'râciyyelerde Hz. Peygamber'in bir gece Mescid-i Haram'dan, Mescid-i Aksa'ya götürülmesi ve oradan da Allah katına yükseltilmesi hadisesi çeşitli motiflerle işlenmektedir. Bu motiflerin başında mi'râcın sebebi, mi'râcın sayısı ve mahiyeti, mi'râcın tarihi, mi'râc dâvetinin tebliği, Hz. Peygamberin göğsünün açılıp bütün beşerî ayıp ve kusurlardan temizlenmesi (şerh-i sadr); cennetten Cebrail vasıtası ile getirilmiş olan ve Hz. Peygamber'e giydirilen hülle, tac ve kemer; mi'râcın başladığı yer, mi'râctaki Burak, Mi'râc, Refref gibi binitler; sağdan, soldan gelen sesler ve

²⁰ A'raf 7/143.

²¹ Necm 53/17.

yorumu; kadın (dünya); namaz, içecekler, gökler (göğün tabakaları); peygamberler, melekler, cennet, su motifi; cehennem, beytü'l-mâmûr; sidre, sidretü'l-münteha, hicaplar; levh-i mahfuz, kalem; arş, kürsi, rüyet, tekellüm (vasıtasız ayet vahyi); dönüş; Ebu Cehil'in tepkisi; Hz. Ebu Bekir'in tasdiki; Mescid-i Aksa'yı tarif; kervanlardan haber gibi motifler gelmektedir.

Harputlu Rahmî de birçok divan şairi gibi mi'râciyye yazma geleneğine uymuş ve *Beyân-ı Mi'râc* başlığı altında bir manzume kaleme almıştır. Bu manzume başlı başına bir mi'râciyye olmayıp na't türünde yazmış olduğu bir kasidenin, mi'râc hadisesine ayrılmış 18 beyitlik bir parçasıdır. Rahmî, kasidenin bu bölümünde, mi'râciyyelerde işlenen bütün motifleri işlememiş olsa da, mi'râcın tebliğ yeri ve şekli, mi'râc hadisesinde isimleri geçen Burak ve Refref gibi binitler, Hz. Muhammed'in Mescid-i Aksa'da bazı peygamberlere imam olması ve onlara namaz kıldırması, Hz. Peygamber'e refakat eden Cebrail, Cebrail'in Sidre'den sonra refakati bırakması ve Hz. Peygamberin bu noktadan sonra yola tek başına devam etmesi, Tuba ağacı, Hz. Musa ile Hz. Peygamberin mukayesesi ve rüyet gibi belli başlı motifleri işlemiş ve bu motifler çerçevesinde Hz. Peygamber'in mi'râc hadisesini anlatmıştır. Rahmî'nin *Beyân-ı Mi'râc*'da ele aldığı motiflerin çoğunun İslami temellere dayalı olduğu görülmektedir. "Cennet'ten getirilen hulle, tac ve kemer", "sağdan, soldan gelen sesler ve yorumu", "kadın (=dünya)" ve "Arş'ın kenarında ağza düşen damla" gibi İslami temellere/kaynaklara dayanmayan birçok motifin Rahmî'nin eserinde yer almadığı müşahede edilmektedir. Bu durum Rahmî'nin, *Beyân-ı Mi'râc*'ın başındaki

Mi'râc-ı bâ-kemâlini hüsn-i beyân ile
Eyler bu resme râvi-i sıhhat rivâyeti
beytinde beyan ettiği "mi'râcı sağlam ravilerden naklettiği"ne dair ifadesini doğrular niteliktedir.

Beyân-ı Mi'râc'a şekil olarak baktığımızda şairin vezinde başarılı olduğu ancak kafiye konusunda aynı başarıyı göstermediği söylenebilir.

Metin²²

Beyân-ı Mi'râc

Mef' ûlü fâ' ilâtü mefâ' ilü fâ' ilün

- 1 Mi'râc-ı bâ-kemâlini hüsn-i beyân ile
Eyler bu resme râvi-i sıhhat rivâyeti
- 2 Ol beyt-i Ümmühâniyi hem-ğadr-i 'arş edüp
Bir şeb ederdi anda şerefle 'ibâdeti
- 3 Geldi Emîn-i vahy-i Hudâ eyleyüp müsül
Verdi selâm-ı Hazreti etdi beşâreti
- 4 Der kim sudür eyledi fermân-ı zü'l-Celâl
Kim da' vet eyle ede Resûlüm icâbeti
- 5 Ya' ni habîbim 'âlem-i lâhûtı seyr için
Etsin felekde 'arş-ı berîne seyâhati
- 6 Bindi Burâk'a leyle-i İsrâ'da berkvâr
Bir anda etdi Mescid-i Aksâ'ya rihleti
- 7 Kavs-i şerîfe hâzır olup kudsiyân ile
Ervâh-ı enbiyâ-yı kirâmın cemâ' ati
- 8 Aksâda enbiyâ vü rusül iktidâ edip
Ol müktedâya has olup Aksa imâmeti
- 9 Şevk-i likâ-yı Hazret ile eyleyüp 'urüc
Ol bezmgâh-ı kurb-i İlâh idi niyyeti

²² Çalışmada *Dîvân-ı Rahmî-i Harpûti* (Elazığ: Ma'muratü'l-Aziz Vilayeti Matbaası)"de yer alan "*Der-na't-ı şerîf-i hazret-i fahrü'l-enbiyâ aleyhi ekmelü's-salavat ve ecmelü't-teslimât ve't-teheyâ*" başlıklı na'tin sadece *Beyân-ı Mi'râc* başlığı altındaki mi'râc ile ilgili beyitleri alınmıştır.

- 10 Ruh-süde oldu 'arş-ı berîn zîr-i pâyine
Ferş oldu râha atlas-ı çarh etdi zîneti
- 11 Cibril müntehâ-yı beyân etdi seyrini
Terk etti râhı Sidre'de koydu refâkati
- 12 Refref-suvâr oldu yolunda habîb-i Hak
Seyretđi lâ-mekâna kadar râh-ı vahdeti
- 13 Gıtdi o râha bir tek ü tenhâ garîb olup
Üns ü huzûr-ı Hazrete oldu 'azîmeti
- 14 Bir bârgâh-ı 'âlî ana oldu pây-gâh
Buldu şerefle kurb-ı ev-ednâ-yı Hazreti
- 15 Mûsâ'ya *lenterânî* dedi Hak habîbinin
Mâ-zâg-ı çeşm-i pâkine hass etdi rû'yeti
- 16 Oldı livâ-ı hamd ile sâlâr-ı enbiyâ
Çekdi Huzûr-ı Hazrete ehl-i sa'âdeti
- 17 Tübâ görünce eyledi şerm ile ser-fürü
Seyr etdi kâmetiyle çemen-zâr-ı cenneti
- 18 Düşdü zemîne bir 'arak-ı pâk-ı 'ıtr-nâk
Buldu çemende sünbül ü gül bûy ü nükheti

KAYNAKÇA

Akar, Metin (1987), *Türk Edebiyatında Manzum Mi'râc-nâmeler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Çelebioğlu, Amil (1998), Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: MEB Yayınları, s. 349-365.

Çimen, Sema (2010), *15. Yüzyıla Ait Anonim Bir Mi'râc-nâme (Transkripsiyonlu Metin)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Derdiyok, İ. Çetin (1994), *Cemâlî, Hayatı, Eserleri ve Divânı*, Harvard University, USA.

Develi, Hayati (1998), Eski Türkiye Türkçesi Devresine Ait Manzum Bir Mi'râc-nâme", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.28, s.81-229.

Devellioğlu, Ferit (1986), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi.

Dîvân-ı Rahmî-i Harpûtî, Ma'muratü'l-Aziz Vilayeti Matbaası, 1303 (1885-86).

Duman, Musa (1997), İbrahim Bey'in Mi'râcnâmesi: İmla Özellikleri, Metin, Sözlük ve Ekler Dizini", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.27, s.169-238.

Esir, Hasan Ali (2009), Anadolu Sahası Mesnevilerinde Mi'râc Mevzuu, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.39, s.683-708.

Hacıhaliloğlu, Enver (2006), *Bir Eski Anadolu Metni (Mi'râc-ı Nebi) Üzerinde Gramer İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin- Sözlük-Tıpkı Basım)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kaplan, Mahmut (1996), *Neşâtî Dîvânı*, İzmir: Akademi Kitabevi.

Kaplan, Mahmut (2001), *Divan Şiirinde Hazret-i Muhammed*, Köprü, S.74, s. 106-117.

Kavaz, İbrahim – Onur, M. Naci (1996), *Harputlu Rahmi Divanı*, Elazığ: İzzetpaşa Vakfı Yayınları.

Onur, Naci- Kavaz, İbrahim (1988), *Harputlu Rahmî Dîvânı*, Elazığ: İzzet Paşa Vakfı Yayınları.

Pala, İskender (ty), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Selçuk, Bahir (2014a), "Harputlu Rahmî'nin Esbiyenâmesi Üzerine", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, C. I, S. 2, s.4-5.

Selçuk, Bahir (2014b), *Rahmî, Harputlu Hoca Rahmî Efendi*, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü Projesi, (<http://www.turkedebiyat isimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1301>), (E.T. 10.07.2016)

Selçuk, Bahir (2015), “Edebî Türler ve Tarzlar”, *Osmanlı Edebî Metinlerini Anlama Kılavuzu*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Uzun, Mustafa (2005), “Mi'râciyye mad.”, *İslâm Ansiklopedisi*, c. 30, İstanbul: TDV. Yayınları, s. 135-140.

Ünver, İsmail (1986), “Mesnevî mad.”, *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divân Şiiri)*, Ankara: TDK. Yayınları.

Yavuz, Kemal (1999), “Anadolu'da Başlayan Türk Edebiyatında Görülen İlk Mi'râc-nâmeler: Âşık Paşa ve Mi'râc-nâmesi”, *İlmî Araştırmalar Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, (8), s. 247-266.

Yavuz, Salih Sabri (2005), “Mi'râc mad.”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, s. 132, İstanbul: TDV. Yayınları.

Yazır, M. Hamdi (1932), *Hak Dini Kur'an Dili*, C.7, İstanbul: Umut Matbaası.

Yeniterzi, Emine (1993), *Divan Şiirinde Na't*, Ankara: TDV Yayınları.

ORHAN VELİ'NİN ŞİİRLERİNDE ÇOCUKSU SÖYLEM

Childish Discourse in Orhan Veli Poetry

Mehmet ULUCAN¹

Özet

Orhan Veli, sanat ve düşünce dünyamızın önemli bir temsilcisidir. Şiirleriyle edebiyat dünyamıza önemli ölçüde katkıda bulunurken düz yazı ve çevirileriyle de sanat ve düşünce dünyamıza aynı ölçüde katkıda bulunmuştur.

Okuyucu kitlesinin geniş olduğunu bildiğimiz Orhan Veli, yediden yetmişe hitap edebilmeyi başarmıştır. Hatta bu başarısını aynı eserde gerçekleştirebilen ender sanatçılardandır. Neredeyse bütün şiirlerinde görülen çocuksu söylemi kullanması, onun sanat anlayışının önemli bir özelliği olduğunu belirtmek gerekir.

Çalışmamızda Orhan Veli'nin şiirlerindeki çocuksu söylemin üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orhan Veli, şiir, çocuksu söylem

Abstract

Orhan Veli is one of the important representatives of our field of art and conception. While he is making contribution to our field of literature by his poems, he also makes contribution to both field of art and contribution equally.

We know Orhan Veli, whose mass of the audience is broad, managed to call upon his readers at the age of 7 to 70 moreover he is one of the remarkable artists who could manage it at the same book. We should emphasize that the childlike expression which we see almost all his poems is one of important characters of his field of art and conception.

We tried to stress on his childlike expression at our article.

Key Words: Orhan Veli, poem, childlike expression

Giriş

Her edebî hareket/akım/ekol/okul vb. bir öncü/lider ile başlar, daha sonra bu öncünün etrafında aynı idealleri paylaşanlar, birleşirler. 20. Yüzyılın ilk çeyreği tamamlanırken (1924) Batı'da Sürrealizm adıyla ortaya çıkan gerçeküstücülük/gerçek dışılık, bir süre sonra bütün Avrupa'da ve dünyanın pek çok yerinde etkisini göstermeye başlar. Bu etki, belli bir süre sonra Türkiye'de de görülür. Avrupa, Türkiye ve dünyada arayış içinde olan sanatçılar, Sürrealizmin etkisini derinden hissederler. Bu yüzden bizdeki Cumhuriyet dönemi Türk şiirinde; I. Yeni ya da Garip olarak adlandırılan hareketin ortaya çıkışı, Batı edebiyatlarındakilerle bazı benzerlikler arz eder.

Bir edebî akım/ekol/okul veya hareket, bir öncü etrafında gelişirken Sürrealizm; Luis Aragon, Andre Breton ve Philippe Soupault gibi sanatçıların geliştirdikleri bir akımdır. Bunların arasından Andre Breton belirgin olarak öne çıkar. Bizdeki I. Yeni veya Garip şiirinde de Orhan Veli, Melih Cevdet ve Oktay Rifat'ı görürüz. Bu harekette de Orhan Veli'nin yeri, diğerlerine göre daha belirgin ve öndedir.

Sürrealizm, Batı edebiyatları ile Türk edebiyatında özellikle şiirinde yeni temalarla yeni bir devinim yaratır. Bu süreçte şiir zincirlerini kırarak yeni biçimlerle kendine imkânlar bulur. Geleneksel değerlerin yıkılmasıyla toplumda ve bireyde özgürleşme isteği uyanır. Sanatçılarda özellikle şair ve yazarlarda ön planda olan karşı gelme/durma eğilimi daha güçlenir ve artar. "A. Breton, ilk gerçeküstücülüğün tanımını şöyle yapıyordu: 'Gerçeküstücülük, ister söz, ister yazı ile ya da başka bir yolla, düşüncenin gerçek işleyişini ortaya çıkarmak için başvuru için içinden geldiği

¹ Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü, ELAZIĞ Mail: ulucanmho23@gmail.com

gibi yazma yöntemidir. Bu, usun denetimi olmaksızın, her türlü estetik ve ahlak kaygısı dışında düşüncenin yazılışdır” (Yazın Akımları;1981, 271). Sürrealizm, yıkıcılık anlamında öncü ve daha ileride olan Dadaizmden geri kalmamaya çalışır hatta daha bilinçli ve daha başarılı olduğu görülür.

Türk edebiyatında özellikle de şiirinde Batılı anlamdaki bir etki, Garip hareketi ve Orhan Veli'nin şiirinde görülmektedir. Orhan Veli, yaşamını şiirine olmazsa şiirini yaşamına uydurmaya çalışmış bir şairdir. O, “şiiri çoğunlukla yaşamına değil, yaşamını çoğunlukla şiirine uydurmaya uğraşmış bir sanatçı[dır] (Bezirci;1991,13). Edebiyat dünyasında kendine has üslubuyla dikkat çeken Orhan Veli, arkadaşı Muvaffak Sami Onat'a gönderdiği mektuplarından birinde yaşamını farklı bir söylemle anlatır:

“1914'te doğdum. 1 yaşında kurbağadan korktum. 9 yaşında okumaya, 10 yaşında yazmaya merak sardım. 13'te Oktay Rifat'ı, 16'da Melih Cevdet'i tanıdım. 17 yaşında bara gittim. 18'de rakıya başladım. 19'dan sonra avarelik devrim başlar. 20 yaşından sonra da para kazanmasını ve sefalet çekmesini öğrendim. 25'te başımdan bir otomobil kazası geçti. Çok âşık oldum. Hiç evlenmedim, şimdi askerim” (Bezirci; 1991, 14).

Şiiri, kendini anlatmaya yarayan bir araç olarak gören Orhan Veli'nin sanat anlayışı ve anlatışı dönemindeki sanatçılardan farklıdır. Çevresindekilerin deyimleriyle Orhan Veli'nin düşünceleri biraz gariptir. Bu nedenle başlattığı Garip hareketi ile halktan olumlu tepkiler, övgüler alırken bazı edebî cemiyetlerden ve sanatçılardan da ağır yergiler alır.

Şair, herkesle hatta kendisiyle bile rahatlıkla alay edebilmektedir. Bu rahatlığı, sahip olduğu özgüvenle doğrudan alakalıdır. Geçmişine dair herhangi bir pişmanlığı olmadığı gibi geleceğe dair bir beklentisi de yoktur. Dolayısıyla alaya almadığı kimse yok gibidir. Kadınlar, erkekler, sanatçılar, siyasetçiler, askerler, devlet adamları hatta sevgililer(i)... Onun şiirinde alay konusu olmaktan kurtulamamıştır. O, şiirlerinde; Allah'tan Peygambere, meleklerden müezzine, Bâkî'den Şehrazat'a, Ahmet Haşim'den Nazım Hikmet'e, Kanunî Sultan Süleyman'dan Atatürk'e, Hitler'den Celal Bayar'a, edebiyat tarihçisinden şoför'e, köylüden seyise kadar alay etmediği inanç, değer, kişi ve kavram yoktur. Kendisine kadar işlenegelenleri, itibarsızlaştırmak maksadıyla şiirlerinde çekinmeden kullanır.

Başarılı, etkili ve sevilen hatta nefret edilen kimseler dahi birçok yanıyla toplum tarafından merak edilirler. Başka bir ifadeyle bu kişiler, bilinmek ve tanınmak isterler. Toplumun bazı kesimlerince Orhan Veli ve şiir anlayışının merak edilmesi gayet doğaldır. Başarısının yanında özel hayatı da toplum tarafından merak konusu olmuştur. İnsanların meraklarının giderilmesi gerekmektedir. Bunu gidermeye çalışan şair, yarı ciddi yarı şaka yollu bir anlatımı seçmiştir. Aslında bu yolun seçilmesi şairin mizacına da uymaktadır. Özellikle dış görünüşüyle ilgili yapmış olduğu değerlendirmelerde; kendisiyle de alay eder ve bununla sahip olduğu öz/güveni ortaya koyar. Kendisiyle alay eden şair, aynı zamanda pek çok kimseyi de alaya alır. *Ben Orhan Veli* adlı şiiri, dikkatle okunduğunda; büyük ölçüde poetikasına uyduğu hatta özetlediği görülür. Çünkü bu şiiri, Garip hareketiyle herhangi bir çelişki arz etmediği gibi sanat ve düşüncesini de belli ölçüde özetler:

BEN ORHAN VELİ

Ben Orhan Veli,

"Yazık oldu Süleyman Efendiye"

Mısra-ı meşhurunun mübdü...

Duydum ki merak ediyormuşsunuz

Hususî hayatımı,

Anlatayım:

Evvelâ adamım, yani

Sirk hayvanı falan değilim.

*Burnum var, kulağım var,
Pek biçimli olmamakla beraber.*

*Evde otururum,
Masa başında çalışırım.*

*Bir anne ile babadan dünyaya geldim
Bir işte çalışırım.*

*Ne başımda bulut gezdiririm,
Ne sırtımda mühür-ü nübüvvet.
Ne İngiliz kralı kadar
Mütevaziyim,
Ne de Bay Celâl Bayar'ın
Ahır uşağı gibi aristokrat.
İspanağı çok severim
Puf böreğine hele
Bayılırım.
Malda mülkte gözüm yoktur.
Vallahi yoktur.*

*Yayan dolaşırım,
Mütenekkiren seyahat ederim.
Oktay Rifat'la Melih Cevdet'tir
En yakın arkadaşlarım.
Bir de sevgilim vardır, pek muteber;
İsmi söyleyemem
Edebiyat tarihçisi bulsun.
Ehemmiyetsiz şeylerle de uğraşırım,
Meşgul olmadığım “ehemmiyetsiz”
Sadece üdeba arasındadır.*

*Ne bileyim,
Belki daha bin bir huyum vardır...
Amma ne lüzum var*

*Hepsini sıralamaya
Onlar da bunlara benzer.*

(Bütün Şiirleri, 194)

Orhan Veli, yenilik peşinde koşan bir şairdir. Türk şiirini taklitten kurtarmak arzusuyla eskiye dair ne varsa onları atmak ister. O, sürekli olarak orijinali bulmak derindedir. Belki basit, sade ama özgün bir şiirin peşine düşer. Bu yüzden onu ve şiir anlayışını, yeni olarak kabul edenlerin sayısı az değildir. Onun şiirlerinde; Dil ve Üslup, Gelenek ve Toplum, Yeni(lik) ve İnanç, Aşk ve Tabiat ile Mizah ve Gerçek, çocuksu söylem bağlamında değerlendirilebilir.

Orhan Veli'nin Şiirlerinde Çocuksu Söylem

Orhan Veli, (yeni) şiirlerinde insan, tabiat, aşk, savaş, barış, ümit, inanç, seyahat, sarhoşluk gibi bütünüyle gerçek ve günlük hayatın temalarını ele almıştır. Onun şiirlerindeki çocuksu söylemin katkılarıyla şu temalar da çok sık işlenmiştir: Çocuk saflığı, korku/suzluk, çelişki, şaşkınlık, yalnızlık, acıma/sızlık, utanma/ma, aldatma, doğallık, hazırcevaplık ve düz mantık. Bunların hepsinin çocuk ve çocuksulukla yakından ilgisinin olduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca çocuğun ve çocuksuluğun bir yanı sıra salt gerçekle ilgili olduğu da bilinmektedir.

Çocukların saflık, doğallık, şaşkınlık özelliklerinden kaynaklanan bazı yaklaşımları vardır. Bazen yetişkinlerin, çocuklar tarafından kolayca altından kalkamayacakları durumlara düşürüldükleri bilinir. Söylemlerinde başka türlü ifade edilemeyecek bir “hınzırlık” barındırırlar. Bu yüzdendir ki, “dünyanın gerçek hâkimleri çocuklardır” denilmektedir. Çünkü çocuklar, istemediklerinde hiç kimseyi ve hiçbir şeyi umursamazlar. Orhan Veli, bunu çok iyi tespit etmiş sanatçılardan biridir. Onun, şiirlerinde bu sıfatları taşıyan çocuklar, rahatlıkla görülmektedir.

Orhan Veli, şiirdeki çocuksu söylemin artılarını çok iyi tespit etmiştir. Eğer bu söylemi tespit etmemiş olsaydı, o hınzırca duygu ve düşünceleri bu kadar rahat, bu kadar etkili ve bu kadar güzel dile getiremeyecekti. Bir yetişkinin kolay kolay söyleyemeyeceğini bir çocuğun ağzıyla rahatça söyle(t)miştir. O, bilinçli olarak çocuksu söylemi seçmiştir.

Orhan Veli'nin şiirlerindeki çocuksu söylem, Nasrettin Hoca'nın ritmik zekâsı ve hazır cevaplığı ile Keloğlan'ın saf ve sebatkâr tavrının yanında biraz da Yaradan'a sığınma anlayışını içermektedir. Olaylara ve problemlere yaklaşımları bakımından Nasrettin Hoca ve Keloğlan, sıradan insanın özlemini çektiği farklı tiplerdir. Nasrettin Hoca ve Keloğlan tiplerini birer kahraman olmadıkları için ortaya çıkan ve sebep olunan sonuçlar, beklenenin aksi yönde de gerçekleşmiş olsalar sorun teşkil etmez, gülünüp geçilir.

Orhan Veli, “Nasrettin Hoca Hikâyeleri” adını taşıyan eserinde; Hoca'nın fıkralarını şiire aktarmıştır. Bu fıkralarda; Nasrettin Hoca, olay ve durumlar karşısında çoğunlukla düz mantıkla hareket eder. Daha doğrusu Hoca, neredeyse bütün fıkralarında bu mantığın kısa süreli çarpıcılığı ve haklılığını kullanmaktadır. Orhan Veli de bunu başarıyla şiire aktarmaktadır. Hoca'nın fıkralarında dikkati çeken başka bir husus da savunma yerine saldırının kullanılmasıdır. Karşıdakinin beklemediği bir hamle, onu sersemletip çözümsüzlükle karşı karşıya bırakmaktadır. *Eşeğin Sözü* adlı fıkra buna çok güzel bir örnektir.

Nasrettin Hoca, fıkralarında; yapılan ve edilenlerde özellikle çocukların ve hayvanların - kahraman(lar) olarak- seçilmesinde düz mantıkla birlikte çocuksu söylemin de rolü vardır. Şiirlerde yetişkinlerin özellikle de çocukların dikkatinin çekmesi başarılıdır. İyi bir düşünme ve değerlendirmenin sonunda bu mantığın tutarsızlığı ve yanlışlığı rahatlıkla anlaşılabilir. Bununla birlikte kısa süreliğine de olsa problemi çözme ya da savmaya yönelik olarak işe yaramaktadır. Çocukların çoğunlukla bu mantıkla hareket etmelerinin sebebi de bundan dolayıdır. Çocuklar, neredeyse her olay ve durumda düz mantıkla hareket eder, başkalarını da böyle yargırlar. Nasrettin Hoca'nın fıkralarında gördüğümüz bu mantığın sağladığı kısa süreli yarar kullanılır. Geçici çözümler, her zaman olmasa da işe yarar.

Garip hareketi, teşbih, kafiye, redif, aruz ve şairaneliği reddetmektedir. Bu reddedişte özellikle Orhan Veli'nin imdadına çocuksu söylem yetişmiştir. Çünkü bu karşı çıkışlardaki zorlukları ancak bu söylemle bertaraf edebilmiş, aşabilmiştir. Pek çok sanatçı ve edebî hareket, onun şiirine itiraz etmiş hatta acemilik ve çocuklukla suçlamıştır. Buna rağmen Garip hareketi ve Orhan Veli, şiirlerinde çocuksu söylemi kullanmış daha doğrusu kullanmak zorunda kalmıştır.

Çocuk ve çocukluğa eserlerinde yoğun olarak yer veren Orhan Veli'nin Çocuk edebiyatına bakış açısı La Fontaine'den çevirdiği fablların başına koyduğu Ön sözde yer almaktadır: *“Bu kitapta okuyacağınız şiirleri gerçi sizler için tercüme ettim. Ama hiçbir zaman onları çocukça bulmadım. Zaten sizi de küçük görmüyorum. Güzel şeyleri siz de büyükler kadar anlar, büyükler kadar seversiniz. Elbette, yaşınız ilerledikçe bilginiz de artacaktır. Ama bu, bilginiz artıncaya kadar kötü şeyler, basit şeyler okuyacaksınız demek değildir. Bilginizin, anlayışınızın artması, zevkinizin incilmesi ancak büyük eserler, kıymetli eserler okumakla olur.”*

Garip şiirinde görülen çocukluk teminin kullanımı, daha önce Sürrealistlerde de görülmektedir. *“Sürrealistlerde dikkati çeken başka bir husus, çocukluğa dönüş, çocukluk dönemine özlemdir. Zira çocukluk, insan hayatının en hür, en serbest, en gerçekçi dönemidir”* (Çetişli; 2014, 152).

Sürrealistler, çocukluk dönemine özlem duyar ve çocukluğa dönüşü arzularlar. Ancak Orhan Veli, çocukluğa özlem duymak ve çocukluğa dönüşü arzulamaktan çok onu kullanır. “*Garip’te Orhan Veli’nin ilk şiirlerinde gördüğümüz çocukluk temini işleyen ürünler de yer alıyor... Orhan Veli enikonu çocuklaşarak, kendini çocukların yerine koyarak onların saf dünyasını ustalıklı tasalarından, büyük ve terletici sorunlarından sıyrılarak çember çevirdiği o güzelim günlerde sayıyor kendini. Okuyucuda böyle bir vehim yaratmak bir şair için az başarı değildir*” (Bezirci; 1991, 73).

Saflık, çocuğun en belirgin özelliğidir. Çünkü herkesi kendisi gibi ya da herkesi kendinden farklı görme, çocuksu bir yaklaşımdır. Çocuklar olayları, olguları, gerçekleri, gelişmeleri ve değişimleri kendi melek dünyalarında etkilenmelere karşı kapalı ya da ondan uzak oldukları için kendilerince değerlendirir; bundan dolayı yargı ve yargılamalarını beklentisiz ve beklemeksizin gerçekleştirir ve bunu açıklamaktan asla çekinmezler. Çoğunlukla adaletli olmakla birlikte adaletsizce, acımasızca ve kaygısızca davrandıkları da çok olur. Bu yüzden “kral çıplak” gibi acı bir gerçeğin ancak çocukların ağzından duyulması mümkün olmuştur. Orhan Veli, çocuklar gibi davranmak istemiştir. Bu yüzden şiirlerinde çocuksu söylemi kullanmıştır. Söyledikleri basit gözükse de gerçeğin ta kendisidir.

Çocukların korkuları, aslında korkusuz olmalarını sağlamaktadır, başka bir ifadeyle gerçek anlamda korkuyu bilmemelerindedir. Onların acımaları, bazen acımasızca ve umursamazca yaklaşımlarından kaynaklanmaktadır. Doğallıkları, yapmacık davranışlı olmayı bilmeme ya da becerememelerinden başka bir şey değildir. Onlar, yetişkinler gibi pragmatik olamadıklarından dolayı kork(ma)maktadır. Utanmaları, bazen korktukları bazen umursamadıkları gerçekler ve gerekçelerindedir. Çünkü yetişkinlerce utanılacaklardan utanmamaları, utanılmayacaklardan da utanmaları çok olur.

Orhan Veli, hiç çocuğu olmadığı halde şiire yeni bir bakış açısı kazandırmış ve şiirlerinde çocuksu ifadeler kullanmıştır. Özellikle Garip hareketinin ilk dönemlerinde çocuksu söylemler çokça dikkati çeker. “*Türk şiirinde çocuğun anlatıcı figür kimliği ile görünmesi, ilk kez Garip hareketi ile başlar. Hayatın ve çevrenin çocuğun gözünden yansıtılması ise beraberinde ‘çocuksu’ olarak adlandırılacak bir söyleyiş tarzını getirir*” (Sazyek;1996; 124).

Çocuk ve çocukluk, Garipçilerin bilerek ve isteyerek öne çıkardıkları taraflardandır. Çocuk duyarlığı taşımak, gerçek anlamda insan olmanın saf ve temiz kalmanın başka türlü ifade edilmesidir. Bu yüzden “*Garip’in şahıs kadrosu, akıldan çok duyularla hareket eden çocuklardır*” (Özcan; 2005,90). Garip şiirinde özellikle üzerinde durulması gereken temalardan biri de savaş(lar) ve çocuktur. Bütün savaşlar aynıdır ancak Garip ve Orhan Veli’nin şiirlerinde II. Dünya savaşının etkisi belirgin olarak görülür. Garip hareketi, çocukların dışında başka hiçbir konuda bu kadar endişe taşımaz. Orhan Veli’nin şiirlerinde ise savaş ve çocuk ayrılmaz bir şekilde ele alınmıştır. Savaşların yıkıcı, yakıcı, acıtıcı ve sıkıcı gerçekliği karşısında çocuğun saflığı, çaresizliği, masumluluğu ve mağduriyeti, biraz da mizah daha doğrusu kara mizah tarzında ele alındığı görülmektedir. Savaşların gerçek kaybedenlerinin çocuklar olması gerçeğinden yola çıkılarak çocuğun aynı zamanda bir anlatıcı figür olarak görüldüğü şiirleri vardır. *Tereyağı, Harbe Giden, Ağaç, Kuş ve Bulut, Ağacım, Rüya, Robenson, Gemilerim, Gözlerim ve Fena Çocuk* adlı şiirlerde çocuk ve çocuksuluk çok belirgin olarak görülür.

Orhan Veli de çocuklar gibi yaşamın serüvenlerini en yakın gördüğü nesnelere açıklamayı ve sade bir dil kullanmayı kendine düstur edinmiştir. Bir şiirinde hayatı anlatırken evin köpeğinden, kedisinden ve kızından bahseder. Samimi ifadeler kullanmış olması dikkati çeker. Orhan Veli’nin şiirlerinde kullandığı çocuksu söylem, gerçeği hınzırca ifade etmektedir. Köpek, kedi ve kız, bir evde bir çocuğun ilk anda bu üçü dikkatini çeker:

HAYAT BÖYLE ZATEN

*Bir evin bir köpeği vardı:
Kıvrır kıvırdı
Adı Çinçon'du, öldü.
Bir de kedisi vardı: Maviş,
Kayboldu.
Evin kızı gelin oldu,
Daha böyle acı, tatlı
Neler oldu bir yıl içinde!
Oldu ya, olanların hepsi böyle..
Hayat böyle zaten!..
(Bütün Şiirleri, 201)*

Sadece Orhan Veli'nin değil, Garip şiirinde etkileyciliği artırmak için çocukluğu ve çocuksu söylemi belirgin olarak görürüz. Hem Garip hem Orhan Veli'nin şiirlerinde çocukların saf ve melek dünyalarının kötülere ve kötülöklere karşı koymada bilinçli olarak seçilmiş olduğu görülür. Özellikle savaş vb. bütün sosyal/toplumsal olay ve durumlarda en çok etkilenenlerin çocuklar olması gerçeğinden hareketle hiçbir suçu ve günahı olmayan çocukların üzerinden ele alınması dikkat çekicidir. Ancak Orhan Veli'nin şiirlerindeki çocuksu söylemin bütünüyle saf ve masum olmadığı da bilinmektedir.

Dil ve Üslup

Orhan Veli'nin dönemine kadar uzunca bir süre yenileşme macerası yaşayan Türk şiir dilinde ciddi farklılıklar hedeflenir. Batı tesiri, Cumhuriyetin kazanımları ve eski şiirin etkisini yavaş yavaş kaybetmesiyle geleneğin koruduğu dil anlayışı, sarsılır. Bu süreçte yazmaya başlayan Garipçiler, o döneme kadar dildeki en büyük farklılığı gerçekleştirmenin peşindedirler. Kendileri bunu, yenilik olarak değerlendirmektedirler. *“Dilde hedeflenen arınma çabası, yapı ve muhtevaya da yansıtılır. ‘Eskiye ait her şeyin, her şeyden evvel de şairanenin aleyhinde bulunan’ bu anlayış, Garip’in müşterek bir tutumu olmakla birlikte sanatçının üslubuna da yansımıştır”* (Özcan; 2005,300). Orhan Veli, çocuksu bir söylemi önceleyerek üslubunda belirgin bir farklılık yaratır.

Bir şairin bütün şiirlerinde aynı dil ve üslup anlayışını görmek çok zordur. Bu, belli ölçüde Orhan Veli için de geçerlidir. Ancak onun bütün şiirlerinde orijinal bir dil kullanma isteği hep ön planda olmuştur. Şiiri, “söz söyleme sanatı” olarak gören Orhan Veli, şiirin geldiği son durumu beğenmez ve karşı çıkar. Ona göre şiirin dili, konuşma dilinden farklı olmamalıdır. Şairlerin kullandıkları dilin okuyucular tarafından anlaşılması yönünde birçok yazısı olan Orhan Veli, dilin sadeliğini savunmuş hatta eserlerinde şakaya yakın, alaycı ama sade ve çocuksu bir dil kullanmıştır. Bu anlayışa uygun olarak şöyle demiştir: *“Bir zamanlar şiiri şairaneden kurtarmak gerektiğini söylemişim. Şimdi de edebiyatı edebiyattan kurtarmak gerektiğini söylüyorum”* (Bezirci I; 1982, 146).

Garip hareketinde kolektif bir anlayış vardır. Bunu Marksist anlayışa dayandırmak mümkündür. Halk dilini benimseme, basit sözcükler kullanma, sadelik ve ortaklık hedeflenir. Hatta ortaklaşa şiir yazan Garipçiler, bu anlayışı Batı'dan etkilenerek gerçekleştirse bile Divan şiirinde de aynısı vardır. Ancak Garipçilerin bu anlayışı, büyük tepkilerle karşılaşır. Şiirleri, “zabita raporu” olarak değerlendirilir.

Orhan Veli, bir derginin yaptığı ankete verdiği cevapta; *“bugüne kadar hiçbir şekilde şiir yoktu”* (Sazyek; 1996, 50) diyerek gerçekleştirdiklerini belirtmektedir. *“Bugüne kadar burjuvazinin malı olmaktan, yüksek sanayi devriminin başlamasından evvel de dinin ve feodal zümrenin köleliğini yapmaktan başka hiçbir işe yaramamış olan şiirde, bu değişmeyen taraf; müreffeh sınıfları yaşamak için çalışmaya ihtiyacı olmayan insanlar teşkil ederler. O insanlar geçmiş devirlerin hâkimidirler. O sınıfı temsil etmiş olan şiir lâyük olduğundan daha büyük bir*

mükemmeliyete erişmiştir. Ama yeni şiirin istinat edeceği zevk, artık ekalliyeti teşkil eden o sınıfın zevki değil” (Garip Ön söz; 1989,26).

Orhan Veli ve arkadaşları, şiiri toplumsal bir zemine dayandırmışlardır. Edebiyatın özellikle de şiirin önceden olduğu gibi sadece belli bir kesim, zümre veya sınıfın değil, herkesin zevkine hitap etmesi gerektiğine inanmaktadırlar: “Bugünkü dünyayı dolduran insanlar yaşamak hakkını mütemadî bir didişmenin sonunda buluyorlar. Her şey gibi şiir de onların hakkıdır, onların zevkine hitap edecektir. Bu, mevzu bahis kitlenin istediklerini eski edebiyatların aletleriyle anlatmaya çalışmak demek de değildir” (Garip Ön söz; 1989, 26). Belli bir kesimin zevkine hitap etmenin dışına çıkamayan şiirde; çoğunluk, kendine ait bir şeyler bulamamaktadır. Oysa herkesin kendinden bir şeyleri bulması gereken şiirde; çocuk ve çocuksuluk da yer almalıdır.

Gelenek ve Toplum

Orhan Veli ve arkadaşları, toplumcu olmasına/görünmesine rağmen gelenekçi değildir. Şiirlerinde topluma ve toplumsala yönelik herhangi bir olumsuzlama söz konusu değilken geleneğe karşı amansız bir mücadelenin içindedirler. Melih Cevdet, Garip hareketinin toplumcu bir hareket olduğunu belirtmektedir. (Sazyek; 1996, 50). Garip hareketi, yeniliğe en büyük engelin gelenekçilik olduğunun farkındadır. Bu yüzden toplumu önemser ama geleneği reddeder. Garip hareketinde; “Gerek şiirlerle gerekse yazı ve konuşmalarla hareketin, toplumcu estetiği benimseyişi, edebî geleneğin her türlü ögesinden uzak duruşu ve günlük dili şiire malzeme yapma isteği belirgin bir biçimde ortaya konmuştur” (Sazyek; 1996,58).

Orhan Veli'nin şiirlerindeki çocuksu söylemde toplumsal değerlere karşı gördüğü; hırsızlığa, haksızlığa, eşitsizliğe, adaletsizliğe ve hileye yer yoktur. Bu olumsuzluklara karşı tepkiler, son derece açık bir şekilde ortaya konulur. Çocuksu söylem, bu olumsuzlukların kokusuna bile dayanamaz. Poul Eluard da “Gerçeküstüculük düşüncesinin herkese vergi olduğunu göstermeye çalışıyor; insanlar arasındaki ayrımları azaltmaya uğraşılıyor bunun için eşitsizliğe, alçaklığa ve hilekârlığa dayanan saçma bir düzene hizmet etmeğe yanaşmıyor” (Karaalioğlu; 277), demektedir. Garip hareketinin Sürrealizmle keşiştiği önemli noktalardan birisi de budur.

Orhan Veli'nin şiirlerindeki bu söylemin sahibi bir kahraman olmadığından gördüğü yanlış, eksik(lik) ve sorunları kaba kuvvetle çözüme imkânına sahip değildir. Aslında böylesine bir çözüm yolu da yoktur. Bu yüzden hem kendi gücünün hem de karşıdaki gücün farkındadır. Kıyasıya bir mücadele ile karşısındakini yenemeyeceğini bilen çocuk, bu söylemde karşı gücün gerçek olmadığını, cansız bir dev ya da kâğıttan bir kaplan olduğuna inanmayı ve inandırmayı yeğler. Bu yüzden onunla alay ederek küçük düşürmeye çalışır. “Sürrealistler, kendilerinden önceki edebî akımların, yüzyıllar boyunca geliştirip işledikleri gelenekleşmiş bütün sanat/edebiyat kurallarına karşıdırlar ve onlarla alay ederler” (Çetişli; 2014, 152). Garip hareketi ve Orhan Veli ile Sürrealizm, bu noktada da birleşirler.

Orhan Veli'nin şiirlerinde dikkati çeken önemli bir husus da kendini halktan biri olarak görmesi ve bunu kabul etmesidir. Şiirin ulviyetine yakış(tırıl)mayan “ayak nasırı” gibi, “ıspanak” yemeği ve “puf böreği”ni dile getirmesi, bunları sevdiğini, bunlarla beslendiğini ve bunlara bayıldığını belirtmesi önemlidir. Bu dizelerinin akabinde “Malda mülkte gözüm yoktur” dizesi kullanılır. “Vallahi yoktur” dizesiyle de hem inandırıcılığın artırılmasına çalışıldığı hem de halktan birinin tavrı olan yemin etme görülmektedir. Kendisine inanılmayan halktan biri, tek çare olarak yemin eder. Yeminine rağmen kimseyi inandıramaz. Ancak kendisinin de buna tam olarak inanmadığı sezdirilmeye çalışılır.

Garip hareketi, geleneğe karşı oluşlarını başlangıçtaki katılıkta devam ettirmeyip bilahare bu tutumlarını yumuşatmışlardır. “Onlara göre sanat geleneği bağdaşık ve durağan bir eklemeliş değil, gelişken ve değişken bir oluşum süreci...” (Sazyek;1996,889) olarak görülür.

Yeni(lik) ve İnanç

Orhan Veli'nin, eski olan her şeyden vazgeçmesi, ölçüyü hele de aruz ölçüsünü kullanmayı bırakması, kafiye ve redif kullanımını gereksiz görmesi, teşbih, mecaz ve mübalağa gibi sanatları anlamsız bulması, geçmişe ait ne varsa hepsini yıkıp atmamak istemesi, onu yenilikçi yapmaktadır. Özellikle şiir dilini sadeleştirmesi ve bu dilde çocuksu bir söylemi önelemesi, eskinin içinde belli ölçüde yer almakla birlikte pek öne çık(arılmamış) bir özelliktir. Ancak sanat; bir anda top yekûn yok olmaz, yenisinin ortaya konulması da bir anda gerçekleşemez. Çünkü *"İnsanların çoğu yaratıcı olmayan kimselerdir; yalnız öğrendikleriyle yetinirler. Evvelki nesillerin öğrendikleri çoğunluk tarafından kabul edilmiş aşağı yukarı bir gelenek halini almıştır. Onun için onları itirazsız benimserler. Onlara değişmez gerçeklermiş gibi bakarlar. O gerçeklerin dışında da gerçeklerin olabileceğine inanmazlar"* (Sazyek; 1996, 86).

Garipçilere kadar ciddi anlamda herhangi bir yenilik ve değişim söz konusu değildir. Onlara göre değişimi ve yeniliği hissetmeyenlerin kimseye bir yararı yoktur. Bu yüzden Orhan Veli, kendi dönemine kadarki herkesi bir anlamda suçlamaktadır. *"...bir şeyin ya lüzumunu yahut da lüzumsuzluğunu hissetmeli, fakat herhalde hissetmelidir. Lüzumu hissedenler kurucular, lüzumsuzluğu hissedenler yıkıcılarıdır. Her ikisi de cemiyetlerin fikir hayatı için devam ettirici insanlardan daha faydalıdır"* (Garip Ön söz; 1989, 27).

Garip hareketi, top yekûn bir değişim ve bunun sonucunda ortaya çıkacak bir yenilik düşüncesindedir. Sürrealistlerle değerler bağlamında örtüşmektedirler: *"Gerçeküstücülüğün başlıca değerleri, isteğin, düşün, aşkın, çocukluğun yani insanın 'ilksel durumunu' simgeleyen, toplumsal kuralların ve bilginin değişimine inanan, alışkanlıklara inanmayan 'yeni' bir hümanizma oluşturur"* (Yazın Akımları; 1981, 274). Bu bakımdan Garipçilerin ve Orhan Veli'nin yeni ve yenilik anlayışında Sürrealistlerin etkisi belirgin olarak görülür. *"Gerçeküstücülük de bir varoluş biçimi olarak bilim ve şiir adına çağının simgesel bir tanığıdır. Çağdaş toplumsal devinime koşut olarak yeni bilgilerin ve değerlerin peşindedir. Bu nedenle eskinin yıkımından haz duyar. Bu, bir tür özgürlük arayışıdır; dünyayı yeniden kurma sevdasıdır"* (Yazın Akımları; 1981, 274).

Orhan Veli, çocuk edebiyatı ürünleri olarak bilinen masal, tekerleme, bilmece, saymaca vb. doğrudan doğruya kullanmamıştır. Zaten maksadı da bunları kullanmak değildir. O, hem halk edebiyatı hem Divan edebiyatı hem de Batı edebiyatından gereğince yararlanır. Özellikle arkadaşlarıyla birlikte ortaya koydukları Garip hareketiyle şiire getirdiklerine inandıkları yeniliğin gereği olarak çocuksu bir söylem geliştirmiş ve bunu kullanmışlardır. Bu, Çocuk edebiyatı ürünlerini önemsemedikleri anlamına gelmediği gibi Çocuk edebiyatı ürünlerini ortaya koydukları anlamına da gelmemektedir.

O, gerçek anlamda halk şiirine karşıdır. Halk şiiri örneklerine benzeyen birkaç şiirinin olması, bütünüyle onu kabul ettiği anlamına gelmez. Nitekim Kurt adlı şiirinde masalla alay eder, ayrıca *Yol Türküleri* adlı şiirinde de aynı anlayış söz konusudur:

...

*Hiçbir kıyıya ulaştırmıyor,
Beni Şehrazad'ın masalları.*

(Bütün Şiirleri, 146)

YOL TÜRKÜLERİ

Hey, hey!

Hey dağlar, hey dağlar, Bolu'nun dağları, hey!

Savulun geliyorum, hey Bolu beyleri!

Böyle olur yüksek yerin rüzgârı;

Böylesine söyletir insanı.

(Bütün Şiirleri, 73)

Orhan Veli, Klâsik şiirimizi çok iyi bildiği için karşı çıkış gerekçelerini çok iyi tespit etmiştir. “Orhan Veli, yalnızca günün şiirini değil, dünün şiirini de iyi biliyordu” (Bezirci; 1991, 39, Timuçin, 2013). Yeni adına öne çıkanların yapmak istedikleri en önemli hamlelerden biri “eskinin bir yıkıma tabi tutulmasıdır. Eskinin yorgun düşen ve zamanın ihtiyaçlarına cevap veremeyen soylu dünyası ve onun şahsında soylu metinleri yıkılır” (Özcan; 2013,247).

Orhan Veli'nin şiirlerinde; Allah, peygamber, inanç, İslamiyet vb. gibi eski şiirimizde önemle, özenle ve öncelikle işlenenlerin hepsine karşı çıkmıştır. Onun şiirinde belki de yaşadığı dönemin bir etkisiyledir, materyalizm hatta ateizmin izlerini görmek mümkündür. Ancak çoğu zaman dine bakışı oldukça hassastır. Onun şiirlerinde din(ler)e karşı herhangi bir duruş ya da inanma/ma belirtisi görülmemektedir. “yalnız şiir severliğin değil, din, vatan, millet ve insan severliğin sahtesine, ucuzuna pervasız; amansız, kendiliğinden bir karşı koyması vardı[r]” (Bezirci; 1991,27). Belki de Orhan Veli'nin “Kitabe-i Seng-i Mezar” adlı şiirindeki Süleyman Efendi kadar dindar olduğunu söylemek mümkündür:

...

*Kundurası vurmadiği zamanlarda
Anmazdı ama Allah'ın adını,
Günahkar da sayılmazdı.*

...

(Bütün Şiirleri, 46)

Yukarıdaki dizeleri, onun dine bakışı hakkında az çok fikir vermektedir. Şiirin devamında gerçekleşmiş ölüm hadisesinde; ölen için öteki dünyada karşılaşılabileceklerden ziyade bu dünyada yaşadıkları üzerinde durulmaktadır. Bu dizelerden anlaşıldığı üzere; sıradan bir insanın ölümünden sonra gerçekleştirilenler, gelenekselleşmiş bir tören anlayışıyla verilmektedir. Burada anlatılanlar, neredeyse herkes için yapılan ve söylenenlerdir. Bunlar, Süleyman Efendi için de yapılmış ve söylenmiştir. Başka bir ifadeyle sıradan bir insan için yapılabilecekler de bu kadarla sınırlıdır:

...

*Yıkandı, namazı kılındı, gömüldü.
Duyarlarsa öldüğünü alacaklılar
Haklarını helal ederler elbet.*

...

(Bütün Şiirleri, 46)

Orhan Veli, Allah'a inanma hususunu birkaç kez tekrarlayarak vurgulama ihtiyacı hisseder. Çünkü bu inanma, artık gelenekselleşmiştir. Yine sosyal içerikli mesajlarla yüklü dizelerinde mizahı da kullanarak bu hususu dikkatlere sunmaktadır. En azından İbrahim Peygamber kadar sorgulayarak, araştırarak inanılması gerektiği üzerinde durulur. *Derdim Başka* adlı şiirinde:

...

*Mart diyince kedi,
Hak diyince işçi
Ve neden ihtiyar değirmenci
Allah'a inanır düşünmeden?*

...

(Bütün Şiirleri, 48)

Ayrıca 1945'te yazdığı *Garip İçin Ön sözde* şuurlatımı izah ederken şu cümleyi de sarf eder: “Hani birtakım insanların Allah'ı kabul etmeleri gibi” (*Bütün Şiirleri; 1998, 21*). Başka şiirlerinde

de özellikle ölüm, ölümden sonrası ve öteki dünya ile ilgili fazla endişeli değildir. O, daha çok bu dünyayı ve yaşadığı anı bütün boyutlarıyla değerlendirmek gerektiği düşüncesindedir. *Ölüme Yakın* adlı şiirinde; çocuk saflığıyla metafizik konuların ağırlığı altına girmeksizin ondan sıyrılmayı seçer. Yaşarken yanlış ya da doğru, yapılanların hepsinin ölünce unutulacağına inanan insanlara karşı eleştirel bir yaklaşım içindedir:

...

*Ölürüz diye mi üzülüyoruz?
Ne ettik, ne gördük şu fâni dünyada
Kötülükten gayri?*

*Ölünce kirlerimizden temizlenir,
Ölünce biz de iyi adam oluruz;
Şöhretmiş, kadınmış, para hırsıymış,
Hepsini unuturuz.*

...

(Bütün Şiirleri, 89)

Açsam Rüzgâra adlı şiirde; Tanrıya hitabında “güzel” sıfatını kullanır. Bu hitap, Türk toplumunun Tanrı için kullandığı yaygın bir sıfattır. Bu da Orhan Veli'nin Allah inancındaki içtenliği ve samimiyeti gösterir:

...

Ne hoş, ey güzel tanrım, ne hoş

...

Ne hoş, ey güzel tanrım, ne hoş!

...

(Bütün Şiirleri, 153)

Orhan Veli, *Uzun Bir İstirabın Sonunda ve Bir Saadet Anında Gelecek Ölümün Türküsü* adlı şiirinde; öteki dünya ile ilgili iyimserdir. Cenneti, dünya güzelliklerine, hurileri ise kızlara benzetir.

Orhan Veli'nin şiirlerindeki din anlayışı birkaç söylemi dışında genelde umursamazdır. Ancak bu anlayış bir çocuğun dine yaklaşımı gibidir. Başka bir ifadeyle din ve inanç gibi çok özel ve önemli hususlarda bile onun çocuksu söyleminin, şakacı ve alaycı üslubunun etkisi görülmektedir. Fakat peygambere inanma hususunda bazı yaklaşımları İslam dinine olan inancı ve peygamberlik anlayışı hakkında bazı şüphelerinin olduğunu göstermektedir. Birkaç şiirinde vurguladığı ve bazı dizelerinde de bir “neden” sorusu, rahatlıkla anlaşılmalıdır. *Pireli Şiir*'inde;

...

Kimi peygambere inanır;

...

(Bütün Şiirleri, 113)

dizesi ile *Ben Orhan Veli* adlı şiirindeki;

...

*Ne başımda bulut gezdiririm,
Ne sırtımda mühr ü nübüvvet*

...

(Bütün Şiirleri, 194)

dizeleri, onun peygambere olan inancı ile ilgili yaklaşımının netlik arz etmediğini göstermektedir. O, İslam ve peygamberine karşı olmamakla birlikte samimice olmayan bir inanma ve inanç anlayışına karşı temkinli bir yaklaşımı sergilemektedir. Onun din ve Allah hakkındaki en belirgin yaklaşımı ise *Lakırdılarım* adlı şiirinde dile getirilmektedir:

1914'de doğdum,
15'de konuştum;
Hâlâ konuşuyorum.
Lakırdılarım ne oldu?
Gökyüzüne mi gitti?
Belki de hepsi geri gelecek
Tayyare biçimine girip
1939'da.

Allah varsa eğer
Başka bir şey istemem ondan.
Bununla beraber istemem
Ne Allahın olmasını,
Ne de işimin
Allaha kalmasını
(Bütün Şiirleri, 191)

Orhan Veli ve arkadaşları, yazma konusunda çoğunlukla Gerçeküstücülerle aynı düşünmektedirler. Aklın, ahlakın, geleneğin etkisinden kurtulmak düşüncesindedirler. Bu da çocuksu bir serbestliği ve söylemi gerektirmektedir. “Breton'a göre Sürrealizm, aklın hiçbir denetimi olmadan, her türlü estetik ve ahlak kaygısı dışında, düşüncenin yazılışdır” (Çetişli; 2014, 150). “Gerçeküstücüler, Tanrı ve din konusunda yazdıkları olumsuz düşünceleri sürdürmüşlerdir. Çokça eleştirilen ve gerçeküstücülere “hiçlikçi” damgasının vurulmasına neden olan bu Tanrıtanımazlık ya da Tanrı'ya kızgınlık, belki de onların yeni doğan bir çocuk gibi her türlü bilgiyi “naturist” bir ortamda özgürce ve isteğe bağlı olarak öğrenme isteklerinden gelmektedir. Bu, doğaya dönüşün özgürce ve çocukça bir isteği olabilir. Bu, aynı zamanda insana Tanrı'dan daha çok verilen bir değerdir” (Yazın Akımları;1981, 274).

Aşk ve Tabiat

Orhan Veli ve arkadaşları, dönemine kadar işlenegelen aşk anlayışını benimsememiş hatta aykırı yaklaşmışlardır. Özellikle Orhan Veli, aşk(lar)ını bile çocukça yaşamış ve anlatmıştır. “Garipçiler, aşk gibi coşkun bir duygusallığa ve dolayısıyla bireysel bir duyuya dayanan bir temayı dahi işleyişte poetikalarının gerektirdiği sınırlar içinde kalmışlar onu nesnel gerçekliğin içinde kabul etmişler ve toplum hayatının bir parçası olarak değerlendirmişlerdir” (Sazyek; 1996, 119-120).

Orhan Veli'nin Andre Breton ve Poul Eluard'dan şiir üstüne yaptığı çevirilerden birinde şöyle bir ifade geçer: “Ekmek, şiiirden faydalıdır ama aşk şiiirden faydalı değildir.” Orhan Veli, aşk temini de diğerleri gibi farklı bir ifade biçimi ile ele alır. Aşkı geleneksel edebiyatta ele alındığı gibi almadığı, anlamadığı ve yaşamadığı için yüceltmez. Tabiatın bir gereği ve gerçeği olarak yaşanan aşkın doğasını yine Garip anlayışıyla ele alır ve anlatır.

Onun şiirlerinde aşk, çoğunlukla ulvi duygulardan çok geçici gönül ilişkileri biçiminde dile getirilir. Bazen erotizm ve cinsellik onun aşkını bütünüyle sarar. Mahalleden herhangi birine yönelen bu duygu ve eğilimler, kah eski karısı kah şoförün karısı kah meyhaneden birisi veya bütünüyle yalanlanamayan günün *Dedikodusu*'ndan birisi, bir yosma ya da vesikalı birisine karşı da olabilmektedir. Hatta *Aşk Resmigeçiti*'ndeki sıralanan kadınlardan Münevver Abla, Aliye,

Nurunnisa, Ayten ve ...leksandra veya Beyaz Rus gibi beynelmilel olanları bile vardır. Bilinen biri veya bilinmese de Halime, Süheyla, Eleni, Melehat, Mualla gibi toplumun her kesiminden kadınlar görülmektedir.

Orhan Veli, hiç evlenmemiştir. O, *İş Olsun Diye* adlı şiirinde aşk ve kadından çok bir şair muzipliğini işlemiştir. Hayata karşı takındığı umursamaz tavrını, aşk ve kadına karşı da sürdürür. Sadece “kadınlar” değil, “Bütün güzel kadınlar...” ifadesiyle hem bütün güzel kadınların hem bütün kadınların kendini güzel bulması, değerlendirmesine gidilmektedir ki bu şiirinde muzipliğinin yanında bir çocuğun masumluluğu da sezilir.

Sevdaya mı Tutuldum adlı şiirde; kim olursa olsun aşkın mutlaka bir gün kapıyı çalacağını, bu duygu karşısında kişinin çaresiz ve aciz kalacağını belirtir. Aşkın gücü karşısında herkesin aynı çaresizliği yaşayacağını belirtmesine karşın bunun “salata” ile kıyaslanması, bir karşıtlık tekniği ve şaşırtma maksatlı kullanılır. *Güzel Havalara* adlı şiirde ise aşk, değişen havalara bağlanarak gelip geçici bir heves olarak değerlendirilir. Eski bir sevdadan kurtulan şair için artık bütün kadınlar, güzeldir. Çünkü onun gönlü hovardadır. Orhan Veli'nin aşk duygusunu en derin hissettiği şiiri, *Anlatamıyorum*'udur.

İstanbul pek çok yanıyla Orhan Veli'nin şiirlerinde yerini alır. Tarihi, sosyal ve doğal güzellikleriyle ele alınır. Ayrıca aşk ve İstanbul ayrılmaz bir ikili olarak onun şiirlerinde de görülür. Nasıl ki, Sürrealistler, Paris'i “mutluluk saçan cıvı cıvı bir kadın” olarak görürlerse, Orhan Veli'nin İstanbul'u da Paris'ten farklı değildir. Luis Aragon ve Andre Breton, Bonaparte sokağında aynı kadının -muhtemelen Nadja'nın- peşine düşerken (Yazın Akımları;1981,279) Orhan Veli ve arkadaşı Melih Cevdet de aynı kızı sevebilmektedir:

OKTAY'A MEKTUPLAR

II

...

Şu anda dışarıda yağmur yağıyor

Ve bulutlar geçiyor aynadan

Ve bugünlerde Melih'le ben

Aynı kızı seviyoruz.

(Bütün Şiirleri, 186)

İstanbulda birlikte tabiat da bütün canlılığı ve sevecenliğiyle Orhan Veli'nin şiirlerinde görülür. Aşkın, yaşama sevincinin vb. doğayla ve doğadaki varlıklarla ilişkilendirildiği bilinir. Orhan Veli, çocuklar gibi hiçbir zaman doğadan doğadaki varlık ve güzelliklerden kopmamıştır. Her zaman doğa karşısında bir hayranlık ve şaşkınlık yaşar:

“Deli eder insanı bu dünya; bu gece, bu yıldızlar, bu koku, bu tepeden tırnağa çiçek açmış ağaç”

(Bütün Şiirleri, 63)

Tabiata karşı çocuklar gibi şaşkın, çılgın ve hayrandır. Çünkü tabiata uyum sağlamayı en kolay çocuklar başarır. Çok rahat doğanın tabii bir parçasıymış gibi davranabilirler. Aslında bu da gerçekten bir kaçıştır. Şairler de biraz çocuk ruhludurlar. “... çocuklar gibi doğa da şairi çekiyor” (Bezirci; 1991, 75). Çocukça gözükse bile şairler de sık sık gerçeklerden korkar ve kaçarlar. “Gelenekle, toplumla, tarihle, dinle ilişkisi kalmamış bir kişinin [çocuklar da böyledir] doğaya sığınma, doğaya benzeme isteğini yansıtır” (Bezirci; 1991, 76). Çocuklar içinden çıkamadıkları bir durumla karşılaştıklarında yanlarında veya yakınlarında ne varsa onlara yönelir, onlara dikkat kesilirler. Bunun asıl sebebi başkalarının dikkatlerini de aynı yöne yönlendirmek istemeleridir. Hatta çevredekileri taklit eder, onlarla konuşur, onların bir parçasıymış gibi davranmaya çalışırlar.

Tabiata uygunlukları ve doğallıkları, çocukların en belirgin özelliklerindedir. En çok bunu ister ve severler. Her şeyin en doğal olanı onları cezbeder ve kendilerini doğanın ayrılmaz bir parçası olarak görürler. “Çocukluk yapmacığın, süsün bulunmadığı bir dünyadır. Basitliğin, yalınlığın, ilkelliğin hüküm sürdüğü kuralsız, çıplak bir dünya[dır]...” (Bezirci; 1991, 73). Çocukluk gibi doğa da şairi kendine doğru çekiyor ve derinden etkiliyor. Çocuklar, kendilerini doğada bulunan herhangi bir canlı, cansız, hayvan veya eşyadan biri gibi görür ve sayarlar. Bu yüzden yetişkin insanlara yönelik bir empatileri çoğunlukla yokken herhangi bir hayvan ya da eşyayla empatik ilgiler kurabilir, buna yönelik samimi davranışlar sergileyebilirler:

PIRPİRLİ ŞİİR

Uyandım baktım ki bir sabah,
Güneş vurmuş içime;
Kuşlara yapraklara dönmüşüm,
Pır pır eder durur, bahar rüzgarında
Kuşlara yapraklara dönmüşüm;
Cümle âzâm isyanda;
Kuşlara yapraklara dönmüşüm
Kuşlara
Yapraklara.
(Bütün Şiirleri, 90)

Mizah ve Gerçek

Garip ve Orhan Veli'nin şiirlerinde; humor, ironi, mizah hatta kara mizah sıkça görülür. Bu hususta Melih Cevdet'in “Biz üç arkadaş şiir yazarken nasıl şaka ediyorduk, bilemezsiniz...” (Özcan; 2005, 342) sözleri dikkat çekicidir. Yine garip şiiri için; “Dünyayı şakaya alıyorduk. Gerçekten devrimci bir şiir olduğunu sonra anladım. Çünkü bu şiir alaydan çıkmıştı. Alay etmezseniz hiçbir şey çıkaramazsınız. Biz düpedüz alay ettik” (Özcan; 20005; 342) tespitini yapar.

Orhan Veli, şiirlerinde gerçekle mizahı veya gerçeği mizahla beraber anlatabilen ender sanatçılardan biridir. Başka bir ifadeyle o, gerçeği mizah tadında tattırabilmektedir. Şair, gerçeği o kadar rahat ve güzel bir şekilde anlatır ki, acılar/gerçekler bile onun şiirlerinde bir mizansene dönüşür. Bu özelliği, düzyazılarında da rahatlıkla görülmektedir. Gerçek ve mizah, onun şiir dilinde mükemmel bir uyum içindedir. Birbirine zıt gözükken bu unsurlar öyle ifade edilir ki kendi tatlarının yanında başka tatlar da verir.

Orhan Veli, şiirlerindeki bu gerçek-mizah ikilemini, yaşamının bir yansıması olarak okuyucuya da aktarır. O, şiirlerinde bir kesimi yermek istediğinde genellikle bunu açık ya da dolaylı olarak yapar. Ancak bu yergisine espriyi de kattığı için kavgaya dönüştürmez. “Esprinin rolü düşmanca bir saldırıda aranabilir belki de. Nükte, bazı engeller yüzünden, düşmanımızın, bağıra çağıra söyleyemediğimiz, açıklayamadığımız, gülünç yanını sergilememize elveriyor ve espri sınırlamaların yeniden ortadan kaldırılmasına yardımcı ve kabul edilemez hale gelmiş zevk kaynaklarını bize geri veriyor, dinleyici tattığı zevk sayesinde kazanılıyor, bizim yanımızda yer alıyor” (Freud; 1996, 81). Orhan Veli, bunun en güzel yanının ve yolunun çocuksu söylem olduğunu belirlemiştir.

Orhan Veli, *Dedikodu* adlı şiirinde; acemi bir çapkının kendini savunurken düştüğü zor durumu, mizahî bir edayla anlatmaktadır. Şiirde dedikodu olarak anlatılanların hepsi kabul edilmekte; tam olarak doğru olmasalar bile iftira olmadığı da itiraf edilmektedir. Bazı şiirlerinde güldürmek, gülümsetmekle birlikte düşündürmeyi asla ihmal etmemektedir. Dolayısıyla şiirlerinde mizah çoğunlukla görülmektedir. *Bedava, Fena Çocuk, Delikli Şiir* adlı şiirler bunlardandır.

Orhan Veli'ye göre gerçeklik, toplumun yaşayışına ayna olmakla eş görülür. Gerçek ve gerçeklik, halkı ve haklıyı görüyor ve gösteriyorsa doğrudur. Ancak Garip hareketi, bir yanıla gerçeği, Gerçeküstüçülükle paralel olarak görmektedir.

Garip şairleri, ortaya koydukları şiirleriyle çevresindekilerden ‘garipsenme ve yadırganma’ tepkilerini almışlardır. Edebî çevrenin dikkatini çeken Garip hareketi de özellikle alay konusu olmaktan kurtulamamıştır. Bu hususta “*Melih Cevdet Anday’ın ‘Bizden öncekiler içinde en insafli olanlar bile söylediklerimizi gülümseyerek dinlerlerdi. Bu da bizi alaycılığa, sululuğa iterdi. Madem adam hesabına konulmuyorduk, biz de onların ‘adamlığı’ndan vazgeçerdik, olur biterdi*” (Sazyek; 1996, 52). Orhan Veli, bu garipsenme, yadırganma ve alaya alınmanın en büyük müsebbibidir. Yeni şiiri ve şair tipini aşırı ve aykırı davranışlarla destekler. Örneğin, “*Yenişehir’deki Atatürk Anıtına konmuş çelenklerden birini yüklediği gibi, çağrılı olduğu eve götürür ya da ‘bir baloncudan bütün balonları satın alıp sokak sokak dolaşır[mış]*” (Sazyek; 1996, 52).

Garip hareketinde şiir artık soylu olanın değil, sıradan insanın zevkine hitap etmektedir. Asil duygu ve düşünceler, soylu eylem ve yaklaşımlar, sadece belirli bir sınıf ya da kesimi oluşturan elitin değil, sıradan insanlara has sıradanlıkları şiire konu ederek onu bir grubun hizmetinden kurtararak özgürleştirmeyi hedeflemektedir. Soyulluk, yücelik ve kahramanlık dönemi geçmişte kalmış bu dönemin mirasını canı gönülden omuzlayacak kimse artık kalmamıştır. Bir yanı sıra süreç, bireyin kendine döndüğü, dönmesi gerektiğini zorunlu kılmaktadır.

O, alışılmadık yaklaşımlarıyla garipliğini ortaya koymaktan çekinmemiştir. Kendi zamanına kadar belirgin bir şekilde kullanılmayan bir çocuksu söylem geliştirmiş ve başarılı bir şekilde kullanmıştır. Orhan Veli’nin yapmaya çalıştığı son derece ciddi bir işi bir o kadar ciddiyetsizce gözüken bir yolla yapmaya çalışması ve başarılı olması gerçekten gariptir. O, “*sahte ciddiliğe öyle candan düşmandı ki, sahte ciddiliğe inat, en ciddi işlerini şakadanmış gibi yapardı*” (Bezirci; 1991, 3). En önemli konuları, en özenle seçilen ve işlenen temaları en umulmadık şekilde, başka bir ifadeyle çocukça yapması hem kendisi tarafından hem dönemince garip olarak değerlendirilmiştir.

Bu yüzden Orhan Veli, yaşamı ciddiye almamış bir şair olarak bilinir. Hatta hiçbir şeyi ciddiye almamakla eleştirilir. Onun yaşamının her bir evresinde bir çocukluk bulmak mümkündür. “*Hayatı fazla ciddiye almayan şair, yaşamı bir oyun gibi görmüş, bunun sonucunda, çoğu zaman çocuksu bir söyleyişle eser vermiştir*” (Erdal; 2009, 1152). Yaşamayı ciddiye almamış bir sanatçının ölümü ciddiye almaması gayet doğaldır. Henüz bir kesinlik olmamasına rağmen ona atfedilen *Ölümüm* adlı şiir için ciddi itirazlar söz konusudur. Ancak bu şiirin, insan hatta bütün canlılar için son derece önemli bir gerçeklik olan ölümü çocuksu bir söylemle ele alması, Orhan Veli’nin üslubuyla bağdaşmaktadır. *Ölümüm* adlı şiirin *Ben Orhan Veli* ve *İntihar* adlı şiirleriyle benzerlikleri bakımından dikkat çekicidir. Söz konusu şiirin gerçek sahibinin kim olduğu henüz netlik kazanmış değildir. Bu şiir, içeriği ve çocuksu söylemi/edasıyla Orhan Veli’yi de işaret etmektedir:

ÖLÜMÜM

*O sabah alnımda iki ter damlası konuşacak
Yorgun olarak öldüğüme dair
Benim Yeni Sabah’ı bir başkasına verecek gazeteci Yusuf
İskele kahvesinde çayım soğuyacak
İlk vapur yolcuları arasında olmadığının farkında bile olmayacaklar
Lâz müezzin hakkımda salâ verecek
İmam bildiğini okuyacak
Bozuk düzen makamından
Hiç Çamlıca kuşbaşı kar yağarken ölünür mü diyen
Yarıdan fazlası abdestsiz cemaatim olacak
Ve hepsi de
İyi biliriz diye yalan söyleyecekler
Ertesi sabah Cumhuriyet’te sülâlem sayılacak*

*Müessif bir irtihal denmiyecek
Ve nihayet
Başiboş hayatım gibi
Başiboş mezarım da taşsız kalacak.*

Sonuç

Sanat ve sanatçılar, yerli veya yabancı olsun bütün değişme, gelişme ve yeniliklerden olumlu veya olumsuz bir şekilde etkilenirler. Türk şiirindeki; I. Yeni veya Garip şiiri, İslamiyet öncesi ve sonrası Türk şiirinden etkilenmiştir. Garip hareketi ve Orhan Veli, Batı edebiyatından da etkilenmiştir. Özellikle Sürrealizm akımından belirgin olarak etkilendiği görülmektedir. Bizatihi Orhan Veli, Garip Ön sözünde bu etkilenmeden söz etmiştir.

Garip hareketi, mutlu ve güçlü azınlığın değil, geniş kitlelerin duyarlılığını hisseden çoğunluğun zekâsına dayanan bir dili kullanır. Bu dil, saf, sade ve sıradandır. Yeri geldiğinde geri dönüşleri de içerir. Kullanıcının başkalarına yönelik tenkidini içerirken aynısını kendine de yöneltir.

Orhan Veli ve arkadaşları, Garip hareketinin kurucularıdır. Önemli bir merhaleyi gösteren bu hareket, Türk şiirine yeni bir soluk kazandırmıştır. Hareketin şiir dilimiz üzerinde önemli etkileri olmuş ve yenilik olarak değerlendirilmiştir. Orhan Veli, hareketin en önemli üyesidir. Garip hareketinin ve Orhan Veli'nin şiirinde İslamiyet öncesi dönemden, Cumhuriyetin kuruluşuna kadarki sürecin izlerini bulmak mümkündür. Orhan Veli'nin en çok karşı çıktığı Divan şiirinin dilinden de etkilenmeler görülür.

Orhan Veli, şiirlerinde, çevresindekilerin getirdiği -hatta bazen zorladıkları - düzeni değiştirerek serbest şiiri ve daha somut bir dil olan çocuksu söylemi tercih etmiştir. Bu yönüyle yazdığı şiirler, her ne kadar şiir cemiyetleri tarafından eleştirilse de halktan büyük ilgi görmüştür. Okuyuculardan aldığı olumlu tepkilerin sonucunda duyduğu güvenle; kalem arkadaşları olan Melih Cevdet ve Oktay Rifat ile birlikte Garip hareketine öncü olmuştur.

Onun şiirlerinde kullanılan çocuksu söylem, benzetimleri güçlü kılmıştır. Çocuklardaki hayal dünyasının genişliği, şiirlerde kendi söylemleriyle yer alması anlamı güçlendirmiştir. Bu şiirlerdeki hayal inceliği ve derinliği sağlayan en önemli yönün kullanılan çocuksu söylem olduğu görülmektedir.

Garip hareketi ve Orhan Veli'nin şiirlerindeki büyüklerin/yetişkinlerin kurduğu dünyanın, çocuklar ve sanatçılar tarafından yetersizliği vurgulanmaktadır. Orhan Veli, cesur bir sanatçı olmasına rağmen yaşadığı, duyduğu, bildiği gerçeklerden zaman zaman korkmuş, kaçmış veya kaçmaya çalışmıştır. Bu kaçışında mizaha, ironiye, şakaya ve espriye sıkça başvurmuştur. Onun en büyük ve en belirgin kaçışı ise çocuksu söylemi kullanmasıdır. Daha doğrusu bu kaçışta çocuksu söyleme sığınmasıdır. Orhan Veli'nin şiirinde en çok dikkati çeken husus, hemen hemen her şiirinde görülen çocuksu söylemin çok başarılı bir şekilde kullanılmış olmasıdır.

Kaynaklar

Aktunç, Hulki (2011), Büyük Argo Sözlüğü (Tanıklarıyla), YKY, İstanbul.

Bezirci, Asım (1991), Orhan Veli Yaşamı, Kişiliği, Sanatı, Eserleri, Altın Kitaplar Yay., İstanbul.

Bindiğimiz Dal Orhan Veli Bütün Yazıları II (1982), (Hzl. Asım Bezirci) Can Sanat Yayınları, İstanbul.

Çetişli, İsmail (2014), Batı Edebiyatında Edebî Akımlar, Akçağ Yay., Ankara.

Erdal, Kelime (2009), Çocuk Edebiyatı Türlerinin Kullanımı Açısından Orhan Veli Kanık'ın Eserlerine Bir Bakış, International Periodical For the Languages Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4 /1-I.

Kanık, Orhan Veli (1990), Çeviri Şiirleri, İstanbul.

Kanık, Orhan Veli (1998), Bütün Şiirleri, İstanbul.

Kanık, Orhan Veli, (2012), Nasrettin Hoca Hikâyeleri, YKY, İstanbul.

Karaalioğlu, S. Kemal (yty), Edebiyat Akımları, İnkılap ve Aka, İstanbul.

Özcan, Tarık (2004), “Sultan Süleyman’dan Süleyman Efendi’ye İki Şiirin Metinler Arası Bağlamda Değerlendirilmesi”, FÜ. Sos. Bil. Dergisi C. 14, S2, s. 129-134, Elazığ.

Özcan, Tarık (2005), Şair ve Sözün Mahşeri Oktay Rifat, Akçağ Yay., Ankara.

Sanat ve Edebiyat Dünyamız Orhan Veli Bütün Yazıları I (1982), (Hızl. Asım Bezirci) Can Sanat Yayınları, İstanbul.

Sazyek, Hakan (1996), Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Garip Hareketi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Sigmund Freud (1996), Espri Sanatı (Çev. Erdoğan Alkan), Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1992), Edebiyat Üzerine Makaleler, Dergâh Yay. İstanbul.

Türk Dili Dergisi Yazın Akımları Özel Sayısı (1981), Ankara.

Timuçin, Afşar (2013), “Bir Şiir Devrimcisi: Orhan Veli Kanık” <http://www.aydinlikgazete.com/m/bir-siir-devrimcisi-orhan-veli-kanik-makale,27589.html> (07.01.2015 tarihinde ulaşıldı).

<http://kitap.radikal.com.tr/makale/haber/orhan-velinin-kayip-siiri-414813>(07.01.2015 tarihinde ulaşıldı).

<http://odatv.com/olumum-siiri-orhan-velinin-degil-fahri-erdincin-2801151200.html>(07.01.2015 tarihinde ulaşıldı).

TÜRK VE ALMAN SİYASET YAŞAMINDA KADIN FİGÜRÜ VE POLİTİK SÖYLEMLERİ. POLİTİK DİLBİLİM İNCELEMESİ, ANGELA MERKEL VE TANSU ÇİLLER ÖRNEĞİ

*Women Figure in Turkish and German Political Life and Their Political Discourses. A Study of
Political Discourse Analysis, Angela Merkel and Tansu Çiller*

Onur YILMAZ¹

ÖZET

Bu çalışmada Türk siyasi yaşamına damgasını vurmuş ve 1993-1996 yılları arasında başbakanlık görevini yapmış olan ilk kadın başbakan Tansu Çiller ile günümüz Alman siyasetini şekillendiren ve 2005 yılından itibaren ilk kadın şansölye olarak görevini sürdüren Angela Merkel'in hükümet programlarında kullandıkları dil incelenmiştir. Çiller ve Merkel, kendi ülkelerinde seçimle gelen ilk kadın başbakanlar olmalarından dolayı iki ülke tarihi için de önemli iki karakter olmuşlardır. Siyaset yaşamında etkili konuşma önemli bir yer tutmaktadır ve bundan dolayı konuşmalarda söz sanatları sık sık kullanılmaktadır. Çalışmada, bu iki önemli kadın başbakanın söylemlerinde yararlandıkları söz sanatlarından mübalağanın kullanımı araştırılmıştır. Ayrıca söz konusu bağlamda, kullanılan sıfatlar incelenmiş ve hangi sıfatların derecelendirilip hangi sıklıkta kullanıldığı tespit edilerek söylem dilini belirleyen faktörlerden birine dair değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar sözcükler: Mübalağa, şansölye, başbakan, politik söylem, politik dilbilim.

ABSTRACT

This study analyzes the language used by Tansu Çiller and Angela Merkel in their government programs. Çiller was the first female prime minister of Turkey, who was in charge of the government between the years 1993 and 1996 and left her mark in the history of Turkish politics. Merkel is the first female chancellor of Germany, who has been in charge of the government since 2005 and has been influential in shaping the German politics. Both prime ministers have significance in the sense that they are the first elected female prime ministers of the two countries. Delivering effective speech is an important component of political life; for this reason, politicians make frequent use of figures of speech to enhance their message. This study investigates the use of hyperbole in the political discourse of Çiller and Merkel. The study will examine in this context the adjectives used by the two politicians by paying specific attention to the frequency they were used and their grading in terms of comparative and superlative forms.

Key Words: Hyperbole, chancellor, prime minister, political discourse, political linguistics.

GİRİŞ

Politika ve dil, ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlı iki kavramdır. Dil aracılığı ile siyasi düşünce yayılmakta ve eyleme dönüştürülebilmektedir. Politikanın gücü, kullandığı söyleme ve dile bağlıdır. Siyasi söylem içerisinde bazı kalıplar kullanılmakta ve bu kalıplar zaman içerisinde siyasi söylemin etki alanını belirlemektedir. Siyaset bilimi ve dilbilim alanlarını birleştiren politik dilbilim alanı, diğer dilbilim alanlarından daha yenidir. Niehr'e göre politik dilbilim, dilbiliminin disiplinler arası alanlarından birisidir. Bu alanın sınırlarını belirlerken sadece politikacıların yaptıkları konuşmaları veya yazdıkları metinleri düşünme eğilimi içinde olursa da, gün içerisinde yapılan siyaset dışı ama içerik olarak siyasi konuşmalar da bu alanın içine dahil edilmelidir (Niehr, 2014, s.15).

Siyasi erk, kullandığı dil ile kendi özelliklerini ortaya koyar. Politik konuşmaların iki genel özelliği dikkat çekicidir. Politik söylem içerisinde o siyasi gücü temsil eden öğeler, fikirler belirli anlatım teknikleri ile yerleştirilir. Buna örnek olarak seçilmiş kelimelerin yeni anlamları ile sürekli tekrarlanması gösterilebilir. Diğer özellik ise söylemin siyasi erkin hedefi doğrultusunda dinleyenleri ikna etmesi için söz sanatları ile zenginleştirilmesidir. Bu ikna süreci söylem içerisinde karşılıklı etkileşimi ortaya koyar.

¹ Dr., Hacettepe Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü ANKARA Mail: onur.yilmaz@hacettepe.edu.tr

Politikada kullanılan dil, kendi içinde bir iletişim modeli oluşturmaktadır. Bu modelde konuşmayı gerçekleştiren politikacı *gönderici*, bu konuşmayı dinleyen yani ikna edilecek olan kitle ise *alıcı* konumundadır. Saussure'ün gösterge modeli, politik dilbilim içerisinde değişikliğe uğrayarak erkin söylem üzerindeki etkisini ortaya koymuştur. Buna ek olarak Girnt, ortaya koyduğu modelde ideolojinin göstergenin içeriğini belirlemede oynadığı rolü göstermiştir. Bu model içerisinde ideoloji, gösterge ve gerçeklik arasında yer alarak kitlenin etkilenmesi için gerekli zemin oluşturulmuştur (Girnth, 2002, s.42).

Politik söylem, etkili olmak istediği alanın hatlarını çizirken bunu kendi kontrolü altında olan araçlarla gerçekleştirir. Eker, erk ve dil arasındaki ilişkiyi açıklarken kamu görevlilerinin, yani erkin uygulayıcılarının dili kullanmalarını örnek olarak göstermiştir. Ona göre kamu görevlileri dili kendi anlamlandırdıkları ve belirledikleri biçimde değil, temsil ettiği kamunun çıkarlarını gözetken bir biçimde kullanmalıdırlar. Yani kamu mensuplarının siyasi egemenliğin icra aracı olan ölçünlü dili yeterli ve etkili biçimde kullanma zorunluluğu vardır. Yeterli ve etkili nitelmesi, sınırlarının çizilmesi, ölçütlerinin belirlenmesi zor olmakla birlikte, bildirişimin en az kayıpla sağlanması şeklinde değerlendirilebilir (Eker, 2007, s.129).

Söz sanatları sözün olduğu her yerde kullanılmaktadır. Politik söylem içerisinde bu gerçeklik Antik Yunan'dan beri süregelen bir şekilde kendini göstermektedir. Çok sayıda söz sanatı arasında abartma sanatı politikada farklı seviyedeki metinlerde karşımıza çıkmaktadır. Bir sözü abartarak kötülleme ya da güzelleme yapılabildiği gibi, dikkati başka bir konuya ya da sadece o konuya çekmek için sık sık kullanılmaktadır. Abartma genelde derecelendirme sıfatları ile birlikte kullanılarak yapılmaktadır. Abartmanın bir diğer özelliği ise siyasi söylem içerisinde muhaliflerin karşı argüman üretmesini engellemektir. Wernicke, siyasi söylemin özelliklerini şu şekilde belirlemiştir: Kullanılan dil, duygulara hitap etmelidir, bunun için söylemin içerisinde sıfatların derecelendirilerek kullanılması, sürekli tekrarların yapılması, genel geçer kelime gruplarının sık sık kullanılması ve söz sanatlarının etkin bir şekilde yer alması gerekmektedir. Ayrıca muhalif olanların yerilmesi, askeri, dini ve saldırgan motifler içeren kelimelerin öne çıkarılması bu maddelerden biridir (Wernicke, 1974, S. 154).

Siyaset içerisinde kadınların rol alması demokrasi aracılığı ile yaygınlaşmıştır. Jamieson, siyasette kadınların yer almasının kolay olmadığını ama zaman içerisinde yaygınlaştığını belirtir: "Bazen bir kadının bir şeyleri değiştirmesi, o kadının belki bir anne olması; belki yaşlı anne-babasına bakması; belki ayrımcılığa maruz kalmış olması; ya da belki ekonomi dünyasında yaşadığı bu deneyimlerden birkaçından birden kaynaklanan bir değişim olabilir... bu tür şeyler değişim yaratır" (Jamieson, 1995, s. 48).

Kadın figürü, gelişmiş toplumlarda bile hala erkekler ile karşılaştırıldıklarında cinsiyetlerinden dolayı sorgulanabilmektedir. Bacha bu sorgulamayı çalışmasında, Merkel seçimleri kazanıp şansölye olduğunda Almanya tarihinde bir ilk gerçekleşir şeklinde aktarmakta, Merkel'in seçimlerde kadın olma kozunu oynamak yerine bunu saklamaya çalıştığını belirtmektedir. Ayrıca Merkel'in seçimlerde yarışırken yalnızca politikacı kimliğini ön planda tuttuğunu aktarmaktadır (Bacha, 2007, s. 69).

Almanya ve Türkiye tarihsel süreçte çok sık bir araya gelmiş iki ülkedir. İki ülkede savaş sonrasında yeniden kurulmuş ve parlamenter sisteme geçmiştir. Türkiye'de 1934'te, Almanya'da ise 1918 yılında kadınların seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Alman Federal Meclisi'nin verilerine göre 2014 yılı itibarıyla mecliste 631 milletvekili bulunmaktadır. Kadın milletvekilleri sayısı ise 230 olarak meclisin yüzde 36,5'ini oluşturmaktadır (Kürschners Volkshandbuch, 2014). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 2014 yılı itibarıyla toplam 536 milletvekili bulunmaktadır. Bunun sadece 77 tanesi kadın milletvekilidir. Kadın vekillerin oranı yüzde 14,37'de kalmaktadır (www.tbmm.gov.tr, 2014). Alman Meclisi'nde bulunan kadın vekil sayısı Türkiye'dekinin iki katından fazladır. Bu sayılar kadınların Almanya meclisinde daha aktif rol aldığını göstermektedir.

Tansu Çiller, 1993 ve 1996 yılları arasında başbakanlık görevini üstlenmiştir. Kendisi üniversitede ekonomi dersleri vermiş, siyasi yaşamda adı Doğru Yol Partisi'ne başkan seçildiği

zaman duyulmuştur. O dönemde kurulan SHP - DYP koalisyon hükümetine başkanlık ederek Türkiye'nin ilk ve tek kadın başbakanı olmuştur. Bu koalisyon hükümeti içerisinde 1996 yılından 1997 yılına kadar da Dışişleri Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı görevlerini sürdürmüştür.

Angela Dorothea Merkel, 10 Nisan 2000 tarihinden itibaren Hristiyan Demokrat Birliği'nin (CDU) başkanlığını yürütmektedir. Kendisi 2005 yılında şansölye olarak seçilmiş ve o günden beri Alman hükümetini yönetmektedir. Fizik eğitimi gören Merkel, doktorasını kuantum fiziği üzerine yapmıştır. 2005 yılında göreve geldiğinde Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD) ile bir koalisyon hükümeti kurmuş, ardından 2009 yılında yapılan seçimlerle tekrar şansölye seçilmiş ve diğer bir koalisyon hükümetini bu kez Hür Demokrat Parti (FDP) ile kurmuştur.

AMAÇ VE YÖNTEM

Söylem çözümlemesi yapılırken metinler öncelikli değerlendirilmesi gereken öğelerdir. Bir diğer öğe ise çözümlemede bize yol gösterecek olan pusula, yani siyasi düşüncenin kendisidir. Kula'ya göre siyasi erkin bir amaca ulaşmak ya da bir ileti vermek amacıyla, belli bir bütünlük içinde sözü söze bağlayarak oluşturduğu söylem, her zaman bir erk ilişkisini ve bu erk ilişkisini yansıtan ideolojiyi içerir. Bu yüzden erki sorunlaştırabilmek için ilkin ideolojik söylemin eleştirel değerlendirilmesi gerekir (Kula, 2009, s. 158). Söylemin içeriği çözümlenirken en önemli kısımlardan biri de onu söyleyen kişi veya kişilerdir. Sözü kullanan kişinin genç, yaşlı, tecrübeli, tecrübesiz, erkek ya da kadın olması önemlidir. Çalışmaya yön veren başlıca olgu bu farklılıklar olmuştur. Kadın figürlerin söylem içerisinde ortaya koyduğu farklılıklar ya da benzerlikler yapılan karşılaştırılma ile ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada geçmişten günümüze kadar farklı sebeplerle işbirliği içerisinde bulunan iki ülkenin, Almanya ve Türkiye'nin ilk ve tek kadın başbakanları olma özelliğini taşıyan ve bu özellikleri ile tarihe damga vuran Tansu Çiller ve Angela Merkel'in hükümet programları çerçevesinde mecliste yapmış oldukları konuşmalar incelenmiştir. Bu konuşmalarda yer alan sıfatlar tespit edilmiş ve derecelerine göre sınıflandırılmıştır. Bu sıfatların kullanım sıklıkları ve hangi kelimeler ile birlikte kullanıldıkları tespit edilmiş, abartma (mübalağa) sanatının sıfatlar aracılığı ile ne ölçüde kullanıldığı ve söylem içerisinde kullanılarak iki ülke arasında ne tür benzerlik ya da farklılık ortaya koyduğu ortaya çıkarılmıştır.

BULGULAR VE YORUMLAR

Almanya ve Türkiye birbirinden farklı kültürlerle sahip iki ülkedir. Ancak buna rağmen geçmişten günümüze süregelen bağları bulunmaktadır. Almanya'da yaşayan üç milyona yakın Türk kökenli göçmen politik olarak da iki ülkenin bağına arttırmaktadır. Çalışmada kullanılan veriler iki ülkenin izlediği politikaları anlamak açısından yol gösterici niteliktedir. Yaşamın bir çok alanına dair planlar, öngörüler yapılan meclis konuşmasında yer almaktadır. Bu konuşmalarda tespit edilen derecelendirme sıfatları ve bunlarla birlikte kullanılan kelimeler aşağıda sıralanmıştır.

Tablo 1. Angela Merkel'in Meclis Parti Programı Konuşması

Şansölye		Angela Merkel
En + Sıfat	Daha + Sıfat	Birlikte Kullanıldığı Kelime
Sehr geehrten Çok saygıdeğer		Damen und Herren Bayanlar ve Baylar
Höchste En üst seviyede		Neuverschuldung Yeniden borçlanma
	Deutschland stärker Almanya daha güçlü	Herauskommt Ortaya çıkacak
	mehr für daha çoğu	Unternehmen İş dünyası için
Erfolgreichste x 3 En başarılı		Bundesregierung x3 Federal Hükümet
den tiefsten en dipteki		Stand seviye
	Mehr Daha çok	Teilhabe, katılım

	Mehr Daha çok	Chancen fırsat
ganz großen oldukça büyük		Projekte Projeler
	mehr Daha çok	Arbeitsplätze İş imkanı
sehr fragilen Çok kırılğan		Umfeld Ortam
	mehr freiheitliche daha özgür	Politik politika
ganz großen oldukça büyük		Herausforderungen Rekabet
sehr positive Çok olumlu		Antworten Yanıt
	besser daha iyi	darstellen betimlemek
	länger daha uzun	Lebensdauer Yaşam süresi
	länger daha uzun	Leben yaşam
	Beser Daha iyi	wäre olmak
wichtigste en önemli		Faktor faktör
Geringste En kıt		Europa Avrupa
Engste En dar		Abstimmung oylama
	Weniger Daha az	Schulabbrecher Eğitimi yarım bırakan
	mehr daha çok	Migrantinnen und Migranten göçmen
	mehr Daha çok	Getan yapılan
	mehr daha çok	İnvestiert Yatırım
	Mehr Daha çok	Zeit zaman
	mehr daha çok	auftauchen ortaya çıkan
	Mehr Daha çok	Tun yapılan
	Mehr Daha çok	Investitionen yatırım
	Beser Daha iyi	Vernetzen ağ
	Beser Daha iyi	Werden olmak
	besser daha iyi	İnvestieren
	Schnelleren Daha hızlı	Einbau yapılanma

Tablo 1 içerisinde verilen bilgileri analiz ederken kullanım sıklıkları ve sıfatların birlikte kullanıldığı kelimeler temel alınmıştır. Almanya şansölyesinin yaptığı konuşmalardan elde edilen bilgiler şu şekilde yorumlanabilir:

Angela Merkel: 3 tane en başarılı (erfolgreichste) sıfatı, 12 tane daha fazla (mehr) sıfatı, 6 tane daha iyi (besser) sıfatını kullanmıştır. Bu sıfatları en başarılı Alman Hükümeti, Almanya'nın daha güçlü ortaya çıkması, en çok yatırım, göçmenlik ve zaman bağlamında kullanmıştır.

Ekonomi alanında ilk büyük endüstri ülkesi (erstes grosses Industrieland) tamlamasını, en yüksek yeni borçlanma tamlamasını kullanmış (höchste Neuverschuldung), işletme, girişim için daha fazlası (mehr für Unternehmen) ifadesini kullanmış, daha fazla iş yerleri (mehr Arbeitsplätze) ifadelerini kullanmıştır.

Politika alanında devasa proje (ganz großen Projekte), daha özgür politika (mehr freiheitliche Politik) gibi kalıplar dikkati çekmektedir. Ayrıca vatandaşları doğrudan ilgilendiren konularda da bu derecelendirme sıfatlarını kullanmıştır. Daha uzun yaşamak, daha uzun yaşam süresi (länger Lebensdauer, leben) daha fazla göçmen (mehr Migrantinnen und Migranten), daha yaşlı insanlar (ältere Menschen) sosyal hayata dair kullandığı sözcüklerdir.

Çok eğitim (viel Ausbildung), daha az eğitimi yarıda bırakma (weniger Schulabbrecher), yeterli olmayan çocuk bakım yerleri (wenige Kinderbetreuungsplätze) sosyal hayata ve eğitime dair dikkat çeken ifadelerdir.

Derecelendirme sıfatlarının yanında Merkel, ekonomi ile ilgili ekonomik durum (wirtschaftliche Lage), orta vadeli finans planlaması (mittelfristigen Finanzplanung), alt ve orta gelir (unteren, mittleren Einkommen), pek çok iş yeri (viele Betriebe) ifadelerini kullanmıştır.

Tablo 2. Tansu Çiller'in Meclis Parti Programı Konuşması

Başbakan	Tansu ÇİLLER	
En + sıfat	Daha + Sıfat	Birlikte Kullanıldığı Kelime
Yüce x2		Meclis x2
mutlak		üstünlük
	daha yakın	işbirliği
	çok daha	profesyonel
son derece ciddi		tehdit
baş döndürücü		boyutlar
yüce		meclis
son derece önemli		gelişmeler
	daha yararlı	katkı
	daha zamanlı	katkı
	daha çok	katkı
	daha etkin	hal
en kısa		süre
	daha iyi	gelir
fevkalade yüksek		stok
en kısa		zaman
	daha rahat	yaşam
en iyi		sosyal ortam
en kısa		zaman
mega		proje
en uygun		model
	daha az	çaba
	daha verimli	hal
	daha yoğun	çalışma
en iyi şekilde		
en küçük		ünite
en etkin		yol
en önemli		unsur
en derin		saygı
en genç		filo
sürdürülemez		boyut
	daha iyi	fiyat
en öncelikli		mesele
en geniş şekilde		

en önemli		görev
en hayati		öncelik
en ağırlıklı		mali piyasa
	daha iddialı	zenginlik
	daha güçlü	zenginlik
en eski		medeniyet
en etkili		çözüm
hayati		önem
	daha etkin	hal
olağanüstü		hal
yüce		heyet

Türk başbakanının yaptığı konuşmalardan elde edilen veriler ise şunlardır:

Tansu Çiller: 2 tane daha çok (bir tanesi çok daha) sıfatı, 5 tane yüce sıfatı, 3 tane yüce meclis tamlamasını kullanmıştır.

Ekonomi alanında daha güçlü zenginlik, daha iddialı zenginlik, en ağırlıklı mali piyasa, daha iyi gelir, daha yoğun çalışma, daha iyi fiyat, en ağırlıklı mali piyasa gibi kalıplar kullanırken, sosyal hayata dair daha rahat yaşam, en iyi sosyal ortam kalıplarını tercih etmiştir.

Ayrıca Tansu Çiller konuşmasında ekonomik hayata dair bazı sıfat tamlamaları kullanmıştır: Hayati önem, büyük önem, özel önem, etkin, cesur, kalıcı önlemler, etkin önlemler, ekonomik, sosyal hedefler, saldırgan Pazar ekonomileri, ucuz konut, kredi, yüksek gelir, ek vergi, kayıt dışı ekonomi, ekonomik işbirliği, adil ücret, döner sermaye, çok taraflı ticaret, serbest ticaret, orta boy işletme, ek kredi, istihdam, mali reform, reel kredi, yerli borsa, sağlam finansman, yabancı para, dış pazar, ticari anlaşma, ekonomik insani yardım, ekonomik iktidarsızlık, gerçekçi döviz kuru, mali piyasa, zenginlik, güçlü işletme, küçük sanayi, serbest piyasa, ek bütçe, uygun kredi, ekonomik sorunlar, yüksek çıkarlar, üstün çıkarlar bu kullanıma dair örneklerdir.

Sosyal hayat için, genç ve dinamik nüfus, çağdaş yaşam tarzı, açık toplum gibi ifadeler; politika ile ilgili de demokratik rejim, dış politika, siyasi idare, yaratıcı, özgür düşünce politikası, modern dış politika, teşvik edici politika, açık, yapıcı, teşvik edici politika, kapsamlı, kararlı politika ifadelerini kullanmıştır.

Hükümet ve devlet ile ilgili ise yeni, bağımsız devlet, yeni hükümet, bağımsız ülke, dürüst yönetim, bilimsel yönetsel özerklik, çoğulcu demokratik sistem, açık saydam yönetim, yeni özel idare sistemi, bağımsız ülke, meşru yönetim, kararlı cesur hükümet, dürüst yönetim, çoğulcu demokratik sistem, demokratik rejim, itibarlı, güçlü Türkiye ifadelerine konuşmalarında yer vermiştir.

Merkel ve Çiller, konuşmalarında belirli kalıpları benzer şekillerde kullanmışlardır. Örneğin Çiller 1 defa itibarlı, güçlü Türkiye; Merkel ise 3 kere en başarılı Alman Hükümeti (erfolgreichste Bundesregierung) tamlamasını kullanmıştır.

En çok dikkati çeken kullanım ise ekonomi alanında iki başbakanın da mega, devasa proje kavramını kullanmalarıdır. Bu kullanım, diğer Alman ve Türk başbakanlar ile karşılaştırıldıklarında sadece Merkel ve Çiller'e özgü bir kullanım olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaman ve hedef kavramları her iki liderde de karşımıza çıkmıştır. Ayrıca derecelendirme sıfatlarını Merkel eğitim alanında da kullanırken bu kullanım Çillerde karşımıza çıkmamaktadır.

SONUÇ

Her iki ülkenin kadın başbakanları incelendiğinde, konuşmalarında genel devlet politikasına uygun kalıplar kadar kendilerine has kullanımlar da geliştirdikleri ortaya konmuştur. Scharloth, Merkel ile ilgili yaptığı siyasi analizde kadın rolüne atıfta bulunarak, onun diğer rakiplerine göre konuşmalarında daha çok duygusal etkisi olan ifadeler kullandığını, ama bunun yanında da ifadelerinde kanıt dayalı kelimeler seçtiğini vurgulamıştır (Scharloth, 2013).

Tansu Çiller üzerine yazdığı kitabında Gökmen, onun kadın rolünü Tansu Çiller'in çevresinde sadakatle duran bütün erkekler, ona platonik aşık olan erkeklerdir. Bu erkekler, erkeklik duyguları gelişmiş, dürüstlük, yiğitlik ve mertlikten ödün vermeyen türdendirler ifadesi ile aktarmıştır. Ayrıca Gökmen; Çiller, *dişi* olduğunun çok farkında ve bunu kullanmayı da çok iyi biliyor, ifadesi ile Başbakanın kadın figürü olarak yönetimde nasıl algılandığını net bir şekilde gösteriyor (Gökmen, 1999, s. 89).

Her iki kadın lider konuşmalarında birbirine yakın kelimeler kullanmış ve benzer derecelendirme sıfatları ile ifadeyi güçlendirmişlerdir. Farklılıklar genel olarak görevde buldukları dönem gereği ortaya çıkmıştır. Sıfatların derecelendirilerek abartı söz sanatı olarak politik söylemde kullanılması oldukça yaygındır. Bu çalışmada da bu kullanımın sıklığı ortaya çıkmıştır. Politikanın kendine has dil kullanımında genel ideoloji her zaman belirleyici olmuştur. Seçilen kelimeler ve seçilen konular siyasi gücün istediği yönde dinleyenleri etkilemek için siyasi metinlerde kullanılmaktadır. Hitabet gücü o söylemi gerçekleştiren kişiye bağlı olarak değişmektedir. Ses tonu, dış görünüş, vurgular söylemin gücünü arttırmaktadır. Kadın figürü erkek egemen bir topluluk olan siyaset içerisinde özellikle dikkati çekmektedir. Almanya 1949, Türkiye ise 1923 yıllarında kurulduklarından günümüze kadar sadece bir kere kadın başbakan tarafından yönetilmiştir. Tansu Çiller'in 3 yıl süren görev süresine karşın Angela Merkel seçildiği 2005 yılından günümüze kadar başbakanlığını sürdürmektedir. Merkel ve Çiller, kadın figürü olarak toplumda büyük değişimlere sebep olmuşlardır. Kitleler tarafından sadece birer politikacı olarak değil, kadın rolleri ile de algılanmış ve seçilmelerinde olumlu ya da olumsuz etkiye bu rolden dolayı maruz kalmışlardır. Erkek egemen olduğu düşünülen siyaset yaşamında iki ülke için de örnek teşkil eden Çiller ve Merkel, geçmişten günümüze kadar askeri, ekonomik, siyasi ve sanat gibi çok farklı konularda ilişki içinde olan iki ülkenin ilk ve tek kadın başbakanları olarak tarihe damga vurmuşlardır (Eker, 2007, s. 130). Her iki başbakan da bu zorlu rolü gerektiği gibi oynamaktadır. Kadınların siyasetteki yeri, gün geçtikçe tüm dünyada farklı ölçülerde önem kazanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Bacha, C. H. (2007). *Warum nicht gleich? Vs Verlag.*
- Burkhardt, A. (2003). *Politik, Sprache und Glaubwürdigkeit : Linguistik des politischen Skandals Westdt. Verlag.*
- Eker, S. (2007). *Toplum-Dilbilim, Dil Planlamaları Ve Kamu Mensuplarının Dil Kullanımı. Gazi Türkiyat, 127-135.*
- Gökmen, Y. (1999). *Sarışın Güzel Kadın. Doğan Kitap.*
- Girnth, H. (2002). *Sprache und Sprachverwendung in der Politik. De Gruyter Mouton.*
- Grünert, H. (1983). In: *Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht 14,Heft 52.*
- Jamieson, K. H. (1995). *Beyond the Double Bind: Women and Leadership. Oxford University Press.*
- Kürschners Volkshandbuch . (2014, 11 18). 11 18, 2014 tarihinde <http://www.bundestag.de/>: <http://www.bundestag.de/service/glossar/K/kuerschner/249700> adresinden erişildi.
- Kula, O. B. (2009). *Marksist İdeoloji ve Edebiyat. Kanguru Yayınları, Ankara.*
- Niehr, T. (2014). *Einführung in die Politolinguistik. Vandenhoeck & Ruprecht.*
- Scharloth, J. (2013). <http://polittrend.de/>. 2014 tarihinde erişildi.
- Schumann, H.-G. (1991). *Sprache statt Politik? Politikwissenschaftliche Semantik- und Rhetorikforschung. Hrsg. von Manfred Opp de Hipt und Erich Latniak.*
- Wernicke, U. (1974). *Handwerk und Technik. Hamburg.*
- [www.tbmm.gov.tr.](http://www.tbmm.gov.tr/) (2014, 11 18). 11 18, 2014 tarihinde <http://www.tbmm.gov.tr/>: http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.dagilim adresinden erişildi.

ANGELA CARTER'S THE BLOODY CHAMBER: A FEMINIST STYLISTIC APPROACH¹

Angela Carter'in The Bloody Chamber Adlı Anlatısı: Feminist Değişimsel Bir Yaklaşım

Seda ARIKAN²

Abstract

Stylistics, the study of a writer's style, has incorporated various approaches, especially in the last few decades. Therefore, feminist stylistics based on the theories of feminist criticism appears as a significant approach defining "woman" and her place not only in society, but also in language. By examining male domination in society and literary works, feminist stylistics tries to present a counter-image of women both in language and social construction. The tendency of current feminist stylistics mostly focuses on the idea that there is a significant "women's writing and style" that differs from men's. These linguistic and thematic differences that are called "genderlect" or "gendered sentence" in women's writing are the main interest of feminist stylistics. This study will depict the "genderlect" and "gendered" style in Angela Carter's *The Bloody Chamber*.

Carter's *The Bloody Chamber*, a collection of re-written traditional fairy tales, "extracts the latent content from the traditional stories" in Carter's words. Ten stories in the collection handle the topics of marriage, sexuality, gender roles, and female liberty with a subverting point of view. In this article, three stories narrated by female first-person narrators in this collection will be analyzed in terms of lexico-semantic items in the narration, and Carter's style as an example of *écriture féminine* will be examined with regard to feminist stylistics.

Key Words: feminist stylistics, Angela Carter, *The Bloody Chamber*, genderlect, gendered style.

Özet

Bir yazarın yazın üslubunu inceleyen deyişbilim özellikle son yirmi otuz yıldır çeşitli yaklaşımları bir araya getirmiştir. Bu nedenle, feminist eleştiri üzerine temellenen feminist deyişbilim, kadını ve kadının konumunu sadece toplumda değil dilde de tanımlayan önemli bir yaklaşım olarak ortaya çıkar. Feminist deyişbilim, toplumdaki ve edebi eserlerdeki erkek egemenliğini inceleyerek, hem dil hem de toplum yapılanmasında kadın için bir karşı-ime sunmaya çalışır. Mevcut feminist deyişbilim yaklaşımı, erksel olandan ayrılan önemli bir "kadın yazını ve deyişi" olduğu fikrine yoğunlaşır. Kadın yazınındaki "toplumsal cinsiyet değişkesi" ya da "toplumsal cinsiyetli deyiş" olarak adlandırılan bu dilbilimsel ve tematik farklar feminist deyişbilimin en temel ilgi alanıdır. Bu çalışma, Angela Carter'ın *The Bloody Chamber* adlı anlatısında "toplumsal cinsiyet değişkesi" ya da "toplumsal cinsiyetli deyiş"i dile getirecektir.

Geleneksel masalların yeniden yazıldığı bir derlem olan Carter'ın *The Bloody Chamber* anlatısı, Carter'ın kendi deyişiyle "geleneksel öykülerdeki gizil içeriği ortaya çıkarır". Derlemdeki on öykü evlilik, cinsellik, toplumsal cinsiyet ve kadın özgürlüğü konularını düzeni bozan bir bakış açısı ile ele almaktadır. Bu makalede, derlemden seçilmiş, birinci şahıs kadın anlatıcılar tarafından aktarılan üç öykü anlatıdaki sözcük-anlambilimsel öğeler açısından irdelenecek, *écriture féminine* örneği olarak Carter'ın üslubu feminist deyişbilim bakımından incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: feminist deyişbilim, Angela Carter, *The Bloody Chamber*, toplumsal cinsiyet değişkesi, toplumsal cinsiyetli deyiş.

Introduction

"To narrate is to exercise power" says distinguished literary critic Terry Eagleton³ and the twentieth century witnessed many writers narrating to subvert earlier power relations, creating a

¹ This article is a revised and expanded version of a paper with the same title, presented at 15th International Stylistics Symposium at Akdeniz University in October-2015.

² Assist. Prof. Dr. Fırat University Faculty of Humanities Department of Western Languages and Literatures
e-mail: bulutsedaarikan@gmail.com

new perception of those relations. Feminism –parallel with feminist criticism– was one of the prominent voices that stood against the dominating powers, especially patriarchy. When for feminists “[v]alue, speech, image, experience and identity” became “the very language of political struggle” (Eagleton, 2003, 47), many women writers started to decode the latent meanings in texts narrated by ruling sexist male ideology and to retell some earlier writings from the female point of view. In terms of the intention of women writers to retell the texts serving for patriarchal power, it could be said that fairy tales took the leading place. Fairy tales that go beyond being a part of certain cultures have the significant effect to reflect the background of a society, and also to contribute to the creation of a collective unconscious. When Carl Jung published studies in the first half of the twentieth century that stressed the substantial impact of collective unconscious, and its certifying elements that are the archetypes found as common representatives in different cultures, the myths, legends and fairy tales became more of an issue for feminist criticism to analyze the discourses of patriarchal power. In this respect, the feminist novelist Angela Carter –in her collection of short fiction *The Bloody Chamber* published in 1979– retold traditional fairy tales known and even internalized by many people. Carter clearly mentions that her intention “was not to do ‘versions’ or, as the American edition of the book said, horribly, ‘adult’ fairy tales, but to extract the latent content from the traditional stories” (Haffenden, 1985, 80). This latent content that establishes the collective unconscious of humanity about female and male identities and their stereotypical characteristics is challenged by Carter in these short stories with a new representation of female and male characters. She states her concern as follows: “I’m in the demythologizing business. I’m interested in myths—though I’m much more interested in folklore—just because they *are* extraordinary lies designed to make people unfree” (Carter, 1998a, 25). The earlier representation of female and male figures in fairy tales are explicitly presented as an achievement of patriarchal power by Carter. By challenging the archetypal characters and stereotypical female and male figures, Carter re-examines the themes of marriage, sexuality, power relations between females and males, gender roles, and female liberty. Standing against the oppression by males, she announces the liberation of females in fairy tales.

“As a writer, Carter is usually associated with fantasy, the Gothic, the bizarre, the fairy tale, the burlesque, the mythical, magical and metaphorical, all of which transport us away from historical actuality into a primarily symbolic literary space” (Joannou, 2007, 111-2). The power of language and discourse, as many intellectuals have foreseen, is the main weapon in Carter’s stories. In Carter’s subverted stories, not only the content but also the writer’s style serves Carter’s aim to extract and deconstruct the latent content based on the traditional misogynist attitude. Thus, “feminist stylistics” labelled by Sara Mills in her book, titled with the same name, appears as a suitable approach to analyze Carter’s stories. At the beginning of her book, Mills explains the concern of feminist stylistic analysis as follows:

Feminist stylistic analysis is concerned not only to describe sexism in a text, but also to analyze the way that point of view, agency, metaphor, or transitivity are unexpectedly closely related to matters of gender, to discover whether women’s writing practices can be described, and so on. (Mills, 1995, 1)

A feminist stylistic analysis tries to infer the overt or latent sexism in a text, to relate content and style of a text with gender issues, and to make a survey on *écriture féminine*, in the words of Helene Cixous. While feminist criticism aims to deconstruct the established gender roles and identities in content with discourse analysis, feminist stylistics focuses on both discourse and also the way and style in which the discourse is revealed. When Sara Mills specifies the field of feminist stylistics, she links it with literary stylistics, critical linguistics, Michael Halliday’s systemic linguistics, and discourse stylistics, all of whose common point goes beyond the theoretical models

---

³ Terry Eagleton. From his Keynote Speech at “1st International Conference on English Language and Literary Studies CELLS,” University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, June-2013.

of linguistics and steps into the factors outside the text. Mills claims that stylistics should not ignore the context and factors such as race, class, and gender when analyzing a text; besides, according to her, to analyze a text totally in isolation is “an outdated inheritance” (Mills, 1995, 5). Thus, the relationship between language and social forces gives the approaches, including feminist stylistics, the opportunity to adopt a political perspective against the ideological messages inserted in texts. This is the significant notion Althusser and Foucault theorized about and many feminists improved their theories. As it is well-accepted now, ideology and literature as its apparatus, inject restrictive, oppressive, and controlling social meanings and structures into the collective unconscious of societies. For this reason, the ideology that is buried within language is the main rival against which feminist stylistics attacks. By making clear that “reality is organized along gendered lines” (Mills, 1995, 11), feminist stylistics examines genderlect that is “the linguistic differences in the way men and women perceive social reality” (Ufot, 2012, 2463) for the benefit of females. Adopting a political stance, feminist stylistics

[...] aims to lead stylistics away from analysis of the language of the text, as if that language were simply *there*, to an analysis of socioeconomic factors which have allowed that language to appear, or which have determined its appearance, or which have determined the type of interpretations of that text which are possible. (Mills, 1995, 17)

Besides interpreting the texts and decoding the patriarchal discourses in terms of content and subject matter as earlier feminist criticisms have followed out, feminist stylistics also focuses on the production and process of discourse and “the interaction between the text and the reader in the production of interpretations” (Mills, 1995, 66). At this point, Sara Mills insistently asserts that “feminist stylistics is not simply an academic exercise, it is primarily *political* [italics added]” (Mills, 1995, 40-1).

In brief, a feminist stylistic analysis aims to “read against the grain” and turn the traditional discourses upside down by the power of language. Mills states that “a great deal of western literature is concerned with a description of women’s experience, by men” (Mills, 1995, 53) and among those literary works fairy tales are the prominent ones. Carter’s *The Bloody Chamber* appears as a challenge to the earlier narrations about female experience, and presents the experience through the female mind as opposed to the male-dominant ideology as in the previous fairy tales. Many feminists find fairy tales as male fantasies on female and sexist discourses, as they encourage or imply the oppression of female sexism. That’s why retelling the fairy tales not through male-dominant language and ideology, but female, is a significant way to make reform in language and its stereotyping effects on society. In this study, a feminist stylistic approach to Carter’s stories will depict how Carter’s use of language serves her feminist concerns. In her book, Sara Mills focuses on the importance “to challenge the gatekeepers of language, those institutions which have the power to give authority to certain meanings” (Mills, 1995, 126). Carter’s stories should be accepted as some of the most noteworthy challenges both in English literature and others, via its world-wide translations. While ten stories constituting the book give female voice the opportunity to speak for itself, three of them, “The Bloody Chamber”, “The Tiger’s Bride” and “The Erl-King”, narrated by female first-person narrators particularly convert the position of female as the object of traditional narrations to the subject of *écriture féminine*. Thus, by narrating her-story *pro se*, the female voice *exercises power* in these stories, in the words of Terry Eagleton. Accordingly, this study will examine these three stories with a feminist stylistic approach whose aim is “to document the ways in which gender difference is represented in texts in order to change the way that this happens” (Mills, 1995, 199). To reveal a systematic reading, the synoptic questions that are given in *Feminist Stylistics* by Sara Mills will be applied to Carter’s selected stories. Mills gives “a list of possible questions which can be addressed to a text” and states that by this way “it will be possible for any text to be subjected to a thorough analysis of its representations of gender relations” (Mills, 1995, 199). The application of feminist stylistics to Carter’s stories will include the answers to these questions and will be developed at three levels as Mills suggests in her

book: analysis at the level of the word, analysis at the level of the phrase/sentence, and analysis at the level of discourse all of which are in relation to gender issues.

To begin with an overall evaluation of Carter's style in terms of gender and writing/reading, some points such as the type of text, the target reader, the message, the addressee, and sentence structure should be focused on before analyzing the three levels.

I-Context, Gender and Writing/Reading

Carter's stories as re-writings of traditional fairy tales became very popular and won the Cheltenham Festival Literary Prize in 1979. As a female writer deconstructing fairy tales previously written by males, Carter has subverted the representational female and male characters. The target reader is both females and males like in the case of the earlier fairy tales, however with a new understanding of the reader's response to the text. As she decodes the gender roles that are strongly established in the reader's unconscious from the beginning of childhood by fairy tales, the book appears as a resistance against them. The reader therefore adopts a new and radical awareness of genderlect. It is a well-accepted notion that although some fairy tales seem to address both females and males, in many of them the addressee is females. In the traditional tales (such as "Little Red Riding Hood"), the texts contain ideological patriarchal messages, and there is almost a direct address to female characters warning them against males, sexuality, and liberty. In Carter's stories, the addressee is again predominantly female but the message is different. That's why stories written by a female for other females differ in style compared with fairy tales written by males for females.

Instead of an authoritative and masculine address, Carter's writing is non-prejudicial on behalf of females. Especially in the first-person narrations, the style appears female-oriented. To illustrate, "The Bloody Chamber" begins with a paragraph-size sentence summarizing the female narrator's state of mind with her own words:

I remember how, that night, I lay awake in the wagon-lit in a tender, delicious ecstasy of excitement, my burning cheek pressed against the impeccable linen of the pillow and the pounding of my heart mimicking that of the great pistons ceaselessly thrusting the train that bore me through the night, away from Paris, away from girlhood, away from the white, enclosed quietude of my mother's apartment, into the unguessable country of marriage.⁴

With this long sentence, the narrator is given the opportunity to tell her own story and express her emotions. The tone and length of the sentence indicate the unpredictable process of the marriage and put a negative suspicion on marriage. In general, Carter "uses the language of the story not to lull the reader into ignoring the dangers posed by Bluebeard but instead to heighten the reader's awareness of the threat posed by the sadomasochistic underpinnings of much of decadent culture, which created a dangerously passive and readily victimized feminine ideal" (Kaiser, 1994, 32).

In "The Tiger's Bride", as the possessive form suggests, the audience is prepared to read a story of confinement. The story begins as follows:

My father   lost   me   to   The Beast   at cards. (51)

Effecting Subject   Active Verb   Effected Object

The short and sharp structure of the sentence expresses the feelings of the narrator; this time, not suspicion and melancholy but fury and attack. Brooke mentions that in this story, "[t]he daughter's

---

⁴ Angela Carter. (1981). *The Bloody Chamber*. England: Penguin Books, p. 7. Subsequent references to *The Bloody Chamber* will be to this edition and will be included in the text.

central weapon against her father is linguistic, manifesting the self-awareness, -containment, and -respect that is reflected through her narrative (Brooke, 2004, 78).

Different from these two stories, "The Erl-King" begins with third-person narration with a descriptive sentence below:

The lucidity, the clarity of the light that afternoon was sufficient to itself; perfect transparency must be impenetrable, these vertical bars of a brass-coloured distillation of light coming down from sulphur-yellow interstices in a sky hunkered with grey clouds that bulge with more rain. (84)

Because this sentence is given in a gender-neutral way and does not adopt a specific feeling as it mixes "the clarity of light" with "grey clouds", the reader is given a frame of the outer world until the description changes into first-person narration:

The trees threaded a cat's cradle of half-stripped branches over me so that I felt I was in a house of nets and though the cold wind that always heralds your presence, had I but known it then, blew gentle around me, I thought that nobody was in the wood but me. (85)

Just after this compound sentence, the outer voice again interrupts the narration, saying:

The Erl-King will do you grievous harm. (85)

However, immediately after, narration again continues with subject pronoun "I" as if the outer voice is that of the reader who wants to warn the protagonist. As the text assumes, the reader has "certain elements of background knowledge" (Mills, 1995, 200), in other words, as the reader knows the story, s/he adopts a god-eye position in the reading process. This background knowledge draws on "stereotypical assumptions about [gender identities]" (Mills, 1995, 200). Still, Carter challenges the attitude of the reader afterwards by changing the events, and she finishes the story with a totally different conclusion. The text addresses a "universal audience" who should be prepared to face all possibilities in a fairy tale, not just happy endings. The last scene of "The Erl-King," in which the girl strangles the beast, is again narrated from the third-person point of view, creating an alienation effect. Rather than expressing emotion, the scene is given in a filmographic way as a natural incident, not less natural than male-murderers in fairy tales. All of the three stories mostly adopt an "intimate confessional autobiographical" (Mills, 1995, 200) approach in narration. Thus, the style of earlier fairy tales as masculine turns into a feminine discourse and stereotypes are deconstructed. Contrary to the female characters that are "ideally feminine—that is, passive and longsuffering—and defined by her sexual/maternal function" (Pitchford, 2002, 136), Carter makes the reader realize the possibility of anti-female-ideals. Observing Carter's demystifying gender roles at the level of the word, analyzing "individual lexical items" in the light of Mills' questions becomes significant.

II- Analysis at the Level of the Word

Whether language produces our perception of gender roles and sexism or it is a consequence of sexism in community is a contradictive issue. However, it is an undeniable notion—as linguistic determinism suggests—that "language *produces* our perception of the world" (Mills, 1995, 84). That is the reason why feminists require a language reform based firstly on the words. It is therefore significant to examine primarily how females and males are named in Carter's stories. In "The Bloody Chamber", we know that the first-person narrator is female, but her name is unmentioned. She is called "Madame" by workers at the castle and with some diminutive words such as "My little nun", "Baby" (17), "My little love", and "My child" (18) by her husband. The female narrator labels herself by some words such as "I, the orphan", "the châtelaine" and "I, the little music student" (13), "a little girl" (18), "child" (18), and "his bride" (13). It seems that she adopts the adjectives attributed to her by the outer world. On the other hand, the man she gets

married to holds an ancestral name of “The Marques” (36) which symbolizes mastery and power, and the heroine calls him, “my husband” and “my purchaser” (15). Nor in the other two stories do the female narrators mention their names. In “The Tiger’s Bride” the male is called “The Beast” and in “The Erl-King” as “he or the Erl-King”. Brooke states that in “The Tiger’s Bride”, the girl is “[u]nnamed because [of] disallowed self-identification or signification by her father and his society (Brooke, 2004, 77). Furthermore, Carter uses the common naming styles in these stories to create an atmosphere of a fairy tale, but later on, by transmitting the well-known ends into subversive alternatives, she challenges the male-dominated ideology.

When terms used to describe females and males are examined through their sexual connotations, Carter’s feminist concern comes on the stage. Carter’s stories are found mainly pornographic because of their overt use of sexuality, especially that of females. However, this language use is a result of her intention “to deal with the shifting structures of reality and sexuality” (Carter, 1998a, 25). Feminist critics generally criticize the “inequality of gender-specific terms” (Mills, 1995, 113) and they aim to reconstruct female sexuality. By examining different words used for the genitals of females and males, Mills emphasizes the androcentric naming of them (Mills, 1995, 103). In this sense, Carter’s use of the word “loins” (66) in “The Tiger’s Bride” and three more times in other stories is an example of refraining from androcentric terms for genitals. The title of her story collection, “The Bloody Chamber,” is an overt reference to female genitals and female experiences of losing virginity and menstruation. In relation to describing sexual activity, Mills states that many terms such as “penetrate” present sex acts from the male perspective while female experience is given mostly by euphemisms (105). In this respect, Carter clearly gives connotations of female sexuality to naturalize the sexual experiences and femininities of women. For instance, in “The Bloody Chamber”, the narrator resembles herself to a female figure in an etching described as “a lamb chop” (17), relates her sexual organ to a “scarlet, palpating core” (15), and her first sexual experience as openly “bleeding” and “loss of virginity” (18). At this point, the general tendency to ignore sexuality that is in fact inherent in traditional fairy tales is deconstructed and made explicit by Carter. Thus, the taboos related to female experience such as loss of virginity (or menstruation in another story) is aimed to be demystified in these stories.

The themes that Carter tries to depict in her stories are greatly supported by metaphors. However, as Sara Mills suggests that a metaphor “works at the level of the phrase rather than at the level of words in isolation” (Mills, 1995, 136), it would be more suitable to shift the analysis to the level of phrase and sentence in these stories.

III- Analysis at the Level of Phrase/Sentence

The psychoanalyst Jacques Lacan founded the operation of the unconscious on metaphors and metonymies, which lead him to assert that “the unconscious is structured like a language” (Lacan, 1977, 149). The metaphors, by compensating meanings into one word, and the metonymies, by displacing one word with another, have great impact on both the unconscious of the individual and the collective unconscious of society. The narrations in folk traditions, here the fairy tales, play a significant role in strengthening and transforming the meanings inherited in metaphors. For this reason many feminists, including Angela Carter, subvert the connotations that some cliché metaphors hold, especially the ones in relation with gender issues.

Firstly, in many fairy tales, males and male sexuality are described with animal metaphors. While in “The Bloody Chamber” Marques is equated to a lion, in the other two stories the males are already a “tiger-beast” and “the Erl-king”. The animal-like males who represent power and supremacy are demystified by Carter at the end of these stories by being murdered by female characters. Sara Mills explains how male sexuality is described with animal metaphors as follows:

Male sexuality is often described in terms of metaphors of animal behavior, as an animal’s, and as little under control. The describing of sexuality in these terms

means that extreme male behavior such as rape may be understood to be only 'natural'. (Mills, 1995, 137)

Animal metaphors are used on behalf of patriarchy in traditional fairy tales. Attacking the established metaphors that reinforce the naturalized knowledge, Carter discharges the meaning of animal metaphors, especially in "The Erl-King". In this story, she attributes domestic characteristics to the Erl-king ("he is an excellent housewife", "his kitchen shakes with bird song" and "his rustic home is spick" (87)) but sexual appetite to the girl in the story: "Eat me, drink me; thirsty, cankered, goblin-ridden, I go back and back to him to have his fingers strip the tattered skin away and clothe me in his dress of water, this garment that drenches me, its slithering odour, its capacity for drowning" (89). The protagonist, who defines herself as "a perfect child" (89), transforms into a murderer and frees the captive birds (the "bird" metaphor generally representing weakness and tenderness is once again subverted) at the end of the story. Similarly, when the Beast in "The Tiger's Bride" wants to see the Beauty naked, "her pride" not "her shame" "thwarts her finger" (64) and she shows no fear in front of the Beast. Instead of holding the role of the "lamb", cliché imagery for female characters, she turns into a tiger at the end, when she exclaims: "The lamb must learn to run with the tigers" (64).

Some metaphors are mainly related to marriage or coupling in Carter's stories. The female characters are taken into closed spaces from the outer world by marriage or marriage-like intercourses. At this point, "journey" to the castle, to the woods or forest and into a house – in other words, into marriage or coupling space – carries an "uncanny" atmosphere in the stories. In "The Bloody Chamber", the train with the "clank of metal" takes the girl into the "silence of the night" and to the "dark platform" (11) that will be opened into married life. Additionally, the castle at which she arrives is a place of female confinement that carries the burden of wifhood and motherhood: "[T]hat magic place, the fairy castle whose walls were made of foam, that legendary habitation in which he had been born. To which, one day, I might bear an heir. Our destination, my destiny" (8). She refers to the castle with other metaphors and phrases such as:

"lovely prison" (24)
"dungeon" (19)
"faery solitude" (13)
"a mysterious, amphibious place" (13)
"luminous, murmurous castle" (13)
"imprinsonment of the castle" (31)

Thus, the journey to the castle, or to marriage, is foreshadowed as evil, and not as the beginning of happiness. Carter states that marriage "means the death of the virgin [...] hedged about with prohibitions that individualism might be" (Carter, 1998b, 401) and with these words above she clearly defines marriage as confinement.

In "The Tiger's Bride", the Beauty is lost to the Beast in Milan, a "dark, bitter city" (51):

This is a melancholy, introspective region; a sunless, featureless landscape, the sullen river sweating fog, the shorn, hunkering willows. And a cruel city; the sombre piazza, a place uniquely suited to public executions, under the heeding shadow of that malign barn of a church. (53)

The city stands as a metaphor of entrapment and foreshadows the fate of the Beauty. Similarly, in "The Erl-King", the girl's journey in the woods is an explicit representation of confinement:

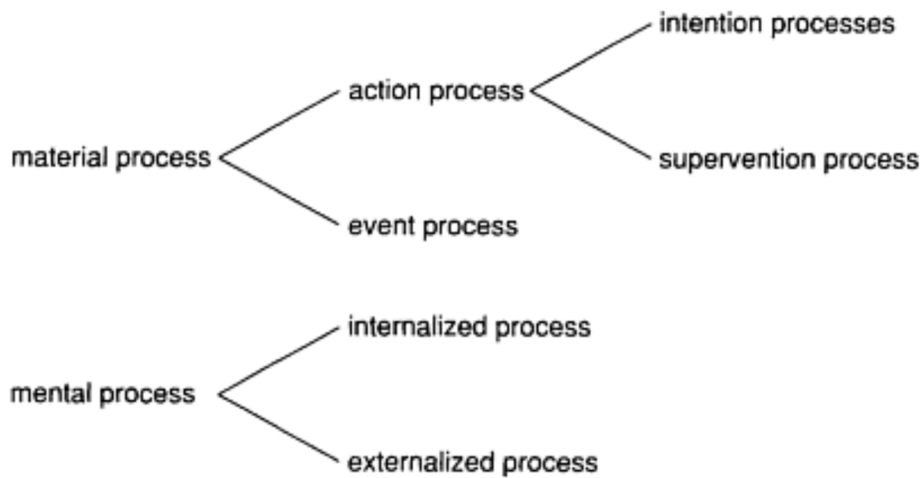
"The woods enclose." (84)
"The wood swallows you up." (84)

In traditional fairy tales, the female characters are welcomed by a happy life, and at the end, by marriage, while Carter's stories begin with cold and exile-like marriages. In relation to marriage,

jewelry inspires metaphors referring to richness, but at the same time to the confinement of female characters. In “The Bloody Chamber” Marquis is “[t]he richest man in France” (12) and he gives “[a] choker of rubies, two inches wide, like an extraordinarily precious slit throat” (11) and “a gold band” (11) on her finger as a wedding gift that clearly represents captivity and even slavery of a female and dominance of an evil male.

The flower metaphor is another converted element in the stories. In traditional narrations, flowers are related to females with some connotations such as naivety, pureness and fragility. Carter decodes this metaphor in “The Bloody Chamber” by associating “white lilies” with the murderous Marquis: “Yes. A lily. Possessed of that strange, ominous calm of a sentient vegetable, like one of those cobra-headed, funereal lilies whose white sheaths are curled out of a flesh as thick and tensely yielding to the touch as vellum” (9). With resembling the lilies to Marquis’s “white flesh”, in other words to death, and the sheaths to his arms holding her, Carter conveys the idea that females do not have to be naïve and flower-like, and nor do flowers have to be harmless and related to females. By playing with established metaphors, she demystifies the earlier gendered assumptions in fairy tales. Sara Mills emphasizes that “[l]anguage is clearly not simply a place where meanings are imposed, but rather a site where certain meanings are negotiated over, or struggled over” (Mills, 1995, 103). In this sense, Carter’s approach to metaphors appears as an attempt to this kind of struggle and negotiation on behalf of the female voice.

Apart from metaphors, an analysis at the level of phrase/sentence requires an approach to transitivity, according to Mills. By giving a schema representing material and mental processes in a narration, she proposes to analyze a text at the level of sentence. She claims that “if an author or speaker consistently chooses mental processes, a particular type of text will be produced” (Mills, 1995, 144) and vice versa.

When traditional fairy tales and Carter’s stories are compared according to this schema, it is apparent that material processes are dominant in the traditional tales, while mental processes, especially those of female characters, are mostly infused into the material ones in Carter’s fiction. Besides, internal processes (such as to feel and to sense) are externalized. To Mills, “by analyzing patterns in transitivity choice it is possible to make more general statements about the way that characters view their position in the world and their relation to others” (Mills, 1995, 144). In traditional fairy tales, the protagonist whose actions and feelings are presented by an omniscient narrator –who is the voice of patriarchy– is mostly pictured as the passive object exposed to the actions of the outer world. An analysis at the syntactic level would clearly reveal this passiveness apparently, which makes the subject of another detailed study. When Carter’s stories are examined at a syntactic level, it is easier to observe the active and passive, actor and sensor representatives, in relation to gender roles. As Mills states, “[t]he extent to which a character is the passive ‘victim’ of circumstance, or is actively in control of the environment, making decisions and taking action, is

one of the concerns of feminist stylistics" (Mills, 1995, 144). When the active and passive roles of females are depicted in the three stories, one comes to the conclusion that those stories begin with passivity but end with activity on the side of females. In the beginning of "The Bloody Chamber", the marriage of the protagonist and her move into her new house are depicted in terms of her being a passive recipient of male action:

"my mother had been reluctant to see her girl whisked off by a man so recently bereaved" (10)

"he had invited me to join this gallery of beautiful women" (10)

In "The Tiger's Bride", many sentences allot the passive role to the female:

"My father lost me to The Beast at cards." (51)

"My father said he loved me yet he staked his daughter on a hand of cards." (54)

"Lost to The Beast!" (55)

"how I had been bought and sold, passed from hand to hand" (63)

"been allotted" (63)

"my father abandoned me to the wild beasts by his human carelessness" (63)

Similarly, the story of "The Erl-King" begins with the *captivation* of the girl by the Erl-King:

I saw the gaunt Erl-King, tall as a tree with birds in its branches, and he drew me towards him on his magic lasso of inhuman music. (89)

The male is the actor and female is the sensor, or, in other words, the affecting and affected become explicit in the scene of sexual intercourse in "The Erl-King":

His skin covers me entirely (89)

I should like to grow enormously small, so that you could swallow me (89)

His touch both consoles and devastates me (89)

Your green eye is a reducing chamber. If I look into it long enough, I will become as small as my own reflection, I will diminish to a point and vanish. I will be drawn down into that black whirlpool and be consumed by you. I shall become so small you can keep me in one of your osier cages and mock my loss of liberty. (90)

Carter's transitivity choice, namely "who does what to whom", at the beginnings of these stories makes the ideological message of traditional fairy tales, where the stereotypical females are pictured as passive victims and males as strong agents, explicit. However, Carter challenges the general tendency of traditional fairy tales in which "passivity is constructed as pleasurable" (Mills, 1995, 157). By converting passive recipients that are females into active agents after a while, she presents a deliberate transitivity choice related to her feminist concerns. In "The Bloody Chamber", the tone of the narration changes when the protagonist decides to discover the rooms in the castle. She becomes the agent to make decisions and to take action. When she wants to explore the "lovely prison", she feels exhilaration and her acts and sentences turn into commands:

Lights! More lights! [...] I ordered the servants to light up all their quarters [...] I adopted the crisp inflections of an officer's daughter. No, I would not dress for dinner. (24-25)

When she examines the rooms – except the one her husband has strictly forbidden her to enter – she is not satisfied with what she has found. She makes a fatal decision and proceeds to action: to open the forbidden chamber. This action strips her from her established role as a passive submitter:

I felt no fear, no intimation of dread. Now I walked as firmly as I had done in my mother's house. (27)

In spite of her brave attempt, Carter attributes the status of the strong female taking action not to the protagonist, but to her mother. When the protagonist loses all her power as soon as her husband discovers she has objected to his authority, her sentences reflect passivity once more:

I had been tricked into my own betrayal to that illimitable darkness whose source I had been compelled to seek in his absence [...]. (34)

However, her mother arrives in time to prevent her beheading by her husband and takes the position of the actor:

On her eighteenth birthday, my mother had disposed of a man-eating tiger that had ravaged the villages in the hills north of Hanoi. Now, without a moment's hesitation, she raised my father's gun, took aim and put a single, irreproachable bullet through my husband's head. (40)

Carter explicitly gives the position of power to the mother, as Marques is murdered by the heroine's mother with her husband's "antique service revolver" (8) like a "Medusa" (40) castrating phallic male desire and hegemony. "She appears at the conclusion as a complement to her daughter's masochistic passivity, just at the point when the bride herself has begun to act in her own behalf and emancipate herself from Bluebeard's pornographic scenario" (Kaiser, 1994, 33).

Similarly, "The Erl-King" ends with the female protagonist taking action to kill the Erl-King:

I shall take two huge handfuls of his rustling hair [...] and wind them into ropes [...] and, softly, with hands as gentle as rain, I shall strangle him with them. Then she will open all the cages and let the birds free [...]. (91)

Thus, the protagonists become actors at the end of the stories. In this respect, Carter's choice of transitivity functions to give a female-oriented perception of the tales. When analyses at the level of word and phrase-sentence are made, the data reveal a particular knowledge on the discourse within the stories. Therefore, an analysis at the level of discourse will mostly reflect the ideology in these stories and will be feminine discourse-oriented.

IV- Analysis at the Level of Discourse

It is inevitable that a feminist stylistic analysis should use discourse analysis to depict the explicit or implicit meanings and ideologies in a narration. The characters and gender roles constitute the most significant part of an analysis at the level of discourse. Sara Mills states that characters and gender roles that are attributed to them in texts are related to ideological concerns to a great extent, so they are just constructions:

Characters are made of words, they are not simulacra of humans –they are simply words which the reader has learned how to construct into a set of ideological messages drawing on her knowledge of the way that texts have been written and continue to be written, and the views which are circulating within society about how women and men are. (Mills, 1995, 160)

That's why the prominent element of a text, the character, holds within itself so many themes and ideas. To examine female and male characters in relation to certain topics will be illuminating to the messages Carter tries to deliver. The main topics in these stories are: marriage, sexuality, gender roles, and female liberty.

As mentioned earlier, in Carter's stories marriage does not automatically lead to a happy ending, as it happens in traditional fairy tales, but to a catastrophic beginning. Carter states that

the conventionalised "happy ending" of the wedding in fiction by and for women may signify not so much the woman's resignation of her status as autonomous

individual, a status that might be at best problematic in a society with little available space for anybody's autonomy, but the woman's acquisition of a licence to legitimately explore her own sexuality in relation to a man, as well as acquiring part shares in her husband's public status and wealth, and inheriting all the folklore of sex and reproduction that is passed from generation to generation of married women. (Carter, 1998b, 400)

Reflecting her ideas above, in "The Bloody Chamber" marriage is an "unguessable country" (7) or "exile" (12) in which "a pang of loss" (7) is felt. When the Beauty in "The Tiger's Bride" arrives and is held captive, the country is described as "a sunless, featureless landscape" which brings to mind the connotation of the country of marriage. Similarly, in "The Erl-King", the girl is "trapped" in the green eyes of the Erl-King like the "trapped birds" whose cages he hangs on the kitchen wall, symbolizing a marital bond. Evoking Vladimir Propp's fairy tale functions, Sara Mills states: "[w]hen we consider these functions [...] [f]emales are often the recipients of actions or are the vehicle whereby a problem is solved, either through marriage or through being presented as a gift" (Mills, 1995, 169). Carter's attitude to marriage or a female character's being presented as a gift is contradictory in this sense because, by these actions the problem is not solved, rather *the problem* appears. The common problem in these stories is that the female characters experience a kind of confinement as a result of marriage or a similar association. Color imagery works to strengthen the theme of marriage as constraining, and the color red representing blood, wound, and death indicates the death of female desire, freedom, and self-actualization in male-dominant marriages. In "The Bloody Chamber", marriage-related issues are associated with the red color:

the heroine's wedding dress is "wrapped up in tissue paper and red ribbon" (7)
the wedding ring is "in a leather box lined with crimson velvet" (9)
"This ring, the bloody bandage of rubies" (12)
the rubies are "the flashing crimson jewels round her throat, bright as arterial blood" (11)
"sultry, witchy ring" (13)

The color red is strictly related to female experience and female identity in the stories. Before all else, the title of "The Bloody Chamber" is a symbol of a vagina representing a female experience that passes through confinement to freedom.

The feeling of confinement is related to sexual roles and female sexuality in general, which is another main topic in the stories. Carter "treats sexuality as a political reality [and] reexamines levels of constraints and meaning, finding that sexual restriction in part lies in social and cultural repressions as well as economic inequities" (Brooke, 2004, 76). Traditional fairy tales implicitly picture female characters as exposed to male sexuality and male sexual appetite. Carter handles the issue of sexuality in a reformative way on behalf of females. While female sexuality, the loss of virginity, and female desire are not mentioned or just implied indirectly as an unwelcomed matter-of-fact in the traditional tales, Carter makes these experiences explicit and redefines them. She moves the perception of "loss or end of innocence" to the realm of "female experience" of her own body. "Once Carter's women explore assertive sexuality, they face Bluebeard's intention of annihilating them (Pyrhönen, 2007, 88-9)"; however, Bluebeard is also faced with the danger of being annihilated by women. In "The Bloody Chamber", when the protagonist realizes her sexual desire, she tells: "for the first time in my *innocent* and *confined* life, I sensed in myself a potentiality for *corruption* [italics added] that took my breath away" (11). Against many narrations that situate females into the status of sexual object, Carter questions male voyeurism that is naturalized by these narrations. It is a general tendency that female characters are portrayed as objects to be watched and subjected to a position of voyeurism. On the contrary, Carter places male characters into the status of sexual object, partly through female voyeurism. In "The Bloody Chamber", Marques is observed and described as a man with "so strangely red lips" (13) and a "white body" by his wife. On the twelve mirrors covering their bedroom, the female protagonist

watches him more than he watches her. Notable female voyeurism appears in “The Tiger’s Bride” when the Beauty wants to see the Beast naked, as a response to his voyeurism. She monitors and describes his beastly body in detail, as follows: “A great, feline, tawny shape whose pelt was barred with a savage geometry of bars the colour of burned wood. His domed, heavy head, so terrible he must hide it. How subtle the muscles, how profound the tread. The annihilating vehemence of his eyes, like twin suns” (64). When the valet wants to cover up his master, the Beauty stops him and continues to look attentively. So, in this way, the Beast becomes subjected to the position of an object. In “The Bloody Chamber”, male voyeurism is demystified by Jean-Yves, the blind piano tuner who becomes the protagonist’s love in a short span of time. At the end of the story, she mentions “I know he sees me clearly with his hearth” (41) – this suggests no female flesh and no voyeurism is at stake now. Instead of creating hostility towards males, Carter suggests an acceptable kind of male identity that does not have voyeuristic appetite. In “The Erl-King”, the female character is enchanted by the Erl-King’s attractiveness at the beginning: “His skin is the tint and texture of sour cream, he has stiff, russet nipples ripe as berries. Like a tree that bears bloom and fruit on the same bough together, how pleasing, how lovely” (88). Although she is one of the many girls who have been captivated by the Erl-King’s charm, Carter gives her the opportunity to get through this *captivation*. Accordingly, when female sexuality is normalized, the freedom is left into the hands of the female in the story. “Carter, thus, establishes a difference between ‘real relations that change you’ and sexuality reduced to mechanical bodies and acts” (Cook, 2014, 951).

Carter’s demystifying of the marriage and sexuality issues serves her aim to create a new point of view on gender roles. While traditional fairy tales mainly uses “he-man language”, Carter pictures the world of female characters by using a female narrator-focalizer who “is the sole source of vision, information and judgement on the characters and events” (Mills, 1995, 87, 180). In this way, the established gender roles are decoded and new roles are presented. Initially, the mother figure in “The Bloody Chamber” reverses both gender roles and family bonds in the traditional tales. This story, as a retelling of “Blue Beard”, puts the mother figure into the center of the story, contrary to the traditional “Blue Beard” in which the brothers and the father save the girl from being murdered. The mother figure in “The Bloody Chamber” is extraordinarily brave; instead of a father or brother figure, she is the savior of her daughter. Presented as an alternative of the passive and excluded mothers in many traditional fairy tales, she is described as follows:

There was a [wedding] dress for her, too; black silk, with the dull, prismatic sheen of oil on water, finer than anything she'd worn since that adventurous girlhood in Indo-China, daughter of a rich tea planter. My eagle-featured, indomitable mother [...] had outfaced a junkful of Chinese pirates, nursed a village through a visitation of the plague, shot a man-eating tiger with her own hand and all before she was as old as I. (7)

While in “The Bloody Chamber” there is no father figure, in “The Tiger’s Bride” the father is extremely brute and selfish, so much so that he loses his daughter through gambling. In the story, no sympathy is shown for his fault. His attempt to show his remorse is narrated by the Beauty as follows: ‘ “Like the base Indian,” ’ he said; he loved rhetoric. ‘ “One whose hand,/Like the base Indian, threw a pearl away/Richer than all his tribe ...” I have lost my pearl, my pearl beyond price’ (55). In response to his insincere confession, the Beast’s reply appears as if the reader’s reaction: “If you are so careless of your treasures, you should expect them to be taken from you” (55). When these two stories are compared, Carter explicitly puts the affection of the mother against the self-interest of the father, who sees his daughter as his commodity. The gender roles are also deconstructed in terms of the private corporations of females and males. The common notion of female passivity in the traditional tales is abolished in Carter’s stories. When the girl in “The Bloody Chamber” realizes that Marques has chosen her because of her “innocence” and “the silent music of her unknowingness”, her “shock of surprise” (19) reveals that it is not a natural and acceptable idea. In “The Tiger’s Bride”, the Beauty is in great contrast to a traditional female role, as she represents action more than emotion. Instead of staying in her human appearance, she

transforms into a magnificent tiger at the end, to be equivalent to the Beast. According to Brooke, that the Beauty's skin is being ripped off "skin after successive skin, all the skins of a life in the world, and left behind a nascent patina of shiny hairs [...] her beautiful fur" (64) represents "the stripping of 'socialized virtues', heralded by *The Sadeian Woman* as a way of returning 'to the primal and vicious states of nature' " (Brooke, 2004, 83). While the heroine of "The Erl-King" begins as a passive victim of male power, at the end she murders the Erl-King in cold blood that totally demystifies the weak and passive role of females in traditional fairy tales.

These stories narrated from the view of three female characters explicitly reveal the idea of female liberation. In "The Bloody Chamber", the girl, her mother and her lover begin to live a quiet life in the castle that is turned into a school for the blind and a partnership with the blind pianotuner, not a marriage, signifies the avoidance from marital bonds. In "The Tiger's Bride", the Beauty is stripped of "all the skins of a life in the world" and reborn with "a nascent patina of shining hairs" (67). Lastly in "The Erl-King", after the girl strangles the Erl-King, she opens all the cages and lets the birds free that "will change back into young girls, [...] each with the crimson imprint of his love-bite on their throats" (91). Furthermore, she carves off his great mane and strings "the old fiddle with five single strings of ash-brown hair" that will play "discordant music without a hand touching it" (91). In conclusion, Carter silences the male voice in the three stories. In "The Tiger's Bride", the Beast cannot say a word but speak via his valet; at the ends of "The Erl-King" and "The Bloody Chamber" the murder of evil males ultimately brings female liberation.

Conclusion

Feminist stylistics, which has its roots both in feminism and stylistics, "has suggested ways in which those concerned with the representation of gender relations might draw on linguistic and language analysis to develop a set of tools which could expose the workings of gender at a range of different levels in texts" (Mills, 1995, 198). This study has aimed to examine Angela Carter's feminist concerns in her three stories that deconstruct the traditional patriarchal fairy tales. When the analysis is held out at the level of word, phrase, and discourse, it is clearly observed that Carter subverts the established ideologies and stereotyping on gender roles, with a feminist interest. Accordingly, by perceiving the power of language as producing and intensifying sexism, she not only deconstructs the sexist meanings in the earlier fairy tales but presents alternative stories to undermine the oppression of females via language. She aims to "call attention to the literary fairy tale as a product not of a collective unconscious but of specific cultural, political, and economic positions" (Kaiser, 1994, 35). By contrasting traditional gender roles in fairy tales, in which female characters are pictured as weak, passive, and extraordinarily naïve, Carter creates a new world of strong, brave, and even cruel and evil female protagonists. In the "Polemical Preface" to her book *The Sadeian Woman and The Ideology of Pornography*, Carter states the mythic versions of women as "consolatory nonsenses" and she warns women against interiorized submission:

If women allow themselves to be consoled for their culturally determined lack of access to the modes of intellectual debate by the invocation of hypothetical great goddesses, they are simply flattering themselves into submission (a technique often used on them by men). (Carter, 1978, 5)

It is apparent that Carter opens the way to a new point of view that operates with free will of female identity in her stories, using new content and style that is foreign to traditional fairy tales, standing against that internalized submission. This aim is parallel with the objective of feminist stylistics that has been the main focus of this study.

References

- Brooke, Patricia. (2004). "Lyons and Tigers and Wolves-Oh My! Revisionary Fairy Tales in the Work of Angela Carter". *Critical Survey* (Oxford, England), Vol. 16, No. 1, pp. 67-88.
- Carter, Angela. (1998a). "Notes from the Frontline". *Critical Essays on Angela Carter* (Ed. Lindsey Tucker). New York: Hall. 24-32.
- _____. (1998b). *Shaking a Leg: Collected Writings* (Ed. Jenny Uglow). New York&London: Penguin Books.
- _____. (1981). *The Bloody Chamber*. England: Penguin Books.
- _____. (1978). *The Sadeian Woman and The Ideology of Pornography*. New York: Pantheon Books.
- Cook, Hera. (2014). "Angela Carter's 'The Sadeian Woman' and Female Desire in England 1960-1975". *Women's History Review*, 23:6, pp. 938-956.
- Eagleton, Terry. (2003). *After Theory*. New York: Basic Books.
- Haffenden, John. (1985). "Angela Carter". *Novelists in Interview*. New York: Methuen Press.
- Joannou, Maroula. (2007). "Rereading Angela Carter". *Women: A Cultural Review*, 18:1, pp. 110-2.
- Kaiser, Mary. (1994). "Fairy Tale as Sexual Allegory: Intertextuality in Angela Carter's *The Bloody Chamber*". *The Review of Contemporary Fiction*, Vol. 14, No. 3, pp.30-6.
- Lacan, Jacques. (1977). *The Seminar of Jacques Lacan: Book XI The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis* (Ed. Jacques-Alain Miller), (Trans. Alan Sheridan). New York-London: W. W. Norton&Company.
- Mills, Sara. (1995). *Feminist Stylistics*. London: Routledge.
- Pitchford, Nicola. (2002). *Tactical Readings: Feminist Postmodernism in the Novels of Kathy Acker and Angela Carter*. Lewisburg: Bucknell University Press.
- Pyrhönen, Heta. (2007). "Imagining the Impossible: The Erotic Poetics of Angela Carter's 'Bluebeard' Stories". *Textual Practice*, 21:1, pp. 93-111.
- Ufot, Bassegy Garvey. (2012). "Feminist Stylistics: A Lexico-grammatical Study of the Female Sentence in Austen's *Pride and Prejudice* and Hume-Sotomi's *The General's Wife*". *Theory and Practice in Language Studies*, Vol. 2, No. 12, pp. 2460-70.

THE QUEST FOR TANGIBLE POWER IN THE INTANGIBLE WORLD OF ABSURD IN HAROLD PINTER'S "OLD TIMES"

Harold Pinter'in "Eski Zamanlar" Oyununda Uyumsuz Soyut Dünyada Somut Güç Arayışı

Volha KORBUT SALMAN*

ABSTRACT

Harold Pinter sets his plays in contemporary society, embellishes them with realistic settings and natural dialogue. The realism of the presentation serves as a deception, masking the absurdity underlying modern existence. Consequently, his characters use various strategies to cover up the loss of identity in the absurd world, the most prominent of which is the assertion of power that allows the temporary sense of meaning. "Old Times" (1970) is no exception from the pattern. The whole motion of the play depends upon the vigor of the power contest among its characters - Kate, Deeley and Anna, as well as Kate's final triumph over the two. As a result, the paper argues that "Old Times" serves as a model of power structure, in which characters attempt to dominate each other in order to counter the uncertainty, insecurity and loneliness arising from the absurdity of human condition.

Keywords: "Old Times", Pinter, absurdity, ambiguity, power

ÖZET

Harold Pinter oyunlarını modern toplum içinde kurgular, ve oyunlarına gerçekçi ortam ve doğal diyalog ile renk katar. Sunuşun gerçekçiliği bir yanılsama doğurarak, modern varoluşun temelindeki absürtlüğü gölgeler. Sonuçta, karakterleri absürt bir dünyada kimliklerin yok oluşunu gizlemek için çeşitli yollar kullanır; bunların en önemlisi anlamın geçiciliğine imkan tanıyan güç iddiasıdır. "Eski Zamanlar" (1970) da bu eğilimin dışında değildir. Oyunun devinimi karakterler - Kate, Deeley, Anna - arasındaki güç yarışının şiddetine, ve Kate'in diğer ikisi üzerindeki zaferine bağlıdır. Sonuç olarak, makale "Eski Zamanlar"ın, insanın absürtlüğünden kaynaklanan belirsizlik, güvensizlik ve yalnızlık karşısında karakterlerin birbiri üzerinde hüküm kurmaya çabaladığı güç yapısı modeli olarak işlev gördüğünü söylemektedir.

Anahtar Kelimeler: "Eski Zamanlar", Pinter, absürtlük, belirsizlik, güç

INTRODUCTION

In the Nobel lecture, entitled "Art, Truth and Politics", Harold Pinter wrote that "there are no hard distinctions between what is real and what is not, nor between what is true or false. A thing is not necessarily either true or false; it can be both true and false" (2006: 1). The stance forms the foundation for the majority of his plays, in which characters create the past according to the emotional or tactical needs of the moment, in order to battle the meaninglessness and ambiguity of the present.

Pinter sets his plays in contemporary society, embellishes them with realistic settings and natural dialogue. What is more, "the wonderful thing about Pinter is that he really writes about people. And the extraordinary way in which ordinary people's minds work. Ordinary people don't behave like people in a well-made play, where you follow one line of direction" (Rogers, 1973: 8). Nevertheless, the realism of the presentation serves as a deception, masking the meaninglessness underlying modern existence. Therefore, the playwright's characters lack the 'curriculum vitae', typical of the twentieth century realist dramatists, and are presented as simply representatives of the middle-class, devoid of biographical data, social status and factual relations. Indeed, "characters don't wish to be 'known', and rarely offer a convincing explanation of themselves" (Naismith, 2000: 8). Hence, the only true entity in Pinter's works is the place where the plays are set, be it, typically, an enclosure, a room, a shelter, or a prison, providing characters with a sense of momentary certainty. It is 'the room' that "literally defines the living perimeters of the inhabitants,

* Instructor Dr., Yıldırım Beyazıt University, School of Foreign Languages, ANKARA Mail: olgakorbut@gmail.com

and the action of the play, in part, focuses on who is in control of the room. The stage becomes the space in which characters try to dominate and take, or keep, possession” (Naismith, 2000: 4). All the rest of the concepts, be it memory, time, emotions, future aspirations, lose their meaning and serve as a camouflage, disguising the inner guilt, secrets, anxiety, uneasiness and restlessness of the main characters, adding to the sense of insecurity, utter vulnerability, loneliness and loss of identity. Consequently, the characters use various strategies to cover up these feelings, the most prominent of which is the struggle for the assertion of power that allows the temporary sense of meaningful existence. All the above mentioned characteristics associate Pinter’s plays with the world of the absurd, in general, and the Theatre of the Absurd, in particular, which aims to shock its audience out of complacency, to bring it face to face with the harsh facts of the human situation [...] to accept the human condition as it is, in all its mystery and absurdity, and to bear it with dignity, nobly, responsibly; precisely *because* there are no easy solutions to the mysteries of existence, because ultimately man is alone in a meaningless world. The shedding of easy solutions, of comforting illusions, may be painful, but it leaves behind it a sense of freedom and relief (Esslin, 1980: 15).

“Old Times”, written in 1970, is no exception from the pattern underlying the majority of Pinter’s works. The whole motion of the play depends upon the vigor of the power contest among its characters - Kate, Deeley (Kate’s husband) and Anna (Kate’s friend), as well as Kate’s final triumph over the two. Thus, on the outer level Deeley and Anna are clearly engaged in a verbal, physical and even artistic battle over Kate, who, nevertheless, emerges victorious via her disturbing remoteness. Thus, “individual freedom from arbitrary power becomes one of the principal themes of [Pinter’s] politics” (Grimes, 2005: 15). On the inner level, the play presents a continuous reflection on the notions of time and memory to provide the characters with necessary ammunition for their power struggle. In this connection, the extensive treatment of the time concept serves as a direct reference to Pinter’s general standpoint observed in most of his plays that the past is no more fixed or certain than the present or the future, and can be both easily constructed and no less easily destroyed. The playwright often castigated himself for his initial ignoring of the role of time in the conflict of opposite sides: “I in common with a great body of people have been sleepwalking for many years, really, and I remember years ago I regarded myself as an artist in an ivory tower” (Knowles, 1989: 25). Yet, as “Old Times” clearly shows, his stance has radically changed ever since.

The paper argues that Pinter’s “Old Times” is a model of power structure, in which characters attempt to dominate each other in order to counter the uncertainty tormenting their inner selves and their relationships with others, as well as the fear of insecurity and loneliness arising from the ambiguity of the concept of time and the overall absurdity of human condition. In this respect, Deeley employs the illusory certainty of the present, constructed memories of the past, the impact of art, masculinity, physicality and boasting, as well as verbal assaults to overpower Anna in their ongoing fight for Kate. Anna, in her turn, attempts to battle the fear of losing her old friend by means of numerous references to mutually experienced situations, frequent recourse to the power of art, significant knowledge of Kate’s bodily habits and the power of female intimacy. Hence, Kate is forced to assert her identity so as to avoid the danger of being appropriated by the two. She triumphs in this undertaking by resorting to silences, withdrawals and pauses, as well as employing the power of deception to play the victim role. As a whole, the play attempts to convert individual minds to a more accurate, open-minded, progressive awareness of power games which they come across every single day of their lives and to make them become “not just flattered spectators killing an hour an idle hour with an ingenious and amusing entertainment; [but] guilty creatures sitting at a play; and the technique of pastime is no more applicable than at a murder trial” (Shaw, 2010: 157).

Characters as Symbols of Power Struggle in Harold Pinter's "Old Times" Deeley's Frustrated Masculinity

The sense of uncertainty tormenting Deeley's personality is introduced at the very beginning of the play, when Kate, through the ambiguous answers regarding Ann's personality, shatters her husband's illusionary belief in the 'full ownership' of his wife:

Kate: Dark.

Deeley: Fat or thin?

Kate: Fuller than me. I think.

Deeley: She was then?

Kate: I think so (Pinter, 1988: 4).

The situation becomes more complicated by Deeley's shocking discovery that Kate and Anna once lived together:

Deeley: I knew you had shared with someone at one time...

Pause

But I didn't know it was her.

Kate: Of course it was (Pinter, 1988: 13).

Deeley's role of a husband, sole mate and provider of Kate's happiness gets assaulted by the "undisclosed lies [...] and faded lives in the false fronts of existence, [and he falls] prey to that state where in the mind that which belongs to us of life present and past becomes a shadow" (Ando, 2009: 213). This fact instigates the former to resort to every single possible means to reinstitute his power over Kate so as not to lose her to Anna. Hence, Deeley takes advantage of his extensive knowledge of his wife's present, which is seemingly concrete and tangible, in order to contest Anna in her argumentation of being the sole master of Kate's past: "She likes taking long walks. All that. You know. Raincoat on. Off down the lane, hands deep in pockets. All that kind of thing" (Pinter, 1988: 17). The similar line of reasoning may be applied to the following information provided by Deeley: "She hasn't many friends, although there's been every opportunity for her to do so" (Pinter, 1988: 19). As a result, the former attempts to portray himself as a considerate husband, able to provide a good social circle for his spouse, questions Anna's ability to endow Kate with similar care and attention in the past.

Deeley does not miss a chance to display his masculinity as an archetypal antagonism to the power of female bonding: "Well, any time your husband finds himself in this direction my little wife will be only glad to put the old pot on the old gas stove to dish him up something luscious of not voluptuous. No trouble" (Pinter, 1988: 37). The similar approach can be observed in Deeley's description of Kate's disorderly nature, in which he blames his wife for lacking "any sense of fixedness, any sense of decisiveness, but compliant only to the shafting winds" (Pinter, 1988: 31). Furthermore, Deeley is always eager to demonstrate his virility and sense of ownership, declaring that "After all, I am her husband" (Pinter, 1988: 52). The episode of glancing up Anna's skirt in the Wayfarer pub once again underlines his need to demonstrate his masculinity: "You sat on a very low sofa, I sat opposite and looked up your skirt. Your black stockings were very black because your thighs were so white. That's something that's all over now, of course, isn't it, nothing like the same palpable profit in it now, it's all over" (Pinter, 1988: 47). As a consequence, Kate's husband deflates his counterpart's ongoing pretension at "palpabil[ity]" (Pinter, 1988:47), due to the possible 'tangible' presence of the first signs of aging. In this way Deeley reduces Anna to the level of a "darling of a saloon bar" (Pinter, 1988: 45) so as to counter her claim of being a bohemian high-flier.

Deeley is "comically obsessed with the creative and destructive possibilities of verbal play" (Diamond, 1985: 159). Therefore, he launches a full-blown attack on Anna's a bit archaic choice of words, which endows the former with an additional opportunity to take control on the stage: "The word *lest*. Haven't heard it for a long time" (Pinter, 1988: 15). The same line of reasoning may be observed further on through the play: "The word *gaze*. Don't hear it very often" (Pinter, 1988: 22).

Hence, the hint at the outdated nature of Anna's lexicon serves as an allusion to the antiquated essence of her friendship to Kate.

Deeley, as well as other characters in "Old Times", have a profound recourse to memory as an indispensable element in any power game and a corner-stone in the assertion of one's identity and construction of the past according to the special needs of a moment. They are incessantly "trying to pin down reality, trying to pin down the truth" (Batty, 2005: 165), which seem to be unattainable in the absurdity of the modern world. In fact, memory, as the play shows, can operate on a variety of levels. First, it can offer a fiction that takes on the reality of a fact. Thus, Deeley describes the improbable encounter "somewhere in the Westbourne Grove" (Pinter, 1988: 47) with two girls, seated together, and him "gaz[ing] at [them] both, at both of [their] thighs" (Pinter, 1980:47). Hence, memory is presented as a possible construct of imagination brought into being due to the tension of Deeley's current situation - being dangerously trapped between two women attempting to deconstruct his beliefs. In the process of recollecting the past one can also create the future. Thus, Deeley remembers Kate and Anna's sudden disappearance from the party, as if to foreshadow a complete break up of relationship with the two at the end of the play: "I wondered over to the sofa. There was no one in it" (Pinter, 1988: 48). In a world where nothing is verifiable, memory can also be a weapon of psychological domination. Thus, Deeley describes his first meeting with Kate in a language indicative of crude sexual exploitation: "I thought, Jesus this is it, I've made a catch, this is a true-blue pickup" (Pinter, 1988: 26). These words serve as an antipode to Anna's refined description of intimacy.

The threat to destroy Deeley's formal ownership of Kate makes the character struggle to re-establish his authority. He does so by means of boasting about his deep involvement in art and movie-making, about his profound knowledge of Anna's home town in Sicily, and about his status of a genuine artist in a world of commercial prostitutes. Thus, Deeley brags: "I had a great crew in Sicily. A marvelous cameraman. Irving Shultz. Best in business. We took pretty austere look at the women in black. The little old women in black. I wrote the film and directed it. My name is Orson Welles" (Pinter, 1988: 38). Despite the monumentality of the statement, the 'tangible untruth' of the assertion casts a shade of suspicion on every other account of the past.

Deeley makes an effort to defeat Anna by displaying a profound knowledge of his wife's bodily habits. Thus, he makes a show by narrating Kate's shower habits: "She's both thorough and, I must say it, sensuous. Gives herself a comprehensive going over, and apart from everything else she does emerge as clean as a new pin" (Pinter, 1988: 49). As a result, by the middle of Act II, Deeley emerges as a specialist in both, Kate's psychology and physiology. Yet, by "continually raising the stakes on intimacy [and] eroticizing his wife [Deeley simply] exposes his own frustrated desire" (Diamond, 1985: 162) rather than genuine intimate relationship with his wife.

It is again Deeley who initiates a song contest and, as a result, caps all Anna's quotations. In fact, the songs presented in the work reinforce the play's basic theme of remembrance - "The memory of all that...No, no, they can't take that away from me..." (Pinter, 1988: 54) - endowing the past with imaginative truth, so as to assert one's personality and to 'create' the past according to one's arising needs. Yet, most of Deeley's attempts to take control over the situation and over Kate are craftily tackled by Anna - an experienced and skilful player in the game of supremacy. As a consequence, Deeley's constant need to prove his authority in the family undermines his dominance and makes us "see the question of who will occupy the dominant position within the marriage as inseparable from the larger question of whether the family will serve as a stable site for the articulation of patriarchal power or as the vanishing point that works to undermine that power and the cultural order it supports" (Silverstein, 1993: 24).

Anna's Dialectic of Seductive Domination

From the very beginning of the play Anna penetrates into Kate's and Deeley's commonly inhabited space and reverberates T.S. Eliot's question: "Who is the third who walks always beside

you?" (Eliot and Rainey, 2006: 68). The heroine attempts to appropriate the past and to lay claim to a prior intimate knowledge of Kate despite Deeley's official rights to his wife. In doing so, Deeley's opponent opts for memories, no matter factual or not. The recreation of fictive past, which only seems to have taken place, suits Anna perfectly. She states that "there are things I remember which may never have happened but as I recall them they take place" (Pinter, 1988: 28). This phrase emphasizes the overall absurdity of the situation taking place between the three characters, as well as her fear of losing Kate, and reveals her personal vulnerability.

It is in the past that Ann finds her identity, while at present it is tormented by the lack of meaning. Thus, Anna describes her artful London life she led with Kate, endowing the apparent fiction of the situation with the veracity of truth: "riding on top of the bus down Kensington High Street, and the bus conductors, and then dashing for the matches for the gas fire and then I suppose scrambled eggs, or did we? Who cooked? Both giggling and chattering, both huddling to the heat, the bed and sleeping" (Pinter, 1988: 13). The very presence of the rhetorical questions "or did we?" (Pinter, 1988: 13) and "who cooked?" (Pinter, 1988: 13) emphasizes the fact of Anna's probable 'creation' of the situation for the purpose of defeating Deeley. This fact justifies the common claim that "on Pinter's territory every question is an attempt to control and every answer is a swift evasion" (Bryden, 1971: 27). In addition, to validate her stance Anna makes frequent references to 'real' place names, as opposed to the 'unreal' nature of her present situation, such as "the Albert Hall, Covent Garden[,] Kensington High Street" (Pinter, 1988: 13) and "Green Park" (Pinter, 1988: 14), as a sort of supporting evidence. Besides, in the process of remembering the past, Kate's friend foreshadows the future: "This man crying in our room... There was nothing I could do. I undressed and switched out the light and got into my bed... the man came over to me, quickly, looked down at me, but I would have absolutely nothing to do with him, nothing" (Pinter, 1988: 28). Thus, through the description of a stranger in the room she once shared with Kate, Anna emphasizes the fact that "their relationship [with Kate] was severed by the intrusion of Deeley" (Baker, 2008: 79), and hints at the possibility of Deeley being 'that' man, as well as foresees the calamity of the final moment of the play.

The heroine is using memories as a weapon of emotional control:

I remember on Sunday she said to me, looking up from the paper, come quick, quick, come with me quickly, and we seized our handbags and went, on a bus, to some totally obscure, some totally unfamiliar district and, almost alone, saw a wonderful film called *Odd Man Out* (Pinter, 1988: 34).

Hence, Anna reinvents the past to suit her own purposes, by claiming that she was the first to watch the film with Kate, and reinforces the strength of the conspiratorial female intimacy.

Anna combats Deeley's crude virility and denies the dogmatic vision of a woman as a housekeeper with an air of artistic refinement and sophistication: "the cafes we found... where artists and writers and sometime actors collected, and others with dancers, we sat hardly breathing with our coffee, heads bent, so as not to be seen, so as not to disturb, so as not to distract, and listened to all those words" (Pinter, 1988: 14). Thus, she raises her relationship with Kate one step above the trivial and house-bound one she experiences with Deeley.

Kate's friend capitalizes on every chance to underline the mediocrity and absurdity of the present, as compared to the romantic meaningfulness of the past: "How wise you were to choose this part of the world, and how sensible and courageous of you both to stay permanently in such a silence" (Pinter, 1988: 15). The contrast between two different lives is accentuated with a newer force, making irrelevant all the previous hints at the subjective nature of one's memories. Moreover, Anna strives to destroy the seemingly secure atmosphere of the couple's married life in her drive to win the game of power. The former's allusion to Kate's possible adulteries in Deeley's frequent absences becomes rational: "You live your wife for such long periods? How can you?" (Pinter, 1988: 35). Hence, Anna succeeds in undermining Deeley's sense of security and increases his vulnerability.

Anna manages to create a feeling of homely comfort, which might be possibly absent from Kate's everyday existence: "Don't let's go out tonight, don't let's go anywhere t night, let's stay in. I'll cook something, you can wash your hair, you can relax, we'll put some records" (Pinter, 1988: 39). As a result, Kate's friend questions Deeley's ability to create a real and tangible atmosphere of repose and consolation for his wife, as opposed to the indistinct world that he immersed her into.

Contrary to Deeley's beliefs, Anna is far from being ignorant of Kate's bodily needs: "She floats in the bath. Like a dream. Unaware of anyone standing, with her towel, waiting for her, waiting to wrap it round her. Quite absorbed. Until the towel is placed on her shoulders" (Pinter, 1988: 50). Thus, Deeley's female adversary shows more than just ordinary acquaintance with Kate's habits. It is more like deep knowledge embellished with utter fascination. What is more, the account "lays bare the power hierarchy among three characters: Anna supervises the bath, while Deeley merely assists" (Diamond, 1985: 174), which registers Deeley's ultimate defeat.

Both Deeley and Anna are engaged in the battle of memory and intellect over Kate, and are driven by the ultimate fear of losing both, the latter and their common past – the only abode of their meaningful existence in the world of absurd. "For much of the play they have sought to impose contesting interpretations on Kate's identity and the past; their increasing urgency in doing this implies a desperate need to shape a role for Kate, which will somehow confirm their own troubling existences" (Cave, 2001: 122). Kate, in turn, commoditized and victimized in the course of the play, succeeds to emerge victorious at the end of the work by dominating both, her husband and her female friend.

Kate's Pallid Mystery

As the play opens, Kate resorts to the use of pauses to create the sense of ambiguity surrounding her identity, making Deeley impotent to assert his authority:

Deeley: Your best and only.

Kate: My one and only.

Pause

If you have only one of something you can't say it's the best of anything.

Deeley: Because you have nothing to compare it with?

Kate: Mmnn

Pause (Pinter, 1988: 5)

As the play progresses Kate chooses to remain silent, only making occasional remarks of minimal significance. In fact, Kate is simply not willing to communicate, rather than not being able to. The heroine is guided by her desire to conceal her genuine intentions from the rest of the characters and to retain her invulnerability. In fact, "one way of looking at speech is to say that it is a constant stratagem to cover nakedness, and we communicate only too well in our silence, in what is unsaid, and what takes place is a continual evasion, desperate rearguard attempts to keep ourselves to ourselves" (Pinter, 1998: 20). Anna and Deeley are forced to figure out what is not being said by Kate, emphasizing the fact that silence speaks more than words. What is more, Kate seems to enjoy the role of the victim, being seemingly commoditized by the other two characters. Some critics compare Kate to "'the other' in Roland Barthes' *A Lover's Discourse*, 'a mere object, like a stuffed doll,' whose wordly voice Anna and Deeley silence because it opposes the body they once tried to possess" (Diamond, 1985: 171). Yet, Kate capitalizes on the opportunity, which endows her with an invaluable chance to listen, to concentrate and to gather forces before striking the final blow at the end of the play. In fact, Kate makes a hint of her ultimate intentions in the middle of Act I, by expressing her absolute boredom with Deeley's constant domestication. Hence, she articulates her sheer interest in the interior of Anna's house:

Deeley: I suppose his business interests kept him from making the trip. What's his name?

Gian

Carlo or Per Paolo?

Kate (To Anna): Do you have marble floors?

Anna: Yes.

Kate: Do you walk in bare feet on them? (Pinter, 1988: 38)

The audience catches a glimpse of the latent form of Kate's inner rebelliousness, which is driven by her ultimate desire to battle ambiguity and lack of meaning permeating her life with Deeley, and to assert dominance both, over her own self and the other two counterparts.

The first manifestation of Kate's real intentions appears towards the middle of Act II. Anna and Deeley discuss the heroine's overall helplessness in life, which, as an example, is manifested in Kate's alleged inability to dry herself up after a bath and "to detect the place of the highest density of moisture on [her] body" (Pinter, 1988: 52). To contradict the two, Kate "comes into the bedroom...wear[ing] a bathrobe" (Pinter, 1988: 53), not only dried and dressed, but also implying that she does not actually need any one of them. Hence, the heroine receives one more point in the power game with Anna and Deeley.

What is more, Kate undermines Deeley's superior claim of possession by originating the talk about all the male friends she used to have, contrary to her initial claim of having no one but Anna as the best and the only mate:

Kate: Is Charley coming?

Anna: I can ring him if you like.

Kate: What about McCabe? (Pinter, 1988: 58)

Kate puts a special emphasis on the downright unreliability and absurdity of words and memory, which are mainly employed to fit one's special purposes and instantaneous emotional conditions.

Kate dismantles Deeley's image as paragon of virility by describing the latter as "sensitive [and] vulnerable" (Pinter, 1988: 66), so "unlike the others...brutish and crass" (Pinter, 1988: 67). As a result, she tears down all the previous allegations of her shyness, "folding herself from [men]" (Pinter, 1988: 60) and inability to face and judge the opposite sex. Once Deeley is 'floored', the play moves into its last phase, featuring the final combat between women only.

In this connection, in the first lengthy speech Kate advocates her preference of the country life over that of London: "I always find the water very hard in London. That's one reason I like living in the country. Everything is softer. The water, the light, the shapes, the sounds. There aren't such edges here" (Pinter, 1988: 55). As a result, she totally discredits the validity of Anna's memories of their shared city life, and it is Kate now, who initiates the return into the past, which the other two characters have to follow silently. In fact, Kate's final speech presents a ruthless demolition of Anna, her supposedly truthful memories, her sexual sophistication and her possessive claim to the heroine's life, by making a direct reference to the standpoint elaborated by Anna at the very beginning of the play: "there are things I remember which may never have happened but as I recall them so they take place" (Pinter, 1988: 28). By doing so, Kate underlines the utter fallibility of memory, which is greatly influenced by the schemes of the individuals employing it for their own private purposes.

Yet, Kate saves the final blow to her opponents' pretensions for the very end of the play when she narrates an imaginative story of Anna's death, portraying her corpse defiled with dirt and disfigurement: "You lay dead, your face scrawled with dirt, all kinds of earnest inscriptions, but unblotted, so that they had run, all over your face, down to your throat...Your pupils weren't in your eyes. Your bones were breaking through your face" (Pinter, 1988: 68). In fact, Kate does not stop here and describes the instance of violating Anna's bed after the removal of her cadaver, and plastering Deeley's face with dirt from the window box:

When I brought him into the room your body of course was gone... We had a choice of two beds. Your bed or my bed. To lie in, or on. To grind noses together, in or on. He liked you bed, and though he was different in it because he was a man. But one night I said let me

do something, a little thing, a little trick...I dug about the window box, where you planted out pretty pansies, scooped, filled the bowl, and plastered his face with dirt. He was bemused, aghast, resisted, resisted with force (Pinter, 1988: 69).

Kate deconstructs the intangible notion of truth, by blending the past, present and future in an absurd, but, nevertheless, tangible story, which assembles its own truth according to the power needs of an individual. "She buries [Anna and Deeley] with her own talk of the past and invades their fictions in present time" (Diamond, 1985: 177). As a result, all the previous accounts of Kate's life rendered by Deeley and Anna become not only unreliable, but also completely absurd. "Kate shows them that their identities are compounded of nothing beyond a will to gain power over her; they have no inner resources whatever, no depth. In that ending she looks out confidently into the future; but they are locked in the past" (Cave, 2001: 122). Kate's story questions the overall validity of Anna's friendship and the whole record of her marriage to Deeley.

The play closes with a graphic image containing a 'replay' of the bedroom scene described in Act I, in which Deeley "starts to sob, very quietly...goes to Anna's divan [and] looks down at her...moves to the door...turns, goes towards Kate's divan...lies across her lap" (Pinter, 1988:70) and, finally, falls into the armchair where "he sits slumped" (Pinter, 1988: 70). At the very end of the performance, the lights come up very brightly, as opposed to the overall grimness of the play, signifying not only Kate's ultimate triumph in the power game with Deeley and Anna, but also the fact that the struggle for power becomes the only means of constructing tangible reality in the world tormented by absurdity, intangibility, solitude, and unreliability of memories and identities.

CONCLUSION

To conclude, Harold Pinter's play "Old Times" exhibits a model of power structure, in which each character strives for domination, so as to fight the insecurity torturing their inner selves and their relationships with others, as well as the overall absurdity and loneliness overwhelming their lives. In the course of the play the power struggle runs in the following directions: Anna versus Deeley and vice versa, in which the characters are guided by the desire to gain control over Kate; and Kate versus Deeley and Anna, in which the heroine attempts to deconstruct her role of a victim and a commodity, and to assert her own identity. The trio uses various techniques in their quest for power, including frequent references to the unreliability of time, in general, and memories, in particular, which serve as a deadly weapon in the combat for authority, assembling the past according to the strategic requirements of the moment, foreshadowing the future, and getting the most out of the present. The characters make an extensive use of details, verbal assaults, and hints at physical intimidation, silences and pauses, victimization, commodification, profound knowledge of personal habits, contrast between artistic sophistication and crude physical force, as well as the strength of female bonding in order to attain control over the opponents. Kate emerges as a winner in the power game; yet, the final frozen state of the three characters, enclosed in a temporary sanctuary of a room in a country house, is indicative of their common anxiety about the overall absurdity, memory-wise ambiguity, increased loneliness, vulnerability and identity crisis typical of contemporary existence. Hence, the quest for power becomes the only tangible survival tactic in the overall intangible pandemonium of modernity.

REFERENCES

- Ando, Roberto (2009). "Ritratto di Harold Pinter", *Viva Pinter. Harold Pinter's Spirit of Resistance*, (Editor) Brigitte Gauthier, Peter Lang, Oxford.
- Baker, William (2008). *Harold Pinter*, Continium, London.
- Batty, Mark (2005). *About Pinter: the Playwright and the Work*, Faber and Faber, London.
- Bryden, Ronald (1971). "Pinter's New Pacemaker", *The Observer*, 6 June.
- Cave, Richard Allen (2001). "Body Language in Pinter's Plays", *Harold Pinter*, (Editor) Peter Raby, Cambridge University Press, Cambridge.

- Diamond, Elin (1985). *Pinter's Comic Play*. Lewisburg Bucknell University Press, London and Toronto.
- Eliot, Thomas Stearns and Rainey, Lawrence (2006). *The Annotated Waste Land with Eliot's Contemporary Prose*, Yale University Press, New Haven.
- Esslin, Martin (1980). *The Theatre of the Absurd. Introduction*, Penguin, Middle Sex.
- Grimes, Charles (2005). *Harold Pinter's Politics. A Silence Beyond Echo*, Fairleigh University Press, Madison and Teaneck.
- Knowles, Ronald (1989). "Harold Pinter, Citizen", *Pinter Review*, Vol. 1.
- Naismith, Bill (2000). *A Faber Critical Guide to Harold Pinter*, Faber and Faber, London.
- Pinter, Harold (1988). *Old Times*, Methuen Drama, London
- Pinter, Harold (1998). *Various Voices: Prose, Poetry, Politics, 1948-1998*, Faber and Faber, London
- Pinter, Harold (2006). *Art, Truth and Politics. A Nobel Lecture*, Faber and Faber, London.
- Rogers, Paul (1973). "An Actor's Approach: Interview with Paul Rogers", *A Casebook on Harold Pinter's The Homecoming*, (Editors) John Lahr and Anthea Lahr, Davis-Poynter, London.
- Shaw, George Bernard (2010). *The Quintessence of Ibsenism, Now Completed to the Death of Ibsen*, Constable & Co., Michigan.
- Silverstein, Marc (1993). *Harold Pinter and the Language of Cultural Power*, Associated University Presses, London and Toronto.

DİSİPLİNLER ARASI ÖĞRETİM YAKLAŞIMINA DAYALI HAZIRLANAN ÖĞRETİM ETKİNLİKLERİNİN, ÖĞRENCİLERİN GEOMETRİK CİSİMLERİN HACİMLERİ KONUSUNDAKİ AKADEMİK BAŞARILARINA ETKİSİ*

*The Effect of Instructional Tasks Prepared Based On Inter-disciplinary Instructional Approach
On Students' Academic Achievement In The Subject Of Volumes Of Geometric Objects*

Ceyda ÖZÇELİK**

Nuriye SEMERCİ***

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, disiplinler arası öğretim yaklaşımına dayalı hazırlanan öğretim etkinliklerinin, öğrencilerin geometrik cisimlerin hacimleri konusundaki akademik başarılarına ve problem çözme becerilerine etkisini belirlemektir. Araştırma “ön-test son-test kontrol gruplu model” ile yürütülmüş ve deneysel yöntem kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 2014-2015 eğitim öğretim yılında Bartın merkez İMKB ortaokulunda öğrenim gören 8. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Deney grubunda 30, kontrol grubunda 30 olmak üzere toplam 60 öğrenci çalışmaya katılmıştır. Gruplar kümeleme analizine göre belirlenmiştir. Dört hafta boyunca deney grubunda disiplinler arası öğretim yaklaşımına göre hazırlanan etkinliklerle ders işlenirken, kontrol grubunda programın gerektirdiği şekilde ders yürütülmüştür. Fen ve teknoloji, matematik, teknoloji tasarım dersleri arasında disiplinler arası etkileşim yapılarak etkinliklerle ders işlenmiştir. Araştırmanın verileri, araştırmacı tarafından geliştirilen geçerlik ve güvenilirliği sağlanmış matematik başarı testi ile elde edilmiştir. Uygulama sonucu elde edilen veriler SPSS paket programı ile çözümlenmiş ve verilerin analiz aşamasında bağımlı ve bağımsız gruplar t-testleri uygulanmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre, disiplinler arası yaklaşımın programın gerektirdiği öğretime göre öğrencilerin geometrik cisimlerin hacimleri konusundaki başarısını olumlu yönde etkilediği ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda, başarıyı ölçmek için üst düzeyde ölçme değerlendirme sorularının hazırlanabileceği ve öğrencilere verilen proje görevleriyle çalışmanın desteklenebileceği, ilişkilendirmenin olduğu Fen ve Teknoloji, Teknoloji Tasarım derslerindeki başarılarına etkisinin de araştırılabileceği önerisinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Disiplinler arası yaklaşım, geometrik cisim hacmi, etkinlik.

ABSTRACT

The purpose of this study was to determine “the effect of instructional tasks prepared based on inter-disciplinary instructional approach on students' academic achievement in the subject of volumes of geometric objects and their problem solving skills”. The study was conducted by “pre-test post-test control group model” and experimental method was used. The sample of the study was consisted of 8th grade students enrolled in IMKB middle school in Bartın in 2014-2015 academic year. There were totally 60 students, 30 in experimental group and 30 in control group participated in the study. The groups were determined according to cluster analysis. While in experimental group, lessons were taught by tasks prepared according to inter-disciplinary instructional approach for four weeks, in control group lessons were conducted by curriculum method. The lessons were taught by tasks interacting inter-disciplinary between courses science and technology, mathematics, technology design. The data of the study was handled by mathematics achievement test and problem solving skill scale developed by the researcher and their reliability and validity were satisfied. The data gathered resulting from implementation was analyzed by SPSS package program and during the analysis of data dependent and independent groups t-tests were conducted. According to the results of the study, it was founded that the inter-disciplinary approach positively affected the students' on volumes of geometric shapes academic achievement compared to the curriculum instruction but no significant effect on problem solving skill was revealed. Along this, it is

* Bu makale, Ceyda ÖZÇELİK'in yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Öğretmen, Bartın İ.M.K.B Ortaokulu BARTIN

*** Doç. Dr., Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü-BARTIN, Mail: nsemerci@bartin.edu.tr

recommended that in order to follow the development of problem solving skill, much longitudinal studies should be performed.

Keywords: Inter-disciplinary, problem solving skill, volume, task.

GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz yüzyıl bilginin değerinin sürekli arttığı, teknolojik, toplumsal, kültürel değişimin çok hızlı olduğu bir yüzyıldır. Toplumlar varlıklarını etkili bir biçimde devam ettirebilmek için, bilimin ortaya çıkardığı teknolojik gelişmelere uyum sağlamak durumunda kalmaktadırlar. Dolayısıyla hızlı bir değişim sürecine girme zorunluluğu oluşmaktadır. Bireyler çağa uyum sağlamak için yeni bilgiler öğrenerek, kendini geliştirmek mecburiyetinde hissetmektedirler (Aydın, 2003, 184). Bireyin ne öğrendiğinden çok, bireye anlamlı ve kalıcı öğrenmenin nasıl kazandırılacağı, öğrendiklerini günlük hayata ne şekilde transfer edebileceğinin öğretilmesi ön plana çıkmaktadır.

Her bireyin ihtiyacının farklı olduğu düşüncesiyle hareket edilerek, program geliştirme çalışmalarında eğitimcilerin buna göre davranıp, bireylerin sağlıklı karar vermelerine yardımcı olması gerekmektedir. Onları geleceğin dünyasına hazırlayarak, eleştiren, yaratıcı, üretken ve dinamik toplum üyesi olmalarını sağlamada sorumlulukları vardır (Demirel, 2010, 40-42). Okullardaki öğrenme-öğretme süreçlerinde, eğitim etkinliklerinin, öğrencilerin farklı yönlerini öne çıkarabilecek, öğrendiklerini günlük hayatla ilişkilendirebilecek şekilde tasarlanmış yaklaşımlar yer almalıdır (Demirel, Tuncel, Demirhan ve Demir, 2008, 14). Öğrencilerde istenen özelliklerin devamlılığı, öğretim programlarında ihtiyaçlara cevap verebilen değişikliklerin yapılabilmesiyle doğru orantılıdır. (Budak Coşkun ve Altun, 2012, 196). Bu noktada uygulanan yeni eğitim öğretim programında bilgiyi tamamen doğrudan öğretmenden almak yerine, bilgi üzerinde düşünüp, sorgulayan, eleştiren ve yeni çözüm yolu arayan, öğrenciler yetiştirmek hedeflenmiştir. Dolayısıyla problem çözüme becerisine önem veren, farklı disiplinlerin bilgi ve becerisini içeren, öğrencilerin olayları bu disiplinlerin bakış açısıyla yorumlamalarını sağlayan disiplinler arası yaklaşım dikkatleri çekmiştir (Konukaldı, 2012, 1).

Disiplinler Arası Yaklaşım

Disiplin, kişilerin içinde yaşadıkları topluluğun genel düşünce ve davranışlarına uymalarını sağlamak amacıyla alınan önlemlerin bütünü; öğretim konusu olan veya olabilecek bilgilerin bütünü, bilim dalı (TDK, 2010) olarak tanımlanan bir kavramdır. Bilgilerin zamanla birbirine yakınlık derecesine göre aynı grup altında toplanmasıyla disiplinler anlam kazanmıştır. Baykal' ın (2004) aktarımıyla King ve Brownel (1996) disiplinleri açıklamak için bazı özelliklere sahip olunması gerektiğini belirtmiştir. Bu özellikler şu şekildedir.

1. Bir alanın üyelerinin ilgileri belli bir yerde odaklanmalıdır.
2. Bir alana ait üyelerin kendine has bir toplumsal yapısı olmalıdır.
3. Bir alana ait sayılılar ilkeler bütün oluşturmalıdır.
4. Bir alanın "kahramanları" bulunmalıdır.
5. Bir alan denenceleri sınayabilecek kadar yöntemleri olmalıdır.
6. Bir alanda hayal gücünün kullanılarak ortaya çıkarabildikleri özgül ürünleri olmalıdır.
7. Bir alana ait dil ve simgeleri olmalıdır.
8. Üyeler kongre, panel, sempozyum gibi değişik alanlarda iletişim becerisine sahip olmalıdır.
9. Bir alanın gerçek hayata ve doğal insana ilişkin sayılı, tutkuları olmalıdır.

Disiplinlerin kedilerine ait özellikleri neticesine farklı disiplin çeşitleri oluşmuştur. Beşeri alanlar, fen bilimleri ve toplum bilimleri oluşan disiplin çeşitleri arasında yer almaktadır. Her bir disiplinin içerdiği bilginin kendine özgü olması sebebiyle, öğretiminde de farklılıklar olacaktır.

Disipliner öğretim belli bir konu alanı etrafında yapılan öğretim olarak ifade edilmektedir. Bu yaklaşımda dersler ayrı ayrı işlenmekte ve bilgi, becerinin dışarıdaki hayata aktarımı ile ilgili bir etkinlik ya da çalışma yapılmamaktadır. Disipliner yaklaşımda öğrenci aktif olarak derse katılsa da,

konu ve öğretmen öğrenciye göre daha aktiftir. Dolayısıyla disiplinler yaklaşım öğrenciyi geri planda bırakarak motivesini düşürmektedir Bu yüzden, disiplinler yaklaşımı benimseyen fakat diğer disiplinlerle ilişkilendirmenin önemini vurgulayan disiplinler arası yaklaşım önem kazanmıştır (Yıldırım, 1996, 89-93).

Disiplinler arası yaklaşım birçok kişi tarafından farklı yorumlanmış olmasına rağmen benzerlikleri de mevcuttur. Jacobs' a (1989, 8) göre ise disiplinler arası yaklaşım 'Bir kavram, konu ya da tecrübenin incelenmesi için farklı disiplinlerin yöntem bilgisini işe koşan program anlayışı' olarak tanımlanmıştır. Apostel (1970, 25)'e göre; 'İki ya da daha fazla disiplin arasındaki ilişki' şeklinde ifade edilmiştir. Yıldırım'a (1996, 89) göre; "Geleneksel konu alanlarının belirli kavramlar etrafında anlamlı bir biçimde bir araya getirilerek sunulması" dır. Diğer taraftan, bu yaklaşımla derslerin bütünleştirilerek anlatılması esastır (Karacaoğlu, 2011, 164). Disiplinler arası yaklaşım, disipline dayalı eğitimin bütünleştirme ve sorun çözme becerileri açısından daha yararlı ve seçenekli tamamlayıcısıdır. Bireyin kendisini tanımasını, çevresinde olup bitenlerden haberdar olmasını ve değişimler yaratmasını sağlar. Bilgi alışverişine bağlı olarak farklı görüşleri dinleme ihtiyacına yöneltir ve başka disiplinlerin bakış açısından bakabilme özelliği kazandırır (Gür, 2003, 182-203).

Disiplinler arası yaklaşım, yapısı gereği bireyin sahip olup da göremediği özelliklerinin ortaya çıkmasına yardımcı olur. Şöyle ki, 'Disiplinler arası, var olan şeylerin geçmişini araştıran tarihçi, nasıl çalıştığını keşfetmeye çalışan bilim insanı ve yeni şeyler üreten sanatçı zihinsel fonksiyonlarının bir araya getirilmesidir' (Hope, 1991 akt. Demir, 2009, 12) ifadesi aslında bu yaklaşımda, saklı olan çok yönlü düşünmeyi, araştırmacı özelliğini, problem çözme becerisini, yaratıcı düşünmeyi, sorgulayıcılığı, araştırma yapma becerisini ve bunların sonucunda bireyin kazanabileceği farklı yönlerini açıklamıştır. Ayrıca bu yaklaşım bir bireye eleştirelilik hakkı da sağlamaktadır. Dolayısıyla düşüncesini özgürce dile getirebilen bireylerin, özgün gelişmelerde yer alabilmesi için bir olanak sağlayacaktır (Hepkon, 2006, 20). Bu yaklaşım, bilinçli ve geniş kapsamlı kullanıldığı sürece öğretim başarısına katkı sağlamaktadır. Bu yaklaşımın daha önce denenmiş olan disiplinler yaklaşımına oranla, daha fazla zamana, emeğe, bilgi birikimine ve ekip ruhuna ihtiyacı olması sebebiyle ağır bir çalışma programına ihtiyacı olmaktadır. Daha önce yapılan çalışmalarda bu yaklaşımın olumlu yönleri görülmüş olup, her türlü çabaya ve zahmete değeceği düşünülmektedir (Yıldırım, 1996, 91). Bu yaklaşımı temele alarak hazırlanan tasarımlarda öğrencinin ilgi, ihtiyaç, merak ve becerileri düşünülmelidir. Eğitimin amacı bireyde değişiklik meydana getirmek olabilir fakat bireyin ilgisi göz ardı edilmiş bir program tasarısı hazırlamak, mutsuz bireylerin oluşmasına sebebiyet verebilir.

Matematik öğretim programında öğrencilerin konuları daha rahat ve kalıcı olarak anlayabilmeleri için ders içi ya da diğer dersler arasında ilişkilendirmenin olması vurgulanmıştır. Matematikğin şekiller, semboller ya da sayılardan ibaret olmadığı; öğrenilenlerin anlamlandırılarak günlük hayatta kullanılabilmesine dikkat çekilmiştir (MEB, 2008). İlişkilendirmenin yapılarak anlatılan konuların daha kalıcı olacağı beklenmektedir. Disiplinler arası yaklaşım çerçevesinde, matematik dersindeki kavramların farklı disiplinlerle bütünleştirilip, ortak kavram ve becerileri bulup ilişkilendirilmesi önem arz etmiştir.

Geometrik cisimler ve hacimleri konusunda öğrencilerin zorlandıkları bir diğer kısım problem çözme aşamasıdır. İlköğretim programında problem çözme becerisinin önemi vurgulanmıştır. Matematik öğretim programında, öğrencilerin, problem çözme sürecinde kazandıkları başarı, kendi çözüm stratejilerine verilen değer görüldükçe matematiğe karşı tutumları da olumlu yönde gelişeceği belirtilmiştir (MEB, 2008). Geometrik cisimler konusu analitik düşünme becerisi isteyen, matematik açısından da geniş bir bilgi birikimine sahip olunması gereken bir derstir. Farklı bakış açılarından görebilme yeteneği ister, üç boyutlu bir alan olması sebebiyle öğrencilerin en çok zorlandığı derslerin arasında yer almaktadır ve programlarda geniş bir yere sahiptir (Oflaz, 2010, 8).

Disiplinler arası yaklaşıma göre program tasarısı hazırlamak için farklı modeller bulunmaktadır. Bu modeller belirli sayıda basamaklardan oluşmakta ve basamakların sayısı ihtiyaç ve isteğe göre değişebilmektedir. Bu çalışmada Jacobs ve Borland'ın dört aşamalı modeli kullanılması uygun görülmüştür. Çalışma için seçilen disiplinlerin sayısı bu modelin seçiminde etken olmuştur.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, disiplinler arası öğretim yaklaşımına dayalı hazırlanan öğretim etkinliklerinin, öğrencilerin geometrik cisimlerin hacimleri konusundaki akademik başarılarına etkisini incelemektir.

1.2. Denenceler

Aşağıda araştırmaya ilişkin denencelere yer verilmiştir:

1. Disiplinler arası öğretim yaklaşımına dayalı hazırlanan öğretim etkinliklerinin geometrik cisimlerin hacimleri konusunda öğrencilerin akademik başarılarında deney ve kontrol ön test puan ortalamaları arasında anlamlı farklılık vardır.

2. Disiplinler arası öğretim yaklaşımına dayalı hazırlanan öğretim etkinliklerinin geometrik cisimlerin hacimleri konusunda öğrencilerin akademik başarıları deney ön test ve son test puan ortalamaları anlamlı ölçüde artmıştır.

3. Disiplinler arası öğretim yaklaşımına dayalı hazırlanan öğretim etkinliklerinin geometrik cisimlerin hacimleri konusunda öğrencilerin başarılarında kontrol ön test son test puan ortalamaları anlamlı ölçüde artmıştır.

4. Disiplinler arası öğretim yaklaşımına dayalı hazırlanan öğretim etkinliklerinin geometrik cisimlerin hacimleri konusunda öğrencilerin başarılarında deney ve kontrol son test puan ortalamaları arasında anlamlı farklılık vardır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada hacim konusunda disiplinler arası yaklaşımın matematik başarısına etkisini incelemek için deneysel yöntem kullanılmış olup, 'ön test - son test kontrol gruplu deneysel desen' kullanılmıştır. Araştırmanın bağımsız değişkeni disiplinler arası öğretim yaklaşımına göre hazırlanan etkinlikler, bağımlı değişkeni ise matematik başarısıdır.

2.2. Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu 2014-2015 eğitim öğretim yılında Bartın ili merkez İMKB Ortaokulunda 8/A, 8/B, 8/C, 8/D ve 8/E sınıflarına öğrenime devam eden, yaşları 13-15 arasında değişim gösteren 120 öğrenci arasından seçilerek oluşturulmuştur. Yapılan kümeleme analizi sonucunda, deney grubunda 30, kontrol grubunda 30 olmak üzere toplam 60 öğrenci çalışmaya katılmıştır.

2.3. Veri toplama Aracı

Araştırmanın verileri, araştırmacı tarafından geliştirilen geçerlik ve güvenilirliği sağlanmış matematik başarı testi ile toplanmıştır. Başarı testi öğrencilerin geometrik cisimlerin hacimleri konusunda hazır bulunmuşluk düzeylerini ölçmek ve deney sonrasında bilgi ve becerilerini belirlemek için geliştirilmiştir. Başarı testi hazırlanırken 8. sınıf geometrik cisimlerin hacimleri alt öğrenme alanına ait kazanımlar belirlenmiştir. Kazanımlar doğrultusunda soru havuzu oluşturulmuş ve test hazırlanmıştır. Testin kapsam geçerliliği için konu alanı program geliştirme uzmanı ve matematik eğitimcisi görüşü alınarak 25 maddelik başarı testi hazırlanmıştır. Başarı testi ön uygulama için, konuyu önceden işlemiş olan bir lisede öğrenim gören 100 kişiden oluşan 9. sınıf öğrencilerine uygulanmıştır. Madde analizleri için TAP 6.65 programı kullanılmıştır. 25 maddelik

hazırlanan başarı testi ön uygulamadan sonra çıkarılan soruların ardından 20 maddeye düşürülmüştür. Başarı testine ait istatistiksel özellikler Tablo 1 de verilmiştir.

Tablo1. Akademik başarı testinin istatistik özellikleri

Ortalama Güçlük	Ortalama Ayırt Edicilik	İç Tutarlılık
0.60	0.40	0.72

Akademik başarı testinin orta güçlükte, ayırt ediciliği yüksek ve güvenilir bir test olduğu görülmektedir.

2.4. Deneysel İşlem

Deney ve kontrol grubu öğrencilerine uygulama öncesinde akademik başarı testi uygulanmıştır. Deney grubuna haftada dört ders saati olmak üzere 4 hafta (16 ders saati) boyunca disiplinler arası yaklaşıma uygun etkinliklerle ders işlenmiştir. Kontrol grubu öğrencileri ise bu süreçte ilişkilendirmenin yapılmadığı programın gerektirdiği şekilde ders işlemiştir. Çalışmalar için fen laboratuvarı, teknoloji tasarım sınıfı ve matematik sınıfı kullanılmış ve ilişkilendirme yapılan derslerin öğretmenleri de bazı noktalarda sürece katılmışlardır.

Uygulama sonrasında deney ve kontrol gruplarına akademik başarı testi tekrar uygulanmıştır. Deney grubunda, ders disiplinler arası yaklaşım ilkeleri dikkate alınarak Jacobs ve Borland'ın (1989) önerdiği dört aşamalı öğretim modeli takip edilerek işlenmiştir. Jacobs' un dört basamaktan oluşan sıralaması şu şekildedir.

1.Aşama: Konu ya da Temanın Seçilmesi

2014-2015 eğitim öğretim yılında 8.sınıf matematik dersinde işlenmesi gereken tüm konular Bartın İMKB Ortaokulunda görev yapan tüm 8. sınıf öğretmenlerine sunulmuştur. Ders öğretim programı, öğretmen kılavuz kitapları, öğrenci çalışma ve ders kitapları incelendikten sonra disiplinler arası yaklaşıma uygun olabileceği söylenen, eğim, denklem, eşitsizlik, alan ve hacim gibi konuların arasından geometrik cisimlerin hacimleri konusunun uygunluğuna karar verilmiştir. Konu seçiminde şu hususlara dikkat edilmiştir.

1. Konunun çok kapsamlı ya da çok dar olmaması gerekir.
2. Öğrencilerin bilgilerini günlük hayata aktarmakta zorluk çektikleri türde bir konu olmalıdır.
3. Soyut kavramlar içermelidir.
4. Diğer derslerdeki ünitelerin kazanımlarında aynı kavramın bulunması veya ilişkilendirmeye açık olmalıdır.

2.Aşama: Alt Konuların Belirlenmesi

Alt konuların belirlenmesi aşamasında öğrencilerle birlikte beyin fırtınası yapılmıştır. Araştırmacı tarafından tahtanın ortasına hacim kavramı yazılmış ve öğrencilerden bu kavramla ilgili olabilecek akıllarına gelen tüm kavramları kağıda yazmaları istenmiştir. Örneğin *genleşme, alan, piramitler, basınç, dünya, top, küre, havuz, külah, zekâ küpü* vb. gibi kelimeler yazılmıştır.

3.Aşama: Kavramlarla İlgili Sorular Üretilir

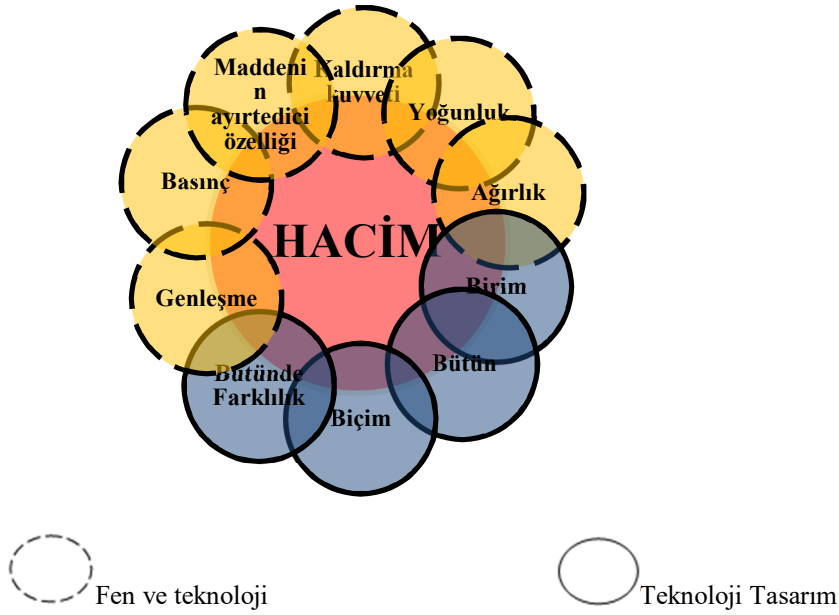
Yazılan kavramlar sınıf içerisinde okunmuş ve ilgili olabilecek merak uyandıran sorular üzerinde tartışılmıştır. Sorulardan bazıları şu şekildedir.

- *Kürenin hacmi ile sıcaklık arasında bir ilişki var mıdır?*
- *Katı cisimlerin hacimlerini ölçüm yapmadan da gözlemleyebilir miyiz?*
- *Havuzdan taşan su ile havuz kenarlarındaki ızgaraların bağlantısı nasıldır?*
- *Zekâ küpünün hacmi nedir?*
- *Dünyamızın içi ne kadar su alır?*
- *Bir küpü üç boyutunda da artırdığımda hacimdeki artış nasıl olur?*
- *Küp şeker kutusundaki şeker sayısını tahmin ederken nasıl bir yol izlerim?*

Bu ve benzeri sorulara paralel olarak ilişkilendirilme yapılacak disiplinlerin fen ve teknoloji, teknoloji tasarım olmasına karar verilmiştir.

4.Aşama: Program Geliştirilir

Araştırmacı, disiplinler arası yaklaşıma uygun olacak şekilde, etkinlikleri, etkinlikleri içeren ders planlarını, dersin işleneceği sınıf ortamını, araç-gereç ve materyalleri grup çalışması olacak şekilde uzman görüşlerini de alarak hazırlamıştır. Öğretmenler arasındaki işbirliğin sağlanması için fen ve teknoloji, teknoloji tasarım ve matematik öğretmenleriyle görüşmeler yapılmıştır. Yazılan kavramlar ve üretilen soruların doğrultusunda, dersin kazanımlarına da bakılarak basınç, yoğunluk, ağırlık, kaldırma kuvveti, genişleme, biçim, bütün, birim, bütünde farklılık kavramlarının hacim konusuyla ilişkilendirilebileceği uygun bulunmuştur. Hacim konusu için oluşturulan model Şekil 1’ de gösterilmiştir.

Şekil 1’ de hacim konusuyla ilişkisi olan kavramların hangi derse ait olduğu ve birbirleriyle olan etkileşimi gösterilmiştir. Örneğin teknoloji tasarım dersinde öğrenciler birimden bütüne konusunda geometrik cisimlerin modelini oluşturmuşlardır. Oluşturdukları şekilleri matematik dersindeki hacim konusuyla bütünleştirip, fen ve teknoloji dersinde çeşitli deneylerle geometrik cisimlerin hacimleri konusunda akıl yürütmüşlerdir. Bu şekilde koni, küre, piramit, prizma modelleri oluşturulmuş, hacimleri hakkında fikir edinebilmek için yoğunluk, genişleme, basınç, kaldırma kuvveti, ağırlık gibi fen konularıyla ilişkilendirilme yapılmış, matematiksel yöntemlerle de hacimleri hesaplanmıştır.

3. BULGULAR

Başarı testi ile elde edilen veriler uygun istatistiksel tekniklerle analiz edilmiştir.

Denence 1: Disiplinler arası öğretim yaklaşımına dayalı hazırlanan öğretim etkinliklerinin geometrik cisimlerin hacimleri konusunda öğrencilerin akademik başarılarında deney ve kontrol ön test puan ortalamaları arasında anlamlı farklılık vardır.

Tablo 2. Deney ve kontrol gruplarının başarı ön test puanlarının karşılaştırılması ve bağımsız gruplar t testi sonuçları

	N	$\bar{X}$	ss	t	p
Deney Ön Test	30	6.60	1.63	2.004	0.50
Kontrol Ön Test	30	5.83	1.32		

p > 0.05 sd:58

Tabloya göre deney ve kontrol gruplarının başarı ön testleri arasında 0.05 anlamlılık düzeyine göre istatistiksel (t=2.004, p=0.50) olarak anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır. Deney grubunun başarı ön test ortalaması ($\bar{X}$ =6.60) kontrol grubunun başarı ön test ortalamasından ($\bar{X}$ =5.83) yüksek görünmesine rağmen, anlamlı farklılık olmadığı, deneysel çalışma öncesinde grupların konuyla ilgili matematik akademik başarısı açısından birbirine benzer özellikte olduğu söylenebilir.

Denence 2: Disiplinler arası öğretim yaklaşımına dayalı hazırlanan öğretim etkinliklerinin geometrik cisimlerin hacimleri konusunda öğrencilerin akademik başarıları deney ön test ve son test puan ortalamaları anlamlı ölçüde artmıştır.

Tablo 3. Deney grubunun başarı ön test son test puanlarının karşılaştırılması ve bağımlı gruplar t testi sonuçları

	N	$\bar{X}$	ss	r	t	p
Deney Ön Test	30	6.60	1.63	0.99	-24.966*	0.000
Deney Son Test	30	17.40	1.89			

*p < 0.05 sd:29

Tablo 3' te deney grubunun başarı ön test son test puanlarının karşılaştırılması ve t testi sonuçları görülmektedir. Deney grubu başarı ön test ortalaması ($\bar{X}$ =6.60), başarı son test ortalaması ($\bar{X}$ =17.40) olup başarı artışı görülmüştür. İstatistiksel (t=-24.966, p=.000) olarak da anlamlı bir artış olmuştur. Bu sonuçlara göre deneysel uygulamanın deney grubunda bulunan öğrencilerin akademik başarısını olumlu derecede etkilemiş olduğu söylenebilir.

Denence 3: Disiplinler arası öğretim yaklaşımına dayalı hazırlanan öğretim etkinliklerinin geometrik cisimlerin hacimleri konusunda öğrencilerin başarılarında kontrol ön test son test puan ortalamaları anlamlı ölçüde artmıştır.

Tablo 4. Kontrol grubunun başarı ön test son test puanlarının karşılaştırılması ve bağımlı gruplar t testi sonuçları

	N	$\bar{X}$	ss	r	t	p
Kontrol Ön Test	30	5.83	1.32	-0.317	-20.605*	0.000
Kontrol Son Test	30	15.63	2.08			

*p<0.05 sd:29

Tablo 4' te kontrol grubu öğrencilerinin başarı ön test son test puanlarının karşılaştırılması ve t testi sonuçları görülmektedir. Kontrol grubu başarı ön test ortalaması ($\bar{X}$ =5.83), son test puan ortalaması ($\bar{X}$ =15.63) olup başarı artışı görülmüştür. İstatistiksel (t= -20.605, p=.000) olarak anlamlı bir artış olmuştur. Bu sonuçlara göre kontrol grubunda bulunan öğrencilerin de akademik başarısının olumlu derecede artmış olduğu söylenebilir.

Denence 4: Disiplinler arası öğretim yaklaşımına dayalı hazırlanan öğretim etkinliklerinin geometrik cisimlerin hacimleri konusunda öğrencilerin başarılarında deney ve kontrol son test puan ortalamaları arasında anlamlı farklılık vardır.

Tablo 5. Deney ve kontrol gruplarının başarı son test puanlarının karşılaştırılması ve bağımsız gruplar t testi sonuçları

	N	$\bar{X}$	ss	t	p
Deney Son Test	30	17.40	1.89	-3.450*	0.001
Kontrol Son Test	30	15.63	2.08		

*p<0.05 sd: 58

Tablo 5’te göre deney ve kontrol gruplarının başarı son testleri arasında 0.05 anlamlılık düzeyine göre istatistiksel ($t=3.450$, $p=0.001$) olarak anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Deney grubunun son test ortalaması 17.40, kontrol grubunun son test ortalaması 15.63 olup, deney grubu daha başarılı çıkmıştır. Deneysel çalışmanın deney grubundaki öğrencilerin akademik başarısını daha çok artırdığı görülmüştür.

2. SONUÇ VE TARTIŞMA

Disiplinler arası yaklaşım, dersleri tek disipline bağlı bilgi aktarımından soyutlayarak, yeni fikirler üretilmesine yardımcı, bütüncül bir bakış açısı kazandırmada ve kalıcı öğrenmenin gerçekleşmesinde önemli bir yere sahiptir (Edeer, 2005, 81). Çünkü disiplinler arası yaklaşım farklı disiplinler arasında bağlantı kurmayı sağlayarak bir konuya farklı bakış açısı kazandırır ve öğrenciyi aktif tutarak düşünme gücünü artırır (Yıldırım, 1996, 93). Cordogan ve Stanciak (2000) da öğrencilerin sorumluluk kazanmalarında ve değişik düşüncelere açık olabilmelerinde disiplinler arası yaklaşımın gerekliliğinden söz etmiş ve bu öğrencilerin daha başarılı olabileceğini belirtmiştir. Bu tez çalışmasında disiplinler arası öğretimin özellikleri, ilkeleri, öğretimi göz önünde bulundurulmuş ve bu doğrultuda öğretim etkinlikleri hazırlanmıştır. Öğrencilerin geometrik cisimlerin hacimleri konusundaki başarıları üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Deney grubunun başarı ön testi ile son testi arasında son test lehine artış gözükümüştür. Demirel vd., (2008)’in öğrencilerin farklı yöntem kullanarak öğrendikleri konuların, bilişsel ve duyuşsal açıdan gelişim göstermelerine sebep olacağı ve ders başarısına olumlu yönde yansıtacağı görüşü bu sonucu desteklemiştir. Ayrıca Işık (2007) matematik öğretiminde kullanılan yöntem ve tekniğin öğretimde etkisini dile getirmiştir. Çalışmada kullanılan yöntem ve teknik de öğrenciyi merkeze alarak, düşünme ve üretme fırsatı vermiş, kendilerince çözüm yolu bulmalarını sağlamış, etkinlikleri öğretmen rehberliğinde kendileri yaparak yaşayarak yürütmüşlerdir. Dolayısıyla matematik başarıları olumlu yönde etkilenmiştir. Duman ve Aybek (2003) de çalışmasında farklı derslerin bütünleştirilerek anlatılmasının öğrencilerin motivasyonunu artırarak, merak uyandırdığını ve ders başarısını artırdığını belirtmiştir. Bu çalışmada da öğrencilerin geometrik cisimlerin hacimleri konusunu öğrenirken diğer derslerle ilişkilendirme aşamasında meraklı oldukları ve motivasyonlarının yüksek olduğu gözlenmiştir.

Kontrol grubunun başarı ön test ve son test sonuçları arasında da artış görülmüştür. Programın gerektirdiği gibi ders işlenen kontrol grubu öğrencileri de başarı açısından ilerleme kaydetmişlerdir. Disiplinler arası öğretimin dışındaki öğretim yöntemlerinde de, kavramların veya yöntemlerin öğrenilmesi, öğrencilerin çözümü bulmaları, ders kaynaklarından ve öğretmenden faydalanmaları, akıl yürüterek matematiği kendi zihinlerinde kavrayarak öğrenmeleri gerçekleşmektedir. Eğitim sürecine giren çoğu öğrencinin ders başarısında artış göstermesi beklenen bir durumdur (Duman ve Yenilmez, 2008, 253). Dolayısıyla kontrol grubunda da başarı artışı olmuştur.

Hem deney hem de kontrol grubunda başarı artışı görülmüştür. Fakat deney ve kontrol grubu son testleri karşılaştırıldığında anlamlı farklılığı oluşturan grup deney grubu lehine olmuştur. Öğrenciler hacim konusunu, önceki yıllarda işlemedikleri değişik bir yöntemle öğrenmişlerdir. Fen ve teknoloji ve teknoloji tasarım perspektifinden hacmin nasıl öğrenildiğini, farklı bakış açısıyla bakmayı, derslerin bütünleşebileceğini fark etmişlerdir. Her bir etkinliği yaparken meraklı ve istekli olmuşlar, yapılan grup çalışmalarında aktif rol üstlenmişlerdir. Dolayısıyla bu istek ders başarılarına da yansımış olabilir.

Deney grubu lehine çıkan anlamlı sonucu destekleyen birçok araştırma mevcuttur. Leahey’in (1999) yaptığı çalışmalarda disiplinler arası etkinliklerle öğretime devam eden sınıflarda başarının daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Gardner ve Boix’in (1994) farklı disiplinleri programlarda kullanarak öğrencilerin zekâ ve bazı becerilerinde gelişimini incelemesinin ardından, öğrencilerin, disiplinin sınırladığı alandan çıkıp, bütünü görme, ilişkilendirme gibi konularda başarı gösterdiğini ifade etmiştir. Demir (2009) 2. sınıflar üzerinde disiplinler arası bütüncül yaklaşımı uygulamış ve geleneksel öğretimin yapıldığı gruba göre başarılarının yüksek çıktığını bulgularından elde etmiştir.

Yine Yarımca'nın (2010) sanat eğitimi üzerine disiplinler arası temalara dayalı uygulaması deney grubunun başarısında anlamlı ölçüde farklılık yaratmıştır. Bu tez çalışmasıyla paralel olan araştırmalarla birlikte, farklı disiplinlere ait konuların bütüncül bakış açısı içerisinde, etkinliklerle öğretilmesinin matematik başarısını artırmadaki bulguları doğrulanmıştır.

5. ÖNERİLER

Araştırmanın sonuçlarından hareketle aşağıdaki öneriler sunulabilir:

- Disiplinler arası yaklaşım matematik dersinin geometrik cisimlerin hacimleri konusunda öğrencilerin akademik başarıları üzerinde anlamlı farklılık oluşturmuştur. Bu yaklaşımın ilişkilendirmenin olduğu Fen ve Teknoloji, Teknoloji Tasarım derslerindeki başarılarına etkisi de araştırılabilir.
- Geliştirilen akademik başarı testi çoktan seçmeli sorulardan oluşmuştur. Başarıyı ölçmek için üst düzeyde ölçme değerlendirme soruları hazırlanabilir ve öğrencilere verilen proje görevleriyle çalışma desteklenebilir.
- Matematiğin sosyal alanlarda da etkisi ve ilişkisi olması sebebiyle sosyal alanlardaki konu ve disiplinlerle ilişki kurularak bir çalışma yapılabilir.

KAYNAKLAR

Apostel, L. (1970). *Interdisciplinary; Problems of teaching and research in universities*. Paris: OECD.[<http://trove.nla.gov.au/work>] web adresinden 24 Mayıs tarihinde indirildi.

Aydın, B. (2003). Bilgi toplumu oluşumunda bireylerin yetiştirilmesi ve matematik öğretimi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2 (14), 183-190.

Baykal, A. (2004). Program geliştirme yaklaşımlarında alansal bağlam XIII. *Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı*. 6-9 Temmuz 2004. İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Malatya.

Budak Coşkun, S. ve Altun, S. (2012). İlköğretim 8. Sınıf matematik dersinin disiplinler arası yaklaşım ilkelerine göre işlenmesinin öğrencilerin matematik başarıları üzerindeki etkisi. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 2 (2), 91-122.

Cordogon, S., & Stanciak, L. (2000). *An examination of the effects of an interdisciplinary curriculum program on behavior and academic performance in a suburban high school*. (A Compilation from the First Three Years of a Four-Year Study). [<http://www.eric.ed.gov/PDFS/ED442816.pdf>] web adresinden 18 Mayıs 2014 tarihinde indirildi.

Demir, E. (2009). *İlköğretim ikinci sınıflarda uygulanan disiplinler arası bütüncül öğretim yaklaşımının etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Demirel, Ö. (2010). *Öğretme sanatı*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Demirel, Ö., Tuncel, İ., Demirhan, C., ve Demir, K. (2008). Çoklu zekâ kuramı ile disiplinler arası yaklaşımı temel alan uygulamalara ilişkin öğretmen-öğrenci görüşleri. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 33, (147), 14-25.

Duman, A ve Yenilmez, K. (2008). İlköğretimde matematik başarısını etkileyen faktörlere ilişkin öğrenci görüşleri. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 252-268.

Duman, B. ve Aybek, B. (2003). Süreç temelli ve disiplinler arası öğretim yaklaşımlarının karşılaştırılması. *Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (11), 1-12.

Edeer, Ş. (2005). Sanat eğitiminde disiplinler arası yaklaşım. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. (19), 78-84.

Gardner, H. ve Mansilla, V.B. (1994). Teaching for understanding-within and across the disciplines. *Educational Leadership*, 51(5),14-18.

Gür, T.M. (2003). Araştırma ve eğitiminde disiplinler arasılık. (Ed. O.N. Babüroğlu). *Eğitimin geleceği; üniversitelerin ve eğitimin değişen paradigması*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.

Hepkon, Z. (2006). İletişim bilimleri ve kültürel çalışmalar: bir disiplinin sınırları sorularımızın sınırlarını kapsayabilecek mi?, *Istanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(9), 19-27.

Işık, K. D. (2007). *Çoklu zeka kuramı destekli kubaşık öğrenme yönteminin ilköğretim dördüncü sınıf öğrencilerinin matematik dersindeki akademik başarılarına ve kalıcılığa etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Jacobs, H. H. (1989). *The growing need for interdisciplinary Curriculum content*. [<http://www.ascd.org/publications/books/61189156/chapters.html>] web adresinden 20 Mayıs 2014 tarihinde indirildi.

Jacobs, H.H. ve Borland, J. H. (1986). The interdisciplinary concept model, Theory and Practice. *Gifted Child Quarterly*, 30 (4), 159-163.

Karacaoğlu, Ö. C. (2011). *Online eğitimde program geliştirme*. Ankara: İhtiyaç Yayıncılık.

Konukaldı, I. (2012). *İlköğretim fen ve teknoloji eğitiminde disiplinler arası tematik öğrenme yaklaşımının öğrencilerin öğrenme ürünleri üzerine etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Leahey, L. K. (1999). *An interdisciplinary approach to integrated curriculum*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Rowan University

MEB. (2008). *İlköğretim matematik dersi 6- 8. sınıflar öğretim programı ve kılavuzu*. Ankara: MEB.

Oflaz, G. (2010). *Geometrik düşünme seviyeleri ve zekâ alanları arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

TDK (2010). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu

Yarımca, Ö. (2011). Disiplinler arası yaklaşıma dayalı bir durum çalışması. *Akademik Bakış Dergisi*, 25, 1-22.

Yıldırım, A. (1996). Disiplinler arası öğretim kavramı ve programlar açısından doğurduğu sonuçlar. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 89-94.

YANSITICI DÜŞÜNME ETKİNLİKLERİ DESTEKLİ MODÜLER ÖĞRETİMİN 5. SINIF BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ VE YAZILIM DERSİNDE ÖĞRENCİLERİN AKADEMİK BAŞARILARINA ETKİSİ*

*The Effect of Modular Teaching Supported By Reflective Thinking Activities On Students'
Academic Achievement in 5th Graders' Information Technologies & Software Classes*

Eray GEDİKOĞLU**

Çetin SEMERCİ***

ÖZET

Araştırmanın amacı, “Yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli modüler öğretimin 5. sınıf bilişim teknolojileri ve yazılım dersinde öğrencilerin akademik başarılarına etkisini” belirlemektir. Araştırmada deneysel yöntem kullanılmıştır. Araştırma “ön-test son-test kontrol gruplu model” ile yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma alanını 2014-2015 eğitim öğretim yılı içerisinde Bartın Merkez Vali Tevfik Başakar Ortaokulunda öğrenim gören beşinci sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmadaki gruplar, grup eşleştirme yöntemi ile tespit edilmiştir. Deney ve kontrol grupları 20’şer kişiden oluşmaktadır. Deney grubuna “yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli kelime işlemci modülü” dağıtılmış ve modüler öğretim uygulanmıştır. Kontrol grubunda ise “geleneksel yöntemle” ders işlenmiştir. Araştırmada, çoktan seçmeli akademik başarı testi kullanılmıştır. Elde edilen analiz sonuçlarına göre yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli kelime işlemci modülü ile ders işlenen deney grubunun akademik başarıları (ortanca=4) ile geleneksel yöntemle ders işlenen kontrol grubunun akademik başarıları (ortanca=1) arasında deney grubunun lehine olacak şekilde anlamlı sonuç elde edilmiştir ($U=68,5$, $p<0,05$). Araştırmadan elde edilen bir başka sonuca göre de deney grubundaki öğrencilerin son test ve kalıcılık testi başarı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmemiştir ($z=-1,221$, $p>0,05$). Bu analiz sonucuna göre yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli kelime işlemci modülü kalıcı öğrenme sağlamıştır. Bulgulara dayalı olarak yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli modüler öğretimin bilişim teknolojileri ve yazılım dersinde kullanılabileceği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Modüler Öğretim, Yansıtıcı Düşünme, Bilişim Teknolojileri ve Yazılım

ABSTRACT

The aim of the research is to determine the effect of modular teaching assisted by reflective thinking activities on the students' academic achievement in 5th graders' information technologies and software classes. Empirical method was used in the research. The research was carried out by the model 'pre- test and post - test control group'. The field of study is consisted of the 5th grade students studying at Vali Tevfik Başakar Secondary School during the academic year of 2014-2015. The groups in the study were determined by group matching method. Experimental and control groups were consisted of 20 students per each. Determining the experimental and control groups, the scores of students which they got from the pre-test were used. "The word processing module supported by the reflective thinking activities" was handed out to the experimental group and modular teaching was applied them. The course was carried out by traditional method in the control group. Multiple-choice academic achievement test was used in the study. In terms of the analysis results obtained, considering the academic achievement of the experimental group in which the lessons were carried out by the word processing module supported by the reflective thinking activities (median=4) and the academic achievement of the control group in which the lessons were carried out by traditional method (median=1), significant result was obtained in favour of the experimental group as ($U=68,5$, $p<0,05$). According to another result obtained by the research, any statistically significant difference between the post-test and retention test scores of the students in the experimental group was not observed ($z=-1,221$, $p>0,05$). In accordance with this analysis result, the word processing module supported by the reflective thinking activities supplied permanent learning. The result of survey, a proposal has been brought that the modular teaching supported by the reflective thinking activities can be used in lessons such as information technologies and software classes.

Keywords: Teaching Module, Reflective Thinking, Information Technology and Software

* Bu makale, Eray GEDİKOĞLU'nun yüksek lisans tezinin bir özeti olup Bartın Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından desteklenmiştir (Proje No: 2014-SOS-C-003).

** Bilişim Teknolojileri ve Yazılım Öğretmeni

*** Prof. Dr., Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü BARTIN Mail: csemerci@bartin.edu.tr

GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz çağda bilgi sürekli olarak kendini yenilemekte, mevcut bilgilerin üstüne yeni bilgiler eklenerek bilgi havuzu genişlemektedir. Bilgide meydana gelen bu değişme ve gelişmelerin temelinde bireylerin ilgi ve ihtiyaçları, toplumun beklentileri, teknolojik gelişmeler ve teknolojik gelişmelerle birlikte doğada meydana gelen olumlu ve olumsuz durumlar bulunmaktadır.

Toplumsal yaşantı, kültür, teknoloji gibi alanlarda meydana gelen gelişme ve değişimler eğitim programlarını da etkilemektedir. Nitekim eğitim programları hazırlanırken birey, toplum, konu alanı ve doğa göz önüne alınmaktadır (Demirel, 2012; Akpınar, 2012). Eğitim programlarını değişime zorlayan bu gelişmeler sebebi ile eğitimde yeni arayışlara gidilmektedir. Bunun yanı sıra daha önce başarıyla uygulanan farklı yaklaşımlar karma olarak uygulanarak yeni eğitim sisteminde başarı elde edilmeye çalışılmaktadır (Özkan, 2005; Güney, 2008; Ersözlü, 2008; Cengizhan, 2011; Çiğdem, 2012; Elaldı, 2013; Öner Sünkür, 2013). Esnek yapısı ve birey merkezli yapısı sebebi ile farklı yaklaşımlarla desteklenmeye uygun öğretim yaklaşımlarından biri modüler öğretimdir. Modüler öğretim; öğrencinin gelişimi ile ilgili net bilgiler veren, kuralları, standartları barındıran, rehberlik ve belgelendirmeyi de içeren, esneklik özelliği sayesinde değişimlere ayak uyduran, kendi içinde bütünlüğü olan modüllerin kullanıldığı öğretim yaklaşımıdır (Alkan, 1982, 129; Akgül, 2014, 14; MEB, 2006, 25). Modüler öğretim materyali olan modüller hazırlanırken öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçları dikkate alınarak farklı yöntem ve tekniklerden faydalanılarak modüler öğretimden elde edilebilecek fayda artırılabilir (Finch ve Crunkilton, 1989: 253-254 akt. Cengizhan, 2011, 95). Bu bağlamda modüllerin içerisine soru sorma, kendine soru sorma, günlük tutma, kavram haritaları, anlaşmalı öğrenme, kendini değerlendirme etkinlikleri gibi etkinlikler yerleştirilebilir. Bu etkinlikler kuramsal çerçeveye incelendiğinde yansıtıcı düşünmeyi geliştirici etkinlikler olarak bilinmektedir (Ünver, 2003, 17-29; Bakioğlu ve Dalgıç, 2014, 97-128).

Yansıtıcı düşünme ilk kez Dewey tarafından ortaya atılmıştır. Dewey yansıtıcı düşünmeyi; “herhangi bir inancın veya bilginin, detaylı, kesin ve sürekli bir şekilde incelenmesi” şeklinde tanımlamaktadır (Dewey, 1910, 5). Tican (2003, 16) ise yansıtıcı düşünmeden, “bireylerin, eğitim öğretim faaliyetlerinde aldığı kararları ile deneyimlerinin üzerinde dikkatli ve kasıtlı bir şekilde düşünmesi, sorgulama yapması, eleştirel bir şekilde değerlendirmesi, problemlere çözüm yolları araması ve böylece kendi düşüncelerini, davranışlarını yeniden oluşturabilmesi” olarak bahsetmiştir. yansıtıcı düşünme becerisinin geliştirilmesine yönelik etkinliklerin, öğrencilerin öğrenme sorumluluğunu alması, sorun çözme yeteneğini geliştirmesi, öğrencide kendini değerlendirme becerisi geliştirmesi, öğrenciyi hedef belirlemeye yönlendirmesi ve öğrenciyi kullandığı öğrenme yönteminin etkililiği üzerine düşündürmesi gibi özellikleri barındırması günümüz eğitim anlayışının da özelliklerine ışık tutmaktadır (Ünver, 2011, 138). Bu faydalara sahip etkinliklerden oluşan bir programın modüler öğretimle desteklenerek öğrenciye, modüler öğretimin bağımsız öğrenme, bireysel hızda ilerleme gibi özelliklerinden yararlanma fırsatı verilmesinin verimliliği artıracaktır. Yansıtıcı düşünme becerilerini geliştirecek etkinliklerin eğitimin her kademesinde öğrenenlere verilmesi, gelecekte öğrenenlerin karşılaşacağı yeni durumlara ayak uydurmalarını ve kendilerini geliştirmelerini kolaylaştıracaktır. Yansıtıcı düşünme, özellikle bilişim teknolojileri ve yazılım dersi gibi sabit bir içeriğe sahip olmayan, kültür derslerinden bu yönüyle tamamen farklılaşan derslerde, öğrenenlerin kendi öğrenmelerinin sorumluluğunu taşımalarına destek verecektir.

Her yeni zaman diliminde, yeni bilgi ve teknoloji ile öğrenciye kazandırılması planlanan davranışlarda, değişimlerin meydana geldiği bilişim teknolojileri ve yazılım dersi için bu durum göz önüne alınmış ve Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı da dersin sadece çerçeve programını ortaya koymuştur. Her sınıf için ayrı kazanımlar listesi oluşturulmaktan ve sabit bir içerik ortaya koymaktan kaçınılmıştır. Bu durum öğrencilerin seviyelerine uygun kazanım seçme anlamında öğretmenlere özgürlük sağlamış fakat öğrenciler için ders materyalleri ve basılı kaynak sıkıntısı ortaya çıkmıştır. Bu anlamda bilişim teknolojileri ve yazılım dersi için temel bilgi ve becerilerin kazandırılması, öğrenmeyi öğretme yoluyla öğrenenlere kendi öğrenmelerinin sorumluluğunu taşıma bilinci kazandırılmasının modüllerle sağlanabileceği düşünülmüştür.

Tüm bu gerçeklerin ışığı altında, bu çalışmada yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli modüler öğretimin bilişim teknolojileri ve yazılım dersinde öğrencilerin akademik başarılarını nasıl etkileyeceği problem durumu olarak belirlenmiştir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli ve Çalışma Grubu

Araştırmada ön test son test kontrol gruplu deneysel deseni kullanılarak, yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli modüler öğretimin 5. sınıf bilişim teknolojileri ve yazılım dersinde öğrencilerin akademik başarılarına etkisi tespit edilmiştir. Deneysel desen, değişkenler arasında neden-sonuç ilişkisinin test edildiği desendir (Büyüköztürk vd, 2009, s. 191). Deneysel desende deney ve kontrol grupları bulunmaktadır. Bu çalışmada deney ve kontrol gruplarını oluşturmak için eşleştirme yöntemlerinden grup eşleştirme yöntemi kullanılmıştır. Grup eşleştirme, ilgili değişkenlere ait grup ortalamaları bakımından denk iki grubun oluşturulmasıdır (Büyüköztürk vd, 2009, 194). Bu çalışma için oluşturulan deney ve kontrol grupları Bartın Vali Tevfik Başakar Ortaokulu'nda 5.sınıfa devam eden 5-A ve 5-B sınıfı öğrencileri grup olarak eşleştirilerek oluşturulmuştur. Deney ve kontrol gruplarını oluşturmak için öğrencilerin öntest sonuçları kullanılmıştır. Öğrencilerin ön test sonucunda aldıkları puanlar 5'lik sistemdeki karşılıklarına çevrilmiş ve analiz işlemleri gerçekleştirilmiştir. Oluşturulan grupların birbirlerine denk olup olmadıklarını, başka bir ifade ile oluşturulan grupların grup not ortalamaları arasında istatistiksel olarak bir fark olup olmadığını kontrol etmek için Mann-Whitney U testi yapılmıştır. Normal dağılıma uymayan veriler için bu testin yapılması gerekmektedir.

Tablo 1. Gruplara Uygulanan Normallik Testi Sonuçları

	Grup	N	$\bar{X}$	Tepe Değer	Ortanca	Shapiro-Wilk (p)
Ön-Test	1	20	1,30	1,0	1,0	,000
	2	20	1,66	1,0	1,0	,000

$p < 0,05$

Tablo 1'e göre öntest sonuçlarına göre grupların normal dağılım özelliği göstermediği anlaşılmıştır ($p < 0,05$) Bu durum sonucunda oluşturulan grupların not dağılımları Mann-Whitney U testi yapılarak karşılaştırılmıştır.

Tablo 2. Deney ve Kontrol Gruplarına Uygulanan Mann-Whitney U Testi Sonuçları

	Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Ön-Test	1	20	1,30	373,5	163,5	0,23
	2	20	1,65	446,5		

$p > 0,05$

Tablo 2'ye göre 20 kişiden oluşan 1. grup ile ve 20 kişiden oluşan 2. gruba uygulanan ön-test sonucunda elde edilen puanlar arasında anlamlı bir fark olup olmadığını ortaya koymak amacıyla yapılan Mann-Whitney U testinin sonucuna göre, 1. grubun ön-test sonucu elde edilen puanları ile (Ortanca:1) ile 2. grubun ön-test sonucu elde edilen puanları (Ortanca:1) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmemiştir ($U=163,5$, $p > 0,05$). Yapılan bu çalışmalar sonucunda oluşturulan deney ve kontrol grupları aşağıdaki gibidir:

Deney grubu: Yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli modüler öğretimin uygulandığı gruptur. 2014-2015 eğitim öğretim yılında Bartın Vali Tevfik Başakar Ortaokulu'na devam eden 5-B sınıfının 26 öğrencisinden 20'sini kapsamaktadır. Yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli modüler öğretim çerçevesinde hazırlanan ders planıyla öğretim gerçekleştirilmiştir.

Kontrol grubu: Geleneksel yöntemin uygulandığı sınıftır. Bu çerçevede görsel sunum destekli düz anlatım yöntemi ile dersler işlenmiştir. 2014-2015 eğitim öğretim yılında Bartın Vali Tevfik Başakar Ortaokulu'na devam eden 5-A sınıfının 23 öğrencisinin 20'sini kapsamaktadır.

Veri Toplama Araçları ve Uygulama Süreci

Akademik Başarı Testi: Deney ve kontrol grubuna ön test, son test ve kalıcılık testi olarak uygulanmak üzere hazırlanan testtir. Akademik başarı testinin geliştirime sürecinde Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın (2013) yayınladığı Bilişim Teknolojileri ve Yazılım Dersi Çerçeve Programı dikkate alınmıştır. Bu programdaki Orta 1 (Bilgiyi Yönetme) “ Kelime işlemci programını etkili bir şekilde kullanır” düzeyine bağlı olarak kazanımlar oluşturulmuştur. Kazanımların oluşturulmasında uzman görüşlerine başvurulmuştur.

Tablo 3. Çerçeve program göz önüne alınarak oluşturulan kazanımlar

KAZANIMLAR	
1) Kelime işlemcide temel işlemleri gerçekleştirir.	Açıklama: Kelime işlemcinin çalıştırılması, kelime işlemcinin pencere elemanları, yeni belge oluşturma, hazırlanan belgenin kaydedilmesi ve farklı kaydedilmesi, daha önceden hazırlanıp kaydedilmiş bir belgenin açılması ve belgenin görünüm ayarlarının değiştirilmesine yer verilecektir.
2) Kelime işlemcide metin biçimlendirme işlemlerini uygular.	Açıklama: Kelime işlemci programında giriş sekmesinde bulunan metin biçimlendirme komutlarını kullanır. Paragraf grubundaki komutlarla metnin konumu ve paragraf ayarlarını gerçekleştirir.
3) Kelime işlemcide hazırladığı metni şekil, tablo, resim vb nesnelere ekleyerek zenginleştirir.	Açıklama: Resim-küçük resim ekleme, tablo oluşturma, şekil ekleme, smartart grafikleri ekleme ve wordart metinleri ekleme özelliklerine yer verilecektir.
4) Kelime işlemcide sayfayı yapılandırır.	Açıklama: Kenar boşluklarını ayarlama, sayfaya kenarlık ekleme, sayfa rengini değiştirme, sayfaya filigran ekleme, sayfa yönünün değiştirme, sayfaya numara ekleme özellikleri ne yer verilecektir.
5) Kelime işlemcide yazdırma işlemlerini gerçekleştirir.	Açıklama: Kelime işlemci programında yazdırma ayarlarını kavrar ve yazdırma işlemi uygular.

Tablo 3'teki kazanımlar oluşturulduktan sonraki süreçte belirtke tablosu oluşturulmuş ve belirtke tablosuna bağlı olarak 36 sorudan oluşan soru havuzu hazırlanmıştır. Hazırlanan sorular daha önce kelime işlemci programı eğitimi alan 113, 6 ve 7. Sınıf öğrencisine uygulanmıştır. Uygulama sonrasında geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları gerçekleştirilmiş ve 25 sorudan oluşan akademik başarı testi oluşturulmuştur.

Kelime İşlemci Modülü: Yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli kelime işlemci modülü tasarlanma sürecinde ADDİE öğretim tasarımı modeline uygun olarak aşağıdaki adımlar izlenmiştir. ADDİE öğretim tasarımı modeli ile öğrenen merkezli olarak bir öğretim tasarımı; Analiz (Analysis), Tasarlama (Design), Geliştirme (Development), Uygulama (Implementation), ve Değerlendirme (Evaluation) aşamalarıyla gerçekleştirilebilir (Ünsal, 2002). Buna göre modül tasarlanma sürecinde;

- Modül için gerekli analizlerin yapılması.
- Modülün tasarlanması.
- Modülün geliştirilmesi.
- Modülün uygulanması.
- Modülün değerlendirilmesi.

Bu kapsamda yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli kelime işlemci modülü tasarlanma sürecinde ilk olarak bilişim teknolojileri ve yazılım dersinde 5. Sınıf seviyesine uygun olarak modüllerin oluşturulması için gerekli analizler yapılmıştır. Kelime işlemci programları Türkiye ve dünyada yaygın şekilde kullanılan yazı yazma, yazılan yazıları biçimlendirme gibi temel işlemlerin yanı sıra bir dilekçe yazma, bir projeyi raporlama, bir ödevi hazırlama ve hazırlanan metinleri resim, şekil, grafik, tablo gibi özellikler kullanarak zenginleştirme gibi amaçları yerine getirebilen, sayfaya numara ekleme, sayfayı renklendirme gibi daha gelişmiş özellikleri ile göze hoş gelebilecek belgeler oluşturmayı da sağlayan programlardır. Türkiye ve dünyada en çok bilinen ve kullanılan kelime işlemci programı Microsoft

firması tarafından oluşturulan Microsoft Office Word programıdır. Bu program farklı sürümleri ile yazılım piyasasında yer bulmaktadır. Örneğin Microsoft Office Word programının; Microsoft Office Word 2003, Microsoft Office Word 2007, Microsoft Office Word 2010, Microsoft Office Word 2013 sürümleri bulunmaktadır. Programın sürümleri sırayla incelendiğinde yeni çıkan her versiyonuna yeni özelliklerin eklendiği veya programın görsel yapısında değişikliğe gidildiği görülmüştür. Bu anlamda görsel yapı olarak Microsoft Office Word 2007 sürümünden sonraki sürümlerde görsel yapının Microsoft Office Word 2013 sürümüne göre benzer özellikler taşıdığı görülmektedir. Bu anlamda bahsi geçen sürümlerden herhangi birini kullanmayı öğrenen bireylerin diğer sürümlere yeni eklenen özellikleri rahatlıkla keşfedebilecekleri ve programları kullanabilecekleri düşünülmektedir. Bu görüşler göz önüne alınarak çalışmanın gerçekleştirileceği laboratuarda bulunan bilgisayarların teknik donanım yapısına uygun olacağı düşünülerek Microsoft Office Word 2007 sürümüne uygun olarak yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli kelime işlemci modülü hazırlanması uygun görülmüştür.

Kuramsal çerçeve incelemesine göre mesleki ve teknik eğitim kurumlarında ve yaygın eğitim kurumları olan akşam sanat okulları ve halk eğitim merkezlerinde verilen bilişim teknolojileri eğitimleri sırasında kullanılan ders kitapları ve modüller ile KKTC ortaokul seviyesi, bilgi ve iletişim teknolojileri dersinde kullanılan kitaplar ve önceki yıllarda Milli Eğitim Bakanlığınca uygun görülen 1-8. sınıfların bilişim teknolojileri kitapları incelenmiştir (MEB, 2007; İnce, Şenyüzlü, ve Uğur, 2009a; İnce, Şenyüzlü, ve Uğur, 2009b; Öztürk 2011; Baykal ve Tekin 2012; Microsoft 2015). Modülün geliştirilmesi ve değerlendirilmesi sürecinde bilişim teknolojileri alan uzmanlarının, eğitim bilimlari alan uzmanlarının ve ders öğretmenlerinin görüşüne başvurulmuştur.

Modülün değerlendirme ve düzenleme aşamasından sonra uygulama aşamasına geçilmiştir. Uygulamanın başlangıç aşamasında öğrencilere daha önce hazırlanmış olan akademik başarı testi uygulanmıştır. Uygulama sürecinde yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli kelime işlemci modülü 5. Sınıf öğrencilerine uygulanmıştır. Uygulama sekiz hafta sürmüştür. Uygulama sonrasında akademik başarı testi son test olarak bir kez daha uygulanmıştır. Uygulama sürecinde yansıtıcı bir sınıf ortamı oluşmasına özen gösterilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında veri toplama aracı olarak akademik başarı testi kullanılmıştır. Akademik başarı testi deney ve kontrol gruplarına ön test, son test ve kalıcılık testi olarak uygulanmıştır. Akademik başarı testinin sonucunda elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) paket programı ile analiz edilmiştir. Analiz aşamasında denenceye göre Mann-Whitney U testi veya Wicoxon İşaretli Sıralar testleri yapılmıştır.

BULGULAR VE YORUMLAR

Bulgular akademik başarı testinin ön-test, son-test ve kalıcılık testi olarak uygulanmasıyla elde edilmiştir. Ön test ve son test veya son test ve kalıcılık testi ortalamaları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını ölçmek için t testi uygulamak gereklidir. Ancak örneklem ortalamaları karşılaştırılacak iki ölçümde, örneklem sayısının az olması ya da yeterli sayı olsa bile ölçümler arası farkların dağılımındaki anormallikler nedeniyle test koşullarının sağlanmaması veya verilerin en az aralık ölçeğinde olmaması gibi nedenlerle ilişkili örneklem için t testi yapılamayabilir. Bu durumda parametrik bir test olmayan bir karşılaştırma testi Wilcoxon İşaretli Sıralar testiyle ölçümler arasında fark olup olmadığı sınıanabilir (Can, 2014, 136-146).

1. Birinci Denenceye İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Denence 1: Geleneksel öğretim (kontrol) ile ders işlenen grubun akademik başarı puanları yükselmiştir.

Bu denenceyi test etmek için kontrol grubu olarak belirlenen öğrencilere sekiz hafta (16 ders saati) boyunca bilişim teknolojileri ve yazılım dersine ait çerçeve programda yer alan metin tabanlı içerik oluşturma araçları standardına bağlı olarak kazandırılması gereken Orta 1 (Bilgiyi Yönetme) “ Kelime işlemci programını etkili bir şekilde kullanır” düzeyi ile ilişkili olarak hazırlanan kazanımlarla bilişim

teknolojileri ve yazılım dersi için geleneksel sayılabilecek düz anlatım ve gösterip yaptırma teknikleriyle ders işlenmiştir. Uygulama öncesinde ön test, uygulama sonrasında ise son test uygulanmıştır.

Ön test ve son test sonuçları kıyaslanırken örneklem azlığı sebebi ile Wilcoxon İşaretli Sıralar testi kullanılmıştır.

Tablo 4. Kontrol grubuna ait Willcoxon işaretli sıralar testi sonuçları

Son Test- Ön Test Ölçümü	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	p
Negatif Sıralar	1	7,00	7,00	-2,383	0,017
Pozitif Sıralar	*10	5,90	59,00		
Fark Olmayanlar	9				

*Pozitif Sıralara Dayalı

Tablo 4'e kontrol grubuna ait ön test ve son test sonuçları karşılaştırılmıştır. Tablodaki verilere dayanarak geleneksel yöntemlerle ders işlenen kontrol grubundaki öğrencilerin ön test ve son test sonuçları arasında bir fark olup olmadığını ortaya koymak için yapılan Wilcoxon İşaretli Sıralar testinin sonucuna göre kontrol grubundaki öğrencilerin ön test ve son test başarı puanları arasında sen test lehine olacak şekilde istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmiştir [$z= 2.38$, $p<0,05$]. Fark puanların pozitif sıralar lehine olması kullanılan yöntemin öğrenme üzerine anlamlı etkisinin olduğunu ve öğrencilerin başarılarının arttığını göstermektedir.

2. İkinci Denenceye İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Denence 2: Yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli modüler öğretim (deney) ile ders işlenen grubun akademik başarı puanları yükselmiştir.

Bu denenceyi test etmek için deney grubu olarak belirlenen öğrencilere sekiz hafta (16 ders saati) boyunca bilişim teknolojileri ve yazılım dersine ait çerçeve programda yer alan metin tabanlı içerik oluşturma araçları standardına bağlı olarak kazandırılması gereken Orta 1 (Bilgiyi Yönetme) “ Kelime işlemci programını etkili bir şekilde kullanır” düzeyi ile ilişkili kazanımlar göz önüne alınarak hazırlanan yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli kelime işlemci modülü kullanılarak ders işlenmiştir. Uygulama öncesinde ön test, uygulama sonrasında ise son test uygulanmıştır.

Ön test ve son test sonuçları kıyaslanırken örneklem azlığı sebebi ile Wilcoxon İşaretli Sıralar testi kullanılmıştır.

Tablo 5. Deney grubuna ait Wilcoxon işaretli sıralar testi sonuçları

Son Test- Ön Test Ölçümü	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	p
Negatif Sıralar	0	0	0	-3,886	0,000
Pozitif Sıralar	*19	10,00	190,00		
Fark Olmayanlar	1				

*Pozitif Sıralara Dayalı

Tablo 5'te deney grubuna ait ön test ve son test sonuçları karşılaştırılmıştır. Tablodaki verilere dayanarak yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli kelime işlemci modülü kullanılarak ders işlenen kontrol grubundaki öğrencilerin ön test ve son test sonuçları arasında bir fark olup olmadığını ortaya koymak için yapılan Wilcoxon İşaretli Sıralar testinin sonucuna göre kontrol grubundaki öğrencilerin ön test ve son test başarı puanları arasında istatistiksel olarak son test lehine olacak şekilde anlamlı bir fark gözlenmiştir [$z= -3,87$, $p<0,05$]. Fark puanların pozitif sıralar lehine olması kullanılan yöntemin öğrenme üzerine anlamlı etkisinin olduğunu ve öğrencilerin başarılarının arttığını göstermektedir.

3. Üçüncü Denenceye İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Denence 3: Yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli modüler öğretim (deney) ile ders işlenen grubun akademik başarı puan ortalamaları ile geleneksel öğretim (kontrol) ile ders işlenen grubun akademik başarı puan ortalamaları arasında deney grubunun lehine olacak şekilde anlamlı bir fark vardır.

Bu denenceyi test etmek için deney ve kontrol grubuna uygulanan son test sonuçlarının karşılaştırılması gereklidir. Farklı gruplardan elde edilen veri değerlerinin ortalamaları arasında

istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek için parametrik testlerden ilişkisiz (bağımsız) örneklem için t-test (Independent Samples t Test) uygulanır. Fakat ortalamaların karşılaştırılacak iki grupta veri sayısının az olması, veri sayısı yeterli olsa bile verilerin dağılımındaki anormallikler nedeniyle testin koşullarının sağlanmaması ya da verilerin en az aralık ölçeğinde olamaması gibi nedenlerle ilişkisiz örneklem için t-test yapılamaz. Bu durumda parametrik olan t-testin alternatifi olan ve parametrik olmayan bir karşılaştırma testi Mann-Whitney U ile iki grubun ortalamaları arasında fark olup olmadığını sınanabilir. Bu durumlar göz önüne alınmış ve veri sayısının azlığı sebebi ile mevcut denenceyi test etmek için Mann-Whitney U testi uygulanmıştır.

Tablo 6. Deney ve kontrol grubuna ait son test sonuçları

Grup	N	$\bar{X}$	S	Tepe Değer	Ortanca
Kontrol	20	2,05	1,10	2,00	1,00
Deney	20	3,80	0,52	4,00	4,00

Tablo 7. Deney ve kontrol grubuna ait Mann Whitney U testi sonucu

Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Kontrol	20	0	13,93	68,5	0,000
Deney	20	10,00	27,08		

$p < 0,05$

Tablo 6 ve Tablo 7 göz önüne alınarak, 20 kişiden oluşan kontrol grubu ve 20 kişiden oluşan deney grubunun akademik başarıları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını ortaya koymak için yapılan Mann-Whitney U testinin sonucuna göre, kontrol grubunun akademik başarıları (Ortanca: 1,00) ile deney grubunun akademik başarıları (Ortanca: 4,00) arasında istatistiksel olarak deney grubunun lehine olacak şekilde anlamlı bir fark gözlenmiştir ($U=68,5$, $p < 0,05$). Bu durumda yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli modüler öğretimin akademik başarı üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu söylenebilir.

4. Dördüncü Denenceye İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Denence 4: Geleneksel öğretim (kontrol) ile ders işlenen grubun akademik başarı puan ortalamaları kalıcıdır.

Bu denenceyi test etmek için kontrol grubundaki öğrencilere uygulanan akademik başarı testi, son test uygulandıktan 21 gün sonra kalıcılığı ölçmek amacıyla tekrar uygulanmıştır. Elde edilen verilerin analizi için parametrik test türlerinden t testin uygulanması gerekmiştir. Ancak elde edilen verilerin azlığı sebebi ile parametrik olmayan testlerden Wilcoxon İşaretli Sıralar testi verilerin analizi için kullanılmıştır.

Tablo 8. Kontrol grubuna ait kalıcılık testi sonuçları

Kalıcılık Testi- Son Test Ölçümü	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	p
Negatif Sıralar	3	3,00	9,00	-0,447	0,66
Pozitif Sıralar	2	3,00	6,00		
Fark Olmayanlar	*15				

*Fark olmayanlar

Tablo 8'deki veriler göz önüne alınarak, Wilcoxon İşaretli Sıralar testinin sonucuna göre kontrol grubundaki öğrencilerin son test ve kalıcılık testi başarı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmemiştir [$z = -0,447$, $p > 0,05$]. Fark puanlarının büyük bölümünün değişim göstermemesi sebebi ile öğrenmelerin kalıcı olduğu söylenebilir.

5. Beşinci Denenceye İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Denence 5: Yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli modüler öğretim (deney) ile ders işlenen grubun akademik başarı puan ortalamaları kalıcıdır.

Bu denenceyi test etmek için deney grubundaki öğrencilere uygulanan akademik başarı testi, son test uygulandıktan 21 gün sonra kalıcılığı ölçmek amacıyla tekrar uygulanmıştır. Elde edilen verilerin analizi için parametrik test türlerinden t testin uygulanması gerekmiştir. Ancak elde edilen verilerin

azlığı sebebi ile parametrik olmayan testlerden Wilcoxon İşaretli Sıralar testi verilerin analizi için kullanılmıştır.

Tablo 9. Deney grubuna ait kalıcılık testi sonuçları

Kalıcılık Testi- Son Test Ölçümü	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	p
Negatif Sıralar	4	4,00	16,00	-1,221	0,22
Pozitif Sıralar	6	6,50	39,00		
Fark Olmayanlar	*10				

Fark Olmayanlar *

Wilcoxon İşaretli Sıralar testinin sonucuna göre Tablo 9’da belirtildiği gibi deney grubundaki öğrencilerin son test ve kalıcılık testi başarı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmemiştir [$z = -1,221$, $p > 0,05$]. Fark puanların büyük bölümünün değişim göstermemesi sebebi ile öğrenmelerin kalıcı olduğu söylenebilir.

6. Altıncı Denenceye İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Denence 6: Yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli modüler öğretim (deney) ile ders işlenen grubun akademik başarı kalıcılık puanları ile geleneksel öğretim (kontrol) ile ders işlenen grubun akademik başarı kalıcılık puanları arasında deney grubunun lehine olacak şekilde anlamlı fark vardır.

Bu denenceyi test etmek için deney ve kontrol grubuna uygulanan kalıcılık testi sonuçlarının karşılaştırılması gereklidir. Farklı gruplardan elde edilen veri değerlerinin ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek için parametrik testlerden ilişkisiz (bağımsız) örneklem için t-test (Independent Samples t Test) uygulanır. Fakat ortalamaların karşılaştırılacak iki grupta veri sayısının az olması, veri sayısı yeterli olsa bile verilerin dağılımındaki anormallikler nedeniyle testin koşullarının sağlanmaması ya da verilerin en az aralık ölçeğinde olamaması gibi nedenlerle ilişkisiz örneklem için t-test yapılamaz. Bu durumda parametrik olan t-testin alternatifi olan ve parametrik olmayan bir karşılaştırma testi Mann-Whitney U ile iki grubun ortalamaları arasında fark olup olmadığını sınırlanabilir. Bu durumlar göz önüne alınmış ve veri sayısının azlığı sebebi ile mevcut denenceyi test etmek için Mann-Whitney U testi uygulanmıştır.

Tablo 10. Deney ve kontrol grubuna ait kalıcılık testi sonuçları

Grup	N	X	S	Tepe Değer	Ortanca
Kontrol	20	2,1	1,11	1,00	2,00
Deney	20	3,56	0,94	4,00	4,00

Tablo 11. Deney ve kontrol grubu karşılaştırmasına ait Mann Whitney U testi sonucu

Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Kontrol	20	12,45	259,00	39,0	0,000
Deney	20	28,55	571,00		

$p < 0,05$

Tablo 10 ve Tablo 11 göz önüne alınarak, 20 kişiden oluşan kontrol grubu ve 20 kişiden oluşan deney grubunun akademik başarılarının kalıcılığı arasında anlamlı bir fark olup olmadığını ortaya koymak için yapılan Mann-Whitney U testinin sonucuna göre, kontrol grubunun akademik başarısı (Ortanca: 1,00) ile deney grubunun akademik başarısı (Ortanca: 4,00) arasında istatistiksel olarak deney grubunun lehine olacak şekilde anlamlı bir fark gözlenmiştir ($U = 39,0$, $p < 0,05$). Bu durumda yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli modüler öğretimle gerçekleştirilen öğrenme etkinliklerinin daha fazla kalıcı öğrenme sağladığı söylenebilir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada yansıtıcı düşünme etkinlikleriyle desteklenmiş modül kullanılarak modüler öğretim gerçekleştirildiğinde bilişim teknolojileri ve yazılım dersinde 5. sınıf öğrencilerinin akademik başarısının nasıl etkileneceği incelenmiştir. Bu çalışma kapsamında ilgili kuramsal çerçeve incelenmiş ve uzman görüşleri de alınarak modüler öğretim kapsamında bilişim teknolojileri ve yazılım dersi çerçeve programına uygun olarak yansıtıcı düşünme etkinlikleriyle desteklenmiş bir kelime işlemci modülü tasarlanmıştır. Modüler öğretim; esnek ve bireysel öğrenmeyi destekleyen yapısı nedeniyle

farklı öğretim yaklaşımı, yöntem ve tekniklerle beraber kullanılarak öğrenmelerin kalıcılığını artırmada eğitimciler tarafından etkin bir şekilde kullanılabilir. Bu bağlamda Akgül (2004, 14) modüler öğretimi kısmen ya da tamamen bireyselleştirilmiş öğretim yaklaşımları içerisinde taşıdığı özellikler açısından diğer öğretim biçimlerinden de faydalanarak verimliliği artıran esnek bir yapılanma özelliği taşıyan tek öğretim yaklaşımı olarak göstermiştir. Yansıtıcı düşünme becerisi ise temelini pragmatik felsefeden alan ve ilk kez Dewey (1910) tarafından dile getirilen üst düzey düşünme becerisidir. Yansıtıcı düşünme; bireyin durumunu, davranışlarını, inançları sorgulamasını, bunların nedenleri üzerine sürekli olarak düşünmesini, ortaya çıkan sonuçlar ışığı altında sorunlara çözüm üretmesini içeren bir düşünme çeşididir ve yansıtıcı düşünmeyi geliştirmek mümkündür. Bu anlamda yansıtıcı düşünmeyi geliştirmek için öğrenme yazıları, kavram haritaları, soru sorma, kendine soru sorma, anlaşmalı öğrenme, kendini değerlendirme, günlük yazma, gelişim dosyaları hazırlama, eylem araştırmalarına katılma, mikro öğretim çalışmaları yapma gibi yaklaşım ve teknikler işe koşulabilir. Ayrıca bu yaklaşım ve teknikler öğrencilerin akademik başarısına da olumlu etki etmektedir.

“Yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli modüler öğretimin 5. Sınıf bilişim teknolojileri ve yazılım dersinde öğrencilerin akademik başarılarına etkisi” konulu bu tez çalışması yukarıda sözü edilen durumlardan yola çıkılarak yansıtıcı düşünme etkinlikleri ve modüler öğretimi bir araya getirerek kendi başarılarına sağladıkları faydayı bir bütün olarak sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Araştırma deneysel olarak deney ve kontrol grupları oluşturularak gerçekleştirilmiştir. Deney grubunda yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli kelime işlemci modülü kullanılarak ders işlenmiştir. Kontrol grubuna ise geleneksel yöntem kullanılmıştır. Her iki gruptaki öğrencilere ön test, son test ve kalıcılık testi uygulanmıştır.

Araştırmada uygulanan ön test ile deney ve kontrol gruplarının birbirlerine denkliği incelenmiştir. Elde edilen istatistiksel veriler ışığı altında grupların birbirlerine denk olduğu ve akademik başarı puanlarının istatistiksel olarak anlamlı oranda farklılaşmadığı gözlenmiştir. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen öğrenme-öğretme faaliyetleri sonrasında son test uygulanmıştır.

Çalışma sonucunda elde edilen verilerin analiz edilmesi ile bulgular elde edilmiştir. Bulgulardan birincisi incelendiğinde, geleneksel yöntemle ders işlenen kontrol grubunun akademik başarısının arttığı gözlemlenmiştir. Bu durum kontrol grubuna uygulanan düz anlatım ve gösterip yaptırma vb bilişim teknolojileri ve yazılım dersi için geleneksel sayılabilecek tekniklerinin etkili olduğunu göstermektedir. Aykaç'ın (2005, 112-115) da ifade ettiği gibi gösterip yaptırma tekniği bir bilginin beceriye dönüştürülmesinde etkilidir. Bulgulardan elde edilen sonuç bu durumu doğrulanmıştır fakat bulgular daha ayrıntılı incelendiğinde kontrol grubundaki öğrencilerden sadece sınıfın yarısına denk gelen bir grubun başarısında olumlu önde değişiklikler olduğu gözden kaçmamıştır (Pozitif sıralara dayalı değişim (N)= 10). Elde edilen bu bilgiden yola çıkarak bilişim teknolojileri ve yazılım dersi gibi uygulamalı derslerde gösterip yaptırma tekniğinin kullanılabilmesi fakat kendi başına yeterli olamayacağı sonucuna ulaşılabilir.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgulardan ikincisine göre yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli kelime işlemci modülü kullanılarak modüler öğretimin gerçekleştirildiği grubun akademik başarısı artmış sadece bir öğrencinin başarısında bir değişiklik olmamıştır (Pozitif sıralara dayalı değişim (N) =19). Kuramsal çerçeve incelemesi gerçekleştirildiğinde modüler öğretim (Taşpınar, 1997; Akgül,2002; Cengizhan, 2008) ve yansıtıcı düşünmeyi geliştirici etkinlikler (Ünver, 2003; Bölükbaş, 2004; Ersözlü, 2008; Akkuzulu, 2011; Tican, 2013) birer yöntem olarak kendi başarılarına işe koşulduğunda öğrencilerin akademik başarılarına olumlu yönde etki ettikleri ve akademik başarıyı artırdıkları görülmektedir. Elde edilen bulguyla kuramsal çerçeveden elde edilen bilgiler birleştirildiğinde yansıtıcı düşünme etkinlikleri ve modüler öğretim karma olarak uygulandığında da akademik başarıyı olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Buradan hareketle yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli kelime işlemci modülünün bilişim teknolojileri ve yazılım dersinde kullanılabileceği sonucuna ulaşılabilir.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgulardan üçüncüsü incelendiğinde yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli kelime işlemci modülü ile öğretim gerçekleştirilen deney grubunun akademik başarısının

geleneksel yöntemle ders işlenen kontrol grubunun akademik başarısına göre daha çok arttığı gözlemlenmiştir ($U=68,5$, $p<0,05$). Bu durum uygulamaya dönük, beceri geliştirmeyi amaçlayan bilişim teknolojileri ve yazılım dersi gibi derslerde yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli modüler öğretimin geleneksel yöntemden daha etkili olduğunu göstermektedir. Buradan çıkarılacak sonuca göre yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli kelime işlemci modülü- 1 haricinde, modül tasarlama sürecinde, uzman görüşleri alınarak bilişim teknolojileri ve yazılım dersi için oluşturulabileceği belirtilen aşağıdaki modüllerin tasarlanması önerilebilir.

- Bilgi Teknolojilerinin Temelleri
- Kelime İşlemci Modülü-2
- Bilgilerimi Sunuyorum Modülü
- Hesaplama İşlemleri ve Elektronik Tablolama Modülü-1
- Hesaplama İşlemleri ve Elektronik Tablolama Modülü-2
- Programlamaya Giriş Modülü

Çalışma kapsamında öğrenmenin kalıcılığını ölçmek için son test sonrasında üç hafta ara verilmiş sonrasında kalıcılık testi uygulanmıştır. Kalıcılık testi son test ile karşılaştırılmış ve elde edilen sonuçlar çalışmanın denenceleriyle ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda elde edilen dördüncü bulgu incelendiğinde geleneksel yöntemle ders işlenen gruptaki öğrencilerden bazılarını öğrenmelerinin kalıcı olmadığı (Negatif sıralara dayalı değişim (N)=3) bazı öğrencilerin akademik başarılarının arttığı (Pozitif sıralara dayalı değişim (N)=2) genellikle kalıcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Fark olmayan sıralara sayalı (N) =15). Buradan çıkarılacak sonuca göre düz anlatım ve gösterip yaptırma vb. bilişim teknolojileri ve yazılım dersi için geleneksel sayılan yöntemlerin genellikle kalıcı öğrenme sağladığı fakat başarının daha yüksek oranda sağlanabilmesi için farklı yöntem ve tekniklerin de işe koşulması gerektiği söylenebilir.

Çalışmanın beşinci denencesine ilişkin bulgular incelendiğinde yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli modüler öğretimin uygulandığı grubun kalıcılık testi sonucuna göre öğrenmelerinin genellikle kalıcı olduğu (Fark olmayan sıralara dayalı (N)= 10), bazı öğrencilerin akademik başarılarını artırdığı (Pozitif sıralara sayalı (N)= 6) bazı öğrencilerin ise akademik başarının düştüğü (Negatif sıralara dayalı (N)= 4) gözlemlenmiştir. Buradan çıkarılacak sonuca göre akademik başarısı artan ve değişmeyen öğrenciler (N=16) düşünüldüğünde yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli kelime işlemci modülünün kalıcı öğrenme sağladığı söylenebilir. Uygun (2012), Yıldırım (2013), Seyhan (2013) tarafından gerçekleştirilen yansıtıcı düşünme uygulamalarının akademik başarı üzerindeki etkisinin incelendiği çalışmalar sonucunda, gerçekleştirilen yansıtıcı düşünme etkinliklerinin akademik başarıyı artırdığı ve kalıcı öğrenme sağladığı yönünde sonuç elde edilmiştir. Çalışmalardan elde edilen sonuçlar beşinci denenceyi destekler nitelik taşıyabilir.

Çalışmanın son denencesine ait bulgular incelendiğinde geleneksel yöntemle ders işlenen grupla yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli modüler öğretim gerçekleştirilen grubun kalıcılık puanlarının karşılaştırıldığı ve yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli modüler öğretimin uygulandığı grubun lehine sonuç elde edildiği görülmüştür. Elde edilen sonuca göre yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli modüler öğretim geleneksel yöntemle göre daha kalıcı öğrenme sağlamıştır. Bu veriler ışığında bilişim teknolojileri ve yazılım dersinde kalıcı öğrenmelerin önünü açabilmek için yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli modüler öğretimin kullanılabilmesi sonucuna erişilebilir.

Bu çalışmadan çıkarılan sonuçlara göre aşağıdaki öneriler araştırmacılara sunulmuştur:

- Farklı derslerde (Matematik, biyoloji vb.) yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli öğretiminin akademik başarı üzerindeki etkisi araştırılabilir.
- Farklı derslerde (Tarih, İngilizce, coğrafya vb.) modüller hazırlanabilir ve akademik başarı üzerindeki etkisi incelenir.
- Farklı derslerde başta yansıtıcı düşünme olmak üzere farklı düşünme türlerini (yaratıcı, eleştirel vb.) geliştiren etkinliklerle desteklenmiş öğretimin etkinlikleri incelenebilir.

■ Yüksek öğretim seviyesinde temel bilgi teknolojileri dersinde yansıtıcı düşünme etkinlikleri destekli modüler öğretimin etkileri inceleyebilir.

KAYNAKÇA

Alkan, C. (1982). Modüler programlama ve Türkiye'deki uygulaması. *Ankara Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1(22), 15-23.

Akgül, F. (2004). *Modüler öğretim kuramdan uygulamaya* (1. Baskı). Ankara: Pelikan Yayıncılık.

Akgül, F. (2002). *Modüler öğretim yaklaşımının küçük gruplarda öğrenci başarısına etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Akkuzulu, D. (2011). *Sınıf öğrencilerinin fen ve teknoloji dersi çevre ve insan ünitesinde yansıtıcı fen günlükleri tutmasının başarı ve tutuma etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Akpınar, B. (2012). *Eğitim programları ve öğretim* (1. Baskı). Ankara: Data Yayınları.

Bakıoğlu, A. ve Dalgıç, G. (2014). *Eğitimcilerde yansıtıcı düşünme* (1. Baskı). Ankara: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.

Baykal, N. ve Tekin, N. (2012). Ofis yazılımları-sözcük işlemciler ve belge sistemleri. (Ed. Ö. Yılmazel) *Temel bilgi teknolojileri-1* (s. 50). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Bölükbaş, F. (2004). *Yansıtıcı öğretimin (reflective teaching) ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin Türkçe dersine yönelik tutum ve başarıları üzerindeki etkililiği*. (Yayımlanmamış doktora tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Büyüköztürk, Ş., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., Demirel, F., ve Kılıç Çakmak, E. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Can, A. (2014). *SPSS ile betimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi* (2. Baskı.). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Cengizhan, S. (2008). Modüler öğretim tasarımının farklı öğrenme stiline sahip öğrencilerin akademik başarılarına ve öğrenme kalıcılığına etkisinin belirlenmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 4(1), 98-116.

Cengizhan, S. (2011). Modüler öğretim tasarımıyla entegre edilmiş kavram karikatürleri hakkında öğretmen adaylarının görüşleri. *Eğitim ve Bilim*, 36 (160), 95.

Çiğdem, H. (2012). *Bilişim teknolojileri öğretmen adaylarının öğretmenlik uygulaması dersinde blog aracılığı ile tuttukları günlüklerin yansıtıcı düşünme düzeylerine etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi), Anadolu Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Demirel, Ö. (2012). *Eğitimde program geliştirme* (19. Baskı) Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Dewey, J. (1957). *How we think (düşüncenin terbiyesi)*. (O. Decroly, O. Etker, & B. Arıkan, Çev.) İstanbul: İstanbul Muallimler Cemiyeti.

Dewey, J. (1910). *How we think*. Newyork: Prometheus Books.

Elaldı, Ş. (2013). *Yansıtıcı düşünme etkinlikleri ile destekli tam öğrenme modelinin tıp fakültesi öğrencilerinin üstbilgi becerileri, öz-düzenleme stratejileri, öz-yansıtma becerileri, öz-yeterlik inançları, eleştirel düşünme becerileri ve akademik başarılarına etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi), Fırat Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.

Ersözlü, Z. N. (2008). *Yansıtıcı düşünmeyi geliştirici etkinliklerin ilköğretim 5. sınıf öğrencilerinin sosyal bilgiler dersindeki akademik başarılarına ve tutumlarına etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi), Fırat Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Güney, K. (2008). *Mikro-yansıtıcı öğretim yönteminin öğretmen adaylarının sunu performansı ve yansıtıcı düşünmesine etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi), Fırat Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

İnce, İ., Şenyüzlü, B. ve Uğur, B. (2009a). *Bilişim teknolojileri (4 ve 5. basamak) öğretmen kılavuz kitabı* (1. Baskı). Ankara: Saray Matbaacılık.

İnce, İ., Şenyüzlü, B. ve Uğur, B. (2009b). *Bilişim teknolojileri (6, 7 ve 8. basamak) Öğretmen Klavuz Kitabı* (1. Baskı). Ankara: Saray Matbaacılık.

MEB. (2007). MEGEP (mesleki eğitim ve öğretim sisteminin güçlendirilmesi projesi) bilişim teknolojileri alan kelime işlemci programı modülü. Ankara: MEB.

MEB. (2006). *Öğretim programları ve modüler öğretim uygulama klavuzu*. Ankara: MEB.

Microsoft. (2015). *Office 2007 çözüm merkezi*. 01 15, 2015 tarihinde Microsoft Support: <https://support.microsoft.com/ph/8753/tr> adresinden alındı.

Öztürk, R. (2011). *Ortaöğretim bilgi ve iletişim teknolojisi ders kitabı* (1. Baskı). Ankara: Cem Veb Ofset.

Seyhan, B. Ç. (2013). *Sinir sistemi konusunun öğretilmesinde kullanılan yansıtıcı düşünme stratejilerinin öğrencilerin başarılarına, tutumlarına ve bilgilerinin kalıcılığına etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi), Atatürk Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

Tican, C. (2013). *Yansıtıcı düşünmeye dayalı öğretim etkinliklerinin öğretmen adaylarının yansıtıcı düşünme becerilerine, eleştirel düşünme becerilerine, demokratik tutumlarına ve akademik başarılarına etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi), Gazi Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Uygun, K. (2012). *Sosyal bilgiler öğretiminde yansıtıcı düşünme uygulamalarının akademik başarı ve tutuma etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi), Gazi Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Ünver, G. (2003). *Yansıtıcı düşünme* (1. Baskı). Ankara: PegemA Yayıncılık.

Ünver, G. (2011). *Yansıtıcı Düşünme*. (1. Baskı). (Ed. Ö. Demirel), *Eğitimde Yeni Yönelimler* (s. 146). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Yıldırım, N. (2013). *Ortaokul 5. sınıf fen ve teknoloji dersinde kullanılan MEB vitamin eğitim yazılımının öğrencilerin yansıtıcı düşünme becerilerine ve erişilerine etkisinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

ANAOKULUNA DEVAM EDEN ÇOCUKLARDA SERBEST VE HAREKETLİ OYUN DÜZENLEMELERİNİN AKRAN İLİŞKİLERİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Examination of The Effect of Free and Active Play Arrangements on Peer Relationships in Children Attending Kindergarten

Hülya GÜLAY OGELMAN¹
Hatice ERTEN SARIKAYA³

Aysun GÜNDOĞAN²
Alev ÖNDER⁴

ÖZET

Araştırmanın amacı anaokuluna devam eden çocuklarda, serbest ve hareketli oyun düzenlemelerinin akran ilişkisine etkisini incelemektir. Bu amaçla ön test, son testli, deney ve kontrol gruplu deneysel yöntemden yararlanılmıştır. Araştırmada iki deney bir kontrol grubu yer almaktadır. Çalışma grubunu Denizli ili Tavas ilçesinde MEB'na bağlı resmi bir bağımsız anaokulundaki üç sınıfa devam eden 5 yaş grubundan 33 çocuk oluşturmuştur. İlk deney grubunda 11 çocuk (4 kız-% 36.4; 7 erkek-% 63.6), ikinci grupta 12 çocuk (3 kız-% 25; 9 erkek-% 75), yer almıştır. Kontrol grubunda da 5 yaş grubundan 10 çocuk (3 kız-% 30; 7 erkek-% 70) yer almaktadır. Veri toplama araçları olarak "Okul Öncesi Sosyal Davranış Ölçeği Öğretmen Formu" ve "Akranların Şiddetine Maruz Kalma Ölçeği" kullanılmıştır. Sonuçlara göre; deney ve kontrol gruplarının son test puanları karşılaştırıldığında, deney gruplarının lehine olumlu sosyal davranış düzeyleri artmış, fiziksel saldırganlık ve akran şiddetine maruz kalma düzeyleri azalmıştır. İlişkisel saldırganlık davranışlarında ise deney ve kontrol grubunda anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır.

Anahtar kelimeler: Anaokulu Çocukları, Oyun Düzenlemeleri, Akran İlişkileri, Olumlu Sosyal Davranış, Saldırganlık, Akran Şiddetine Maruz Kalma.

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the effect of free and active play arrangements on peer relationships in children attending kindergarten. For this purpose, the experimental method with pretest, posttest, experimental and control groups was used. There were two experimental groups and one control group in the study. The working group consisted of 33 children in the age group of 5 years receiving education in three classes at an official independent kindergarten affiliated with Ministry of Education in the Tavas District of Denizli. While 11 children (4 girls- 36.4%; 7 boys-63.6%) were involved in the first experimental group, 12 children (3 girls- 25%; 9 boys-75%) were involved in the second experimental group. On the other hand, the control group consisted of 10 children in the age group of 5 years (3 girls-30%; 7 boys-70%). "Preschool Social Behavior Scale- Teacher Form" and "Peer Victimization Scale" were used as the data collection tools. When the posttest scores of the experimental and control groups were compared according to the results, it was revealed that in favor of the experimental groups, prosocial behavior levels increased and physical aggression and peer victimization decreased. No significant difference was found in the experimental and control groups in terms of the relational aggressive behaviors.

Keywords: Kindergarten Children, Play Arrangements, Peer Relationships, Prosocial Behavior, Aggression, Peer Victimization.

GİRİŞ

Çocukların sosyal gelişiminde akran ilişkileri önemli bir rol oynar. Akranlar; beceri öğrenimi, kendileri, diğerleri ve dünya hakkında bilgi sahibi olma, normal etkileşimler ve sıkıntılı zamanlarında kullanabilecekleri bilişsel ve duygusal kaynaklar ve sonraki ilişkiler için modeller

¹ Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, hgulay@pau.edu.tr

² Dr., İstiklal Fitnat-Ahmet Engin İlkokulu/Denizli, aysungundogan@yahoo.com

³ Bil. Uzm., Milli Eğitim Bakanlığı, herten051@pau.edu.tr

⁴ Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, aonder@marmara.edu.tr

oluşturması açısından önemlidir (Hartup, 1992). Olumlu akran ilişkileri olumlu sosyal davranışı sağlayabilirken; olumsuz akran ilişkileri de fiziksel saldırganlık ve akran reddine neden olabilmektedir (Sebanç, 2003).

Saldırganlık, çocukların sosyal gelişimindeki zorlukların önemli bir göstergesidir. Saldırganlık fiziksel ve ilişkisel saldırganlık olmak üzere ikiye ayrılır (Crick ve Grotpeter, 1995). Fiziksel saldırganlık; vurma, itme ya da fiziksel güç kullanarak tehdit etme gibi fiziksel güç kullanımına ilişkin zarar vermez. İlişkisel saldırganlık ise; cezalandırmak için kasıtlı olarak diğerlerini görmezden gelme, sosyal gruptan dışlama, söylenti yayma gibi ilişkilere yönelik diğer insanlara zarar vermez (Crick ve Grotpeter, 1995).

Fiziksel saldırgan davranışlar (vurma, tekmeleme, itme, ısırma gibi) 18. ayda gözlenmeye başlar ve 42. ayda en yüksek düzeye gelir ve sonra azalmaya başlar (Côté vd., 2007). Bu azalmanın nedeni, okul öncesi dönemde öz düzenleme becerilerinin gelişmeye başlaması ve bu becerilerin de fiziksel saldırganlığı engelleyip daha uygun sosyal alternatifler geliştirmelerini sağlamasıdır (Flanders vd., 2010). İlişkisel saldırganlık ise 3 yaşlarında başlar (Crick, Casas ve Mosher, 1997) ve dil gelişimi ile olumlu ilişkilidir. Güçlü sözel beceriler, okul öncesinde ilişkisel saldırgan stratejilerini kolaylaştırabilir (Bonica, Arnold, Fisher, Zeljo ve Yershova, 2003). Okul öncesi yıllarda daha büyük yaşlara göre daha basit ve doğrudan ilişkisel saldırganlık stratejileri kullanıldığı ileri sürülmektedir. Örnek olarak, kızgın olduklarında sırtını dönme, oyunlarına çağırılmama, önemsememe ve doğum günü partisine çağırılmama gibi (Ambrose ve Menna, 2013). Ancak okul öncesi çocukların sır söyleme ya da dedikodu yapma gibi daha gelişmiş stratejiler kullandıkları da belirtilmektedir (Ostrov, Woods, Jansen-Yeh, Casas ve Crick, 2004).

Saldırganlık, aileden (aşırı otoriter ve sevgisiz aile ortamı gibi), öğretmenden (ilgisiz ve tutarsız disiplin anlayışına sahip öğretmene sahip olma gibi), çevreden (yaşanılan çevrenin sosyo-ekonomik ve eğitim düzeyinin düşük olması gibi), çocuktan (psikolojik sorunlara sahip olma ve kişiliğinin saldırganlığa meyilli olması gibi) kaynaklanabilir (Taner-Derman, 2009). Şiddet içeren çizgi filmlerin izlenmesi de saldırganlığın nedenleri arasında gösterilmektedir (Yaşar ve Paksoy, 2011).

Saldırganlıkla ilgili birçok çalışma cinsiyetle olan ilişkisini incelemiştir. Bu çalışmaların büyük bir çoğunluğunda fiziksel saldırganlığın kızlara göre erkeklerde daha fazla, ilişkisel saldırganlığın ise erkeklere göre kızlarda daha fazla görüldüğü yönündedir (Bonica, Arnold, Fisher, Zeljo ve Yershova, 2003; Crick, Casas ve Mosher, 1997; Crick vd., 2006; Ostrov, Woods, Jansen-Yeh, Casas ve Crick, 2004). İlişkisel ve fiziksel saldırganlıkta cinsiyet farkı olmadığını ortaya koyan araştırmalar da vardır (Ambrose ve Menna, 2013; Hart, Nelson, Robinson, Olsen ve McNeilly-Choque, 1998). Bu durum değerlendirici ön yargılarından ya da okul öncesi yıllardaki cinsiyet farklılıklarındaki olası değişimlerden kaynaklanabilir (Crick vd., 2006).

Erken çocukluk dönemindeki saldırganlık, sosyal olarak uyumsuz davranışların en önemli belirleyicisidir. Erkekler için fiziksel saldırganlık, akran reddi ve olumlu sosyal davranışların eksikliği ile ilişkili iken; ilişkisel saldırganlık akranlar tarafından dışlanma ile ilgilidir. Kızlar için ilişkisel saldırganlık, olumlu sosyal davranış eksikliği ve akran reddi gibi sorunlu akran ilişkileri ile ilişkili iken; fiziksel saldırganlık sosyal olmayan davranışla ilgilidir (Ostrov, Woods, Jansen-Yeh, Casas ve Crick, 2004). Ayrıca erken çocuklukta fiziksel ve ilişkisel saldırgan davranışların çocuğun gelecekteki yaşamında da olumsuz etkileri olabilmektedir. Erken çocuklukta fiziksel saldırgan çocukların ergenlikte ilaç ve alkol kullanımı, okulu yarıda bırakma ve suç işleme eğilimleri daha fazla olabilirken (Broidy vd., 2003); ilişkisel saldırgan çocuklarda depresyon, yalnızlık ve olumsuz benlik kavramı daha fazla görülebilmektedir (Crick, Casas ve Mosher, 1997). Bu nedenle erken çocuklukta saldırganlığın tanınması ve müdahale edilmesi önemlidir.

Çocukların sosyal becerilerini geliştirmesinde olumsuz bir etmen de akran şiddetine maruz kalmadır. Saldırganlık arttıkça akran şiddetine maruz kalma da artmaktadır. Kızlar erkeklere göre daha fazla ilişkisel olarak akran şiddetine maruz iken, erkekler kızlara göre daha fazla fiziksel

olarak akran şiddetine maruz kalmaktadır. Akran şiddetine maruz kalmış çocukların daha fazla sayıda sorunlu davranışlara ek olarak akranlarıyla etkileşimi başlatma ve öz kontrolü sürdürmede önemli derecede daha zayıf becerilere sahip oldukları bulunmuştur. Ayrıca akran şiddetine maruz kalma, akran reddi gibi sosyal-psikolojik uyum zorlukları ile de ilişkilidir (Crick, Casas ve Ku, 1999; Ostrov, Woods, Jansen-Yeh, Casas ve Crick, 2004).

Saldırganlık, akran şiddetine maruz kalma çocukların akran ilişkilerini olumsuz etkilerken; olumlu sosyal davranışlar ise çocukların akran ilişkilerini olumlu etkiler (Eisenberg, 1995). Olumlu sosyal davranışlar paylaşma, yardım etme gibi başka insanlara yardım etmeyi amaçlayan davranışlardır. Olumlu sosyal davranışlar; ebeveynler ve diğer sosyalleşme araçlarının rehberliği ve model alınması, olumlu sosyal değerlerin içselleştirilmesi ve çocukların ahlaki muhakeme yeteneğinin gelişimiyle gelişir. Çocuğun yürümeye başlamasından okul öncesi yıllara doğru artış gösterir (Eisenberg, 1995).

Okul öncesi çocukların yaşamlarında oyun ve hareket etme önemli bir yer tutar. Oyun, çocukların sosyal becerileri, ilişkileri, arkadaşlık oluşumu, arkadaşlık gelişimi ve öz düzenleme becerilerinin gelişimine yardım eder. Ayrıca çocuklar eğlence, memnuniyet gibi olumlu duygularını ifade etmenin yanı sıra saldırgan duygularını ifade etmek için de oyunu kullanırlar. Oyun aracılığıyla bu duygularını dışsallaştırırken, beceri ve kontrol duygusunu geliştirirler. Korku, saldırganlık gibi olumsuz duygularını ifade ettikten sonra olumlu duygularını ifade etmeye yönelirler (Frost, Wortham ve Reifel, 2012).

Günümüzde çoğu çocuk zamanının önemli bir bölümünü okul öncesi eğitim kurumunda geçirir. Bu nedenle okul öncesi eğitim kurumları hareketli oyun etkinliklerini gerçekleştirmede önemli bir rol oynar. Bununla birlikte yapılan araştırmalar okul öncesi eğitim kurumlarında hareketli oyun etkinliklerinin az yapıldığını, daha çok oturarak yapılan etkinliklerin yapıldığını göstermektedir. Ayrıca okul öncesi eğitim kurumlarında sadece oyun malzemelerinin sağlanmasının yeterli olmadığı, daha yapılandırılmış oyun etkinliklerinin de gerekli olduğu belirtilmektedir (Cardon, Labarque, Smits ve De Bourdeaudhuij, 2009). Sonuç olarak, okul öncesi eğitim kurumlarında yapılandırılmış hareketli oyun etkinliklerine yer verme ihtiyacı vardır. Bu araştırmanın amacı, anaokuluna devam eden 5 yaş grubu çocukların serbest ve hareketli olarak düzenlenen oyun etkinliklerinin olumlu sosyal davranış, saldırganlık ve akran şiddetine maruz kalma üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Bu amaçla şu sorulara yanıt aranmıştır:

- Deney ve kontrol gruplarının olumlu sosyal davranışları, fiziksel saldırganlık, ilişkisel saldırganlık ve akran şiddetine maruz kalma ön test puan ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılık var mıdır ?

- Deney grubu1'in yapılan oyun düzenlemelerine göre olumlu sosyal davranışları, fiziksel saldırganlık, ilişkisel saldırganlık ve akran şiddetine maruz kalma ön ve son test puan ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılık var mıdır ?

- Deney grubu2'nin yapılan oyun düzenlemelerine göre olumlu sosyal davranışları, fiziksel saldırganlık, ilişkisel saldırganlık ve akran şiddetine maruz kalma ön ve son test puan ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılık var mıdır ?

- Kontrol grubunun yapılan oyun düzenlemelerine göre olumlu sosyal davranışları, fiziksel saldırganlık, ilişkisel saldırganlık ve akran şiddetine maruz kalma ön ve son test puan ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılık var mıdır ?

- Deney ve kontrol gruplarının olumlu sosyal davranışları, fiziksel saldırganlık, ilişkisel saldırganlık ve akran şiddetine maruz kalma son test puan ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılık var mıdır ?

Türkiye'de de son yıllarda okul öncesi dönem çocuklarının oyun davranışlarını inceleyen çalışmalarda artış görülmektedir. Ancak yapılan alan yazın taramasında, oyun düzenlemelerinin akran ilişkilerine olan etkisini ele alan deneysel bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu araştırma ile küçük çocukların açık ve kapalı alanda düzenli olarak hareketli oyun oynamasının, açık alanda oyun oynama sürelerinin artmasının akran ilişkileri üzerindeki etkisi incelenebilecektir. Ayrıca bu

çalışmada iki deney grubu oluşturulmuştur. İki deney grubunda çocukların oyun düzenlemeleri de farklılaşmaktadır. İki deney grubu ile oyun oynama süresi ve sıklığının akran ilişkileri üzerindeki etkisini incelemek amaçlanmıştır. İki deney grubuyla çocukların oyunları ile ilgili yapılan düzenlemelerin farklı noktalarda ele alınması paralelinde bu çalışma ile Türkiye’deki okul öncesi dönemdeki oyun çalışmalarına farklı açılardan rehberlik edebileceği düşünülmektedir.

YÖNTEM

Anaokuluna devam eden 5 yaş grubu çocukların oyun oynama sürelerinin olumlu sosyal davranış, saldırganlık ve akran şiddetine maruz kalma üzerindeki etkisinin incelenmesi amacıyla ön test, son testli, deney ve kontrol gruplu deneysel yöntemden yararlanılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmada iki deney, bir kontrol grubu yer almaktadır. Çalışma gruplarının tamamı Denizli ili Tavas ilçesinde Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı resmi bir bağımsız anaokulundaki üç sınıfa devam eden 5 yaş grubundan, normal gelişim özellikleri gösteren çocuklar oluşturmuştur. İlk deney grubunda 11 çocuk (4 kız-% 36.4; 7 erkek-% 63.6) yer alırken, ikinci grupta 12 çocuk (3 kız-% 25; 9 erkek-% 75), yer almıştır. Kontrol grubunda da 5 yaş grubundan 10 çocuk (3 kız-% 30; 7 erkek-% 70) yer almaktadır. Sıkı deneysel kontrol altındaki basit bir deneysel araştırmada 10 kişilik bir örneklem grubu bile başarılı bir araştırma için yeterli olabilir (Büyüköztürk, 2012). Çocukların deney ve kontrol gruplarına rastgele atanması; üç sınıftaki tüm çocuklara ön testlerin uygulanması ve çıkan sonuçlarda tüm çocukların olumlu sosyal davranış, fiziksel saldırganlık, ilişkisel saldırganlık ve akran şiddetine maruz kalma puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde farklılık olmadığını belirlenmesi üzerine kura çekilerek belirlenmiştir. Deney grubu öğretmenleri 6 yıl mesleki deneyime sahip iken, kontrol grubu öğretmeni 4 yıl mesleki deneyime sahiptir.

Veri Toplama Araçları

Okul Öncesi Sosyal Davranış Ölçeği Öğretmen Formu: Crick, Casas ve Mosher (1997) tarafından geliştirilen Okul Öncesi Sosyal Davranış Ölçeği, okul öncesi dönem çocuklarının, ilişkisel, fiziksel saldırganlık, olumlu sosyal davranış ve depresif duygularını ölçmeyi amaçlamaktadır. On dokuz maddeli ve beşli likert türündeki bu ölçekte 4 alt ölçek yer almaktadır: İlişkisel saldırganlık, fiziksel saldırganlık, olumlu sosyal davranış ve depresif duygular. Ölçek 2008’de Karakuş tarafından Türkçe’ye uyarlanmıştır (Karakuş, 2008). Bu araştırmada, ölçeğin ilişkisel, fiziksel saldırganlık ve olumlu sosyal davranış alt ölçekleri kullanılmıştır. Türkçe’ye uyarlama çalışmasında olumlu sosyal davranış alt ölçeğinin Cronbach Alpha katsayısı .88; fiziksel saldırganlık alt ölçeğinin .89; ilişkisel saldırganlık alt ölçeğinin .83 olarak belirlenmiştir (Karakuş, 2008). Bu çalışma kapsamında da Cronbach Alpha katsayıları şu şekilde bulunmuştur: Olumlu sosyal davranış alt ölçeği .83; fiziksel saldırganlık .91; ilişkisel saldırganlık .80.

Akranların Şiddetine Maruz Kalma Ölçeği: Kochenderfer ve Ladd (1997) tarafından, 5-6 yaş çocukları için geliştirilen “Akranların Şiddetine Maruz Kalma- Kişisel Değerlendirme (Self Reports of Victimization) Ölçeği’nden yola çıkılarak, 2002’de geliştirilen öğretmen formudur (Ladd ve Kochenderfer-Ladd, 2002). Akranların Şiddetine Maruz Kalma- Kişisel Değerlendirme (Self Reports of Victimization) Ölçeği ile aynı maddelere sahip bu formda, akran saldırganlığının dört tipi (fiziksel, dolaylı, doğrudan ve genel) ile ilgili birer tane olmak üzere toplam dört madde bulunmaktadır. Her madde “Hiçbir zaman”, “Bazen” ve “Her zaman” ifadeleriyle değerlendirilmektedir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .79 ($p < .01$) bulunurken, kriter geçerliği olarak ise ölçekten elde edilen sonuçlarla, sosyal davranışlara ilişkin öğretmen değerlendirmeleri, akran reddine ilişkin akran görüşleri, yalnızlık ile ilgili kişisel görüşler arasında anlamlı düzeyde, olumlu yönde ilişki bulunmuştur (Ladd ve Kochenderfer-Ladd, 2002). Ölçeğin Türkçe versiyonunun 5-6 yaş grubu çocuklar için geçerlik güvenilirliği Gülay tarafından 2008’de yapılmıştır. Türkçe uyarlama çalışmasında ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı .72 olarak belirlenmiştir (Gülay, 2008). Bu çalışma kapsamında da Cronbach Alpha katsayısının .75 olduğu ortaya konulmuştur. Güvenirlik katsayısı

.60 ve üstünde olan ölçekler oldukça güvenilir, .80 ve üstünde olan ölçekler ise yüksek düzeyde güvenilir ölçekler olarak kabul edilmektedir (Özdamar 1999).

Uygulama

Araştırmadaki deney ve kontrol gruplarının belirlenmesinde Okul Öncesi Sosyal Davranış Ölçeği Öğretmen Formu ve Akran Şiddetine Maruz Kalma Ölçeği formu çalışma grubu olarak belirlenen üç sınıftaki çocuklara öğretmenleri tarafından Şubat 2015’de ön test olarak uygulanmıştır. Ön test puanları açısından çocuklar arasında anlamlı düzeyde farklılık belirlenmemiştir. Bu sonuç, çocukların deneysel çalışma öncesinde benzer özelliklere sahip oldukları şeklinde yorumlanmıştır. Bu sonuca paralel olarak üç sınıftaki çocuklar arasından kura çekilerek çocuklar deney ve kontrol gruplarına rastgele olarak atanmışlardır.

Deney grubu 1 ve 2’ye Mart 2015-Mayıs 2015 tarihleri arasında toplam 12 hafta (3 ay) boyunca oyun etkinlikleri ile ilgili bazı düzenlemelerin yapıldığı bir planlama gerçekleştirilmiştir.

Deney grubu 1’deki çocuklar haftada iki gün (her gün 1,5 saat olmak üzere, haftada 3 saat) okul bahçelerinde serbest ve öğretmenleri tarafından oynatılan kurallı ve hareketli oyunlardan oynamışlardır. Bu gruptaki çocuklar sınıflarında da her gün serbest oyunlarının yanı sıra hareketli bir oyun (yaklaşık 40-45 dakika arası) oynamışlardır. Bu gruptaki çocuklara 12 hafta boyunca açık alanda 24 hareketli oyun, sınıf ortamında da 60 hareketli oyun oynatılmıştır. Deney grubu 1’de açık alanda ve sınıfta öğretmen tarafından oynatılan hareketli oyunlar şunlardır: Yağ Satarım Bal Satarım, Mısır Patlatma, Körebe, Bayrak Yarışı, Saklambaç, Çürük Yumurta, Eşini Bul Otur, Kedi Fare, Arı Sokacak Kaç, Top Taşıma Yarışı, Tilki Tilki Saatin Kaç?, Sandalye Kapmaca, Balonlarla Dans, Kuyruğunu Yakala, Kurt Baba, El Tut Kurtul.

Deney grubu 2’deki çocuklar haftada bir gün (her gün 1 saat olmak üzere, haftada 1 saat) okul bahçelerinde serbest ve öğretmenleri tarafından oynatılan kurallı ve hareketli oyunlardan oynamışlardır. Bu gruptaki çocuklar sınıflarında da her hafta iki gün, serbest oyunlarının yanı sıra hareketli bir oyun (yaklaşık 40-45 dakika arası) oynamışlardır. Deney gruplarında oyunla ilgili bu düzenlemelerin yanı sıra programda herhangi bir düzenleme yapılmamıştır, öğretmenin MEB 2013 Okul Öncesi Eğitimi Programı kapsamında belirlediği etkinlikler gerçekleştirilmiştir. Bu gruptaki çocuklara 12 hafta boyunca açık alanda 12 hareketli oyun, sınıf ortamında da 24 hareketli oyun oynatılmıştır. Deney grubu 2’de açık alanda ve sınıfta öğretmen tarafından oynatılan hareketli oyunlar şu şekildedir: Yağ Satarım Bal Satarım, Mısır Patlatma, Körebe, Bayrak Yarışı, Saklambaç, Arı Sokacak Kaç, Top Taşıma Yarışı, Tilki Tilki Saatin Kaç?, Sandalye Kapmaca, Balonlarla Dans, Kuyruğunu Yakala, Kurt Baba, El Tut Kurtul. Deney gruplarının oyun oynama süreleri, oyunların belirlenmesi ile ilgili olarak iki okul öncesi eğitimi öğretmeni, okul öncesi dönemde oyun konusunda çalışmalar gerçekleştiren iki akademisyenden uzman görüşü alınmıştır.

Kontrol grubunda ise oyunla ilgili özel bir düzenleme yapılmamıştır. Bu gruptaki öğretmenin MEB 2013 Okul Öncesi Eğitimi Programı kapsamında belirlediği etkinlikler gerçekleştirilmiştir. Belirlenen 12 haftanın sonunda öğretmenin yarım günlük eğitim akışları incelenmiş ve hangi sıklıkta açık alanda oyun oynatıldığı, sınıfta oynatılan hareketli oyunların sıklığı, isimleri ve süreleri belirlenmiştir. İnceleme sonucunda kontrol grubunun 12 hafta boyunca iki haftada bir (6 hafta, 6 kez) açık alanda oyun oynamıştır. Ancak bu açık alan oyunları tamamen serbest olup, öğretmenin organize ettiği oyunlar değildir. Çocuklar istedikleri gibi öğretmen tarafından herhangi bir rehberliğin, yönlendirmenin olmadığı serbest oyunlar oynamışlardır. Sınıfta da 12 hafta boyunca 6 kez (6 oyun) hareketli oyun oynandığı belirlenmiştir. Bu oyunlar, Mısır Patlatma, Kedi Fare, Yağ Satarım, Çömleğinde Ne Var ?, Çürük Yumurta ve Eşini Bul Otur olmuştur. Üç aylık uygulamanın ardından deney ve kontrol gruplarındaki çocuklara Haziran 2015’de son testler uygulanmıştır.

Veri Analizi

Deney ve kontrol gruplarının ön test ve son test değerlendirmeleri sonucunda verilerin normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Elde edilen Kolmogorov-Smirnov Testi analizi sonunda araştırmanın bağımlı değişkenleri olan çocukların olumlu sosyal davranış toplam puanları (K-S(Z)=.458), fiziksel saldırganlık (K-S (Z)=815), ilişkisel saldırganlık (K-S (Z)=.922) ve akran ilişkilerine maruz kalma (K-S (Z)=154) puanlarına ilişkin ön test ölçümleri ile sosyal davranış toplam puanları (K-S(Z)=.520), fiziksel saldırganlık (K-S (Z)=800), ilişkisel saldırganlık (K-S (Z)=.750) ve akran ilişkilerine maruz kalma (K-S (Z)=247) puanlarına ilişkin son test ölçümlerinin normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Bu nedenle grupların ön test ve son test puan ortalamaları arasındaki farklılık İlişkili Örneklemeler için T Testi analizi ile belirlenmiştir. Deney ve kontrol gruplarının ön test ve son test puan ortalamalarının birlikte incelenmesi amacıyla da Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA), gruplar arasındaki farklılığın ortaya konulması amacıyla da Post Hoc tekniklerinden LSD uygulanmıştır. Araştırmada yapılan tüm analizlerde anlamlılık düzeyi .05 kabul edilmiştir.

BULGULAR

Tablo 1. Deney ve kontrol gruplarının akran ilişkileri değişkenlerine yönelik ön test puan ortalamalarına yönelik tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçları

		N	$\bar{X}$	ss	F	p
Olumlu sosyal davranış ön test	Deney Grubu1	11	11.00	5.23	.198	.821
	Deney Grubu2	12	10.91	4.88		
	Kontrol	10	12.20	5.59		
Fiziksel saldırganlık ön test	Deney Grubu1	11	17.00	8.83	.234	.792
	Deney Grubu2	12	14.75	9.22		
	Kontrol	10	14.70	8.87		
İlişkisel saldırganlık ön test	Deney Grubu1	11	21.81	8.60	2.369	.111
	Deney Grubu2	12	17.00	8.94		
	Kontrol	10	13.70	8.23		
Akran şiddetine maruz kalma ön test	Deney Grubu1	11	6.18	2.31	.192	.827
	Deney Grubu2	12	6.33	2.80		
	Kontrol	10	6.90	3.21		

Tablo 1 incelendiğinde, deney ve kontrol gruplarının olumlu sosyal davranış ($F=.198$, $p>.05$), fiziksel saldırganlık ($F=.234$, $p>.05$), ilişkisel saldırganlık ($F=2.369$, $p>.05$) ve akran şiddetine maruz kalma ($F=.192$, $p>.05$) ön test puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunmadığı belirlenmiştir.

Tablo 2. Deney grubu 1'deki çocukların akran ilişkileri değişkenlerine yönelik ön-son test puan ortalamalarına yönelik ilişkili örneklemeler için t testi sonuçları

Deney Grubu1	N	$\bar{X}$	ss	Sh $\bar{x}$	t	Sd	p
Ön test-Olumlu sosyal davranış	11	11.00	5.23	1.57	-4.850	10	.001*
Son test-Olumlu sosyal davranış	11	16.63	2.46	.74			
Ön test-Fiziksel saldırganlık	11	17.00	8.83	2.66	4.416	10	.001*
Son test-Fiziksel Saldırganlık	11	7.63	3.04	.91			
Ön test-İlişkisel saldırganlık	11	21.81	8.60	2.59	5.560	10	.000*
Son test-İlişkisel saldırganlık	11	10.54	3.61	1.09			
Ön test-Akran şiddetine maruz kalma	11	6.18	2.31	.69	3.297	10	.008*
Son test- Akran şiddetine maruz kalma	11	4.45	.82	.24			

* $p<.05$

Tablo 2’de deney grubu 1’in Şubat 2015’te gerçekleştirilen ön test, Haziran 2015’de gerçekleştirilen son test olumlu sosyal davranış ($t = -4.850$, $p < .05$), fiziksel saldırganlık ($t = 4.416$, $p < .05$), ilişkisel saldırganlık ($t = 5.560$, $p < .05$), ve akran şiddetine maruz kalma ($t = 3.297$, $p < .05$), puan ortalamaları arasında istatistiksel açıdan son test lehine anlamlı bir farklılık belirlenmiştir.

Tablo 3. Deney grubu 2’deki çocukların akran ilişkileri değişkenlerine yönelik ön-son test puan ortalamalarına yönelik ilişkili örneklem için t testi sonuçları

Deney Grubu2	N	$\bar{X}$	ss	Sh $\bar{x}$	t	Sd	p
Ön test-Olumlu sosyal davranış	12	10.91	4.88	1.41	-2.783	11	.018*
Son test-Olumlu sosyal davranış	12	13.16	3.71	1.07			
Ön test-Fiziksel saldırganlık	12	14.75	9.22	2.66	1.497	11	.162
Son test-Fiziksel Saldırganlık	12	12.16	6.69	1.93			
Ön test-İlişkisel saldırganlık	12	17.00	8.94	2.58	3.028	11	.011*
Son test-İlişkisel saldırganlık	12	13.08	5.45	1.57			
Ön test-Akran şiddetine maruz kalma	12	6.33	2.80	.81	3.223	11	.008*
Son test- Akran şiddetine maruz kalma	12	5.25	2.17	.62			

* $p < .05$

Tablo 3 incelendiğinde, deney grubu 2’nin Şubat 2015’te gerçekleştirilen ön test, Haziran 2015’de gerçekleştirilen son test olumlu sosyal davranış ($t = -2.783$, $p < .05$), ilişkisel saldırganlık ($t = 3.028$, $p < .05$), ve akran şiddetine maruz kalma ($t = 3.223$, $p < .05$), puan ortalamaları arasında istatistiksel açıdan son test lehine anlamlı bir farklılık belirlenmiştir. Fiziksel saldırganlık puan ortalaması ile ilgili ise ön ve son test ölçümlerinde anlamlı bir farklılık bulunmadığı belirlenmiştir ($t = 1.497$, $p > .05$).

Tablo 4. Kontrol grubundaki çocukların akran ilişkileri değişkenlerine yönelik ön-son test puan ortalamalarına yönelik ilişkili örneklem için t testi sonuçları

Kontrol Grubu	N	$\bar{X}$	ss	Sh $\bar{x}$	t	Sd	p
Ön test-Olumlu sosyal davranış	10	12.20	5.59	1.76	-1.464	9	.177
Son test-Olumlu sosyal davranış	10	12.70	5.75	1.81			
Ön test-Fiziksel saldırganlık	10	14.70	8.87	2.80	-.218	9	.832
Son test-Fiziksel Saldırganlık	10	14.80	8.53	2.69			
Ön test-İlişkisel saldırganlık	10	13.70	8.23	2.60	.000	9	1.000
Son test-İlişkisel saldırganlık	10	13.70	8.21	2.59			
Ön test-Akran şiddetine maruz kalma	10	6.90	3.21	1.02	1.000	9	.343
Son test- Akran şiddetine maruz kalma	10	6.70	3.19	1.01			

Tablo 4’de görüldüğü üzere kontrol grubunun Şubat 2015’te gerçekleştirilen ön test, Haziran 2015’de gerçekleştirilen son test olumlu sosyal davranış ($t = -1.464$, $p > .05$), fiziksel saldırganlık ($t = -.218$, $p > .05$), ilişkisel saldırganlık ($t = .000$, $p > .05$), ve akran şiddetine maruz kalma ($t = 1.000$, $p > .05$), puan ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir.

Tablo 5. Deney ve kontrol gruplarının akran ilişkileri değişkenlerine yönelik son test puan ortalamalarına yönelik tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçları

		N	$\bar{X}$	ss	F	p	Fark
Olumlu sosyal davranış son test	Deney Grubu1	11	16.63	2.46	2.985	.049*	1-3;2-3
	Deney Grubu2	12	13.16	13.16			
	Kontrol	10	12.70	5.75			
Fiziksel saldırganlık son test	Deney Grubu1	11	7.63	3.04	3.362	.048*	1-3;2-3
	Deney Grubu2	12	12.16	6.69			
	Kontrol	10	14.80	8.53			
İlişkisel saldırganlık son test	Deney Grubu1	11	10.54	3.61	.849	.438	
	Deney Grubu2	12	13.08	5.45			
	Kontrol	10	13.70	8.21			
Akran şiddetine maruz kalma son test	Deney Grubu1	11	4.45	.82	.2800	.049*	1-3;2-3
	Deney Grubu2	12	5.25	2.17			
	Kontrol	10	6.70	3.19			

*p<.05

Tablo 5 incelendiğinde, deney ve kontrol gruplarının olumlu sosyal davranış ($F=2.985$, $p<.05$), fiziksel saldırganlık ($F=3.362$, $p<.05$) ve akran şiddetine maruz kalma ($F=2.800$, $p<.05$) ön test puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunduğu belirlenmiştir. Post Hoc LSD analizi sonucunda, olumlu sosyal davranış değişkeninde deney grubu 1 ($\bar{x}=16.63$) ile kontrol grubu ($\bar{x}=12.70$) ve deney grubu2 ($\bar{x}=13.16$) ile kontrol grubu ($\bar{x}=12.70$) arasında farklılığın olduğu görülmektedir. Deney gruplarındaki çocukların olumlu sosyal davranış düzeylerinin kontrol grubundaki çocuklara göre daha yüksek olduğu ortaya konulmuştur. Fiziksel saldırganlık değişkeninde de deney grubu 1 ($\bar{x}=7.63$) ile kontrol grubu ($\bar{x}=14.80$) ve deney grubu2 ($\bar{x}=12.16$) ile kontrol grubu ($\bar{x}=14.80$) arasında farklılığın olduğu belirlenmiştir. Kontrol grubundaki çocukların fiziksel saldırganlık düzeylerinin deney gruplarındaki çocuklara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Akran şiddetine maruz kalma değişkeninde de deney grubu 1 ($\bar{x}=4.45$) ile kontrol grubu ($\bar{x}=6.70$) ve deney grubu2 ($\bar{x}=5.25$) ile kontrol grubu ($\bar{x}=6.70$) arasında farklılığın olduğu görülmektedir. Kontrol grubundaki çocukların akran şiddetine maruz kalma düzeylerinin deney gruplarındaki çocuklara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. İlişkisel saldırganlık puan ortalamaları arasında ise anlamlı farklılık belirlenmemiştir ($F=.849$, $p>.05$).

TARTIŞMA

Anaokuluna devam eden çocuklara daha fazla sayıda hareketli ve düzenli olarak oynatılan oyunların çocukların akran ilişkileri üzerindeki etkisinin incelendiği bu çalışmanın sonuçlarına göre; haftada iki gün bahçede ve her gün de sınıfta hareketli ve serbest oyunlar oynatılan deney grubu 1'deki çocukların ön ve son test sonuçlarına göre olumlu sosyal davranış düzeyleri artmış, fiziksel ve ilişkisel saldırgan davranış ve akran şiddetine maruz kalma düzeyleri azalmıştır. Bu durum düzenli olarak her gün oynatılan hareketli oyunların çocukların akran ilişkileri üzerinde olumlu etkisi olduğu şeklinde yorumlanabilir. Oyunda saldırganlığını ifade eden çocuk daha az fiziksel saldırganlık gösterir ve daha fazla olumlu sosyal davranış görülür (Fehr ve Russ, 2013). İlişkisel saldırganlık davranışında bakış açısını alma becerisinin önemli rolü vardır. İlişkisel saldırgan davranışın bir başkasına zarar verdiğini anlamak için çocukların öncelikle bakış açısını alma becerisine ihtiyacı vardır. Oyun sırasında akranları tarafından kabul görme ve diğer çocuklara olumlu sosyal davranış göstermenin okul öncesi çocukların bakış açısını alma becerilerine sahip olmalarında etkisi olduğu belirtilmektedir (Özdemir ve Tepeli, 2015). Durualp ve Aral (2010), altı yaşındaki anasınıflı çocuklarının sosyal becerilerinin gelişimi için oyun temelli sosyal beceri eğitim programı uygulamış ve bu uygulamanın sonunda eğitim alan çocukların daha az uyumsuz oldukları, daha atılgan ve daha yüksek düzeyde sosyal becerilere sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Yine O'Connor ve Stagnitti (2011), 5-8 yaşlarında özel eğitim gereksinimi olan oyun programına katılan ve katılmayan çocukları karşılaştırdığı çalışmalarında, oyun programına katılan çocukların oyun oynama eksikliklerinde önemli bir azalma görülürken, aynı zamanda daha fazla sosyal ilişkileri olmuş ve daha az bozucu davranış göstermişlerdir. Çankaya & Ergin (2015) dördüncü sınıf öğrencilerinin oynadıkları oyunlar ile empati ve saldırganlık düzeylerini inceledikleri çalışmalarında açık havada oynanan oyunlar ile saldırganlık arasında olumsuz yönde, empati ile olumlu yönde ilişki bulunmuştur. Bay-Hinitz, Peterson ve Quilitch (1994), 4-5 yaş çocuklarıyla oynadıkları işbirlikçi oyunlar esnasında saldırganlığın azalıp işbirlikçi davranışların arttığı, rekabete dayalı oyunlarda ise saldırganlığın arttığını belirtmektedirler. Gülay-Ogelman ve Erten-Sarikaya (2014) sosyal oyun düzeyi arttıkça olumlu sosyal davranış düzeyinin arttığını, sosyal olmayan davranış düzeyinin azaldığını ortaya koymuşlardır. Bu bulgular araştırmanın sonuçları ile tutarlılık göstermektedir. Sosyal, işbirlikçi hareketli oyunlar okul öncesi çocukların akran ilişkilerini olumlu yönde etkilemektedir.

Haftada bir gün bahçede ve haftada iki gün sınıfta serbest ve hareketli oyunların oynatıldığı deney grubu 2'nin ön ve son test sonuçlarına göre, olumlu sosyal davranış düzeyleri artmış, ilişkisel saldırganlık ve akran şiddetine maruz kalma düzeylerinde azalma görülmüştür. Bu durum hareketli oyun etkinliklerinin olumlu etkisinden dolayıdır. Ancak deney grubu 2'nin fiziksel saldırganlık düzeylerinde oyun etkinlikleri öncesi ve sonrası anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır. Bu durum deney grubu 1 ve deney grubu 2'nin oyun oynama sürelerinden kaynaklanıyor olabilir. Deney grubu 1'deki çocuklar her gün hareketli oyun oynamışlardır. Okul öncesi dönemdeki çocuklar için bir günde en az 60 dakika hareketli oyun etkinliği oynaması önerilmektedir (Strong vd., 2005). Ayrıca deney grubu 1 haftada iki gün bahçede oyun oynamıştır. Açık hava oyunları çocuğun fazla enerjisini boşaltmasını sağlar. Açık hava oyunları çocukların diğer çocuklarla ilişkisini destekler, arkadaşlıklar gelişir. Bu nedenle açık havada oynanan hareketli oyunlar fiziksel saldırganlık davranışını azaltabilir. Gülay-Ogelman (2015), okul öncesi öğretmenlerinin oyun uygulamalarını gözlemlediği çalışmasında, öğretmenlerin çocuklara sınıfta yeni ve bilinen oyunları oynattıklarını, ancak oyun zamanını açık havada hiç yapmadıklarını belirtmektedir. İnan, Karagözoğlu ve Şimşek (2014) yedi yaşındaki çocuklarda hareketli oyunların saldırganlık davranışı üzerine etkisini incelediği çalışmalarında, eğitsel oyun öncesi ve sonrasında önüne geçme, engelleme dışında itme, çekme, vurma, ısırma gibi fiziksel saldırgan davranışlarda anlamlı farklılık çıkmamıştır. Bu bulgu araştırmanın sonuçları ile tutarlıdır. Fiziksel saldırgan davranışların azaltılmasında çocuğun her gün düzenli olarak oynayarak biriken enerjisini boşaltması oldukça önemlidir.

Deney ve kontrol gruplarının son test puanları karşılaştırıldığında, deney gruplarının lehine olumlu sosyal davranış düzeyleri artmış, fiziksel saldırganlık ve akran şiddetine maruz kalma düzeyleri azalmıştır. İlişkisel saldırganlık davranışlarında ise deney ve kontrol grubunda anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır. Deney ve kontrol gruplarının ön ve son test sonuçları incelendiğinde, deney grubu 1 ve 2'nin ilişkisel saldırganlık ön test puanlarının kontrol grubundan daha yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca kontrol grubunun ilişkisel saldırganlık ön ve son test puanlarında hiçbir değişiklik olmamıştır. Bu durumun kontrol grubu öğretmenin değerlendirmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bazı öğretmenler ilişkisel saldırganlığı saldırgan davranış olarak görmez, saldırganlığı fiziksel davranışlarla eşleştirir (Uysal ve Dinçer, 2013). Ayrıca kontrol grubu öğretmeni deney grubu öğretmenlerine göre daha az mesleki deneyime sahiptir. Uysal ve Dinçer (2013) daha az deneyimli öğretmenlerin daha deneyimli öğretmenlere göre daha az davranış saldırgan olarak tanımladıklarını belirtmektedir.

Bu araştırma doğrultusunda şu öneriler sunulabilir: Okul öncesi eğitim kurumlarında düzenli olarak hareketli oyunlar oynatılmalıdır. Oyunlar çoğunlukla açık havada, havanın uygun olmadığı zamanlarda da sınıf içinde oynatılmalıdır. Yapılandırılmış oyunların yanısıra serbest oyunların da oynatılması çocuğun akran ilişkilerinin gelişimi açısından yararlı olacaktır. Bu araştırma sadece öğretmen değerlendirmeleriyle sınırlıdır. Bundan sonraki araştırmalarda akran, anne-baba değerlendirmeleri ve gözlem yöntemlerinden de yararlanılabilir. Değerlendirme yöntemleri

karşılaştırılabilir, değerlendiriciler arası farklılıklar incelenebilir. Bu araştırma sadece beş yaş grubu çocuklarıyla ve akran ilişkileri üzerine yapılmıştır. Daha küçük yaşlardaki çocuklarla ve oyunun çocuğun farklı gelişim alanlarına yönelik etkisi de incelenebilir. Araştırmada izleme testi yapılamamıştır. Elde edilen sonuçların kalıcılığını test etmek için tüm gruplara son test uygulamasından 2 hafta sonra ölçekler bir kez daha uygulanıp son testlerle aralarında fark olup olmadığı belirlenebileceği düşünülmektedir. Bu çalışmada az sayıdaki gruplarla çalışılmıştır. Sonraki çalışmalara daha kalabalık çalışma grupları dahil edilmelidir. Anaokulu çocuklarının saldırganlık, akran şiddetine maruz kalma gibi akran ilişkileri değişkenlerini ortaya koyan daha güncel ölçme araçları geliştirilmelidir. Akran ilişkileri ile ilgili araştırmalar çeşitlendirilmelidir. Bu araştırmada bilinen hareketli oyunlar kullanılmış, özel bir oyun programı oluşturulmamıştır. Saldırganlık, akran şiddetine maruz kalma gibi konularda özel oyun programları geliştirilip bu programların etkisi incelenebilir. Ayrıca boylamsal çalışmalarla oyun programlarının uzun süreli etkisi izlenebilir. Oyunun sosyal gelişim haricinde diğer gelişim alanlarına etkilerini ele alan çalışmalar arttırılmalıdır. Araştırma bulgularına göre de sınıf dışında açık hava etkinlikleri ve sınıf içinde yapılandırılmış oyun etkinliklerinin oynatılması okul öncesi çocukların akran ilişkileri üzerinde olumlu etki oluşturabilmektedir. Bu nedenle okul öncesi eğitim kurumlarında açık ve kapalı alanda düzenli olarak oyun oynatılmalıdır. Öğretmenlerin okul öncesi dönemde oyun etkinliklerinde rehber ve oyun arkadaşı olarak önemli rolleri ve etkileri bulunmaktadır (Edwards ve Cutter-Mackenzie, 2011). Bu nedenle çocukların serbest oyunlarına öğretmenler rehber ve oyun arkadaşı olarak eşlik etmelidirler. Günlük eğitim akışlarında hareketli oyunlar başta olmak üzere farklı oyun türlerine düzenli olarak yer verilmelidir. Öğretmenler çocuklara düzenli olarak yeni oyunlar öğretmelidirler (Jordan, 2009). Böylece çocukların oyun dağarcıkları genişletilebilecektir.

KAYNAKÇA

Ambrose, H. N., & Menna, R. (2013). Physical and relational aggression in young children: the role of mother-child interactional synchrony. *Early Child Development and Care*, 183(2), 207-222.

Bay-Hinitz, A. K., Peterson, R. F., & Quilitch, H. R. (1994). Cooperative games: A way to modify aggressive and cooperative behaviors in young children. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 27(3), 435-446.

Bonica, C., Arnold, D. H., Fisher, P. H., Zeljo, A., & Yershova, K. (2003). Relational aggression, relational victimization, and language development in preschoolers. *Social Development*, 12(4), 551-562.

Broidy, L., Nagin, D. S., Tremblay, R. E., Bates, J. E., Brame, R., & Dodge, K. A. (2003). Developmental trajectories of childhood disruptive behaviors and adolescent delinquency: A six site, cross-national study. *Developmental Psychology*, 39, 222-245.

Büyüköztürk, Ş. (2012). Örneklem Yöntemleri. <http://w3.balikesir.edu.tr/~msackes/wp/wp-content/uploads/2012/03/BAY-Final-Konulari.pdf> adresinden alınmıştır.

Cardon, G., Labarque, V., Smits, D., & De Bourdeaudhuij, I. (2009). Promoting physical activity at the pre-school playground: The effects of providing markings and play equipment. *Preventive Medicine*, 48, 335-340.

Crick, N. R., Casas, J. F., & Mosher, M. (1997). Relational and overt aggression in preschool. *Developmental Psychology*, 33(4), 579-588.

Crick, N. R., Casas, J. F., & Ku, H. (1999). Relational and physical forms of peer victimization in preschool. *Psychology Faculty Publications*. Paper 87. <http://digitalcommons.unomaha.edu/psychfacpub/87> adresinden alınmıştır.

Crick, N. R., & Grotpeter, J. K. (1995). Relational aggression, gender, and social psychological adjustment. *Child Development*, 66, 710-722.

Crick, N. R., Ostrov, J. M., Burr, J. E., Cullerton-Sen, C., Jansen-Yeh, E., & Ralston, P. (2006). A longitudinal study of relational and physical aggression in preschool. *Applied Developmental Psychology*, 27, 254-268.

Côté, S. M., Boivin, M., Nagin, D. S., Japel, C., Xu, Q., Zoccolillo, M., ... Tremblay, R. E. (2007). The role of maternal education and nonmaternal care services in the prevention of children's physical aggression problems. *Archives of General Psychiatry*, 64(11), 1305-1312.

Çankaya, G., & Ergin, H. (2015). Çocukların oynadıkları oyunlara göre empati ve saldırganlık düzeylerinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1(2), 283-297.

Durualp, E., & Aral, N. (2010). Altı yaşındaki çocukların sosyal becerilerine oyun temelli sosyal beceri eğitiminin etkisinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39, 160-172.

Edwards, S. & Cutter-Mackenzie, A. (2011). Environmentalising early childhood education curriculum through pedagogies of play. *Australasian Journal of Early Childhood*. 36(1), 51-59.

Eisenberg, N. (1995). Prosocial development: A multifaceted model. In W.M. Kurtines & J.L. Gewirtz (Eds.), *Moral development: An introduction* (pp. 401-429). Boston: Allyn & Bacon.

Fehr, K. K., & Russ, S. W. (2013). Aggression in pretend play and aggressive behavior in the classroom. *Early Education and Development*, 24(3), 332-345.

Flanders, J. L., Simard, M., Paquette, D., Parent, S., Vitaro, F., Pihl, R. O., & Seguin, J. R. (2010). Rough-and-tumble play and the development of physical aggression and emotion regulation: A five-year follow-up study. *Journal of Family Violence*, 25(4), 357-367.

Frost, J. L., Wortham, S. C., & Reifel, S. (2012). *Play and Child Development* (4th ed.). USA: Pearson Education.

Gülay, H. (2008). *5-6 yaş çocuklarına yönelik akran ilişkileri ölçeklerinin geçerlik güvenirlik çalışmaları ve akran ilişkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Gülay-Ogelman, H. (2015). Okul öncesi eğitim sınıflarında oyun: Denizli ili örneği. *Uluslararası Oyun ve Oyuncak Kongresi*. Atatürk Üniversitesi, Erzurum (7-8 Mayıs 2015). Proceedings Book, 735-746.

Gülay-Ogelman, H., & Erten-Sarikaya, H. (2014). Okul öncesi dönem çocuklarının oyun davranışlarının akran ilişkileri üzerindeki yordayıcı etkisi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(3), 301-321.

Hart, C. H., Nelson, D. A., Robinson, C. C., Olsen, S. F., & McNeilly-Choque, M. K. (1998). Overt and relational aggression in Russian nursery-school-age children: Parenting style and marital linkages. *Developmental Psychology*, 34, 687-697.

Hartup, W. W. (1992). Friendships and their developmental significance. In H. McGarle (Ed.), *Childhood Social Development: Contemporary Perspectives* (pp. 175-205). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

İnan, M., Karagözoğlu, C. & Şimşek, Ö. (2014). 7 yaş çocuklarında hareketli oyunların saldırganlık davranışları üzerine etkileri. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 4(1), 47-58.

Jordan, B. (2009). Scaffolding learning and co-constructing understandings. (Eds. A. Anning, J. Cullen and M. Fleer). *Early childhood education. Society and culture* (2nd edition) (pp. 39-53). Los Angeles, CA: SAGE Publications.

Karakuş, A. (2008). *Okul öncesi sosyal davranış ölçeği öğretmen formunun güvenirlik ve geçerlik çalışması* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Ladd, G. W., & Kochenderfer-Ladd, B. (2002). Identifying victims of peer aggression from early to middle childhood: Analysis of cross-informant data for concordance, estimation of relational adjustment, prevalence of victimization, and characteristics of identified victims. *Psychological Assessment*, 14(1), 74-96.

O'Connor, C., & Stagnitti, K. (2011). Play, behaviour, language and social skills: The comparison of a play and a non-play intervention within a specialist school setting. *Research in Developmental Disabilities*, 32, 1205-1211.

Ostrov, J. M., Woods, K. E., Jansen-Yeh, E. A., Casas, J. F., & Crick, N. R. (2004). An observational study of delivered and received aggression, gender, and social-psychological adjustment in preschool:

Abstract "This White Crayon Doesn't Work ....". *Psychology Faculty Publications*, Paper 86. <http://digitalcommons.unomaha.edu/psychfacpub/86> adresinden alınmıştır.

Özdamar, K. (1999). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi*. (2. baskı). Eskişehir: Kaan Kitabevi.

Özdemir, S., & Tepeli, K. (2015). Okul öncesi çocuklarda görülen fiziksel ve ilişkisel saldırganlık davranışlarının incelenmesi. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(18), 229-245.

Sebanc, A. M. (2003). The friendship features of preschool children: Links with prosocial behavior and aggression. *Social Development*, 12(2), 249-268.

Strong, W.B., Malina, R.M., Blimkie, C.J.R., Daniels, S. R., Dishman, R. K., Gutin, B., ... Trudeau, F. (2005). Evidence based physical activity for school-age youth. *The Journal of Pediatrics*, 146(6), 732-737.

Taner-Derman, M. (2009). Okul öncesi eğitim alan beş-altı yaş grubu çocuklarda sınıf içinde gözlenen saldırgan davranışlar ve öğretmenlerden kaynaklanan nedenleri. *e-Journal of New World Sciences Academy Education Sciences*, 4(3), 892-907.

Uysal, H., & Dinçer, Ç. (2013). Okul öncesi dönemde karşılaşılan fiziksel ve ilişkisel saldırganlığın bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 38(169), 328-345.

Yaşar, M., & Paksoy, İ. (2011). Çizgi filmlerdeki saldırgan içerikli görüntülerin çocukların serbest oyunları sırasındaki saldırganlık düzeylerine etkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(2), 279-298.

İLKÖĞRETİM KURUM YÖNETİCİLERİNİN İZLENİM YÖNETİMİ*

Primary School Administrators' Impression Management

Mukadder BOYDAK ÖZAN**

Mehmet SAYICI***

ÖZET

Bireyler, iletişimde olduğu diğer insanları etkileyerek toplum tarafından kabul görülüp, belirli bir imaj oluşturmaya veya var olan olumlu imajını korumaya çalışmaktadır. İnsan ilişkilerinin temeli olan izlenim yönetimini merkezine alan bu çalışma, ilköğretim kurum yöneticilerinin izlenim yönetimi taktiklerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, yöneticilerin izlenimleri önemseyip önemsememe durumlarını, bu taktikleri kullanma düzeylerinin görev, kıdem, görev yeri ve eğitim düzeylerine göre anlamlı farklılık olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Yönetici örneklemini için ulaşılabilirlik göz önünde bulundurularak il merkezinde 55, ilçe merkezlerinde 39 ve köylerdeki 22 yöneticiye ulaşılmıştır. Araştırmada verilerinin toplanması amacıyla "İzlenim Yönetimi Taktikleri Ölçeği" kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, ilköğretim okullarındaki müdürlerin büyük çoğunluğunun izlenimleri önemseyip önemsememe tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan yöneticilerin belirttiği görüşlere göre, yöneticiler öğretmenlere yönelik en fazla övgüyü, en az ise yıldıрма ve engel olma taktiklerini kullandığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İzlenim yönetimi, izlenim yönetimi taktikleri, ilköğretim okulu, okul yöneticileri.

ABSTRACT

People reach their aims by either creating an image being accepted by society or protecting their positive current image or minimizing the bad effects of their behaviours on other people they are in communication with. Hence, this study which focuses on the impression management being the basis of human relations aims to reveal administrators' impression management tactics expressed by them. In accordance with this purpose, it is tried to determine the levels of their using impression management tactics and whether administrators care about impressions or not and if there is a significant difference between their duty, working duration, institution location and levels of their educational background. Considering the accessibility for administrator samples, 55, 39 and 22 administrators in province city center, districts and villages were reached accordingly. As a data collection instrument "Impression Management Tactics Scale" were used. As a result of the research, it was determined that very large majority of primary school administrators cared about the impressions. According to the administrators' views, that they used praise at most and blocking and intimidation at least for teachers was determined.

Key Words: Impression management, impression management tactics, primary school, school administrators.

Giriş

Sosyal bir varlık olan insan, toplumda iletişime geçtiği insanlar üzerinde sürekli olarak olumlu ya da olumsuz izlenim bırakır. Bu izlenim "İnsanlar giyimleriyle karşılaşır, düşünce ve davranışları ile uğurlanırlar" atasözünde de ifade edildiği gibi, ilk başta görünüşle başlayıp tutum, düşünce ve davranışlarıyla devam etmektedir. Birey sergilediği davranışlarla insanlar üzerinde belirli izlenimler oluşturmayı amaçlar. Sosyal ilişkilerde istenilen etkiyi bırakmada hem giyimin hem de duygu ve düşüncelerin etki ettiği bilinmekle beraber davranışların temelini izlenimler ve bu izlenimlerin yönetimi oluşturmaktadır (Johnson, Francis and Burns, 2007:232).

Hayatın her alanında, insanlardan bir takım roller oynamaları beklenmektedir. Bazen amir, memur, işçi, öğretmen, baba, anne, bazen kardeş rolü oynamak zorunda kalmaktadırlar. Ancak bu rollerle beraber, sosyal, finansal, psikolojik kazanımlar elde etmek için izleyicileri diğer bir

* Bu çalışma birinci yazarın danışmanlığında ikinci yazar tarafından yürütülen "İlköğretim Kurum Yöneticilerinin İzlenim Yönetimi" isimli yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi, ELAZIĞ mboydak@firat.edu.tr

*** Bilim Uzmanı, Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi, ELAZIĞ mehmetsayici@gmail.com

ifadeyle iletişimde olduğu kişileri etkilemeye çalışırlar. Bu uğraş için insanların kendileri hakkında ne düşündüğünü önemserler. Bundan dolayı ister yakın ilişki ister resmi ilişki olsun insan bir ortama girdiğinde, ortamdaki kişiler o birey hakkında bilgi edinmeye çalışır veya o birey hakkında bildiklerini kullanırlar (Rusbult and Reis, 2004:258). Genellikle o kişinin sosyo-ekonomik durumu, yetenekleri, kendilerine karşı tutumu, güvenilirliği ile ilgilenirler (Goffman, 1956:1). Bu durumda birey ise kendisine ait izlenimi, iletişime geçtiği insanları etkilemek için etkili bir şekilde kullanma çabası içerisine girecek ve davranışlarını kontrol altına almaya çalışacaktır. Böylelikle izlenim yönetimi başlamış olacaktır. İnsanların maddi ve/veya manevi kazançlar elde etmek için hayatın her alanında, kontrol altına almaya çalıştığı davranışlar bulunmaktadır. Bu bağlamda, üzerinde durduğumuz konu ve yapılan araştırma, bilinçli veya bilinçsizce sergilenen izlenim yönetimi davranışlarının ilköğretim kurum yöneticileri tarafından ne düzeyde sergilendiğidir.

Tüm sosyal yapılarda olduğu gibi örgütlerdeki bireylerin büyük çoğunluğu, izlenimlerin getireceği faydayı göz önünde bulundurarak izlenimleri önemserler. Oluşturdukları iyi izlenimlerle iletişimde olduğu kişileri etkiler, gelebilecek çıkarılardan fayda sağlar ve muhtemel tehlikelerden de korunmuş olurlar. Örgütler açısından, çalışanların örgüt ortamında yöneticileri etkilemek için izlenim yönetimi davranışları sergileyerek yöneticinin çalışan hakkında değerlendirme sürecine etki etmektedirler (Sallot, 2002). Aynı şekilde, yöneticiler de örgütteki çalışanları etkileyip örgütün amaçları doğrultusunda yönlendirmek için izlenim yönetimi davranışı sergilemektedir (Gardner and Avolio, 1998:32). Kişilerarası iletişim becerilerini de içine alan izlenimler, yönetim kademesinde bulunan bireyler için daha önemlidir. Çünkü bir yönetici zamanının en az %70'ini iletişimle geçirmektedir (Valentine, 1981:1). Bu durumda, yöneticinin geliştirdiği izlenim yönetimi, yönettiği örgütün başarısını doğrudan etkilemektedir. Örgütün başarıya ulaşmasında doğrudan etkili olan örgütün kültürü ve iklimi oluşturulmasında yöneticiler oldukça önemli role sahiptir. Yöneticilerin oluşturduğu örgütsel iklim, çalışanların performansına (Mahal, 2009:47), iş doyumuna (Castro and Martins, 2010:7), iletişimine (Gül, 2008: 46) etki etmektedir. Eğitim yönetimi bağlamında, yöneticinin davranışları, iletişimde olduğu kişiler olan öğretmen, öğrenci ve velileri de etkileyebilmektedir. Okul yöneticisinin iletişimdeki etkililiği nispetinde, okulun başarısı artabilir veya azalabilir. Örgüt kültürü ve iklimi, motivasyon, verimlilik, iş doyumunu gibi örgüt içi unsurların temelini oluşturan öğretmen ve müdür ilişkisi, okulu geliştirir ve okulun başarısının devamlılığını sağlar. Bu unsurların oluşmasını sağlayacak kişi olan yöneticilerin sergilediği davranışlar ve bu davranışların çalışanlarda oluşturduğu izlenimler ve çalışanların sergilediği davranışlar ile yöneticilerde meydana gelen izlenimler bir araya gelerek örgüt bütünlüğünü sağlar veya parçalanmış bir örgüt meydana getirebilir. Tatar (2006:51)'ın Leary'den aktarımlarına göre, etkili yöneticilik veya olması gereken haliyle etkili liderlik için, ortamdaki diğer insanlar tarafından etkili ve yetenekli olarak algılanmak en önemli konulardan biridir. Liderler, diğer insanlar üzerinde daha fazla etkiye sahip olabilmek ve kendilerini sevdirmek için çabalarlar. En önemli özellikler olarak, iyi ahlak ve dürüstlük sıralanırken, bunların yanında güçlü olmak, sakin, kararlı ve kontrollü olmak da bir liderde olması gereken özelliklerdendir. Liderler kendilerine olan bağlılığı artırmak için, samimi, içten ve destekleyici olarak algılanmak isterler. Bunun için de niteliklerini tanıtmak, örnek olma ve kendini sevdirmek gibi bir takım yollara başvururlar. Bunların aksine, bazı liderler ise etrafına korku salarak, bireyleri tehdit ederek itaat etmeye zorlarlar. Özellikle zor koşullarda tam uyum sağlamak için sert ve katı görünmek isterler. Bu gibi durumlar için liderler, niteliklerini tanıtmak, örnek olma ve tehdit etme yoluna gidebilirler. Cable ve Judge'nin (2003:210) yönetici kişiliği ve liderlik özelliklerinin etkileme taktikleri üzerine etkisini araştırdığı çalışmanın sonucuna göre, yöneticinin kişiliği dışı dönük ise, yönetici, kendini sevdirmek gibi etkileme taktiklerini kullanma olasılığı daha yüksektir. Yönetici uzlaşılabilir bir kişiliğe sahip ve duygusal açıdan dengeli ise, koalisyon ve meşrulaştırma (açıklama yapma) taktiklerini kullanma olasılığı daha yüksektir. Genellemek gerekirse, farklı liderlik özellikteki bireylerin farklı taktikleri kullandıkları ortaya çıkmıştır. Her durumda, kendimizle ilgili izlenimleri oluşturma çabası içerisine gireceğimizi belirten Leary diğer insanları etkilemeye çalıştığımızı belirtmektedir. Yapay olsun veya olmasın etki ve yetki sahibi yöneticiler, çalışanları üzerinde olumlu veya olumsuz izlenimler oluştururlar veya oluşturmak isterler (Leary, 1996:4). Nesillerin yetiştirildiği, bireyleri hayata hazırlandığı, temel eğitimin verildiği ilköğretimin örgüt

konumu oldukça önemli olduğundan, yöneticilerin öğretmenlere karşı sergilediği davranışlar ve bu davranışların öğretmenlerde uyandırdığı etki önemini daha da artırmaktadır. Bu sebeple izlenim yönetimi ile yöneticilerin sergilediği davranışların ve bu davranışların öğretmenlerde etkisinin akademik çalışmalar yoluyla ortaya çıkarılması ve araştırma bulgularından yola çıkarak gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu açığı kapatma amacıyla olan bu araştırma ile ilköğretimde görev yapan yöneticilerin izlenim yönetimi davranışları ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Araştırmanın genel amacı Bingöl ilindeki ilköğretim kurumlarında yönetici olarak görev yapan müdür ve müdür yardımcılarının izlenim yönetimi davranışlarını belirlemektir. Bu amaca ulaşmak için aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. İlköğretim kurum yöneticileri kendilerine ilişkin izlenimlere önem verirler mi?

2. Kullanılan izlenim yönetimi taktikleri; yöneticilerin eğitim düzeyine, kıdemine, kurumdaki görevine, çalıştıkları kurumun bulunduğu yerleşim yerine göre farklılık göstermekte midir?

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırma Bingöl ilinde görev yapan müdür ve müdür yardımcılarının uyguladığı izlenim yönetimi taktiklerini ortaya çıkarmaya yönelik tarama modelinde betimsel bir çalışmadır. Tarama modelleri geçmişte ya da var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları, herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez (Karasar, 2009).

Evren ve Örneklem

İlköğretim kurum yöneticilerinin uyguladıkları izlenim yönetimi taktiklerini belirlemeye yönelik yapılan araştırmanın evrenini, Bingöl il merkezi, ilçeleri ve köylerinde bulunan 81 ilköğretim kurumunda görev yapan 81 müdür ve 128 müdür yardımcısı olmak üzere toplam 209 yönetici oluşturmaktadır. Araştırma örnekleminde ise il merkezindeki 55 (%87,3), ilçe merkezlerinde 39 yöneticiye (%90,6), köylerde 22 yöneticiye (%21,3) ulaşılmıştır. Örneklem seçiminde ulaşılabilirlik göz önünde bulundurulmuştur.

Verilerin Toplanması

Bu çalışmada, verileri elde etmek üzere Demir (2002) tarafından “Türkiye’deki Resmi ve Özel Lise Öğretmenlerinin İzlenim Yönetimi”ni araştırmak için geliştirilen İzlenim Yönetimi Taktikleri Ölçeği” gerekli izin alınarak kullanılmıştır. Ölçek, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, kişisel bilgiler ile yöneticilere iş arkadaşlarının kendileri hakkındaki düşüncelerini önemseyip önemsemediği sorulmuştur. İkinci bölümde ise 12 boyut ve 40 maddeden oluşan ölçek maddeleri yer almaktadır. Ölçeğe ilişkin alt boyutlar; görüş birliği taktiği, övgü taktiği, örnek olma taktiği, yardım isteme taktiği, niteliklerini tanıtmaya taktiği, yıldırma taktiği, vurgulama taktiği, mazeret bildirme taktiği, meşrulaştırma taktiği, özür dileme taktiği, engel koyma taktiği, yadsıma taktiğini şeklinde sıralanmıştır. Ölçek likert türünde beşli dereceleme şeklinde hazırlanmıştır. Ölçeklerin uygulanması için İl Millî Eğitim Müdürlüğü’nden gerekli izinler alındıktan sonra il, ilçe ve köylerdeki okullardan veriler toplanmıştır.

Verilerin Analizi

Öğretmen ve yönetici görüşlerinden elde edilen verilerin analizi SPSS paket programı kullanılarak çözümlenmiştir. Analiz yapılırken, grupların karşılaştırılmasında bağımsız gruplar t-testi ve tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Varyans analizinde, anlamlılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için scheffe testi yapılmıştır. Verilerin homojen dağılmadığı durumlarda ise ikili karşılaştırmalarda Mann Whitney U testi, ikiden fazla görüşün karşılaştırıldığı durumlarda ise Kruskal Wallis H testi kullanılmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde araştırmaya katılan yöneticilerin kendilerine ilişkin izlenimleri önemseme durumları ile eğitim düzeyi, mesleki kıdem, çalıştığı yerleşim birimi, kurum görevi değişkenlerine göre yapılan analizler ve bu analizlerden elde edilen yorumlara yer verilmiştir. İlköğretim kurumlarında görev yapan yöneticilerin kendilerine ilişkin izlenimleri önemseyip önemsememe durumlarına göre yapılan t-test sonucu Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Yöneticilerin Kendileri Hakkındaki İzlenimlerini Önemsemelerine Göre t-testi Sonuçları

Gruplar	N	X	ss	sd	Levene	An. Düz.	t	An. Düz.
2. Övgü Taktiği								
Evet	86	4.05	.815	114	.127	.722	.584	.560
Hayır	30	3.95	.865					
3. Örnek Olma Taktiği								
Evet	86	3.69	.562	114	3.703	.559	.794	.429
Hayır	30	3.60	.519					
4. Yardım İsteme Taktiği								
Evet	86	3.33	.703	114	3.703	.057	-.209	.835
Hayır	30	3.36	.528					
5. Niteliklerini Tanıtma Taktiği								
Evet	86	2.98	.543	114	.000	.985	-.081	.936
Hayır	30	2.99	.493					
6. Yıldırma Taktiği								
Evet	86	2.51	.631	114	.165	.685	.658	.512
Hayır	30	2.42	.666					
7. Vurgulama Taktiği								
Evet	86	2.43	.746	114	.169	.682	-2.488	.014
Hayır	30	2.83	.756					
8. Mazeret Bildirme Taktiği								
Evet	86	2.86	.894	114	1.355	.247	-.435	.664
Hayır	30	2.94	.783					
9. Mesrulaştırma Taktiği								
Evet	86	3.54	.679	114	2.288	.133	.456	.649
Hayır	30	3.47	.893					
10. Özür Dileme Taktiği								
Evet	86	2.93	.701	114	.176	.676	-.170	.865
Hayır	30	2.95	.709					
11. Engel Koyma Taktiği								
Evet	86	2.39	.903	114	.022	.882	.541	.589
Hayır	30	2.28	.865					
12. Yadsıma Taktiği								
Evet	86	3.45	.933	114	.392	.533	.137	.891
Hayır	30	3.43	.773					

İlköğretim kurumlarında görev yapan yöneticilerin kendilerine ilişkin izlenimleri önemseme durumuna göre yapılan analizler incelendiğinde; **Övgü Taktiği** alt boyutuna ilişkin ortalamaların daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu alt boyuta evet diyen yöneticilerin aritmetik ortalaması $X=4,05$ hayır diyen yöneticilerin aritmetik ortalaması ise $X=3,95$ 'dir. Her iki görüşte de katılımın çok sık düzeyde olduğu, ancak evet diyen yönetici görüşlerinin ortalamasının daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu durum izlenimleri önemseyen yöneticilerin övgü taktiğini hayır diyen yöneticilere göre daha fazla kullandığı şeklinde yorumlanabilir. Ortalamaların yüksek olduğu diğer bir alt boyut ise **Örnek Olma Taktiği**'dir. Bu alt boyuta evet ($X=3,69$) ve hayır ($X=3,60$) diyen yöneticilerin çok sık düzeyde katıldıkları görülmüştür. Ayrıca evet görüşüne sahip yöneticilerin ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu bulguya göre izlenimleri önemseyen yöneticilerin önemsemeyenlere göre daha fazla örnek olmaya çalıştığı söylenebilir. Düşük ortalamaya sahip **Engel Koyma Taktiği** alt boyutuna evet diyen yöneticiler ile ($X=2,39$) hayır diyen yöneticilerin ($X=2,28$) çok nadir düzeyde katıldıkları görülmüştür. **Yıldırma Taktiği** alt boyutuna ise evet ($X=2,51$) diyen yöneticiler ile hayır ($X=2,42$) diyen yöneticilerin yine çok nadir düzeyde katıldığı görülmüştür. Bu bulgu, hem evet hem de hayır diyen yöneticilerin yıldırma taktiğini benzer oranda kullandığını göstermektedir. **Görüş**

Birliğı Taktiğı alt boyutuna ilişkin yapılan levne testi sonucuna göre $p < .05$ düzeyinde anlamlı farklılığa rastlanmıştır. Bu nedenle Mann Whitney U testi yapılması uygun görülmüştür. Bu boyuta ilişkin sonuçlar Tablo 2’de görülmektedir.

Tablo 2. Yöneticilerin Kendileri Hakkındaki İzlenimlerini Önemsemelerine Göre MWU Testi Sonuçları

Gruplar	N	X	ss	sd	Levene	An. Düz.	t	An. Düz.	MWU	An. Düz.	Sıra Ort.
1.Görüş Birliğı Taktiğı											
Evet	86	3.04	.846	114	8.729	.004	-.395	.693	1225.000	.679	57.74
Hayır	30	3.11	.482								60.67

Görüş Birliğı Taktiğı alt boyutuna evet diyen yöneticiler ile ($X=3,04$) hayır diyen yöneticilerin ($X=3,11$) ara sıra düzeyinde katıldıkları görülmüştür. Hayır diyen yönetici görüşleri daha yüksek sonuçlanmıştır. Bu bulgu hayır diyen yöneticilerin görüş birliğı taktiğini evet diyenlere göre daha fazla kullandığını göstermektedir. Sıra ortalamaları dikkate alındığında, hayır diyen yöneticilerin ortalaması evet diyen yöneticilerin ortalamasından daha yüksek olduğu görülmektedir. İlköğretim kurumlarında görev yapan yöneticilerin izlenim yönetimine ilişkin görüşlerini eğitim düzeyi değişkenine göre karşılaştırmak amacıyla bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. Yöneticilerin Eğitim Düzeyine Göre t-Testi Sonuçları

Gruplar	N	X	ss	sd	Levene	An. Düz.	t	An. Düz.
1.Görüş Birliğı Taktiğı								
Önlisans	22	2.89	.730	114	1.088	.229	-1.151	.252
Lisans	94	3.10	.774					
2. Övgü Taktiğı								
Önlisans	22	3.81	.679	114	.130	.719	-1.351	.179
Lisans	94	4.08	.518					
3. Örnek Olma Taktiğı								
Önlisans	22	3.57	.679	114	3.155	.078	-.909	.365
Lisans	94	3.69	.518					
4. Yardım İsteme Taktiğı								
Önlisans	22	3.46	.557	114	1.741	.190	.954	.342
Lisans	94	3.31	.682					
5. Niteliklerini Tanıtma Taktiğı								
Önlisans	22	2.97	.545	114	.089	.765	-.075	.940
Lisans	94	2.98	.527					
6. Yıldırma Taktiğı								
Önlisans	22	2.39	.622	114	.236	.628	-.769	.443
Lisans	94	2.51	.644					
7. Vurgulama Taktiğı								
Önlisans	22	2.78	.864	114	.639	.426	1.698	.092
Lisans	94	2.48	.734					
8. Mazeret Bildirme Taktiğı								
Önlisans	22	2.92	1.04	114	2.524	.115	.235	.815
Lisans	94	2.87	.823					
9. Meşrulaştırma Taktiğı								
Önlisans	22	3.55	.844	114	.057	.812	.203	.840
Lisans	94	3.52	.714					
10. Özür Dileme Taktiğı								
Önlisans	22	3.09	.555	114	2.095	.151	1.148	.253
Lisans	94	2.90	.728					
11. Engel Koyma Taktiğı								
Önlisans	22	2.36	.931	114	.000	.992	-.008	.994
Lisans	94	2.36	.886					
12. Yadsıma Taktiğı								
Önlisans	22	3.52	.944	114	.236	.628	.408	.684
Lisans	94	3.43	.883					

Yöneticilerinin kullandıkları izlenim yönetimi taktiklerinin yöneticilerin eğitim düzeyine göre karşılaştırıldığında alt boyutların bütününde anlamlı farklılığa rastlanmamıştır. **Övgü Taktiğı** alt

boyutuna ilişkin ortalamaların daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu alt boyutta lisans mezunu yöneticilerin aritmetik ortalaması $X=4,08$ önlisans mezunu yöneticilerin aritmetik ortalaması ise $X=3,95$ 'dir. Bu bulgu lisans mezunu yöneticilerin önlisans mezunlarına göre öğretmenleri daha fazla övdüğü şeklinde yorumlanabilir. **Örnek Olma Taktiği** alt boyutuna ise lisans mezunu ($X=3,69$) ve önlisans mezunu ($X=3,57$) yöneticilerin çok sık düzeyde katıldıkları görülmüştür. Dolayısıyla lisans mezunu yöneticilerin önlisans mezunlarına göre daha fazla örnek olmaya çalıştıkları söylemek mümkündür. **Engel Koyma Taktiği** alt boyutuna hem lisans ($X=2,36$) hem de ön lisans ($X=2,36$) mezunu olan yöneticilerin çok nadir düzeyde katıldığı görülmüştür. Bu durumun eğitim durumuna göre yöneticilerin engel koyma taktiğini kullanmalarında değişiklik olmadığı şeklinde yorumlanabilir. **Yıldırma Taktiği** alt boyutuna ise lisans ($X=2,51$) mezunu yöneticiler ile önlisans ($X=2,39$) mezunu yöneticilerin çok nadir düzeyde katıldığı görülmüştür. Bu bulguya göre lisans mezunu yöneticilerin önlisans mezunlarına göre yıldırma taktiğini daha fazla kullandığı söylenebilir. İlköğretim kurumlarında görev yapan yöneticilerin izlenim yönetimi taktiklerinin kıdem değişkenine ilişkin varyans analizi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Yöneticilerin Kıdem Değişkenine Göre Varyans Analizi Sonuçları

Kıdem	N	X	ss	Varyans Kay.	Kar. Top.	sd	Kar. Ort.	F	p	scheffe
1.Görüş Birliği Taktiği										
1-5 yıl	45	3.04	.770	Grup. Ar.	4.211	3	1.404	2.474	.065	-
6-10 yıl	22	3.22	.765	Grup. İçi	63.548	112	.567			
11-15 yıl	25	3.26	.732	Toplam	67.759					
16+yıl	24	2.73	.728							
Levene: .184 p=.907										
2. Övgü Taktiği										
1-5 yıl	45	4.17	.747	Grup. Ar.	1.897	3	.632	.925	.431	-
6-10 yıl	22	3.86	.984	Grup. İçi	76.543	112	.683			
11-15 yıl	25	4.05	.743	Toplam	78.440					
16+yıl	24	3.90	.892							
Levene: 1.737 p=.163										
3. Örnek Olma Taktiği										
1-5 yıl	45	3.55	.586	Grup. Ar.	1.176	3	.392	1.300	.278	-
6-10 yıl	22	3.79	.476	Grup. İçi	33.792	112	.302			
11-15 yıl	25	3.66	.415	Toplam	34.968					
16+yıl	24	3.77	.652							
Levene: .888 p=.450										
4.Yardım İsteme Taktiği										
1-5 yıl	45	3.27	.762	Grup. Ar.	1.706	3	.569	1.313	.274	-
6-10 yıl	22	3.20	.595	Grup. İçi	48.501	112	.433			
11-15 yıl	25	3.41	.563	Toplam	50.207					
16+yıl	24	3.54	.583							
Levene: .1.448 p=.233										
5. Niteliklerini Tanıtma Taktiği										
1-5 yıl	45	2.88	.484	Grup. Ar.	1.011	3	.337	1.212	.309	-
6-10 yıl	22	3.00	.449	Grup. İçi	31.150	112	.278			
11-15 yıl	25	3.13	.559	Toplam	32.162					
16+yıl	24	3.01	.627							
Levene: 1.180 p=.321										
6. Yıldırma Taktiği										
1-5 yıl	45	2.38	.585	Grup. Ar.	2.524	3	.841	2.120	.102	-
6-10 yıl	22	2.72	.639	Grup. İçi	44.460	112	.397			
11-15 yıl	25	2.60	.659	Toplam	46.984					
16+yıl	24	2.34	.670							
Levene: .659 p=.579										
7. Vurgulama Taktiği										
1-5 yıl	45	2.44	.758	Grup. Ar.	3.684	3	1.228	2.156	.097	-
6-10 yıl	22	2.43	.594	Grup. İçi	63.796	112	.570			
11-15 yıl	25	2.88	.763	Toplam	67.479					
16+yıl	24	2.45	.861							
Levene: .885 p=.451										

8. Mazeret Bildirme Taktiği										
1-5 yıl	45	2.77	.849	Grup. Ar.	1.991	3	.664	.885	.451	-
6-10 yıl	22	3.12	.780	Grup. İçi	84.032	112	.750			
11-15 yıl	25	2.94	.743	Toplam	86.023					
16+yıl	24	2.80	1.067							
Levene: 1.526 p=.212										
9. Meşrulaştırma Taktiği										
1-5 yıl	45	3.47	.678	Grup. Ar.	.566	3	.189	.342	.795	-
6-10 yıl	22	3.56	.752	Grup. İçi	61.905	112	.553			
11-15 yıl	25	3.47	.682	Toplam	62.471					
16+yıl	24	3.64	.889							
Levene: 1.166 p=.326										

Tablo 4'ün Devamı										
Kıdem	N	X	ss	Varyans Kay.	Kar. Top.	sd	Kar. Ort.	F	p	scheffe
10. Özür Dileme Taktiği										
1-5 yıl	45	2.75	.629	Grup. Ar.	2.497	3	.832	1.729	.165	-
6-10 yıl	22	3.01	.629	Grup. İçi	53.930	112	.482			
11-15 yıl	25	3.04	.640	Toplam	56.427					
16+yıl	24	3.09	.883							
Levene: 1.074 p=.363										
12. Yadsıma Taktiği										
1-5 yıl	45	3.44	.847	Grup. Ar.	.570	3	.190	.234	.872	-
6-10 yıl	22	3.59	.717	Grup. İçi	90.919	112	.812			
11-15 yıl	25	3.40	1.06	Toplam	91.489					
16+yıl	24	3.39	.966							
Levene: 2.113 p=.103										

İlköğretim kurum yöneticilerinin kullandıkları izlenim yönetimi taktikleri kıdem değişkenine göre incelendiğinde; **Engel Koyma Taktiği** alt boyutuna ilişkin görüşler arasında anlamlı farklılaşmaya rastlanırken diğer alt boyutlarda anlamlı bir farklılaşmaya rastlanmamıştır. **Övgü Taktiği** alt boyutuna ilişkin yöneticilerin ($X_{1-5 \text{ yıl}}=4,17$; $X_{6-10 \text{ yıl}}=3,86$; $X_{11-15 \text{ yıl}}=4,05$; $X_{16+yıl}=3,90$) çok sık düzeyde katıldığı görülmüştür. Buna göre, övgü taktiğini en fazla kullanan yöneticilerin 1-5 yıl, en az kullanan yöneticilerin ise 6-10 yıl kıdeme sahip olduğu söylenebilir. **Örnek Olma Taktiği** alt boyutuna ilişkin yöneticilerin ($X_{1-5 \text{ yıl}}=3,55$; $X_{6-10 \text{ yıl}}=3,79$; $X_{11-15 \text{ yıl}}=3,66$; $X_{16+yıl}=3,77$) çok sık düzeyde görüş bildirdiği görülmektedir. Dolayısıyla örnek olma taktiğini en fazla kullanan yöneticilerin 6-10 yıl, en az kullanan yöneticilerin ise 1-5 yıl kıdeme sahip olduğu söylenebilir. **Yıldırma Taktiği** alt boyutuna göre 1-5 yıl ($X=3,27$), 11-15 yıl ($X=3,41$) ve 16 yıl ve üzeri kıdeme sahip yöneticiler çok nadir düzeyde görüş bildirirken; 6-10 yıl kıdeme sahip ($X=3,54$) yöneticilerin ise ara sıra düzeyinde görüş bildirdiği görülmektedir. Bu bulgu ile 16 yıl ve üzeri kıdeme sahip yöneticiler yıldırma taktiğini gruplar arasında en az düzeyde kullanırken; 6-10 yıl kıdeme sahip yöneticiler ise en üst düzeyde kullandığı söylenebilir. **Vurgulama Taktiği** alt boyutunda ise 1-5 yıl ($X=2,44$), 6-10 yıl ($X=2,43$) ve 16 yıl ve üzeri ($X=2,45$) kıdeme sahip yöneticilerin çok nadir düzeyde görüş belirttiği görülmektedir; 11-15 yıl ($X=2,88$) kıdeme sahip yöneticilerin ara sıra düzeyinde görüş belirttiği görülmektedir. Yöneticilerin kıdem değişkenine göre Kruskal Wallis H testi sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Yöneticilerin Kıdemine Göre KWH Testi Sonuçları

Kıdem	N	Sıra Ortalaması	sd	KWH	p	Anlamlı Fark
11. Engel Koyma Taktiği						
1-5 yıl	45	58.71	3	.485	.922	-
6-10 yıl	22	58.30				
11-15 yıl	25	61.64				
16+yıl	24	55.02				

KWH testi sonucuna göre **Engel Koyma Taktiği** alt boyutunda kıdem değişkenine göre gruplar arasında anlamlı farklılığa rastlanmamıştır (KWH= .485, $p < .05$). Grup sıra ortalamaları dikkate

alındığında, 11-15 yıl kıdeme sahip yöneticilerin engel koyma taktiği algıları en yüksek değerde iken; 16 yıl ve üzerinde görev yapmış yöneticilerin algıları ise en düşük değerdedir. Kurumlarındaki görev değişkenine göre, ilköğretim kurumlarında görev yapan yöneticilerin izlenim yönetimi taktiklerine ait görüşlerini karşılaştırmak amacıyla bağımsız gruplar t-Testi uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Yöneticilerin Kurumdaki Görevlerine Göre t-Testi Sonuçları

Gruplar	N	X	ss	sd	Levene	An. Düz.	t	An. Düz.
1.Görüş Birliği Taktiği								
Müdür	44	3.15	.624	114	2.667	.105	.968	.335
Müdür Yardımcısı	72	3.00	.842					
2. Övgü Taktiği								
Müdür	44	4.12	.814	114	.059	.809	.991	.324
Müdür Yardımcısı	72	3.97	.833					

Tablo 6'nın Devamı								
Gruplar	N	X	ss	sd	Levene	An. Düz.	t	An. Düz.
3. Örnek Olma Taktiği								
Müdür	44	3.75	.521	114	.055	.816	1.240	.217
Müdür Yardımcısı	72	3.61	.566					
4. Yardım İsteme Taktiği								
Müdür	44	3.55	.618	114	.464	.497	2.700	.008
Müdür Yardımcısı	72	3.21	.658					
5. Niteliklerini Tanıtma Taktiği								
Müdür	44	3.08	.533	114	.024	.877	1.608	.111
Müdür Yardımcısı	72	2.92	.520					
6. Yıldırma Taktiği								
Müdür	44	2.52	.603	114	1.030	.312	.449	.654
Müdür Yardımcısı	72	2.46	.663					
7. Vurgulama Taktiği								
Müdür	44	2.53	.758	114	.136	.713	-1.09	.914
Müdür Yardımcısı	72	2.54	.775					
8. Mazeret Bildirme Taktiği								
Müdür	44	2.90	.875	114	.122	.728	.233	.816
Müdür Yardımcısı	72	2.87	.864					
9. Meşrulaştırma Taktiği								
Müdür	44	3.44	.839	114	2.850	.094	-0.903	.368
Müdür Yardımcısı	72	3.57	.668					
10. Özür Dileme Taktiği								
Müdür	44	2.96	.700	114	.000	.992	.394	.694
Müdür Yardımcısı	72	2.91	.704					
11. Engel Koyma Taktiği								
Müdür	44	2.38	.956	114	.388	.535	.202	.841
Müdür Yardımcısı	72	2.35	.855					
12. Yadsıma Taktiği								
Müdür	44	3.40	.960	114	1.273	.262	-0.409	.683
Müdür Yardımcısı	72	3.47	.853					

Okul yöneticilerinin kullandıkları izlenim yönetimi taktiklerinin yöneticilerin görev değişkenine göre karşılaştırıldığında; **Övgü Taktiği** alt boyutunda müdür (X=4,12) ve müdür yardımcıları (X=3,97) çok sık düzeyde görüş bildirmiştir. Buna göre müdürlerin, öğretmenlerini müdür yardımcılarında daha fazla övdüğü söylenebilir. **Örnek Olma** alt boyutunda yine müdür (X =3,75) ve müdür yardımcılarının (X =3,61) çok sık düzeyde görüş bildirdikleri görülürken, **Engel Koyma Taktiği** alt boyutuna müdür ve müdür yardımcılarının çok nadir düzeyinde görüş bildirdiği görülmüştür (X_{Müdür}=2,38; X_{Müdür Yard.}=2,35). Bu bulgu müdür ve müdür yardımcılarının engel koyma taktiğini nadiren kullandığını göstermektedir. **Yıldırma Taktiği** alt boyutuna yine müdür ve müdür yardımcılarının çok nadir düzeyde görüş bildirdiği görülmüştür (X_{Müdür}=2,52; X_{Müdür Yard.}=2,46). Bu

bulgu ile müdürlerin çalışanlarını yıldırmaya yönelik davranışları müdür yardımcılarında göre daha fazla sergilediği söylenebilir. İlköğretim kurumlarında görev yapan yöneticilerin görev yeri değişkenine göre kullandığı izlenim yönetimi taktiklerine ait Varyans Analizi sonuçları Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Yöneticilerin Görev Yaptığı Yerleşim Birimine Göre Varyans Analizi Sonuçları

Yerleşim Yeri	N	X	ss	Varyans Kay.	Kar. Top.	sd	Kar. Ort.	F	p	scheffe
1.Görüş Birliği Taktiği										
İl Merkezi	55	3.95	.837	Grup. Ar.	1.331	2	.666	1.132	.326	-
İlçe	39	3.17	.700	Grup. İçi	66.428	113	.588			
Köy	22	3.13	.687	Toplam	67.759					
Levene: .959 p=.386										
2. Övgü Taktiği										
İl Merkezi	55	3.83	.867	Grup. Ar.	4.369	2	2.185	3.333	.039	1-2
İlçe	39	4.24	.786	Grup. İçi	74.071	113	.655			
Köy	22	4.15	.687	Toplam	78.440					
Levene: 2.008 p=.139										
3. Örnek Olma Taktiği										
İl Merkezi	55	3.66	.591	Grup. Ar.	.071	2	.035	.114	.892	-
İlçe	39	3.69	.427	Grup. İçi	34.898	113	.309			
Köy	22	3.62	.656	Toplam	34.968					
Levene: 1.689 p=.189										
4.Yardım İsteme Taktiği										
İl Merkezi	55	3.42	.659	Grup. Ar.	6.772	2	3.386	8.809	.000	1-3 2-3
İlçe	39	3.51	.601	Grup. İçi	43.435	113	.384			
Köy	22	2.85	.543	Toplam	50.207					
Levene: .481 p=.619										
5. Niteliklerini Tanıtma Taktiği										
İl Merkezi	55	2.85	.543	Grup. Ar.	1.937	2	.968	3.620	.030	1-3
İlçe	39	3.06	.478	Grup. İçi	33.224	113	.267			
Köy	22	3.17	.514	Toplam	32.161					
Levene: .041 p=.960										
6. Yıldırma Taktiği										
İl Merkezi	55	2.46	.680	Grup. Ar.	.116	2	.058	.140	.869	-
İlçe	39	2.49	.643	Grup. İçi	46.868	113	.415			
Köy	22	2.54	.539	Toplam	46.984					
Levene: 1.810 p=.168										
7. Vurgulama Taktiği										
İl Merkezi	55	2.59	.813	Grup. Ar.	.465	2	.232	.392	.677	-
İlçe	39	2.45	.762	Grup. İçi	67.015	113	.593			
Köy	22	2.56	.661	Toplam	67.479					
Levene: .152 p=.859										
8. Mazeret Bildirme Taktiği										
İl Merkezi	55	2.85	.946	Grup. Ar.	.574	2	.287	.380	.685	-
İlçe	39	2.84	.894	Grup. İçi	85.449	113	.756			
Köy	22	3.03	.562	Toplam	86.023					
9. Meşrulaştırma Taktiği										
İl Merkezi	55	3.67	.755	Grup. Ar.	3.472	2	1.736	3.325	.040	1-3
İlçe	39	3.50	.712	Grup. İçi	59.000	113	.522			
Köy	22	3.20	.648	Toplam	62.471					
Levene: 1.359 p=.261										

Okul yöneticilerinin görev yaptıkları yerleşim birimine göre **Övgü Taktiği, Yardım İsteme Taktiği, Niteliklerini Tanıtma Taktiği, Meşrulaştırma Taktiği** alt boyutlarında görüşler arasında anlamlı farklılık görülürken diğer alt boyutlarda anlamlı farklılığa rastlanmamıştır. Anlamlı farklılık görülen **Övgü Taktiği alt** boyutunda yapılan scheffe testi sonucunda, farklılaşmanın il ve ilçe merkezleri grupları arasında olduğunu saptanmıştır. Gruplara ait aritmetik ortalamalar incelendiğinde, il merkezindeki yöneticilerin X=3,83 ile çok sık düzeyinde görüş belirtirken; ilçe merkezlerindeki yöneticilerin de X=4,24 ile her zaman düzeyinde görüş bildirdiği görülmektedir.

Bunun yanında köylerdeki yöneticilerin ise $X = 4,15$ ile çok sık düzeyinde görüş belirttiği görülmektedir. Bu bulgu ile ilçe merkezlerindeki yöneticilerin övgü taktiğini diğer gruplara göre daha fazla kullandığı söylenebilir. **Yardım İsteme Taktiği** alt boyutuna ilişkin scheffe testi sonucunda, köyler ve il merkezi ile ilçe merkezleri grupları arasında farklılık olduğunu görülmektedir. Aritmetik ortalamalar dikkate alındığında, köylerde görev yapan yöneticiler ($X=2,85$) ara sıra düzeyinde görüş bildirirken; il merkezindeki yöneticiler ($X=3,42$) ile ilçe merkezlerindeki yöneticilerin ($X=3,51$) çok sık düzeyinde görüş bildirdiği görülmektedir. Buna göre, köylerde çalışan yöneticiler, il merkezi ve ilçe merkezlerinde görev yapan yöneticilere göre yardım isteme taktiğini daha az kullandıkları söylenebilir. **Niteliklerini Tanıtma Taktiği** alt boyutuna ilişkin scheffe testi sonucunda, farklılığın il merkezi ile köy grupları arasında olduğunu belirlenmiştir. Bu boyuta ilişkin aritmetik ortalamalar incelendiğinde, il merkezinde görev yapan yöneticilerin ($X=2,85$), ilçe merkezlerindeki yöneticilerin ($X = 3,06$) ve köylerde görev yapan yöneticilerin ($X=3,17$) ara sıra düzeyinde görüş bildirdikleri görülmektedir. Bu bulgu ile köylerde görev yapan yöneticilerin diğer yöneticilere göre daha yüksek oranda görüş bildirdiği anlaşılmaktadır. Bu boyuta en düşük oranda görüş bildiren grup ise il merkezindeki yöneticilerdir. **Meşrulaştırma Taktiği** alt boyutunda ise scheffe testi sonucunda, farklılığın il merkezi ile köy grupları arasında olduğu belirlenmiştir. Bu boyuta ait ortalamalar incelendiğinde, il merkezinde görev yapan yöneticilerin ($X=3,67$) çok sık düzeyinde görüş belirtirken, köylerdeki yöneticilerin ($X=3,20$) ara sıra düzeyinde görüş bildirdiği saptanmıştır. İlçe merkezlerinde görev yapan yöneticiler ise ($X=3,50$) çok sık seviyesinde görüş belirtmiştir. Buna göre, meşrulaştırma taktiğini en çok il merkezinde görev yapan yöneticilerin, en az ise köylerdeki yöneticilerin kullandığı söylenebilir. İlköğretim kurum yöneticilerinin görev yeri değişkenine göre gruplar arasında anlamlı farklılık tespit edilen boyutlara yönelik yapılan Kruskal Wallis H testi sonuçları Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. Yöneticilerin Görev Yaptığı Yerleşim Birimine Göre KWH Testi Sonuçları

Görev Yeri	N	Sıra Ortalaması	sd	KWH	p	Anlamlı Fark
10.Özür Dileme Taktiği						
İl Merkezi	55	66.35	2	13.870	.001	1-3 2-3
İlçe	39	60.35				
Köy	22	35.59				
11. Engel Koyma Taktiği						
İl Merkezi	55	63.33	2	2.298	.317	-
İlçe	39	55.21				
Köy	22	52.27				
12. Yadsıma Taktiği						
İl Merkezi	55	51.94	2	4.340	.114	-
İlçe	39	62.90				
Köy	22	67.11				

Özür Dileme Taktiği alt boyutuna yönelik yapılan Kruskal Wallis H analizi sonucunda $p < 0,05$ düzeyinde anlamlı farklılık bulunmuştur. Farklılığın il merkezindeki yöneticiler ile köylerde görev yapan yöneticiler arasında (1- 3) ve ilçe merkezlerinde görev yapan yöneticiler ile köylerde görev yapan yöneticiler (2-3) arasında olduğu görülmektedir. Grupların sıra ortalamaları dikkate alındığında, il merkezinde görev yapan yöneticilerin diğer yerleşim birimi gruplarına göre özür dileme taktiğini daha yüksek düzeyde kullandığı söylenebilir. **Engel Koyma Taktiği** alt boyutu için uygulanan Kruskal-Wallis H testi sonucunda gruplar arasında engel koyma taktiği ile ilgili anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Sıra ortalamaları dikkate alındığında, il merkezinde görev yapan yöneticilerin engel koyma taktiği görüşleri en yüksek değerde iken, köylerdeki yöneticilerin görüşleri ise en düşük seviyededir. Buna göre, ilde görev yapan yöneticilerin diğer gruplara göre daha fazla engel koyma taktiğini kullandığı söylenebilir. **Yadsıma Taktiği** alt boyutu için gruplar arasında anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Sıra ortalamaları dikkate alındığında, il merkezinde görev yapan yöneticilerin yadsıma taktiği görüşleri en düşük değerde iken, köylerdeki yöneticilerin görüşleri ise en yüksek değerdedir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Sonuç

İlköğretim kurumlarında görev yapan yöneticilerin kendilerine ilişkin izlenimleri önemseme durumlarına göre yapılan analizler incelendiğinde; **Övgü Taktiği** alt boyutuna ilişkin ortalamaların daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu alt boyuta ilişkin her iki görüşte de katılımın çok sık düzeyde olduğu, ancak evet diyen yönetici görüşlerinin ortalamasının daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu durum izlenimleri önemseyen yöneticilerin övgü taktiğini hayır diyen yöneticilere göre daha fazla kullandığı şeklinde yorumlanabilir. Ortalamaların yüksek olduğu diğer bir alt boyut ise **Örnek Olma Taktiği**'dir. Bu alt boyuta evet ve hayır diyen yöneticilerin çok sık düzeyde katıldıkları görülmüştür. Ayrıca evet görüşüne sahip yöneticilerin ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu bulguya göre izlenimleri önemseyen yöneticilerin önemsemeyenlere göre daha fazla örnek olmaya çalıştığı söylenebilir. Düşük ortalamaya sahip **Engel Koyma Taktiği** alt boyutuna evet diyen yöneticiler ile hayır diyen yöneticilerin çok nadir düzeyde katıldıkları görülmüştür. **Yıldırma Taktiği** alt boyutuna ise evet diyen yöneticiler ile hayır diyen yöneticilerin çok nadir düzeyde katıldığı görülmüştür. Bu bulgu, hem evet hem de hayır diyen yöneticilerin yıldırma taktiğini benzer oranda kullandığını göstermektedir. **Görüş Birliği Taktiği** alt boyutuna evet diyen yöneticiler ile hayır diyen yöneticilerin ara sıra düzeyinde katıldıkları görülmüştür. Hayır diyen yönetici görüşlerinin daha yüksek sonuçlanmıştır. Bu bulgu hayır diyen yöneticilerin görüş birliği taktiğini evet diyenlere göre daha fazla kullandığını göstermektedir. Sıra ortalamaları dikkate alındığında, hayır diyen yöneticilerin ortalaması evet diyen yöneticilerin ortalamasından daha yüksek olduğu görülmektedir.

Yöneticilerinin kullandıkları izlenim yönetimi taktikleri yöneticilerin eğitim düzeyine göre yapılan analizler incelendiğinde bütün boyutlarda anlamlı farklılığa rastlanmamıştır. **Övgü Taktiği** alt boyutuna ilişkin ortalamaların daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu alt boyutta lisans mezunu yöneticilerin aritmetik ortalaması önlisans mezunu yöneticilerin aritmetik ortalamasından daha fazladır. Bu bulgu lisans mezunu yöneticilerin önlisans mezunlarına göre öğretmenleri daha fazla övdüğü şeklinde yorumlanabilir. **Örnek Olma Taktiği** alt boyutuna ise lisans mezunu ve önlisans mezunu yöneticilerin çok sık düzeyde katıldıkları görülmüştür. Dolayısıyla lisans mezunu yöneticilerin önlisans mezunlarına göre daha fazla örnek olmaya çalıştıkları söylemek mümkündür. **Engel Koyma Taktiği** alt boyutuna hem lisans hem de ön lisans mezunu olan yöneticilerin çok nadir düzeyde katıldığı görülmüştür. Bu durumun eğitim durumuna göre yöneticilerin engel koyma taktiğini kullanmalarında değişiklik olmadığını söylemek mümkündür. **Yıldırma Taktiği** alt boyutuna ise lisans mezunu yöneticiler ile önlisans mezunu yöneticilerin çok nadir düzeyde katıldığı görülmüştür. Bu bulgu lisans mezunu yöneticilerin önlisans mezunlarına göre yıldırma taktiğini daha fazla kullandığı şeklinde yorumlanabilir.

Yöneticilerinin kullandıkları izlenim yönetimi taktikleri yöneticilerin kıdem değişkeni dikkate alınarak elde edilen sonuçlar incelendiğinde; **Engel Koyma Taktiği** alt boyutuna ilişkin görüşler arasında anlamlı farklılaşmaya rastlanırken diğer alt boyutlarda bir farklılaşmaya rastlanmamıştır. **Övgü Taktiği** alt boyutuna ilişkin yöneticilerin çok sık düzeyde katıldığı görülmüştür. Buna göre, övgü taktiğini en fazla kullanan yöneticilerin 1-5 yıl, en az kullanan yöneticilerin ise 6-10 yıl kıdeme sahip olduğu söylenebilir. **Örnek Olma Taktiği** alt boyutuna ilişkin yöneticilerin çok sık düzeyde görüş bildirdiği görülmektedir. Dolayısıyla örnek olma taktiğini en fazla kullanan yöneticilerin 6-10 yıl, en az kullanan yöneticilerin ise 1-5 yıl kıdeme sahip olduğu söylenebilir. **Yıldırma Taktiği** alt boyutuna göre 1-5 yıl, 11-15 yıl ve 16 yıl ve üzeri kıdeme sahip yöneticiler çok nadir düzeyde görüş bildirirken; 6-10 yıl kıdeme sahip yöneticilerin ise ara sıra düzeyinde görüş bildirdiği görülmektedir. Bu bulgu ile 16 yıl ve üzeri kıdeme sahip yöneticiler yıldırma taktiğini gruplar arasında en az düzeyde kullanırken; 6-10 yıl kıdeme sahip yöneticiler ise en üst düzeyde kullandığı söylenebilir. **Vurgulama Taktiği** alt boyutunda ise 1-5 yıl, 6-10 yıl ve 16 yıl ve üzeri kıdeme sahip yöneticilerin çok nadir düzeyde görüş belirttiği görülürken; 11-15 yıl kıdeme sahip yöneticilerin ara sıra düzeyinde görüş belirttiği görülmektedir. KWH testi sonucuna göre **Engel Koyma Taktiği** alt boyutunda kıdem

değişkenine göre gruplar arasında anlamlı farklılığa rastlanmamıştır. Grup sıra ortalamaları dikkate alındığında, 11-15 yıl kıdeme sahip yöneticilerin engel koyma taktiği algıları en yüksek değerde iken; 16 yıl ve üzerinde görev yapmış yöneticilerin algıları ise en düşük değerdedir.

Öte yandan okul yöneticilerinin kullandıkları izlenim yönetimi taktikleri yöneticilerin görev değişkenine göre incelendiğinde; **Övgü Taktiği** alt boyutunda müdür ve müdür yardımcıları çok sık düzeyde görüş bildirmiştir. Buna göre müdürlerin, öğretmenlerini müdür yardımcılarında daha fazla övdüğü söylenebilir. **Örnek Olma** alt boyutunda da yine müdür ve müdür yardımcılarının çok sık düzeyde görüş bildirdikleri görülmüştür. **Engel Koyma Taktiği** alt boyutuna müdür ve müdür yardımcılarının çok nadir düzeyinde görüş bildirdiği görülmektedir. Bu bulgu müdür ve müdür yardımcılarının engel koyma taktiğini nadiren kullandığını göstermektedir. **Yıldırma Taktiği** alt boyutuna yine müdür ve müdür yardımcılarının çok nadir düzeyde görüş bildirdiği görülmüştür. Bu bulgu ile müdürlerin çalışanlarını yıldırmaya yönelik davranışları müdür yardımcılara göre daha fazla sergilediği söylenebilir.

Okul yöneticilerinin görev yaptıkları yerleşim birimine göre **Övgü Taktiği, Yardım İsteme Taktiği, Niteliklerini Tanıtma Taktiği, Meşrulaştırma Taktiği** alt boyutlarında görüşler arasında anlamlı farklılık görülürken diğer alt boyutlarda ise anlamlı farklılığa rastlanmamıştır. Anlamlı farklılık görülen **Övgü Taktiği alt** boyutunda yapılan scheffe testi sonucunda, farklılaşmanın il ile ilçe merkezleri grupları arasında olduğunu saptanmıştır. Gruplara ait aritmetik ortalamalar incelendiğinde, il merkezindeki yöneticilerin çok sık düzeyinde görüş belirtirken; ilçe merkezlerindeki yöneticilerin de her zaman düzeyinde görüş bildirdiği görülmektedir. Bunun yanında köylerdeki yöneticilerin ise çok sık düzeyinde görüş belirttiği görülmektedir. Bu bulgu ile ilçe merkezlerindeki yöneticilerin övgü taktiğini diğer gruplara göre daha fazla kullandığı söylenebilir. **Yardım İsteme Taktiği** alt boyutuna ilişkin scheffe testi sonucunda, köyler ve il merkezi ile ilçe merkezleri grupları arasında farklılık olduğunu görülmektedir. Aritmetik ortalamalar dikkate alındığında, köylerde görev yapan yöneticilerin ara sıra düzeyinde görüş bildirirken; il merkezindeki yöneticiler ile ilçe merkezlerindeki yöneticilerin çok sık düzeyinde görüş belirttiği görülmektedir. Buna göre, yardım isteme taktiği ile ilgili olarak, köylerde çalışan yöneticiler, il merkezi ve ilçe merkezlerinde görev yapan yöneticilere göre yardım isteme taktiğini daha az kullandıkları söylenebilir. **Niteliklerini Tanıtma Taktiği** alt boyutuna ilişkin scheffe testi sonucunda, farklılığın il merkezi ile köy grupları arasında olduğunu belirlenmiştir. Bu boyuta ilişkin aritmetik ortalamalar incelendiğinde, il merkezinde görev yapan yöneticilerin, ilçe merkezlerindeki yöneticilerin ve köylerde görev yapan yöneticilerin ara sıra düzeyinde görüş bildirdikleri görülmektedir. Bu bulgu ile köylerde görev yapan yöneticilerin diğer yöneticilere göre daha yüksek oranda görüş bildirdiği anlaşılmaktadır. En düşük oranda görüş bildiren grup ise il merkezindeki yöneticilerdir.

Meşrulaştırma Taktiği alt boyutunda ise farklılığın il merkezi ile köy grupları arasında olduğu belirlenmiştir. Bu boyuta ait ortalamalar incelendiğinde, il merkezinde görev yapan yöneticilerin çok sık düzeyinde görüş belirtirken, köylerdeki yöneticilerin ara sıra düzeyinde görüş bildirdiği saptanmıştır. İlçe merkezlerinde görev yapan yöneticiler ise çok sık seviyesinde görüş belirtmiştir. Buna göre, meşrulaştırma taktiğini en çok il merkezinde görev yapan yöneticilerin, en az ise köylerdeki yöneticilerin kullandığı söylenebilir. **Özür Dileme Taktiği** alt boyutunda anlamlı farklılık bulunmuştur. Farklılığın il merkezindeki yöneticiler ile köylerde görev yapan yöneticiler arasında ve ilçe merkezlerinde görev yapan yöneticiler ile köylerde görev yapan yöneticiler arasında olduğu görülmektedir. Grupların sıra ortalamaları dikkate alındığında, il merkezinde görev yapan yöneticilerin diğer yerleşim birimi gruplarına göre özür dileme taktiğini daha yüksek düzeyde kullandığı ifade edilebilir. **Engel Koyma Taktiği** alt boyutu için uygulanan gruplar arasında engel koyma taktiği ile ilgili anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Sıra ortalamaları dikkate alındığında, il merkezinde görev yapan yöneticilerin engel koyma taktiğine ilişkin görüşleri en yüksek değerde iken, köylerdeki yöneticilerin görüşleri ise en düşük seviyededir. Buna göre, ilde görev yapan yöneticilerin diğer gruplara göre daha fazla engel koyma taktiğini kullandığı söylenebilir. **Yadsıma Taktiği** alt boyutunda ise gruplara arasında anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Sıra ortalamaları

dikkate alındığında, il merkezinde görev yapan yöneticilerin yadsıma taktiği görüşleri en düşük değerde iken, köylerdeki yöneticilerin görüşleri ise en yüksek değerdedir.

Tartışma

Araştırma kapsamında görüşleri alınan yöneticilerin %74,1'i çalışanlarının kendileri hakkındaki izlenimleri önemsemektedir. Bu araştırmaya paralel olarak, Akgün (2009) tarafından çalışanların izlenim yönetimi taktikleri ile iş performansı arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmaya göre bu oran %81,7 düzeyindedir. Demir'in (2002) öğretmenlerin izlenim yönetimi taktiklerini belirlemeye yönelik yaptığı araştırmaya göre, öğretmen ve yöneticilerin kendileri hakkındaki izlenimleri önemseme oranı %95,1'dir. Bunun yanında, Ünal'dının (2005) emniyet örgütü yöneticilerinin izlenim yönetimi davranışlarını incelemeye yönelik yaptığı araştırma sonucuna göre bu oran %96,3'tür. Buradan hareketle, sektör değişse de bireylerin iletişimde bulunduğu insanlar tarafından nasıl görüldükleri kendileri için oldukça önem arz etmektedir. Yapılan araştırmalar dikkate alındığında ise eğitim yöneticilerinin en az; emniyet yöneticilerinin ise en fazla önemseyen grup olduğu dikkat çekicidir.

Sosyal hayatta insanlar, olumlu davranışa karşı olumlu davranışla karşılık vermektedirler. Eğer bir kişi size iltifatta bulduysa, sizin de o kişiyi övmeniz yüksek düzeyde beklenmektedir. Örgütsel ortamlarda ise övgünün kullanımı genel olarak alt kademelerden üst kademelere doğru azalmaktadır (Vecchio ve Appelbaum, 1995: 324, akt. Appelbaum ve Hughes, 1988: 86). Bingöl iline yönelik yapılan bu araştırmaya göre, ilköğretim kurumlarında görev yapan yöneticilerin araştırma kapsamındaki tüm değişkenlere göre en fazla "Övgü Taktiği"ni kullandığı saptanmıştır. Bu araştırma ile Ünal'dı (2005) tarafından emniyet yöneticilerinin izlenim yönetimi taktiklerini belirlemeye yönelik yapılan araştırma benzerlik göstermektedir. Araştırma sonucuna göre emniyet yöneticileri de en fazla "övgü taktiği" kullanmaktadırlar. Ancak yaptığımız araştırma sonucu ile Gardner (1988) tarafından 36 okul müdürünün izlenim yönetimi üzerine Florida'da yapılan araştırma sonucu uyuşmamaktadır. Araştırma sonucu, okul müdürlerinin en fazla "kendini tanıtmaya taktiği" kullandıklarını göstermektedir.

Araştırma sonuçlarına göre, ilköğretim kurum yöneticilerinin tüm değişkenlere göre en az "Yıldırma Taktiği" ve "Engel Koyma Taktiği"ni kullandığı görülmektedir. Bu araştırma ile paralel olmayan Tatar'ın 2006'da Kara Kuvvetleri'nde yapmış olduğu araştırma sonuçlarına göre, subayların en az kullandığı taktiklerin "kendini örnek personel gibi göstermeye çalışma" ve "kendine acındırmaya çalışma" taktiği olduğu belirlenmiştir. Ünal'dı (2005) da benzer sonuç elde ederek emniyet yöneticilerinin en az "engel koyma" ve "vurgulama" taktiğini kullandığı sonucuna ulaşmıştır.

Öneriler

1. Öğretmen görüşlerinden elde edilen bulgulara göre, 16 yıl ve üzerinde görev yapan yöneticiler ile önlisans mezunu yöneticilerin yardım isteme taktiğini diğer gruplardan daha fazla kullandığı tespit edilmiştir. Buradan hareketle, lider konumunda bulunan yöneticilerin mesleki etkinliğini artırmaya yönelik çalışmalar yapılmalıdır.

2. Sosyal hayatta davranışların temelini oluşturan izlenim yönetimi taktikleri aynı zamanda okul iklim ve kültürünü de etkilemektedir. Okullarda olumlu iklim ve kültürü oluşturmada en büyük görev yöneticilere düşmektedir. Okullardaki bu olumlu hava, öğretmenlerin performansını arttırmakta ve dolaylı olarak da öğrenci başarısını beraberinde getirmektedir. Bu sebepten dolayı yöneticiler için izlenim yönetimi kullanılarak örgüt iklimini geliştirmeye yönelik iletişim becerileri üzerine seminerler düzenlenebilir.

Kaynakça

- Akgün, T. (2009). *İzlenim Yönetimi Taktikleri İle İş Performansı Değerleme Puanları Arasındaki İlişki: Bir Uygulama*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Appelbaum, S.H., Hughes, B. (1998). Ingratiation As A Political Tactic: Effects Within The Organizations. *Management Decision*. 36(2), 85-95.
- Cable, D.M. and Judge, T.A. (2003). Managers' Upward Influence Tactic Strategies: The Role of Manager Personality and Supervisor Leadership Style. *Journal of Organizational Behavior*, 24.
- Castro, M. and Martins, N. (2010). The Relationship Between Organisational Climate and Employee Satisfaction in a South African Information and Technology Organisation. *SA Journal of Industrial Psychology*, 36(1).
- Demir, K. (2002). *Türkiye'deki Resmi ve Özel Lise Öğretmenlerinin İzlenim Yönetimi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gardner, W.L. and Martinko, M.J. (1988). Impression Management in Organizations. *Journal of Management*, 14(2).
- Gardner, W.L. and Avolio, B.J. (1998). The Charismatic Relationship: A Dramaturgical Perspective. *Academy of Management Review*. 23(1).
- Goffman, E. (1956). *The Presentation of Self in Everyday Life*. Social Sciences Research Centre. Edinburgh: The Bateman Press.
- Gül, H. (2008). Organisational Climate and Academic Staff's Perception on Climate Factors. *Humanity & Social Sciences Journal*, 3(1).
- Johnson, T.W., Francis, S.K. and Burns, L.D. (2007). Appearance Management Behavior and The Five Factor Model of Personality. *Clothing & Textiles Research Journal*, 25(3), 230-243.
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Nobel Yayın Dağıtım: Ankara.
- Leary, M.R. (1996). *Self-Presentation: Impression Management and Interpersonal Behavior*. Boulder: Westview Press.
- Mahal, P.K. (2009). Organisational Culture and Organisational Climate as a Determinant of Motivation. *The IUP Journal of Management Research*, 8(10).
- Rusbult, C. E. and Reis, H. T. (2004). Relationship Science: A Casual and Somewhat Selective Review. In Reis, H. T., & Rusbult, C. E. (Eds.). *Close Relationships: Key Readings in Social Psychology* (pp. 1-20). New York: Psychology Press.
- Sallot, L.M. (2002). What the Publice Thinks About Public Relations: An Impression Management Experiment. *Journalism and Mass Communication Quarterly*. 79(1).
- Tatar, İ. (2006). *İzlenim Yönetiminde Kendilik Algısı ve Stres: Kara Kuvvetlerinde Bir Uygulama*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ünalı, S. (2005). *Emniyet Örgütü Yöneticilerinin İzlenim Yönetimi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Valentine, J. (1981). Audit of Administrator Communication: Instrumentation for Researcher and Practitioner. *Peabody Journal of Education*, 59(1,) 1-10.

ORTAÖĞRETİM SEÇMELİ PROJE HAZIRLAMA DERSİNE YÖNELİK ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ*

An Investigation of The Teachers' Views On The Elective Project Preparation Course In High School

Vildan DONMUŞ¹

Eyüp İZCİ²

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, MEB tarafından 2006 yılında hazırlanan “Ortaöğretim Kurumları Seçmeli Proje Hazırlama Dersi Öğretim Programı”nın bu dersi yürüten öğretmenlerin görüşlerinden yararlanılarak incelenmesidir. Bu amaçla eğitim programının temel öğeleri olan hedefler, içerik, öğretme-öğrenme süreci ve sınav durumları ölçüt olarak alınmıştır. Bu araştırma, olgubilim ile desenlenmiş nitel bir çalışmadır. 2013-2014 öğretim yılı Elazığ İli Merkez İlçede bulunan ortaöğretim kurumlarında proje hazırlama dersi veren 8 öğretmen araştırmanın katılımcı grubuna dahil edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu, bu çalışmada kullanılan veri toplama aracıdır. Öğretmenlerin programın kazanımlarıyla ilgili en çok öğrenci seviyesine uygun olma, programın içeriğiyle ilgili teknoloji kullanım olanağı, öğretme- öğrenme yaklaşımlarıyla ilgili en çok öğrenci merkezli olması, programın ölçme ve değerlendirme boyutuyla ilgili fiziki imkan yetersizliği alt temasına yükleme yaptıkları görülmektedir. Programın etkili uygulanmasına yönelik önerileriyle ilgili en çok güncellik eksikliği temasına, dersin seçmeli olmasıyla ilgili seçmeli ana temasında en çok ilgili öğrenci alt temasına, zorunlu ana temasında ileriye dönük beceri kazandırma temasına, dersi yürütecek branşla ilgili en çok fen alanları ve bilişim teknolojileri alt temalarına yükleme yaptıkları görülmektedir. Öğretmenlerin seçmeli proje hazırlama öğretim programına dair genel olarak olumsuz görüş bildirdikleri görülmektedir.

Anahtar Sözcükler: proje hazırlama, program değerlendirme, ortaöğretim programları

ABSTRACT

The purpose of this research is to investigate the “Elective Project Preparation Course Curriculum in High School” presented by Ministry of National Education (MEB) in 2006 based on the opinions of the teachers lecturing this course. In this purpose, the fundamental elements of curriculum which are objectives, content, teaching/learning process and evaluation process were taken as criterion. This research is a qualitative study which has been designed by phenomenology. 8 teachers working at a high school located in the Merkez County of the Elazığ in the 2013-2014 school year were included in the study. The semi-structured interview form prepared for the participant teachers is the data collection means of this research. Majority of the teachers suggested opinions about program attainments with the level of the students, about program content provides the opportunity to benefit technology. For the teaching-learning dimension of the program, it was mainly stated by the teachers that the practice of the activities was struggle. Teachers, again, suggested physical disabilities on the assessment and evaluation dimension of the program. To apply an effective program teachers stressed that the lack of program updates. Additionally, teachers stated that this course is a perfectly prepared program in the paper; however they have difficulty in the practice because the course is selective, the teachers are from different branches, and also the students have different perspectives of the course. They presented an opinion that these teachers should be science teachers and information technology teachers.

Keywords: project preparation, curriculum evaluation, curriculum in High school

1. GİRİŞ

Baş döndürücü bir şekilde değişen ve gelişen dünyadaki değişim, bireylerin ve toplumların hayat standartlarını yükselttiği gibi, insanlar için bazı önemli sorunları da beraberinde

*Bu çalışma 4-6 Eylül 2014 tarihleri arasında Kocaeli Üniversitesi'nde düzenlenen 23. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayında sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Arş. Gör., Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü ELAZIĞ Mail: vildandnms@gmail.com

² Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü MALATYA eyup.izci@inonu.edu.tr

getirmektedir. İnsanların çevrelerindeki ani ve hızlı değişikliklere uyum sağlamakta zorlanması, bilimsel gelişmelere paralel olarak yeni problemleri ve tehlikeleri ortaya çıkarmaktadır. Teknolojik gelişme ve ilerlemelerin insan hayatı ve toplum yararı için daha bilinçli kullanılması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Toplum ve insan hayatını zorlaştıran problemlerin çözümünde herkese büyük görevler düşmektedir. Eğitimin temel hedeflerinden biri de kendini ifade edebilen, problem çözme becerisine sahip, özgün fikir ve ürünler ortaya koyabilen gençler yetiştirmektir (MEB, 2011). Gençlerimizin çevrelerindeki olgu ve olayları algılamaları, karşılaştıkları sorunlara duyarlı ve sorunların çözümünde istekli olmaları ve projeler hazırlamaları önem arz etmektedir. Bu bağlamda proje tabanlı öğrenmeden bahsetmek gerekir. Proje tabanlı öğrenme, öğrenciyi öğretme-öğrenme sürecinin merkezine alan, gerçek yaşamın konularına ve uygulamalarına yer veren bir öğrenme yaklaşımıdır. Öğrencilerin problem çözme becerilerini geliştirdiği için uygulama, analiz ve sentez düzeyindeki hedeflerin gerçekleşmesinde daha çok kullanılan bir yaklaşımdır (Demirel, 2005). İşbirlikli öğrenme ise, değişik yetenek, cinsiyet, ırk ve sosyal beceri düzeylerinden gelen öğrencilerin ortak bir amaç doğrultusunda küçük gruplar halinde çalışarak ve birbirlerinin öğrenmesine yardım ederek öğrenmeyi gerçekleştirmeleri sürecidir (Açıkgöz, 1992). Öğrenciler ilgi duydukları ve kendileri için önemli olduğunu düşündükleri bilgileri öğrenmeye daha yatkındırlar. Bu yüzden sınıftaki öğrenme-öğretme süreci, öğrencilerin ilgisini çekecek şekilde planlanmalı ve bu süreçte öğrencilere aktif olabilecekleri roller verilmelidir. Bu amaçla öğrenciyi merkeze alan ve derste aktif olmasını sağlayan yöntem ve tekniklerin kullanılması gerekmektedir. Böylece öğrenciler derslerin müfredatında yer alan kazanımları öğrenmede daha başarılı olurlar (Koç, 2014). Bu bağlamda eğitim-öğretim kurumlarının öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek dersler sunması, kaynaklardan en iyi şekilde yararlanılması adına önemlidir (Daban ve Özdemir, 2004). Sunulan bu dersler arasında öğrencilerin ilgileri ve beklentileri ile önemli derecede örtüşen seçmeli dersler özü itibari ile öğrenciler tarafından özellikle kişisel gelişim alanında ilgi çekici bulunmaktadır (Darby, 2006). Seçmeli dersler, öğrencinin öz iradelerini ortaya koyabilmeleri, öğrencilerin kendileri ile ilgili karar alabilmeleri, önemli bilgiye karar verebilmeleri açılarından da eğitimin demokratikleştirmesine ışık tutma potansiyeline sahiptir. Ayrıca seçmeli dersler, kesin çizgiler ile belirlenen ders müfredatına seçim özelliğinden gelen esneklik ile, öğrencilerin kendilerini keşfedecekleri ve istedikleri konulardan yola çıkarak öğrenecekleri bir öğrenme ortamına zemin hazırlama imkânı sunabilirler (Öztürk ve Yılmaz, 2011).

Hayata geçirilecek projeler için bilgiye ihtiyacımız vardır. Ancak; hiçbir bilgi doğada kullanıma hazır halde bulunmaz. Bilimsel anlayışın temelinde araştırma ve keşfetme düşüncesi vardır. Bilgiye ulaşabilmek ve ondan yararlanabilmek için amaçlarımız doğrultusunda araştırma yapmamız gerekir. Araştırmaların da yeni düşüncelere ve farklı bakış açılarına ihtiyacı vardır. Bu bakış açılarını yararlı ve verimli hale getirmek, projelerle mümkündür. Proje, belirli bir zaman ve bütçe çerçevesinde, belirli bir amaca ulaşmayı sağlayacak sonuçları üretmek üzere insanî ve fiziksel kaynakların bir araya getirildiği planlanmış faaliyetlerin bütünüdür. Ancak proje denince aklımıza ürkütücü şeyler gelmemelidir. Rahatsızlık yaratan bir durum ya da olay karşısında, sorunun çözümünde aktif rol alarak çözüme ulaşma süreci kapsamında yapılan çalışmalar, projelendirme olarak algılanmalıdır. Proje hazırlamanın asıl hedefi; bireylerin problem çözme becerilerini geliştirmek, yaratıcı ve estetik düşüncenin rehberliğinde sorunların çözümünü sağlamaktır (MEB, 2006).

Bu bağlamda öğrencilerin eleştirici düşünme, problem çözme, araştırma yapma, akıl yürütme, yaratıcılık becerilerini geliştirmelerine; araştırmadan zevk alma, özgüvenini geliştirme, sorumluluk alma değerlerini kazanmalarına yardımcı olan Proje Hazırlama dersi öğretim programının öğretmen görüşlerine göre irdelenmesinde fayda vardır. Ayrıca seçmeli derslerin programlarının değerlendirilmesi noktasında da bu çalışma önem arz etmektedir. Çünkü yapılan alan araştırmasında program değerlendirme ile ilgili yapılan çalışmaların çoğunun zorunlu dersler ile ilgili olması dikkat çekicidir. Seçmeli derslerle ilgili ulaşılan çalışmaların var olduğu çoğunluğunun

ise ilköğretim düzeyindeki öğretim programlarıyla veya üniversitedeki dersler ile ilgili olduğu göze çarpmaktadır (Altun, 2009; Aslan, 2014; Eşbahoğlu, 2015; Kolaylı, 2015; Tezcan ve Gümüş, 2008; Yırtıcı, 2014).

1.1. Amaç

Bu araştırmanın amacı, MEB tarafından 2006 yılında hazırlanan “Ortaöğretim Kurumları Seçmeli Proje Hazırlama Dersi Öğretim Programı”nın bu dersi yürüten öğretmenlerin görüşlerinden yararlanılarak incelenmesidir. Bu amaçla eğitim programının temel öğeleri olan hedefler, içerik, öğretme-öğrenme süreci ve sınav durumları ölçüt olarak alınmıştır. Araştırmanın alt amaçlarına ilişkin soru cümleleri aşağıda belirtilmiştir.

Görüşlerine başvurulacak katılımcıların;

1. Programın kazanımları ile ilgili görüşleri nelerdir?
2. Programın içeriği ile ilgili görüşleri nelerdir?
3. Programın öğrenme-öğretme süreci (yöntem, teknik ve etkinliklerle) ilgili görüşleri nelerdir?
4. Programın ölçme-değerlendirme yöntem ve tekniklerle ilgili görüşleri nelerdir?
5. Programın daha etkili uygulanabilmesi için önerileri nelerdir?
6. Dersin seçmeli olmasına yönelik görüşleri nelerdir?
7. Dersi vermesi gereken branşa yönelik görüşleri nelerdir?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, olgubilim ile desenlenmiş nitel bir çalışmadır. Nitel durum çalışmasının en temel özelliği bir ya da birkaç durumun derinliğine araştırılmasıdır. Yani bir duruma ilişkin etkenler (ortam, bireyler, olaylar, süreçler v.b.) bütüncül bir yaklaşımla araştırılır ve ilgili durumu nasıl etkiledikleri ve ilgili durumdan nasıl etkilendikleri üzerinde odaklanılır (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 77).

Program değerlendirme çalışmalarına bakıldığında tek bir test sonucuna bakarak program hakkında bilgi sahibi olunamaz. Bu süreçte önemli rol oynayan öğretmenlerin süreçteki deneyimlerinin ortaya konması ve bu yolla programın uygulama sürecinin değerinin anlaşılmasına gerek vardır. Bir anlamda “neden?” ve “nasıl olmalı?” sorularının yanıtlanması gerekmektedir. Bu durumda ortaöğretim seçmeli proje hazırlama dersi öğretim programının değerlendirilmesine yönelik olarak yapılan çalışmanın, olgubilim ile desenlenmesi uygun bir yöntem seçimi olarak görülebilir.

2.2. Katılımcılar

2013- 2014 öğretim yılı Elazığ İli Merkez İlçede bulunan ortaöğretim kurumları idarecileri ile tek tek görüşülerek alınan bilgiler doğrultusunda 13 tanesinde Proje Hazırlama dersinin seçmeli ders olarak verildiği bilgisine ulaşılmıştır. Bu bağlamda bu kurumlarda proje hazırlama dersi veren öğretmenlerle görüşülmüş 3 kurumdaki öğretmen derse öylesine girdiklerini belirterek programla ilgili görüş bildirmek istemediklerini, 2 kurumdaki öğretmen ise dersin 12. sınıflarda seçmeli olması sebebiyle öğrenci grubunun sınav hazırlığından dolayı dersi gerektiği şekliyle işleyemediklerini belirterek görüş bildiremeyeceklerini söylemişlerdir. Tüm bu durumlar göz önünde bulundurularak 8 kurumda görev yapan öğretmen araştırmanın katılımcı grubuna dahil edilmiştir.

Verilerin elde edilmesinde açık ve esnek bir tutum izlenmiştir. Araştırma sorularına yanıt verebilmek için mümkün olduğu kadar ayrıntılı ve derinlemesine bilgi toplanmaya çalışılmıştır. Katılımcı öğretmenlere ait bazı özellikler şu şekildedir:

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcı	Cinsiyet	Mesleki Kıdem	Eğitim düzeyi	Okul türü	Branşı
Öğrt1	Erkek	21	Lisans	Anadolu Lisesi	Matematik
Öğrt2	Erkek	21	Yüksek Lisans	Fen Lisesi	Kimya
Öğrt3	Erkek	16	Lisans	Anadolu Lisesi	Fizik
Öğrt4	Erkek	20	Lisans	Anadolu Lisesi	Coğrafya
Öğrt5	Kadın	18	Lisans	Anadolu Lisesi	Felsefe
Öğrt6	Kadın	6	Yüksek Lisans	Anadolu Lisesi	Bilişim Teknolojileri
Öğrt7	Erkek	5	Lisans	Meslek Lisesi	Bilişim Teknolojileri
Öğrt8	Kadın	4	Lisans	Meslek Lisesi	Bilişim Teknolojileri

Katılımcı öğretmenlerin görüşlerine, araştırmanın bulgular kısmında yer verilmiştir. Araştırmada katılımcıların gerçek isimleri kullanılmamış öğretmenler için “Öğrt” kısaltması kullanılmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Katılımcı öğretmenler için düzenlenen yarı yapılandırılmış görüşme formu, bu araştırmada kullanılan veri toplama aracıdır. Görüşmeler sırasında kullanılacak bireysel görüşme soruları hazırlanmadan önce, eğitim programları ve öğretim alanında uzman 3 kişi ile görüşülüp bu çalışma kapsamında hangi soruların sorulabileceği ile ilgili bilgi alınmıştır. Bu görüşmelerden elde edilen izlenimler ışığında asıl görüşmelerde katılımcılara sorulacak sorular tespit edilmiştir. Bu noktalardan hareketle, yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmış, hazırlanan form tekrar uzmanların görüşlerine sunulmuştur. Tekrarlı görüşme ve düzeltmelerden sonra veri toplanmasında, yarı yapılandırılmış bu görüşme formları kullanılmıştır.

2.4. Veri Toplama Aracının Uygulanması

Veri toplama sürecinde araştırmacı sürece bizzat katılarak katılımcılarla görüşmeleri yürütmüştür. Görüşmeden önce öğretmenler görüşme hakkında bilgilendirilmiş ve görüşmeye gönüllü katılan öğretmenlerle görüşmeler yapılmıştır. Verileri toplamak amacıyla oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan sorular araştırmacı tarafından katılımcılara yöneltilmiştir. Görüşmeler çoğu katılımcı öğretmenin isteği üzerine görüşmenin kaydedilmesi biçiminde değil de katılımcı cevaplarının yazılı olması şeklinde yapılmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Nitel araştırma yaklaşımı doğrultusunda tasarlanan bu araştırmada “içerik analizi” yapılmıştır. İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Bu yaklaşımda toplanan verilerin önce kavramsallaştırılması, daha sonrada ortaya çıkan kavramlara göre mantıklı bir biçimde düzenlenmesi ve buna göre veriyi açıklayan temaların saptanması gerekmektedir. Veriler dört aşamada analiz edilmiştir: 1. Verilerin kodlanması, 2. Kodlanan verilerin temalarının belirlenmesi, 3. Kodların ve temaların düzenlenmesi, 4. Bulguların tanımlanması ve yorumlanması (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Analiz sürecinde öncelikle, görüşme kayıtları ve yazılı formlar deşifre edilip çözümlenmeler yapılmıştır.

Öğretmenlerin görüşlerinin analizinde, ifadelerin benzerliğine göre gruplamalar yapılmıştır. Çözümlenelerde görüşüne başvuru alan öğretmenlere birer kod numarası verilerek (Öğrt1, Öğrt2..) açıklamalar yapılmıştır. Görüşme tekniği ile elde edilen veriler sayısallaştırılarak frekans olarak ifade edilmiştir. İfadelerdeki benzer öğeler gruplandırılmış ve gruba uygun olarak temalandırılmıştır. Araştırmada ortak temaların tespiti amacıyla tüm katılımcıların yazılı cevapları

temalara ve alt temalara ayrılarak, sürekli karşılaştırılmıştır (Creswell, 2007). Araştırmada iç geçerliği sağlamak için;

a) Öğretmenlerin seçmeli proje hazırlama dersi programına ilişkin görüşleri öncelikle kodlanmış sonradan doğrudan alıntılarla kodlar desteklenmiştir. Bulguların anlamlılığını ve bütünlüğü araştırmacı tarafından sürekli test edilmiştir.

b) Bulguların tutarlılığını sağlamak için temaları oluşturan kavramların kendi aralarında ve diğerler temalarla tutarlılığı değerlendirilmiş ve anlamlı bir bütün oluşturup oluşturmadığı test edilmiştir.

c) Bulguların daha önce yapılan araştırmalarla uygunluğu karşılaştırılmıştır.

d) Temalar, duruma göre tümdengelim ya da tümevarım yöntemi ile açıklanmış ve yorumlanmıştır.

e) Araştırmanın bulguları önceden yapılan tahminlerle tutarlı bulunmuştur.

Dış geçerliği sağlamak için;

a) Verileri toplama aracının hazırlanmasından, uygulama ve analiz aşamasına kadar araştırma sürecinin detaylarıyla açıklanmıştır

b) Bulgular, alan yazınla karşılaştırılarak, bulguların anlamı ve uygulamadaki gerçekliklere ulaşmaya çalışılmıştır.

c) Araştırmanın başka araştırmalarla test edilebilmesi için gerekli açıklamalar ayrıntılarıyla yapılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın aktarılabilirlik özelliğini artırmak amacıyla ayrıntılı betimlemelere ve doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Ayrıntılı betimlemenin bir gereği olarak bulgular kodlama ve kaynak sayıları belirtilerek tablolar halinde sunulmuştur.

3. BULGULAR ve YORUM

Bu bölümde veri toplama sürecinde elde edilen bulgular; öğretmenlerin seçmeli proje hazırlama dersi öğretim programının kazanımları, içeriği, öğretme- öğrenme yaklaşımları, ölçme ve değerlendirme başlıklarına ek olarak dersin uygulamasına yönelik öneriler, dersin seçmeli olma durumu ve hangi branş öğretmenin bu dersi yürütmesi gerektiği başlıkları altında ifade edilmeye çalışılmıştır.

3.1. Öğretmenlerin Seçmeli Proje Hazırlama Programının Kazanımlarına İlişkin Görüşleri

Öğretmenlerin seçmeli proje hazırlama programının kazanımlarına ilişkin görüşleri aşağıda Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Programın Kazanımlarına İlişkin Görüşler

Tema	f
Olumlu	12
Öğrenci Seviyesine Uygun Olma	4
Dersin Amacına Uygun Olma	3
Verilen Süre Yeterliliği	1
Esneklik	2
Aşamalılık	1
Bilimsel Düşünebilme	1
Olumsuz	7
Öğrenci Seviyesine Uygun Olmama	3
Sosyal ve Bilimsel Proje Ayrımı	1
Basit Proje Tercihi	1
Kazanımlara Uygun Proje Üretmeme	1
Uygulamaya Dönüştürme Zorluğu	1

Tablo 2’de görüldüğü gibi öğretmenlerin seçmeli proje hazırlama dersi kazanımlarına ilişkin görüşleri olumlu ve olumsuz olmak üzere iki ana tema üzerinde toplanmıştır. Olumlu (f=12) ana temasının kendi içinde temalara ayrıldığı ve bunların; öğrenci seviyesine uygun olma, dersin amacına uygun olma, verilen süre yeterliliği, esneklik, aşamalılık ve bilimsel düşünme olduğu ifade edilmiştir. Olumsuz (f=7) ana temasının ise kendi içinde öğrenci seviyesine uygun olmama,

sosyal ve bilimsel proje ayrımı, basit proje tercihi, kazanımlara uygun proje üretmemeye ve uygulamaya dönüştürme zorluğu olduğu ifade edilmiştir.

Öğretmenlerin programın kazanımlarıyla ilgili olumlu ana temasında en çok öğrenci seviyesine uygun olma (f=4) ve dersin amacına uygun olma (f=3) temalarına yükleme yaptıkları görülmüştür. Olumsuz ana temasında ise en çok öğrenci seviyesine uygun olmama (f=3) alt temasına yükleme yaptıkları görülmektedir. Bazı katılımcıların buna ilişkin görüşleri şöyledir;

Öğrt2: “ ..... Her seviyede seçilebilen bu dersin kazanımlarına bağlı olarak her seviyedeki öğrenciye göre proje üretilebiliyor. Bu sebeple öğrenci seviyesine çok uygundur.”

Öğrt5: “Programın kazanımları gerçekten dersin amaçlarına uygun. Çünkü en başta yazan amaçlara bakınca kazanımlarla paralellik gösteriyor. Hem bu kazanımlara göre öğrencilere konu seçtirirseniz amaçlara ulaşıyorsunuz zaten.”

Öğrt8: “ kazanımlar mevcut öğrenci için fazla zihinsel işlem gerektirebiliyor. Ama zaten bu alışlagelmiş öğrenim görmeleriyle bağlantılı. Bu açıdan öğrenci seviyesine uygun olmasa da dersin amaçlarına uygun bence.”

Öğrt3: “.....müfredat programında öğrenci bu dersi bir kez seçme durumunda olduğundan kazanımlar sınıf düzeylerine uygun olarak yeniden düzenlenmesi gerekir.”

3.2. Öğretmenlerin Seçmeli Proje Hazırlama Programının İçerik Boyutuna İlişkin Görüşleri

Öğretmenlerin seçmeli proje hazırlama programının içerik boyutuna ilişkin görüşleri aşağıda tabloda verilmiştir.

Tablo 3. Programın İçerik Boyutuna İlişkin Görüşler

Tema	f
Olumlu	7
Teknoloji kullanım Olanığı	2
İşlevsellik	2
Tutarlılık	1
Farklı Becerilere Uygunluk	1
Süre Yeterliliği	1
Olumsuz	9
Konu Sayısı Yetersizliği	2
Bilimsellik Yönünün Darlığı	1
Proje Örneği Yetersizliği	1
Süre Yetersizliği	1
Öğrenci İsteksizliği	1
Kitap Temini	1
Hayata Aktarılamama	2

Tablo 3'te görüldüğü gibi öğretmenlerin seçmeli proje hazırlama programının içerik boyutuna ilişkin görüşleri olumlu ve olumsuz olmak üzere iki ana tema üzerinde toplanmıştır. Olumlu (f=7) ana temasının kendi içinde alt temalara ayrıldığı ve bunların; teknoloji kullanım olanağı, işlevsellik, tutarlılık, farklı becerilere uygunluk ve süre yeterliliği olduğu ifade edilmiştir. Olumsuz (f=9) ana temasının ise kendi içinde konu sayısı yetersizliği, bilimsellik yönünün darlığı, proje örneği yetersizliği, süre yetersizliği, öğrenci isteksizliği, kitap temini ve hayata aktarılamama olduğu ifade edilmiştir.

Öğretmenlerin programın içeriğiyle ilgili olumlu ana temasında en çok teknoloji kullanım olanağı (f=2) ve işlevsellik (f=2) temalarına yükleme yaptıkları görülmüştür. Olumsuz ana temasında ise en çok konu sayısı yetersizliği (f=2) ve hayata aktarılamama (f=2) alt temasına yükleme yaptıkları görülmektedir. Bazı katılımcıların buna ilişkin görüşleri şöyledir;

Öğrt3: “ içerik açısından teknolojiden faydalanmama olanak tanıyor. Mesela akıllı tahtayı kullanabiliyorum, slaytlarımı daha rahat sunabiliyorum.”

Öğrt7: “ aslında konu sayıları yetersiz bence onların kesinlikle arttırılması gerekiyor. Var olan konular üzerinden konuşacak olursam işlevsel olduklarını söyleyebilirim ama yetersizler.”

Öğrt8: “..... bu dersin konularının hayata aktarılması noktasında öğrencileri ikna etmek zor oluyor. Ne işlerine yarıyacağını -proje üretmenin-, pek anlayamıyorlar.”

3.3. Öğretmenlerin Seçmeli Proje Hazırlama Programının Öğrenme-Öğretme Yaklaşımına İlişkin Görüşleri

Öğretmenlerin seçmeli proje hazırlama programının öğrenme-öğretme yaklaşımına ilişkin görüşleri aşağıda tabloda verilmiştir.

Tablo 4. Programın Öğrenme-Öğretme Yaklaşımına İlişkin Görüşler

Tema	f
Olumlu	3
Öğrenci Merkezli Olması	2
Öğrenmeyi Destekleyici Olması	1
Olumsuz	6
Etkinliklerin Uygulanmasının Zor Olması	3
Etkinlikler İçin Süre Yetersizliği	1
Fiziki İmkanların Yetersizliği	1
Etkinlik Sayısının Azlığı	1

Tablo 4’te görüldüğü gibi öğretmenlerin seçmeli proje hazırlama programının öğretme-öğrenme yaklaşımlarına ilişkin görüşleri olumlu ve olumsuz olmak üzere iki ana tema üzerinde toplanmıştır. Olumlu (f=3) ana temasının kendi içinde alt temalara ayrıldığı ve bunların; öğrenci merkezli olması ve öğrenmeyi destekleyici olması olduğu ifade edilmiştir. Olumsuz (f=6) ana temasının ise kendi içinde etkinliklerin uygulanmasının zor olması, etkinlikler için yetersiz süre, fiziki imkanların yetersizliği ve etkinlik sayısının azlığı olduğu ifade edilmiştir.

Öğretmenlerin programın öğretme- öğrenme yaklaşımlarıyla ilgili olumlu ana temasında en çok öğrenci merkezli olması (f=2) temasına yükleme yaptıkları görülmüştür. Olumsuz ana temasında ise en çok etkinliklerin uygulanmasının zor olması (f=3) alt temasına yükleme yaptıkları görülmektedir. Bazı katılımcıların buna ilişkin görüşleri şöyledir;

Öğrt 2: “ bu ders etkinlikleri öğrenci merkezli hazırlanmış, öğretmeni sadece yönlendiren kişi yerine koyan güzel etkinliklerden oluşuyor. Zaten bunlar yeni sistemin gereği. Yeni demek doğru olmasada ☺”

Öğrt1: “ .... Etkinliklere baktığınız zaman sanki sınıflarımızda çok az öğrenci varmış gibi düşünülüp hazırlandığını görüyorsunuz. Özellikle grup etkinliklerinde. Sınıfların kalabalık olması etkinliklerinin uygulamasını zorlaştırıyor açıkçası. Bunu hiç düşünen olmamış.”

Öğrt8: “Projenin doğası gereği büyük ya da küçük olsun çeşitli fikirlerle güzelleştiği, işbirliğiyle daha iyi çözümlere ulaşıldığı bir gerçek. Bu açıdan programda bize sunulan tekniklerin ders içerisinde kullanılması gerekli evet... örnek olay mesela geçmiş buluşları anlamaları için yararlı, problem çözme teknikleri projede analizde yoğun kullanılan bir teknik bunlar olumlu durumlar kağıt üzerinde. Ancak uygulanması zaman alıcı ve zor şimdilik.”

3.4. Öğretmenlerin Seçmeli Proje Hazırlama Programının Ölçme Değerlendirme Boyutuna İlişkin Görüşleri

Öğretmenlerin seçmeli proje hazırlama programının ölçme değerlendirme boyutuna ilişkin görüşleri aşağıda tablo de verilmiştir.

Tablo 5. Programın Ölçme Değerlendirme Boyutuna İlişkin Görüşler

Tema	f
Olumlu	1
Öğrenci İletişiminin Değerlendirilmesi	1
Olumsuz	9
Diğer Derslere Aktarılamama	1
Fiziki İmkan Yetersizliği	3
Cazip olmama	1
Grup Rubriklerinin Kullanılamaması	2
Zaman Yetersizliği	2

Tablo 5’te görüldüğü gibi öğretmenlerin seçmeli proje hazırlama programının ölçme ve değerlendirme boyutuna ilişkin görüşleri olumlu ve olumsuz olmak üzere iki ana tema üzerinde toplanmıştır. Olumlu (f=1) ana temasının kendi içinde öğrenci iletişimin değerlendirilmesi temasının olduğu görülmektedir. Olumsuz (f=9) ana temasının ise diğer derslere aktarılamama, fiziki imkan yetersizliği, cazip olmama, grup rubriklerinin kullanılamaması ve zaman yetersizliği olduğu ifade edilmiştir.

Öğretmenlerin programın ölçme ve değerlendirme boyutuyla ilgili olumsuz ana temasında en çok fiziki imkan yetersizliği (f=3) alt temasına yükleme yaptıkları görülmektedir. Bazı katılımcıların buna ilişkin görüşleri şöyledir;

Öğrt1: “ Proje hazırlama dersi sözel ağırlıklı bir ders olması özelliğiyle öğrenciyi konuşturarak derse katılımını sağlayarak değerlendirme yapmaya izin veriyor ve buda öğrencinin iletişiminin değerlendirilmesi hususunda bana kolaylık sağlıyor.”

Öğrt3: “proje bilimsel bir çalışma olduğundan değerlendirilmesi ve ölçüm kriterleri öğrenci performansı, imkan ve maddi destek yönünden farklılıklar göstermektedir. Her öğrenciye her malzemeyi sunacağımız fiziki ve maddi olanaklarımız olmadığından değerlendirmede sıkıntılar yaşıyabiliyorum.”

Öğrt8: “ valla programda yazan ölçme ve değerlendirme önerilerini uygulamak zor. Proje günlüğü tutmak ve akran değerlendirme yapmak mesela. Bizim öğrenciler zorunlu ve önemli bir ders olmadıkça yani sıkışmadıkça böyle zahmetli işlere girmezler. Son gün yazılı çalışan, ödevleri başkalarına yaptıran bir gruba yaptırılmayacak şeyler. Zaten projeleri takip etme gibi bir durumumuzda yok çünkü bunun için ayrılmış bir ortam, sınıf, laboratuvar felan yok.”

3.5. Öğretmenlerin Seçmeli Proje Hazırlama Programının Etkili Uygulanmasına Yönelik Önerileri

Öğretmenlerin seçmeli proje hazırlama programının etkili uygulanmasına ilişkin önerileri aşağıda tablo 6 da verilmiştir.

Tema	f
Programa Yönelik Öneriler	6
Güncellik Eksikliği	3
Bilimsellik Eksikliği	1
Uygulama Yetersizliği	1
Süre Yetersizliği	1
Öğretmene Yönelik Öneriler	3
Branş Öğretmeni Eksikliği	1
Seminer Eksikliği	2
Olanaklara Yönelik Öneriler	5
Dersi Öğrenci Seçmeli	1
Mekan Yetersizliği	1
Ders Kitabı Yenilenmeli	1
Kalabalık Sınıf Faktörü	2

Tablo 6’da görüldüğü gibi öğretmenlerin seçmeli proje hazırlama programının etkili uygulanmasına yönelik önerilerine ilişkin görüşleri programa yönelik öneriler, öğretmene yönelik öneriler ve olanaklara yönelik öneriler olmak üzere üç ana tema üzerinde toplanmıştır. Programa yönelik öneriler (f=6) ana temasının kendi içinde güncellik eksikliği, bilimsellik eksikliği ve uygulama yetersizliği olmak üzere üç alt temaya ayrıldığı görülmektedir. Öğretmene yönelik öneriler (f=3) ana temasının ise kendi içinde branş öğretmeni eksikliği ve seminer eksikliği olmak üzere iki alt temadan oluştuğu görülmektedir. Olanaklara yönelik öneriler (f=5) ana temasının ise dersi öğrenci seçmeli, mekan yetersizliği, ders kitabı yenilenmeli ve kalabalık sınıf faktörü olmak üzere dört alt temadan oluştuğu görülmektedir.

Öğretmenlerin programın etkili uygulanmasına yönelik önerileriyle ilgili programa yönelik öneriler ana temasında en çok güncellik eksikliği (f=3) alt temasına, öğretmene yönelik öneriler temasında en çok seminer eksikliği (f=2) alt temasına ve olanaklara yönelik öneriler temasında

kalabalık sınıf faktörü (f=2) temasına yükleme yaptıkları görülmektedir. Bazı katılımcıların buna ilişkin görüşleri şöyledir;

Öğrt1: “ .....güncel konuların daha geniş bir şekilde ele alınması gerekir.”

Öğrt3: “ .....diğer branş öğretmenlerine bu dersle ilgili seminerler verilmeli. Sonuçta herkes proje tabanlı öğrenmeyle eğitim almadı. Doğal olarak öğrencilerden önce öğretmenlerin bu dersin ne işe yaradığını, nasıl yürüyeceğini kavraması gerekir.”

Öğrt4: “Seminerlerle ile öğretmenler bilgilendirilmeli.....”

Öğrt6: “ öğrencilere uygulamaları daha ilgi çekici ortamlardan görebilmeleri için simülasyonlar, sanal ortamlar sunulabilir. Bu sayede dersin etkisi daha çok artacaktır. Ancak böyle imkanlarımız yok! Olsa da sınıflarımız çok kalabalık.”

Öğrt7: “ daha küçük sınıflar önerilerimden biri. Hizmetiçi eğitimle bence öğretmenlere katılmak zorunda oldukları ve süreç sonunda omların da birşeyler yaptığı konferanslar verilmeli. Çünkü uygulayıcı olarak biz hakim değiliz. Mezun olduktan sonra farklı alanda gelişme şansımızda olmuyor. O açıdan önce öğretmenlere benimsetilmeli ve ailelerden de gerekirse destek alınmalı.”

3.6. Öğretmenlerin Seçmeli Proje Hazırlama Dersinin Seçmeli Olmasına İlişkin Görüşleri

Öğretmenlerin seçmeli proje hazırlama dersinin seçmeli olmasına ilişkin görüşleri aşağıda tablo 7 de verilmiştir.

Tablo 7. Dersin Seçmeli Olmasına Yönelik Görüşler

Tema	f
Seçmeli	7
Aktivite Dersi	1
İlgili Öğrenci	4
Zorunlu	3
İleriye dönük beceri kazandırma	2
Kendi Kendine Öğrenme	1

Tablo 7’de görüldüğü gibi öğretmenlerin seçmeli proje hazırlama dersinin seçmeli olmasına ilişkin görüşleri seçmeli ve zorunlu olmak üzere iki ana tema üzerinde toplanmıştır. Seçmeli (f=7) ana temasının kendi içinde aktivite dersi ve ilgili öğrenci olmak üzere iki alt temaya ayrıldığı görülmektedir. Zorunlu (f=3) ana temasının ise ileriye dönük beceri kazandırma ve kendi kendine öğrenme olmak üzere iki alt temadan oluştuğu görülmektedir.

Öğretmenlerin dersin seçmeli olmasıyla ilgili seçmeli ana temasında en çok ilgili öğrenci (f=4) alt temasına, zorunlu ana temasında ileriye dönük beceri kazandırma (f=2) temasına yükleme yaptıkları görülmektedir. Bazı katılımcıların buna ilişkin görüşleri şöyledir;

Öğrt2: “ Seçmeli ders olması uygundur. Ama bu dersi ilgisi olan öğrenci seçmeli.”

Öğrt3: “ seçmeli olması uygun. Ülke genelinde proje seçimi öğrenci ilgi ve istekleri doğrultusunda belirlenmesi yararlıdır.”

Öğrt6: “ bence zorunlu olmalı. Çünkü proje yürütebilmek demek mevcut bir işi planlayarak, sebep- sonucunu bilerek ilerlemek/ tamamlamak demek. Bu nedenle ileriye dönük becerilerin kazandırılacağı bir ders zorunlu olmalı. Seçmeli olarak kalmasını desteklemiyorum.”

3.7. Öğretmenlerin Seçmeli Proje Hazırlama Dersini Yürütecek Branşa İlişkin Görüşleri

Öğretmenlerin seçmeli proje hazırlama dersini yürütecek branşa ilişkin görüşleri aşağıda tablo 8 de verilmiştir.

Tablo 8. Dersi Yürütecek Branşa Yönelik Görüşler

Tema	f
Psikoloji	1
Sosyoloji	1
Felsefe	1
Fen Alanları	3
Bilişim Teknolojileri	3

Tablo 8’de görüldüğü gibi öğretmenlerin seçmeli proje hazırlama dersini yürütecek branşa ilişkin görüşleri psikoloji, sosyoloji, felsefe, fen alanları ve bilişim teknolojileri olmak üzere temalara ayrılmıştır.

Öğretmenlerin dersi yürütecek branşla ilgili en çok fen alanları (f=3) ve bilişim teknolojileri (f=3) alt temalarına yükleme yaptıkları görülmektedir. Bazı katılımcıların buna ilişkin görüşleri şöyledir;

Öğrt3: “ fizik, kimya biyoloji gibi fen alanları öğretmenleri vermeli. Gerçi sosyal içerikli projelerde var ama somut anlamda model proje konduğu için sayısal öğretmenler vermeli öğrenciler genelde bu tür projeler veriyor.”

Öğrt7: “ Bu dersi özellikle uygulamalı adımları dikkate alabilecek, somut değerlerle ilgili ve tasarlayıp üretebilme kabiliyetine sahip branş öğretmenlerinin vermesi uygun olacaktır. Örneğin bilişim teknolojileri öğretmenleri uygun olur.”

4. SONUÇLAR, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Seçmeli proje hazırlama programını öğretmen görüşlerine göre değerlendirmeyi amaçlayan bu çalışmada öğretmenlerin ortaöğretim kurumları seçmeli proje hazırlama programının genel yapısına ilişkin kazanımlar boyutu, içerik boyutu, öğrenme-öğretme yaklaşımı boyutu, ölçme değerlendirme boyutlarına ilişkin görüşleri sorulmuştur. Öğretmenlerin çoğu programın kazanım boyutuna ilişkin kazanımların öğrenci seviyesine uygunluğu, kazanımların dersin amacına uygunluğu bakımından olumlu görüş belirtmişlerdir. Bunun yanında öğretmenlerin bir kısmı kazanımların öğrenci seviyesine uygun olmadığı şeklinde görüş ifade etmişlerdir. Programın kazanım boyutuna ilişkin öğretmenlerin görüşleri genellikle olumludur. Programın içerik boyutuna ilişkin öğretmenlerin çoğu olumsuz görüş bildirmişlerdir özellikle konu sayısının yetersiz olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun yanında içeriğin teknoloji kullanım olanağı sunması ve işlevselliğine dair olumlu görüşlerde belirtmişlerdir. Programın öğrenme-öğretme yaklaşımına ilişkin genel olarak etkinlikleri uygulamanın zor olması öğretmenler tarafından ifade edilmiştir. Bunun yanında etkinlikler için öğrenci merkezli olması vurgulanmıştır. Programın ölçme değerlendirme boyutuna ilişkin öğretmenler genel olarak yine olumsuz görüş ifade etmişlerdir. Özellikle fiziki imkan yetersizliğine dair görüş belirtmişlerdir. Öğretmenler programın genel yapısına ilişkin çoğunlukla olumsuz görüş ifade etmelerine rağmen özellikle dersin yapısına uygun imkânların sunulmadığını da vurgulamışlardır. Bu noktada Öztürk ve Yılmaz(2011) seçmeli derslerin uygulanmasında gerekli olan en önemli şartlardan birinin uygun koşulların yaratılması olduğunu belirtmişlerdir.

Programın etkili uygulanmasına ilişkin öğretmenler, programa yönelik olarak güncellik eksikliği, öğretmenlere yönelik olarak branş öğretmeni eksikliği ve seminer eksikliği, olanaklara yönelik olarak ise kalabalık sınıf faktörü şeklinde öneriler sunmuşlardır. EARGED (2008) raporlarında, seçmeli derslerin uygulanmasında, öğretmen istihdamından derslerin pedagojik değerine kadar farklı boyutlarda olumsuz etkilerin olduğundan bahsedilmiştir. Bir araştırmada, üniversite öğrencilerinden seçmeli ders seçiminde alacakları dersin güncelliğinin önemli olup olmadığı konusunda görüş bildirmeleri istenmiş ve öğrencilerin çoğunluğunun dersin güncelliğinin dersi seçmede etkili olduğu noktasında fikir beyan ettikleri görülmüştür (Tezcan ve Gümüş, 2008). Bunların yanında öğretmenler bu dersin kağıt üzerinde mükemmel hazırlanan bir program olduğunu ancak uygulamada gerek dersin seçmeli olmasından kaynaklanan gerek öğretmenlerin farklı branşlarda olmasından kaynaklanan gerekse öğrencilerin derse bakış açısı sebebiyle zorluk çektiklerini ifade etmişlerdir.

Dersin seçmeli olmasına ilişkin öğretmenlerin çoğu seçmeli olmasının uygun olduğu yönünde görüş bildirmişlerdir. Özellikle dersi ilgili öğrencinin seçmesi noktasında hassas davranılması üzerinde durmuşlardır. Öztürk ve Yılmaz(2011) çalışmalarında seçmeli ders seçimlerinde öğrenci iradesinin de etkili olduğu görüşüne ulaşmışlardır. Zorunlu olmasıyla ilgili görüş bildiren öğretmenlerin hepsinin bilişim teknolojileri öğretmeni olması dikkat çekicidir. Bu öğretmenler özellikle ileriye dönük beceri kazandırması noktasında dersin her sahada kullanılabileceğine dikkat

çekmişlerdir. Dersin seçmeli olması ve branş öğretmeninin olmaması sebebiyle öğretmenlere bu derse hangi branş öğretmenin girmesi gerektiği ile ilgili sorulan soruya öğretmenlerin çoğunun fen alanları öğretmenleri ve bilişim teknolojileri öğretmenlerinin girmesi gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir. Ancak Öztürk ve Yılmaz (2011), seçmeli derse girecek olan öğretmenin belirlenmesiyle ilgili genelde branşı en yakın öğretmenler arasından seçildiği, ancak, eğer bu branşı yakın olan öğretmenin ders yükü fazla ise, açılacak olan seçmeli ders okulda görev yapmakta olan ders yükü az olan öğretmenler arasından seçim yaparak belirlendiği görüşüne ulaşmışlardır.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlardan hareketle şu önerilerde bulunulabilir:

- Seçmeli proje hazırlama dersinin verimliliğini yükseltmek için öğretmenlere proje tabanlı öğretim konusunda seminerler verilmelidir.
- Seçmeli proje hazırlama dersine yönelik proje tabanlı öğrenme” konusunda sürecin işleyişi, öğrenci sorumlulukları, ailenin sorumlulukları konusunda öğrenci ve aileler bilgilendirilmelidir.
- Seçmeli proje hazırlama dersi için uygun materyaller, kaynak kitaplar hazırlanabilir.
- İçeriğin güncel olması sağlanabilir.
- Seçmeli proje hazırlama dersine yönelik okullara gerekli olanaklar sağlanabilir.
- Program hazırlanırken dersin özelliklerinin yanında, ülkenin ve okulların imkânları düşünülerek hazırlanabilir.

5. KAYNAKÇA

- Açıkgöz, Ü. K. (1992). *İşbirlikli Öğrenme: Kuram, Araştırma, Uygulama*. Malatya: Uğurel Matbaası.
- Altun, A. (2009). Eğitim Bilim Açısından Seçmeli Medya Okuryazarlığı Dersi Programına Elestirel Bir Yaklaşım. *Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(3), 97-109.
- Aslan, M. (2014). *Ortaokullarda okutulan seçmeli derslerin seçiminde velilerin göz önünde bulundurduğu kriterlerin incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five traditions*. Thousand Oaks, CA: Sage
- Daban, F. ve Özdemir, E. (2004). Eğitimde verimliliği artıran ders programlarının hazırlanması için genetik algoritma kullanımı. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama Dergisi*, 3 (6), 245-257.
- Darby, J. A. (2006). The effects of the elective orrequired status of courses on student evaluations. *Journal of Vocational Education & Training*, 58 (1), 19-29.
- Demirel, Ö. (2005). *Eğitimde program geliştirme*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- EARGED (2008). *Seçmeli Derslerin Seçim Kriterlerinin Değerlendirilmesi Araştırması*.
- Eşbahoğlu, F. (2015). *İlköğretim 5 ve 6. Sınıflarda seçmeli derslerin seçim sürecinde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koç, Y. (2014). *Fen ve teknoloji öğretmenlerinin işbirlikli öğrenme modeli hakkında bilgilendirilmesi, bu modeli sınıfta uygulamaları ve elde edilen sonuçların değerlendirilmesi: Ağrı il örneği*. Yayımlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Kolaylı, T. (2015). *Teknoloji destekli bilimsel araştırma (TEDBA) modelinin uygulanabilirliği: çevre kimyası seçmeli dersi örneği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- MEB. (2006). Ortaöğretim proje hazırlama dersi öğretim programı.
- MEB (2011). Bu benim eserim proje çalışması 2011-2012 kılavuz kitapçığı.

Öztürk, H. T. ve Yılmaz, B. (2011). Bilişim teknolojileri ve yazılım dersinin seçmeli statüsünün dersin pedagojik değerine yansımalarının öğretmen bakış açısı ile değerlendirilmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, 12(2), 63-82.

Tezcan, H. ve Gümüş, Y. (2008). Üniversite öğrencilerinin seçmeli ders tercihlerine etki eden faktörlerin araştırılması. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(1), 1-17.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yırtıcı, Z. (2014). *Seçmeli bilim uygulamaları dersinin öğrencilerin bilimsel süreç becerileri ve motivasyonlarına etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN YARATICILIK DÜZEYLERİ VE MOTİVASYONLARI ARASINDAKİ İLİŞKİYİ İNCELEMAYA YÖNELİK ARAŞTIRMA

*The Study on Investigation of Relationship Between Creativity Levels and Motivations of
the University Students*

Cem AYDEN*

Seda İŞGÜZAR**

ÖZET

Değişimi değerlendirip yönlendirebilecek ve yeni toplum düzenine katkıda bulunma cesaretini gösterecek yenilikçi ve girişimci bireylerde bulunması gereken belki de en önemli özellik yaratıcılıktır. Çünkü sürekli değişimin ve rekabetin egemen olduğu bir dünyada yaşamını sürdürmek zorunda olan günümüz insanının, karşılaştığı sorunlara alternatif çözüm yolları bulabilmesinin, yeni ve farklı düşünceler ortaya koyabilmesinin, yaratıcı düşünce ile mümkün olduğuna inanılmaktadır. Yaratıcılık ve motivasyon arasındaki ilişki önemlidir. Yaratıcı bireylerin nasıl motive olduğunun bilinmesi, onların yaratıcılıklarını arttıracak iyi bir eğitim ya da çalışma ortamı sunabilmek açısından oldukça önemlidir. Bu çalışma ile Fırat Üniversitesi son sınıfında okuyan öğrencilerin, yaratıcılık düzeylerini ölçmek ve yaratıcılığın motivasyon ile olan ilişkisi ortaya konmak istenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaratıcılık, motivasyon, yaratıcı birey, üniversite öğrencisi

SUMMARY

Creativity may be the most important feature of the innovative and entrepreneurial individuals who evaluate and direct the change and have courage to change the new social order. Because, modern man who has to live in a world that dominated by continuous change and competitiveness, try to find alternative solutions to problems faced and to bring and forth new thoughts only be possible by creative thinking. Relationship between creativity and motivation is important. Knowing how to motivate creative people are also important in increasing their creativity by providing them better educational and working environment. In this study, we want to measure the level of creativity of the students who study in final year in Firat University and try to find out the relationship between creativity and motivation.

Key Words: Creativity, motivation, creative individual, university student

Giriş

Sürekli değişim ortamında örgütlerin varlıklarını sürdürebilmeleri rekabetçi ve değişime uyumlu olmalarına ve kendilerine rekabet üstünlüğü kazandıracak farklılıkların peşinden koşmalarına bağlıdır. Bunları gerçekleştirmenin yolu da yenilikten geçmektedir.

Yenilik, girişimci bireylerce yeni bir fikrin ticarileştirilmesi sürecidir ve yaratıcı bir fikir ile başlar. Yeni ve farklı fikirlerin üretilmesi içinse yaratıcı düşünmeye ihtiyaç vardır. Bu bağlamda değişimi değerlendirip yönlendirebilecek ve yeni toplum düzenine katkıda bulunma cesaretini gösterecek yenilikçi ve girişimci bireylerde bulunması gereken belki de en önemli özellik yaratıcılıktır. Çünkü sürekli değişimin ve rekabetin egemen olduğu bir dünyada yaşamını sürdürmek zorunda olan günümüz insanının, karşılaştığı sorunlara alternatif çözüm yolları bulabilmesinin, yeni ve farklı düşünceler ortaya koyabilmesinin, yaratıcı düşünce ile mümkün olduğuna inanılmaktadır (Davaslıgil, 1991). Yani yaratıcılık, günümüzde ihtiyaç duyulan insan gücü profilinde olması istenen ve değeri fark edilen bir olgudur.

Yaratıcılık ve motivasyon arasındaki ilişki önemlidir. Bugün bir örgüt, bünyesindeki yaratıcı bireyler sayesinde, onun gelişip büyümesine imkân verecek yeni fikir, hizmet ve ürünler ortaya

* Yrd.Doç.Dr., Fırat Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, ELAZIĞ cemayden@gmail.com

** Öğretmen, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tek. ve Bilgi Yönetimi ABD Doktora Öğrencisi ELAZIĞ

koyar; rekabet gücünü artırır (Akgündüz, 2013). Bunun için bu bireylerin, bir amaç için üst düzeyde çaba harcamaya istekli olması yani motive olması gerekmektedir. Yaratıcı bireylerin nasıl motive olduğunun bilinmesi, onların yaratıcılıklarını arttıracak iyi bir eğitim ya da çalışma ortamı sunabilmek açısından oldukça önemlidir.

Bu çalışma ile Fırat Üniversitesi son sınıfında okuyan öğrencilerin, yaratıcılık düzeylerini ölçmek ve yaratıcılığın motivasyon ile olan ilişkisi ortaya konmak istenmektedir.

1. Yaratıcılığın Kapsam ve Tanımı

İngilizce’de “creativity” sözcüğü ile ifade edilen yaratıcılık, Latince’de “yapmak, doğurmak, meydana getirmek, üretmek” anlamına gelen “creare” kökünden gelir. Yaratıcılık üzerine sistematik olarak bilimsel araştırma yürütme çabaları, İtalyan Psikiyatrist Cesare Lombroso ve İngiliz Bilim Adamı Francis Galton gibi araştırmacıların bireysel katkılarıyla 19. yüzyılın ortalarında başlamışsa da, bu konuya olan ilgi ve çalışmaların yoğunluğu 1950 ve 1960’larda Kaliforniyalı psikolog J. P. Guilford’un yaratıcılığa dikkat çekmesiyle artmıştır. Guilford’un “*Toplumun evrimine bu denli katkısı olan bu zihinsel yetinin, psikolojinin ihtisas alanı içinde temel bir alan olması gerekir.*” diyerek yaptığı bu çağrı, yankı bulmuş ve takip eden yıllar boyunca yaratıcılığın doğasını anlamaya yönelik iyi tasarlanmış araştırmalar yürütülmeye, çeşitli yöntem ve araçlar geliştirilmeye başlanmıştır. (Andreasen, 2013:30). Ancak, bu konuyla ilgili çalışmaların artması, yaratıcılığın doğası ve tanımı hakkında birçok yaklaşım ve tanımın ortaya çıkmasını sağlamasına rağmen, bizi üstünde herkesçe uzlaşılan, genel geçer bir tarife götürmemiştir. Çünkü yaratıcılık, “tanımlanması güç”, “karmaşık” bir olgudur (Yavuzer, 1989) ve “halen psikolojinin üvey evladıdır.” (May, 2013:61).

Literatüre bakıldığında yaratıcılığın sadece sanatçılara ya da sosyal bilimcilere bahsedilmiş bir yetenek olduğu algısı sıkça görülür (Andreasen, 2013:21). Oysa “niçin, ne, nerede, nasıl, kim, ne zaman vb. sorularının hemen her alanda sorulmaya başlamasıyla” birlikte akla gelen (Üstündağ 2002:1) yaratıcılık, günümüzde teknolojiden siyasete, mühendislikten ekonomiye, edebiyattan yönetim bilimlerine kadar birçok alan için önemli ve gerekli bir yetenektir. Öyle ki bu durumu ünlü yönetim bilimci Taylor’un şu ifadelerinde daha net olarak görmek mümkündür:

“Zamanımızda insanlık bilişsel bir rekabetin içindedir. Bu rekabetin sonuçlarını belirleyecek en önemli bilişsel faktörlerden biri yaratıcılıktır. Yaratıcı davranışlar sadece bilimdeki ilerlemeleri değil, bütün bir toplumu büyük ölçüde etkilemektedir. Kendi insanları arasında yaratıcı potansiyeli olan insanları seçmesini, geliştirmesini ve desteklemesini en iyi bilen milletler, diğerleri arasında çok daha avantajlı duruma sahip olabilirler.” (Taylor, 1964:2).

Kimi araştırmacılar, yaratıcılığı, “kişisel ve doğal bir insan yeteneği” olarak betimlemiş ve “yaratıcı birey ve onun özellikleriyle” alâkadar olmuşlardır. Kimileri “yaratma süreci” üzerinde dururken kimileri de “yaratma süreci sonunda oluşan ürün ve onun değeriyle” ilgilenmişlerdir. (Binbaşıoğlu, 1992:168). Yani yaratıcılık kavramının deneye dayalı ve teorik literatürde belli bir ürüne, özel bir sürece ya da kişisel bir özelliğe denk düştüğü belirtilebilir (Rouquette, 2007:14). Elbette yaratıcılığı ürün, bireysel yetenek ya da süreç açısından değerlendirmeyip “yaratıcılığın ortaya çıktığı durumu atmosfer ve yer açısından ele alarak yaratıcılığın ortaya çıkışını uyaran, kolaylaştıran ya da engelleyen çevresel koşullarla” ilgilenen, asıl önemli noktanın yaratıcılığın ortaya çıkarılması olduğunu düşünen araştırmacılar da vardır (Binbaşıoğlu, 1992:168).

Yaratıcılığı “birey odaklı” ele alan yaklaşımlar, yaratıcılığı bireysel yeteneklerin karmaşık bir bütünü olarak tanımlar (Aktrn. Potur, 2007:47). Buna göre yaratıcılık, kendini göstermek için uygun koşulları bekleyen, her bireyde düzeyleri farklı ve konulara göre de değişiklik gösteren bireylerin taşıdıkları bir özelliktir (Roquette, 1973:15). Yaratıcılık bütün bireylerde bulunur; ancak çeşitli değişkenlere göre derecesi ve boyutu farklılaşır, her insan aynı alanda yaratıcı olamayacağı gibi, aynı oranda da yaratıcı olamaz. Kirişoğlu, bu konuda şu ifadeleri kullanır:

“Yaratıcılık çok boyutlu düşünen bir usun ürünüdür. Tıpkı yetenek gibi, zekâ gibi, yöneldiği alanlar ve yoğunluk bakımından kişiden kişiye değişir. Yaratıcılık, değişik alanlarda ve değişik yoğunlukta, her insanda var olan bir özelliktir. Bu sebeple, kesin bir dille, bazı insanlar yaratıcıdır, bazıları değildir denemez. Her insan az ya da çok yaratıcı davranış sergileyebilir. Kişilerdeki bu yaratıcı davranış farklılıkları, kalıtıma, kültür ortamına, eğitim ve öğretime bağlı olup yaratıcı düşünce ve davranışlardaki yoğunluk bu faktörlere göre değişir.” (Kırıçoğlu, 1991)

Yaratıcılığı “süreç” yönüyle ele alan yaklaşımlar ise, “düşünme, muhakeme etme, analiz - sentez, problem çözme, enformasyon işleme” gibi eylemlere dayanan yaratıcılığın zihinsel ve bilişsel bir süreç olduğu teması üzerinde yoğunlaşmaktadır (Aktrn. Potur, 2007:47). Yaratıcı fikirlerin “bir anda değil” belli aşamalardan geçerek ortaya çıktığı ve yaratıcı süreç anlaşıldığı takdirde birinin yaratıcı yeteneğe sahip olup olmadığını keşfedebileceği düşünülür. Koestler (1964:119) bu bağlamda yaratıcılığın “bir yaratı ya da kavrayış ortaya çıkarmak üzere daha önce aralarında ilişki kurulmamış, ilgisiz düşünce matrislerinin incelikli bir çaba sonunda birleştirilmesini içeren bir süreç” olduğunu söyler. Binbaşoğlu’na göre de (1992) “*yaratıcılık, bir süreçtir*”. Bu sürecin sonunda, genellikle “sözel ya da sözel olmayan, somut ya da soyut, yeni ve değişik bir nesne ya da düşün” ortaya çıktığını söyler. Ayrıca yaratılan yalnızca “düşün” gibi soyut şeyler değildir; bunlarla ilişkili olarak, “araç ve gereç” gibi somut şeyler de yaratılabilir. İnsanlık tarihi bir tür “yaratma” tarihidir (Binbaşoğlu, 1992).

Son zamanlardaysa yaratıcılık tanımlarının “süreç” veya “birey” den çok ortaya çıkarılan “ürün” e odaklanarak yapıldığı görülür. Buna göre yaratıcılık; “İnsanın sosyal, manevi, bilimsel ve teknolojik değeri olduğu kabul edilen yeni fikirleri, görüşleri, buluşları üretme kapasitesidir”. Vernon, yaratma sonucu elde edilen fikir ya da ürünlerin bir değer olması gerektiğini vurgular. Ancak “yaratıcı ürün ortaya koyanların, illa “dahi/ deha” olmaları lazım değildir. Bu insanların yaratıcı olarak değerlendirilmeleri için üretimlerinin; tanınmalarını, takdir görmelerini sağlayabilecek ölçüde bir orijinallik içermesi yeterlidir.” diyerek yaratıcı bir ürünün ne kadar değerli olduğunun ölçümü yapılırken de katı bir tutuma gerek olmadığını altını çizer (Vernon ve diğerleri,1977’den aktaran Yıldırım, 1998). Yaratıcılığı ürün boyutuyla ele alan Stein (1953: 322) de Vernon ile benzer görüşleri paylaşır ve yaratılan ürünün bulunulan zaman dilimi ve kültürel unsurlar çerçevesinde yeni, tatmin edici, yararlı ya da uygun olması gerektiğini savunur.

Farklı boyutlarla ele alınıp açıklanmaya çalışılan yaratıcılık için bu durumda ortak bir tanım bulmak, ne kadar zorsa; bu boyutlar arasında kesin bir ayrımın olduğunu söylemek de o kadar zordur. Yaratıcılığa ister birey, ister süreç, ister ürün, ister çevre odaklı bakılsın her araştırmada bu unsurların birbirleriyle ilgili olduğu görülür. Çünkü yaratıcılık *bireyle* başlar. Daha sonra bu birey yaratıcı bilişsel bir *süreç* boyunca bir sorunu ele alır ya da iyi bir soru sorar veya yeni bir görüş ve kavramsallaştırma yolu arar. Süreç tamamlandıdaysa ortada bir *ürün* vardır (Andreason, 2013:22). Rhodels’in yaratıcılığın kendisinin “*Yaratıcılığın dört P’si*” adını verdiği, “*baskı (press), kişi (person), işlem (process), ürünün (product)*” birbiriyle kaynaşmasından meydana geldiğinden; böylece “*yaratıcılığın, kişinin ürüne adını verdiği yeni kavramlarla ilişkide olması sonucu ortaya çıkmış bir terim*” olduğundan bahseden görüşleri de, tek bir noktaya odaklanarak yaratıcılığın açıklanamayacağını savunur. (Ömeroğlu, 1990: 5). Yani yaratıcılığın “bir kişi, bir süreç veya bir ürün/ hizmette bulunduğuna yönelik fikir birliği yoktur”; ancak “yaratıcı işin hem yeni, hem de değerli olduğuna dair bir uzlaşma vardır” (Petrowski, 2000:305).

Elbette yaratıcılığa sunulan bakış açıları ve tanımlar bu kadarla sınırlı değildir.

Yaratıcılığın değerlendirilmesi için literatüre, psikometrik testlerle sunduğu katkıyla bilinen Torrance (1965) yaratıcılığı, “sorunlara, bilgi eksikliğine, kayıp öğelere, uyumsuzluğa karşı duyarlı olma; güçlüğü tanımlama, buna karşı varsayım geliştirme, tahminlerde bulunma ya da eksikliklere ilişkin denenceler geliştirme, bu denenceleri değiştirme ve yeniden sınama, daha sonra da sonucu başkalarına iletme” olarak tanımlar. Yine Torrance’ın (1974) yaptığı bir tanımda “yaratıcılık, kayıp

bilgi ve elemanlara karşı duyarlı olma; zorlukları tanıma, çözümler arama, kayıp durumlar üzerine hipotezler kurma, bunları deneme, değiştirme yeniden deneme ve sonuçlar elde etme durumu” olarak açıklanır.

Guilford, “yaratıcılığın akıcılık, esneklik ve özgünlük içeren zihinsel bir süreç” olduğunu ve “insanın mevcut bilgilerinin ıraksak parçalarıyla yeni ve yararlı bileşimler oluşturma yeteneğinden” kaynaklandığını söyler. Guilford insan zihninde “buluş, bellek, yakınsak düşünme, ıraksak düşünme ve değerlendirme” olmak üzere beş işleme biçimi bulunduğunu ve yaratıcı düşünmede bunların hepsinin belli oranda içerildiğini; ancak ıraksak ve yakınsak düşüncenin çok önemli olduğunu ifade etmektedir (Aktrn. Torrance, 1965).

Bartlett (1958) , yaratıcılığı açıklarken, " ana yoldan ayrılma, kalıpların dışına çıkma deneyime açık olma ve bir şeyin diğer bir şeye rehberlik etmesine onu yönlendirmesine izin verme" ifadelerini kullanır (Aktrn. Torrance, 1965).

“*Yaratma, olmayan bir şeyi yapma ona varlık kazandırma hareketidir, sorgusuz yaratıcılıktır ve boşlukları doldurma ile ilgilidir. Beethoven, boş bir sayfaya baktıktan sonra, en önemli eseri olan beşinci senfonisini bestelemiştir. Wright kardeşlerin, boş gökyüzünü uçaklarla doldurmaları da yaratmanın sonucudur.*” diyerek yaratıcılığın yoktan var etmeyle ilgili olduğunu söyleyen Anderson (1993: 117) gibi araştırmacıların aksine Rouquette ve Bessis gibi bazılarıysa yaratmak kavramını, “bulmak” kavramının daha geniş bir ifadesi şeklinde düşünmüşlerdir. Onlara göre “yaratıcılık, sadece yoktan var etmek değildir, daha önce yaratılmış olanı bulmaktır. Çünkü “yaratıcılık kişileri yeni fikirlere götürür ve yeni fikirler, çoğu zaman ya eski bir düşüncenin farklı bir şekle sokulmuş hali ya da önceden bilinip sahip olunan düşüncelerin birleşimidir.” Buna göre “yaratıcılık; önceki düşüncelerden yeni sentezler yapma ve önceki düşüncelere yeni kimlikler verme” olarak tanımlanabilir (Bessis, 1973).

Yaratıcılığa ilişkin “bir kişinin aklını ve zekasını özgün ve üretime dönük olarak kullanması” şeklinde yapılan tanımlamaysa, Aslan (2001) gibi yaratıcılığa mantıklı ve bilişsel bir olgu olarak yaklaşan araştırmacıların bakış açısına aittir. Bu yaklaşımda “yaratıcılık; bir düşünme, neden bulma, çağrışım yapma ve problem çözme faaliyeti” olarak görülmektedir (Aslan, 2001: 16).

Iowa Üniversitesi Psikiyatri Profesörü Nancy Andreasen ise, Yaratıcı Beyin (2013) adlı kitabında yaratıcılığı, “yaşama yepyeni bir gözle bakabilme ve bunu kullanarak işe yarayan veya güzel şeyler ortaya çıkarabilme yeteneği” olarak tanımlar.

Landou (1974) “daha önce kurulmamış ilişkiler arasındaki ilişkileri kurabilme, böylece yeni bir düşünce şeması içinde yeni yaşantılar, deneyimler, fikirler ve yeni ürünler ortaya koyabilme yetisi, yaratıcılıktır” (Aktaran Çoban, 1999) der. Isbell ve Raines (2003) de benzer bir tarif yapar ve yaratıcılığın “önceki bilgi birikimi ve deneyimler ışığında yeni fikirler, çözümler ve/veya ürünler üretme becerisi” olduğunu söyler. Mayesky (2006) yaptığı tanımın da bunlardan pek farklı olduğu görülmez. Ona göre yaratıcılık “davranma şekli ya da birey için özgün olan ve diğerleri tarafından değerli kılınan bir şey yapma yeteneğidir.” (Keple ve Nissenber 2000).

Bir başka yaratıcılık tanımıysa Wakefield (1992)’e aittir. Onun bakış açısıyla “yaratıcılık; bireyin kendi düşüncesi ve yetenekleri ile problemin tanımlanmasını ve çözülmesini gerektiren herhangi bir durum için anlamlı cevaplar üretmesidir.”

Heye (2006), daha öz bir tarifile karşımıza çıkar ve “yaratıcılık; yeniliğin ana unsuru olup, genellikle yeni fikirlerin üretilmesi veya eski fikirlerin yeni yollarla kombinasyonudur” der (Heye, 2006: 253). May ise, yaratıcılığı “yeni bir şeye varlık kazandırma süreci” olarak ifade etmiştir. (May, 2007: 63). Amabile tarafından yapılan yaratıcılık tanımı ise en kabul gören tanımlarından biridir ve yaratıcılığın her alanda yeni ve yararlı fikirlerin üretilmesi olduğunu söyler (Amabile, 1996: 1154).

Yaratıcılığın kapsamı ve tanımlarıyla ilgili buraya kadar ele aldığımız konular bize, San’ın da belirttiği gibi “*yaşamın ve insanlık evriminin tüm yönlerinde yer alan yaratıcılığın, öyle pek yalın tanımlamalara sığmayan karmaşık bir süreç olduğunu*” göstermiştir. Kuramlara, disiplinlere,

ekollere göre çeşitlenen yaratıcılık tanımları, bizi genel bir kabule götürmese de, birçok konuda aynı noktada birleştirdiği görülmektedir. Çoğu araştırmacı, yaratıcılığın, farklı düşünme, özgün olma, kalıpların dışına çıkma, sorunlara alışıl gelmişin dışında çözüm bulma, bu sayede “yeni ve faydalı” fikir üretme becerisi olduğu konusunda hemfikirdir.

Ayrıca çoğu araştırmacı, “yaratıcılığın ihtiyaç duyan herkesin başvurabileceği, her insanda az veya çok bulunabilecek bir özellik olduğunu ve uygun eğitim ortamları ve koşullarında rahatlıkla geliştirilebileceğini söyleyen” Yavuzer (1989) ile aynı görüşte olduğu da açıktır. Günlük hayatta bütün insanların faydalandığı, birçok bilimsel buluşun, ekonomik yeniliğin kaynağı olan yaratıcılık, bugün “boya fırçasını kullanan kişiye gerekli olduğu kadar, mahkemelerde veya yönetimde görev alan kişiye de gereklidir.” (Macgregor, 1997) Yaratıcılığın üzerinde bu kadar durmamıza neden olan gerekliliği Aslan şu şekilde net olarak ortaya koyar:

“Yaratıcı düşünen, yaratıcılık yeteneklerini keşfederek kullanan bireylerin yaşadığı toplum ve çalıştığı kurumlarda verimliliği, üretkenliği ve performansı arttırmada ne kadar etkili oldukları artık bilinen bir gerçektir. Hiç durmaksızın değişen dünyamızda her alanda ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar, karşılaşılan türlü problemler insanı yaratıcılığa zorlayarak yeni çözümler üretmeye, alternatifler geliştirmeye sevk etmektedir. Bu açıdan yaratıcı davranış biçimini benimsemiş insanlara toplumsal yaşantının her alanında büyük bir ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır.” (Aslan, Aktan ve Kamaraj, 1997: 37).

Bunlardan yola çıkılarak çalışmamızın muhtevasına uygun, kısa bir yaratıcılık tanımı yapacak olursak yaratıcılık, zihinde var olan bilgiler arasında herkesten farklı ilişkiler kurarak yeni, orijinal ve faydalı bir fikir/ürün üretebilme, mevcut kalıpların dışına çıkarak problemlere farklı bakış açısı sunabilme becerisidir diyebiliriz.

2. Yaratıcılığın Aşamaları

Yaratıcılık tanımları ve kuramlarda sıkça sözü edilen “yaratıcı süreç”in hangi aşamalardan geçerek oluştuğunu bilmek bireydeki yaratıcılığı açığa çıkarma açısından önem teşkil etmektedir. Wallas, yaratıcı süreç için hazırlık, kuluçka, aydınlanma, doğrulama olmak üzere dört aşamalı bir model sunar (Gülel, 2006). Bu çalışmada ise yaratıcı süreç şu altı aşamada değerlendirilmiştir: (Yılmaz, İraz, 2013)

- **Sorun tanımlama;** sorun, gereksinim ya da gerçekleştirilmek istenen şey saptanır, tanımlanır (San ve Gülerüz, 2004: 27). Rastlantısal düşünceler sık sık yararlı olabilir, ancak yaratıcı düşünce, sorunun açık olarak belirlenmesiyle geliştirilebilir (Yılmaz, İraz 2013).

- **Bilgi toplama;** konuya ilişkin bakış açısı edinme ve konunun detaylarını öğrenme aşamasıdır.

- **Aktif düşünme;** sorun tespit edildikten ve bilgi toplandıktan sonra, sorunun çözümüyle ilgili yeni yöntemler araştırılır. Bu araştırma, birçok yöntemin uygulandığı güç bir zihinsel çalışmayı gerektirir.

- **Kuluçka;** “bir anlamda toplanan bilginin hazmedilmesi ve/veya bilinçaltının aktive edilmesi aşamasıdır”. (Yılmaz, İraz 2013) Bu dönem biz farklı işlerle uğraşırken ya da farklı problemler üzerine düşünürken. Çözümlemesi gereken sorunun zihnimizin derinliklerinde duran ve bilinçli olarak onunla uğraşmadığımız zaman dilimini ifade eder (Rawlinson, 1995:35) .

- **Fikir veya keşif;** yeni veya yaratıcı bir fikrin ya da çözümün bulunduğu aşamadır. Farklı modellerde aydınlanma aşaması olarak ifade edilir. Kişinin aklında bir şimşek çakması şeklinde betimlenir. Sorun çözümünde kullanılacak fikir şuuraltından şuur üstüne aniden belirerek çıkar. “Buldum!” sözcüğü en çok bu aşamada kullanılır (Rawlinson, 1995:35).

• **Değerlendirme ve gerçekleştirme;** yeni veya yaratıcı fikrin uygulanabilirliğinin tartışıldığı ve bu fikrin uygulandığı aşamadır.

3. Yaratıcılığın Temel Boyutları

Araştırmacılar yaratıcı düşünmenin “dört temel boyutu” olduğunu belirtmektedirler (Fisher, 1995; akt. Doğanay, 2002, 178-179).

Bunlar;

• **Akıcılık:** “Zihnimize sakladığımız bilgilerin ihtiyaç anında hızlı ve akıcı bir şekilde kullanılmasıdır.” Bu, bir anlamda, “günlük yaşamda karşılaştığımız çabuk çözüm üretme işidir.” Örneğin, isminizin harflerini kullanarak değişik sözcükler üretiniz gibi bir soru bu boyutu açıklayabilir.

• **Esneklik:** Bir sorunu çözerken, “zihindeki kalıpları yıkıp, özgür düşünebilmeyi ifade etmektedir.” Örneğin “9 noktayı kalemi kaldırmadan 3 düz çizgi kullanarak birleştiriniz” gibi bir soru alışılmışın dışında düşünmeyi gerektirir ve esneklik boyutuna işaret eder.

• **Özgünlük:** “Bir soruna alışılmadık ya da farklı çözümler üretebilmek” olarak açıklanır. “Daha önce birilerinin bulduğu çözümleri kullanmak, o çözümler içinde bulunduğumuz çevrede bilinmese bile, yaratıcı bir çalışma olarak görülemez, önemli olan, yaratıcı olan kişinin kendi çabasıyla özgün bir ürün ortaya koymasısıdır.”

• **Ayrıntılama:** “Verilen basit bir uyarıcıyı eklemeler yaparak geliştirme işidir. Bu, kurallı olabileceği gibi, kuralsız da olabilir. Eklemelerin sonucu olarak ortaya çıkan yeni ürün ya da durum, gerçekte bir anlam ifade etmelidir.” Örneğin, kağıda bir çember çizip bunu olabildiğince farklı formlarda kullanınız diyerek sorulan bir soru ayrıntılamayı ifade eder.

4. Yaratıcılık ve Motivasyon İlişkisi

Y Amaible, (1998: 14-16), yaratıcılığın üç bileşeni olarak alan bilgisi (uzmanlık), yaratıcı düşünce ve içsel motivasyondan bahseder ve bunlardan birinin eksik oluşunun yaratıcılığı engelleyeceğini söyler. Özellikle motivasyon üzerinde durarak yaratıcı düşünceyi ve uzmanlığı harekete geçiren öğenin motivasyon olduğundan bahsederek önemine vurgu yapar.

İnsanı, “bireyin yaratıcı yeteneğini uyararak, ona ilham veren, esin kaynağı olan” her şey motivasyon denebilir. Yaratıcı birey, “başkalarının önemsemediği şeyler üzerinde yoğunlaşarak, yeni şeyler arayıp bulmaya isteklidir ve bu ancak motivasyon ile sağlanabilir”. (Akgemci, Çelik ve Şimşek, 2001, s.259). Motivasyon “uzun dönemli ve yaratıcı insanlarda bulunan oldukça özel bir kişilik özelliğidir”. Onlar ellerini attıkları işin ne olduğuna bakmaksızın motive olurlar (Alder, 2004, s.150).

Yaratıcılık doğası gereği “bilişsel süreçlerle” ilgilidir. Bu nedenle “bireyin iç dünyası ve dış dünyaya karşı algısının” yaratıcılığı dışsal motivasyondan daha çok etkilediği düşünülmektedir. Ayrıca yaratıcı bireyin sahip olduğu en önemli özelliklerden biri “meraklı” olmaktır. Meraklı ve bilmeye istekli olmayan kimselerin yaratıcılıklarını açığa çıkarması da beklenemez. Yani yaratıcılıkta güdülenme temelde merak ile yani içsel bir faktör ile ilgilidir.

Yaratıcı kişileri en fazla içsel motivasyon etkiler (Rıza, 1999:61). Literatürde bu görüşü destekleyen birçok çalışma da mevcuttur. Burleson (2005) “bireysel farkındalık ve içsel motivasyonun” yaratıcılık için temel oluşturduğunu ifade ederken, Amabile (2005)’nin aktardığı bir çalışmada negatif ve pozitif duygulanımların yaratıcılık üzerinde etkisi olduğu belirtilir (Amabile, vd., 2005).

Bununla birlikte Alder (2004:153)’e göre, “içsellik skalasında yüksek puan alan insanlar, dışsal faktörlerde yüksek puan alanlara göre tutarlı olarak daha yüksek derecede yaratıcı olarak değerlendirilen işler yaparlar ve genellikle de ‘yaratıcılık gerektirir’ şeklinde tanımlanan meslek

kollarındaki bireyler (sanatçılar, araştırmacı bilim adamları, vb...) içsel motivasyon karakteristikleri üzerinde yüksek puan alma eğilimindedirler.”

Yaratıcılık üzerinde içsel motivasyonun dışsal motivasyondan daha etkili olduğu görülmektedir. Ancak dışsal motivasyonun da yaratıcılığı olumlu yönde etkilediğine dair bulgular mevcuttur. Wong & Ladkin (2008) “örgütlerde içsel motivasyonun, yüksek düzeyde öğrenme ve yaratıcılık ile sonuçlanacağını” ifade etmiş; Eisenberger & Rhoades (2001) yaptığı bir çalışmada “dışsal bir motivasyon aracı olarak verilecek ödüllerin çalışanların yaratıcılığını olumlu olarak etkileyeceğini” ortaya koymuştur. Csikszentmihalyi (1990) de teşviklerin içsel motivasyonu ve yaratıcılığı arttırdığını belirtmiştir.

Hem içsel hem de dışsal motivasyon araçları ile yaratıcılık arasında pozitif bir ilişki olduğu açıktır (Putwain, Kearsley & Symes, 2012). Bunun yanı sıra bireydeki motivasyon eksikliğinin ise, onu yaratıcılıktan alıkoyacağı söylenebilir. Çünkü her işte başarılı olan insanlar kendilerini en iyi motive edebilenlerdir ve motive olmadıkça birey, elinden gelenin en iyisini yapamayacaktır (Helmstetter, 1998, 149-150).

Dayatma ve talimatlar, baskılama gibi bireylerin motivasyonu düşürerek yaratıcı potansiyelini açığa çıkarmalarını engelleyen tutumlardan uzak durmak gerekir. “İster bireysel, isterse takım halinde olsun yaratıcılık çalışmalarında insanlara özel olduklarını hissettirmek, moral vermek, zaman zaman kaytarmalara izin vermek, oyunu teşvik etmek, kuralları gevşetmek, plansız molalar vermek, alan gezileri yapmak, sergi ziyaretlerine katılmak, iç görüşleri paylaşmak için yemekli toplantılar yapmak, çok sayıda hediye ve ödül vermek, öz güven aşılacak; başarıma güdüsünü tetiklemek” ise heyecanı ve yaratıcılıkta motivasyonu artırır. Eğitim ve yönetimde bu bilinçle hareket etmek, yaratıcı öğrenci ve çalışanlara sahip olma yolunda büyük önem taşımaktadır.

5. Yöntem

Araştırma, öğrencilerin motivasyon biçimleri ve yaratıcılık algıları arasındaki ilişkiyi sorgulamaktadır.

Çalışmamız, T.C. Fırat Üniversitesi son sınıf öğrencileri üzerinde yapılmıştır. Araştırma yapılmadan önce Fırat Üniversitesi Etik Kurulu’ndan ve Fırat Üniversitesi Rektörlüğünden izin alınmıştır.

Son sınıf öğrencilerinin seçilmesinin sebebi, bu öğrencilerin bir sene sonra iş hayatına atılacak olmalarıdır. Öğrencilerin, yaratıcılık düzeyleri ve nasıl motive oldukları konusunda edinilecek bilgi, onların nasıl bir yönetim anlayışıyla yönetilmesi gerektiği ya da üretebilmeleri için hangi şartlara ihtiyaç duydukları konusunda çıkarımlar yapılmasına olanak verecektir.

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yönteminden yararlanılmıştır. Karagüven (2012) tarafından uyarlanan Akademik Motivasyon Ölçeği, öğrencilerin motive olma biçimleriyle alakalı veri toplamak için, Krikton (1999) tarafından geliştirilen yaratıcılık envanteri ise bireylerin yaratıcılık düzeyleri hakkında veri toplamak için kullanılmıştır.

Anketin ilk bölümünde demografik bilgiler sorgulanmıştır. İkinci bölümünde, Karagüven (2012) tarafından uyarlanan Akademik Motivasyon Ölçeği” ile örneklemin nasıl motive olduğu ölçümlenmiş son bölümde ise, Krikton (1999) tarafından geliştirilen yaratıcılık envanteri ile örneklemin yaratıcılık özellikleri ve düzeyleri belirlenmek istenmiştir. Anketler 5’li likert yöntemi ile hazırlanmıştır.

Motivasyon ölçeğinde öğrencilerin yanıtlarını hiç uyuşmuyor (1), biraz uyuşuyor (2), orta derecede uyuşuyor (3), oldukça uyuşuyor (4), tam olarak uyuşuyor (5) şeklinde vermeleri istenmiştir. Yaratıcılık ölçeğindeyse kesinlikle katılmıyorum (1), katılmıyorum (2), kararsızım (3), katılıyorum (4), tamamen katılıyorum (5) şeklinde cevaplamaları istenmiştir.

Araştırma sonuçlarının veri girişinde ve elde edilen sonuçların değerlendirilmesinde SPSS 22.0 İstatistik paket programı kullanılmıştır. Anketlerin değerlendirilmesinde cevapların genel dağılımını

yansıtmak amacıyla genel istatistik işlemleri olan aritmetik ortalama, standart sapma ve frekans dağılımlarından yararlanılmıştır. Çok sayıda değişken sayısını azaltmak ve değişken setleri içindeki karşılıklı ilişkileri belirleyebilmek için faktör analizinden yararlanılmıştır. Faktör analizinin asıl amacı, veri setini küçülterek daha kolay açıklanabilir hale getirmektir. SPSS’te faktörlerin ortaya çıkarılmasında Pricipal Components tekniği, faktörlerin rotasyonunda da Varimax (varyansların maksimumu) metodu kullanılmıştır. Hipotezlerin test edilmesi ise regresyon analizi yoluyla gerçekleştirilmiştir. Faktör analizi sonucu elde edilen değerler regresyon analizinde kullanılmak için kaydedilmiş, basit regresyon modeliyle analize tabi tutulmuş ve aralarındaki ilişki belirlenmeye çalışılmıştır. Regresyon analizi bilinen bulgulardan, bilinmeyen gelecekteki olaylarla ilgili tahminler yapılmasına imkan verir.

Araştırmamızın hipotezi ve analiz yöntemi Tablo 1’de gösterildiği gibi şu şekildedir:

Tablo 1 Hipotez ve Analiz Yöntemi

	Hipotez	Analiz Yöntemi
H ₁	Yaratıcılık ve motivasyon arasında ilişki vardır.	Regresyon

6. Bulguların Değerlendirmesi

Çalışmanın bu bölümünde alan araştırmasının sonuçları bulunmaktadır. Bu alan araştırmasının temel amacı yaratıcılık ve motivasyon arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır.

6.1. Araştırma Ölçeğinin Güvenirliği

Bir ölçümün hatadan bağımsız kalma derecesini ifade eden bir kavram olarak güvenilirlik, bir değişken içindeki sorular arasındaki ortalama ilişkiyi dikkate alarak ölçümün kendi içindeki tutarlılığını ortaya koymaktadır. Ölçeğin tutarlı, dengeli ve tekrarlanabilir olması güvenilirliğinin göstergeleridir (Erdoğan,1998;118). Bu çalışmada, ölçeklerin güvenilirliğinin saptanmasında literatürdeki benzer çalışmalar da göz önünde bulundurularak Cronbach Alpha Katsayısı kullanılmıştır. Cronbach Alpha Katsayısı, ölçekte yer alan n tane sorunun varyansları toplamının genel varyansa oranlanması ile bulunan bir ağırlıklı standart değişim ortalamasıdır (Özdamar, 1999;513).

Akademik motivasyon ve yaratıcılık ölçeğinin güvenilirlik analizi Cronbach Alpha değerinin hesaplanmasıyla test edilmiştir. Motivasyon ölçeğinin güvenilirlik katsayısı (Cronbach Alpha) değeri 0,884, yaratıcılık ölçeğinin güvenilirlik katsayısı (Cronbach Alpha) değeri ise 0,830 çıkmıştır. Bulunan Cronbach Alpha değerleri 1’e çok yakın ve kabul edilebilir düzeydedir.

6.2. Demografik Bulgular

Ankete katılan öğrencilerin dağılımlarını yansıtan 1. bölümdeki sorular frekans tabloları halinde düzenlenmiştir.

Tablo 2 Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Cinsiyet Dağılımı

Cinsiyet	Kişi Sayısı (N)	Geçerli Yüzde (%)
Kadın	205	58,7
Erkek	144	41,3
Toplam	349	%100

Tablo 2’de görüldüğü gibi çalışmaya 205 kız 144 erkek öğrenci katılmıştır. Ankete katılan öğrencilerden 4 kişi ise cinsiyet sorusunu yanıtlamamıştır. Kız öğrenciler örneklemin %58,7’sini, erkek öğrenciler %41,3’ünü oluşturmaktadır.

Tablo 3 Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Yaş Dağılımı

Süre	Kişi Sayısı (N)	Geçerli Yüzde (%)
20	6	1,7
21	49	14,2
22	95	27,6
23	100	29,1
24	46	13,4
25	18	5,2
26	14	4,1
27	2	,6
28	4	1,2
29	2	,6
30	3	,9
31	1	,3
32	1	,3
35	2	,6
38	1	,3
Toplam	344	%100

Tablo 3’de görüldüğü gibi araştırma örneklemini oluşturan Fırat Üniversitesi 4. sınıf öğrencilerinin yaş dağılımı 20 – 38 yaş aralığında değişmektedir. Yaş grupları birbirine yakın olduğundan bölümlene yapılmamıştır. Örneklemdaki en yoğun yaş grubu %29.1 ile 23, %27.6 ile 22’dir. Çalışmaya yaş değişkenini eklememizin sebebi, yaratıcılığın yaş ilerledikçe toplumsal normlara uyum sağlama, risk almama, kalıp yargılar oluşturma gibi etkilerin de aynı oran da artmasıdır. Yani daha büyük yaş gruplarından beklenen yaratıcılık daha küçük yaş gruplarından beklenen yaratıcılıktan daha azdır.

Tablo 4 Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Bölümlere İsteyerek Gelip Gelmediklerine Göre Dağılımı

İsteyerek Mi Geldi	Kişi Sayısı (N)	Geçerli Yüzde (%)
Evet	268	79,8
Hayır	68	20,2
Toplam	353	%100

Tablo 4’te görüldüğü gibi araştırmaya katılan öğrencilerin %79,8’i şu an okudukları bölümlere isteyerek geldiklerini, %20,2’si ise bölümüne istemeyerek geldiğini söylemiştir. Bir işi severek-isteyerek yapmanın motivasyonu arttırdığı bilinmektedir. Bu nedenle örnekleme %79,8’inin akademik motivasyonunun daha fazla olabileceği söylenebilir.

6.3. Faktör Analizi Sonuçları

Öğrencilerin motivasyonlarını ve yaratıcılıklarını belirlemeye yönelik hazırlanan ölçeklerin faktör analizi sonuçları ve tablolara yansıtılmış halleri aşağıda sunulmuştur.

6.3.1. Motivasyon Ölçeği Faktör Çözümlemesi

Motivasyona yönelik faktör çözümlemesi Tablo 5’de belirtilmiştir. Faktör analizi toplam 353 örnekleme uygulanmış olup, KMO ölçütü 0,897, Barlett Testi sonucu 3295,428 ve anlamlılık düzeyi 0,000 çıkmıştır. Eigen değeri 1’in altındaki faktörler değerlendirmeye alınmamıştır. Analiz sonucunda değişime bağlılığa ilişkin temel 5 faktör oluşumu gözlemlenmektedir.

Tablo 5 Motivasyon Ölçeği Faktör Çözümlemesi

	Faktör Ağırlıkları	Açıklanan Varyans (%)	Eigen Değeri
Faktör-1: Belirlenmiş Dışsal Motivasyon		%28,859	8,081
Yeni bir şeyler öğrenirken zevk alıyorum ve tatmin oluyorum.	,546		
Üniversite eğitiminin, seçtiğim alana daha iyi hazırlanmamda yardımcı olacağını düşünüyorum.	,537		
İleride daha itibarlı bir iş sahibi olabilmek için.	,747		
Aslında, istediğim iyi bir iş alanına girebilmemi sağlayacak.	,729		
Şu da bir gerçek ki, okulda başarılı olduğum zaman kendimi önemli hissediyorum.	,504		
İleride “iyi bir hayat” yaşamak istiyorum.	,707		
Meslek edinme açısından daha iyi seçim yapmamı sağlayacak.	,615		
İleride daha iyi ücret alabilmek için.	,500		
İnanıyorum ki, birkaç yıl daha aldığım bu eğitim çalışma hayatı için gereken yeteneklerimi geliştirecek	,546		
Faktör-2: Uyum Yaşamaya Yönelik İçsel Motivasyon		%10,399	2,912
Daha önce hiç görmediğim şeyleri keşfederken zevk aldığım için.	,504		
Bana ait düşünceleri başkalarıyla paylaşırken çok yoğun duygular yaşıyorum.	,506		
İlginç yazılar okumaktan zevk aldığım için.	,728		
Önemli yazarların yazdıklarına tamamen kendimi kaptırdığımda hissettiğim mutluluktan dolayı.	,727		
Zor olan akademik çalışmalarda zorlandığımı hissetmekten zevk aldığım için.	,514		
Birbirinden farklı ve ilginç konuları okurken hissettiğim büyük hazdan dolayı.	,708		
Faktör-3: Motivasyonsuzluk		%8,223	2,302
Dürüst olmak gerekirse, bilmiyorum, aslında okulda boşa zaman harcıyordum gibi geliyor.	,761		
Önceden okula gitmek için iyi nedenlerim vardı; ama şimdi devam edip etmeme konusunda kararsızım.	,754		
Neden okula gittiğimi bilemiyorum, açıkçası pek de umurumda değil.	,730		
Bilmiyorum, zaten okulda ne yaptığımı bir türlü anlayamadım.	,825		
Faktör-4: İçe Yansıyan Dışsal Motivasyon		%4,967	1,391
Üniversiteyi bitirebileceğimi kendi kendime kanıtlamak için.	,701		
Kendi kendime zeki olduğumu göstermek için.	,820		
Üniversitedeki çalışmalarımda mükemmel olmaya çalışmak, bireysel tatmin yaşamamı sağlıyor.	,561		
Kendi kendime, derslerde başarılı olabileceğimi göstermek istiyorum.	,645		
Faktör-5: Başarıya Yönelik İçsel Motivasyon		%3,650	1,022
Derslerimde kendimi aşarken zevk aldığım için.	,695		
İlgimi çeken konular hakkında bilgilerimi artırırken duyduğum mutluluktan dolayı.	,576		
Kişisel hedeflerimden birine ulaşmak için kendimi aşarken yaşadığım mutluluktan dolayı.	,561		
N : 353			
KMO Ölçütü: 0,897			
Barlett Testi: 3295,428			
Toplam Açıklanan Varyans: 56,098			
Anlamlılık Düzeyi: 0,000			

6.3.2. Yaratıcılık Ölçeği Faktör Çözümlemesi

Yaratıcılığı çözümlenmeye yönelik faktör çözümlemesi Tablo 6’da belirtilmiştir. Faktör analizi toplam 353 örnekleme uygulanmış olup, KMO ölçütü 0,875, Barlett Testi sonucu 3334,421247 ve anlamlılık düzeyi 0,000 çıkmıştır. Eigen değeri 1’in altındaki faktörler değerlendirmeye alınmamıştır. Analiz sonucunda yaratıcılığa ilişkin temel 8 faktör oluşumu gözlemlenmektedir. Bu 8 faktör toplam varyansın %58,354’ünü açıklamaktadır.

Tablo 6 Yaratıcılık Ölçeği Faktör Çözümlemesi

	Faktör Ağırlıkları	Açıklanan Varyans(%)	Eigen Değeri
Faktör-1:Kendine özgünlük ve etkileme gücü		% 26,584	8,773
Aynı zamanda birkaç yeni düşünceyle ve problemle uğraşabilirim	,584		
Tutarlı bir insanım	,614		
Bir fikir ayrılığı olduğu zaman arkadaşlarıma veya üstlerime karşı kendi fikrimi tek başına savunabilirim	,685		
Çevresindekileri motive eden bir insanım	,763		
Okulda arkadaşlarıma kolaylıkla uyum sağlayabilirim	,663		
Kendine özgü fikirleri olan bir insanım	,716		
Faktör-2:Metodik ve sistematik olma		%7,919	2,613
Metodik ve sistematik olan bir insanım	,675		
Ne yapacağı tahmin edilebilen bir insanım	,492		
Yerleşik toplum yargıları ile ilgili konularda tedbirli davranırım	,482		
Okul hayatımın ve üstlerimin tutarlı olmasından hoşlanırım	,403		
Faktör-3:Detaylılık ve yeni bir şey yaratma becerisi		%5,543	1,829
Detaylı çalışma gerektiren işlerden hoşlanırım	,744		
Olani geliştirmekten çok yeni bir şey yaratmayı tercih ederim	,620		
Zahmetli bir işi sonuna kadar kararlılıkla ve düzenli bir şekilde yürütebilirim	,574		
Değişikliklerin adım adım olmasını isterim	,426		
Faktör-4: Yenilikçilik		%4,378	1,445
Eski problemler üzerinde yeni yaklaşımları olan bir insanım	,593		
Yeni fikirleri yayan bir insanım	,596		
Problemler üzerinde ayrı ayrı çalışmayı severim	,538		
Genellikle alışlagelmişin dışında çözümleri deneyerek, bunun getirebileceği riski göze alabilirim	,692		
Bir işin bütün detaylarını öğrenerek uzmanlaşan biriyim	,461		
Faktör-5: Sisteme uyumluluk		%4,056	1,339
Var olan sisteme kolaylıkla uyabilen bir insanım	,651		
Var olan düzeni sarsmayan, arkadaşlarıma yeğlerim	,732		
Belirlenen çalışma biçiminin dışına çıkamam	,485		
Hiçbir zaman kuralları esnetmeye çalışmam	,446		
Faktör-6: Sabırlılık		%3,493	1,153
Sabırlı bir insanım	,539		
Hiçbir zaman gerekli yetkiye sahip olmadan harekete geçmem	,552		
Gerekmedikçe düşüncelerimi ortaya çıkarmam	,677		
Uyumlu bir insanım	,471		
Faktör-7: Kuralcılık		%3,284	1,084
Kendi kontrolüm içindeki konularda, kesin kurallar uygularım	,710		
Kesin kuralları korumayı severim	,723		
Faktör-8: Alternatif yollar bulma becerisi		%3,098	1,022
Mükemmel bir insanım	,616		
Devam eden bir olayı son anda değiştirmekten hoşlanırım	,712		
Başım sıkışınca hemen bir çıkış yolu bulabilirim	,380		
N: 353			
KMO Ölçütü: 0,875			
Barlett Testi: 3334,421247			
Toplam Açıklanan Varyans: %58,354			
Anlamlılık Düzeyi: 0,000			

6.4. Hipotezin Test Edilmesi

Çalışmanın bu bölümünde motivasyon ve yaratıcılık arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya yönelik basit, doğrusal regresyon alan analizleri kullanılacaktır. Hipotezlerin test edilmesinde elde ettiğimiz faktör skorları regresyon analizi için kaydedilmiş, Regresyon analizinde bağımlı ve bağımsız değişken olarak faktör skorları kullanılmıştır.

6.4.1. Motivasyon ve Yaratıcılık İlişisini Sorgulamaya Yönelik Regresyon Analizleri

Regrasyon analizi sonucu oluşan değerler ve açıklamaları aşağıdaki bölümde sunulmaktadır. Anlamlılık düzeyi 0,05 ve altındaki değerler anlamlı kabul edilmiştir.

1- Yaratıcılık1 bağımlı değişkeni, bağımsız 5 değişkenle analize tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda 1 değişkenle anlamlı ilişkiler olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu değer; Motivasyon1 (beta değeri 0,284),

Analiz sonuçlarına göre Yaratıcılık1 bağımlı Motivasyon1 bağımsız değişkeni ile doğru yönlü istatistiksel olarak anlamlı ilişkiye sahiptir.

Yaratıcılık1, belirlenmiş dışsal motivasyonla pozitif yönde güçlü bir ilişkiye sahiptir.

Tablo 7 Yaratıcılık1 Bağımlı Değişkenine İlişkin Regresyon Analizi

Alan		B	Stand. Hata	Beta	t	Anlamlılık
Motivasyon1	Yaratıcılık1	,279	,061	,284	4,594	,000
Motivasyon2	Yaratıcılık1	-,124	,063	-,122	-1,974	,050
Motivasyon3	Yaratıcılık1	-,030	,063	-,029	-,475	,635
Motivasyon4	Yaratıcılık1	-,100	,063	-,098	-1,589	,113
Motivasyon5	Yaratıcılık1	,087	,065	,083	1,347	,179

*Bağımlı Değişken: (Yaratıcılık1)

2- Yaratıcılık2 bağımlı değişkeni, bağımsız 5 değişkenle analize tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda 2 değişkenle anlamlı ilişkiler olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu değer; Motivasyon1 (beta değeri 0,283), Motivasyon2 (beta değeri 0,289), değişkenleridir.

Analiz sonuçları Tablo 8'de sunulmuştur. Analiz sonuçlarına göre Yaratıcılık2 bağımlı Motivasyon1 ve Motivasyon2 bağımsız değişkenleri ile doğru yönlü istatistiksel olarak anlamlı ilişkiye sahiptir.

Yaratıcılık2, belirlenmiş dışsal motivasyon ve uyarım yaşamaya yönelik içsel motivasyonla pozitif yönde güçlü bir ilişkiye sahiptir.

Tablo 8 Yaratıcılık2 Bağımlı Değişkenine İlişkin Regresyon Analizi

Alan		B	Stand. Hata	Beta	t	Anlamlılık
Motivasyon1	Yaratıcılık2	,268	,057	,283	4,736	,000
Motivasyon2	Yaratıcılık2	,282	,058	,289	4,833	,000
Motivasyon3	Yaratıcılık2	-,052	,058	-,053	-,889	,375
Motivasyon4	Yaratıcılık2	,076	,059	,077	1,294	,197
Motivasyon5	Yaratıcılık2	-,008	,060	-,008	-,126	,900

*Bağımlı Değişken: (Yaratıcılık2)

3- Yaratıcılık3 bağımlı değişkeni, bağımsız 5 değişkenle analize tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda 1 değişkenle anlamlı ilişkiler olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu değer; Motivasyon1 (beta değeri 0,177) değişkenleridir.

Analiz sonuçları 9'da sunulmuştur. Analiz sonuçlarına göre Yaratıcılık3 bağımlı değişkeni Motivasyon1 bağımsız değişkeni ile doğru yönlü istatistiksel olarak anlamlı ilişkiye sahiptir.

Yaratıcılık3, belirlenmiş dışsal motivasyon ile pozitif yönde bir ilişkiye sahiptir.

Tablo 9 Yaratıcılık3 Bağımlı Değişkenine İlişkin Regresyon Analizi

Alan		B	Stand. Hata	Beta	t	Anlamlılık
Motivasyon1	Yaratıcılık3	,166	,058	,177	2,862	,005
Motivasyon2	Yaratıcılık3	,164	,060	,169	2,740	,007
Motivasyon3	Yaratıcılık3	-,165	,060	-,170	-2,752	,006
Motivasyon4	Yaratıcılık3	-,066	,060	-,068	-1,104	,271
Motivasyon5	Yaratıcılık3	,132	,062	,132	2,135	,034

*Bağımlı Değişken: (Yaratıcılık3)

4- Yaratıcılık4 bağımlı değişkeni, bağımsız 5 değişkenle analize tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda herhangi bir değişkenle anlamlı bir ilişki ortaya çıkmamıştır. Analize ilişkin veriler Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10. Yaratıcılık4 Bağımlı Değişkenine İlişkin Regresyon Analizi

Alan		B	Stand. Hata	Beta	t	Anlamlılık
Motivasyon1	Yaratıcılık4	,093	,063	,094	1,463	,145
Motivasyon2	Yaratıcılık4	,058	,065	,057	,887	,376
Motivasyon3	Yaratıcılık4	,013	,065	,013	,194	,846
Motivasyon4	Yaratıcılık4	-,127	,066	-,125	-1,932	,055
Motivasyon5	Yaratıcılık4	,017	,068	,016	,252	,801

*Bağımlı Değişken: (Yaratıcılık4)

5- Yaratıcılık5 bağımlı değişkeni, bağımsız 5 değişkenle analize tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda 1 değişkenle anlamlı ilişkiler olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu değer; Motivasyon5 (beta değeri 0,198) değişkenidir.

Analiz sonuçları Tablo 11'de sunulmuştur. Analiz sonuçlarına göre Yaratıcılık5 bağımlı değişkeni Motivasyon5 bağımsız değişkeni ile doğru yönlü istatistiksel olarak anlamlı ilişkiye sahiptir.

Yaratıcılık5, başarıya yönelik içsel motivasyonla pozitif yönde bir ilişkiye sahiptir.

Tablo 11 Yaratıcılık5 Bağımlı Değişkenine İlişkin Regresyon Analizi

Alan		B	Stand. Hata	Beta	t	Anlamlılık
Motivasyon1	Yaratıcılık5	-,005	,061	-,005	-,080	,936
Motivasyon2	Yaratıcılık5	,040	,063	,040	,627	,531
Motivasyon3	Yaratıcılık5	-,008	,063	-,008	-,129	,898
Motivasyon4	Yaratıcılık5	,119	,063	,119	1,874	,062
Motivasyon5	Yaratıcılık5	,202	,065	,198	3,095	,002

*Bağımlı Değişken: (Yaratıcılık5)

6- Yaratıcılık6 bağımlı değişkeni, bağımsız 5 değişkenle analize tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda herhangi bir değişkenle anlamlı bir ilişki ortaya çıkmamıştır. Analize ilişkin veriler Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12 Yaratıcılık6 Bağımlı Değişkenine İlişkin Regresyon Analizi

Alan		B	Stand. Hata	Beta	t	Anlamlılık
Motivasyon1	Yaratıcılık6	,000	,063	,000	,004	,996
Motivasyon2	Yaratıcılık6	,074	,065	,074	1,133	,258
Motivasyon3	Yaratıcılık6	,001	,065	,002	,023	,982
Motivasyon4	Yaratıcılık6	,030	,065	,030	,458	,648
Motivasyon5	Yaratıcılık6	,025	,067	,025	,375	,708

*Bağımlı Değişken: (Yaratıcılık6)

7- Yaratıcılık7 bağımlı değişkeni, bağımsız 5 değişkenle analize tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda herhangi bir değişkenle anlamlı bir ilişki ortaya çıkmamıştır. Analize ilişkin veriler Tablo 13'de sunulmuştur.

Tablo 13. Yaratıcılık7 Bağımlı Değişkenine İlişkin Regresyon Analizi

Alan		B	Stand. Hata	Beta	t	Anlamlılık
Motivasyon1	Yaratıcılık7	,112	,060	,119	1,848	,066
Motivasyon2	Yaratıcılık7	,057	,062	,059	,912	,363
Motivasyon3	Yaratıcılık7	-,014	,062	-,014	-,225	,822
Motivasyon4	Yaratıcılık7	,101	,063	,104	1,617	,107
Motivasyon5	Yaratıcılık7	,089	,064	,089	1,377	,170

*Bağımlı Değişken: (Yaratıcılık7)

8- Yaratıcılık8 bağımlı değişkeni, bağımsız 5 değişkenle analize tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda herhangi bir değişkenle anlamlı bir ilişki ortaya çıkmamıştır. Analize ilişkin veriler Tablo 14’de sunulmuştur.

Tablo 14 Yaratıcılık8 Bağımlı Değişkenine İlişkin Regresyon Analizi

Alan		B	Stand. Hata	Beta	t	Anlamlılık
Motivasyon1	Yaratıcılık8	-,056	,063	-,058	-,901	,369
Motivasyon2	Yaratıcılık8	-,056	,064	-,056	-,869	,386
Motivasyon3	Yaratıcılık8	,074	,064	,074	1,147	,253
Motivasyon4	Yaratıcılık8	,150	,065	,149	2,315	,021
Motivasyon5	Yaratıcılık8	-,024	,067	-,023	-,363	,717

*Bağımlı Değişken: (Yaratıcılık8)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma ile Fırat Üniversitesi’nin dört yıllık lisans eğitimi sunan bölümlerinin 4. sınıfında okuyan öğrencilerin yaratıcılık algıları ve motivasyonları arasındaki ilişki incelenmiştir.

Çalışmaya toplam 353 öğrenci katılmıştır. Öğrencilerin 205’i kız 144’ü erkektir. Ankete katılan öğrencilerden 4’ü ise cinsiyet sorusunu yanıtlamamıştır. Kız öğrenciler örneklemin %58,7’sini, erkek öğrenciler %41,3’ünü oluşturmaktadır.

Çalışmaya katılan öğrencilerinin yaş dağılımı 20 – 38 yaş aralığında değişmektedir. Örneklemden en yoğun yaş grubu %29.1 ile 23, %27.6 ile 22’dir.

Araştırmada yer alan öğrencilerin buldukları bölümde ne kadar mutlu olduklarına dair verilere öğrencilerin %79,8’inin şu an okudukları bölümlerde severek buldukları, %20,2’sinin de bu bölümde olmak istemediği görülmektedir.

Katılımcıların değişkenlere verdikleri cevapları incelediğimizde, motivasyon ile ilgili olarak öne çıkan ortalamalar: 4,44 ortalamayla “ileride iyi bir hayat yaşamak istiyorum.” seçeneği, 4,17 ortalamayla, “yeni bir şeyler öğrenirken zevk alıyorum ve tatmin oluyorum.” seçeneği ve 4,03 ortalamayla “ileride daha itibarlı bir iş sahibi olabilmek için.” seçeneği olmuştur. Bu değişkenlerden 4. sınıf öğrencilerinin içsel ve dışsal motivasyona sahip oldukları; ancak daha çok dışsal motivasyon araçlarıyla güdüledikleri yorumunu çıkarabiliriz. İçsel motivasyona sahip öğrencilerin, bilmeye yönelik içsel motivasyon ile harekete geçtikleri de görülmektedir. Bu durum öğrencilerin “bilmekten zevk alma, öğrenmeyi sevmek” özelliklerine sahip olduklarını ve yaratıcılıklarının da aynı düzeyde açığa çıkmaya elverişli olduğunu da gösterebilir.

Motivasyonla ilgili en düşük ortalamaları incelediğimizde de “neden okula gittiğimi bilemiyorum, açıkçası pek de umurumda değil.” Seçeneğini 1,82; “önceden okula gitmek için iyi nedenlerim vardı; ama şimdi devam edip etmeme konusunda kararsızım.” seçeneğinin 2,03; “dürüst olmak gerekirse, bilmiyorum, aslında okulda boşa zaman harcıyordum gibi geliyor.” 2,28 ortalamaya sahip olduğu görülür. Bu maddeler motivasyonsuzluğa işaret eder ve öğrencilerin en az bu seçenekleri işaretlemiş olması büyük bir bölümünün motivasyon oranının yüksek olduğunu gösterir. Bu maddeleri seçen öğrencilerin anketimizde yer alan “bölümünüze isteyerek mi geldiniz?” sorusuna “hayır” cevabını vermiş olması da muhtemeldir. Çünkü kişinin mutlu olduğu işi yapması da önemli bir motivasyon kaynağıdır.

Yaratıcılık anketine verilen cevaplar incelendiğinde, “Kendine özgü fikirleri olan bir insanım” maddesinin 4,20; “Uyumlu bir insanım” maddesinin 4,06 ve “Okulda arkadaşlarıma kolaylıkla uyum sağlayabilirim” maddesinin 4,05 ortalamayla öne çıktığı görülür. Grubun büyük bir çoğunluğu “özgün fikirlere sahip olduklarını ifade eden seçeneği işaretlemiştir. Bu durum yaratıcılığın yüksek olması anlamını taşıyabilir; çünkü yaratıcılık temelde herkesten farklı özgün, yeni ve faydalı fikirler üretilmesini sağlayan bir yetenektir. “uyumlu bir insan olmak” “okulda arkadaşlarıma kolaylıkla uyum sağlarım” maddelerinin “özgün fikirlere sahip olma” seçeneğinden sonra en çok işaretlenen madde olması ise düşündürücüdür. Çünkü yaratıcı bireylerde asilik, özerk hareket etme ve toplumsal

normlara kurallara, dayatmalara karşı olma gibi özellikler bulunur. Yani “uyum göstermedikleri için doğabilecek hiçbir belirsizlik huzursuzluk onları korkutmaz. Bu nedenle bu maddeyi işaretleyen kişilerin yaratıcılık düzeyinin yüksek olmadığı gibi bir yorum yapmak yanlış olursa da risk alma konusunda temkinli olan, düzenden ayrılamayan kişiler oldukları bunlarınsa yaratıcılıklarını söndürebileceği söylenebilir. Çünkü “uyum gücü” zihnindeki kalıpların artmasına ve düşünme alışkanlıklarının sıradanlaşmasına sebebiyet verdiği için yaratıcılığa ket vurma özelliğine de sahiptir. Bu maddeyi en çok cevaplanan seçenekle birlikte değerlendirdiğimizde, “yaratıcılık potansiyeli bulunan kişilerin yalnız kalma, dışlanma, uyumsuzluktan doğabilecek huzursuzluklara tahammül edememe, yabancılaşma vb. etkenler korkusuyla var olanı kabul etme ve bunun dışına çıkmama eğilimi gösterdikleri; bu nedenle zamanla yaratıcı becerilerinin törpülenebileceği” yorumunu yapabiliriz.

Yaratıcılık anketinde en az işaretlenen cevaplara bakıldığında; “Belirlenen çalışma biçiminin dışına çıkamam” maddesinin 2,85 ortalamaya; “Hiçbir zaman kuralları esnetmeye çalışmam” maddesinin 3,12; “Devam eden bir olayı son anda değiştirmekten hoşlanırım” maddesinin 3,19 ortalamaya sahip olduğu görülür. En düşük ortalamaya sahip cevaplar arasında “belirlenen çalışma biçiminin dışına çıkmama ve kuralları esnetmeye çalışmama” maddelerinin oluşu bireylerin yaratıcılıkları açısından olumludur. Çünkü yaratıcılık potansiyeli yüksek olan bireyleri alışılmışın dışında yollar denerler, esnekler, kuralların onlar için bir bağlayıcılığı yoktur. Kalıpların dışına çıkmamayı işaret eden bu maddelerin düşük ortalamaya sahip olmasından öğrencilerin yaratıcı potansiyele sahip oldukları yorumu çıkarılabilir.

Araştırmamızın hipotezleri ve sonuçlar şu şekildedir:

H₁: Yaratıcılık ve motivasyon arasında ilişki vardır.

Tablo 15 Hipotez Sonuçları

İleri Sürülen Hipotezler	Kabul Veya Red Durumu
H ₁ : Yaratıcılık ve motivasyon arasında ilişki vardır.	Kabul

Regresyon analizleri sonucunda motivasyon ve yaratıcılık arasında çeşitli boyutlarda ilişki olduğu saptanmıştır. Belirtilen hipotezlerin doğrulandığı boyutlar şu şekildedir;

Yaratıcılık 1’de yer alan ve yaratıcı bireylerde bulunan “çok yönlülük” “özgüven” “ikna kabiliyeti” “özgünlük” özelliklerine işaret eden maddeler ile belirlenmiş dışsal motivasyon arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmuştur. Motivasyon artışının yaratıcılığı arttıracacağı açıktır.

Yaratıcılık 2’de yer alan ve beynin sol lobunu ilgilendiren metodik ve sistematik olma ile belirlenmiş dışsal motivasyon ve uyarıma yönelik içsel motivasyon arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmuştur. Daha önceki bölümlerde anlatıldığı gibi yaratıcı bireylerin “imajiner düşünme” becerisi, görselleştirme yetisi yüksektir, ayrıca hayal gücü de fazladır. Yani yaratıcı düşünceye ait olan bu etkinlikler beynin sağ yarım küresini ilgilendiren etkinliklerle yakından ilgilidir. Elbette “gerçek yaratıcılık, sol ve sağ beyinin belli bir uyum içerisinde çalışması sonucunda sonuç verir. (Alder, 2004: 44 Alder, 2000:101). Yaratıcı bireylerin metodik ve sistematik olmaya ihtiyaç duymadığı, karmaşanın onları rahatsız etmediği, birbiriyle ilişkisi olmayan olgular arasında bağlantı kurma becerilerinin yüksek olduğu düşünüldüğünde böyle bir ilişkinin ortaya çıkması garipsenebilir. Ancak yaratıcı fikirlerin sistematik ya da rastlantısal olarak ortaya çıkabileceği, gerçek yaratıcılığın beynin somut ve soyut işlem alanlarının uyumuyla çalışmasında ortaya çıktığı düşünüldüğünde içsel ve dışsal motivasyonun metodik ve sistematik düşünme becerisini arttırmasının yaratıcılığı da arttırabileceği söylenebilir.

Yaratıcılık 3 belirlenmiş dışsal motivasyon yaratıcılığı işaret eden “esneklik”, çalışkanlık, ısrarcılık gibi özelliklere işaret eden maddeler ile dışsal motivasyon arasında pozitif bir yönde ilişki bulunmuştur.

Yaratıcılık 5 başarıya yönelik içsel motivasyon ile “çevreye uyum gücü” arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmuştur. Bir şeyleri başarmaktan haz duyduğu için harekete geçen bireylerin çevresine ve arkadaşlarına uyumunun yüksek olması arasındaki ilişkinin pozitif olması yaratıcılık açısından düşündürücü bir konudur. Çünkü yaratıcı bireyleri en çok içsel motivasyon harekete geçirir. Bir şeyi başarmaktan duyduğu hazdan dolayı harekete geçen bireylerin, toplumsal normlar, engellemeler, kurallar, yönetmelikler, dışlanma korkusu vb. endişeleri taşımadığı bilinmektedir. Oysa uyum bunlarla çelişen bir durumdur.

Analizlerden yola çıkarak özetle şunları söylemek mümkündür. Motivasyon ve yaratıcılık arasında bir ilişkinin olduğu açıktır. Eğitimde, iş ortamında içsel ve dışsal motivasyon araçlarıyla desteklenmesi, bireylerin yaratıcı potansiyellerini açığa çıkararak, buldukları sistem içerisinde üretken olmalarına imkân verecektir ve günümüz dünyasında en çok ihtiyaç duyulan insan kaynağı budur.

“Varlığını yaratarak ifade eden bireylerin” yetişmesine ve gelişmesine olanak sağlamak bütün insanlığın muhtaç ve sorumlu olduğu bir durumdur. Çünkü ancak bu yolla kişiler rekabetin çetin olduğu küresel dünya düzeninde varlıklarını sağlıklı şekilde yürütebilirler. Bu nedenle anne-babalardan öğretmenlere, yöneticilerden akademisyenlere kadar “iş insan yetiştirmek ve yönetmek olan” herkesin bütün etkinliklerini bu minvalde düzenlemesi gereklidir. Bu çalışma bağlamında sunabileceğimiz önerileri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Bireylerin çok yönlü olarak yetiştirilmesine özen gösterilmelidir. Çünkü farklı disiplinlerin birlikteliği yaratıcılığı geliştirmektedir.

- Bireylerin hobi edinmesine imkân tanınmalıdır. Eğitim-iş ortamlarında oluşturulacak hobi alanları motivasyonu dolayısıyla yaratıcılığı da arttıracaktır.

- Öğrencilerin eğitim ortamlarında, çalışanların iş ortamlarında bilgilerini açığa çıkarmalarını sağlayacak sınıf ve insan kaynakları yönetimi uygulanmalıdır. Çünkü yaratıcı bireyler baskılanmaktan, itaatkâr olmaya zorlanmaktan hoşlanmazlar. Özgür oldukları, esnek davranıldığı zaman bireylerin baskı altında olduğu zamandan daha yaratıcı olduklarını ortaya koyan çalışmalar mevcuttur.

- Yaratıcı bireylerin zıtlıkları bir arada yaşayan bireyler olduğu unutulmadan onları “tutarsız” olarak değerlendirmeden önce “acaba yaratıcı mı?” diye sorgulamak gerekmektedir ki yaratıcılık “doğaldır, yani herkeste az ya da çok bulunur.” Kişilere düşen bunu desteklemek ve geliştirmektir.

- Esnek çalışma saatleri, esnek tutumlar, katılımcı yönetim anlayışı yaratıcı bireylerin özgür hissetmesine dolayısıyla bu potansiyellerin ortaya koymalarına olanak verecektir.

- İçsel motivasyonu arttıracak uygulamalar çalışanların alternatif çözüm yolları üretmelerine, işlerine odaklanmalarına yaratıcı bir çalışma ortaya koymalarına imkân sağlayacaktır. Kişileri talep ettikleri, rutinden uzak kompleks işlerde çalıştırmak, öğrencilerin ilgi ve yetenekleri doğrultusunda kompleks problemler çözmeye yönlendirmek başarılı olabileceğini düşündüğümüz uygulamalardır.

KAYNAKLAR

Akgündüz, Y., “Çalışanların Yaratıcılığına Motivasyon Araçlarının Etkisi: Kuşadası’ndaki Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 9, Sayı 20, 2013.

Alder, H., *Yaratıcı Zeka*, (Çev. M. Zaman, C. Avşar), Hayat Yayıncılık, İstanbul, 2004

Amabile, T.M., Barsade, S.G., Mueller, J.S., Staw, B.M., “Affect and Creativity at Work”, *Administrative Science Quarterly*, 2005, Vol:50, No.3, 367-403.

Amabile, T.M., Conti, R., Coon H., Lazenby J., and Herron M., “Assessing The Work Environment for Creativity”, *Academy of Management Journal*, cilt 39, sayı 5, 1996, s1154-1184

Amabile, Teresa M. “How to Kill Creativity”, *Harvard Business Review*, 1988, 76, 5.

- Amabile, Teresa M., "A Model of Creativity and Innovation in Organizations", Research in Organizational Behavior, Greenwich, cilt 10, 1988, 123-167
- Anderson, J.V., "Mind Mapping: A Tool for Creative Thinking", Business Horizons, January-February, s41-46 1993
- Andreasen, N. C., *Yaratıcı Beyin*, 5. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2013.
- Aslan, A. E., Aktan, E., Kamaraj, I., "Okul Öncesi Eğitiminin Yaratıcılık Yeteneği ve Yaratıcı Problem Çözme Becerisi Üzerine Etkisi", M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, sayı 9, s37-48, 1997.
- Aslan, A. E., "Kavram Boyutunda Yaratıcılık", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, Ankara, 2001, s16
- Besis, P. ve Jaqui, H., *Yaratıcılık nedir?* (çev. Süheyl Gürbaşkan), Reklam Yayınları, İstanbul, 1973
- Binbaşıoğlu, C., 1992, *Eğitim Psikolojisi*, Kadioğlu Matbaası, Ankara.
- Burleson, W., "Developing creativity, motivation, and self-actualization with learning systems", Int. J. Human-Computer Studies, 2005, 63, 436-451.
- Csikszentmihalyi, M., *Flow: the psychology of optimal experience*. NY: Harper Perennial, 1990.
- Çoban, S., *Yöneticilerin Yaratıcılık Düzeyleri İle Liderlik Tarzları Arasındaki İlişki*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1999
- Davashlıgil, Ü., "Üstün Olma Niteliğini Kazanma", *Eğitim ve Bilim Dergisi*, cilt 15 Sayı:82, Ankara, 1991.
- Eisenberger, R., & Rhoades, L., "Incremental effects of reward on creativity. *Journal of Personality and Social Psychology*", 81(4), 728-741, 2001.
- Erdoğan, İ., *Araştırma Dizaynı ve İstatistik Yöntemleri*, Emel Matbaası, Ankara, 1998
- Fisher, R. *Teaching Children to Think*, London, 1995
- Gülel, G., *Sınıf Öğretmeni Adaylarının Yaratıcılık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (Pamukkale Üniversitesi Örneği)*, (Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), 2006, s16.
- Helmstetter, S., *İçe Dönük Konuşmanın Gücü*, Sistem Yayıncılık, 1998.
- Heye, D., "Creativity and Innovation", Business Information Review, cilt 23, sayı 4, 2006, s.253
- Isbell, R.T, Raines, S.C, *Creativity and the Arts with Young Children*, Thomson/ Delmar Learning, Canada, 2003
- Karagüven, M. H., "Akademik Motivasyon Ölçeğinin Türkçeye Adaptasyonu", Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, Educational Sciences: Theory & Practice, Güz/Autumn 2012, s2599-2620.
- Kemple, K.M. and Nissenberg, S.A., "Nurturing creativity in early childhood education: Families are part of it.", *Early Childhood Education Journal*, 2006, cilt 28, sayı 1, s67-71.
- Kirişoğlu, O., *Sanatta Eğitim (Görmek, Anlamak, Yaratmak)*, Eğitim Kitabevi, Ankara, 1991.
- Kriton M.J Manual: Kirton adaptation- inventory. 3rd. ed Hatfield, UK: 1999
- MacGregor, C., *Yaratıcı bir çocuk yetiştirme : genç beyinler için cazip etkinlikler ve oyunlar*, 2. Baskı, Papirüs Yayınevi, İstanbul, 1997
- May, R., *Yaratma Cesareti*, İlk Basım, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Ömeroğlu, E., *Ana Okuluna Giden Beş Altı Yaşındaki Çocukların Sözel Yaratıcılıklarının Gelişmesine Dramanın Etkisi*, (Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1990.
- Özdamar, K., *Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi*, Eskişehir, 2. Baskı, Kaan Kitabevi, 1999.
- Petrowski, M J, *Creativity Research: Implications For Teaching, Learning And Thinking*, Reference Services Review(RSR), cilt 28, sayı 4, 2000, s304-312.

- Potur, A. A., Mimarlık Eğitimi Başlangıcında Bireyin İlgi - Yetenek - Yaratıcılık Düzeyi İle Tasarım Performansı Arasındaki İlişkiler, (Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi), 2007, s47
- Putwain, D.W., Kearsley, R., & Symes, W., *Do creativity self-beliefs predict literacy achievement and motivation? Learning and Individual Differences*, 22, 370–374, 2012.
- Rawlinson, G., *Yaratıcı Düşünce ve Beyin Fırtınası*, Rota Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- RIZA, E. T., *Yaratıcılığı Geliştirme Teknikleri*, İzmir, 1999.
- Rouquette, M. L., *Yaratıcılık*, İlk Basım, Dost Yayınevi, Ankara, 2007
- San, İ., Güteryüz H., *Yaratıcı Eğitim ve Çoklu Zeka Uygulamaları*, Alkım Yay., Ankara, 2004.
- Şimşek, Ş., Akgemici, T., Çelik, A., *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara: 1998, s.97
- Taylor C.W., *Creativity Progress and Potential*, New York, 1964.
- Torrance, E. P., *Revarding Creative Behavior: Experiments In Classroom Creativity*. Englewood Cliffs, NJ: PrenticeHall, 1965
- Üstündağ, T., *Yaratıcılığa Yolculuk*, PegemA Yayıncılık, Ankara, 2002.
- Wakefield, J. F., *Creative Thinking–Problem Solving Skill And The Arts Orientation*, Ablex Publishing Corporation Norwood, New Jersey, 1992
- Wong, S. C. & Ladkin, A., “*Exploring the relationship between employee creativity and job-related motivators in the Hong Kong hotel industry. International Journal of Hospitality Management*”, 27, 426–437, 2008.
- Yavuzer, H., *Yaratıcılık*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1989.
- Yıldırım, R., *Yaratıcılık ve Yenilik*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Yılmaz, A., İraz, R., “*Örgütsel Yaratıcılık Kültürü Bağlamında Çalışanların Yaratıcılık Yönetimine İlişkin Tutumlarının Değerlendirilmesi: Konya İli Devlet Ve Katılım Bankaları Örneği*”, *International Journal of Social Science*, cilt 6, sayı 5, 2013, s829-855.

BÖLÜNmüş TOPLUMLARDA ÇOĞUNLUK ESASINA DAYANAN SEÇİM SİSTEMİNİN ZORLUKLARI VE AZINLIKLARIN TEMSİLİ: ETİYOPYA ÖRNEĞİ¹

The Challenges of Majoritarian Electoral System in Divided Societies and Minority Representation: The Case of Ethiopia

Ender AKYOL*

Yasin Yimam MOHAMMED*

ÖZET

Demokratik siyasal sistemlerde seçimin önemli olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak demokratik siyasal sistemler için dünya genelinde en iyi olarak kabul edilebilecek bir seçim sistemi yoktur. Bu yüzden farklı ülkelerde birbirinden farklı seçim sistemleri kullanılmakta, kimileri özellikle Afrika ülkeleri, sadece kendi sömürgeci ülkelerindeki seçim sistemini benimsemişken kimileri de özenli bir kamusal tartışma sonucunda kendi seçim sistemlerini oluşturmuşlardır. Diğer Afrika ülkelerinden farklı olarak, Etiyopya bağımsız bir devlet olup, Hile-sellassie rejiminin (1930-1974) bazı göstermelik seçimlerinin dışında demokratik modern seçim türlerinin herhangi birinden tarihsel deneyim yaşamadan, 1994/5'te kabul edilen anayasa ile çoğunlukçu siyasal sistem ve özellikle çoğunluk esasına dayanan seçim sistemini kabul etmiştir. Bu çalışma bölünmüş toplumlarda özellikle Etiyopya üzerinde çoğunluk esasına dayanan seçim sisteminin zorluklarını değerlendirmekte ve temsil sorununu ele alarak, "Aktarılabılır Tek Oy" seçim sistemini Etiyopya için alternatif olabilecek bir seçim sistemi olarak önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Seçim Sistemi, Demokrasi, Bölünmüş Toplum, Çoğunluk Esasına Dayanan Seçim Sistemi, Nisbi Temsil Seçim Sistemi

ABSTRACT

It is undeniable fact that, election and electoral systems to be an important element in democratic political system. However, for democratic political systems there is no commonly accepted best types of electoral system that works best all over the world. As a result, different countries have employed variety of electoral system in which some, particularly African countries have simply adopted the electoral system from their colonial masters while others have choosen an electoral syetem through discussion and public debate wisely. Despite its independence from any colonial power uniquely from other African countries, and with the exception of some pretended elections of Hile sellassie regime(1930-1974), together with the introduction of 1994/5 constitution, Ethiopia with no hstorical experience of modern types of democratic election, has installed the simple plurality majoritarian electoral system. This study assessed the challenges of majoritarian electoral system in divided societies particularly to Ethiopia and the finding conclude by proposing the "alternative single transferable voting system" as means to handle the problem of representation.

Key Words: Electoral System, Democracy, Divided Society, Majoritarian Electoral System, Proportional Electoral System.

1. GİRİŞ

Modern devletler kimlik siyaseti temeline dayanan farklı gruplardan gelen derin talepler ile karşı karşıya kalmıştır. Farklı toplum kesimleri, demokratik bir siyasal sistem içerisinde taleplerini

¹Bu makale İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yrd. Doç.Dr. Ender Akyol danışmanlığında Yasin Yimam Mohammed tarafından sunulan yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

* Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yön. Böl., MALATYA, ender.akyol@inonu.edu.tr

* Uzm., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi mail: yimam8@gmail.com

güç paylaşımı mekanizması yoluyla ve özellikle buna uygun bir seçim sisteminin yanında, uygun kurumsal yapıyı tasarlayıp, uygulayarak siyasal süreçlere katılabilirler.

Çeşitli yönlerden derin biçimde bölünmüş toplumlarda seçim ve seçim sistemi ile ilgili konularda azınlıkların temsil edilmesinin yanı sıra, çatışma sonrası toplumlarda farklı gruplar arasında barış inşasını sağlamaya dönük geniş bir literatür bulunmaktadır (Lijphart, 2008, 1999; Norris, 2004; Reilly 2001; Kymlicka 1995, Klingemann ve Ian McAllister 2009). Diğer taraftan Lal-Larmour (1997: 22-24) bölünmüş toplumlarda siyasi uzlaşmayı teşvik etmek, etnik, dinsel, mezhepsel, kültürel gerginlikleri azaltmak için özel kurumların gerektiğini ve bu kurumların tutarlı, uyumlu olması gerektiğini belirtmektedir. Bu bağlamda bölünmüş toplumlarda farklı alt kültürler arasında siyasi mühendislik temelinde tatmin edici bir düzeyde siyasi ve toplumsal uyum sağlamak, çatışmaları azaltmak için en etkili düzenleme tiplerinden biri ortaklaşmacı demokrasi, bir diğeri ise seçim düzenlemeleridir (Dahl, 2001: 196).

Genel olarak demokratik toplumlarda seçimler, siyasal temsil için anahtar konuma sahiptir. İnsanlık tarihi boyunca seçimin, demokrasiye açılan en temel kapı olduğu söylene herhalde bu fazla abartılı olmayacaktır. Demokrasi için halkın kendini yönetecek kişileri kabul etmesi ya da reddetmesi gereklidir. Yalnızca demokratik toplumlarda değil, farklı toplum yapılarında da biçimsel düzeyde de olsa seçimlere büyük bir önem verildiği görülmektedir. Ancak her yerde ve her zaman uygulanabilecek ve beklenen sonuca ulaşılabilir konusunda kusursuz şekilde işleyen, en iyi seçim sisteminin hangisi olduğu yönünde tam anlamıyla bir uzlaşma bulunmamaktadır.

Parlamentolara ilişkin olarak Birch (2001: 98) temel tartışma konularını üç başlık altında sınıflandırmaktadır: Bunlardan ilki, *kimin temsil edilebileceği hakkındadır?* Bir diğeri *temsilciler nasıl seçilmelidir? Onlar seçilmiş mi ya da atanmış mı olmalıdır? Üyeleri seçilmiş olursa, bunlar nasıl seçilmelidir? İngiltere, ABD ve Kanada'da olduğu gibi basit çoğunluk ile mi olmalı? Ya da İngiltere hariç Avrupa Birliği'nin tüm üyeleri gibi, çeşitli nispi temsil sistemleri ile mi olmalı?* Ve üçüncü tartışma konusu ise *seçilmiş temsilcilerin nasıl davranması gerektiğidir*. Bu tartışma konuları arasında bu çalışmanın asıl olarak tartıştığı ve cevap aramaya çalıştığı ikinci tartışma sorusudur. Bölünmüş toplum vurgusu çerçevesinde özellikle Etiyopya bağlamında farklı bakış açılarından temsilciler nasıl seçilmektedir?

Etnik, dinsel, dilsel vb. yönlerden bölünmüş toplum yapılarına sahip devletlerde bazı örnek gelişmeler dışında, bu toplumlarda demokrasinin yaşama şansının zor olabileceği yönünde genel bir anlayış bulunmaktadır. Örneğin, Reilly (2001), derin bir biçimde etnik bölünmelere sahip toplumlarda demokrasinin doğal olarak zor olduğunu belirtmektedir. Seçimler böylesi toplumlarda, aşırı derecede etnik itirazları teşvik edebilir; sıfır toplamlı siyasal davranış, etnik çatışma ve dolayısıyla sık sık sınırlı da olsa var olan demokratik siyasal yaşamın bozulmasına yol açabilir. Fakat dikkatli ve özenli bir seçim kurumu tasarlamak seçim sisteminin ve dolayısıyla demokrasinin, tüm hastalıklar için her derde deva olan bir ilaca dönüşmesini de sağlayabilir. Örneğin Simonsen (2005: 309)'e göre, farklı biçimlerdeki oransal (nisbi temsil) ve çoğunlukçu esaslara dayanan seçim sistemleri arasındaki tercihler, seçmen tercihlerini siyasal kurumlara çevirme ve yansıtma bakımından muazzam bir farklılık yaratabilmektedir. Özellikle derin biçimde bölünmüş toplumlarda ve uzun yıllar çatışma yaşamış toplumlarda, çatışma sonrası için seçim sistemi tasarımı açısından, temilde etnik çeşitliliği gerçekleştirmek için azınlıkların temsilinin garanti edilmesi için kotalar, seçim barajı ve diğer farklı düzenleme modelleri bulunmaktadır. Örneğin Nijerya'da olduğu gibi etnik olarak tanımlanan partilerin yasaklanmasından, Kosova'da olduğu gibi kota sistemleri ile etnik azınlıkların temsil edilmesine kadar çeşitli mekanizmalar kullanılmaktadır.

Vestfalya Antlaşması (1648) ile modern ulus-devletlerin teritoryal egemenliğinin tanınması dikkat çeker. Bir anlamda Otuz Yıl Savaşlarından sonra imzalanan Vestfalya Antlaşması ile birlikte teritoryal düzeyde egemenlik kuran devletlerin meşruiyet kaynakları ulus haline gelmiştir. Böylece modern devlet anlayışı milliyetçilik ile birleşince her milletin kendi devletine sahip olma hakkı çerçevesinde ulus-devletin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Bunun yanı sıra, Birinci Dünya

Savaşın sona ermesi, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu gibi çok uluslu imparatorlukların çöküşü, yeni onlarca ulus devletin kurulmasına yol açmıştır. Bu dönemde her ulusun kendi kaderini kendisinin belirlemesi ilkesi (self determination) ve algısı uluslararası hukukta ve teamül uygulamalarında yaygın bir şekilde kabul edilmiştir. Ayrıca, Soğuk Savaşın bitışı ve çok etnikli devletlerin (Sovyetler Birliği ve Yugoslavya) çöküşü ile bu kavramın uygulanabilirliği daha fazla uluslararası ilgi odağı haline gelmiştir. 1990'lardan sonra devletler giderek daha fazla etnik grupların ayrılması, siyasi parçalanma ya da multi-etnik bir biçimde birarada varoluşu ve multi-etnik yönetim konusunda siyasi çözüm bulma çabası ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu yıllarda birçok akademisyen bu ikilemi çözebilmek için self determinasyon kavramını yeniden tanımlama girişimine katılmıştır. Yani 1970'lerden önce self determinasyon algısı, ayrılıkçı yaklaşım olarak yorumlanırken, son on yıllardaki anlayış ise halkların bulunduğu yerde devletin demokratik yönetişimine katılma hakkı olarak ele alınması yönünde evrilmiştir. Demokratik hakların yerine getirilmesi için ayrılma fikri (secession) ikincil mesele olarak görülmektedir. Bunda uluslararası sistemin parçalanmasını önleme çabası etkili olmuştur. Önceden var olan multi-etnik devletlerden, etnik olarak yeni homojen devletlerin kurulması, dünyada görüldüğü gibi uluslararası siyasal sistemin sorunlarının kaynakları olmaktadır (Sözen, 2004).

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVDE BÖLÜNÜŞ TOPLUM

Toplumsal homojenlik ve siyasal uzlaşma, istikrarlı ve elverişli demokrasi için güçlü bir ön koşuldur. Tersine, toplumsal bölünmeler, çoğul toplumlardaki siyasi farklılıklar, istikrarsızlık ve demokrasilerdeki kırılmalardan sorumlu olarak görülmektedir (Lijphart, 1999: 1). Preece (2008)'e göre, Soğuk Savaşın sona ermesinden bu yana, çoğul toplumlar için demokrasi düşüncesi ve uygulamasının yeniden düşünülmesine ve gerçekten de yeniden tanımlanmasına ihtiyaç olmuştur. Birçok akademisyen ve politikacı çoğunlukçuluktan daha çok toplumsal ve siyasal uyum için geniş kapsamlı bir uzlaşmacılığın gerekli olduğunu savunmuştur. Bununla birlikte özellikle küreselleşme çağında; aynı dili konuşan, aynı dine ibadet eden, benzer kültürü ve benzer ideolojiyi paylaşan yurttaşlardan oluşan bir ulus-devlet bulmak oldukça zor görünmektedir. Bu nedenle içinde bulunduğumuz bu çağda tüm bu farklılıkları içerebilecek siyasi kurumların tasarımını yapmak daha da zorunlu hale gelmiş durumdadır.

Dutter, (1990) bölünmüş toplum kavramını, etnik olarak çeşitli olup ve bu etnik çeşitliğin siyasal düzeyde toplumsal bölünme oluşturacak biçimde önemli olduğu toplum biçiminde ifade etmiştir. Ayrıca Harry Eckste, çoğulcu toplum olarak tanımlanan bölünmüş toplumu, çeşitli segmentlere ayrılmış toplum olarak tanımlamıştır (aktaran Lijphart,1999: 3). Bu bağlamda dini, ideolojik, dilsel, bölgesel, kültürel, ırksal ya da etnik biçimde çeşitli segmentleri ifade etmiştir. Benzer bir şekilde, Nicolaysen, (2008: 12)'e göre bölünmüşlük düzeyleri bakımından daha az bölünmüş toplumlardaki farklılıklar genellikle politik çıkarlar ve ideolojilere dayalıdır. Bir kişinin veya grubun siyasi çıkarları kolayca değişebilir, ama derinden bölünmüş, çoğulcu bir toplumda, fark sadece siyasi tercihler ve ideolojiye dayalı değildir, aynı zamanda insanların kültürel, dini ve etnik özelliklerine dayanmakta ve böyle olunca bir kişi veya grubun özellikleri de en azından kısa vadede değişmesi mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla toplumdaki etnik, dinsel, mezhepsel ve dilsel farklılıklar bölünmüşlük düzeyini artırmaktadır.

3. ETİYOPYA SİYASAL TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Tarihsel olarak Etiyopya, hem Afrika'da hem de dünyada en eski ve bağımsız ülkelerden biri olarak kabul edilmektedir. Etiyopya, tarih boyunca 1935-1941 arası dönemdeki İtalyan işgali dışında eski çağlardan beri bağımsız kalabilmeyi başarmıştır. Etiyopya siyasal hayatının büyük kısmında, her ne kadar Fetha Negest (law of kings), 13.yüzyıl, Kebra Negast (Glory of kings) gibi 14. yüzyılda yazılmış olan ve yöneticiler için birer rehber olma niteliğinden öte bir anlamı olmayan bu tür anayasal belgeler olsa da Etiyopya'nın modern anlamdaki ilk anayasası 1931 yılında yazılmıştır. Dolayısıyla anayasal bir yönetim de bu tarihte başlamıştır. Bununla birlikte II. Dünya Savaşı sonuna kadar Etiyopya'da halkın kendi temsilcilerini seçme hakkı tanınmamıştır. Tarih boyunca Etiyopya'yı yöneten yönetici sınıf ile Ortodoks Kilisesi'nin iç içe geçmiş olması

beraberinde, demokrasinin gelişmesi önünde önemli bir engel oluşturmuştur. Ayrıca bu siyasal sistemin gayri-Hıristiyanları ve geleneksel Etiyopyalı köylüleri dışlaması, sıradan Etiyopya'luların tüm gayret ve girişimlerine rağmen siyasal ve ekonomik gelişme doğrudan etkilenmiş ve gelişmenin düşük düzeyde kalmasına sebep olmuştur. Aynı şekilde, küçük ya da büyük oranla da olsa farklı birçok dinsel ve etnik grubun varlığına rağmen, Etiyopya'nın siyasal yapısı bu farklılıkları birarada barış içerisinde tutacak biçimde düzenlenmemiştir. Bunun yerine devlet, din, dil ve kültür bakımından yönetici sınıfın benimsemiş olduğundan farklı olan grupları ve kesimleri dışlamaya, ezmeye ve baskı altına almaya çalışan politikalar izlemiştir. Yönetici sınıf, toplumun tüm kesimlerine aynı dil, kültür ve din konusunda tekipleştirici politikalar izlemiştir.

Etiyopya tarihinde ilk kez, 1957 yılında, Etiyopya halkına kendi temsilcilerini seçme hakkı verilmiştir. Bunu takiben, İmparator Haile Selassie döneminde 1961, 1965, 1969 ve 1973 yıllarında seçimler yapılmıştır. Fakat bu dönemde yapılan seçimlerde hiçbir siyasi partinin kurulmasına izin verilmediği için seçimlere hiçbir siyasi parti katılmamıştır. Bu dönemde, adayların siyasal sistemi benimseyenler arasından ve iktidar eliti tarafından seçildiği, ayrıca kendi aralarında kişisel gerekçelerle yarışmaya tabi tutulduğu bir işleyiş düzeninde seçimler yapılmıştır (Poluha, 2002: 62). Etiyopya'da 1974 yılında Monarşinin yıkıldığı döneme kadar seçimler, her dört yılda bir, beş kez yapılmıştır. Fakat 1974 yılındaki Devrimden² sonra, başlangıçta demokrasi arayışı içinde popüler devrimi destekleyen askeri cunta, halkın halk tarafından yönetimi anlamına gelecek daha iyi bir Etiyopya oluşturmak için söz vermişti. Böylece askeri cunta, hızlı bir şekilde eski parlamentoyu dağıtmış ve Ekim 1974 yılında mevcut parlamentoyu, içerisinde sivillerin olmadığı yeni bir parlamento ile değiştirmiştir. Ordunun ve bürokrasinin çeşitli kesimlerinden oluşan bu parlamento, monarşi dönemindeki parlamento ile karşılaştırıldığında temsil, demokratiklik bağlamında öncekinden hiçbir şekilde daha iyi bir yapı ortaya çıkaramamıştır. Parlamento, 1987 yılına kadar ülkenin en yüksek yönetim organı olarak kalmasına rağmen, Etiyopya'nın demokratikleşmesine ciddi bir katkısı olmamıştır. Örneğin bu dönemde Etiyopya halkının kendi valilerinin seçiminde dahi hiçbir rolü olmamıştır. Haile Selassie rejimi devrildikten sonra, Etiyopya Demokratik Halk Cumhuriyeti (People's Democratic Republic of Ethiopia (PDRE)) Derg³ rejimi tarafından hiçbir anayasa olmadan on üç yıl boyunca yönetilmiştir. Derg rejimi, ancak 1987 yılında yeni bir anayasa hazırlayarak yürürlüğe koymuştur. Bu anayasanın çıkarılmasıyla beraber, beş yıllık bir seçim dönemi için ve 835 üyeden oluşan, Bherawi Shengo (ulusal meclis) adında bir parlamento kurulmuştur. Etiyopya Demokratik Halk Cumhuriyeti (People's Democratic Republic of Ethiopia (PDRE)) 1987 yılında adını değiştirerek Etiyopya İşçi Partisi adını almıştır. Ayrıca Etiyopya İşçi Partisi'nden başka hiçbir siyasi partinin kurulmasına ve seçimlere katılmasına da izin verilmemiştir (Etiyopya Ulusal Seçim Kurulu, 2010: 4-7).

1987 Anayasası'nın 2.maddesi Etiyopya'daki milliyetlere gerçek anlamda haklarını tanımıştır. Şöyle ki 2.maddenin 1. fıkrasına göre, Etiyopya Demokratik Halk Cumhuriyeti, tüm milliyetleri eşit olarak yaşatabilecek bir üniter devlettir. Aynı maddenin ikinci fıkrası da Etiyopya Demokratik Halk Cumhuriyeti'ni, Etiyopya'daki tüm milletler arasındaki eşitliği sağlamayı, şövenizme ve dar milliyetçiliğe karşı mücadele etmeyi ve tüm uluslar işçi ya da emekçi halkın birliğini sağlama sorumlu kılmıştır Aynı maddenin üçüncü fıkrası ise şu şekildedir: Etiyopya Demokratik Halk Cumhuriyeti, milliyetlerin ortak ilerlemesini sağlamak, kalkınmamış, geri kalmış yerleri özel olarak dikkate alarak, giderek ekonomik gelişmeyi sağlayarak, eşitsizliği ortadan kaldırmayı amaçlar. Dördüncü fıkrası ise Etiyopya Demokratik Halk Cumhuriyeti, milliyetlerin bölgesel özerkliğinin gerçekleştirilmesini sağlarken, beşinci fıkrası da Etiyopya Demokratik Halk Cumhuriyeti milletlerarası eşitliği, dillerinin geliştirilmesini ve saygınlık kazanmasını sağlamayı hedefler şeklinde tasarlanmıştır. Fakat Anayasadaki bu ifadelerin tek başına varlığı siyasi olarak ya

²1974 yılındaki Etiyopya'da görülen siyasal değişiklik, hem darbe hem de devrim olarak algılanmaktadır. Örneğin Poluha (2002: 63)'e göre 1974 Etiyopya'daki darbe ordu tarafından yönetilmiş ve sivil halklar tarafından desteklenmiştir. Ayrıca Etiyopya'daki feodal kesimlerin mülkiyet ve iktidar ilişkilerini sonlandırmasını amaçlamıştır. Bu yönüyle bakıldığında bu girişim geleneksel feodal mülkiyet ilişkilerini sonlandırmış ve toprak reformu yapmıştır.

³ Derg kelimesi Etiyopya dilinde komite, İngilizce committee karşılığı olarak kullanılmıştır.

da insan hakları için bir garanti oluşturmamıştır ve bu dönemde Etiyopya bir çeşit diktatörlük rejimi altında yaşamak zorunda kalmıştır.

1990'lı yıllar Etiyopya siyasi tarihinde yeni bir değişim dönemi başladığı yıllar olarak görülebilir. Bu dönemde dilin temel bir düzenleyici ilke olduğu federalizm benimsenmiş ve yeni bir yaklaşımla Etiyopya'yı yeniden şekillendirmiştir. 1991'de iktidara gelen Etiyopya Devrimci Demokratik Halk Cephesi (EPRDF) ile birlikte merkezi yapı sona ermiş ve federal yapı kurulmuştur. Örneğin, 1994 Etiyopya Federal Demokratik Cumhuriyeti (FDRE), Anayasası'nın 46. Maddesine göre, "Devletler (eyaletler), halkların yerleşim şekilleri, dil, kimlik ve rıza esasına göre sınırlanmış olacaktır". Bu ifadenin bir sonucu olarak, 1991 sonrası dönemdeki siyasal ve idari yapı, önceki yapıdan tamamen farklı olmuştur. Dolayısıyla birleşik ve merkezileşmiş bir devlet sistemine sahip olan Etiyopya yerine, etnik temelli olan bölgesel devletler oluşturularak iktidarın paylaşıldığı yeni bir sistem kurulmuştur. 1991 sonrasında ülke dokuz etnik temelli bölgeye ve iki öz-yönetim (self-government) bölgesine göre yeniden yapılandırılmıştır. Bu misyonu gerçekleştirmek için, (EPRDF) dilin ana düzenleyici ilke olduğu etnik federalizm doktrinini, çatışma durumundan çıkış yolu olarak kabul etmiş ve bunu halka benimsetmiştir. Etnik federalizm, hem 1991 yılının geçiş tüzüğünde hem de 1994/5 Etiyopya anayasasında yer almıştır. Etiyopya Anayasası'nın 47. maddesinin 1.fıkrasında, Etiyopya Federal Demokratik Cumhuriyeti'nin üye devletleri olarak şu şekilde sıralanmıştır:1) Tigray Devleti, 2) Afar Devleti, 3) Amhara Devleti, 4) Oromia Devleti, 5) Somalia Devleti, 6) Benshangul/Gumuz Devleti, 7) Güney Milletleri, Milliyetleri ve Halk Devleti, 8) Gambela Halk Devleti, 9) Harari Halk Devleti ayrıca Addis Ababa ve Dire Dawa iki öz-yönetim olarak kabul edilmiştir. Böylece Etiyopya siyasi ve idari yönden yeniden şekillendirilmiştir.

Tablo 1. Etiyopya'da Siyasal ve Anayasal Gelişmeler

Yıl	Siyasal Rejim	Durum	Yürürlükte Olduğu Dönem	Madde Sayısı
1931	İmparatorluk HaileSELLASSIE I	İlk Etiyopya Anayasası	1931-1955	55
1955	İmparatorluk HaileSELLASSIE I	1931 Anayasası gözden geçirildi 1974 Eylül'e kadar İmparatorluk	1955-1974	131
1974-1987	Derg Rejimi (Askeri Cunta) 1974-1991	1974-1987 yılları arasında herhangi bir Anayasa yürürlükte değildir.		
		Etiyopya Halkların Demokratik Cumhuriyeti (PDRE) Anayasası	1987-1991	119
1991	EPRDF Rejimi	Geçici Tüzük	1991-1995	20
1994/5	EDRDF Rejimi	Etiyopya Federal Demokratik Cumhuriyeti Anayasası	1995-Present	106

4. ETİYOPYA SEÇİM SİSTEMİNİN TEORİK ANALİZİ: BASİT ÇOĞUNLUK SEÇİM SİSTEMİ VE TEMSİL ETME KAPASİTESİ

Çoğunluk esasına dayanan seçim sisteminin ne ölçüde temsil kapasitesine sahip olduğunu tesbit etmek için, kimi çok etnikli devletleri örnek alarak farklı boyutlarda nisbi ve çoğunluk esasına dayanan seçim sistemi arasında bazı karşılaştırmalar yapmak faydalı olacaktır. Bu çerçevede hem çoğunluk esasına dayanan hem de nisbi seçim sistemlerinin güçlü ya da zayıf yanlarının incelenmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada Etiyopya örneğinde kalıcı barış sağlamak, etnik nefreti önlemek, azınlıkların temsil edilmesini sağlamak ve demokratikleşme sürecini hızlandırmak bakımından basit çoğunluk seçim sistemi ve nispi seçim sistemi karşılatırmalı olarak incelemiştir. Çok-etnikli uluslar bağlamında çok partili sistem, seçimler sonucunda temsil kapasitesinin en yüksek seviyeye çıkarılması veya etnik çatışmanın azaltılması, demokratikleşme süreci açısından Etiyopya bağlamında bazı benzer durumdaki çok etnikli devletlerin (Lübnan, İsrail, Papua Yeni Gine ve diğer ülkeler) tecrübelerine dayanarak test edilmeye çalışılmıştır. Bu araştırmanın soruları Pitkin,(1967) ve Lijphart (2008)'in çalışmalarına dayanarak test edilmiştir. Özellikle Pitkin

(1967)'in, hem betimsel (descriptive) hem de sembolik (symbolic) temsil örnekleri, temel alınarak bu çalışmada test edilmiştir.

Wolff, (2006: 4)'a göre yeni bir seçim sisteminin benimsenmesi farklı toplumsal grupları dışlaması ya da yeterince temsil edememesi gibi durumlarda son derece tehlikeli sonuçlar meydana getirebilir. Bu durumda, çeşitli toplumsal gruplar aktif olarak seçimlere katılıp, seçimleri ve sonuçlarını meşru kabul etmeyip ve bunun yerine siyasi hedeflerine ulaşmak için şiddet kullanmaya yönelebilirler. Diğer taraftan özellikle güç paylaşımı yaklaşımını savunanların düşüncesini kabul edecek olursak seçimler, çok etnikli toplumlarda hem çatışma potansiyelini katalizör olarak, hem de çatışmayı yönetmek için ya da önlemek için ve nihai demokratik çözüm için oldukça etkili bir rol oynayabilirler. Bu genel çerçeveden bakıldığında, seçim sistemleri, en azından belli başlı tüm grupları dahil etmeyi hedefleyerek tasarlanmış olmalıdır. Rastgele bir şekilde, tesadüfen veya başka ülkelerden kopya edilerek seçim sisteminin belirlenmesi yerine, mevcut tüm alternatifleri araştırarak ve toplumsal yapının tüm dinamiklerini gözetererek buna uygun seçim sistemlerinin tasarlanması daha iyi bir seçenek olacaktır. Birçok araştırmacı, iç savaş yaşamış ve bu savaşın siyasi ve toplumsal yapıyı ağır bir şekilde tahrip ettiği ülkelerde kalıcı barışı sağlamak ya da en azından geçici çözüm bulmak arayışıyla, toplumun tüm kesimleri arasında yeniden bir toplumsal uzlaşma sağlamak ve demokrasiyi inşa etmek için, elzem olan seçim sistemlerinin tasarımı alanında çaba harcamıştır. Örneğin, Lijphart, (2008: 78), bölünmüş toplumlar için, kapsayıcı bir seçim sistemi ile temsilcilerin seçilmesini sağlamanın önemli olduğunu, bunu yapmak için de “nisbi temsil sisteminin” son derece doğru bir tercih olduğunu göstermiştir. Lijphart, öncelikle nisbi temsil seçim sistemini, ayrıca halkın kolaylıkla anlayabileceği seçim sistemini, özellikle yeni demokrasiye geçen ülkeler için en uygun olabilecek seçim sistemi olarak tercih edilmesini tavsiye etmiştir. Bu nedenle seçmen ve temsilciler arasındaki mesafeyi kapatmak için mümkün oluncaya kadar oransal, çok fazla üyeli olmayan seçim bölgeleri tasarlamak gereklidir. Ayrıca, “Liste usulü nisbi temsil sistemleri”nin hem siyasi parti oluşumu için hem de oluşan siyasi partilerin güçlü olmasını sağlayabilmesi bakımından en yüksek kapasiteye sahip olduğunu vurgulamıştır.

Seçim sistemi tercihi bakımından Etiyopya'nın durumuna bakıldığında, Etiyopya'da mevcut seçim sistemlerinin olumlu ve olumsuz sonuçları yeterince değerlendirilmeden rastgele bir şekilde seçim sisteminin oluşturulduğu gözlenmektedir. Örneğin, 1994/5 Etiyopya Federal Demokratik Cumhuriyeti Anayasasının 56.maddesinde, “parlamentoda en çok sandalyeyi kazanan siyasi parti ya da koalisyon kuran partiler hükümeti kuracaktır” ifadesi yer almaktadır. Benzer şekilde, Haille Sellassie döneminde demokratik olmayan seçimler dışında, 1994/5 anayasasının 1. ve 2. maddelerinde, tarihsel olarak hiçbir modern seçim sistemi tecrübesi olmadan basit çoğunluk seçim sisteminin öngörülmesi olduğu dikkat çekmektedir. Anayasanın 54. Maddesinin 1. fıkrası, “Milletvekilleri beş yıllık bir dönem için genel oy hakkı temelinde ve gizli oylamayla yapılan doğrudan, serbest ve adil seçimler yoluyla halk tarafından seçilirler”. Yine, aynı maddenin 2. fıkrası ise “milletvekilleri her seçim bölgesinde⁴ adaylardan oyların çoğunluğunu elde edenler arasından seçilir” ifadesine yer vermektedir. Bununla birlikte, Etiyopya Seçim Kanunu⁵'nin 25.maddesi seçim sistemini, şöyle ifade etmiştir: Etiyopya'nın seçim sisteminde bir seçim bölgesinde yarışan adaylar arasından oyların çoğunu kazanan adaylar seçimi kazanmış kabul edilirler. Ayrıca 27.maddeye göre bu esas aynı zamanda genel seçimler, yerel seçimler, ara seçimler, halk oylaması, erken seçimlerde⁶ de, geçerlidir. Bu maddelerden anlaşıldığı gibi

⁴2015 yılında yapılan genel seçimlerde, Etiyopya Ulusal Seçim Kuruluna göre, seçimde Etiyopya'nın genelinde toplam olarak 547 seçim bölgesi (constituencies) ve yaklaşık 43.500 sandık (polling stations) bulunmaktadır.

⁵ 2007 tarih ve 532 sayılı Seçim Kanunu.

⁶ Genel seçim (General elections), ilgili kanunlar uyarınca yapılan mecliste Halk Temsilcileri ve Bölge Devlet Konseylerini için yapılan seçimdir. Yerel Seçimler, ilgili kanunlara göre yapılan Bölgesel (zonal), Woreda, Şehir, Belediye ve Kebele konseyleri için yapılan seçimdir. Ara Seçimler (By-elections) görevleri sona ermiş olan temsilcilerin ya da başka bir nedenden dolayı temsilcilerin geri çağırılmasıyla boşalan sandalyelerin tamamlanması amacıyla yapılan seçimdir. Yeniden Seçimler (Reelection) ise adayların eşit oy alması durumunda ya da hangisinin kazandığını belirlemenin imkânsız olduğu durumda yapılan seçimdir. Halk Oylaması (Referendum) bazı genel konularda halkın

Etiyopya’da benimsenen seçim sistemi, kazananın her şeyi kazandığı, çoğunluk esasına dayanan bir seçim sistemidir. Bu bağlamda iç savaş (1974-91) sonrası dönemde Etiyopya’daki seçim sistemi, azınlık gruplarını özellikle siyasi azınlıkları temsil etme konusunda yeterince başarılı olamamıştır.

Diğer taraftan, Etiyopya’da uygulanmakta olan basit çoğunluk seçim sistemi, yine de ideolojik olarak ya da coğrafi yerleşim açısından azınlık gruplarının betimsel (descriptive) temsil ilkesine de aykırıdır. Örneğin, Pitkin, (1967: 60-65)’in ifade ettiği gibi, betimsel temsil, oransal (nisbi temsil) seçim sistemi ile oldukça bağlantılıydı; betimsel (descriptive) temsil düşüncesini savunanlar, toplumun her kesiminin kendi benzerlikleri tarafından temsil edilmesi gerektiğini iddia etmektedirler. Bu düşünceye göre, kopya (temsilci) ile orijinal (halk) olan birbiriyle benzer olmalı, ya da başka bir deyişle temsilcilerin benzerlerini hiçbir çekince olmadan temsil etmesi savunulur. Fakat basit çoğunluk seçim sistemi, etnik ya da dini olarak toplumdaki egemen olan kesim ya da büyük grupların yanında yer almaktadır. Bu sistem, diğer mekanizmalar örneğin ABD’de kullanılmış olan “gerrymandering” (bir siyasi partinin çıkarlarına uygun düşecek şekilde ayarlamak (seçim bölgesini çizme) yoluyla düzeltilmezse, azınlıkların temsil sorunu ve oyların sandalyelere adil bir şekilde dönüştürülmesi sorununa çözüm bulmak için her zaman başarısız olmak durumundadır. Bu sebeple seçimlerde sürekli olarak bir egemen gruptaki partilerin seçilmesi etnik antagonizmi yaratabilir ve seçimler her derde deva olmaktan çok, çatışma kaynağı olabilir. Bu da son iki buçuk asır boyunca Etiyopya’nın siyasal hayatının bir parçası haline gelmiş durumdadır.

Bunu takiben, “nisbi temsil” seçim sisteminin benimsenmesini, derinden bölünmüş toplumlarda bazı yönlerden pratik bir çözüm olarak önerenler vardır (Lijphart, 2008; Norris, 2004). Etkili siyasi partilere sandalye paylaşımı durumundan, seçmen katılımı, çatışmaların azaltılması ya da barış inşası süreci gibi kriterler, seçim sistemi tercihinde önemli rol oynamaktadır. Bir seçimde partilerin almış oldukları oy oranları ile sandalyelerin dağılımı arasındaki orantısızlık derecesini ölçmek üzere “Gallagher Endeksi” olarak bilinen endeks oluşturulmuştur. Nitekim çoğunlukçu sistemlerde nisbi sistemlere göre endeks değerleri oldukça yüksek düzeylerde seyretmiştir. Diğer taraftan seçim sisteminin çoğunlukçu veya nispi temelde oluşturulması parti sistemini de doğrudan etkilemektedir. Çoğunlukçu sistemlerde parlamentoda temsil edilen parti sayısı daha az gerçekleşmekte, böylece sistemdeki parti sayısını ve temsili azaltıcı bir etki yapmaktadır. Örneğin, Duverger, (1959: 217), “basit çoğunlukçu tek oy sisteminin, iki partili sisteme dayanmakta, iki turlu oy ve nisbi temsil seçim sisteminin ise çok partili sisteme dönüşme eğiliminde olduğunu savunmuştur. Fakat bu görüşün aksine, bazı faktörlerden dolayı küçük partiler, çoğunlukçu ve nisbi seçim sistemlerinden hem olumlu hem de olumsuz biçimde etkilenebilirler. Aynı zamanda parlamentoda sandalye sahibi olabilirler. Duverger’in tesbitlerine ek olarak Norris, (2004: 82), de siyasal parti seçmenlerinin coğrafi dağılımı, oylama eşikleri, nisbi sistemlerde seçim bölgelerinin büyüklüğü, küçük partileri dışlamak ve dahil etmek için kullanılan partizan uygulamaların yanı sıra örneğin, “gerrymandering” gibi seçim bölgesini bir siyasi partinin çıkarlarına uygun düşecek şekilde ayarlamak aynı zamanda, toplumda büyük toplumsal bölünme türlerinin varlığı, seçimleri ve seçim sistemini etkileyen faktörler olarak kabul etmektedir. Basit çoğunlukçu seçim sisteminde destekçiler coğrafi olarak toplanmış olursa azınlıkların oy ve sandalye kazanması mümkün olabilmektedir. Bununla birlikte nisbi sistemlerde azınlık kesimlerin veya küçük partilerin sandalye kazanması mümkün olmayabilir. Seçim bölgelerinin küçük olması durumunda ve oylama eşiklerinin (seçim barajı) yüksek olması durumunda ise yine küçük partilerin sandalye kazanması garanti olmayacaktır. Fakat tüm yönleriyle bakıldığında nisbi seçim sistemi, basit çoğunluk seçim sistemine göre daha tercih edilebilir bir sistemdir.

Çok etnikli toplumlarda yönetilebilirlik ve temsilde adalet konusunda her zaman çelişkili varsayımlar bulunmaktadır. Kültürel, dinsel ve dilsel olarak bölünmüş toplumlar, nisbi temsile dayanan seçim sistemi ile temsili artırmaya ve temsilde adaleti sağlamaya çalışırken, çoğunluğu

---

tümü tarafından yapılan seçimdir. Ayrıca bakınız: (2/5-9),The Amended Electoral Law of Ethiopia Proclamation, Addis Ababa, 25th June, 2007, and Proclamation No. 532/2007).

elinde bulunduran ve iktidardaki hükümet ise uzun süre iktidarda kalma isteğiyle ya da mevcut seçim sisteminden faydalandığı için çoğunluk esasına dayanan seçim sistemini benimseme ya da devam ettirme yönünde mücadele edebilir. Bu gerçek nedeniyle, çoğunluk esasına dayanan seçim sistemi taraftarları, etkili bir hükümetten yana tutum takinabilirler. Aslında çoğunluk esasına dayanan seçim sistemi, tüm kesimleri temsil etmekten çok; güçlü ve karar alma kapasitesi yüksek bir hükümetin kurulmasını öncelikli görür. Daha da özelleştirmek gerekirse, basit çoğunluk seçim sistemi içerisinde “tek üyeli seçim bölgeleri” ve “tek ya da çok üye çoğunluk seçim bölgesinde” elde edilen parlamento çoğunluğuyla yönetim kapasitesi güçlü olan bir hükümet çıkma olasılığı daha da yüksektir. Ayrıca parlamento çoğunluğunu elinde bulunduran siyasi parti, küçük partilerle müzakerelere gerek kalmadan kendi politikalarını tavizsiz bir biçimde uygulama konusunda son derece ısrarcı olabilir. Sonuç olarak küçük partilerin adil bir şekilde temsil edilmesi, çoğunluk esasına dayanan seçim sistemlerine nazaran nisbi temsil seçim sistemlerinde mümkün olabilmektedir. Çünkü basit çoğunluk seçim sisteminde bir seçim bölgesi içinde tek bir sandalye için yarışan adaylardan oyların en çoğunu elde eden kazanmış olacaktır. Bu nedenle bu sistem, küçük partileri güçlendirmek yerine onları cezalandırıcı, “winner-takes-all” diye özetlenebilecek kazananın her şeyi kazandığı, kaybedenin ise tamamen yenildiği bir potansiyeli bünyesinde barındırmaktadır. Dolayısıyla çoğunluk esasına dayanan seçim sistemlerinin, nisbi sistemlere göre parti sistemini, partilerin sayısını, azaltıcı yönde bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, Lindberg (2005: 49-50) çoğunluk esasına dayanan seçim sisteminin, büyük olasılıkla sadece mecliste sandalye kazanan partilerin sayısını değil, aynı zamanda parlamentoya girmek (political office) için yarışan parti sayısını azaltabilecek risk taşıdığını belirtmiştir. {...} Bununla birlikte basit çoğunluk seçim sistemi kendi başına seçimi kazanma şansını düşük hisseden siyasi partilerin mevcut partilerle işbirliği yaparak blok oluşturması veya birlik kurma olasılığını artırabilir.

Seçimler ve seçim sistemleri ile ilgili seçmen katılımı konusuna esaslı olarak bakıldığında, bazı seçim sistemlerinin diğerlerinden daha düşük düzeyde bir seçmen katılımına neden olduğu dikkat çekmektedir. Bu durumda, Dahl’ın, belirttiği gibi, seçmenlerin seçimlere düşük düzeyde katılımı, demokrasiye ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Seçmenler mevcut siyasi yapıyı değiştiremeyecekleri yönündeki algılarından dolayı seçimlere katılmama yönünde davranışlar geliştirebilirler. Bu da demokratik siyasi yaşamı olumsuz bir biçimde etkilemektedir (Dahl’dan aktaran Rosma, 2007: 612). Bu açıdan bakıldığında genel olarak nisbi temsil sistemleri daha yüksek düzeyde bir katılım oranına ulaşabilmektedirler. Basit çoğunluk sistemlerinde ise, ulusal düzeyde tek bir partinin seçimleri kazanacağı kesin olmadığı durumda ve siyasi partilerin seçim sonuçlarının birbirine yakın düzeyde gerçekleşmesi beklentisi söz konusu ise seçmen katılımının daha yüksek bir düzeyde olması beklenebilir. Benzer şekilde, Lindberg, (2005: 47-60)’e göre, basit çoğunluğa dayanan seçim sistemi, çevre (periphery) seçmenleri dışlayıcı bir mantık ile oluşturulduğundan ortalama seçmenlerin katılımının düşük olmasına yol açabilir. Yeni demokrasilerde seçimleri kazanma şansı düşük olan küçük partilerin siyasi sisteme yabancılaşmasına ve siyasi sistemin dışına çıkarak sistemin meşruiyetinin sorgulanmasına yol açabilir. Fakat, çok kutuplu rekabet ve daha düşük etkin eşik, özellikle nisbi sistemlerde hem seçmenler hem de marjinal partiler tarafından yüksek katılımcı olabilir. Bununla birlikte Etiyopya çok etnikli bir ülke olmakla birlikte 1991 yılından bu yana tasarlanan ve uygulanmakta olan seçim sistemi Lijphart, (2008), tarafından önerilen özellikle bölünmüş toplumlarda etnik çatışmayı önlemeyi tavsiye eden ortaklıkçı (consociational) demokrasi modelinin temel özelliği olan din, mezhep arasındaki siyasi gücün paylaşılması düşüncesine dayanan 1943’ten beri Lübnan’da uygulanan confessionalism (dinsel paylaşım sistemi) olarak adlandırılan güç paylaşımı modeline de aykırı görünmektedir.

Ishiyama, (2009: 43) Etiyopya örneğinde, etnik olarak bölünmüş ülkelerde siyasi bir çözüm olarak alternatif oy sisteminin kullanımını önermiştir. Ishiyama, (2007: 10) Etiyopya üzerine yaptığı çalışmada, Etiyopya’da kullanılan seçim sistemi ile (Tek üye bölge veya blok çoğunluk sistemi) muhalefet partilerinin iyi performans gösterdikleri sonucuna ulaşmıştır. Basit çoğunluk sistemlerinde bir siyasi partinin seçmenleri belli bir coğrafyada yoğunlaşmış ise o seçim

bölgesinde o parti seçimde sandalye kazanabilir. Fakat o siyasi partinin seçmenleri coğrafi olarak dağınık olursa bir seçimde kaybetme riski yüksek olacaktır. Sonuç olarak, dar bölge çoğunluk sistemi, etnik şiddet ile tanınan yeni demokrasiler için, özellikle çatışma yönetimi bakımından oldukça zayıf kalan bir seçenektir. Çok partili siyasal hayata olumsuz etkileri de oldukça yüksektir. Düşük seçmen katılımı, önemli grupları temsil etme kapasitesini düşürür. Gerekli olan şey, ülkelerin belirli bir seçim sisteminin benimsenmesinden ve uygulanmasından önce o ülkenin durumunu yeniden incelemek gerekliliğidir. Aynı şekilde, Etiyopya seçim sisteminin avantaj ve dezavantajları da iyice değerlendirilmeli ve yeni, kapsayıcı bir seçim sistemi tasarlanmalıdır.

4.1. Etiyopya Federal Demokratik Cumhuriyeti'nde Azınlık Hakları ve Nisbi Seçim Sistemi

Bu çalışmada, terimin başka bir anlamı verilmemiş ise azınlık terimi, sadece sayısal olarak az olan grupları değil; aynı zamanda etnik, dini, ideolojik bakımdan dışlanmış ve siyasette eşit olarak temsil edilmekten yabancılaşmış olan kesimleri ve grupları da içermektedir. Herşeyden önce, Derg rejiminin 1991 yılında devrilmesinden sonra, Etiyopya'da bulunan seksenikiden fazla etnik grup, etnik temelde yeniden yapılandırılarak ve böylece uzun yıllardan beri varolduğu yönünde bir algı olan etnik gruplar arasındaki tarihsel eşitsizliğin giderilmesi amaçlanmıştır. Fakat 1994 yılındaki Etiyopya Federal Demokratik Cumhuriyeti Anayasasında yer alan etnik temelli federalizm düzenlemesi Etiyopya için bir çözüm olmaktan çok daha büyük zorluklar oluşturmuştur. Örneğin her etnik grup, çoğunlukta olduğu bölgede, bulunduğu bölgenin kendisine ait olduğunu iddia ederek, o bölge içinde yaşayan azınlıkları dışlayıcı ve onların sistemden zarar görmesine yol açmıştır. Azınlıkların dışlanması aynı zamanda 1994 Etiyopya anayasasının 54.maddesinde basit çoğunluk seçim sisteminin benimsenmesi ile de takviye edilmiştir. Bu nedenle, örneğin Etiyopya'da Harari ve Benishangul Gumuz bölgelerinde pek çok etnik grup bulunmakla birlikte, çoğunlukçu seçim sisteminin kullanılmasından dolayı bu bölgelerde çeşitli etnik grupların temsil edilememesi bakımından bir başarısızlık örneği sayılabilir. Basit çoğunluk seçim sistemi bu bölgelerde, yerel etnik gruplardan olmayan kesimlerin, siyasete katılım konusunda yabancılaşmasına neden olmuştur. Çünkü bu bölgelerde iktidar, bölgeye adını da veren kendilerini asıl olarak kabul eden etnik gruplara aittir. Bu da, Lijphart, (2008: 83)'ın, nispi seçim sisteminin federalizm düzenlemesi ile beraber, özellikle yüksek derecede bölünmüş ülkeler için kullanmanın tercih edilebilir ve faydalı olduğu yönündeki iddiasının tam karşısında olan bir uygulama niteliğindedir.

Soğuk savaşın sona ermesinin ardından, kimlik siyaseti yalnızca Etiyopya'da değil, aynı zamanda küresel ölçekte de yaygın hale gelmiştir. Hem 1991 geçiş tüzüğünde hem de 1994 anayasasında yer alan vurgular, kimlik siyasetinin Etiyopya siyasal hayatında giderek belirgin hale geldiğinin tescilli olarak değerlendirilebilir. Önceki devlet yapısından farklı olarak, 1994 Anayasası, Etiyopya'yı etnik temelde dokuz bölgeye (devlet) ve iki öz-yönetim kenti biçiminde yeniden yapılandırmıştır. Bu yeniden yapılandırma, Derg rejiminin son döneminde yapılan bazı değişiklikler dışında önceki idari sistemlere göre üniter yapıdan federal yapıya geçilmesi bakımında yeni bir gelişmedir.

1991'den itibaren başlayan Etiyopya'nın etnik federal bir biçimde yeniden düzenlenmesi, azınlık etnik gruplara oldukça çekici görünmüştür. Hatta nüfus olarak sayıca küçük olan etnik gruplar Etiyopya'nın tarihinde ulusal siyasi düzeyde her zamankinden çok daha az dışlanmış oldular. Şöyle ki 1994 Anayasası'ndan sonra ulusal düzeyde Etiyopya'da iki meclisli bir sistem kabul edilmiştir⁷. Millet Meclisi'nde (House of Peoples' Representatives), anayasal olarak

---

⁷ İki meclisten biri Senato (House of Federation)'dur. 1994/5 Etiyopya Anayasası'nın 61. maddesinin 1.fikrasına göre Senato, milletler, milliyetler ve halkların temsilcilerden oluşmaktadır. Anayasanın 61. maddenin 2.fikrasına göre, her millet, milliyet ve halkların en az tek bir senato üyesi tarafından temsil edilmesini benimsemiştir. Aynı zamanda her millet, milliyet ve halkların her 1 milyon nüfusun üstünde birden fazla senato üyesi tarafından temsil edilme hakkı da tanınmıştır. Anayasanın 61. maddenin 3.fikrasına göre, Senato üyeleri bölgesel yasama organı ya da meclis (State Councils) tarafından seçilecektir. Bölgesel yasama organı ya da meclis (State Councils) bu ulusal senato üyelerini

azınlıklara garanti edilen sandalyeler bulunmaktadır. Örneğin 1994 anayasanın 54. maddesinin 3. fıkrasına göre meclisteki milletvekili sayısı, nüfus, “Azınlık Milliyetler ve Halklar”ın özel temsil esasına göre, 550’yi aşmamalıdır, 550 sandalyenin de en az 20’si “Azınlık Milliyetler ve Halklar”a reserve edilmiştir. Fakat, bu sistem, siyasi azınlıkları içerecek şekilde dizayn edilmemiştir. Dolayısıyla bu düzenleme siyasi açıdan önemli grupları içermediği sürece, demokrasiyi tehlikeye atacak bir potansiyeli taşımaktadır. SIDA (2003)’ün bir öngörüsüne göre, etnik gruplar içindeki çok sayıdaki mesleki veya klan azınlıklar, devamlı olarak küçümsenmişler, dışlanmışlar ve zarar görmüşlerdir. Onların siyasi temsili ise geniş etnik grup tarafından yapılmaktadır. Bu şekilde dışlanmış ve hor görülen gruplar (genellikle zanaatkar veya avcılar) ve birçok çeşitli etnik grup örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca etnik federalizm etkisiyle beraber bu kesimler ayrı olarak temsil edilmek için dilekçe ile yetkili makamlara başvurumaktadırlar. Bu kesimler diğer gruplarla birlikte karışık bir biçimde yaşadıkları için “basit çoğunluk seçim sisteminde temsil edilebilmeleri hiç olası değildir ve büyük ölçüde yerel sosyo-politik alandan dışlanmaktadır. Bu bağlamda Etiyopya’da uygulanmakta olan basit çoğunluk sistemi siyasal grupların temsil edilmesi konusunda başarısız görünmektedir.

Etiyopya Federal devlet sisteminde, kimi etnik gruplar belirli bölgelerde çoğunluk oluşturmalarına karşın, birçok bölgede etnik topluluklar karışık halde yaşamaktadırlar. Dolayısıyla bölgeler düzeyinde dahi mutlak bir homojenlikten söz etmek mümkün değildir. Örneğin, dokuz bölgeden biri olan Güney Milletleri, Milliyetleri ve Halk Devleti, elli altıdan fazla etnik gruptan oluşmaktadır. Hatta Oromiya bölgesinde yıllardır yerleşmiş Amhara kökenli vatandaşlar yaşamakta ve aynı zamanda Amhara bölgesinde de diğer gruplardan insanlar yaşamaktadır. Yani bu etnik yapıya dayalı bölge sınırlandırması, bazı azınlıkların kendi yaşadıkları yerde çoğunluk olan kesimlerin politikası yüzünden kendilerini dışlanmış gibi hissetmelerine neden olmuştur. Bu durumu, azınlıkları dışlayıcı doğası ile bilinen seçim sistemi olan basit çoğunlukçu seçim sistemi daha da derinleştirip keskinleştirmiştir. Bu durum her zaman için azınlıkların hemen hiçbir şey kazanmadan, çoğunluk hâkimiyeti ile kesinleşmiş seçim sonucunu garanti etmesi anlamına gelir. Benzer şekilde, ideolojik açıdan azınlık kavramına bakıldığında da bu seçim sisteminde iktidardaki mevcut partiye karşı kendi siyasi görüşünü savunan birçok siyasi parti seçim kazanma fırsatı bulamamakla karşı karşıya kalabilecektir. Örneğin, Dessalegn (2013: 78), Etiyopya’nın federalizm düzenlemesini dağınık bir şekilde yerleşmiş, sayısal olarak küçük olan grupların temsiliyi sağlaması yönünden başarısız olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla federalizm, bölgesel düzeyde mevcut etnik federal yapıda farklı etnik grupların, özellikle azınlıkların güçlendirilmesi açısından ciddi bir soru işareti oluşturmaktadır. Dolayısıyla Etiyopya’da, her bölgede her yönüyle homojen etnik grup yoktur. Bu sebeple bölgesel düzeyde dominant (baskın) gruplar, bölgeyi grubun kendi mülkü olarak görmektedirler ve böylece diğer etnik grupların siyasi özlemlerini tehdit ederek aynı zamanda siyasi dışlanma sonucu ortaya çıkabilecektir.

Bununla birlikte, Lijphart, (2008: 85), bölünmüş toplumlarda, tüm grupların, sadece bakanlar kurulu ve parlamentolarda temsil edilmesi değil, aynı zamanda kamu hizmeti verilen, yargı, polis ve askeri alanlarda da olması gerektiğini savunmaktadır. Bu amaçla temsil, etnik veya dini kotaların tesis edilmesi ile gerçekleştirilebilir. Ancak bunlar mutlaka katı bir biçimde olmak zorunda değildir. Örneğin, belirli bir gruba tam yüzde yirmi temsil verilmesi yerine, bölgesinde daha esnek bir kural ile yüzde 15-25 arasında, bir hedef belirtilmesi daha iyi olabilir. Ayrıca, siyasal makamlar için yarışan adaylar için dil şartını zorunlu kılmak; diğer bölgelerde yerleşmiş olan ve yerli olmayan grupların temsil edilme durumunu daha da olanaksızlaştırabilir. Dil şartının olması, siyasi konularda vatandaşların aktif olarak anayasal hakları olan siyasal süreçlere katılım bağlamında seçme, seçilme haklarına aykırı olarak görülebilir. Örneğin, 1994 Etiyopya

---

seçebilir ya da bunlar doğrudan halk tarafından seçilirler. Diğer meclis, Millet Meclisi, (House of Peoples’ Representatives) 1994/5Anayasanın 54. Maddesinin 1. Fıkrasına göre, Millet Meclisi üyeleri beş yıllık bir dönem için genel oy hakkı temelinde ve gizli oylamayla yapılan doğrudan, serbest ve adil seçimler yoluyla halk tarafından seçilirler. Yine, aynı maddenin 2. Fıkrasına göre ise Millet Meclisi üyeleri her seçim bölgesindeki adaylardan oyların çoğunluğunu ele edenler arasından seçilmiş olurlar.

anayasasının 38.maddesinin 1.fikrasında, “Her Etiyopya vatandaşı, renk, ırk, ulus, milliyet, cinsiyet, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler ya da başka durumuna göre herhangi bir ayrımcılık yapılmaksızın, aşağıdaki haklara sahiptir”. Bunlar, 38 (1,c), oy kullanma ve hükümetin herhangi bir düzeyinde herhangi bir makamı için periyodik olarak yapılan seçimler, genel ve eşit oy hakkına dayanacak ve seçmen iradesinin özgürce ifadesi olarak gizli oyla yapılır. Fakat Etiyopya’da bölgesel düzeyde yapılan seçimler yukarıda belirtilen bazı ilkelere aykırılık taşımaktadır. Ayrıca, Etiyopya Seçim Kanunu⁸’nun, 45. Maddesinin 1.fikrası aday olmak için dili bir koşul olarak koymuştur. Aday olma yeterliliği için şartlar şunlardır: a) Etiyopyalı olmak; b) Aday olarak yarışmak istediği bölgede kullanılan dili biliyorsa, aday, seçme ve seçilme hakkından mahrum bırakılmaz. Ne yazık ki, bu durum yerli olanlara öncelik vererek, bu kesim dışındakileri dışarıda bırakarak, diğerlerini kendi ülkelerinde ikinci sınıf vatandaş düzeyine düşürebilir. Bu bağlamda, Dessalegn, (2013), kendi etnik kimliklerinin adını taşıyan bölgeler dışındaki bölgelerde diğer etnik gruplarla karışık olarak bir arada bulunan, özellikle yerli olmayan toplulukların siyasal temsili için çoğunlukçu seçim sisteminin eksikliğini önlemek adına nisbi (oransal) seçim sisteminin benimsenmesinin önemli ve yararlı olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca, sayıca az olan yerli grupların diğer gruplara üstünlük sağlayarak onlara hâkim olabileceklerini de ifade etmiştir. Örneğin, sayısal büyüklüğüne bakılmaksızın Harari bölgesi, Gambela bölgesi ve Benishangul-Gumuz bölgesinde, hiçbir grup baskın bir biçimde çoğunlukta olmamasına rağmen yerli olarak kabul edilen gruplar siyasal hâkimiyeti elde etmişler ve bu da basit çoğunluk seçim sisteminin kullanılmasıyla birlikte, özellikle temsilin oransallığı konusunda bir eksiklik ortaya çıkarmıştır. Tablo:2’de görüldüğü gibi, belirtilen üç bölgede farklı grupların bulunmasına rağmen, bölgelerin siyasal olarak yönetme hakkı bölgenin adı ile adlandırılan etnik gruplara verilmiştir. Diğer gruplar ise temsil edilememektedir. Dolayısıyla böyle bir durumda, basit çoğunluk seçim sisteminin temsilde adalet ve eşitlik konusunda önemli bir eksiklik taşıdığını söyleyebiliriz. Ayrıca, bu sistem, Etiyopyalı vatandaşların eşitlik temelinde siyasal katılımını küçümseyerek ve siyasal katılımı bölgesel olarak sınırlandırmış, orada yaşayan gruplardan seçimlerde sayıca nisbeten çok olan grupların daima kazanmasını ve aynı zamanda azınlıkların sürekli olarak kaybetmesine neden olmuştur.

Tablo 2. Harari, Gambela ve Benishangul/Gumuz Bölgelerinde Etnik Çeşitlilik

Harari Bölgesi Etnik Gruplar	%	Gambela Bölgesi Etnik Gruplar	%	Benishangul-Gumuz Bölgesi Etnik Gruplar	%
Oromo	56.41	Nuer	46.66	Berta	25.41
Amhara	22.77	Anuak	21.16	Amhara	21.69
Harari	8.65	Mezhenger	4.00	Gumuz	20.88
Gurage	4.34	Kafficho	5.04	Oromo	13.55
Somali	3.87	Shakacho	2.27	Shinasha	7.73
Tigray	1.53	Amhara	8.42	Agaw-Awi	4.22
Argobba	1.26	Oromo	4.83	Diğer	6.52
Diğer	1.17	Kambaata	1.44		
		Tigray	1.32		
		Diğer	4.86		

Kaynak: https://en.wikipedia.org/wiki/Harari_Region, gambela, https://en.wikipedia.org/wiki/benishangulgumuz_Region,2015 https://en.wikipedia.org/wiki/Harari_Region,2015

4.2. Etiyopya’da Çoğunluk Esasına Dayanan Seçim Sistemi ve Barış İnşa Süreci

Birçok yazar tarafından ortaya konduğu gibi, çoğunluk esasına dayanan seçim sistemi, çoğunluk egemenliğinin ve gücünün merkezileşmesi, azınlık grupların iktidardan dışlanması ve

⁸ 2007 tarihli 532 sayılı Etiyopya Seçim Kanunu

siyasal parti sayısını azaltıcı⁹ özellikler ile karakterize edilir (Lijphart, 2008; Duverger, 1959). Böyle bir sistem meşruiyet temelini yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalacağından ayrımcılığa uğrayan grupların taleplerini iletmek için mevcut siyasal sistemin meşru kabul etmediği çeşitli yasadışı yolları kullanmaya yönelmesi kaçınılmaz hale gelebilir. Dolayısıyla ülkenin siyasal istikrarının ve daha da ileri giderek siyasal sistemin meşruiyetinin tehlikeye girmesi riski artabilir. Bu duruma, 1974 ve 1991 yıllarındaki Etiyopya’da yaşanan darbeleri örnek olarak vermek mümkündür. Böylesi durumların, sadece Etiyopya’da değil; aynı zamanda dünyada da pek çok örneğinin bulunduğunu da belirtmek mümkündür.

Peleg, (2004)’e göre, etnik olarak bölünmüş toplumlarda, siyasal rejimler genel olarak, belirli bir etnik siyasi karakteri hegemonik kılmayı, sürdürmeyi ve hatta derinleştirmeyi hedeflerler. Peleg (2004)’ e göre, hegemonik etnik düzeni benimsemiş ve bu perspektifinden bakan çok sayıda etnik grubu içinde barındıran ve bu anlamda bölünmüş devletlerde, tüm bireyleri ve toplumsal olarak tüm grupları içerecek ve kapsayıcı bir siyasi model benimsenememiştir. Bu anlayıştaki devletlerde bir etnik grubun hâkimiyetini korumak, sürdürmek ve geliştirmek adına dışlayıcı modeller tasarlandığını belirtmiştir. Dışlayıcı varyantta, devlet, sadece egemenliğini kurmak için bir araç olarak sayılır ve gerçek demokrasi sözde kalır. Ancak böylesi bir eğilim, hem siyasetin uzun vadeli istikrarı açısından hem de kurumların demokratikleşmesi açısından oldukça ciddi sorunlar ortaya çıkarabilir. Ayrıca, sayıları ne olursa olsun, etnik azınlıkların ya da grupların siyaseten dışlanması veya dâhil edilmesi, tasarlanan seçim sistemi ile pekiştirilebilir. Bu bağlamda, çoğunluk esasına dayanan sistemin birçok toplumsal bölünmenin varlığına rağmen hegemonik devlet oluşumuna yakın bir sistem olduğu tahmin edilebilir. Kühne (2010)’ye göre, seçimler sadece başarılı bir demokratikleşme ve barış koruma misyonunun çıkışı ile eş anlamlı olmaktan çok; uzun ve zorlu bir sürece bir ilk adım olarak kabul edilmektedir. Çünkü bazı durumlarda Angola ve Liberya¹⁰ örneğinde olduğu gibi seçimler, daha fazla istikrarsızlık ortaya çıkarabilir ve savaş olasılığını artırabilir. Bu bağlamda, genel olarak Anglo-sakson ülkelerde popüler olan basit çoğunluk seçim sistemi bölünmüş toplumlar için son derece tehlikeli bir durum oluşturabilir. Yani, bu sistem kolayca, etnik ve dini bölünmeleri sıfır toplamlı bir oyuna dönüştürebilir. Aynı zamanda, dinsel veya etnik temele dayalı gruplar, seçimleri kazanamazlarsa siyasal faaliyetlerden ve çıkarlardan dışlanmış olduklarını hissedebilirler. Bunun sonucunda, şiddet ve iç savaş riski yüksek bir olasılık olarak belirebilecektir. Tersine, nisbi temsile dayanan seçim sistemi böyle bir olasılığı azaltabilir (Kühne, 2010: 3-5). Sonuç olarak, genelleme yapılacak olursa çoğunluk esasına dayanan seçim sistemlerinin bölünmüş toplumlarda uygulanmasının; güç paylaşımı ya da ortaklıkçı (consociational) modele göre tercih edilmesi daha sorunludur. Ayrıca güç paylaşımı yaklaşımı nisbi (orantılı) seçim sistemi ile gerçekleştirilebilir. Böylece azınlıklar, egemen grupların baskısından ve tahakkümünden korunabilirler. Ayrıca, çoğunlukçu model çatışmadan bir çıkış yolu olmak bir yana ayrımcılıktan acı çeken grupları şiddet eylemlerine yönlendirebilir. Bu anlamda, güç paylaşımı formülü bölünmüş toplumlar için bir çözüm olarak önerilebilir ve çoğunluğun hâkimiyetine dayalı hegemonik modellere nazaran barış inşası için daha fazla kullanışlı ve başarılı olabilir.

⁹ Bununla birlikte Etiyopya’da uygulanan çoğunlukçu seçim sistemi, siyasal partilerin sayısını azaltıcı bir etkide bulunmamıştır. Tablo: 2 ve 3’te görüldüğü gibi, Etiyopya’da pekçok siyasal parti bulunmaktadır. Ancak parlamentoya sınırlı sayıda parti girebilmektedir. Etkili siyasal parti sayısı ise azdır.

¹⁰1992 yılında Angola’da hem Başkan hem de Millet Meclisi için bir seçim yapılmıştır. Bu seçim onyediy yıl süren iç savaşı sona erdirmek için yapılan ilk çok partili seçimlerdir. İktidardaki Angola Kurtuluş Halk Hareketi (People’s Movement for the Liberation of Angola- MPLA) seçimleri kazanmış, ancak sekiz muhalefet partisi, özellikle “Angola’nın Tamamen Bağımsızlığı için Ulusal Birlik” (National Union for the Total Independence of Angola- UNITA), seçim sonuçlarını reddetmiş ve savaşı hemen başlatmıştır. Aynı şekilde, Liberya’da başkanlık, Temsilciler Meclisi ve Senato için seçimler yapılmıştır. Bu seçimlerde, asi lider Charles Taylor ve onun “Ulusal Vatansız Parti”si (National Patriotic Party- NPP) seçimleri kazanmıştır. Fakat bu seçim halkın gözünde C.Taylor’un seçimleri kaybetmesi durumunda ülkenin yeniden bir iç savaşa sürüklenebileceği korkusunu da yerleştirmiştir.

5. SEÇİM SİSTEMLERİNİN ETİYOPYA'NIN GELECEKTEKİ SİYASAL HAYATINA OLASI ETKİLERİ

Genel olarak çoğulcu demokrasinin, çoğunlukçu demokrasiye karşı bir alternatif model olarak ortaya çıktığını vurgulamak ilk başta önemlidir. Lijphart, (1999: 143)'a göre çoğunlukçu demokrasi, tek üye (dar bölge) seçim sistemi ve diğer çoğunlukçuluğu esas alan seçim sistemlerinin yanı sıra diğer siyasi mekanizmaları da kullanarak siyasal sistemi çoğunlukçu esasta şekillendirir. Bunun aksine, çoğulcu (consensus democracy), nisbi temsile dayanan seçim sisteminin türlerini ve çoğunlukçuluğun karşıtı mekanizmaları kullanır. Örneğin, basit çoğunluk seçim sistemi ya da çoğunlukçu dar bölge seçim sistemi, bir partinin seçimde kazanması ve ötekilerin kaybetmesiyle egemen grupların üstünlük kurmalarını destekleyip hatta sağlarken, küçük partilerin temsil edilememesine yol açabilir. Fakat nisbi seçim sistemi, bazı kesimleri adaletsiz bir biçimde aldığı oy oranından daha fazla temsil eden diğer kesimleri dışlayan çoğunlukçu sisteme göre, hem azınlıkları hem de çoğunluğu daha adaletli bir şekilde temsil edebilme kapasitesine sahiptir.

Her ülke için, kesin olarak kabul edilmiş, en iyisi denilebilecek ideal bir seçim sistemi yoktur. Ancak her ülkenin sosyolojik, kültürel ve tarihsel özellikleri göz önünde bulundurularak, en iyi olabilmeye yakın bir seçim sistemi oluşturulabilir. Örneğin, Hix, vd. (2010: 20) mükemmel hiçbir seçim sisteminin olmadığını belirterek, bir seçim sisteminin tercih edilmesinde şu hedefleri dengeleyecek şekilde bunlara dayanmasının önemli olduğunu ileri sürmektedirler: a) Parlatmentonun temsili ve hükümet sorumluluğu, b) Siyasetçilerin sorumluluğu ve parti uyumu/bağlılık. Bu iki temel unsur diğer değişkenler ile beraber belirli bir sistemin tercih edilmesinde büyük bir etkiye sahip olabilir. Bu nedenle, hükümet istikrarının hayata geçirilmesi gerektiği durumda ise, çoğunlukçu seçim sistemleri benimsenebilir. Fakat öncelikle temsil edilme sorununa önem veriliyorsa, oransal sistemin benimsenmesi gerekecektir. Bunun önemli bir sebebi, hem çoğulcu hem de nisbi (oransal) sistemlerin alt-sınıflandırmalarında, farklı sistemlerin aynı zamanda farklı etkiler getirmesidir. Daha önce de belirtildiği gibi, Etiyopya'da çoğunluk esasına dayanan seçim sistemi demokratik boşluğu doldurma konusunda başarılı olamamış, demokrasinin temeli olan eşitlik kavramını tam olarak kuramamıştır. Etiyopya'da seçilme hakkı yerel dilleri konuşma yeteneğine sahip olan etnik kökenlere tanınarak sınırlandırılma yoluna gidilmiştir. Dolayısıyla, oransal (nisbi) sistem, çok etnikli devletlerde, azınlıkların daha iyi, kapsayıcı temsil edilmesini ve demokrasinin hayata geçirilmesi hedefini sağlaması bakımından çoğunlukçu sistemden daha tercih edilebilir bir sistemdir. Fakat belirtmek gerekir ki tüm nisbi sistemler, aynı zamanda aynı faydayı getiremeyebilirler.

5.1. Çoğunluk Esasına Dayanan Seçim Sisteminin Etiyopya Siyasetine Etkisi

Çoğunluk esasına dayanan sistemlerde çok sayıda sandalye tahsisi yöntemi bulunmasına rağmen, genel olarak sıfır toplamlı oyun prensibine dayanarak sandalyeler dağıtılmaktadır. Çoğunluk esasına dayanan sistemler aynı zamanda çok partili parti sistemi, seçmen katılım oranı, azınlık temsili ve benzeri konularda olumsuz bir etkiye sahiptir.

Çeşitli çoğunluk esasına dayanan seçim sistemleri bulunmaktadır. Çoğunluk esasına dayanan seçim sistemlerinden biri, Basit Çoğunluk seçim sistemidir. Bu seçim sistemi, dünyada halen uygulanmakta olan en eski ve basit seçim sistemidir. Bu sistemde, bir partiye veya adaya gereken şey, sadece diğer adaylardan daha fazla oy almasıdır. Bununla birlikte, Reynolds vd. (2005)'e göre, Basit Çoğunluk seçim sistemi, çeşitli güçlü ve zayıf noktaları içermektedir. Bu sistemin iyi tarafı, basitliği ve temsilcilerin sorumlu tutulmasının yanı sıra, geniş tabanlı siyasal partilerin kurulması için avantajlı olmasıdır. Yani, etnik açıdan bölünmüş toplumlarda bu sistem, siyasal partileri geniş tabanlı olmak ya da farklı mezhepten gelenlerin bir araya gelmesini sağlayarak siyasal partilerin geniş tabanlı olarak kurulmasını teşvik edebilir. Örneğin, Malezya'da Barisan Nasional (milliyetçi cephe) hükümeti çeşitli etnik gruplara, yani Malay, Çin ve Hint adaylara yer vermiştir. Bu sistem aynı zamanda coğrafi olarak yoğunlaşmış olmadıkça aşırılık taraftarı olan siyasal partileri dışlayıcı bir araç olabilir. Aynı zamanda seçim bölgeleri ile temsilcileri arasındaki bağlantıları da güçlendirebilir. Aksine, bu sistemin zayıf tarafı, küçük siyasal partileri ve azınlıkları adil bir

biçimde temsil edememesidir. Yine de klan, etnik köken ya da bölgeye dayalı siyasal partilerin gelişmesini teşvik edebilir. Burada, bölge halkının çoğunluğu çekici siyasal platform ve siyasal kampanyalara dayalı olarak, başkalarını dışlayıcı ve düşmanca tutumları benimseyebilirler. Büyük toplumsal grupların bölgesel olarak belli bir yerde toplanmış olması örneğin Malawi ve Kenya gibi Afrika ülkelerinde olduğu gibi sürekli bir siyasal sorun oluşturabilir. Aynı zamanda, seçimi kaybeden siyasal partiler temsil edilemeyeceklerinden aldıkları oylar da geçersiz hale gelmiş olur.

Çoğunluk esasına dayanan seçim sistemin ikinci türü ise, Blok Oy (block vote) seçim sistemidir. Bu sistem tek turda en az fazla oyu alan adayın seçilmesini hedefler. Ancak bir seçim bölgesinde birden çok kişi seçilebilir (Buran, 2005; Bilgin, 2013). Bu sistem birden fazla temsilcinin seçilmesinden dolayı nisbi seçim sistemine benzemektedir. Fakat uygulama bakımından ondan farklıdır. Örneğin nisbi temsilde partiler oy oranlarına göre belirli bir formül kullanılarak bir seçim bölgesinde temsiliyet kazanırken, Blok oy sisteminde bir bölgede en çok oyu alan parti, seçim bölgesinin tüm temsilciliklerini kazanır (Norris, 2004; Bilgin, 2013). Bu sistem Asya ve Orta Doğu'nun bazı bölgelerinde kullanılmaktadır (Reilly, 2001). Ayrıca, bu sistemde herhangi bir kota sistemi veya sıralama yöntemi yoktur. Blok Oy sisteminin avantajı, genellikle seçmenlere tek adaylara oy verme yeteneğini kazandırması ve aynı zamanda, basit çoğunluk seçim sistemi ile karşılaştırıldığında partilerin rolünü artırmasıdır. Bu sistemin zayıf tarafı ise, öngörülemeyen ve istenmeyen seçim sonuçlarını ortaya çıkarabilmesidir. Örneğin, seçmenler tek bir partinin adayları için tüm oyları vermiş olduğunda, bu sistem; basit çoğunluk seçim sistemi gibi aynı sorunla karşılaşabilecektir. Dolayısıyla bu sistem bir partinin kazanması ve diğerlerinin kaybetmesine yol açabilir.

Üçüncü tür ise Parti Blok Oy (party block vote)'dur. Basit çoğunluk seçim sisteminden farklı olarak, çok üye bölge bir seçim sistemi türüdür. Seçmenler, tek bir oya sahiptir ve bireylerden değil, adayların parti listeleri arasından seçilirler. Bir seçim bölgesinde, en çok oyu alan parti, tüm sandalyeleri kazanmış olur ve partinin listesindeki adaylarının tümü seçilir. Kamerun, Çad, Cibuti ve Singapur gibi ülkeler, bu sistemi kullanmaktadır¹¹. Bu sistemin kullanımının kolay olması ve azınlık grupların temsil edilmesini sağlaması önemli yararlarındandır. Bu sistemde, partiler farklı etnik kesimlerden gelenleri listelerine koyarak seçilmelerini sağlayabilirler. Fakat Parti Blok Oy'unda birtakım dezavantajları vardır. Özellikle tek parti, oyların salt çoğunluğu ile seçilmiş olursa, son derece orantısız sonuçlar doğurabilir. Aynı şekilde, bu sistemde tek parti tüm oyları alırsa, farklı ideolojiye sahip olan partilerin temsil edilmesinde başarısız olabilir.

Dördüncü tür ise, Alternatif Oy (Alternative Vote)'dur. Bu sistemde, seçmenler adayların sıralanmasıyla en çok istediklerini birinci sırada ve ikinci sırada işaretleyerek oy kullanırlar. Bu sistem, bir yarıyla basit çoğunluk sistemine ve mutlak çoğunluk sistemine benzemekle birlikte bir yarıyla da onlardan farklılaşmaktadır. Basit çoğunluk sisteminden farkı, seçmenlere adaylara göre sıralama hakkı vermesi ve adayların kazanması için en az yüzde %50'den fazla oy almalarının gerekmesidir. Ayrıca mutlak çoğunluk sisteminden farkı ise, tek turda yapılmasıdır. Yani, adaylar ilk turda kazanmamış olursa, sıralanmış oyların yeniden transfer yapılarak birisi kazanıncaya kadar devam eder (Griffith-Traversy, 2002; Norris, 2004; Bilgin, 2013). Norris, (2004)'e göre, bu sistem Avustralya'da yaygın olarak tercihli oy olarak bilinmektedir ve 1919 yılında Avustralya federal seçimleri için benimsenmiştir. Tek aktarılmaz oy, Tazmanya dışındaki tüm eyaletlerde kullanılmaktadır. Bu sistemin güçlü tarafı, diğer seçimde kaybeden partilerden oyların aktarılması yoluyla boşa giden oyların azaltılabilmesi ve sonuçta farklı çıkarların biraraya gelip temsil edilmesi için yardımcı olabilir. Ne yazık ki, bu sistemin karmaşık olması önemli bir zayıflığıdır; yani, yüksek düzeyde okuma-yazma bilmeyen halklara sahip ülkelerde başarılı olabilmesi oldukça güç görünmektedir.

Beşincisi, Mutlak Çoğunluk (Salt Çoğunluk) sistemlerinde, genellikle adayların ilk turda oyların yarısından, yani yüzde %50'den fazlasını alması gerekir. İlk turda oyların çoğunluğunu tek

¹¹ <http://aceproject.org/ace-en/topics/es/esd/esd01/esd01c/default,2015>

bir aday alamazsa, seçim birinci turda en çok oy alan iki veya daha fazla aday veya adaylar ya da parti ikinci tura girer ve bu turda adaylardan en çok oy alan seçimleri kazanmış sayılır. Mutlak çoğunluk, basit çoğunluğa göre seçmenlerin eğilimlerini daha doğru bir biçimde yansıtır. Çünkü seçilebilmek için, kullanılan oyların yarısından bir fazlasını almak gerekir. Fransa, bu seçim sistemini uygulayan klasik örneklerden biridir (Bilgin, 2013; Norris, 2004: 48-49). Bu sistemin güçlü tarafı, seçmenlere ilk kez seçtikleri adaylara ikinci bir şans vermesi ya da birinci ve ikinci tur arasında fikirlerini değiştirme imkanı da sağlamasıdır. Bu sistem partiler arasında pazarlık sağlayarak siyasal sistemde bir dengeleme olasılığını artırabilir. Bu sistemde salt çoğunluğu sağlamak adına ikinci kez seçim yapılması ekonomik yönden ciddi bir maliyet oluşturmaktadır. Bu sistem, seçime katılım oranlarını azaltıcı etkiye de sahiptir. Bu nedenle bu sistemi benimserken ekonomik yönden iyi bir durumda olmak da gereklidir.

Son olarak, Tamamlayıcı oy (supplementary vote) sistemi de, Alternatif oy ve mutlak çoğunluk, sistemlerinin bazı ortak karakteristik özelliklerini taşır. Fakat bu sistem farklı mekanizmalar kullanır. Eğer hiçbir aday ilk tercihi oyların çoğunluğunu alamazsa, seçimde yarışan en yüksek iki oy alan parti hariç, tüm adayları ortadan kaldırarak, seçmenlerin tercihinine göre sıralanmış oyları dağıtarak bir partinin yüzde %50'den fazla oy alıncaya kadar devam ederek kazananı belirlemeye çalışır. Günümüzde başkanlık seçimleri için ulusal düzeyde sadece Sri Lanka'da kullanılmaktadır (Reilly, 2001: 16).

Sonuç olarak çoğunlukçu esasa dayanan seçim sistemlerinin Etiyopya örneğinde uygulanmasının çok çeşitli zorluklar ile karşılaşabileceği ve çeşitli sorunlara yol açabileceği değerlendirilebilir. Din, dil, ırk, ideoloji ve diğer unsurlara dayalı olarak bölünmüş toplumlardan biri olan Etiyopya için “basit çoğunluk” seçim sistemi, “blok oy” ve “parti blok oy” sistemleri birtakım farklılıklar taşıyorsa da kazananın her şeyi kazandığı kaybedenin ise her şeyi kaybettiği bir sistem oluşturarak bölünmüş toplumsal yapıda uzlaşma ve birarada yaşamayı tehdit edebilir. Alternatif oy sistemi basit çoğunluk sistemine ve mutlak çoğunluk sistemine benzemekle birlikte çeşitli yönlerden diğerlerinden ayrılır. Ancak “alternatif oy” sisteminin karmaşık olması ve Etiyopya'da okuma yazma bilme oranının %49.1¹², gibi oldukça düşük bir oranda bulunması, Etiyopya'da bu sistemin uygulanmasını oldukça güçleştirmektedir. Mutlak çoğunluk (Salt Çoğunluk) sistemi siyasal partiler arasında pazarlık sağlayarak siyasal sistemde bir dengeleme olasılığını artırmakla birlikte salt çoğunluğu sağlamak adına ikinci kez seçim yapılması ekonomik yönden ciddi bir maliyet oluşturmaktadır. Bu nedenle bu sistemi benimserken ülkenin ekonomik yönden iyi bir durumda olması da gereklidir. Dolayısıyla Etiyopya gibi ekonomik bakımdan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere tavsiye etmek mümkün değildir. Son olarak “tamamlayıcı oy” sistemi, seçmenlere en azından yakın bir siyasi görüşe sahip partilere verilecek oyların paylaşılmasına izin verse bile sonuçta her partinin oylara göre parlamentoda sandalye kazanma şansını yine de kapatmış görünmektedir ve descriptive (betimsel) temsil prensibine de aykırı görünmektedir. Böylece bu sistem de, etnik, din ve dil açısından bölünmüş ülke olan Etiyopya için tehlikeli olabilir.

5.2. Nisbi Temsil Esasına Dayanan Seçim Sistemlerinin Etiyopya Siyasetine Etkisi

Nisbi temsile dayanan seçim sistemleri, Etiyopya'nın gelecekteki siyasal hayatını nasıl şekillendirebilir? Bu soruyu yanıtlamak için, nisbi temsil esasına dayanan seçim sistemlerinin türlerini incelemek gereklidir. Nisbi temsil esasına dayanan seçim sistemi türlerinden birincisi “Liste Usülü Nisbi Temsil Sistemidir”. Bu seçim sistemi genel olarak kapalı ve açık liste usulü olarak uygulanmaktadır. Kapalı usulde seçmenler listenin tamamını onaylar ve reddederler. Fakat açık liste usulünde seçmenler adaylar arasında tercih yapabilirler. İspanya, Hollanda, İtalya ve Türkiye'de kapalı liste usulü uygulanmaktayken, Belçika, Finlandiya, Estonya, İsveç ve Yunanistan gibi ülkelerde seçmenlerin aynı partinin adayları arasında sıralama ve tercih yapma hakkı vardır (Buran, 2005; Bilgin, 2013: 155). Aynı şekilde, bu sistem oyları dağıtmak için “En

¹² CIA Report 2015, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/et.html>

Büyük Bakiye (largest reminder)” ve “En Yüksek Ortalama (highest average)” formülü yöntemi ile hesaplanmaktadır. Bu sistem, bazı açılardan takdir edilirken, başka yönlerden ise birtakım eleştirilere maruz kalmıştır. Bu sistemin olumlu yönü seçilecek olan temsilcilerin azınlık kültürlerine yakın olanlar arasından seçilme yeteneği, kadın temsilcilerin seçilmesini teşvik etmesi olarak belirtilebilir. Aksine, bu sistem yasama organları ve seçim bölgeleri arasındaki ilişkiyi sorumsuz bırakabilir. Özellikle İsrail veya Namibya gibi tek ulusal seçim bölgesi kullanılıyorsa, seçmenlerin özgürlüğünü tehlikeye atabilir. Dolayısıyla, “Liste Usülü Nisbi Temsil Seçim Sistemi”nin Etiyopya’da uygulanması böylesi sıkıntıları gideremeyeceği ve sorunların daha da artmasına neden olabileceğinden tercih edilmesi pek uygun olmayacaktır. İkincisi ise, “Aktarılabilir Tek Oy (single transferable vote) Sistemidir”. Bu sistemde seçmenler, geniş seçim bölgesinde adayları oy pusulasında tercih sırasına göre sıralayarak belirlerler. Seçim bölgesinden seçilecek villetvekili sayısı ile bölgede kullanılan toplam oy sayısı orantılandırılarak bir seçilme kotası oluşturulur. Seçilme kotasını geçen aday parlamentoya girmeye hak kazanmış olur. Aday seçilme kotasının üstünde oy alırsa, bu oylar ikinci tercihlere bakılarak diğer adaylara aktarılır. Seçmen kotasına ulaşan başka aday hala olmazsa en az oyu alan adayın oyları bu adaya ilk sırada oy vermiş olanların ikinci tercihlerine göre dağıtılır. Böylece seçim bölgesinin parlamenetodaki sandalyeleri doldurulana kadar işlemler tekrarlanır. Ulusal düzeyde, bu sistem İrlanda, Malta, Avustralya senatosu seçimlerinde kullanılmaktadır. Bu sistemin güçlü tarafı; kullanılan oyları orantılı olarak adil bir şekilde dağıtılmasıdır. Ayrıca bu sistem seçmenler ile temsilcileri arasındaki coğrafi bağlantıyı sağlar. Fakat sistemin son derece sofistike ve karmaşık olmasından dolayı, yüksek oranda eğitimsiz nüfusa sahip olan ve kalabalık ülkelerde uygulanması zor olabilir (Bilgin, 2013: 155). Buna rağmen, “aktarılabilir tek oy sistemi” Lijphart,(2008) tarafından, özellikle bölünmüş toplumlar için çözüm olabilecek alternatif bir seçim sistemi olacak şekilde tavsiye edilmiştir. Bu bağlamda çok etnikli, çok dinli ve çok kültürlü bir toplum olarak, Etiyopya’da, uygulanmakta olan basit çoğunluk esasına sayanan seçim sisteminin yerine aktarılabilir tek oy sisteminin kullanılması önerilebilir. Bu nedenle, nisbi temsile dayanan “aktarılabilir tek oy sistemi” Etiyopya’da kimlik siyasetinin şekillendirdiği siyasi krizi çözmek için yardımcı olabilecek ve karşılığında etnik temelde düşünülen ve dar bir çerçeve içerisinde yürütülen siyaset yapma tarzını değiştirebilecektir. Sonuçta da Etiyopya’nın siyasal ve toplumsal olarak parçalanması ve devletin çökmesi riski azalabilecektir.

6. SONUÇ

Küresel dünyada, insanlığın giderek daha yoğun bir biçimde kimliğe dayalı konulara hassas olmasıyla birlikte, insanlar kendilerini diğerlerinden daha farklı ve özgün bir varlık olarak algılamaktadırlar. Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte dünyada kimlik politikalarının yükselişe geçtiğini görülmektedir. Soğuk Savaşın ardından uluslararası çatışmalar etnik, dinsel, kültürel kimlikler temelinde yaşanmaya başlamıştır. Son derece doğal olan dil, din, kültür ve ideoloji gibi farklılıklar, farklı siyasal taleplerle siyasal yaşamda daha fazla görünür hale gelmiştir. Bu durum beraberinde siyasal sistemde çeşitli krizlere neden olabilecek gerilimleri oluşturmakla birlikte aslında, farklılıklar iyice değerlendirilip, siyasal kurumların farklılıkları gözeterek şekilde tasarlanmasıyla iyi çalışan bir siyasal sistem kurulabileceği seçeneğini de dışlamamaktadır. Bu nedenle demokratik bir siyasal sistem içerisinde kaçınılmaz doğal farklılıkları çözebilecek mekanizmalardan biri seçimdir. En basit ifadeyle seçim, seçmenlere bir şekilde siyasal süreçleri etkileme olanağı verir. Fakat küreselleşme ile birlikte ırk, din, ideoloji, kültür, dil bakımından giderek karmaşıklaşan toplumlarda, farklılıklar çerçevesinde tüm toplumsal kesimlerin siyasal alanda temsilini sağlamak için, hangi seçim sisteminin daha yeterli olduğu, ayrıca temsilcilerin nasıl seçilebileceği konusu hâlâ tartışmalı bir konudur. Etiyopya’da demokratikleşme boşluğunu doldurmak için alternatif seçim sistemlerinin incelenmesi ile özellikle barış inşası için, azınlıkların temsil edilmesiyle birlikte tüm toplumsal bölünmeler arasında ortak gündem olan Etiyopya birliği için temsilde adalet ve eşitlik temelinde bir öneri sunulmak istenirse, bu çalışmanın sonucunda, Etiyopya’ya uyumlu olabilecek seçim sisteminin basit çoğunluk seçim sistemi yerine siyasi temsil

açısından daha avantajlı olan “Aktarılabılır Tek Oy” (*Single Transferable Vote*)” sistemi olduğu yönünde bir sonuç çıkmış ve bu sistemin Etiyopya için uygun olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Bilgin, H.D.(2003), “Seçimler ve Seçim Sistemleri” S. Sayarı ve H.D.Bilgin (Ed.), *Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Birch, A. (2001), *The Concepts and Theories of Modern Democracy*, 2nd Edition. London: Routledge.
- Buran, H. (2005), *Seçim Sistemleri ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Sistemi Önerisi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- CIA Report 2015, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/et.html>
- Dahl, Robert, (2001), *Demokrasi Üstüne*, (çev.Betül Kadioğlu), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Dessalegn, B. (2013). “The Right of Minorities to Political Participation Under The Ethiopian Electoral System”. *Mizan Law Review*, 7(1), 67-100.
- Dutter, L. E. (1990), “Theoretical Perspectives on Ethnic Political Behavior in the Soviet Union”. *The Journal of Conflict Resolution*, June, vol. 34 no. 2 s.311-334.
- Duverger, M. (1959), *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*, Second English Revised edn. London: Methuen & Co.LTD
- Federal Democratic Republic of Ethiopian Constitution,1994, Addis Ababa, Ethiopia
- Griffith-Traversy, M. A. (2002), *Democracy, Parliament and Electoral Systems*, London, Sterling, Virginia: Pluto Press.
- Ishiyama, J. (2007). “Examining the 2005 Ethiopian Parliamentary Election Results Under Alternative Electoral Rules”. 4th International Conference on Ethiopian Development Studies (4th ICEDS) The Challenges of Peace and Development in Ethiopia & The Horn of Africa, August 3-5, 2007, Western Michigan University, Kalamazoo, Michigan, USA.
- Ishiyama, J. (2009). “Alternative Electoral Systems and the 2005 Ethiopian Parliamentary Election” *African Studies Quarterly*, 10(4), 37-56. Chicago
- Kühne, W. (2010), The Role of Elections in Emerging Democracies and Post-Conflict Countries. *International Policy Analysis*. <http://library.fes.de/pdf-files/iez/07416.pdf>
- Lijphart, A. (1999), *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty Six Countries*, Yale University Press.
- Lijphart, A. (2008), *Thinking About Democracy: Power Sharing and Majority Rule in Theory and Practice*, Routledge.
- Lindberg, S. I. (2005), “Consequences of Electoral Systems in Africa: A Preliminary Inquiry”. *Electoral Studies*, 24 s.41–64.
- Nicolaysen, L. G. (2008), *Consociationalism and Segmented Cleavages: The Case of Lebanon*, Master thesis in Political Science, STV 3902 Department of Political Science Faculty of Social Sciences University of Tromso.
- Norris, P. (2004), *Electoral Engineering Voting Rules and Political Behavior*, Cambridge University Press, New York.
- Peleg, I. (2004), “Transforming Ethnic Orders to Pluralist Regimes: Theoretical, Comparative and Historical Analysis”. A. Guelke (Ed.) *Democracy and Ethnic Conflict: Advancing Peace in Deeply Divided Societies* s:7-25). New York: Palgrave Macmillan.
- Pitkin, H. F. (1967), *The Concept of Representation* London, England: University of California Press, Ltd.
- Poluha, E. (2002), “Beyond the Silence of Women in Ethiopian Politics”. In M. A. Laakso (Ed.), *Multi-Party Elections in Africa* (pp. 60-65), New York: James Currey Ltd.

Preece, J. J. (2008), "Democracy, Minority Rights and Plural Societies: Plus Ça Change?" *Sociology Compass*. Volume 2, Issue 2, s:609–624, March 2008.

Reilly, B. (2001), *Democracy in Divided Societies: Electoral Engineering For Conflict Management*, Cambridge University Press.

Reynolds. A; Reilly. B; & Ellis .A (2005), Electoral System Design: The new International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA) *The International IDEA Handbook of Electoral System Design*, Stockholm.

Hix S., Ron J. Iain McLean (2010), "Choosing an Electoral System" A Research Report Prepared for the British Academy, London.

Swedish International Development Cooperation Agency (SIDA), (Mart, 2003), *Background Documents Country Strategy 2003–2007 Structures and Relations of Power*.

Simonsen, S. G. (2005), "Addressing Ethnic Divisions in Post-Conflict Institution-Building: Lessons from Recent Cases" *Security Dialogue*, Vol. 36(3): s:297-318.

Sözen A (2004) "5 A Model of Power-Sharing in Cyprus: From the 1959 London-Zurich Agreements to the Annan Plan", *Turkish Studies*, 5:1, s:61-77.

The 1994/5 Federal Democratic Republic of Ethiopian Constitution, Addis Ababa, Ethiopia

The Amended Electoral Law of Ethiopia, Proclamation No. 532/2007, Addis Ababa, Ethiopia

Wolff, S. (2006), *Electoral Systems Design and Power-Sharing Regimes*, University of Michigan Press.

7 HAZİRAN 2015 GENEL SEÇİMLERİ BAĞLAMINDA ELAZIĞ MİLLETVEKİLİ ADAY ADAYLARININ SEÇİM AFİŞLERİNİN ANALİZİ

*Analysing The Election Posters of Candidate for Nomination of Representative in Elazığ in
The Context of June 7th. 2015 General Election*

Kenan DEMİRCİ¹

ÖZET

Politik iletişim modernizmin getirdiği ciddi bir dönüşümün etkisi altındadır. Bu dönüşümün politik iletişimdeki etkilerinin gözlenebildiği iki alan görsel kültürün yükselişi ve kişiselleşmedir. Politik iletişimin geldiği bu yeni ortamda seçim afişleri de önemli bir role sahiptir. Özellikle yerel adayların kullandığı seçim afişleri hem görsel hem yazılı içerikleriyle bu anlamda önemli özelliklere sahiptir. Bu afişlerin şehirde sergilendiği mekânların çeşitliliği bu nedenle oldukça önemlidir. Çünkü böylelikle bu afişler yurttaşların günlük hayat deneyimi içerisinde önemli bir role sahip olmaktadır. Ayrıca bu afişlerin içerikleri politikadaki kişiselleşme eğilimini de destekleyebilmektedir. Bu kapsamda bu çalışmada 7 Haziran 2015 tarihinde yapılan Milletvekili Genel Seçimleri öncesinde, Elazığ'daki milletvekilleri aday adaylarının seçim afişleri nicel ve nitel içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışma kapsamında iki temel soruya cevap aranmıştır: 1- Posterler şehirde mekânsal olarak nasıl dağıtılmıştır? 2- Posterlerin içerikleri kişiselleşme eğilimlerini yansıtmakta mıdır? Sonuçta yerel düzeyde hem görsel kültürün hakim olmaya başlaması hem de bir kişiselleşme eğiliminden bahsedilebileceği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Seçim kampanyaları, kişiselleşme, Elazığ, İçerik Analizi

ABSTRACT

Modernism has big affects on political communication. There is a big visualization and personalization tendency in political communication. Election posters are very important tools in this new era. Especially promoting the local candidates, campaign posters have an active role in internalization of the campaign statement as well as keeping the leadership statement with their visual and written content. These mentioned campaign posters used by local candidates deserve more attention in terms of the sites they are places in the city because campaign posters can be placed in many places in the cities thanks to their structure. This situation may enable the posters to be effective on people's political experiences. In this scope, the campaign posters of local candidates in Elazığ during June 7th, 2015 national elections in Turkey were examined. In the research, answers for two main questions were searched: 1- What is the diversity of the sites and their scopes where the posters are placed in the city? 2 – Does the content of the posters reflect the personalized? This study employing qualitative and quantitative content analysis to answer these questions. In the end an important trend of personalization and the rising of visual culture was made clear in the end the local level.

Keywords: Political Campaigns, personalization, Elazığ, Content Analysis

GİRİŞ

Siyasal iletişim yöneten ve yönetilenler arasındaki iletişimin temelini oluşturmaktadır ve bu genişlik onu demokratik sürecin kalbine yerleştirmektedir (Rawnsley, 2005). Çünkü politik iletişim demokrasinin gerektirdiği ilkeler ışığında geliştirilirse, bu durum yurttaş- politika arasındaki ilişkilerin de son derece şeffaf ve doğru bir biçimde yürütülebilmesini sağlayacaktır. Diğer yandan politik iletişim kitlelerin politikadan uzaklaştırılmasına yönelik teknik ve eylemlerin hayata geçirilmesinde bir araç olarak kullanılırsa ortaya problemlerle dolu bir demokratik yapı çıkacaktır. Bu anlamda politik iletişim demokratik sistem içerisindeki en hayati ilişki biçimlerinin içeriğini belirlemektedir.

¹ Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü ELAZIĞ kdemirci@firat.edu.tr

Politik iletişimin demokratik yapının işleyişi üzerindeki bu potansiyel etkisi, onun ciddi bir dönüşüme tabii olmasını da beraberinde getirmektedir. Yani toplumsal yaşamı etkileyen her türlü değişim aslında politik iletişim alanını da etkileyebilmektedir. Böyle bir çerçeve içerisinde, geç-modern koşulların toplumsal ve siyasal hayatta ortaya çıkarmış olduğu geniş çaplı dönüşüm siyasal iletişimde önemli bir değişim yaratmıştır.

Pek çok modern toplum açısından bahsettiğimiz bu geniş çaplı dönüşümü açıklayan en temel iki anahtar kavram “parçalanma” ve “kişiselleşme”dir (Bennett ve Segerberg, 2012: 743). Parçalanma, aslında modern toplumun geldiği yeni post- endüstriyel aşamada geleneksel bağların/bağlılıkların kopmaya başladığı bir aşamayı ima etmektedir. Kişiselleşme ise bu yeni ortamda bağlarını yitirerek bir anlamda merkezizleşen bireyin adeta kendi evreninin merkezi olmaya çalıştığı bir süreci ifade etmektedir (Bennett, 2012: 22). Bu anlamda kişiselleşme tüm toplumsal yapı içerisinde tüketim alışkanlıklarından, medya kullanımına; iletişim biçimlerinden, toplumsal hareketliliğe kadar çok geniş çaplı bir dönüşüm yaratmakla birlikte özellikle politika üzerinde ciddi etkiler doğurmuştur.

Politikada kişiselleşme olarak anılabilecek olan bu süreç, siyasette belli konular veya siyasi parti gibi büyük yapılardan ziyade politik figürlerin öne geçmesi gibi bir süreci işaret etmektedir. Politikada bu durumun takip edilebileceği en önemli alanlardan birisi seçim kampanyaları sürecidir. Kişiselleşme eğilimleriyle birlikte seçim kampanyalarının biçimsel araçları sürekli bir dönüşüm göstermekte, görsel kültürün yarattığı etkiler ise bu dönüşüme bir ölçüde yön vermektedir. Burada kastettiğimiz artık seçim kampanyalarında görsel metinlerin ciddi bir egemenlik sahibi olduğudur. Bir başka ifadeyle seçim kampanyalarının önemli bir kısmı artık proje ve politikaların yurttaşlara yazılı ve sözlü olarak anlatılmasındansa, daha çok görsel öğelerin yaygınlaştırılması ve medya yoluyla dağıtımına yönelmiştir.

Seçim kampanyalarının geleneksel kampanyacılıktan bu yana önemli biçimsel araçlarından biri olmasına karşın siyasal iletişim çalışmalarında görece olarak ihmal edilmiş bulunan seçim afişleri bu dönüşümün gözlenebileceği önemli bir araçtır. Yukarıda bahsettiğimiz dönüşümler hem afişlerin içeriğinin kişiselleşmeye dayalı biçimde değişmesine yol açmış, hem de afişlerin mekânsal yayılımını sürekli olarak arttırmıştır. Hem afişlerin içeriğindeki kişiselleşme eğilimleri, hem de kampanya ürünlerinin mekânsal dağılımı genelde ulusal düzeyde düşünülmüş ve incelenmiş olmasına rağmen, bu çalışmada kişiselleşme eğilimlerinin yerel düzeydeki yansımaları analiz edilmeye çalışılmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın temel amacı, Türkiye’de siyasal kampanya süreçlerinde afiş kullanımının yerel düzeyde ne ölçüde kişiselleşme eğilimi içinde olduğunu Elazığ ili örneğinde ortaya çıkarılmasıdır.

Böyle bir çerçeve içerisinde bu çalışmada Türkiye’de 7 Haziran 2015 Genel Seçim’i genel seçim kampanyası döneminde siyasi partilerce hazırlanan ve ulusal çapta dağıtımı amaçlanan seçim afişleri değil, siyasi partilerin milletvekili listelerinde yer alma yarışı içerisinde bulunan milletvekili aday adaylarının hazırlamış oldukları yerel düzeyde paylaşılan afişler incelenecektir. Bunun nedeni yerel düzeyde görsel kültür ve kişiselleşmenin etkilerinin, ulusal kampanya materyali olarak hazırlanmamış bu biçimsel araçlarda daha net olarak ortaya konulabileceğinin düşünülmesidir. Bu bağlamda 7 Haziran 2015 tarihli milletvekili genel seçimleri öncesinde Elazığ’dan milletvekili aday olmak için yarışan aday adayların, kampanya afişleri incelenecektir. İncelemede bu malzemenin seçilmesindeki temel amaç ilk olarak Türkiye’de siyasal iletişim çalışmalarında nerdeyse unutulmuş bulunan bu kampanya araçlarının siyasal iletişimin çalışma alanı içerisine dahil edilmesi ve aynı zamanda yukarıda bahsettiğimiz siyasal iletişimdeki dönüşümün yerel düzeyde nasıl sonuçlar doğurduğunun okunabilmesidir.

1- Siyasal İletişimin Dönüşümü

Liberal demokrasinin doğası gereği seçimlere yüklediği anlam, siyasal kampanyaları da devlet-yurttaş arası tüm ilişkileri konu edinen siyasal iletişimin çok özgül bir alanı haline getirmektedir. Seçimlerin iktidarı ele geçirme veya elde tutma çabası içerisinde olan politik elitler açısından

oynadığı temel rol seçim kampanyalarını geleneksel biçimde siyasi hayatın merkezine yerleştirmektedir. Ancak bununla birlikte özellikle modernleşmenin getirdiği sosyal karmaşıklık ve bunun sonucunda medya, siyasi partiler gibi kurumların geleneksel işlevlerinden sıyrılmaya başlamaları seçim kampanyalarını da başka bir boyuta taşımıştır. Geleneksel kurumların işlevlerini yitirmeye başladığı bu yeni ortamda, bireyler politik alanda artık sadece kendilerini referans alarak kararlarını vermeye başlamışlardır (Mazzoleni ve Schulz, 1999). Böyle bir dönüşüm tablosu içerisinde modernleşmenin yarattığı geniş çaplı dönüşümün getirmiş olduğu temel politik etkilerden birisi bireysel politik figürlerin güçlenmesidir. Bu durum yurttaşların politik partiler gibi geleneksel yapılar yerine bireysel politikacıların etrafında birleşme eğilimi olarak açıklanabilir (Mancini ve Swanson, 1996: 10). Bunun temel sonuçlarından birisi artık politikanın daha çok medya merkezli bir konuma yönelmesi ve politikada projelerden ziyade politik figürlerin kişisel özellikleri ve aile yaşantılarının gündeme alınmasıdır. (Kaase, 1994; Langer, 2007; Wrind ve Ward, 2010).

Politikadaki kişiselleşme eğiliminin seçim kampanyalarındaki sonucu ise artık kampanya süreçlerinin medya aracılığıyla gerçekleşmeye başlaması ve medyada bunun karşılığı olarak politik figürlerin öne çıkmasıdır. Medyanın siyasette çok temel bir rol oynamaya başlaması, siyasetin uzmanlık bilgisine dayalı bir sürece dönüşmesine yol açmış ve profesyonelleşme denilen bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. Uzmanların artan rolü modern politika ve medya ortamında sofistike metotların ciddi bir biçimde ele alınmasını sağlamış (Mancini ve Swanson, 1996: 15) ve siyasette bilimselleşme denilen süreci desteklemiştir. Bunu şöyle açıklayabiliriz: medya ve politikada bireyleri etkilemeye yönelik içeriğin ve tekniklerin giderek artması, Jurgen Habermas'ın (2004:91) belirttiği anlamda siyasette giderek bir bilimselleşmenin öne çıkması sonucunu doğurmuştur. Bu sürecin sonucunda özellikle kamuoyu araştırmalarının artan etkisi politikacının kararlarını alırken kamu denen soyut bir kitlenin beklentilerine cevap verme fırsatını yakalamasını sağlayarak “eylemin akılcılaştırılması” nı beraberinde getirmektedir (Champagne, 1995: 146-147). Bu durum kamuoyunun beklentilerinin siyasetin merkezine yerleştiği bir yapıyı beraberinde getirmiştir. Yani artık politik alanda yürütülen faaliyet kamuoyunun beklentilerine uygunsuz ortaya çıkmakta, bu beklentiler içerisinde yer almayan ve gündemi işgal etmeyen konular ise siyasi faaliyetin dışında kalmaktadır.

Kamuoyu görüşünün politika üzerindeki bu somut etkileri, var olan bireysel oya dayalı seçim sistemini değiştirmemiştir. Yani yurttaşlar eskiden olduğu gibi halen bireysel olarak oylarını kullanmakta ve bu yolla iktidarı elinde tutacak partileri belirlemektedir. Durum böyleyken iktidara talip olanlar bakımından yurttaşların oylarının alınması halen temel bir önemdedir ki bu yeni ortamda yurttaş artık geleneksel kurumsal bağlılıkları çerçevesinde bir etkilenmeye eskisi kadar açık değildir. Ancak ortaya çıkan yeni dönemde oyların alınması için seçmen hedeflenirken, tek bir oy olarak değil daha geniş bir kamunun parçası olarak değerlendirilmektedir. Bu durum birey-yurttaşla yönelik ve medya dolayısıyla gerçekleşen etkileme faaliyetlerinin giderek artmasını gerektirmektedir. Çünkü sayıları gün geçtikçe artan ve devasa bir büyüklük meydana getiren milyonlarca seçmenin artık tek tek ikna edilerek belli bir partiye oy vermeye yöneltilmesi eskisi kadar kolay değildir. Ancak kamuoyu araştırmalarıyla belirlenen toplumsal beklenti ve eğilimlerin medya araçları dolayısıyla kitlelere ulaştırılması ve kitlesel bir onay alınması çok daha kolay ve etkili bir yol ortaya çıkmaktadır.

Bireylerin bu şekilde kamular olarak hedeflenmesi ihtiyacı, iletişimin stratejik kullanımı olarak adlandırılan bir sürecin ortaya çıkmasına yol açmıştır. W. Lance Bennett ve Jarol B. Mannheim'ın (2004) “neopluralizm” (çoğulculuk ötesi) olarak isimlendirdikleri bu süreç, liberalizmin demokrasiyi çoğul çıkar gruplarının arasındaki bir mücadele olarak tanımladığı bir süreçten, çıkarların görece bireysel olarak sürdürüldüğü ve etkilemenin yeni iletişim teknik ve teknolojileri sayesinde hedef gruplara dönük olarak gerçekleştirilebildiği bir yapıyı doğurmuştur (281- 284).

Seçim kampanyaları açısından bu sürece baktığımızda, politikacıyla seçmen arasındaki fiziksel karşılaşma temeli üzerinden şekillenen kampanya sürecinin (Enli ve Skogerbo, 2013: 759) medya

dolayısıyla gerçekleşen bir faaliyete dönüştürülmesi ve bireyin şahsen ancak bir kamunun bir parçası olarak hedeflenebileceği teknik ve stratejilerin bu sürece dahil edilmesi görülebilmektedir. Politikanın profesyonelleştiği ve bireyleri etkilemeye yönelik tekniklerin giderek geliştiği bu sürecin, seçim afişleri incelendiğinde de görülebilmesi mümkün görünmektedir. Belki de en eski ve geleneksel seçim kampanyası aracı olarak değerlendirilebilecek seçim afişleri, artık mekânsal olarak son derece kitlesel bir şekilde dağıtılmaya başlamıştır. Buradaki amaç kuşkusuz çok fazla bireye ulaşarak bir kamu yaratma ya da belli kamuların desteğini alabilme ihtiyacıdır. İkinci olarak ise afişler içerikleri bakımından kişiselleşen politikayla uyumlu hale getirilmişlerdir. Yani aynen televizyon veya gazetede olduğu gibi afişlerin içeriklerinde de bir dönüşüm yaşanmış, çok daha fazla görsel ve imajın etkin olduğu ve konunun uzmanlarınca kontrol edilen yeni bir içerik biçimi afişler için de söz konusu olmuştur.

2-Siyasal İletişimin Dönüşüm Çağında Seçim Afişleri

Politik gerçekliğin politik dil aracılığıyla oluşturulmaya başlandığı ve bu anlamda politikaya ilişkin tartışma programlarından seçim afişlerine kadar pek çok mecranın da bu gerçekliği yaratmak adına hizmet verdiğine dair ciddi argümanlar bulunmaktadır (Edelman, 1985, 1988; Nimmo ve Combs, 1993). Bu tartışmaların odaklandığı temel nokta bireylerin politika denilen ve son derece geniş bir etkililik alanına sahip bulunan çok geniş bir yapıyı anlamlandırmaya çalışırken, medya tarafından yayılan bir gerçeklik algısı içerisinde hareket ettikleridir. Bir başka ifadeyle politik alan bir anlamda medyanın yarattığı içerik tarafından belirlenmektedir. Medyanın burada adeta tiyatrolaştırma tekniklerinden yararlanarak medya içeriklerini hazırladığı Thomas Meyer (2002) tarafından ortaya konulmuş ve bu anlamda şu an içinde yaşadığımız yeni dönem “medya demokrasisi” olarak adlandırılmıştır. Bu tanımlamanın anlamı politik olayların medya içeriğine dönüştürülürken seyircinin ilgisini çekmek adına ciddi bir kurgulama ve dramatikleştirme tekniklerine konu olduğu ve bu durumun politik yapıyı da etkilediği yönündedir.

Politik olan medya aracılığıyla inşa edilen bir şey haline geldiğinde, seçim kampanyaları da adeta birer ritüel drama haline gelmektedir² (Nimmo ve Combs, 1983: 49). Bu ifadeyi biraz genişlettiğimizde gördüğümüz şey, medya ürünlerinde bir araya getirilen ritüeller ve drama arasındaki ilişkinin bir anlamda seçim kampanyası materyalinde de kullanılmakta olduğudur. Yani seçim kampanyalarında kullanılan her materyal seçimi ülkenin kaderi açısından çok önemli bir dönemeç olarak işaretlemekte, seçimlere katılan adaylar da bu anlamda ulusun kaderini belirleyen birer nefer olarak kendilerini sunabilmektedir.

Böyle bir bakış açısı içerisinde seçim afişleri de politik manzarayı dönüştürmeye çalışan bir seçim atmosferi yaratılmasında oldukça önemli araçlar olarak görülebilir. Çünkü afişler bu yeni ortamda eskiden olduğu gibi doğrudan oy isteyen niteliklerinden sıyrılmış; parti logosu, adayın resmi gibi görsel öğeler ve gelecek seçimin dramatik gündemini belirleyici yazılı ifadeleri içeren bir araç haline almıştır (Vliengenthart, 2012: 139). Bu durum seçim kampanyalarının geçmişi belki de en uzun olan geleneksel bir aracının da, medya demokrasisi içerisinde rolünün ve işlevinin değiştiğini gösterebilmektedir.

Seçim afişlerinin bu yeni kampanyacılık ortamındaki bir diğer önemli özelliği ise şehrin en merkezi güzergahları üzerindeki kritik noktalarda konumlandırılabilmesi ve bu anlamda gündelik hayat içerisinde ciddi bir görünürlüğe sahip olmalarıdır (Faurie, 2008: 223). Ayrıca afişlerin ekonomik açıdan sınırsız denebilecek sayılarda kopyalanabilmesi mümkün görünmektedir. Böylece afişler kentsel mekân içerisinde oldukça fazla yere asılabilmekte ve bu da kitleler açısından görünürlüğünü iyice arttırmaktadır. Jan Van Den Bulck’un (1993: 475) belirttiği gibi, politik

² Burada bir iletişim aracı olarak televizyonun seçim kampanyalarının birer ritüel drama olarak sunulması açısından ciddi önemde olduğu ifade edilebilir. Aynı zamanda bu durum televizyon aracını ciddi bir siyasi mücadele aracı haline de getirmiştir (İlaslan, 2014; 2016). Ancak şunu belirtmemiz gerekir ki televizyonun yaratılmasında büyük bir role sahip olduğu bu etki, diğer araçlara yayılmış ve bir süre sonra adeta yapının temel belirleyicisi olmuştur. Bu nedenle bu çalışmada seçim afişleri de böyle bir mantık içerisinde analiz edilmektedir.

iletişim mesajlarının görünür, duyulur ya da okunur olmasının bilişsel etkiler yaratmaması mümkün değildir. Bu bilişsel etki politik gerçeklerin kısa süreli imajlara dönüştürülmesi ve böylece hafızalara kazınması (Gurevitch ve Kavoori, 1992: 417) açısından kullanılmakta; politik gerçeklerdense geleceğe ilişkin tasavvur kurulmasına dair mesajlar araçların içeriğini oluşturmaktadır. Afişlerin kolay kopyalanabilir ve mekânsal olarak kolayca yaygınlaştırılmaya uygun yapısı bu potansiyeli destekleyebilmektedir.

Yukarıda anlatılanları kısaca tekrar etmek gerekirse çok büyük miktarlarda kopyalanarak, mekânsal olarak yaygınlaştırılabilmesi; imajlarla politik gerçekliğe yön verilmesi sürecinde seçim afişlerine özel bir önem vermemizi gerektirmektedir. Bu yaygınlık ve ulaşılabilirlik Jonathan Lewis ve Brian J. Masshardt (2002) tarafından seçim afişlerinin adeta kitle medyasına rakip olarak görülmesine yol açmıştır (374). Çünkü televizyon, gazete gibi geleneksel araçlarda yer bulabilmek oldukça pahalı ve zordur. Kaldı ki bu mecralarda oluşturulan seçim materyalinin sürekli olarak tekrarlanabilmesi de mümkün değildir. Oysa ki seçim afişleri yurttaşın gündelik hayatını yoğun olarak geçirdiği hemen her yerde sergilenenilmekte, bir kişi tarafından gün içerisinde sayısız defa görülebilmektedir. Bu durum seçim afişlerine siyasal iletişim alanı içerisinde özel bir yer verilmesini de zorunlu kılmaktadır.

3- 7 Haziran 2015 Milletvekili Genel Seçimlerinde Afiş Kullanımı

7 Haziran 2015 Milletvekili genel seçimleri Türkiye’de kampanyacılık açısından oldukça yoğun geçen bir dönem olarak işaretlenebilir. Seçimde iktidar yarışına giren partiler ciddi bir rekabete girmişlerdir. İktidar partisi 13 yıllık iktidarı boyunca gerçekleştirdiği faaliyetleri ve gelecek projeleri esas alan yoğun bir kampanya yürütürken, muhalefet partileri de toplumdaki sorunları ve bu konularla ilgili çözüm önerilerini öne çıkaran kampanyalar gerçekleştirmişlerdir. Seçim öncesindeki siyasi gündemin yoğun iç ve dış meseleler nedeniyle yoğun olması, seçim boyunca hazırlanan kampanya materyalinin de oldukça yoğun olmasına sebep olmuştur.

Seçim kampanyası kapsamında tüm ulusal çaplı siyasi partiler kampanyalarında yeni medya gibi güncel uygulamalardan yararlandıkları gibi, aynı zamanda daha geleneksel biçimsel araçlara da kampanyalarında yer vermişlerdir. Ancak partilerin böylesine yoğun geçen ulusal kampanyalarından önce, seçimlerde parti listelerine girerek milletvekili aday olmak isteyen siyasetçilerin kampanyaları yerel düzeyde başlamıştır. Siyasi partiler Şubat ve Mart 2015 tarihleri arasında milletvekili olmak isteyen aday adaylarının ön başvurularını almışlar, 7 Nisan tarihinde ise Yüksek Seçim Kurulu’na siyasi partiler tarafından milletvekili aday listelerine ilişkin kesin sonuçlar bildirilmiştir. Bu nedenle özellikle partilerin kesin milletvekili listelerini açıklamadan önceki 2015 Mart ayı ve Nisan ayının ilk haftası, aday adayların kampanyalarını yürüttükleri dönem olmuştur.

Çalışma kapsamında incelenen Elazığ ilinde, tüm siyasi partileri kapsayacak biçimde söylediğimizde, toplamda 63 milletvekili aday adayları³ milletvekilliği başvurusu yapmıştır. Bu adayların bir kısmı başta afiş ve billboardlar olmak üzere çeşitli kampanya araçlarından yararlanmıştır. Hatta bunun yanında gün boyu şehir içerisinde sesli ve görüntülü mesajlar taşıyan araçlar, özellikle kalabalık alanlarda aday adayların kampanya görsellerini yansıtan dev ekranlar gibi pek çok teknikten yararlanılmıştır. Normalde adayların kampanya boyunca yaptıkları tüm çalışmalar sadece yerel seçmenlerine ulaşmak için şahsi birer stratejinin parçası değil, aynı zamanda merkezi parti kampanyasının da bir parçasıdır. Ancak aday adayların belirlenmesi sürecinde bu durumun biraz daha farklı geliştiğini söylemek mümkündür. Çünkü henüz merkezi kampanya stratejileri belirlenmediği gibi, kimin aday olacağı da en azından resmi olarak duyurulmamıştır. Şu an tüm bilgiler kulis bilgisi ve karşılıklı verilen sözler düzeyindedir ki, bu da asla tam bir netlik olarak düşünülemez. Bu açıdan yapılan tüm çalışmalar aslında halen yerel düzeydedir. Dolayısıyla eldeki materyal, kişiselleşmenin ne ölçüde sindirildiğinin ve pazarın bir

³ Bilgi http://www.el-aziz.com/elazig_aday_adaylari_tam_liste_haber9590.html adresinden, 08.03.2016 saat 17.00 saati itibarıyla edinilmiştir.

dayatması olarak kişiselleşmenin yerel siyasetin dinamiklerine ne ölçüde sirayet ettiğinin anlaşılması açısından da önem arz etmektedir.

Genel seçim kampanyaları kapsamında gerçekleştirilen yerel faaliyetlerle aradaki bir diğer farklılık da bütçeye ilişkindir. Ulusal kampanyalardaki dev bütçeler siyasi partiler için ulusal kanallarda yayınlanan reklamlardan, el ilanlarına kadar son derece geniş bir kampanya yürütmeyi olanaklı kılmaktadır. Oysaki yerel anlamdaki kampanyaların bütçeleri bununla kıyaslandığında son derece kısıtlıdır. Bu nedenle çalışmamızda incelediğimiz aday adayların yoğun olarak afiş gibi görece ekonomik ve en çok kitleye ulaşacağı düşünülen araçlardan birini seçtiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle çalışmada Elazığ ilindeki milletvekili aday adaylarının kampanya materyali seçim afişleri örneğinde incelenmiştir.

4- Yöntem ve Kapsam

Çalışmada 7 Haziran 2015 Milletvekili Genel Seçimleri'nde Elazığ ilindeki milletvekili aday adaylarının seçim afişleri incelenmektedir. Afişlerin kullanılmasındaki amaç kuşkusuz şehrin en yaygın ve kalabalık yerlerine afişleri asarak kamusal alandaki görünürlüğü ve bilinirliği arttırmaktır. Ancak bunu yaparken aday adayların bu afişlerde ne ölçüde kendini öne çıkardığı ve ne ölçüde kendini partinin bir bileşeni olarak sunduğunun anlaşılması da son derece önemlidir. Bu kapsamda çalışmada ilk olarak seçim afişlerinin şehir içindeki mekânsal dağılımı incelenecektir. Çalışmada böylece afişlerin mekânsal olarak yerleştirilmesi de önemli kabul edilmekte ve bu dağılımın belli kategorilere indirgenip indirgenemeyeceği ortaya konulmaya çalışılmaktadır. İkinci olarak afişlerin içeriği, politikadaki kişiselleşme eğilimlerinin anlaşılması açısından analiz edilmeye çalışılacaktır. Bu yolla siyasal iletişimdeki kişiselleşme eğiliminin yerel düzeyde ne boyutlarda gerçekleştiği afiş örnekleri üzerinden ortaya konulmaya çalışılacaktır. Hem afişlerin mekânsal dağılımı hem de afişlerin içeriklerinin incelenmesinde bir tutarlılık olup olmadığının ortaya konulabilmesi için nicel içerik analizi yönteminden yararlanılacaktır. Aynı zamanda ortaya konulmaya çalışılan sürekliliklerin, kopuş ya da yoklukların yorumlanabilmesi açısından çalışmada nitel analiz tekniği de kullanılacaktır.

Çalışma kapsamında siyasette genel bir eğilim olarak kişiselleşmenin seçim afişlerindeki yansımaları konu edildiğinden, çalışmada siyasi görüş ya da parti ayrımına gidilmemiştir. Bu kapsamda siyasi parti ayrımı yapılmaksızın Elazığ şehir merkezinde insan hareketliliğinin yoğun olduğu çeşitli yerlere asılmış bulunan ve de oldukça işlek bir trafiğe sahip olduğu düşünülen havaalanı yolu üzerindeki afişler çalışmada kullanılmıştır. Aday adayların kampanya afişleri makale yazarı tarafından fotoğraflanmıştır. Çalışmada milletvekili aday adaylarına ait 15 farklı afişe ulaşılmış ve bunlar üzerinden içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Çekilen fotoğraflar arasından araştırmacı tarafından seçilen 8 fotoğraf ise çalışma içerisinde görsel olarak kullanılmıştır.

Çalışma kapsamında afişlerdeki bireyselleşmiş politikaya ilişkin bulguların incelenmesi açısından toplamda yedi soruya cevap aranmıştır. Soruların belirlenmesinde Rens Vliegthart (2012) tarafından gerçekleştirilen Hollanda seçim afişlerine dair analiz çalışmasında kullanılan soru formu ile Jonathan Lewis ve Brian J. Masshardt (2002) tarafından Japonya'daki seçim afişlerini inceleyen çalışmalardan büyük oranda yararlanılmıştır. Bu kapsamda afişler incelenirken şu sorulara cevap aranmıştır:

- 1- Afişlerin mekânsal dağılımındaki temel nitelikler nelerdir?
- 2- Afişler parti logosu içermekte mi?
- 3- Posterde oy vermeye dair açık bir mesaj var mı?
- 4- Metinde somut politikalara ilişkin bilgi mevcut mu?
- 5- Metinde aday adayın mesleki kimliği başta olmak üzere kişisel bilgilerine ilişkin bilgi var mı?
- 6- Afişlerde slogan kullanılıyor mu? Kullanılıyorsa buradaki anahtar kelimelerde bir ortaklık var mı?

5) Araştırma

5.1. 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri Elazığ Milletvekili Aday Adaylarının Seçim Afişlerinin Mekânsal Dağılımı

Çalışma kapsamında incelediğimiz 7 Haziran 2015 Milletvekili Genel Seçimleri'nde Elazığ milletvekili aday adaylarının seçim afişlerinin şehir içindeki mekânsal kullanımına bakıldığında, afişlerin yurttaşlara ulaşmak açısından yerel düzeydeki önemi daha net anlaşılabilir. Afişler kent içerisinde gündelik hayatın önemli bir parçasını oluşturacak şekilde farklı mekânlarda ve sayı olarak ciddi bir rakama ulaşacak şekilde fazla miktarda sergilenmektedir. Bu anlamda her bir aday adayın kendini diğer tüm adaylardan ayırarak kamu nezdinde öne çıkabilmesi için uygulanan temel stratejilerden birinin tek bir afişin onlarca kopyasının işlek caddeler üzerinde yan yana sıralanması olduğu söylenebilir.

Fotoğraf 1. Atatürk Bulvarı Elazığ

Fotoğraf 2. Atatürk Bulvarı Elazığ

Fotoğraf 1. ve 2.'deki örneklere bakıldığında yürüyüş yolu olarak da kullanılan geniş bir kaldırımın kenarına sıralanacak şekilde iki farklı adayın aynı afişinin onlarcasının yan yana sıralandığı görülmektedir. Afişlerin bu denli uzun bir alanı kaplayacak şekilde sıralanmasının ilk maddi sonucu yurttaşların yürüdükleri uzun bir süre boyunca sürekli olarak aynı afişle görsel temas kurmalarıdır. Kuşkusuz bu durum afişin içerisindeki adayın toplumsal bilinirliğini arttıracak önemli bir yoldur. Afişler bu şekilde yaygınlaştırılarak yurttaşlar açısından görünürlüğün artırılması amaçlanırken, bir yandan da milletvekili aday adayının topluma etkinliğini gösterme çabası içerisinde olduğu iddia edilebilir. Çünkü afişlerin böylesine geniş alanlara yerleştirilebilmesi ekonomik bir güç gerektirdiği gibi, bu yöntemlerden yararlanmayan aday adaylar karşısında belli bir simgesel üstünlük elde edilmesini sağlayabilecektir. Kaldı ki görünürlüğün bu derece artırılması ve yaygınlaştırılması, insanların seçici algısı düşünüldüğünde aday adayın diğer kampanya materyalinin de daha dikkatli şekilde gözlenmesini sağlayabilecektir.

Afişlerin yerleştirilmesinde öne çıkan bir diğer mekânsal özellik, işlek caddeler üzerindeki binaların dev afişlerle giydirilmesi veya binaların üzerine bu afişlerin yerleştirilmesidir. Afişlerin bu şekilde yerleştirildiği binaların mutlaka caddeyi paralel olarak kestikleri ya da çapraz olarak yolu gören bir özellik taşıdıkları gözlenmektedir. Bu durum hem şehrin en işlek caddesinde kampanya materyalinin görünürlüğünü artırma konusunda bir garanti sağlarken, bir yandan da kentteki günlük yaşamın bir parçası olarak aday adayların varlık bulmasını sağlayabilmektedir. Binaların üzerine yerleştirilen afişlerin devasa boyutları da bu amaçlara hizmet edebilmektedir. Özellikle bu afişlerde zemin rengi olarak mavi, turuncu ve kırmızı gibi uzaktan bile dikkat çekebilecek nitelikteki renklerin seçilmesi, dikkatin en azından bir süre afişlerin üzerinde tutulmasını garantiye alabilecek önemli tekniklerden biri olarak gözlenmektedir. En görünür ve en merkezi olan mekânlara seçim afişlerinin yerleştirilmesi yoluyla kent adeta bir seçim meydanı havasına bürünmekte, seçmenlerin bu atmosfer içerisinde günlük yaşamlarını sürdürmeleri sağlanmaktadır.

Fotoğraf 3. Hürriyet Caddesi Elazığ

Fotoğraf 4. Gazi Caddesi Elazığ

Fotoğraf 3. ve 4.'de görülen üç milletvekili aday adayının afişlerinin ortak özelliği boyutlarının büyüklüğüdür. 3. fotoğrafta görülen iki afiş sekiz katlı bir binanın ön cephesinin büyük bir kısmını kaplayacak büyüklüktedir. 4. fotoğraftaki afiş ise 4 katlı bir binanın yarısından çoğunu kaplamıştır. Bu boyutlardaki afişlerin o yolun yakınından geçen hemen herkes tarafından fark edilmemesi mümkün değildir. Aynı zamanda gündelik hayat içerisindeki nerdeyse diğer tüm nesnelere büyük olan bu afişlerin insanlar tarafından günlük hayat içerisinde önemli bir fenomen olarak algılanmaması da mümkün görünmemektedir. Afişlerin yerleştiği iki bina da yolu tam olarak kesmekte ve konumları gereği pek çok açıdan fark edilebilecek bir mekân oluşturmaktadır. Böylece afişlerin görsel olarak çok daha fazla sayıda insana ulaştırılması hedeflenmiştir.

Afişlerin yerleştirilmesinde gözlenen bir diğer önemli mekânsal dağıtım, özellikle araba trafiği açısından yoğun olan noktalarda yol üzerinde dev billboardların yerleştirilmesidir. Bu durumun özellikle araç içerisinde seyahat eden yurttaşların ilgisini çekmeyi amaçladığı açıktır. Böylece ne amaçla olursa olsun şehirdeki yollardan araçla geçen yurttaşlar da seçim havasının içerisine yerleştirilmektedir.

Fotoğraf 5. Havaalanı Yolu Elazığ

Fotoğraf 6. Havaalanı Yolu Elazığ

Fotoğraf 5. ve 6.'da görülebileceği gibi yol güzergahlarında sergilenen afişlerin de ortak özelliği kuşkusuz devasa boyutlarıdır. Böylece özellikle belli bir hız içerisinde seyahat eden insanların dikkatlerinin çekilmesi amaçlandığı gibi, çok uzak mesafeden bile afişin seçilebilmesi sağlanmaktadır. Böylece şoförler kadar, yolcular da afişlerin tüketicisi olabilmektedir. Afişlerde

yine kullanılan önemli bir özellik afişlerin koyu mavi zemin olarak tasarlanmış olmasıdır. Böylelikle afişler asfaltın gri rengiyle kontrast oluşturarak çok daha uzak noktalardan fark edilebilmektedir. Bu durum afişlerin günlük hayatın önemli bir kısmını oluşturan ulaşım alanlarında da belli bir hakimiyet kurmak istediklerini düşündürebilmektedir.

Afişlerin mekânsal yerleştirilmesindeki üçüncü bir örnek, afişlerin gündelik hayatta sürekli olarak yanından geçtiğimiz sıradan şeylerin üzerine yerleştirilmesi ya da sticker formatında yapıştırılmasıdır. Bu anlamda farklı boyutlardaki ilan ve afişler, sokaklardaki elektrik panoları, tabelalar, otobüs durakları gibi gündelik hayat içerisinde anlamlı olan yerlere yerleştirilmektedir.

Fotoğraf 7. Cumhuriyet Caddesi Elazığ

Fotoğraf 8. Şehit Krg. H. Sayın Bulvarı Elazığ

Fotoğraf 7. ve 8.'de görüldüğü gibi sokakta yer alan bir tabelanın arkası ya da bir otobüs durağı afişler için birer mekân olarak kullanılabilir. Fotoğraf 7'de bir tabelanın afiş için meca olarak kullanılması kuşkusuz ekonomik açıdan bütçe kısıtlılıklarıyla ilişkilendirilebilir. Ancak bunun aksine Fotoğraf 8.'de görülen otobüs durağına afişlerin yerleştirilmesi belediyeden satın alınan bir hizmettir; ancak yine de otobüs duraklarının alternatif bir meca olarak düşünülmesi mümkündür. Çünkü diğer mekânlarda olduğu gibi yüksek görünürlüğe sahip olmadığı gibi, boyut açısından da oldukça küçük kalmaktadır. Burada her iki afişin mekânı açısından da gündelik hayatın her anında yer bulma çabasının etkili olduğu düşünülebilir. Bu alternatif mekânların kullanımının seçimlerin ve aday adayların varlıklarını gündelik hayatın içerisinde sokma konusunda büyük etkileri olduğu kesindir. Çünkü kaldırımdan yürüyen bir insanın tabela üzerindeki renkli bir afiş sticker'ı fark etmemesi mümkün değildir. Bu durum hem dikkati çekerek bilinirliği artırma açısından önemli bir fırsat sunmakta, aynı zamanda aday adayın gündelik hayatın bir parçası olarak varlığını daha da pekiştirmektedir.

Yukarıda kısaca üzerinde durmaya çalıştığımız aday adayların seçim afişlerinin bu son derece geniş mekânsal dağılımının, modern hayatın getirmiş olduğu görsel olanın yükselişi açısından önemli anlamlar taşıdığı söylenebilir. Çünkü seçimlerde oy kullanacak olan yurttaşlar bu yolla seçim sürecinin parçası olmakta, gündelik hayatlarında bu konuya önemli bir yer ayırmış bulunmaktadır. Bu durumun kamuoyunun fikirlerinin oluşumunda önemli sonuçları doğurabileceğini düşünmek yanlış olmayacaktır. Çünkü daha önce de vurguladığımız gibi her türlü iletişim aracı mutlaka bilişsel sonuçlar doğurmaktadır (Den Bulck, 1993: 475). Bu durum aday adayların hem aday olabilmelerinde parti yönetimleri üzerinde kamuoyundaki saygınlıkları ve

bilinirliklerini arttırmak için çaba gösterdikleri, hem de şahsi imajları üzerinde önemli etkileri olacak bir çabaya imza attıkları şeklinde yorumlanabilir. Afişlerin mekânsal dağılımındaki özellikler kısaca incelendikten sonra, afişlerin içeriklerinin de incelenmesi gerekmektedir.

5.2. 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri Elazığ Milletvekili Aday Adaylarının Seçim Afişlerinin İçeriklerinin Analizi

Afişlerin mekânsal dağılımı görünürlüğü maksimum noktaya taşırken, içerikleri de önemli anlamlar taşımaktadır. Çünkü yurttaşların ilgisine sunulan ve siyasi amaçlar açısından kullanılacak olan veri kuşkusuz afişlerin içerisindedir. Çalışma kapsamında incelediğimiz kişiselleşmeye yönelik verilerin de afişlerin içeriğinde bulunabileceği açıktır. Bu kapsamda aşağıda Elazığ milletvekili aday adaylarının seçim afişlerinin içerikleri iki ana kategori içerisinde incelenecektir: İlk olarak afişlerde adayların kimliklerine dair bilgilere bakılacaktır. İkinci bir kategori olarak ise afişlerde kullanılan yazılı mesajlara ilişkin bir inceleme yapılacaktır. Bu analizin modern koşullarda ortaya çıkmış bulunan görüntünün hakimiyeti ile birlikte, kişiselleşmenin de yerel düzeyde ne ölçüde olduğu hakkında belli bir bilgi sağlayabileceği düşünülmektedir.

5.2.1. Afişlerde Adayların Kişisel Kimliklerinin Yer Alması

Afişlere baktığımızda ilk karşımıza çıkan veri tüm afişlerde milletvekili aday adaylarının tam isimlerinin yer almasıdır. Oysa ki parti liderleri ulusal kampanyalarının bir parçası olarak kullandıkları afişlerde isimlerini çoğu zaman kullanmamakta ya da kimi zaman afişlerde imza, logo gibi kendilerini sembolize edecek çeşitli işaretlerden yararlanabilmektedirler. Bu durum aday adayların çalışma kapsamında incelemiş olduğumuz seçim afişlerini hazırlarken ilk amaçlarının kitlelere isimlerini tanıtmak olduğunu düşündürmektedir. Bir diğer ifadeyle aday adayların seçim afişlerinin temel amacı yerel kamuoyu nezdinde bilinirlik kazanmaktır. Bu durum ilk kez milletvekili aday olmak isteyenler için tanınma açısından temel önemde olduğu gibi, daha önce aday gösterilmiş ya da seçilmiş isimler açısından da imajlarını ve kamuoyu nezdindeki bilinirliklerini pekiştirme açısından oldukça anlamlıdır.

Tablo 1. Aday Adayların Afişlerinde Yer Alan Temel Bilgilere İlişkin Tablo

İncelenen Aday Adayın İsmi	Afişte Adı ve Soyadı Yer Alıyor mu?		Afişte Mesleki/Akademik Unvanlara Yer verilmiş mi?		Afişte Parti Logosu Yer Alıyor mu?	
	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır
Cevdet Kesen	X		X		X	
İbrahim Kütük	X		X		X	
Mehmet Karaca	X			X	X	
Selahattin Çobanoğlu	X			X	X	
Ejder Açikkapı	X			X	X	
Ömer Deniz	X		X		X	
Cihan Telo	X		X		X	
Hasbi Soylu	X		X		X	
Ahmet Saraç	X		X		X	
Metin Bulut	X			X	X	
Ömer Serdar	X		X		X	
Mehmet Efe Yılmaz	X			X	X	
Sadettin İnce	X			X	X	
Ahmet Özkaynak	X			X	X	
Gazi Alataş	X			X	X	
TOPLAM	15	0	7	8	15	0

Afişlerde aday adayların kamuoyuna kendilerini tanıtmaya ya da imajlarını pekiştirme adına uyguladıkları önemli yöntemlerden biri, çoğu aday adayının isimlerinin önüne unvanlarını eklemeleridir. Afişleri ayrıntılı olarak incelediğimizde, toplam 15 farklı afiş içerisinde yarısına yakınında (toplam 7 kişi) aday adayın kişisel kimliğinin bir parçası olarak mesleki/akademik kimliğe dair bilgi verilirken, diğer grubun afişlerde sadece adını kullandığı görülmektedir. Burada ulaşılmak istenen amacın kişisel unvanların afişlerde kullanılması yoluyla isimlerin görünürliğünün ve saygınlığının artırılması olduğu düşünülebilir. Aday adayların afişlerdeki

mesleki nitelendirmelerine bakıldığında Dr (doktor) ve Av. (avukat) sıfatlarının yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Bunun dışında sadece bir kişi tarafından Prof. Dr. akademik sıfatının afişlerde kullanıldığı görülmüştür. Bu durum özellikle toplumda saygınlığı bulunan mesleklerin afişlerde vurgulanmasının belli bir anlamı olduğunu düşündürmektedir. Çünkü milletvekili adayı adayı olmuş bir kişinin mesleği olmadığı düşünülmemeyeceğine göre, afişlerde mesleklerin vurgulanmasında özellikle zor kazanılan ve önemli bir çaba sonucunda elde edilen unvanların kullanıldığı söylenilebilir. En nihayetinde afişlerdeki amacın aday adayların kendilerini halka daha yakından tanıtmak ve iyi bir imaj sergilemek olduğu düşünüldüğünde, kullanılan mesleki/akademik unvanların da belli bir toplumsal saygınlığın işaretlenmesi çabasıyla kaynaklandığı düşünülebilir.

Afişlerde kişisel kimliğin vurgulanmasında göze çarpan bir diğer özellik tüm afişlerde milletvekili olunmak istenilen parti logosunun var olmasıdır. Adayların tamamının afişlerde isim ve soyadlarını kullandıkları da düşünüldüğünde, bu durumun adayın hem tanınırlığını arttırmak; ama aynı zamanda aday olmak istediği partiyle de halk nezdinde bir özdeşlik kurma isteği olarak tanımlanması mümkün olabilir. Aday adayın kamuoyu nezdinde aday olmak istediği partiyle özdeşleştirilmesi, adayların kim olacağına ilişkin karar aşamasında ya da zaman zaman yapılan eğilim yoklamalarında aday adayın lehine sonuç doğurabilecektir.

5.2.2. Afişlerdeki Metinlerin Analizi

Afişlerde yer alan kişisel bilgiler, kendi başına siyasetteki kişiselleşme eğiliminin sadece ulusal kampanya araçlarında değil aynı zamanda yerel alanda da belirli karşılıklar bulunduğunu düşündürebilmektedir. Ancak burada ortaya konulması gereken bir diğer nokta, adayların afişlerinde kullandıkları görsel/yazılı metinlerde, milletvekili adayı olmaları için belli bir politika vaadinde bulunup bulunmadıkları ya da halka en azından içerisinde faaliyet gösterdikleri yerel düzeydeki belli sorunları işaret edip etmedikleridir.

Tablo 2 Afişlerin İçeriğindeki Sloganlar ve Oy Verme Çağrısına İlişkin Tablo

İncelenen Aday Adayın İsmi	Afişte Kullanılan Slogan	Afişte Oy Vermeye Yönelik Bir Davet/Çağrı var mı?	
		EVET	HAYIR
Cevdet Kesen	Yeni Türkiye Hayırlı Siyaset		X
İbrahim Kütük	Sevdamız Elazığ		X
Mehmet Karaca	Daha Yeter		X
Selahattin Çobanoğlu	Geçmişten Geleceğe Hep Birlikte Yeni Türkiye		X
Ejder Açıkkanı	Birlik ve Beraberlik İçin Elazığ'ın Seçimi		X
Ömer Deniz	Değişim Başlasın		X
Cihan Telo	İstekli, Yetenekli, Çalışkan ve Hazır		X
Hasbi Soylu	Değişim Şart! Güçlü Elazığ Büyük Türkiye Hedef 2023		X
Ahmet Saraç	Yeni Türkiye İçin Enerjini Verimli Kullan		X
Metin Bulut	Elazığ'ın Ak Yüzü		X
Ömer Serdar	Elazığ'ın Serdar'ı		X
Mehmet Efe Yılmaz	Yeni Türkiye Yeni Elazığ İçin		X
Sadettin İnce	(Slogan Kullanılmamış)		X
Ahmet Özkaynak	Doğru Dürüst Hizmet İçin		X
Gazi Alataş	Yeni Güç Yeni Elazığ		X

Çalışma kapsamında yer alan seçim afişlerine bakıldığında daha çok aday adayların resimlerinin afişlerin büyük kısmını kapladığı görülmektedir. Bu durumun nedeninin adayın ismiyle birlikte şahsi görüntüsü açısından da bir bilinirlik yaratma arzusu olduğu iddia edilebilir. Ancak afişlerde kullanılan bir diğer önemli unsur, aday adayların kullanmış oldukları kısa yazılı metinlerdir. Henüz milletvekili aday adayları bir partinin resmi olarak adayı olmadıklarından, aday olduklarını partinin sloganlarını kullanmamakta; aksine kendilerini tanıtıcı kısa metinlerden yararlanmaktadırlar. Bunların yapılarındaki ses uyumu ve kafiye gibi özelliklere bakıldığında bunların aday adayların tanıtımı için üretilmiş özel sloganlar olduğu iddia edilebilir. Bu sloganların içeriği, çalışma kapsamında incelediğimiz kişiselleşme eğilimlerinin saptanabilmesinde büyük önem arz etmektedir.

Afişlerde kullanılan sloganlara bakıldığında, aday adaylar tarafından milletvekili olduklarında yapacakları politikalara ilişkin hiçbir somut iddiada ya da herhangi bir projeyi işaret edecek bir imada bulunmadıkları görülebilmektedir. Afişlerdeki sloganların içeriğine bakıldığında adeta ulusal kampanya içerisinde yer almış bir seçim afişine benzeyen ve kulağa hoş gelen belli mesajların kullanıldığı gözlenebilmektedir. Bu durum afişlerde kullanılan sloganların temel amacının afişe karşı bir dikkat ve akılda kalıcılığı sağlamak olduğunu düşündürmektedir. Afişlerde yer alan görseli yazılı olarak desteklemek afişlerde kullanılan sloganların bir diğer amacı olarak düşünülebilir. Örneğin afişlerde milletvekili aday adayı Ömer Serdar'ın kullanmış olduğu "Elazığ'ın Serdar'ı" sloganı bunun önemli örneklerinden birini oluşturmaktadır. Bir diğer örnek Metin Bulut'un kullanmış olduğu "Elazığ'ın AK Yüzü" sloganıdır. Burada yazılı metin milletvekili aday adayının görsel olarak sunmuş olduğu anlamı pekiştirmeyi amaçlamakta, afişte kullanılan isimle kamuoyunun zihninde dürüstlüğü bağdaştırmayı amaçlamaktadır.

Afişlerde kullanılan sloganların içeriğinde görülen bir diğer strateji ise, aday adayların temsilcisi oldukları Elazığ ilini Türkiye'nin gidişatında önemli bir uğrak olarak işaretlemeleridir. Sloganların önemli bir kısmında görülen Elazığ kelimesinin vurgulanması bu yargıyı desteklemektedir. Örneğin milletvekili aday adayı Mehmet Efe Yılmaz'ın "Yeni Türkiye Yeni Elazığ İçin" sloganı bunun önemli örneklerinden biridir. Milletvekili aday adayı bu yolla hem Elazığ'ı Yeni Türkiye'nin önemli bir parçası olarak konumlandırmış hem de bu hedefte kendisini önemli bir figür olarak halk nezdinde kabul ettirmeyi amaçlamıştır.

Yerel afişlerin kişiselleşmiş ulusal kampanyalarla benzeşen bir diğer yönü, sloganların ima ettiği genel değişim vaadiyle birlikte, aday adayların halktan aday olmaları durumunda oy ya da aday olmaları için herhangi bir destek istediklerine dair bir mesajın afişlerde var olmamasıdır. Bu durum aday adayların kullandıkları bu afişlerin, imaj oluşturma çabalarının önemli bir parçası olduğunu göstermektedir. Böyle bakıldığında aday adaylar tarafından kullanılan afişlerin amacı birer siyasi figür olarak kamuoyu önünde kendini konumlandırmak ve belli bir saygınlık kazanmak olarak düşünülebilir.

SONUÇ

Bu çalışmada siyasal iletişimin önemli bir unsuru olan seçim afişleri konusu ele alınmıştır. Ancak seçim afişleri çalışma kapsamında ulusal düzeyde önemli araçlar olarak kabul edilmekle birlikte, yerel düzeyde de toplumsal dönüşümü yansıtmaya açısından önemli mesajlar verebilecek birer araç olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda çalışmada Türkiye'deki siyasal iletişim çalışmalarında ihmal edilmiş bulunan milletvekili aday adaylarının seçim afişleri analiz birimi olarak belirlenmiştir.

Çalışma kapsamında Elazığ milletvekili aday adaylarının seçim afişleri örneği üzerinden, modern yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmiş bulunan görüntünün egemenliği ve politikadaki kişiselleşme eğilimlerinin yerel düzeydeki yansımaları analiz edilmiştir. Bu kapsamda Elazığ şehir merkezinde ve havaalanı yolunda fotoğraflanan toplam 15 farklı milletvekili aday adayına ait seçim afişi nicel ve nitel içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir.

Çalışmada yapılan analiz sonucunda afişlerin mekânsal dağılımında görülen yaygınlık ve afişlerin sergilendiği mecraların çeşitliliği seçim kampanyalarında görselliğin kullanımının yerel düzeyde de oldukça önemli olduğunu göstermiştir. Afişlerin sergilenmesinde kalabalık alanlarda doğrudan görsel üstünlük sağlayabilmek açısından merkezi yerlerdeki merkezi konumda bulunan binalardan, sokak tabelalarına kadar çok çeşitli mecraların kullanılmış olması, seçimlerdeki adayların popülerleşmesinde görselliğin önemini ayrıca ortaya koyabilmektedir.

Çalışma kapsamında incelenen afişlerin içeriği ise, siyasal iletişimin önemli bir boyutu haline gelmiş bulunan kişiselleşmenin yerel düzeyde de gözlenebildiğini ortaya koymaktadır. Özellikle afişlerde kişisel bilgilerle birlikte mesleki/akademik unvanların kullanılma eğilimi ve parti logosu kullanımı yoluyla aday adayının kendini partiyle özdeşleştirme çabaları, politikada kişisel figür olarak yer bulabilmenin yerel düzeyde de önemli bir unsur olduğunu gösterebilmektedir. Aynı

şekilde afişlerde kullanılan metinlerin daha çok adayın imajını geliştirmeye yönelik sloganvari bir görünümde olması, ancak afişlerde herhangi somut bir politika vaadine ilişkin bilgi verilmemiş olması, yerel düzeyde de seçim kampanyalarında kişiselleşmenin gerçek bir olgu haline gelmiş olduğunu düşündürebilmektedir.

Sonuçta ortaya konulan bu bilginin yerel düzeyde politika ve seçim kampanyaları üzerine yoğunlaşan araştırmalara bir katkı oluşturması beklenmektedir. Çünkü ulusal düzeyde seçim kampanyaları araştırmalarının görece yaygınlığına rağmen, yerel düzeydeki araştırmalar Türkiye siyasal iletişim yazınında halen sınırlı bir yer kaplamaktadır. Bu açıdan gelecek çalışmaların yerel siyasetin ne ölçüde modern kampanya unsurlarını ve güncel değişimleri taşıdığı veya alternatifler ürettiğinin ortaya koyması önemlidir.

KAYNAKÇA

Bennett, W. Lance (2012), “The Personalization of Politics: Political Identity, Social Media, and Changing Patterns of Participation”, *The Annals of the American Academy*, 644: 20-38.

Bennett, W. Lance ve Jarol B. Manheim (2004), “The Big Spin: Strategic Communication and the Transformation of Pluralist Democracy”, içinde *Mediated Politics Communication in the Future of Democracy*, W. Lance Bennett ve Robert M. Entman (der.), Cambridge: Cambridge University Press, s. 279-298.

Bennett, W. Lance ve Segerberg, Alexandra (2012), “The Logic of Connective Action”, *Information, Communication and Society*, 15(5): 739-768.

Bulck, Jan Van den (1993), “Estimating the Success of Political Communication Strategies: The Case of Political Poster Impact in a Belgian Election”, *European Journal of Communication*, 8: 471-489.

Champagne, Patrick (1995), “Kamuoyu Yoklamaları, Oy Kullanma ve Demokrasi.” içinde *Kamouyu Kimin Oyu?*. Hülya tufan (der.), İstanbul: Kesit, s.142-176

Edelman, Murray (1985), *The Symbolic Uses of Politics*, USA: Illini Books

Edelman, Murray (1998), *Constructing The Political Spectacle*, Chicago: Chicago Press. election?”, *Parliamentary Affairs*, 63 (4): 802-817

Enli, Gunn Sara ve Skogerbo, Eli (2013), “Personalized Campaigns in Party- Centred Politics”, *Information, Communication and Society*, 16 (5): 757-774.

Fourie, Lynnette M. (2008), “South African Election Posters: Reflecting the Maturing of a Democracy?”, *Communicatio: South African journal for Communication Theory and Research*, 34(2): 222-237.

Gurevitch, Michael ve Kavoori, Anandom P. (1992), “Television Spectacles as Politics.” *Communication Monographs*, 59: 415-420.

Habermas, Jurgen (2004), *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*, Mustafa Tüzel (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İlaslan, Süleyman (2014) “Türkiye’de Televizyon Yayıncılığının Kuruluşu Üzerine Temel Tartışmalar: Kalkınma, Eğitim ve Milli Güvenlik”, *SBF Dergisi*, 69 (3): 481-510

İlaslan, Süleyman (2016), “Popüler Tarih Dizileri Bağlamında Televizyonda Tarih İnşası ve Politik Tartışmalar”, *Kültür ve İletişim*, 37: 3-21.

Kaase, Max (1994), “Is There Personalization in Politics? Candidates and Voting Behaviour in Germany.” *International Political Science Review*, 15 (3): 211- 230.

Langer, Ana Ines (2007), “A Historical Explanation of the Personalization of Politics in the Print Media: The British Prime Ministers (1945- 1999)”, *Parliamentary Affairs*, 60 (3): 371-387.

Lewis, Jonathan ve Masshardt, Brian J. (2002), “Election Posters in Japan”, *Japan Forum*, 14 (3): 373-404.

Mancini, Paola ve Swanson, David L. (1996), "Politics, Media and Modern Democracy: Introduction." içinde *Politics, Media and Modern Democracy*. David L. Swanson ve Paolo Mancini (der), Westport, CT: Praeger, s.1-26.

Mazzoleni, Gianpietro ve Schulz, Winfried (1999), "Mediatization' Of Politics: A Challenge For Democracy?", *Political Communication*, 16 (3): 247-261.

Meyer, Thomas(2002), *Medya Demokrasisi*, Ahmet Fethi (çev.), Ankara: Phoenix.

Nimmo, Dan ve James, E. Combs (1983), *Mediated Political Realities*, Newyork: Longman Inc.

Rawnsley, Gary D. (2005), *Political Communication and Democracy*, New York: Palgrave Macmillan

Vliegthart, Rens (2012), "The Professionalization of Political Communication? A Longitudinal Analysis of Dutch Election Campaign Posters", *American Behavioral Scientist*, 56 (2): 135-150.

Wrind, D ve Ward, S (2010), "The Media and The 2010 Campaign: The Television Election?", *Parliamentary Affairs*, C.63, S.4, s. 802-817

TÜRKİYE'DE KISA DALGA RADYO DİNLEME DENEYİMİ: DX'CİLİK

The Experience of Short Wave Radio Listening in Turkey: DXing.

Süleyman İLASLAN¹

ÖZET

Radyo yayıncılığı radyo amatörlerini ve amatör bir faaliyet olarak kısa dalga dinlemeyi –DX'cilik- içeren zengin bir tarihe sahiptir. Bu farklı tarihler hâkim medya tarihi anlatıları içinde unutulmuşlardır. Oysa radyo tarihinin bu yönü bize radyonun kamu tarafından aktif bir biçimde kullanıldığını anımsatması açısından önemlidir. Bu, Türkiye radyo tarihinin de az bilinen bir yönünü oluşturmaktadır. Bu çalışmanın çıkış noktasını Türkiye yayıncılık tarihinin bilinenden daha canlı bir geçmişe sahip olduğu düşüncesidir. Bu açıdan, Türkiye radyo tarihinde araştırılmayı bekleyen birçok konu bulunmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye'de 1960'lardaki kısa dalga dinleme faaliyetleri araştırılmaktadır. DX'cilik 1960'lı yıllarda Türkiye'de radyo amatörleri arasında yaygınlaşan bir uğraş olmuştur. Bu dönemde amatör faaliyetler için yasal bir zemin yoktur. Ancak amatör bir faaliyet olarak radyo dinleme yasak değildir. DX'ciler uluslararası ya da yerel kısa dalga yayın yapan uzak radyo istasyonlarını dinlemeye çalışmaktadırlar. Bu dinleme merakı yalnızca teknik bir çaba olarak açıklanamaz. Aynı zamanda, toplumsal görünüşleri ve işlevleri olan bir iletişim etkinliğidir.

Anahtar Kelimeler: Radyo, Amatör Radyocular, Kısa Dalga Dinleme, DX'cilik

ABSTRACT

Radio broadcasting has a rich history which include radio amateurs and shortwave listening –Dxing- as a amateur activity. These different histories forgotten in dominant narratives of media history. Whereas this aspect of the history of radio is important to remind us that radio is actively used by the public. This also is the least known aspect of history of radio in Turkey. The starting point of the study is that the history of broadcasting in Turkey has a more vivid past than known. In this regard, there are many issues waiting to be explored. In this study, the history of shortwave listening in Turkey in 1960s will be investigated. DXing became widespread in the 1960s in Turkey. There was any legal basis for amateur activities in this period. But radio listening as a amateur activity was not prohibited. DXer effort to listening far international or local shortwave radio stations. This listening hobby is not explained as a technical effort. At the same time, it is a communication activity which has social aspects and functions.

Keywords: Radio, Radio Amateurs, Listening on Shortwaves, DXing

Giriş

Radyo yayıncılığının ortaya çıkışı ve gelişimi siyasi, ekonomik ve toplumsal açıdan yirminci yüzyılın üzerinde önemle durulması gereken tarihsel bir boyutunu oluşturmaktadır. Bir teknoloji ve toplumsal kurum olarak radyonun tarihsel yapısını, içinde frekansların amatörlerce kamusal kullanımında şirket ve devletlerce kamu adına kontrol altına alınma sürecini barındırmaktadır. Yeni bir teknoloji olarak radyoyla kurulan ilişki biçimlerinde yaşanan bu dönüşüm radyo yayıncılığının kurumsallaşma sürecinin yanı sıra radyoyla sıradan insanların gündelik hayatta kurduğu ilişkilerin biçimlendirilmesinde de temel bir rol oynamıştır. Radyonun teknik gelişiminde ve yayıncılığın şekillenmesinde önemli ve aktif bir rol oynayan amatör radyocularardan birer dinleyici konumuna geçiş buna temel bir örnek oluşturmaktadır. Bu süreçte, Susan J. Douglas'ı izleyerek söylemek gerekirse, radyo yayıncılığı kadar dinleyicilik de icat edilmiş bir gelişme olmuştur. Bu anlamda 1920'ler dinleyiciliğin ortaya çıkışı ve biçimlenişinde temel rol oynayan gelişmelere tanıklık etmiştir (2010: 314).

Dolayısıyla, telsiz telgrafın ABD ve Avrupa'da hızla gündelik hayatın bir parçası haline dönüştüğü 1900'lerin başlarından itibaren şekillenmeye başlayan ve temelleri amatör radyocular

¹ Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi ELAZIĞ, Mail: suleyman.ilaslan@gmail.com

tarafından atılan radyo yayıncılığının gelişimi dinleyiciliğin şekillendiği bir tarihsel süreci de içinde barındırmaktadır. Radyo 1920'li yıllara kadar amatörlerce kendi yayınlarını yapmak, arkadaşlıklar kurmak, dünyadan haberdar olmak gibi amaçlarla yoğun bir biçimde kullanılmıştır. Her ne kadar zaman içinde amatörler ulus devletlerin hayata geçirdiği düzenleme mekanizmaları ile şirketler ve devletlerin kontrolüne alınan frekanslardan uzaklaştırılmış olsalar da bu durum frekansların amatörler tarafından kullanımını ve amatör radyoculuğu tamamen ortadan kaldırmamıştır. Ancak, amatör radyoculuğun zaman içinde değişim göstermesinde ve giderek sınırlı alanlarda yürütülen bir etkinliğe dönüşmesinde temel bir rol oynamıştır (Douglas, 2007: 320; Hilmes, 2003; Mattelart, 2001: 25-27; McChesney, 1993; Walker, 2001).

Bir verici yaparak aktif bir şekilde iletişim kurma ve yayınlar yapma çabasının yanı sıra, aynı dönemde, yine amatör bir uğraş olarak amatör yayınları ve ilerleyen yıllarda da profesyonel radyo yayınlarını kapsayacak biçimde radyo dinleme ve dinlenen bu istasyon ya da kişilerle iletişim kurma –özellikle QSL kartları aracılığıyla- faaliyeti şekillenmeye başlamıştır. Dolayısıyla, uzaktaki radyo istasyonlarını ve amatör yayınları dinleme faaliyeti olarak adlandırılan DX'ciliğin kökleri de 1920'lerin çok öncesine uzanmaktadır. Douglas, mümkün olduğunca çok sayıda en uzaktaki istasyonu dinleme çabası olarak beliren DX etkinliğini dinleme deneyimini şekillendiren ilk aşama olarak tanımlarken bir açıdan da bu uğraşın radyo tarihinde ne kadar önemli bir yer tuttuğuna gönderme yapmaktadır (2010: 315). Bu dinleme etkinliği radyo yayıncılığının geliştiği ve hızla tüm dünyaya yayıldığı daha sonraki yıllarda da varlığını sürdürmüş, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ön plana çıkmıştır (Berg, 2008a; 2008b). DX'ciliğin yayın yapmaktan ziyade dinlemeyi temel alan özelliği yaygınlaşmasında da önemli bir unsur olmuştur. Bir verici yaparak gerçekleştirilen amatör faaliyetlerin en başından yasak olduğu ülkelerde bile amatör radyocuların bu dinleme faaliyetini gerçekleştirmelerinin önünde bir engel olmaması yaygınlaşmasında temel bir rol oynamıştır. Aynı dönemde kısa dalga frekanslardan yayın yapan radyo istasyonu sayısının tüm dünyada hızla artması ve amatörlerin faaliyet gösterdiği sınırlı alanları da işgal eder hale gelmesi ise radyo amatörleri arasında bu uğraşı giderek daha ilgi çekici hale getirmiştir.

Radyo yayıncılığının gelişiminde yaşanan bu tarihsel süreçten hareketle DX'ciliğin Türkiye iletişim tarihinde de araştırılmayı bekleyen bir deneyim olarak karşımıza çıktığı söylenebilir. Türkiye radyo tarihinin bu yönünün pek bilinmemesi ve konu üzerine çalışmaların bulunmaması bu tür bir araştırmayı daha gerekli ve önemli kılmaktadır. Bu eksikliğin daha genelde radyo tarihine dair araştırmaların azlığı ve yapılan araştırmalarda karşılaşılan ciddi arşiv sorunuyla yakından bağlantılı olduğu söylenebilir.

Bu kapsamda, çalışmada 1960'lardan itibaren Türkiye'de yaygınlaşmaya başlayan bir faaliyet olan DX'cilik incelenmektedir. Çalışmanın odak noktasını 1960'lar oluşturmaktadır. Bu dönemin seçilmesinde Türkiye'de radyonun teknik açıdan yaygınlaştırılmasının önemsenmesinin, böylece radyonun ilk kez tüm toplumun ilgisini çeken bir araca dönüşmesinin, buna karşın radyonun teknik kapasitesinin bu ilgiyi karşılayacak düzeye ulaşmamasının ve ülkenin birçok yerinde insanların yabancı ülkelere yapılan radyo yayınlarını dinleme eğilimi göstermesinin bu dönemde belirginleşmiş olması temel bir rol oynamıştır. Ayrıca bu dönemde yasal devlet radyoları dışında kısa dalga üzerinden yayın yapan birçok yerel radyo istasyonunun kurulması (Aziz, 1971; İlaslan, 2014) ve giderek artan amatör radyoculuk faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi de 1960'ları Türkiye'de DX'ciliğin incelenmesi gereken ilk ve en önemli dönemlerden biri kılmaktadır. 1960'larda yaşanan bu gelişmeler hem amatör radyoculuğun hem de bir dinleme etkinliği olarak DX'ciliğin şekillenmesinde temel bir rol oynamıştır. 3222 sayılı Telsiz Kanununun bir verici yaparak amatör radyoculuk faaliyetlerini yasaklaması amatörler açısından DX'ciliği ilgi çekici bir uğraş olarak ön plana çıkarmıştır.

Bu kapsamda, çalışmada, öncelikle radyo frekansları üzerinde devlet tekelinin hâkim olduğu ve amatör radyoculuğun yasak olduğu 1960'lı yıllarda Türkiye'de radyo amatörlerinin DX'ciliğe ilgi gösterdiği tarihsel olarak ortaya konulmaktadır. Ardından radyo dinleme deneyiminin toplumsal boyutları olan ve tarihsel süreçte icat edilmiş bir etkinlik olduğunu dile getiren

Douglas’ın düşüncesinden hareketle, inşa edilmiş olan dinleyici kültürü bağlamında, Türkiye’de 1960’larda belirginleşen ve yaygınlaşan “bu yeni radyo dinleme fenomenolojisi” -DX’cilik- incelenmektedir (2010: 314). Bu kapsamda, çalışmada 1960’larda Türkiye’de DX’cilerin nasıl faaliyet gösterdiklerine, kendilerini nasıl tanımladıklarına odaklanılmaktadır. Araştırma tarihsel veri toplama yöntemine dayanmakta ve gazete arşivleri, Türkiye Radyo Amatörleri Cemiyeti’nin (TRAC) çıkarmış olduğu dergi ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ve Türkiye Radyo Televizyon Kurumu’nun (TRT) kurumsal belgeleri çalışmanın temel veri kaynaklarını oluşturmaktadır. Ulaşılan bu verilerden Türkiye’de amatör bir uğraş olarak radyo dinleme deneyimi üzerine tarihsel sosyolojik bir yorumlama yapılmaktadır. Bu veriler arasında özellikle Türkiye Radyo Amatörleri Cemiyeti’nin TRAC dergisi DX’ciliğe dair temel kaynağımızı oluşturmaktadır.

Radyo Yayıncılığında Dinleyiciliğine Amatör Radyoculuk

Radyo tarihi frekansların kamusal kullanımdan ayrıştırıldığı ve devlet ve ticari tekellerin hâkimiyetinde şekillendirilen bir toplumsal kontrol aracına dönüştürüldüğü bir gelişim süreci göstermektedir. Radyo yayıncılığının tarihsel köklerinde yatan karşılıklı iletişim kurma çabası içinde olan amatör radyoculuk/telsizcilik faaliyetlerine odaklanıldığında ve frekansların kamusal kullanımının yoğun bir biçimde gerçekleştirildiği bu tarihsel süreçten, devlet ve şirket kontrolünün hâkim kılındığı bir sürece doğru yaşanan gelişmelerin izi sürüldüğünde durum daha net bir biçimde görülmektedir. Yayıncılığın gösterdiği bu tarihsel toplumsal gelişim süreci, Raymond Williams’ı izleyerek söylemek gerekirse, “içinde özel ekonomik durumların olduğu bir grup dağıntı teknik aracın, önce uygulama, daha sonra da sosyal bir teknoloji halini” almasının yanı sıra “yeni ve güçlü bir sosyal kaynaşma ve denetim biçimi olarak” kontrol altına alınma çabalarının izlerini taşımaktadır (2003: 20, 21).

Ticarileşme, kamusal kullanımdan uzaklaştırma, depolitikleştirme gibi temel dinamikler üzerine inşa edilen kitle iletişiminin hâkim mantığı (Splichal, 2002: 6, 8) bu araçların kurumsallaşma süreçlerine yansımış ve oluşturulan kurumlar aracılığıyla daha da belirginleşmiştir. Radyo yayıncılığının gelişimi ve kurumsallaşma seyri bu dönüşüm ve dışlama sürecinden payına düşeni almış, 1900’lerin ilk çeyreğinde radyo frekanslarını siyasi ve ideolojik bir amaç gütmekten yoğun bir biçimde kullanan amatörler bu alandan giderek uzaklaştırılmışlardır (Walker, 2001: 13, 15). Böylece radyo, “toplumsal dünyada enformasyon ve sembolik içeriğin üretildiği ve dağıtıldığı sınırları biçimlendir”mede temel rol oynayan bir medya kurumuna dönüştürülmüştür (Thompson, 2008: 36). Demokrasinin gelişimi ve iletişim araçlarının şekillenmesi arasındaki ilişki bu araçlara yüklenen toplumsal rollerde de temel bir unsur olmuştur. Bu bağlamda bilgil, aktif bir yurttaşlık ile iletişim araçlarının demokratik potansiyeli her zaman tartışma konusu olmuştur.² Radyo da bu açıdan ön plana çıkan iletişim aracı olmuştur. Frekansların kamu tarafından aktif kullanımı ve küçük çaplı vericilerle insanların seslerini duyurabilme imkânına sahip olması demokratik potansiyeli hakkındaki düşünceleri de beraberinde getirmiştir. Ancak radyonun kurumsallaşma sürecinde ABD’de ticari şirketler Avrupa’da ise devlet ön plana çıkmıştır. Böylece İngiltere gibi ülkeler daha en başından frekansların devlet tekelinde kullanımını kararlaştırarak bu alana kamunun aktif katılımının önüne geçmiştir. Bu ortamda her ne kadar amatör faaliyetler yasal zeminden yoksun olarak sürdürülse de (Stevenson, 1996) amatör radyoculuk daha çok dinleme temelli bir biçimde şekillenmiştir. 1930’larda ABD’de ticari modelin hâkimiyetini ilan etmesiyle (McChesney, 1993; Sloten, 2006, Walker, 2001) burada da amatör radyoculukta dinleme merakının belirginleşmeye başladığı söylenebilir. Dolayısıyla bu kurumsallaşma süreci dinleyiciliğin, dinleme deneyiminin ve amatör bir uğraş olarak DX’ciliğin şekillenmesinde temel bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, DX dinleme merakının yaygınlaşmasında radyonun 1920’lerden itibaren hızlı bir teknik gelişim göstermesi ve buna paralel olarak köklü bir kurumsallaşma sürecine girmesinin payının büyük olduğu söylenebilir.

² Liberal demokrasinin gelişimi, yurttaşlık kavramı ve iletişim araçlarının gelişimi arasındaki ilişkiye dair tartışma için bkz. Demirci, 2014; Demirci 2015.

“Keşifçi Dinleme Faaliyeti” DX’cilik

Douglas, 1920’lerden itibaren radyo dinleme deneyiminin üç aşamadan geçerek şekillendiğini belirtmekte ve DX’ciliği bu aşamaların ilki olarak konumlandırmaktadır. Buna göre:

Kabaca 1920 ile (aslında amatör radyo operatörleri de hesaba katılırsa bu tarih daha da geriye çekilebilir) 1924 arasında yaşanmış ilk aşama, uzak istasyon (DX) fenomeniyle, yani uzaktaki mümkün olduğunca çok sayıda istasyonu ayarlama etkinliği ile karakterize edilmişti... İkinci aşama, elbette DX etkinlikleriyle aynı zamanda başlamış olan müzik dinleme aşamasıydı, çünkü zaten istasyonların çoğu müzik çalıyordu, fakat bunun popülerleşmesi 1925’te gelişmiş hoparlörlerin piyasaya girmesiyle mümkün oldu. Üçüncü aşama ise, 1929’da bir ağ programı olan *Amos ‘n’ Andy*’nin olağanüstü başarısıyla belirginleşen öykü dinleme aşamasıydı... Amatör radyo operatörleri birlik olmasalardı, keşifçi radyo dinleyiciliğinin bu hızlı patlaması yaşanmazdı (2010: 314-315).

Douglas’ın radyo amatörleri üzerinden dinleme deneyiminin gelişimine yaptığı vurgudan hareketle, uzaklardan gelen sesleri dinleme ve onlarla etkileşime girme çabasının 1830’lar gibi çok daha eski tarihlere götürülebileceği söylenebilir. Ancak o dönemde bu uğraş daha çok eğitilmiş operatörler arasında gerçekleşmiştir (Kern, 2010: 308). Stephen Kern’i izleyerek söylersek, bu uğraşı kitleleşiren ilk adım telefon olmuştur. Ona göre telsiz “elektronik iletişimin kaynak noktalarını çoğaltmış, telefon da bunu kitlelere taşımış”tır (2010: 308-309). Radyo ve telsizin henüz evlerde kullanılacak bir araç olarak tasavvur edilemediği bir dönem olan 1870’lerden itibaren bazı kuruluşlar ve şirketler tarafından abonelerine müzik, opera, konser, vaazlar, haber vb. yayınlar yapmak için kullanılan telefon bir yandan ilk yayıncılık örneğini oluştururken, diğer yandan da dinleme merakı ve uğraşının kitlelere yayılmasını sağlamıştır (Kern, 2010: 308-309; Walker, 2001: 23-24).

Abone sistemi ile çalışan telefon yayıncılığının aksine, telsizde dinleyici kitesinin belirsizliği telsizin yayıncılıkta kullanımı fikrinin şekillenmesinin de zaman almasına yol açmıştır (Curran ve Seaton, 2003: 106). Bununla birlikte, insanlar çoktan evlerinde bu araçları kullanarak uzaklardan gelen sesleri dinleme merakına kapılmışlardı. Özellikle amatör radyocuların 1900’lerin başlarından itibaren yoğunlaşan faaliyetleri, Douglas’ın deyişiyle, bu “keşifçi radyo dinleyiciliği” tekniğinin ve merakının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Dolayısıyla amatör radyocular “DX’le uğraşan kitlenin çekirdeğini meydana getir”mişlerdir (2010: 315, 318). Peters, DX’ciliğin radyo sinyalinin merak uyandıran yapısını ve yine bu bağlamda uzaklarla iletişim kurma özlemini açığa çıkaran bir uğraş olduğunu belirtmektedir (1999: 211-212).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında telsiz telefonun bir radyo alıcısı olarak evlerde yaygın kullanılan bir araca dönüşmesiyle ve radyo yayıncılığının hayata geçmesiyle birlikte radyo dinleme merakı ve uğraşı daha ön plana çıkmıştır (Briggs ve Burke, 2011: 184-185; Curran ve Seaton, 2003: 106; Douglas, 2010: 314-315). 1920’li yıllar radyonun hızla geliştiği ve yaygınlaştığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde telsizle gerçekleştirilen deneme niteliğindeki yayınlara gösterilen ilginin yoğunluğu telsiz üreticilerinin de ilk kez pazarın büyüklüğünü fark etmelerine yol açmış, bu ise radyo yayıncılığının gelişimini hızlandırmıştır. Bir yandan radyo endüstrisi 1918 sonrası süreçte hızlı bir gelişim gösterirken, diğer yandan da bir dinleyici kitesi ortaya çıkmaya başlamıştır (Briggs ve Burke, 2011: 187-188; Douglas, 2010: 313). Radyo vericisi ve alıcısı yapmak için gerekli teknik malzemeye ulaşma imkânının artması DX’ciliğin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Radyo dinleme deneyiminin 1920’lerin başlarında ciddi bir merak ve kültürel devrim biçimi olarak ortaya çıktığını belirten Douglas şunları söylemekte:

Bu, keşif amaçlı, teknik uzmanlığı ve sabrı esas alan bir dinlemeydi, insanlar radyo dinlerken yalnızca süreklilik değil, değişme de arıyorlardı, yalnızca New York’tan bir mesajı veya programı değil, her yerden birçok mesajı dinliyorlardı; hangi ünlüyü duyabileceklerini değil, daha ne kadar fazla şey edinebileceklerini görmek için dinliyorlardı... (2010: 312).

Dünyanın herhangi bir yerinden gelen sesi duyabilme düşüncesi ve isteği DX’cileri diğer dinleyicilerden ayıran temel özellik olmuştur. Gelişen profesyonel radyo yayıncılığına rağmen, aslında DX’cilerin temel amacı bu profesyonel yayınları dinleyebilme çabası etrafında yoğunlaşmamaktadır. Onlar için çok uzak mesafelerden gelen herhangi bir amatör sinyali duyabilmek ya da küçük bir vericiyle yapılan kısa dalga istasyonunun sesini duyabilmek daha değerli bir uğraş olmuştur. Bununla birlikte Berg, program dinleyiciliğiyle DX’ciliğin birbirinden katı sınırlarla ayrılmadığını belirtmektedir (2008b: 17).

Radyonun Artan Siyasi ve Toplumsal Önemi, Uluslararası Kısa Dalga Radyolar ve DX’ciliğin Yaygınlaşması

1930’lardan itibaren radyonun siyasi öneminin artmasıyla DX’cilik için yeni ve giderek belirginleştiği bir dönemin başladığı söylenebilir (Berg, 2008b: 10). 1930’lar radyonun tüm dünyada giderek siyasi bir araca dönüşmesine tanıklık etmiş (Jeanneney, 2009: 153-157, 168-171), artan propaganda ihtiyacı ulus devletleri hızla radyoyu etkin bir biçimde kullanma isteğine sevk etmiştir. Bu kapsamda 1930’lar ulus devletlerin uluslararası kısa dalga istasyonlar kurmalarını beraberinde getirmiştir. Almanya, Sovyetler Birliği, İtalya, İspanya, İngiltere ve ABD’de farklı dillerde uluslararası yayın yapan istasyonlar kurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı ise bir yandan devletlerin kontrol isteğini arttırmış diğer yandan da bu alanda daha etkin faaliyet göstermelerine yol açmıştır (Berg, 2008a: 10-21; Briggs ve Burke 2011: 242-244; Jeanneney 2009: 172, 174-177; Mattelart 2001: 67-68; Walker, 2001: 62-65). Öyle ki “1930’ların sonlarına doğru üretilen radyo cihazları başka ülkelerin radyo yayınlarını çekmeyecek şekilde tasarlanmıştır. Radyoyu denetleme eğilimi savaş sonrasında ABD ve İngiltere gibi ülkelerde bile sürdürülmüştür (Briggs ve Burke, 2011: 242-243, 244). Bu durum yabancı radyoların dinlenmesinden duyulan endişelerin hangi boyutlara ulaştığını ve bu bağlamda dinleme alanına müdahale etme girişimlerini göstermesi açısından önemlidir. Ancak, bu gelişmeler radyo dinleme merakının savaş sonrası dönemde hızla yükselmesini engelleyememiş, bu uluslararası radyolar dinleme faaliyetinin temel unsurlarından birine dönüşmüşlerdir (Berg, 2008a).³ İkinci Dünya Savaşı sonrasında belirginleşen bu durum DX’ciliği amatörlerin temel uğraşlarından birine dönüştürmüştür (Berg, 2008a; Berg, 2008b; Briggs ve Burke 2011: 184-185). Bunun yanı sıra, aynı dönemde, yerel kısa dalga yayınlar yapan istasyonların sayısı da –ulusal ya da bölgesel çapta- bu dönemde artmıştır. Bu tür kısa dalga istasyonlar daha küçük güçte vericilerle yayınlarını gerçekleştirmişlerdir ve DX kültürünün merkezi öğelerinden birine dönüşmüşlerdir. Dolayısıyla, İkinci Dünya Savaşı sonrası DX kültürünün hızla yaygınlaştığı ve dünyanın hemen her yerinde DX kulüplerinin kurulduğu bir dönem olmuştur (Berg 2008a: 10-21). Berg, kısa dalga dinleyicilerin büyük çoğunluğunu bir kulübe üye olmayan ve kendi yerel radyolarının yetersizliğini doldurmaya çalışan dinleyicilerin oluşturduğunu belirtmektedir (2008b: 17).

Bu çerçevede, 1945 sonrası dönem radyonun önemini sürdürdüğü ve kısa dalga yayıncılığın tüm dünyaya yayıldığı bir dönem olmuştur. Berg, bu dönemde kısa dalga yayınların çoğunun Avrupa’dan yapıldığını ve bu istasyonların çoğunun küçük, yarı deneysel nitelikte olup, genellikle 50 kilovattın altındaki güçte vericilerle yayın yaptıklarını belirtmektedir (2008a: 414-415). Bu ulusal ya da bölgesel çapta yayınlar yapan istasyonlar yalnızca amatörlerin değil dini grupların, şirketlerin kurduğu radyolardır. Ayrıca bu dönem korsan radyolar ve gizli radyolar da hızla artmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı boyunca Avrupa’da bu tür radyo istasyonları yoğun bir

³ İkinci Dünya Savaşı sonrası belirginleşen soğuk savaş radyonun kontrol altında tutulmasını ve uluslararası kısa dalga yayınlar aracılığıyla propaganda yapılmasını önemseyen anlayışın sürmesine yol açmıştır. Bu yoğun propaganda anlayışı ulus devletlerin yabancı radyo istasyonlarının dinlenmesinden duydukları kaygıları arttırmıştır. Bu bağlamda devletler çeşitli önlemler alsa da radyo dinleme faaliyetinin önüne doğrudan geçilemediği söylenebilir. Mattelart, Moskova ve etkisi altındaki devletlerin yabancı yayınları dinleyenleri cezalandırma yoluna gittiğini, bu anlayışın bu ülkelerde sivil radyo endüstrisinin gelişimini engellediğini belirtmektedir (2001: 67-68). Buna karşın dünyanın büyük bir kısmında kısa dalgadan yayın yapan uluslararası ve ulusal istasyonları dinleme faaliyetinin önüne, amatör radyoculuğun yasak olduğu Türkiye de dâhil olmak üzere, geçilmemiştir.

biçimde görülmeye başlanmış, 1950'ler ve 1960'larda bu tür istasyonlar dünyanın birçok yerinde – Orta Doğu, Doğu Afrika ve Güneydoğu Asya- yaygın bir biçimde faaliyet göstermeye başlamışlardır (Berg, 2008a: 23- 31; Berg, 2008b: 10). 1950'ler ve 1960'larda radyo yayıncılığı alanında yaşanan bu canlılık DX'ciliğin gelişmesi ve yaygınlaşmasında temel bir rol oynamıştır. Bu istasyonları dinleme merakı hızla tüm dünyaya yayılırken, artan kısa dalga istasyon sayısı bu uğraşı daha ilgi çekici bir hale getirmiştir. Radyoların dinleme ve doğrulama kartları yollaması da bu dönem artan bir uygulama olmuştur. DX'ciler bu tür bağlantılarla kendilerini tanımlama çabası içinde olmuşlardır (Berg, 2008a). Aynı dönemde yaşanan teknik gelişmeler de –özellikle transistör radyo- radyonun yaygınlaşmasında ve önemini korumasında etkili olmuştur. Bu teknik gelişmeler DX'ciliğin de daha rahat ve yaygın bir biçimde yapılabilmesini olanaklı kılmıştır.

Türkiye'de Radyo Yayıncılığının Gelişimi ve Radyo Dinleme Merakı

Türkiye'de ilk düzenli radyo yayınları 1927 yılında TTTAŞ tarafından başlatılmıştır. Radyoyla bu erken tanışmaya rağmen gelişimi uzun yıllar çok sınırlı bir teknik kapasite ve alanda kalmıştır. Dolayısıyla ülkenin her yerinde dinlenebilecek bir radyo şebekesi kurulması için daha uzun yıllar beklenmesi gerekmiştir. İlk on yılında bu şirket tarafından ve dolaylı bir devlet tekeli altında sürdürülen yayıncılık faaliyeti 1936'da doğrudan devlet tekli ve işletmesi altına alınmıştır. Haziran 1937'de çıkarılan 3222 sayılı Telsiz Kanunu bu durumu teyit etmenin yanı sıra amatör radyoculuğu da dinleme faaliyetiyle sınırlandırmıştır (bkz. Ahıska, 2005; Bener, 1941; Kocabaşoğlu, 2010). Bu kapsamda bir radyo alıcısı yaparak radyo yayınlarını dinleme merakı radyoya amatör ilgi duyanların en temel uğraşı olmuştur. Kocabaşoğlu, amatör radyoculuğun daha 1920'lerde basit bir alıcı yapma ve bu alıcılarla yayınları takip etme biçiminde anlaşıldığını ve amatör radyocular için bu yönde teknik bilgiler veren yazılar yayımlandığını aktarırken bu yeni dinleme deneyimine dair merakın Türkiye'de de çoktan ilgi duyulan bir faaliyete dönüştüğünü göstermektedir (2010: 33). 1930'lardan itibaren radyo cihazı satıcılarının gazetelere verdiği reklamlara bakıldığında bu dinleme merakının ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Yeni alıcılarla uzaktaki sesleri duyabilme imkânına kavuşulacağına vurgu yapılmaktadır. Radyo dinlemeye yönelik bu ilgi ve çabalar İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde belirgin ve örgütlü bir biçimde ortaya çıkacaktır.

İkinci Dünya Savaşı öncesi ve savaş döneminde radyonun bir siyasi araç ve propaganda silahına dönüşmesi Türkiye gibi savaşın dışında kalan ülkelerde de yoğun bir biçimde varlığını hissettirmiştir. Bu dönemde bir yandan radyo üzerindeki kontrol yeni düzenlemelerle arttırılırken (Bkz. Ertuğ, 1951; Kocabaşoğlu, 2010) diğer yandan da yabancı ülkelere yapılan yayınlardan duyulan endişelere dair ilk işaretler de ortaya çıkmaya başlamıştır.⁴ Örneğin 1940'larda Başvekâlet Umum Müdürlüğü tarafından yayımlanan *Radyo* dergisinde bir yandan yabancı radyoların yayın yaptıkları saat ve frekanslara dair bilgiler verilirken diğer yandan da yurttaşların bu yabancı ülke radyolarını dinlerken dikkatli olmaları istenmektedir. Bu dönemde radyo yayınlarının ülkenin çok sınırlı bir alanını kapsamaması radyo alıcısına sahip olan ve kapsama alanı dışında kalan kesimlerin yabancı ülke radyolarına daha açık olması endişesini arttırmıştır.⁵ Bununla birlikte yaşanan gelişmeler radyo dinleme merakının yaygınlaşmasında temel bir rol oynamıştır.

Savaş sonrası dönemde radyonun teknik açıdan giderek daha erişilebilir bir araca dönüşmeye başlaması, tüm dünyada hızla artan radyo istasyonu sayısı ve Türkiye'ye yönelik artan radyo yayınları ile birlikte radyo dinleme deneyimi daha ilgi çekici bir hâl almaya başlamıştır. Bu duruma Türkiye radyolarının teknik yetersizliği ve Demokrat Parti dönemindeki mevcut radyoculuk anlayışından duyulan memnuniyetsizlikler de eklenince (Aksoy, 1960: 26, 49; Ertuğ, 1951: 57; Kocabaşoğlu, 1985: 2735) radyolarını yabancı ülke istasyonların ayarlamaya çalışan insanların sayısında artış yaşanmıştır. 1945 sonrası dönemde ülke içinde devlet tekeli dışında kurulan ordu,

⁴ Kısa dalga üzerinden yurt dışına yönelik yayın yapan Ankara radyosunun 1938'de faaliyete geçmesi ve ilk kez güçlü bir ulusal radyo şebekesi kurulması yönünde atılan adımlar bu dönem yaşanan gelişmelerin bir yansıması olarak okunabilir (Bener, 1941: 2-3; Kocabaşoğlu, 2010: 190; TRT, 1966: 3).

⁵ Bu endişeler artarak devam etmiş ve özellikle 1960'lı yıllarda ülkenin yaşadığı dönüşümler bağlamında belirgin bir biçimde dile getirilmeye başlanmıştır.

üniversite ve lise radyoları, ABD üslerindeki radyolar ve polis ve meteoroloji radyoları ve bunların dışında şahıslar tarafından kurulan küçük vericilerle kısa dalga üzerinden yayın yapan istasyonlar (Aziz, 1971; İlaslan, 2014b) radyo dinleme deneyimine yeni bir boyut kazandıran ve bu deneyimi yaygınlaştıran temel gelişmeler arasındaki yerini almıştır. Bu radyoları dinleme çabası ve merakı zamanla yeni bir amatör uğraş olarak beliren DX’cilik faaliyetlerinde de ön plana çıkmıştır.

Türkiye’de Amatör Radyocular ve DX’cilik

Radyo dinleme deneyiminin toplumsal bir fenomen olarak giderek yaygınlaşmasının yanı sıra, bir amatör faaliyet olarak belirmesinin de 1945 sonrası döneme denk geldiği söylenebilir. Bunda Türkiye’de amatör radyoculuk çabalarının ve devlet tekelini dışında radyo frekanslarını kullanma girişimlerinin bu dönemde başlamış olmasının temel bir rol oynadığı söylenebilir. Bu gelişmeler teknik gelişmelerin yanı sıra radyoya yönelik toplumsal ilginin canlanmaya başlamasıyla da yakından bağlantılıdır. 1946’da İstanbul Teknik Üniversitesi’nin desteğiyle İstanbul’da telsizcilik eğitimi veren bir Teknik Okul’un, bu okulla bağlantılı olarak faaliyet gösteren Teknik Okul Radyosu’nun ve bu okulun öğrencileri ve mezunları tarafından 1950’lerin başlarında Türkiye Radyo Amatörleri Derneğinin kurulması bu durumun bir yansıması olmuştur. Bu gelişmelerle bağlantılı olarak radyo dinleme merakının da ülke genelinde yaygınlaşan bir faaliyete dönüşmeye başladığı söylenebilir. Daha 1950’li yılların başlarında küçük vericilerle İstanbul’dan yayın yapan Teknik Okul radyosuna Adana ve Erzincan gibi illerden gelen dinleyici mektupları radyo dinleme merakının tüm ülkede karşılık bulduğuna dair iyi bir örnek teşkil etmektedir (Deniz, 1952). Çok küçük vericilerle yayın yapan kısa dalga radyo istasyonlarını dinlemenin özel çaba gerektiren bir uğraş olduğu göz önüne alınırsa, İstanbul’da faaliyet gösteren Teknik Okul Radyosu’nun Erzincan’dan dinlenmesi ancak amatör bir radyocunun uğraşları sonucu gerçekleşebilir. Hele ki bu dönemde devlet radyolarının bile ülkenin her yerinden rahatça dinlenemediği düşünülürse, Teknik Okul radyosunu uzak mesafelerden dinleyen ve ona yayınlarının o bölgelere kadar ulaştığını teyit edici nitelikte mektuplar gönderenlerin ciddi bir dinleme faaliyeti gerçekleştiren amatörler olduğu söylenebilir. Dolayısıyla 1950’li yıllarda kısa dalga radyo istasyonlarını dinleyen radyo meraklılarından bahsedilmektedir (bkz. Milliyet, 4 Nisan 1953). Bu merakın örgütlü bir hale gelmesi 1960’lı yıllarda kurulan TRAC’la mümkün olmuş, bu andan itibaren Türkiye’deki amatör radyocular için DX’cilik daha tanınan ve etkin bir biçimde yapılan bir uğraşa dönüşmeye başlamıştır.

1960’lar Türkiye’de radyonun hızlı yaygınlaşması bağlamında bu araca yönelik ilginin de arttığı bir dönemdir. Henüz televizyonun olmadığı bir ortamda radyo toplumsal hayatta ilgi çeken en temel iletişim aracına dönüşmüştür. Palanlı ekonomi dönemine geçen Türkiye’de 1963-1967 dönemini kapsayan ilk kalkınma planında radyoya özel bir önem verilmesi de bunun bir göstergesi olmuştur. Bu dönemde radyonun tüm ülkeyi kapsayacak bir teknik kapasiteye kavuşturulmasının yanı sıra bir endüstri olarak da radyo üretiminin yerli olarak sağlanması yönünde adımlar atılması hedeflenmiştir (DPT, 1963: 384-385, 403; TRT, 1966: 4). 1963’te Türkiye’de radyo alıcı sayısının 1.901.955’e ulaşmış olması (DPT, 1966: 240) ve daha sonraki yıllarda da hızla yaygınlaşmaya devam etmesi halkın radyoya yönelik ilgisini göstermesi açısından dikkate değer bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum radyonun teknik olarak daha erişilebilir bir araca dönüşmesi bağlamında DX’ciliğin de önceki dönemlerden daha etkin bir biçimde yapılabilir hale dönmesinde önemli bir rol oynamıştır. Aynı dönemde bir yerli radyo endüstrisinin oluşmaya başlaması da önemli bir dinamik olarak belirmiştir. Ancak tüm ülkeyi kapsayacak bir şebekenin kurulması 1970’lere kadar beklemeyi gerektirecektir.⁶ Dolayısıyla bu dönemde radyo dinleme merakının halkın geneli açısından bir anlamda bir gereklilik olarak da belirdiği söylenebilir. Güçlü bir yayın şebekesinin yokluğunda küçük vericilerle yayın yapan bölge radyolarını ya da diğer devlet radyosu dışındaki radyoları veya yabancı ülkelerden yayın yapan radyoları dinleme çabası radyo sahipleri için zaten özel bir uğraşı gerektirmektedir. Bu koşullar amatör radyocular için ise DX’ciliği daha ilgi çekici hale getirmiştir.

⁶ Türkiye’de radyo şebekesinin 1960’lardaki gelişimi için bkz. DPT, 1971.

Bu süreçte tüm dünyayı saran amatör radyoculuk faaliyetleri Türkiye’de de aktif bir ilgiyle karşılanmaya başlamıştır. 1962’de Türkiye Radyo Amatörleri Cemiyeti’nin (TRAC) kurulması ve 1970 yılına gelindiğinde bu derneğin İstanbul, Ankara, İzmir, Konya, Eskişehir, Muğla, Karadeniz Ereğli, Zonguldak ve Tarsus’ta faaliyet gösteren şubelerinin olması dönemin koşulları açısından ilginin yoğunluğunu da göstermektedir (İpekçi, 30 Kasım 1970). Haziran 1937 tarihli 3222 sayılı Telsiz Kanunu uyarınca bir verici yaparak amatör faaliyetler gerçekleştirilmesinin yasak olması TRAC’ın faaliyetlerini kısıtlamasına karşın bu durum Türkiye’de amatör radyoculuğun gerçekleştirilmesini tümüyle engellememiş, amatör radyoculuk fiili olarak varlığını sürdürmüştür. Ayrıca TRAC aynı dönemde yükselen DX faaliyetinin de merkezi olmaya aday olmuştur. Kısa dalga radyo dinleme merakını bu dernek bünyesinde geliştirmeye ve yaygınlaştırmaya çalışmaları, yayınladığı TRAC adlı dergide bu konuda teknik bilgiler veren ve ülkedeki DX’cilerin dinlemelerini yayınlayan özel sayfalara yer vermeleri, DX’ciliği ve Türkiye’deki DX’cileri tanıtan yazılar yayınlamaları ve dernek bünyesinde bir kısa dalga dinleme kulübü oluşturulması bu konuyu ne kadar önemstediklerini ve aktif bir biçimde yürüttüklerini gösteren önemli veriler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dolayısıyla uzak istasyonları dinleme faaliyeti olarak DX’cilik Türkiye’de 1960’lı yıllarda kendisine uygun bir zemin bulmuştur. Türkiye’de amatör radyoculuğun –birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi- yasal olarak dinleme etkinliği çerçevesinde sınırlandırılmış olması ve 1960’lı yıllarda da bu uygulamanın devam etmesi DX’ciliği amatörler arasında yapılabilir bir uğraş konuma yerleştirmiştir. DX’cilerin temel ilgi alanı özellikle ulus devletlerin kısa dalga radyo istasyonlarını, kısa dalgada faaliyet gösteren yerel ve bölgesel küçük çaplı istasyonları ve yine kısa dalga bantlarını kullanan amatörleri dinleme çabası olarak belirlemiştir. 1960’larda Türkiye’deki DX’ciler için de bu tür radyoların hemen hepsinin varolduğu söylenebilir. Devlet tekeline rağmen küçük çaplı birçok yerel istasyonun bulunması bunun en iyi kanıtıdır. Ayrıca birçok lise ve üniversite radyosunun varlığı da DX faaliyeti için iyi bir zemin yaratmıştır. Bunun yanı sıra kısa dalga üzerinden uluslararası yayın yapan devlet radyolarının kendilerini uzak mesafelerden dinleyen amatör radyocularla bağlantı kurarak yayınlarının nerelere ve ne kalitede ulaştığını tespit etmeye çalışmaları DX faaliyetinin yayılmasında önemli bir unsur olmuştur. Gerek kısa dalga devlet radyolarının, gerekse amatörlerin DX’cilerle bağlantı kurmak için onlara “doğrulama kartları” göndermesi ve DX kulüplerinin üyelerinin topladığı bu QSL kartları üzerinden yarışmalar düzenlemesi bu çabayı daha ilgi çekici hale dönüştürmüştür. Dinlenebilen uzak mesafedeki devlet radyolarıyla, yerel ya da bölgesel radyolarla veya amatörlerle bağlantı kurma isteği DX’ciler arasında bir karşılıklı etkileşimin oluşmasını da sağlamıştır. 1970’lerde TRT’nin de DX’cilerden gelen bu tür taleplere karşılık vermeye başlaması bu uğraşın ne kadar yaygınlaştığını göstermesi açısından dikkate değerdir. Bu kapsamda 1972 yılında 21 ülkeden 3600 yabancı DX’ci TRT Dış Yayınlar Servisinden “doğrulama kartı” istemiştir. Bu talepler karşısında TRT ilk kez o dönemde üç dilde on bin adet renkli doğrulama kartı (QSL) bastırmıştır (Sağdıç 1973: 3). Ozan Sağdıç, bu konuda kaleme aldığı yazıya dair gelen mektup ve telefonlardan Türkiye’de de çok sayıda DX’cinin olduğunu anladığını belirtmektedir (1973: 3). TRT bu uygulamasına 70’ler boyunca devam etmiştir. TRT Haberleşme dergisinde yazan Zeynep Fer, 1970’lerin sonlarına gelindiğinde Türkiye’nin Sesi Radyosu’nun dünyanın büyük bir kısmından rahatlıkla dinlenebilecek bir teknik kapasiteye kavuşturulduğunu, bu yayınların dünyadaki DX’cilerin de ilgisiyle karşılaştığını belirtmektedir:

Türkiye’nin Sesi Radyosunun yabancı dillerde yaptığı yayınlar hakkında mektup yazan dinleyicilerin büyük çoğunluğunun DX’ci olduğu her ay düzenli olarak yapılan mektup değerlendirmelerinden anlaşılmaktadır... Türkiye’nin Sesi Radyosu dinleme raporu göndererek SİNPO kodu bildiren dinleyicilerin bu yardımını karşılıksız bırakmamakta, kendilerine doğrulama kartı (QSL) ve program bülteninin yanı sıra istenildiği takdirde turistik broşür, TSR flaması ve çıkartmalarını göndermektedir (1980: 19).

Türkiye’de TRAC Bünyesinde DX’cilerin Faaliyetleri ve Kendilerini Tanımlama Çabaları

Türkiye’de TRAC bünyesinde bir araya gelen ve faaliyet göstermeye çalışan amatör radyocular için DX’cilik önemli bir bağlantı kapısını teşkil etmiştir. Bu uğraş verici yaparak yayın yapmanın yasak olduğu bu dönemde amatörler için etkin bir faaliyet göstermenin de aracı olmuştur. Derneğin yayımladığı derginin her sayısında DX dinlemenin nasıl yapılacağına dair teknik bilgiler verilmeye başlanmış, Türkiye’deki DX’cilerin kendileriyle irtibata geçmeleri istenmiş ve bu sayede birbiriyle bağlantılı ve birbirlerini tanıyan bir DX’ciler ağı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede 1960’lı yıllara bakıldığında TRAC’ın bu konuda bir ilerleme kaydetmeyi başardığı söylenebilir. Dergide konu hakkında verilen bilgilere bakıldığında DX’ciliğin sıradan dinleyicilikten farklı olarak teknik bir ilgi ve çabayı gerektirdiği görülmektedir. Dolayısıyla TRAC bu konuda uzmanlaşmış kişilerin konuya ilgi gösteren diğer amatörler de yol göstermesi ve bilgiler aktarması açısından önemli bir rolü üstlenmiştir. Derneğin şubelerinde yapılan toplu dinleme faaliyetleri ve bu konuda fikir alışverişinde bulunulan düzenli toplantılar bu açıdan önemli bir rol üstlenmiştir.⁷ İlbeyi Ağabeyoğlu kısa dalga dinlemenin bir takım teknik altyapı ve sabırlı bir çaba gerektirdiğini belirtirken, diğer taraftan da böyle bir çabayla Türkiye’den ne kadar uzak istasyonların dinlenebildiğini ve bu merakı ciddiye alan bir kesimin varlığını örneklemiştir:

... iyi neticeler almak için anten-alıcı sisteminizin imkanlarınız dahilinde en iyisi olması lazım. Mutlaka bir dış anteniniz, eğer bu mümkün değilse, iyi bir iç anten olmalıdır... Alıcıya gelince; bu da antenden sonra ilk sırayı işgal eder. İyi bir alıcınız olmalı. Bu işe ilk başlarken 5-6 lambalı bir ev radyosu işinizi fazlasıyla görür. Mesela ben, 1940 modeli, 5 lambalı bir Blaupunkt radyoyla 25 memleketten QSL kardı aldım. Bu memleketler içinde Japonya, Endonezya, Çin, Avustralya ve Ekvador gibi DX’ler de mevcuttur. Diğer taraftan, hurdacıardan gayet iyi alıcıları çok ucuza temin edebilirsiniz. Bilhassa Ankara hurdacılarında zaman zaman gayet ucuza güzel alıcılara rastlıyoruz... Yine diğer taraftan, elinizdeki radyoya ilaveler yaparak kalitesini yükseltebilirsiniz... Bu arada Cemiyetimizde SWL servisi kuruldu. Arkadaşları üye olmaya davet ediyoruz... amatörler yollanacak QSL kartları da basılmıştır... İsteyen arkadaş bunları cemiyet merkezinden temin edebilir (Ağabeyoğlu, 1966: 46-47).

Türkiye’de devlet radyoları dışındaki istasyonları ve yabancı radyo istasyonlarını dinleme merakının köklerinin çok daha eskilere uzandığı bilinmektedir. Bununla birlikte, 1965’te Kısa Dalga Dinleme (Short Wave Listening (SWL)) üzerine yazan İlbeyi Ağabeyoğlu, İkinci Dünya Savaşından itibaren tüm dünyada hızla yaygınlaşan bu uğraşın Türkiye’de fazla bilinmediğine değinmektedir. Bu uğraşın dünyada çok geliştiğinden, artık yalnızca kısa dalga dinleme faaliyeti olarak değil orta dalga, uzun dalga, FM, VHF, UHF bantları ve hatta suni peykleri ve astronotları da dinleme faaliyeti olarak sürdürüldüğünden bahsetmektedir. Kısa dalga dinlemenin eğlenceli ve ilgi çekici olmanın yanı sıra toplumsal açıdan faydaları olan bir uğraş olduğunu şöyle dile getirmektedir:

KD dinlemenin neticelerinden birisi de dünyanın çeşitli bölgelerindeki insanları birbirine tanıtmaya ve neticesi olarak da birbirini sevmeye... ayrıca, dünyanın dört bir tarafında cereyan eden olayları anında ve yerinde KD yoluyla takip edebilirsiniz. Mesela VOA, Amerikanın Sesi, feza her astronot gönderilişte Cape Kennedy’den naklen yayın yapar. O anda bu olaya şahit olabilirsiniz. Hatta biraz sabır ve aramayla bizzat fezadaki astronotun sesini dinleyebilirsiniz... Diğer taraftan birçok radyolar lisan dersleri yayınlıyorlar. Mesela Almanya’nın Sesi’nden Almanca, R. Roma’dan İtalyanca öğrenebilirsiniz. K.D. yoluyla

⁷ Örneğin 1965’te kurulan TRAC’ın Ankara şubesi DX’ciliğe dair kurslar ve etkinlikler düzenlemiştir. Ayrıca demek bir kısa dalga dinleme listesi hazırlayacağını, her ay ayın en fazla QSL kartına sahip olan üyesini derneğe asılan bu listelerle ilan edeceklerini, böylece üyeler arasında rekabet ve çekişmeyi başlatacaklarını duyurmuştur. “Eğer kısa dalga dinlemeye hiç teşebbüs etmedinizse veya başlamak istiyorsanız, Cumartesi akşamları Cemiyet toplantılarına gelin. Üyelerle beraber kısa dalga dinleme yapılmaktadır.” (TRAC, Yıl: 3, Sayı: 23/24, Mayıs-Haziran 1966: 43, 44).

Radyo Amatörlerini de dinleyebilirsiniz. Gerçi bizim memlekette maalesef yok ama, yabancı amatörlerin birbirleriyle konuşmalarını takip edebilirsiniz. SWL'nin gayesi yalnız dinlemek değildir. Bir istasyonu dinleyen kimse o istasyona teknik rapor yazar. Bu rapor üzerine istasyon o dinleyiciye bir cevap verir. Bu cevap ekseriye bir QSL kartıyla istasyon, dinleyicinin raporunu doğrulamakta, yani tasdik etmektedir... K.D. dinlemenin esas gayesi bu QSL kartlarını toplamaktır... Bu yüzden birçok memleketlerde kısa dalga kulüpleri kurulmuştur. Burada meraklılar bir araya gelip çalışmalar yaparlar. Ayrıca bu kulüpler zaman zaman yarışmalar tertip ederler. Mesela belli bir zaman aralığında mümkün olduğu kadar fazla istasyon veya memleket dinlemek gibi. Bir de dinlenen istasyonun uzaklığına göre kıymeti değişir. Bizden nispeten uzak bir istasyonu dinlemek tabii ki zordur... bu gibi istasyonlara DX istasyonları denir (Ağabeyoğlu, 1965a: 40-41).

TRAC dergisinde kısa dalga faaliyeti tanıtılırken, dinlemelerin nasıl yapılacağına dair teknik bilgiler de verilmektedir. Örneğin hangi bantlarda hangi radyoların ne zaman dinleneceğine dair ayrıntılı tablolara yer verilmekte, Türkiye'deki amatörler bu tür dinlemeler yapmaları için teşvik edilmektedirler (örn. bkz. TRAC, yıl: 2, sayı: 15/16, Eylül-Ekim 1965). Bu sayfalarda Türkiye'deki amatörlerin yaptığı dinlemelere de yer verileceği, bunun için dinledikleri radyolara dair bilgileri kendilerine göndermeleri istenmektedir. Özellikle zor dinlenen istasyonları göndermeleri beklenmektedir (Ağabeyoğlu, 1965b: 39). TRAC bu çağrısına kısa sürede cevap almış, ülkenin farklı yerlerinde yaşanan DX'ciler dinledikleri istasyonlara dair bilgileri dergiye göndermeye başlamışlardır.

Kısa dalga dinleyenler dinledikleri istasyonlarla QSL kartları aracılığıyla bağlantı kurmaktadırlar. Bu bağlantıyı kurmak bir DX'cinin sahip olması gereken bir başka niteliği daha ortaya çıkarmaktadır: bir yabancı dil bilmek, özellikle İngilizce. Bu kartlarda dinleyici ve dinlenen istasyona dair bilgiler yer almaktadır. İstasyona gönderilen raporda dinleme günü, saati, gelen sinyalin niteliği ve dinlenme kalitesi hakkında bilgiler verilmektedir. Bu bilgiler çeşitli harf ve rakamlardan oluşan kodlar aracılığıyla yazılmaktadır. SINFO, RST, SIO, gibi harfler ve 1'den 5'e ya da 9'a kadar rakamlar kullanılmaktadır. SINFO istasyonlara RST ise amatörler yazılan kartlarda kullanılan kodlardır. Bunların yanı sıra sinyal kuvveti (QSA), karıştırma (QRM), gürültü (QRN), fading (QSB), genel intiba (QRK) gibi kodlar da kullanılmaktadır (Ağabeyoğlu, 1966: 35-36). Bu faaliyetler kapsamında yalnızca istasyonlar ve amatör radyocularla değil, yabancı amatör dernekleriyle de bağlantı kurulduğu görülmektedir. Zaman zaman bu dernek üyelerinden Türkiye'ye gelenler TRAC tarafından karşılanmakta ve ağırlanmaktadır. Bu buluşmalara dair fotoğraflar ve haberler derginin sayfalarında yayımlanmaktadır. Ayrıca irtibat kurulan amatörlerden gelen fotoğraflar ve tanıtım kartları da derginin sayfalarında yer almaktadır (bkz. TRAC, Yıl: 3, Sayı: 21/22, Mart-Nisan 1966: 39).

ANKARA — TURKEY
TA - 11876

To Radio ..... your Phone/CW sigs heard
on ..... at ..... GMT. Freq: ..... mc.
Called/Worked ..... Your sigs RST .....
QRM ..... QSB ..... QRN .....
My Receiver ..... Antenna .....

Please send me your QSL.

73s from
İLBEYİ AĞABEYOĞLU

Örnek: 1

QSL kartı örneği. TRAC üyesi tarafından bastırılmış bir kart. Kaynak: TRAC, Yıl: 3, Sayı: 27, Eylül 1966: 49.

To RADIO.....UR FONE/CW SIGS HRD/WKD HR ON.....19.....
At ..... GMT/BST
QRG ..... Mc/s.
Cig/Wkg .....
RST .....
QRM .....
QRN .....
QSB .....
RX .....
Ant .....
..... ft. long
..... ft. high
WX .....
Condx.....
Fones/L5
ISWL **G-9836**
QRA : "Lundy", Sand Road, Sandy Bay, Weston - Super - Mare,
P DIRECT M ENGLAND. *Vy 73 es DX OM from
QSL OR VIA TNX
E ISWL I J. Fawcett. Opr
ÖRNEK : 2

Yabancı bir DX’cinin QSL kartı örneği. Kaynak: TRAC, Yıl: 3, Sayı: 27, Eylül 1966: 51

TRAC üyelerinin bağlantı kurduğu bir radyo amatörü. Kaynak: TRAC, Nisan 1967, sayı: 34, yıl: 4, sf. 9.

Bu gelişmelere bakıldığında TRAC’ın DX’ciliği 1965 yılından itibaren ciddi bir biçimde ele aldığı ve yaygınlaştırmaya çalıştığı görülmektedir. Bu kapsamda Türkiye’de de örgütlü bir DX kültürü oluşturmaya çalıştığı söylenebilir. Dünyadaki DX kulüplerine benzer biçimde DX’cilere faaliyetlerini ortaya koyabilecekleri yarışmalar tertipleyeceğini bildiren yazılar yayımlaması, onlara QSL kartları biriktirmelerini tavsiye etmesi ve dergi sayfalarını onların dinlemelerine açması bu açıdan dikkate değerdir (TRAC, Yıl: 3, Sayı: 25/26, Temmuz-Ağustos 1966: 41). Ayrıca yine bu doğrultuda 1966 yılından itibaren dergide “Amatörleri Tanıyalım” başlıklı bir köşe başlatmıştır. Burada amatörler kendi deneyimlerini ve kendilerini nasıl tanımladıklarını paylaşmaktadırlar. Bu

köşenin birbirini tanımak isteyen amatörlerden gelen yoğun talep sonucu kurulduğu belirtilmektedir:

Sayın Radyo Amatörleri, Türkiye Radyo Amatörlerinin sayısı tahminimize göre hayli kabarıktır ve diğer milletlerin amatör sayısından aşağı değildir. Yüzlerce arkadaş bu aldığımız mektuplarda amatörler arasında münasebet kurulması ve tanışma istekleri belirtmektedirler. Arkadaşların bu haklı isteklerini yerine getirmek için bu AMATÖRLERİ TANIYALIM sayfası açılmıştır (TRAC, Yıl: 3, Sayı: 23/24, Mayıs-Haziran 1966: 54).

Bu köşede yayımlanan yazılara bakıldığında Türkiye'deki DX'cilerin kendilerini nasıl tanımladıkları rahatlıkla görülmektedir. Amatörler genelde kendilerini teknik bir uğraşı gerçekleştiren meraklı, araştırmayı seven ve çabaları sonucu yeni şeyler üretebilen kişiler olarak görmektedirler. Onlar için amatör uğraş vaktin faydalı bir şekilde değerlendirilmesi, haberleşmeye katkıda bulunulması ve acil durumlarda ihtiyaçlara cevap verilmesine yardım etme açısından önemlidir. Dolayısıyla yalnızca eğlence amaçlı değil aynı zamanda toplumsal işlevleri olan bir uğraşla meşgul olduklarını düşünmektedirler. Türkiye'de DX'le ilgilenen amatörlerin yaşlarına bakıldığında dünyadakine benzer biçimde genelde yirmili ve daha küçük yaşlardaki gençlerden oluştuğu görülmektedir (bkz. TRAC, Yıl: 3, Sayı: 21/22, Mart-Nisan 1966: 44; TRAC, Yıl: 3, Sayı: 23/24, Mayıs-Haziran 1966: 46; TRAC, Yıl: 3, Sayı: 23/24, Mayıs-Haziran 1966: 54; TRAC, sayı: 32, 1967: 12-13). Bu köşede yazısı yayımlanan Alpan Er isimli bir amatör radyocu dinleme deneyimlerini paylaşmaktadır:

Geçen hafta içinde kısa dalga 76 veya 77 metre üzerinden çok ilginç konuşmalar dinledim. Bu istasyonlar bütün Türkiye Hava Alanları telsizleri idi, konuşmalar çok enteresan olduğu için bir saat radyo başında oturdum... Türkçe konuşuyorlar. Arada sırada birbirleri ile şakalaşıyorlar... Hafta içinde Tahran-İran radyosunu dinledim, saat 20.00 ile 20.30 arasında 41 metreden Türkçe olarak ve transmisyon çok iyi idi, programın sonunda radyoyu nasıl dinlediğimizi duyulma derecesini mektupla yazmamız için adresini verdi... Ülkemizde Amerikalıların Nato üsleri var biliyorsunuz. Bunlardan bir tanesi İzmit çevresindedir... radyo KARAMÜRSEL radyosudur. Bu radyo bir ordu radyosu olup, sabahtan akşama kadar İngilizce yayın yapmakta her zaman saat ayarını ve hava durumunu vermektedir. Bazen ilmi konuşmalar, bilhassa uzay çalışmaları üzerinde geniş bilgi vermektedir. Diğer zamanlarda Batı müziğinden en son plakları dinletmektedir... bu radyoyu 190 metre civarında olarak epey kuvvetli bir şekilde bulabilirsiniz. Bulduğunuz radyoyu "KARAMÜRSEL" olup olmadığını anlamak için radyonun arada bir söylediği "THIS IS UNITED STATES ARM FORCES RADIO AND TELEVISION SERVICES IN KARAMURSEL TURKEY" ibaresini dinlemeniz kafidir... Bolu Lisesi radyosu sabahları saat 10'dan 11,5 kadar yayın yapmakta genellikle Türk müziği çalmaktadır" (TRAC, Yıl: 3, Sayı: 21/22, Mart-Nisan 1966: 45).

Türkiye'de DX'le uğraşan amatörlerin TRAC'a ilgi gösterdiği anlaşılmaktadır. TRAC ise bu ilgiyi canlı tutmanın uğraşı içindedir. Öyle ki DX'le ilgili yayınlara ve faaliyetlere başlamasının üzerinden fazla zaman geçmeden Türkiye'deki DX'cilerin dinleme faaliyetlerini örgütlemek için bir SWL kulübü oluşturacaklarını, ayrıca bu kulüp bünyesinde yarışmalar düzenleyeceklerini ve dünyadaki kulüpler gibi bu yarışmalarda birinci olanlara sertifika vereceklerini duyurmaktadır. Bu yarışmalara örnek olarak kendi üyelerinin de katıldığı 4-5 Mart 1967 tarihli International Short Wave League (ISWL)' in Broadcast Band Listening yarışmasını göstermektedirler: "Biz, bir Türk SWL'i olarak bu yarışmaya katıldık. Her bandan ortalama olarak 13 memleket dinledik. Neticeyi merakla bekliyoruz" (Ağabeyoğlu, 1967a: 6-7).

DX faaliyeti için yerel kısa dalga istasyonların da önemli bir ilgi alanı olduğu bilinmektedir. Dünyadaki DX'ciler yalnızca uluslararası istasyonları ve amatörleri değil bu tür küçük vericilere sahip yerel istasyonları da dinlemektedirler. Türkiye'de 1960'lı yıllarda bu türden 50'ye yakın istasyonun varlığı bilinmektedir. Bunların çoğu farklı illerde faaliyet gösteren üniversite ve lise radyolarıdır (DPT, 1966: 20-21; İlaslan, 2014b). TRAC'da yayımlanan yazılara bakıldığında bu

radyolara yabancı DX’cilerin de ilgi gösterdiği, bu andan itibaren Türkiye’deki DX’cilerin bu radyoları dinlemeye daha fazla önem vermeye başladığı görülmektedir:

Geçenlerde ISWL (International Short Wave League” in SWL yazarından bir mektup aldım. Benden, Türkiye’deki lokal istasyonlar hakkında bilgi rica ediyordu. Kendisine, dinlediğim 8-10 Türk istasyonu hakkında bilgi verdim. Bu, bana bir fikir verdi. Şu anda Türkiye’de yayın yapan –tahminen- otuz kadar istasyon var. Bunlar arasında TRT’ye bağlı olanları hepimiz biliyoruz. Ancak, çoğu vilayette yayın yapan Lise ve Sanat Enstitüsü radyoları var. Bunların çok azının frekansını ve yayın saatlerini biliyoruz... Şimdi bir teklifte bulunacağım: Bu mevzuda hep beraber bir araştırma yapalım. Okuyucularımızdan, dinledikleri bütün Türk istasyonları hakkında bilgi yollamalarını rica ediyorum. Bilhassa doğu illerimizdeki okuyucularımızdan... Bu iş aynı zamanda Kısa Dalga Dinleme bakımından da çok faydalı olacaktır (Ağabeyoğlu, 1967: 10-11).

Alandaki devlet tekeline rağmen birçoğu yasal zeminden yoksun bir biçimde faaliyet gösteren bu yerel istasyonlar Türkiye’deki DX’ciler için iyi bir dinleme imkânı yaratmıştır. DX’ciliğe yönelik ilgi 1960’lar boyunca artarak devam etmiş, özellikle 1970’lerde gazetelerde ve gazete eklerinde de kendisine yer bulmaya başlamıştır (İpekçi, 1970; Milliyet TV Radyo, 19 Şubat 1973; 12 Mart 1973; 9 Nisan 1973). Radyo dinleme merakının bir kulübe üye olmanın ötesinde bir uğraş olduğu göz önüne alındığında Türkiye’de bu dönemde kısa dalga radyoları dinleme merakı ve çabasının TRAC’ın faaliyetlerinin çok ötesinde yaygın bir uğraşa dönüştüğü de söylenebilir.

SONUÇ

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de radyo tarihi zengin bir yapıyı bünyesinde barındırmaktadır. Frekansların amatörlerce etkin bir biçimde kullanımından devlet ve şirketlerin kontrolündeki hâkim yayıncılık yapısına geçilmiş olsa da radyo tarihi günümüze kadar geçen süreçte hemen her dönem kamu tarafından etkin bir biçimde kullanılmanın da örneklerine tanıklık etmiştir. Bu niteliği onu diğer kitle iletişim araçlarından ayırmanın yanı sıra ona demokratik bir araç olma potansiyeli atfedilmesini de beraberinde getirmiştir.

Radyo frekanslarının amatör radyocular tarafından diğer amatörlerle haberleşmek, kendi yayınlarını yapmak, bir toplumsal ağ kurmak vb. amaçlarla kullanılmasının yanı sıra dinleme etkinlikleri için de yoğun bir biçimde kullanıldığı görülmektedir. Bu, mümkün olan en uzakta ve en fazla sayıda istasyonu ya da amatörü dinleme ve bu istasyonlarla ya da amatörlerle bağlantı kurma çabası olarak belirmiştir. DX olarak adlandırılan bu etkinlik İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde tüm dünyaya yayılmıştır. Bu etkinliği gerçekleştiren amatörlerin kurdukları ulusal ve uluslararası kulüpler ve dernekler DX’ciliğin ne kadar yaygın ve önemsenen bir uğraş olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu dönemde radyonun teknik gelişim açısından bir ivme yakalaması, tüm dünyada devletler ve şahıslar tarafından çok sayıda yerel, ulusal ve uluslararası kısa dalga radyo istasyonunun kurulması ve tüm radyo frekanslarının adeta hınca hınç dolmaya başlaması radyo dinleme meraklıları için de iyi bir ortam hazırlamış, böylece DX’ciliğin yaygınlaşmasında temel bir rol oynamıştır. Ayrıca yayınlar yapma anlamında amatör radyoculuk faaliyetlerinin Avrupa’da yasak olması ve serbest olduğu ABD gibi ülkeler de ise çok sınırlı alanlara hapsedilmiş olması da bu yeni tür amatör uğraşın ilgiyle karşılanmasında temel bir rol oynamıştır.

Savaş sonrası dönem Türkiye yayıncılık tarihinde de bir canlanmaya tanıklık etmiştir. Bu dönemde devlet radyoları dışında radyolar kurulmaya başlanmış ve amatör radyoculuğun serbest bırakılması talepleri yükselmeye başlamıştır. Radyonun teknik açıdan yaygınlaşmaya başlamasının yanı sıra yaşanan toplumsal canlanma radyoya yönelik ilgiyi de arttırmıştır. Amatör radyoculuk faaliyetlerinin yasak olması Türkiye’deki amatörlerin DX faaliyetiyle daha yoğun ilgilenmelerini beraberinde getirmiştir. Ayrıca devlet radyolarından duyulan hoşnutsuzluk ve bu radyoların teknik yetersizliği kısa dalga radyoları dinleme çabasını DX faaliyetinin çok daha ötesine taşımıştır. Bu açıdan, 1960’lar Türkiye’de DX’ciliğin belirginleştiği ve TRAC bünyesinde etkin bir biçimde yürütülmeye başladığı bir dönem olmuştur. Temel olarak TRAC dergisi üzerinden takip ettiğimiz

bu tarihsel durum radyo frekanslarıyla gelen uzak sesleri dinlemenin verdiği heyecan ve uyandırdığı ilgi karşısında Türkiye’de de ciddi bir amatör etkinliğin ortaya çıktığını göstermektedir. Türkiye’de radyo yayıncılığının yeni bir kurumsallaşma sürecine girdiği –TRT’nin oluşumu- bu dönemde radyo dinleyicilerinin kulaklarını dünyadaki seslere kabartması aslında radyo frekanslarından kamu olarak yararlanma isteklerinin bir yansıması olarak da okunabilir.

KAYNAKÇA

- Ağabeyoğlu, İ. (1965a) “Kısa Dalga Dinleme”, *TRAC*, Yıl: 2, Sayı: 11/12, Mayıs-Haziran: 40-41
- Ağabeyoğlu, İ. (1965b) “Kısa Dalga Dinleme”, *TRAC*, Yıl: 2, Sayı: 17/18, Kasım-Aralık: 39
- Ağabeyoğlu, İ. (1966), “Kısa Dalga Dinleme 9”, *TRAC*, Yıl: 3, Sayı: 28, Ekim: 47.
- Ağabeyoğlu, İ. (1966), “Kısa Dalga Dinleme”, *TRAC*, Yıl: 3, Sayı: 21/22, Mart-Nisan: 35-36.
- Ağabeyoğlu, İ. (1967a), “Kısa Dalga Dinleme 15”, *TRAC*, sayı: 33, Mart: 6-7.
- Ağabeyoğlu, İ. (1967b), “Kısa Dalga Dinleme”, *TRAC*, sayı: 34, Nisan, yıl: 4: 10-11.
- Ahıska, M. (2005), *Radyonun Sihirli Kapısı: Garbiyatçılık ve Politik Öznellik*, İstanbul, Metis.
- Aksoy, M. (1960), *Partizan Radyo ve DP*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Aziz, A. (1971), “Yurdumuzda TRT Dışındaki Yayın Durumu”, *AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 26, sayı. 4, ss.113-137.
- Bener, F. M. (1941), “Radyomuz 15 Yaşında”, *Radyo*, c.1, sayı 1, ss. 4-5.
- Berg, J. S. (2008a), *Broadcasting on the Short Waves, 1945 to Today*, Jefferson, North Carolina: McFarland & Company, Inc., Publishers.
- Berg, J. S. (2008b), *Listening on the Shortwaves, 1945 to Today*, Jefferson, North Carolina: McFarland & Company, Inc., Publishers.
- Briggs, A. ve Burke, P. (2011), *Medyanın Toplumsal Tarihi: Gutenberg’den İnternet’e*, Ümit Hüsrev Yolsal ve Erkan Uzun (çev.), İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Curran, J. ve Seaton, J. (2003), *Power Without Responsibility: The Press and Broadcasting in Britain*, London; New York: Routledge.
- Deniz, Ü. (1952), “Alo... Burası Teknik Okul deneme radyo istasyonu”, *Milliyet*, 11 Aralık, ss. 6.
- Demirci, K. (2014). Türkiye’de 2000 Sonrası Genel Seçim Kampanyalarında Demokrasi Söylemi. *Mülkiye*, 38 (1), 35-73.
- Demirci, K. (2015). Türkiye’de Yurttaş-Devlet İletişimi Açısından E-Devlet Uygulamaları: BİMER Örnek Olayı. *Akdeniz İletişim Dergisi*, 23, 96-114.
- Douglas, S. J. (2010), “Radyonun İlk Yılları”, *İletişim Tarihi*, D. Crowley ve P. Heyer (der.), B. Ersöz (çev.), Ankara: Phoenix, 312-321.
- DPT (1963), *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)*.
- DPT (1966), *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Radyo-Televizyon Özel İhtisas Komisyonu Raporu*.
- DPT (1971), *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Radyo ve Televizyon Özel İhtisas Komisyonu Raporu*.
- Ertuğ, H. R. (1951), *Radyo İşletmeciliği ve Meseleleri*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Fer, Z. G. (1980), “Uluslararası Kısa Dalga Yayıncılığı”, *TRT Yayıncılık ve Haberleşme*, sayı: 61: 17.21.
- Hilmes, M. (2003), *The Television History Book*, London: British Film Institute.
- Hilmes, M. (1997), *Radio Voices: American Broadcasting, 1922-1952*, The University of Minnesota Press.
- İlaslan, S. (2014), Türkiye’de Radyonun Unutulan Sesleri: 1945-1980 Arasında Devlet Radyoları Dışında Kurulmuş Radyolar, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 21: 118-142.

- İpekçi A. (1970), “Her Hafta Bir Sohbet: Amatör Radyoculuk”, *Milliyet*, 30 Kasım, ss. 9.
- Jeanneney, J. N. (2009), *Başlangıcından Günümüze Medya Tarihi*, E. Atuk (çev.), İstanbul: YKY.
- Kern, S. (2010), “Kablosuz Dünya”, *İletişim Tarihi*, D. Crowley ve P. Heyer (der.), B. Ersöz (çev.), Ankara: Phoenix, 306-311.
- Kocabaşoğlu, U. (1985), “Radyo”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c: 10, 2732-2737.
- Kocabaşoğlu, U. (2010), *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna: TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri*, İstanbul, İletişim.
- Mattelart, A. (2001), *İletişimin Dünyasallaşması*, Halime Yücel (çev.), İstanbul: İletişim.
- McChesney, R. (1993), *Telecommunications, Mass Media, and Democracy: The Battle for the Control of Broadcasting 1928-1935*, New York: Oxford University Press.
- Peters, J. D. (1999), *Speaking into the Air: A History of the Idea of Communication*, Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Sağdıç, O. (1973), “DX Türkiye’de de ilgi görüyor”, *Milliyet TV Radyo*, 12 Mart.
- Slotten, H. R. (2006), “Universities, Public Service Radio and the ‘American System’ of Commercial Broadcasting, 1921-1940”, *Media History*, 12: 3, 253-272.
- Splichal, S. (2002), “The Principle of Publicity, Public Use of Reason and Social Control”, *Media, Culture and Society*, 24: 5, 5-26.
- Standage, T. (2010), “Telgraf - Victoryan İnternet”, *İletişim Tarihi*, D. Crowley ve P. Heyer (der.), B. Ersöz (çev.), Ankara: Phoenix, 199-207.
- Stevenson, J. (1996). “The Silencing of a Democratic Medium: Early Public Policy on Radio and the Regulation of the Internet” http://www.isoc.org/inet96/proceedings/e2/e2_3.htm
- Thompson, J. B. (2008), *Medya ve Modernite*, S. Öztürk (çev.), İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- TRT (1966), *Türkiye Radyo Televizyon Kurumu 1966 Yılı Çalışma Programı ve Bütçesi*.
- Walker, J. (2001), *Rebels on the Air: An Alternative History of Radio in America*, New York: New York University Press.
- Williams, R. (2003), *Televizyon, Teknoloji ve Kültürel Biçim*, Ahmet Ulvi Türkbağ (çev.), Ankara: Dost.

GÖRSEL İLETİŞİM ARACI OLAN DERGİLERİN TASARLANMA SÜRECİ

The Journal Design Process As a Visual Communication Agent

Tamer KAVURAN¹

Kainat ÖZPOLAT²

ÖZET

Günümüzde görsel iletişim tasarımı, içinde barındırdığı tasarım ürünlerine ayrı ayrı bakılması gerektiğini bize göstermektedir. Bu kapsamda görsel iletişim aracı olarak dergi tasarlama süreci de önemlidir. Bu araştırmada görsel iletişim tasarımı çerçevesinde dergi tasarlama sürecinin özellikle hangi aşamalardan geçmesi gerektiğine değinilmiştir. Tasarım bağlamında bir süreç olarak ele alınan araştırma görsel iletişim tasarımı içinde incelenmiştir. Bilimsel literatür taraması sonucunda elde edilen bulgular dikkate alınarak dergi tasarlama süreci ile ilgili sonuç ve önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Görsel İletişim, Grafik Tasarım, Dergi Tasarımı.

ABSTRACT

Today, visual communication design analysis requires the design products it contains should be scrutinized separately. Therefore, journal design process is significant as a visual communication medium in this context. The present study focuses on the stages that a journal design process should go through within the framework of visual communication design. The research, conceived as a design process, was investigated within the context of visual communication design. Results and recommendations on journal design process were presented as a result of findings obtained by a scientific literature review.

Keywords: Visual communication, graphical design, journal design.

GİRİŞ

Görsel iletişim görünen her şeyin algısal bir olgu içinde paylaşılması sürecidir. Bilgi paylaşılması iletişimin bir parçası olmakla birlikte, bazı kurallar çerçevesinde amacına tam olarak ulaşmayı sağlar. İletişim konusunda bazen başarılı olamayabiliriz. İletişim kurabilme ölçümüzü uyguladığımız metot belirlemektedir. İletişim kurmadaki becerimizin başarıya ulaşip ulaşmadığını paylaştıklarımızın geri dönüşüyle belirleyebiliriz.

Kitle iletişimi için mesajların iletiminde kullanılan tüm öğelerin tasarım biçimlerinin bir süreç içinde ele alınması gerekmektedir. Dergi tasarlama sürecinin de belli kuralları vardır. Bu kurallar çerçevesinde hareket edilmesi tasarımın başarıya ulaşmasını sağlar. Dergi tasarımı yapılırken tasarlayan kişinin iyi bir grafik bilgisine sahip olması gerekmektedir. Dergi tasarlama sürecinin başarılı olabilmesi için süreci uygulayan tasarımcının bu süreçte dikkate alması gereken kuralları bilmesi tasarımın başarılı olmasını sağlayacaktır.

Bu araştırmada dergi tasarlama sürecinin nasıl ilerlemesi gerektiği ele alınmıştır. Dergi tasarımında kullanılan tasarlama yöntemleri görsel estetiği ön plana çıkarması adına önemlidir. Bu amaçla başarılı bir dergi tasarımı tasarlama sürecini iyi yönetmekle mümkün olacaktır.

GÖRSEL İLETİŞİM TASARIMI

Görme duyusu insanoğlunun en önemli duyularındandır. Çevremizdeki nesnelere, olayları, durumları önce görerek tanımlar ve anlamaya çalışırız. İnsanoğlu bu özelliğini geliştirmek için on binlerce yıl harcamıştır. Yaklaşık olarak MÖ 15 000’li yıllarda bize ulaşan en eski mağara resimlerini yapmış olan insanoğlu, gördüklerini algılayabiliyor ve resmedebiliyordu. Bu resimlerde av sahneleri ve insanoğlunun varlık sembolü olarak kullanılmışçasına el resimleri vardı. Bu

¹ Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, ELAZIĞ tkavuran@firat.edu.tr

² Öğretim Görevlisi, Fırat Üniversitesi, Teknik Bilimler M.Y.O. Grafik Programı, ELAZIĞ kozpolat@firat.edu.tr

resimler, imgelerin insan üzerinde etkisine ilişkin şekil çizilerek yapılmış ilk görsel iletişim örnekleridir (Uçar, 2004: 17).

Lascaux mağarasındaki çizimlerin sanatın ilk örnekleri olup olmadığı konusu tartışılabilir, ancak görsel iletişimin ilk örnekleri olduğu kesindir (Uçar, 2004: 18).

Gombrich Sanatın Öyküsü kitabında şöyle bir saptamada bulunur, "...mağaraların duvarlarındaki ve tavanlarındaki resimler düzenlice yapılmamışlar, tersine, belirli bir düzen anlayışından çok uzak olarak, bazen birbirleri üzerine boyanmış ya da çizilmişlerdir." (Gombrich, 1993: 21).

Tasarım

Türk Dil Kurumu tasarımı; "Zihinde canlandırılan biçim, tasavvur" diye tanımlamaktadır (<http://www.tdk.gov.tr>). Tasarım; günümüzde oldukça sık kullanılan, etkileyici bir sözcüktür. Ama, ne anlama geldiği tam olarak anlaşılmaz. Bütün sanatların temelinde bir tasarım olgusu bulunmaktadır. Tasarlama eylemi, oluşturulacak yapının organizasyonu ile ilgili her türlü faaliyeti içine almaktadır. Elizabeth Adams Hurwitz, kısa bir tanımını da yapar: Tasarım: Gerekli olanın araştırılmasıdır. Yale Üniversitesi Tasarım Bölümünden Robert Gillam Scott; "Ne zaman tanımlanmış bir amaç için bir şey yapıyorsak, o zaman tasarlıyoruz." Demektedir. Başka bir deyimle; tasarım belirli bir amaç gözetken yaratıcı bir eylemdir (Becer, 1997: 32).

Grafik Tasarım

Grafik tasarım dekoratif sanatlardan doğacaktır. 19. Yüzyılın sonuna dek, üretimin hemen hemen sınırlı bir talebe yanıt verdiği bir ekonomide işportacılık yeterli olmamaktadır. Bir kaç on yıl içinde kömür, buhar makinesi, fizik ve kimya alanlarındaki gelişmeler, elektrik ve dinamik girişimcilerin üretime soktuğu bir çok yeni buluş işleri kökünden değiştirir. Sanayi kentleri ve yöre kentleri yüzünden köyler boşalmaya başlar. Ağını hızla ören demiryolunun da bunda katkısı büyüktür. Aynı hız grafik alanında da kendini gösterir. 1796'da litografinin bulunması ve yıldan yıla gelişmesi resimlerin büyük boyutta basılmasına olanak sağlar. 1861'de William Morris tarafından İngiltere'de kurulan Arts -Crafts'tan bütün dünyada grafik tasarımı adına tüm sanat yapıtı anlayışı evrenselliği içinde, onları doğal olarak tipografiye doğal olarak tipografiye reklam sanatının bütününü eşit koşullar altında değerlendirmeye iter (Weill, 2009: 12-14).

Grafik tasarım mesajı en etkili şekli ile hedef kitleye ulaştırır. Hedef kitlenin algısal alt yapısını bilmek önemlidir. İnsanlık kendini her zaman bir şekilde ifade etme gereksinimi duymuştur. Kendini ifade ederken sanat kavramı üzerine düşünceler geliştirmiştir. Grafik tasarımın bir sanat dalı olarak belli kurallar içinde var olduğu göz ardı edilmemelidir.

Grafik tasarım bir mesajı iletmek, bir görseli geliştirmek veya bir düşüncüyü görselleştirmek için metnin ve görsellerin algılanabilir ve görülebilir bir düzlemde, iki boyutlu veya üç boyutlu olarak organize edilmesini içeren yaratıcı bir süreçtir. Baskı, ekran, hareketli film, animasyon, iç mimari, ambalaj tasarımı gibi birçok ortamda dijital veya dijital olmayacak bir şekilde uygulanabilir. Grafik tasarımında ve grafik sanatlarda, görsel sanatların temel ilkeleri olan hizalama, denge, karşıtlık, vurgulama, hareket, görüntü, oran, yakınlık, tekrarlama, ritm, ve birlik geçerlidir (http://tr.wikipedia.org/wiki/Grafik_tasar%C4%B1m).

Grafik tasarım, görsel bir iletişim sanatıdır. Birinci işlevi de bir mesaj iletmek ya da bir ürün ya da hizmeti tanıtmaktır. Grafik tasarım terimi ilk kez 20. Yüzyılın ilk yarısında metal kalıplara oyularak yazılan ve çizilen ve daha sonra da çoğaltmak üzere basılan görsel malzemeler için kullanılmıştır (Becer, 1997: 33).

Tasarımın Görselleştirilmesi

19. yüzyıl sonlarında yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan ve o zamanlar hiçbir saygınlığı olmayan reklam firmalarında metni yazan kişi, hazırlanan ilanda neyin nereye yerleştirileceğini kabaca gösteren bir kroki çizerek, bunu üretim teknolojisini iyi bilen, yazı karakterlerini tanıyan bir

ressama iletliyordu. Ressamın hazırladığı çalışma ise bütünüyle kopyaya dayanmaktaydı. Bu kişiler kesinlikle birer tasarımcı değildirlir. Zaten o dönemlerde bu sektörde çalışan hiç kimsenin kafasında tasarım ya da tasarımcı kavramı oluşmamıştı. Zamanla, görselleştirme işini üstlenen ressamın sorumlulukları artmaya başladı, yanına birkaç yardımcı verildi. Böylelikle, “Sanat Yönetmenliği” mesleği doğdu. Görselleştirme, bir tasarımın en önemli yaratıcı evresidir (Becer, 1997: 75).

Görselleştirme evresinde önemli olan araştırmaların doğru yapıpı hedef kitlenin etkilenmesi için en çarpıcı şekliyle ortaya çıkarılmasıdır. Taslak çalışmalarını orijinal gibi çalışmak tasarımcının işini kolaylaştıracaktır.

Uçar’a göre Tasarımın görselleştirilmesi süreci şu aşamalardan oluşur;

Araştırma durum tespiti ve kararların verilmesi: Bu aşamada, yapılacak tasarımın hedef kitlesi, amacı, verilecek mesaj, temel fayda, üretim biçimi ve çoğaltım sayısı gibi konular tartışılır ve karar verilir (Uçar, 2004: 158).

Becer “Görsel İletişim ve Grafik Tasarım” kitabında taslakları görselleştirmenin ilk basamağı, yaratıcı düşünceleri yalınlaştırarak aktaran görsel notlar ya da karalamalar her taslağın birer zihinsel alıştırma olduğunu ve tasarımın görselleştirilmesi sürecinde en uzun tutulması gereken evresi olduğunu söyler (Becer, 1997: 76). Sunum Taslakları: Orijinal aşamasından bir önceki aşamadır. Gerçek başlık, yazı karakteri, konumu, gerçek renkleri ve düzeniyle ayrıntılı düzenlemenin görüleceği bu taslaklar çalışma durumunun ve hızının detaylarına bağlı olarak değişkenlikler gösterebilir (Uçar, 2004: 159).

DERGİ TASARLAMA SÜRECİ

Görsel Kimlik Oluşturma

Görsel kimlik kavramı, bir kuruluşun görünümünün kurum kimliği hedeflerine uygun olarak birbirleriyle uyumlu olan tüm görünebilen unsurlarının hedeflenmiş bir biçimde oluşturulmasını kapsar. Görsel kimlik bir kurumun ya da ürünün benzerlerinden ayırt edilmesini sağlayan tüm görsel unsurlarının tasarımıdır. Bir kuruluşu ya da ürünü benzerlerinden ayıran, kendine ait değerleri kapsayan kimliğe sahip olmasıdır. Kurumun ya da ürünün felsefesi, davranışı ve iletişimi bir kimlik oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra bu kimlik, hedeflenen kitleyle iletişim kuran logo, marka, tipografi ve renkler gibi görsel unsurları da kapsamaktadır. (Karaduman, 2007: Yüksek Lisans Tezi: 50-51) Amblem (logo) ve ticari marka, firma ya da ürüne kişilik kazandırır ve benzerlerin içinden ayırt edilmesini sağlar. (Becer, 1997:194).

Bir dergi tasarımı yapmaya başlamadan önce ki bu dergi bir süredir yayımlanmakta olan bir dergi de olabilir, ilk kez okuyucu karşısına çıkacak dergi de- derginin içeriğini, konulara yaklaşım şeklini, içeriği benzer olan diğer dergilerden ayrılan özelliklerini yayımcısı ile birlikte yeniden tanımlamalıdır. Sonra, bu tanıma en uygun olan, o kimliğin görsel karşılığı tasarlanmalıdır. Dergi tasarımı yapılırken, en önemli şeylerden biri; sadece o dergiye ait olacak ve içeriğini ifade edecek bir yol bulmaktır. Bu diğer dergilerin arasında hatırdan kalan, tanımlanmış bir ‘ses’ yaratmak demektir. Görsel kimlik oluşturma aşamasında, derginin formatından, kağıdının cinsine ve kalınlığına, forma sayısına, logotype’ına, kapak ve sayfa düzenine varan bir ilişkiler bütününe girmek gerekir. Her bir tasarım elemanı, kimlik konusunda ipuçları taşır. Dergi, içeriği ve içeriğinin bize ulaşan hali, yani tasarlanmış hali ile kurumsal kimlik çalışması gibidir. Her bir parçası, bir diğeri ile ilişkide olmalı, kapağından, sayfa numarasına kadar, kimliğini korumalı, aynı bütüne ait olmalıdır. Eğer kimliği, görsel olarak değişkenlik, şaşırtmaca gerektiriyorsa, bunu da tutarlılıkla sürdürmelidir Wired dergisi sanat yönetmeni, John Plunkett’in aktarımı, derginin yazarı Brian Eno ile dergi için belirlenmiş yaklaşımı anlatıyor: “Eno’nun dediğine göre derginin tavrı, bilgisayarın mükemmelliğine ve ustalığına bir karşı çıktı. Manx Kisman’ın el üretimi tarzı, içeriğine uygunluğu ile bizi çarpıyordu (Tuncay, 1998: 32)

Format Boyut

Bir dergi tasarımı yaparken, yayım kimliğini görsel, üç boyutlu hale dönüştürürken belki de verilecek kararların ilki, o derginin formatıdır. Kullanılacak kâğıt cinsi, kalınlığı, derginin forma sayısı, nasıl ciltleneceği gibi soruların cevabı aranırken, bir yandan da formatı ve boyutu konusunda karar vermek gerekir. (Tuncay, 1998: 33).

Dergi tasarımında formatı belirleyen ölçütler vardır. Bunlar baskıda kağıdın boşa gitmesini en aza indirecek ölçünün belirlenmesi ve yayımı okuyucuya ulaştırmada veya satmada amaçlanan yöntemler olarak sıralanabilir. Kimi dergilerde dosyalama ile arşivlenmesi; kimilerinde de cepte taşınabilir olması amaçlanabilir. Dergi kimliğini yaratma noktasında da etkin bir rolü olan format, kimi zaman her sayıda aynı kalabileceği gibi, her sayıda farklı olabilmektedir. Aynı kategorideki dergilerden farklı formatlar da tercih edilebilir. Bu farklılıklar hedef kitleyi etkileme, dikkatini çekme ve akılda yer eden bir iletişim kurma amacıyla yapılabilmekte olan yöntemlerden biridir. Ayrıca bir derginin, farklı bir formatla sunulmaya çalışılması, o dergiyi benzerlerinden ayırt eden ve kendi kimliğini formatı üzerinden yaratabilmeyi hedefleyen bir anlayışın ürünü olabilmektedirler. Dergilerin kapalı halde iken sahip olduğu format, sayfalar açıldığında sayfaların yan yana geliş biçimiyle de benzerlerinden farklı bir nitelik kazandırabilmektedir. Kare olan derginin sayfaları açıldığında dikdörtgen bir formata dönüşebilir. Bu nedenle, format belirlenirken derginin açık ve kapalı duruşu da düşünülmelidir. Format, bir bütünün parçası olması nedeniyle dergi özellikleri doğrultusunda verilmesi gereken bir karardır. Dergi kimliğinin tüketiciyle karşılaştığı görsel tasarım dili öncelikle formattır ve derginin hedef kitleye ulaşma noktasında son derece önem taşır (Karaduman, 2007: 61).

Grid Sistemi

Grid kelimesi, İngilizce ‘gradation’ (sıralama, dereceleme, geçişme) kelimesinden gelir. Türkçe’de ise ızgara anlamına gelir ve sayfa üzerine elemanların yerleştirilmesinde kullanılan hayali çizgiler olarak tanımlanmıştır. Sayfa üzerindeki bu hayali yatay, dikey ya da diyagonal çizgileri elemanların asılı duracağı hayali bir ip gibi düşünebiliriz. Bu hayali ip, elemanları birbirine bağlamada ve tasarımda bütünlük oluşturmada tasarımcıya yardımcı olur (Kılıçkaya, 2007: 9).

Grid sistemi, derginin iskeletidir. Bir süreli yayın olarak derginin, değişen konularda ve sonraki sayılarda, sürekliliğini, kimliğin kaybetmeden uygulanabilmesini sağlar. Başlık, alt başlık, ara başlıklar, ana metin, spotlar, resim altyazıları, sayfa numaraları, derginin ve süregiden konunun adı, sütun değişiklikleri, sütun arası boşluklar, sütun sayfa kenarı boşlukları (derkenar), sayfa çevirme işareti, resim gibi grafik elemanların devam eden bir disiplin içinde kullanılmasındır (Tuncay, 1998: 33).

Fikret Uçar (2004, 149)’a göre, okuyucu pek farkında olmasa da grid sistemini tanımlar ve takip amaçlı kullanır, grid adeta görsel bir şifre gibi bilginin iletim dilini tanımlayan bir sisteme dönüşür. (Uçar, 2004:149).

Bu disiplinin dergi tasarımında tekdüzelik yaratmaması ve değişen grafik elemanlara, konuların içeriğine, vurgulanmak ya da öne çıkarılmak istenen elemanlara, derginin kimliğini bozmadan olanak sağlayabilmesi gerekir. Sürekliliği tekdüzelikten kurtarmak, derginin genel yapısı içinde, değişen konulara taze çözümler getirmek için derginin yapısını olabildiğince esnek kurmak gerekir. İyi bir dergi, olabilecek değişikliklere uyum sağlayabilecek, yeterince esnek bir yapı (strüktür) içerisinde, her şeyi en ince ayrıntısına kadar tasarlama işidir (Tuncay, 1998: 33).

Tasarımcı eline gelen malzemeyi değerlendirmek zorundadır. Bir konu ile ilgili uzun bir metin ve ancak küçük kullanılabilecek bir fotoğraf, bir başka konu içinse, çok sayıda fotoğraf ve kısa bir metin, bir diğer konu içinse, sık sık ara başlıklarla bölünmüş bir metin gelebilir. Ya da dergiye yeni bir konu eklenir ve üç sayfada bitirilmiş bir konunun iki sayfaya indirilmesi gerekebilir. İşte bütün bu şartlara uyum sağlayabilecek, esnek bir yapı kurmalıdır tasarımcı. Bunun içinse, kendisine en

fazla olanak sağlayacak şekilde, sayfayı bölümlere ayırıp, bölünmez en küçük olan ve onun katlarını kullanarak, sayfa tasarımlarını düzenler. Hazırladığı, kendisine rehberlik edecek, gridi çizdikten sonra, grafik elemanları bu gride göre yerleştirir. Siegfried Maser, gride iş bittiğinde ortadan kaldıran yapı iskelesine benzetiyor ve şöyle devam ediyor, Grid tasarıma yardım eder, tasarımın kendisi değildir. Grid, derginin görsel olarak kendini ifade edebilmesini sağlamalı, esnek olmayan katı kurallarla dergiyi tekdüzeliğe sürüklememeli (Tuncay, 1998: 34).

Kapak

Bir tasarım ürünü olan dergilerin en önemli unsurlarından biri de kapaklarıdır. Kapak, bir derginin hem bir ambalajı hem de hedef kitleyle ilk karşılaşmadaki etkisi bakımından kıyafeti gibidir. Bu nedenle bir derginin kapak tasarımı da diğer görsel unsurlar gibi grafik tasarım sorunu olarak ele alınır ve çözümlenir. Dergi kapağı, derginin içeriğini okuyucuya taşıyan bir iletişim alanıdır ve içerik hakkında ipuçları taşır; çoğu zaman da içeriği tamamen yansıtabilir. Dergi raflarındaki pekçok dergi, hedef kitlenin görme alanına girmektedir. Hedef kitle, görsel iletişimine ilk olarak dergi kapaklarından başlar. Dolayısıyla bu iletişim alışverişinde dergiyi tüketiciye tanıtan en önemli unsur onun kapaklarıdır denilebilir. Kapak görsel iletişimi başlatır, dikkat çeker, etkiler ve dergiyi tanıtır. Kapak, görsel unsurların tasarlanmış halini ve bu görsel unsurların bağlı olduğu içeriği hedef kitleye taşıyan yüzeyidir (Karaduman, 2007: Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi: 67) Her durumda, kapağın işlevi, afiş gibidir. Kapak, derginin nasıl bir şey olduğunu açıklıkla ve hızlı olarak belli etmelidir. Dergi standında hangi derginin okunmaya değer olduğunu bilmek isteriz. Diyor, Dana Andrew Jennings dergi kapaklarıyla ilgili yazısında. Kapak dergi ile ilk karşılaşılacak yer olan standtan itibaren, hem içeriği ve kimliği ile ilgili sorumluluk taşırken hem de satışını sağlamak gibi bir ticari sorumluluk taşır. Bir anlamda kapak, derginin reklamını yapar. Böylece, hem okuyucunun talepleri hem de reklam verinin istekleri, hem yayımcı ve hem de tasarımcı kapağın birer ucundan tutarlar. Bir dergi kapağında, derginin görsel bütünlüğü ile, pazarın talepleri çatışır ve tasarımcı, iki tarafı birden idare etmeye zorlanır (Tuncay, 1998: 35).

Kapakta genellikle dergi logosu, sayısı, yayım tarihi, fiyatı, farklı ülkelere göre belirlenen fiyatı, ISBN numarası, o sayıdaki içerikte yer alan konuları tanımlayan başlıklar yer almaktadır. Kapak yüzeyinde sözcükler ve görüntüler, iletilmek istenen mesaja göre bir araya gelir ve çözümlenir. Dergi kapağında yer alan tüm yazılı ve görsel biçimler, dergi kimliğini yansıtır biçimde kullanılmayı gerektirir. Her derginin kendi kimliğini meydana getiren görsel bir dili vardır. Bu görsel dil neyin, nerede, nasıl kullanılmalı gerektiği kararının verilmesi sonucu oluşur (Karaduman, 2007: 68).

Bir dergi kapağında tüm bu elemanları görmeye alıştıysak da, bu bilgilerin bir bölümünü içinde, bir bölümünü de sırtta vermek mümkündür. Kapakta yer alacak elemanlar, yine derginin kimliğini görsel ifadesinin gerektirdiği şekilde yer alırlar. En çok kullanılan, dergilerin standta duruşuna göre logonun, dergi kapağının, sol üst köşesinde kullanılmasıdır (Tuncay, 1998: 36).

Logotype

Logo, bir ürünün, firmanın ya da hizmetin isminin, harf ve resimsel öğeler kullanılarak sembolleştirilmesidir. Amblemden farklı olarak ayırt edici özellikler yanında firmanın ismini de yansıtır. logo yaratmak için kullanılan fontlar yeni tasarlandığı gibi mevcut fontlarda olabilirler. logo yaratmak için belli başlı bazı kurallar için uzmanları tarafından şöyle sıralanırlar. Sade, kolay anlaşılır, hatırlanması kolay, mümkün olduğunca az sayıda renkten oluşmalıdır. Her çeşit baskı ve kesim tekniği ile sorunsuz kullanılabilir olmalı, çok küçük ölçülerde ayrıntılar kaybolmamalı, çok büyük ölçülerde dağınık görünmemelidir. Her türlü ölçüde ve yüzeyde okunabilir olmalıdır. Özgün olmalıdır. Başka firma ya da ürünlere ait logolar ile karışıklığa sebep vermemeli, hatta çağrıştırmamalıdır. Kopyalanan ya da esinlenen logolar o ürün ya da firmaya büyük zarar verir (<http://www.webhatti.com/grafik-tasarimi/612333-logo-ve-amblem-nedir.html>: 2000).

Bir derginin kimliğinin en önemli görsel elemanlarından biri, derginin logotype'ı, yani derginin işaretidir. Derginin yayım kimliğinin görsel işareti olan tasarlanmış halinde, logotype'tan

kapak düzenine, görüntü kullanma şeklinden renk sayısına kadar verilecek her karar, derginin kimliğine dair ipuçları taşır. Bu nedenle, bir ürünün logotype'ı nasıl o ürünü işaret ediyorsa, bir derginin logotype'ı da o dergiyi işaret eder. Böylece, bir derginin logotype'ına yaklaşım, bir şirketin ya da bir ürünün logotype'ına yaklaşımından farklı değildir. Bir şirketin kurum kimliği nasıl ele alınıyorsa, bir derginin de kimliği öyle ele alınır. Bu bağlamda, iyi bir logotype için gerekli tüm şartların bir arada bulunması gerekir. Otuzdan fazla yıldır logotype tasarımı yapan Belçikalı tasarımcı Paul Ibou, bu şartları şöyle sıralıyor: “Bir logo, belli bir kültürle ilişkide olmamalı, dünya çapında değişik kültürlerden insanlarca anlaşılabilir olmalıdır. Bir logo, eğitime veya zekâ seviyesine önem vermeksizin, bütün ölçülerden (standrad) bağımsız olmalı ve herkesçe kabul edilebilir olmalıdır. Ve bir şey daha etkiliyor: “...Aynı dilin gramer üzerine kurulu olması gibi, bir logonun tasarımı da, tasarım sanatında değişmez kurallara bağlıdır.” İyi bir logotype, uygun bir logotype anlamını da içerir. Dergiler kimliklerini belirlerken, hedef kitlelerini de belirlemelidir. Ortaya çıkan derginin, hedef kitlesi tarafından kabul görmesi beklenir. Sanat yönetmenliğini John Plunkett'ın yaptığı Wired, logotype'mı her sayısında farklı bir etki yaratmak üzere kısmen değiştiriyor, çeşitli anlamlar yüklüyor. Milton Glaser Wired dergisi ile ilgili olarak şunları söylüyor: “Dergi dışarıya kesin sinyaller veriyor ve belli bir grubun ilgisini çekiyor.” sonra da uyarıyor: “Aynı sinyaller, diğer insanları bu grubun üyesi olmaktan vazgeçirir, sanırım Wired'in böyle bir sorunu var.” Derginin sanat yönetmeni John Plunkett ise, Wired'da insanları etkileyen şeyin formla içeriğin evliliği olduğunu söylüyor. Dergi tasarımındaki en önemli unsur işte bu form ve içerik birlikteliği. Logotype'ından görüntü kullanma tarzına kadar birbirlerinin yansıması oluşları. Böylece görünümüyle, içeriği hakkında doğru sinyaller vermesi (Tuncay, 1998: 36-37).

Tipografi

Tipografi; dilin, insanlığın form ve biçimlere yansıması, şekillenmiş önemli bir anlatım olgusunun yansıması olarak tanımlanabilir. Görsel iletişimin en önemli araçlarından bir olan tipografi zengin bir geçmişe sahiptir. Bütün teknik diller gibi tipografi dili de, insanların hiçbir sorun yaşamadan kolayca iletişim kurmasını sağlar (Ketenci, Bilgili 2006: 235).

Genellikle dergilerin tipografi kullanımını sınırlandırmakta yarar var: Dergilerin iki ya da üç yazı karakteri kullanması, bütün bir yazı kataloğunu kullanmasından çok daha iyi. Tipografik sınırlama derginin kişiliğini artırır, okuyucuya yardım eder ve derginin kimliğini kuvvetlendirir. Ortaya çıkan benzerlikler ve farklılıklar, dergi tasarımı için büyük önem taşır. Çok fazla benzerlik gereksizdir, çok fazla farklılık ise dergiyi yok eder diyor tasarımcı Massimo Vinelli. Ancak, bir dergi için tipografi seçimi de kaç yazı karakteri kullanılacağı da derginin kimliğinin görselleştirilmesine ait sorunlardır (Tuncay, 1998: 37).

Okunabilirlik, bir dergi tasarımından beklenen bir şeydir. Tipografi seçiminde ve kullanımında, okunabilirlik, göz ardı edilemeyecek bir unsur olarak dergi tasarımında karşımıza çıkar. Okunabilir tipografi, bilgi iletişiminin nesnel aracıdır. Okunması istenildiği halde zor okunan bir metnin tasarımı, ürün ne kadar akıllıca veya çekici görünürse görünsün kötü yapılmıştır. Fakat tasarımcılar bazen ifade araçları doğrultusunda geleneksel okunaklılık ölçütlerine uymazlar. Yaratıcılık dürtüsünün körüklendiği merakları ile biçimlerle oynayarak, onlara yeni anlamlar vererek ve tipografik iletişim standartlarını değiştirerek tipografiye deneysel yaklaşırlar. Yenilikçi tipografi, her zaman yeni sorunlar ortaya atar, eski kurallara meydan okur, okunabilirlik ve işlevsellik gibi kavramları yeniden tanımlar (Tuncay, 1998: 37-38).

Dergilerin tasarım anlayışında okunabilirlik uğruna tasarımın feda edilmediği, tasarım uğruna da okunabilirliğin ortadan kalkmadığı, okutur, dengeli bir birliktelik arayışı söz konusudur. Hangisinin özellikle görmezden gelinebileceğini söylemeden önce, okunabilirliği sağlayan etmenlerden söz edilebilir. Yazı ve sayfa düzeni programlarına da uygulanabilen temel birtakım parametreler okunabilirliği yönlendirir; yazı karakteri seçimi, karakterin puntosu ve küçük harf gövde yüksekliği (x yüksekliği) satır uzunluğu, satırlar, kelimeler ve harfler arasındaki espas ve yazı ile arasındaki fon arasında yeterli kontrast. Buna sütun genişliği, sütunlar arası boşluğun genişliği, yazının soldan blok, sağdan blok, blok ya da ortalama olarak dizilmesini de ekleyebiliriz.

Dergi tasarımında tipografiyle ilgili endişelerin yanı sıra, sayfaya metni ve resimleri yerleştirirken de, okuturluğu sağlamak için bazı önlemler alınır. Resimlerin, metinleri okutmayı zorlaştıracak şekilde ya da okuyucuya yazının devamını aratacak şekilde bölmemesi gerekir. Okuturluk (readability), okunurluktan (legibility) farklıdır; bu kavram yalnız yazı karakterini içermez, ama üstelik ölçüde, puntoda, sayfa sınırlarında, kağıt seçimi ve benzeri her düzenleme etkeninin nasıl olduğunu içerir. Bir başka deyişle, her şeyin hoşnut edici bir okuma yaratmasıdır. Okunurluk yazı karakteri ve harf ölçüsüne bağlı iken, okuturluk bütün tasarımda temellenir. Dergilerin okunabilirliğini sağlayan etmenler konusundaki tavrı, okuyucu kitlesine bağlı olarak da belirginleşir. Çocuklara yönelik bir dergiyle, bir edebiyat dergisi ya da pop müzik dergisinin tavrı aynı olmaz. Buradaki tavır da yine dönüp dolaşıp, kimlere hitap edeceğine, nasıl bir dergi olacağına karar vermiş yayımcıyla, bu dergiyi görsel hale getiren, “ruha uygun beden yaratan” grafik tasarımcının, bu bedene en uygun davranış biçimini bulması gibidir. Jon Wozencroft, İtalyan erkek dergisi Lei’nin tasarımını, dergi piyasadayken yeniden yapan Neville Brody’nin tipografi seçimini şöyle anlatıyor: “Brody daha fazla klasiklik duygusu elde etmek için derginin strüktürünü değiştirdi. Dido yazı karakterinin abartılı ince ve kalın çizgili haline karşıt olmak üzere, kalın bantlar ve Franklin Gothic yazı karakterinin genişletilmiş (expanded) hali ile büyük harflerle (majiskül) alt başlıkları yerleştirdi. Tek ve uzun bir sözcük halinde olan başlığın, küçük harflerle (miniskül) erkek ya da dişi olarak tek satırla, sayfanın tek tarafına yerleştirilmesi, hem siyah hem de beyaz alanı genişletti.” (Tuncay, 1998: 38).

Görülüyor ki; derginin kimliğini görsel hale getiren tasarımcı, tipografi seçiminde, derginin okunabilirliği ve genel tasarım anlayışında okutabilirliği konusunda da baştan karar vermek durumunda (Tuncay, 1998: 38).

Kurgu

1955’le 1960 yılları arasında İngiltere’de yayımlanan Design dergisinin sanat yönetmeni olan Kennet Garland, dergi tasarımında grafik elemanların art arda sayfalarda bir ritim içinde kullanımını şöyle tanımlıyor: Bir süreli yayın tasarımı ile, film arasında benzerlik vardır. Dergi sayfaları çevrildikçe, sayfaların sekansı, sinemadaki film karelerinin sekansı ile benzerdir. Dergi tasarımında, bu kurguyu ilk önemseyen Alexey Brodovitch’tir Derginin ilk sayfasından, son sayfasına kadar art arda gelişindeki ritmi, sayfa üzerindeki grafik elemanlarla sağlar. Her sayfa bütünü bir parçasıdır. Bu bütünü parçalamamak için, ilan sayfalarının nereye geleceğine de dikkat etmek gerekir. İşin doğrusu; ilanları “sandöviç” gibi derginin tamamen dış kısmında tutmaktır. İyi tasarlanmış bir dergi, kinetik bir deneyimdir. Genel bir bakışla, iyi görsel kurgulama bir zorunluluktur ve basit anlamda tanımlandığında; tüm metin ve resimlerin rasgele gruplanmamış olması, bir kurgu içermesi anlamına gelir... Küçük ve önemsiz unsurların, en önemli unsura doğru yönelttiği bir kurgu gerekir. En önemli unsuru (zirveyi) oluşturmadan önce okuyucuya küçük bir dinlenme fırsatı verilmelidir. Bir derginin sakinliği veya çılgınlığı, daha önceki veya sonraki sayfanın içerdiği tonlama dikkate alınarak belirlenmelidir. Provocateur dergisinin tasarımcı Philip Pirolo; bir fotoğraf sanatçısının fotoğraflarını kullanarak sayfa düzenlemesi yaparken, fotoğraflara müdahale etmeden, dergi sayfalarını ard arda kurgulamış ve dergi tasarımında, sanatçının çalışmasına müdahale etmeden sayfa düzenlemesi yapmaya çalıştığını, minimal şekillerin büyük boş alanlar gerektirdiğini ayrıca vücut formlarının kuvvetli konturları ‘blur’ yazı karakterinin grafik anlatımını çağrıştırdığını söylemiştir. Bir dergiyi kurgularken gözden kaçmaması gereken bir diğer nokta da derginin renk kullanımıyla ilgilidir. Eğer dergi tüm formlarda, arkalı önlü 4 renk basılmayacaksa, renkli, siyah – beyaz ya da 2 renkle basılacak sayfaların düzene konması gerekir. Baskı koşulları göz önüne alınarak renk sayısına göre da sayfalar kurgulanmalıdır. Renk kullanımı genellikle, prodüksiyon koşulları dikkate alınarak önceden belirlenir, ama bunların kullanım biçimi tasarımcının elindedir. Renkler birer imge olarak kullanılmalıdır. Her renkli sayfada, silme görüntü kullanılması gerekmez; bir monokromatik etkinin kaba ya da hafif kullanımı da gözden kaçırılmamalıdır. Dergi tasarımında, atılacak her adımın derginin içeriğine uygun olması, kimliği ile örtüşmesi gerekir. Derginin görsel kurgusu da, en az diğer tasarım öğeleri kadar, o derginin kimliğine uygun olmalıdır (Tuncay, 1998: 38).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dergilerin asli görevlerini yerine getirmelerinde önemli olan başlangıç sürecinde, görsel iletişim aracı olduğunu unutmadan hareket etmektir. Eğer dergi tasarımının görsel iletişimin bir aracı olarak görürsek daha başarılı tasarımlar oluşturabiliriz.

Dergi tasarımlarında başlangıcı görsel iletişim açısından kavramsal bir çerçeveye oturtulması gidilecek yolun tasarım bütünlüğünü sağlaması açısından önemlidir. Ancak görsel iletişim tasarım teknikleri her üründe farklılık gösterebilmektedir. Burada yapılması gereken dergi tasarımlarının kullanım amaçları çerçevesinde görsel kimlik tasarımını yaparak işe başlamaktır. Dergi tasarımı amacına uygun yol ve yöntemleri kullanarak, önceden belirlenmiş kurallar bütünlüğünde hedef kitleye doğru tasarımla ulaşma eylemidir. Bu eylem duyuların yönlendirilmesi görsel kimliğin akılda kalıcılığının, sağlanması sürecidir.

Dergi tasarımlarında format ve boyutun işe başlamadan belirlenmesi, ölçülerin standart kağıt ebatlarına bağlı kalarak yapılması hem maliyet açısından hem de hedef kitlenin alışmış olduğu ölçülere uygun olması açısından önemlidir. Dergi formatında bazen değişiklikler yapılabilir bu değişikliklerin amacı dikkat çekme farkındalık yaratma olarak benimsenebilir. Ancak format bir dergi tasarımında bütün olarak ele alınmalıdır. Bazen iki formatlı tasarımlar yapılabileceğinden tasarıma başlamadan formatların belirlenmesi tasarımın aksamaması için önemli bir süreçtir. Dergi kimliğinin tüketiciyle ilk karşılaştığında görünecek olan format olduğu için hedef kitleye ulaşması açısından çok önemlidir. Grid sistemi dergi tasarımında iskelet görevi göreceğinden tasarıma başlamadan önce karar verilip yapılması gereken önemli adımlardan biridir.

Dergi tasarımlarında kapak önemli bir ayrıntıdır. Özellikle iyi tasarlandığında dergiyi hedef kitleye ulaştırmada etkili olur. Bir derginin kapak tasarımı, diğer görsel unsurlar gibi grafik tasarımı sorunu olarak ele alınıp çözümlenir. Yani kapak hem içeriği ve kimliği ile ilgili sorumluluk taşırken hem de ticari olarak satışını sağlamak zorundadır. Logotype bir derginin görsel elamanlarından biridir. Çünkü akılda kalıcılığı sağlar. Bu bağlamda bakıldığında seçilen renkler tasarlanan semboller derginin kimliğine dair hedef kitleye bilgi vereceğinden derginin logotype'ı dergiyi işaret etmelidir. Tipografi kullanımında çok çeşitlilik daima ilgi kaymasına sebep olacağından iki ya da üç yazı karakteriyle tipografi bitirilmelidir.

Kurgu yapılırken tıpkı bir sinema filmi gibi düşünülmelidir. Dergi sayfaları çevrildiğinde sinemadaki sekans gibi etki göstermelidir. Genel bir bakışla görsel kurgulama bir dergi tasarımı için zorunluluktur. Dergi tasarımında atılacak her adımın derginin kimliği ve içeriğiyle örtüşmesini gerektirir. Derginin görsel kurgusu bütün tasarım öğeleri kadar o derginin kimliğine uygun olmalıdır.

KAYNAKÇA

WEILL, Alain. (2007) Grafik Tasarım. Yapı Kredi Yayınları.

KETENCİ, Hasan Fehmi; BİLGİLİ, Can. (2006) Yongaların 1000 Yıllık Gizemli Dansı Görsel İletişim ve Grafik Tasarımı. Beta Yayınları, Ankara.

UÇAR, Teyfik Fikret. (2004) Görsel İletişim ve Grafik Tasarım, İnkılap Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., İstanbul.

BECER, Emre. (1997) İletişim ve Grafik Tasarım. Dost Kitabevi, Ankara.

TUNCAY, Ayşe Melis. (1998) Dergi Tasarımı, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

GOMBRICH E. H., (1993) Sanatın Öyküsü, Remzi Kitabevi, İstanbul.

KARADUMAN, Bahriye. (2007) Bir Derginin Görsel Kimlik Tasarımında Biçim ve İçerik İlişkisi Açısından Tipografinin Önemi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

KILIÇKAYA, Eren Evin. (2007) Grafik Tasarımda Görünmeyen Çoğunluk, Beyaz Boşluklar, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<http://www.webhatti.com/grafik-tasarimi/612333-logo-ve-amblem-nedir.html>: 2000

http://tr.wikipedia.org/wiki/Grafik_tasar%C4%B1m

<http://www.harmonygaleri.com/#!Tarih-%C3%96ncesi-Sanat%C3%96zcan-T%C3%BCrkmen-B%C3%B6l%C3%BCm-3/cmbz/48C16509-DC50-40D9-9712-B8BE6BB65FB8>

<http://www.tdk.gov.tr>

İŞİD: KÜRESEL BİR TERÖR ÖRGÜTÜ

ISIS: A Global Terror Organization

Dolunay ŞENOL*

Sezgin ERDEM**

Elif ERDEM***

ÖZET

Küreselleşen dünyada insanların ve toplumların etkileşim ağı son derece karmaşık hale gelmiştir. Küreselleşme insanların ve toplumların hayatına olumlu katkılar yaptığı gibi istenmeyen sonuçlara da neden olmuştur. Dünyada meydana gelen olumlu gelişmelere katkı sağlayan bilimsel gelişim son yıllarda etkili ve hızlı bir sürece girerken, terör örgütlerinin etki alanları da ülke sınırlarının dışına taşmakta, terör örgütleri bu gelişimi kendi lehine kullanarak tüm dünyayı tehdit eder hale gelmektedir. İŞİD olarak bilinen terör örgütü de küreselleşmenin avantajlarını kullanarak kısa süre içinde etki alanını genişletmeyi başarmış, bölgesel olmaktan çıkarak dünyayı tehdit eder hale gelmiştir. Bu sebep ile çalışmamızda dünyayı ve geleceğini olumsuz yönde etkilemesinden korkulan bu terör örgütünün yapısını ortaya koymayı amaçladık. Ayrıca İŞİD tüm dünyada terör örgütü olarak kabul edilmesine rağmen örgüte katılımların her geçen gün artarak devam ediyor olması da son derece düşündürücüdür. Çalışmamız bir literatür taraması olup örgüt ile ilgili kaynakların sistematik bir çerçevede incelenerek analiz edilmesiyle oluşturulmuştur. Örgütün yapılanmasında ve örgüte katılımlarda etkili faktörler olduğu değerlendirilen ideoloji, ekonomik güç ve medya gücü analiz edilmiştir. Bu çalışma ile İŞİD tehdidine karşı mücadele geliştirmesi gereken ilgililere ışık tutarak katkı sağlamayı hedeflemekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Küreselleşme, İŞİD, Terör Örgütü, Sosyal Yapı.

ABSTRACT

The people and society's interaction network has become extremely complex in globalized world. Globalization has both positive contribution to people and communities' lives and also adverse effects on them. While entering a long fast and effective process, scientific development contributes to positive developments occurring in the world, the domain of terrorist organizations overflow the country's borders and even can threaten all over the world by using this development on behalf of themselves. Terrorist organization known as ISIS has managed to extend its domain in a short time by using the advantages of globalization; it has become a threat to the world from being regional. Every day brings with a data giving rise to concerns that ISIS could threaten the world peace for a while. Therefore we aimed to demonstrate the structure of this terrorist organization that feared people and affected our world negatively with sociological evaluation in our study. Despite the fact that ISIS was also considered to be a terrorist organization all over the world, participation to the organization continuing to increase with each passing day is also extremely thought-provoking. Our study is a literature review and it is created by analyzing and systematizing the sources related to organization in a definite context. The ideology, economic power and media power are considered as the factors affecting the organization's structure and participation in the organization and analyzed. We aim to contribute by keeping light all it may concern on the need to improve the fight against ISIS's related threats.

Key words: Middle East, Globalization, ISIS, Terror Organization, Social Structure.

GİRİŞ

Günümüz küreselleşen dünyasında bireysel yaşam toplumsal yaşamla iç içe geçmiş ve ikisi de birbirinden bağımsız hareket edemez hale gelmiştir. Öyle ki küreselleşmenin dünya üzerinde yarattığı değişim adeta bir kelebek etkisi yaratarak bütün dünyadaki toplumları etkilemektedir. Toplumlar dünya üzerinde yaşanan değişimlere kayıtsız kalamamakta ve bu değişimin kendilerinde nasıl bir dönüşüm meydana getireceğini analiz etmeye çalışmaktadırlar. Değişen ve dönüşen bu dünya düzeninden toplumsal kurumlar da fazlasıyla etkilenmektedir. Benzer bir durum İŞİD olarak bilinen terör örgütü için de geçerli olmuştur. İŞİD ilk olarak ortaya çıktığı bölge

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Sosyoloji Bölüm Başkanı KIRIKKALE, senoldolunay@gmail.com

** Doktora Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji ABD, sezginerdem84@gmail.com

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji ABD, elif1986erdem@gmail.com

itibariyle lokal bir örgüt olarak kurulmuş olmasına rağmen ideolojisi ve tüm dünya üzerinde gerçekleştirdiği eylem ve yarattığı korku ile küresel bir terör örgütü haline gelmiş ve radikal düşüncelerin de merkezi konumuna gelmeyi amaçlamıştır.

Meydana gelen gelişmeler, IŞİD'in eylemlerinin kurulduğu coğrafya ile sınırlı kalmayacağını ve uzun bir süre daha dünya barışı için tehdit unsuru olarak devam edeceğini işaret etmektedir (Cengiz, 2015).

Küresel bir tehdit haline gelen ve dünya üzerinde gerçekleştirdiği eylemleri, tüm dünya üzerinde kendinden olmayan insanları “kafir” olarak etiketlendirerek öldürme amacı olduğu yönünde söylemleri ile tüm dünyanın dikkatini çeken bu örgüt ile mücadele adına örgütün yapısını tanıma büyük bir önem arz etmektedir. Bu çalışmada örgütün ortaya çıkışı, yapılanması ve insan kaynağını temel teşkil eden unsurları ortaya koyulacaktır. Ortadoğu’da yaşanan gelişmeleri ve IŞİD benzeri örgütlerin yapısını ortaya koymak amacıyla yapılan çalışmalar daha çok güvenlik boyutu ile ilgilidir. Bu durum değerlendirmelerin tek boyuta indirgenmesine neden olmakta ve karmaşık yapıya sahip olan bu örgütün anlaşılmasını güçleştirmekte ayrıca yapılacak analizleri ve eksik bırakmaktadır. IŞİD ideolojisi bakımından teolojik, bölgede mevcut farklı fraksiyonlardaki istihbaratların varlığı bakımından stratejik ve politik, toplumsal bir olgu olması bakımından sosyolojik ve bireylerin örgütü tercihleri bakımından ise sosyo-psikolojik açıklamalara ihtiyaç olan karmaşık yapıda bir terör örgütüdür (Cengil ve Aydın, 2014). Bu yapı ile mücadele edebilmek için öncelikle bu karmaşık yapının anlaşılması gerekmektedir. Ancak o zaman etkin mücadele edilebilecek bir politika geliştirilmesi mümkün olabilecektir. Yaptığımız bu çalışma IŞİD’i çok boyutlu açıdan incelemesi yönüyle literatürdeki çalışmalardan farklılaşmakta ve örgütün insan kaynağına yönelik ortaya koyduğumuz verilerle bu noktaya dikkat çekmesi açısından önem arz etmektedir.

Türkiye’nin Suriye ve Irak’la sınırının toplamda 1295 kilometre olması, geçmiş dönemlerdeki ticari ilişkilerin çok kuvvetli olması, büyük çaplı toplumsal göç dalgaları ve artan sığınmacılar gibi yaşanan sorunlar ve bu bölgede ortaya çıkan her türlü gelişme Türkiye’nin sosyo-kültürel, askeri ve siyasi yapısını önemli ölçüde etkilemektedir. IŞİD açısından bakılacak olursa, IŞİD’in Türkiye’yi Batı dünyası içinde değerlendiriyor olmasının yanında; Türkiye’nin NATO ülkelerinin içinde bulunması, ABD ile stratejik ilişkiler içinde olması vb. sebeplerden dolayı (Bilge Adamlar Kurulu Raporu, 2015), Türkiye’yi Dârül Harp olarak değerlendirmektedir. Bu durum IŞİD’in ülkemiz ve bölgemiz için tehlikesini artırmakta, böylelikle bu örgüt üzerinde yapılacak analizlerin önemi bir kat daha artmaktadır.

Örgütün değişen durum ve şartlar karşısında her gün yeni ve farklı stratejiler üretmesi onun daha önceki örgütlerden farklılığını ortaya koymakta ve yeni analizlerin yapılmasını zorunlu hale getirmektedir (Cengil ve Aydın, 2014). Bu nedenle Ortadoğu gibi karmaşık toplumsal yapıları hüküm sürdüğü bir bölgede hızlı ve etkili bir şekilde büyüyen dünyanın dikkatini çeken IŞİD terör örgütünün bu yayılımının ardındaki etmenleri ortaya koyabilmek için sosyolojik tahlillerin ve analizlerin yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmamızda da IŞİD’in toplumsal yapısına ilişkin yapılan analizlerde araştırmacılara ve stratejistlere ışık tutmak ve bu alandaki boşluğu doldurmak amaçlanmıştır.

1. IŞİD Terör Örgütünün Ortaya Çıkışı

Yaygın kullanımıyla Irak ve Şam İslam Devleti olarak bilinen ve kısaltması IŞİD olarak kullanılan IŞİD’in, Arapça adı “*Ad-Davla Al-Islâmiyya fi al-'Irâq wa-sh-Shâm*”dır. Örgüt kuruluş aşamasından itibaren farklı isimler kullanmıştır. İlk olarak “Cemaat el-Tevhid vel-Cihat” (Tevhid ve Cihat Örgütü) ismiyle kurulmuştu. 2004 Ekim ayında “*Tanzim Kaidat el-Cihat fi Bilad el-Rafidayn*” ya da dilimizde daha çok kullanılan adıyla “Irak el Kaide’si” (AQI) ismini kullanmıştır (Zelin, 2014a). 2006 Ocak ayında birkaç küçük grupla birleşerek “Mücahidin Şûra Konseyi” ismini almış ve 2006 Ekim ayında ismini “Irak İslam Devleti” (İİD) olarak değiştirmiştir. 8 Nisan 2013’te “Irak ve Şam İslam Devleti” (IŞİD) adını almıştır (Duman, 2013). 29 Haziran 2014’ten günümüze

Ebu Bekir el-Bağdadi'nin sözcüsü Adnani'nin onun adına hutbe okutması ve Hilafeti ilan etmesi ile ismi “İslam Devleti” olarak kalmıştır (Timeturk, 2014; Friedland, 2015; Lister, 2014; Holmes, 2014). Yabancı kaynaklarda ISIS (*Islamic State of Iraq and Al-Sham*), ISIL (*Islamic State of Iraq and Levant*) Irak ve Levant İslam Devleti (*ILİD*), (Ishaan, 2014), AQI (*Al-Quaide of Iraq*), IS (*Islamic State*), DAESH (*Dawlat Al-Islamiyah f'al-Iraq Wa Belaad Al-Sham*) isimleriyle kullanılmaktadır. Fakat Türkiye’de IŞİD adı yaygın olarak kullanıldığından dolayı çalışmamızda bu ismi kullanmayı tercih ettik.

IŞİD’in kurulmasında önemli bir rol üstlenen Ebu Musab el-Zerkavi Ürdün’de 1966 yılında doğmuştur. SSCB’nin Afganistan’ı işgalinde savaşmak için Afganistan’a gittiğinde 22 yaşında olan Ebu Musab el-Zerkavi, savaşın bitiminde 1992 yılında ülkesine dönmüş ve istihbarat birimleri tarafından takibe alınmıştır. 1993 yılında sinema salonunda sivillere karşı düzenlediği terörist saldırı neticesinde tutuklanmış ve 6 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Hapishane hayatı, yaşamında önemli bir dönüm noktası olmuş ve burada şiddet yanlısı cihat ve Selefi anlayışı üzerine çocuklukta başlamış olduğu eğitimini geliştirmiştir. Hapishaneden çıktıktan sonra Usame Bin Ladin ile görüşmek üzere Afganistan’a gitmiştir. Maddi açıdan örgüte herhangi bir desteği olacak servete sahip olmadığı için Bin Ladin’den kabul görmemiştir. 2000 yılında Afganistan’da bulunan Herat kampında Filistinli, Ürdünlü ve Suriyelilerle Tevhid ve Cihat Örgütü’nü kurmuştur (Kirdar, 2011; Friedland, 2015; Zelin, 2013). 2001 yılında Irak’ın kuzeyine gelmiş (Laub ve Masters, 2014) ve burada ABD güçlerine karşı savaşmıştır (Acun, 2014). Zerkavi 12 Haziran 2006 tarihinde ölmüştür (Tran, 2007).

Zerkavi’nin ölümünden sonra örgütün liderliğini El-Muhacir almıştır (Kaplan, 2006). 2006 Ekim ayında ise örgüt “Irak İslam Devleti” adını almış ve liderliği de Ebu Ömer el-Bağdadi üstlenmiştir (The National Counterterrorism Center, 2014). 2010 yılında El-Mısri ve Ebu Ömer el-Bağdadi’nin öldürülmesiyle (Arango, 2014) örgütün lideri Ebu Bekir el-Bağdadi olmuştur (Friedland, 2015; Shadid, 2010). 2011 yılında ABD’nin Irak’tan çekilmesinden sonra örgüt tekrar güçlenmeye başlamıştır (Gürler ve Özdemir, 2014). Ebu Bekir El-Bağdadi 8 Nisan 2013’te Irak ve Şam İslam Devleti’ni kurduğunu ilan etmiştir (Duman, 2013). 9 Nisan 2013 tarihinde Ebu Bekir el-Bağdadi, El Nusra Cephesi ile Irak İslam Devleti’nin (İİD) müttefik olduğunu açıklamıştır. Bu açıklamadan kısa bir süre sonra El Nusra’nın lideri Ebu Muhammed Colani her iki örgütün tek bir isim altında toplanması gerektiği düşüncesi ile El Kaide’ye bağlılığını açıklamıştır. 2014 Şubat ayında ise El Kaide yaptığı açıklamada IŞİD’i tanımadığını ve Suriye’yi terk etmesi gerektiğini belirtmiştir. Kendisinin Suriye topraklarındaki temsilcisinin El Nusra Cephesi olduğunu ilan etmiş ve bu açıklamadan sonra iki örgüt arasında şiddetli çatışmalar başlamıştır (Cengil ve Aydın, 2014; Friedland, 2015). 29 Haziran 2014 tarihinde Ebu Bekir el Bağdadi halifeliğini ve İslam Devletinin kurulduğunu ilan etmiştir (Friedland, 2015; Aljazeera, 2014).

BM Güvenlik Konseyi bünyesinde çalışmalarını yürüten “El-Kaide Yaptırım Komitesi”, 18 Ekim 2004 tarihinde terör örgütleri listesini IŞİD’i o zamanki yaygın kullanılan adıyla Irak El Kaidesi olarak dahil etmiştir. Örgütün daha sonraki değişen isimleri de bu başlık altında isimlendirilmiştir (UN Al-Qaida Sanctions List, 2014).

1.1. IŞİD’in Ortaya Çıkmasında Etkili Olan Sosyo-Politik Gelişmeler

IŞİD’in hakim olduğu bölgede bir otorite boşluğu mevcuttur ve böyle bir ortamda terör örgütlerinin bu boşluğu doldurması olası bir durumdur. IŞİD terör örgütü de bölgedeki bu istikrarsızlığı kendi imkanları açısından iyi bir şekilde değerlendirmiş ve bu durumu militan ve halk desteği sağlamak amacıyla lehine çevirmek amacıyla istismar etmektedir. IŞİD’in uygulamış olduğu bu politika yeni bir yaklaşım olmamakla birlikte Irak El Kaide’si ve Zerkavi’de de görülmüştür. Zerkavi, o dönemde kurmayı amaçladığı İslam devleti için 2003 yılında Irak’ta bulunan ABD güçlerine karşı cihadî bir savaş ilan etmiş ve bunun başarıya ulaşabilmesi amacıyla mezhepsel çatışma ve kargaşa ortamı oluşturmayı planlamıştır (Lister, 2014). Zerkavi’nin bölgede oluşturduğu bu kaos ortamı ve radikalleşme sürecinde 2003 yılında ABD tarafından Irak’ta kurulan “Geçici Koalisyon Otoritesi”nin (GKO) aldığı kararların da etkisi olmuştur. GKO’nin “en üst dört

rütbeye sahip Irak ordusu askerlerinin hiçbir devlet içinde çalıştırılmayacağına dair 1'nolu kararı" bunlardan bir tanesidir. Bu karar, Irak Ordusundan yaklaşık 30 bine yakın askeri kapsamaktaydı. Bu kararı "özel kuvvetler ve istihbarat birimlerinde görev yapan askerlerin ordudan uzaklaştırılmasını onaylayan ikinci bir karar" izlemiştir. Alınan bu gibi kararlarla Irak'ta hoşnutsuz, işsiz, kırgın ve bu durumun sorumlusunu da ABD olarak gören ve sayıları 300.000'i bulan profesyonel asker potansiyel birer militan konumuna düşmüştür.

IŞİD'in bugün askeri açıdan bu kadar güçlü olmasının sebeplerinden birisi olarak Irak Ordusundan uzaklaştırılan bu askerler gösterilmektedir. ABD, IŞİD'e karşı bir güç unsuru olarak oluşturduğu Sahva Konseyleri ile Sünni aşiretlerin desteğini almış ve neticede örgüt gücünü kaybetmeye başlamıştır (Gause, 2010). Ancak ABD'nin Irak'tan çekilmesi ile dengeler değişmiştir. Irak'taki Şii Hükümeti lideri Maliki'nin Sahva Konseyi'nden ve Sünniler üzerindeki desteğini çekmesi, (Lister, 2014) Sünni politik liderler üzerinde baskı ve sindirme hareketi olarak değerlendirilmektedir. Maliki'nin kurmaya çalıştığı otorite neticesinde, bölgede potansiyel olarak mevcut bulunan mezhepsel çatışma ortamı daha da alevlenmiş ve bölgede ortaya çıkan bu kutuplaşmayı Maliki kendi siyasal iktidarını güçlendirmek amacıyla kullanmıştır (CFR, 2014).

Bölgedeki kaos ortamı, yönetim zafiyeti, mezhepsel çatışmaların her geçen gün daha da artması, yöneticilerin kutuplaştırıcı politikaları hoşnutsuz ve işsiz Irak Ordusu'nun profesyonel askerlerinin radikal cihadî militanlara evrilmesine neden olmuş ve IŞİD onların bu sosyo-psikolojik durumlarından istifade etmiştir. Zamanla bulunduğu alanın kontrol sahasını daha da genişleterek yayılcı bir politika izlemiş ve sonucunda kendi devletini ilan etmiştir. Silahlı cihadî bir örgüt olarak kurulan bir yapı, kendisini "devlet" olarak idare edebilmek için nasıl bir yapılanma içerisinde bulunmuştur?

1.2. Yapısı

BM Güvenlik Konseyi tarafından oluşturulan "Analitik Destek ve Yaptırım Gözlem Timi"nin yayınladığı rapora göre¹ örgütün yapısını oluşturan üç ana unsur bulunmaktadır (BM Raporu, 2014): Birincisi örgütün çekirdek kadrosunu oluşturan yöneticilerdir. Burada görev yapanların büyük bir çoğunluğu Iraklılardır ve bu kadro 2010 yılından itibaren Ebu Bekir el-Bağdadi'nin yönetimindedir. İkincisi örgütün idari ve askeri işlerinin idaresinden sorumlu olan gruptur. Bu grupta da birinci grupta olduğu gibi çoğunluk Iraklılardan oluşmakta fakat Suriyeliler de bulunmaktadır. Üçüncü grup ise 80'in üzerinde yabancı ülkeden savaşmak için IŞİD'e katılan militanlardan oluşmaktadır. Bu unsur örgütün sahada savaşan silahlı gücünün tamamına yakındır.

1.3. Teşkilatı

Örgüt, ABD askerlerine karşı cihadî bir anlayışla savaşan bir yapı olarak kurulmasına rağmen şu an kontrol altında tuttuğu bölgeleri sıkı bir yönetim anlayışıyla yöneten bürokratik bir sözde devlet yapılanmasına sahip teşkilat haline dönüşmüştür (Lister, 2014). Askeri işlemlerden sorumlu olarak değerlendirilebilecek üst komuta yapısında lojistik, mali, savunma, dışişleri, içişleri ve yabancı teröristlerin koordinasyonundan sorumlu yöneticiler bulunmaktadır (Bilge Adamlar Kurulu Raporu, 2015). Kontrol altında tutulan ya da mücadele edilen topraklar (örneğin Bağdat) için "vilayet" yapılanması bulunmaktadır. BM'nin yayınladığı IŞİD raporuna göre yönetime bağlı sekiz "vilayet" bulunmaktadır. IŞİD'in kontrolündeki bu "vilayet"ler, atanan "vali"ler tarafından yerinden yönetim anlayışı çerçevesinde idare edilmektedir. Irak'ta Diyale, Babil, Selahaddin, Nineva, Anbar; Suriye'de ise Haseke, Rakka, Badiya, Deyrizor illerinde belediye hizmetleri verilmektedir (BM Raporu, 2014; Bilge Adamlar Kurulu Raporu, 2015; Friedland, 2015). Başkenti Rakka'dır (Friedland, 2015).

¹ "Analitik Destek ve Yaptırım Gözlem Timi" BM Güvenlik Konseyi'nin 2012 yılı 2083 sayılı kararı ile "El-Kaide Yaptırım Komitesi"nin yaptığı faaliyetlerinin takibi, analizi ve tavsiye mekanizmasının işletilmesi amacıyla kurulmuştur. BM Güvenlik Konseyi'nin 2014 yılı 2170 sayılı kararı gereği Analitik Destek ve Yaptırım Gözlem Timi IŞİD ve El-Nusra Cephesi'ne yönelik hazırladığı raporu 14 Kasım 2014 tarihinde komisyona sunmuştur (BM Raporu, 2014).

1.4. Yönetimi

IŞİD sözde ilan ettiği İslam Devleti'nin idamesine yönelik olarak halk desteğini almayı amaçlamaktadır. Bu amaca yönelik olarak idari tedbirler almakta ve bürokratik anlamda yapılanmaktadır. Kontrol altına alınan bölgelerde öncelik olarak şeriatın hayatın her alanına uygulanması sağlanmakta ve halkın bu kurallara uyup uymadıkları kontrol edilmektedir. “Hisbah” adı verilen ahlak polisi aracılığıyla alkolden, ticarete, kumardan, uyuşturucuya ve kadınların kılık kıyafetlerine (kadınların burka giymesi zorunludur) kadar birçok konuda denetimler yapılmakta, uymayanlar ağır şekillerde cezalandırılmaktadır (Lister, 2014; Friedland, 2015). Mahkemelerdeki davalar sulh ve şeriat mahkemelerinde şeriata göre görülmekte ve yine aynı şekilde cezalandırmalar da şeriatın hükümlerine göre yapılmaktadır. 24 Ocak 2014 tarihinde Müslüman olmayanların yargılandığı mahkemeler kurulmuştur (Vice News, 2014). Cezalandırmaların arasında cezanın türüne göre kırbaç, sakat bırakma ve idam (çarmıha germe, yüksek binalardan atma, kafa kesme vs.) vb. bulunmaktadır (Friedland, 2015). Bu anlamda bakıldığında Rakka şehir meydanı, İslam Devleti'nin yasalarına karşı gelenlerin infaz edildiği alan olarak bilinmektedir (Rogin, 2014a).

IŞİD kadınların ellerine silah almasını yasaklamaktadır. Kadınları cephe gerisinde kullanmaktadır. İlk yardım, yemek pişirme, hemşirelik ve dikiş işleri gibi lojistik konularda savaşçılara destek olmaktadır ve bu rolleriyle “iyi cihat eşleri-cihat gelinleri” olarak adlandırılmaktadırlar (Heater, 2014). Kadınların cihada bu şekilde destek vermesi sağlanmaktadır. Kadınlarda annelik ve erken yaşta evliliğe (dokuz yaş gibi) önem verilmekte ve tavsiye edilmektedir. Öğretmenlik ve doktorluk gibi istisnai meslekler dışında “annelik ilahi görevini” yerine getirmeleri istenmektedir. Eğitim eşitsizliği de bulunmakla birlikte, kadınlar için dünyevi bilimlerin değersiz olduğuna vurgu yapılarak yalnızca dini eğitim almalarına izin verilmektedir (Jamal, 2015).

IŞİD kontrol altında bulundurduğu bölgelerde yaşayan halka sağlık hizmetlerini, fakirlere dağıtılan ekmek ve yemek hizmetlerini, toplu ulaşım hizmetlerini, dini eğitim hizmetleri gibi gündelik hayatı kolaylaştıran ve sosyal devlet anlayışının gereklilikleri olan hizmetleri ücretsiz olarak sunmaktadır (Lister, 2014; Zelin, 2014a). Örgüt sosyal hizmetlere büyük önem vermekte ve kamu düzenini korumaktadır. Hâkim olduğu toprakların her alanında bu hizmetleri kurmaya çalışmaktadır ancak bu alanda en gelişmiş ve örnek bölgenin Rakka olduğu kabul edilmektedir. Örgüt bir devlet inşa etmek için halkın rızasını kazanması gerektiğinin bilincindedir (Friedland, 2015). Felluce'de yaşayan Sünni Müslümanlarla yapılan röportajlarda, IŞİD'in kusurlarının bulunduğu vurgu yapmalarına rağmen onlara sağladığı sosyal ve sağlık imkânlarının Irak Devleti'nden daha iyi olduğunu düşündükleri çoğu kişi tarafından ifade edilmiştir (Foreignpolicy, 2014).

Örgüt devlet kurumlarının oluşturulması ve askeri harcamaların finanse edilmesi için büyük bir enerji harcamaktadır. Kontrol altına aldıkları topraklarda yaşayan halkı yönetebilmek için hizmet sağlamak zorunda olduklarını düşünmektedir. IŞİD'in hâkimiyeti altında olan topraklar yaklaşık 100 bin km karelik geniş bir alan oluşturmakta olup bu topraklarda yaşayan 8-10 milyon civarında bir halk kesiminin bulunduğu kabul edilmektedir. Sadece bulunduğu bölgede değil uluslararası alanda da halifelik ilanından sonra El-Bağdadi'ye biat eden gruplar olmuştur. Bunlardan başlıcaları Nijerya Boko Haram örgütü, Lübnan'da Özgür Baalbek Sünniler Tugayı, Mısır'daki Ensar Beytül Makdis, Filipinlerdeki Ebu Seyyah ve Libya'daki Ensar el-Şeriat gruplarıdır.

2014 yılının Ekim ayında Libya'nın Derna şehrinin bir kısmının kontrolünü ele geçiren 800 radikal militan IŞİD'e bağlı olduklarını ve El-Bağdadi'yi halife kabul ettiklerini açıklamışlardır (Maggie, 2014). Bu gibi örgütler sayesinde uluslararası alanda desteğini artıran IŞİD küresel anlamda da yapılanmaktadır. Fransa'da Charlie Hebdo saldırısını gerçekleştiren Kouachi kardeşler ve market saldırılarını gerçekleştiren Amedy Koulibaly (Gazeteciler Online, 2015) ve Amerika'da Teksas'taki saldırıyı gerçekleştiren Elton Simpson (USA Sabah, 2015) gibi sempatizanları bulunmaktadır. Bu saldırılar ve uluslararası alanda aldığı desteğe bakıldığında örgütün daha önce hiçbir terör örgütünde görülmemiş boyutlara varan bir küresel bir yapılanma içerisinde olduğu

neticesine ulaşılmaktadır. Öncelikli hedefi olan Irak ve Suriye topraklarındaki hâkimiyeti sağladıktan sonra dünya çapında saldırılara ağırlık vereceği değerlendirilmektedir.

1.5. Lideri

IŞİD'in şu anki lideri konumunda olan Ebu Bekir el-Bağdadi'dir ve hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Kendisi ile ilgili bilgilere ulaşılmasını istememektedir. Çatışma ortamında dahi grup liderlerine emirler verirken yüzündeki maskeyi çıkartmamakta ve bu nedenle "gizli şeyh" olarak adlandırıldığı iddia edilmektedir (The Guardian, 2014). Bağdadi, 1971 yılında Bağdat'ın 125 km kuzeyinde bulunan Samarra şehrinde doğmuştur (Rewards for Justice, 2014). ABD'ye ve BM "El-Kaide Yaptırım Komitesi"ne göre Bağdadi'nin kullandığı diğer isimler "Ali-el-Bedri-el-Samarri", "Dr.İbrahim", "Awwad İbrahim" ile takma ismi olan "Abu Du'a"dır (UN Al-Qaida Sanctions List, 2014).

Bağdadi dindar, Selefi bir ailede yetişmiştir. Ailesi Abbas Aşireti'nin Bedri kolundadır. IŞİD bu bilgiye dayanarak Bedri kolunun Hz. Muhammed'in mensup olduğu aşiret olan Kureyş aşiretine kadar dayandığını, dolayısıyla Bağdadi'nin de Hz. Muhammed'in soyundan geldiğini iddia etmektedir. Halifelüğün ön şartı olan Kureyş soyundan gelmenin cihadı gruplar için önemi çok büyüktür. Bağdadi lisans, master ve doktora eğitimini Bağdat'ta bulunan İslami Üniversite'de İslami İlimler alanında tamamlamıştır. Felluce'de 2003 yılında bir camide imamlık ve hatiplik görevlerinde bulunmuştur. Şer'i ilimler ve fıkıh alanlarında uzman olan Bağdadi Tekrit Üniversitesi'nde profesörlüğe kadar yükselerek dersler vermiştir. Nüfuzlu bir aileden geldiği bilinen Bağdadi'nin ailesi de selefi akımına mensup davetçiler olarak bilinmektedir (Timeturk, 2014).

2. IŞİD'in İnsan Gücü ve Kaynağı

IŞİD'in sahip olduğu insan gücü hakkında farklı kaynaklarda farklı rakamlara ulaşılma birliktir net bir sayı ortaya koymak şu anki konjektörde çok da mümkün gözükmemektedir. BBC ve CNN haber kaynakları başta olmak üzere farklı kaynaklarda Irak ve Suriye'de 20.000 ile 31.500 arasında IŞİD savaşçısının bulunduğu belirtilmektedir (BBC, 2014; Karadsheh, Sciutto, ve Smith-Spark, 2014; Lister, 2014). Nicelik olarak bir tahmin yapılabilir de niteliksel olarak bu savaşçıların kaç tanesinin doğrudan örgüt liderine bağlı olduğu veya örgütün ideolojisi ile örtüşüp örtüşmedikleri hususlarında net bir bilgiye sahip olunamamaktadır. Buradaki savaşçıların bazılarının zorla tutulduğu bazılarının ise kişisel çıkarları uğruna örgütte bulunmaları nedeniyle yapılan tahmin aralıkları genişleyebilmektedir (BM Raporu, 2014).

Irak-Şam İslam Devleti'nin ilan edilmesi ile IŞİD'e yabancı savaşçı katılımı hız kazanmıştır. Suriye'deki muhalif kaynaklara göre 2013 yılında Bağdadi'nin IŞİD'in kuruluşunu ilan ettiğinden sonraki dönemde Suriyeli muhaliflerin yüzde 40'ı, Nusra Cephesinde savaşanların ise yüzde 60'ı IŞİD saflarına geçmiştir (Barrett, 2014). Çatışmaların mevcut haliyle süreceği düşünülürse 2015 yılı sonunda IŞİD'teki yabancı militanların 2013'te ölenlerin dört katı olacağı tahmin edilmektedir (Zelin, 2014a).

CIA kaynaklarına göre IŞİD'in bünyesinde bulunan 15.000 savaşçıdan 2.000'e yakını Batılı ülkelerden Suriye'ye intikal eden yabancılardan oluşmaktadır. Ancak bu savaşçıların ne kadarının IŞİD'e ne kadarının Suriye rejimine karşı savaşan saflarda yer aldığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Iraklı bir parlamenter ise IŞİD'in savaşçıların % 30'unun yabancı savaşçılardan oluştuğunu belirtmektedir (Karadsheh, Sciutto ve Smith-Spark, 2014). Bir diğer kaynağa göre ise IŞİD bünyesinde en az 81 farklı ülkeden 12.000'den fazla IŞİD militanı bulunduğu ve bunların 3.000 civarının da Batılı ülkelerden geldiğine dair veriler bulunmaktadır (Lister, 2014; Barrett, 2014). Batı ülkelerinden gelen militanlar daha çok Avrupa Birliği, ABD, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'dandır (Barrett, 2014). Musul ele geçirilmeden önce yabancı militan sayısı 3.000-10.000 civarında iken 2014 yılı Haziran ayında Musul'un ele geçirilmesi ve hilafetin ilanının ardından IŞİD'e katılımında büyük bir artış olmuştur (BM Raporu, 2014; Gorman, Malas, ve Bradley, 2014). Örgüte fiili olarak katılmayıp bulunduğu coğrafyalardan örgüte destek

veren ve bağlılıklarını bildiren birçok radikal grupların var olduğu bilinmektedir. Bu grupların yer aldığı ülkelerden bazıları; Libya, Tunus, Cezayir, Nijerya, Pakistan, Filipinler ve Endonezya'dır. Lübnan ve Suudi Arabistan'da ise IŞİD ile iş birliği içinde olan yerel destekçi gruplar mevcuttur. Ürdün'deki radikal gruplar ise daha ziyade El-Kaide'yi ve El-Nusra'yı desteklemektedir (Lister, 2014).

Suriye'deki IŞİD'e ait savaşçıların yüzde 70'inden fazlası –Suriyeli olmayan- yabancı ülkelerden gelen militanlardan oluştuğu tahmin edilmektedir. Bu yabancı ülkelere gelen savaşçıların büyük bir kısmını Afganistan, Pakistan ve Orta Asya'dan gelenler oluşturmaktadır. Suriye'deki yabancı savaşçıların sosyal medya hesapları üzerinden yapılan bir araştırmada ise araştırmaya konu olan savaşçıların yüzde 55'inin IŞİD üyesi olduğu ortaya çıkmıştır (Carter, Maher ve Neumann, 2014).

Suriye İnsan Hakları İzleme Örgütü'ne göre, Temmuz ayından itibaren IŞİD'e 6.000 militan katılmış ve bunların 5.000'ini Suriyeliler oluşturmaktadır. Örgüte katılımın geçtiğimiz yaz aylarında en yüksek seviyeye ulaştığı, katılanların 100'ünün Suriye ve Irak dışından gelenlerden oluştuğu tespit edilmiştir. Örgüte katılanlara ilk olarak Halep ve Rakka kamplarında askeri eğitim verilmektedir. FBI verilerine göre Suriye civarındaki farklı cihatçı örgütlere katılmak için 100'ün üzerinde Amerikalının Suriye'ye gittiği, 10-12 Amerikalının ise IŞİD'e katıldığı ve bunlardan en az iki tanesinin silahlı çatışmalar esnasında öldürüldüğü belirtilmiştir. İngiliz kaynakları (Gorman, Malas ve Bradley, 2014), 500 İngiliz'in Suriye'deki radikal cihatçı gruplara katıldığını ve bu katılımların büyük bir çoğunluğunun ise IŞİD'e olduğunu bildirmektedirler.

1990-2010 yılları arasında yapılan araştırmalarda IŞİD'e katılan yabancı savaşçıların yaklaşık % 11'inin geri döndüğü sonuçlarına ulaşılmıştır (Hegghammer, 2013). Fransa 2011 Ekim ayında "Radikalleşme Farkındalık Ağı" adında bir merkez kurarak vatandaşlarına radikal İslam konusunda bilgilendirme yapmakta ve çevrelerinde bu durumda olanları bu merkeze bildirmelerini istemektedir (Barrett, 2014). Böylelikle IŞİD'e katılımları en aza indirmeye çalışmakta ve IŞİD saflarına katılıp ülkeye dönenleri tespit ederek bu kişileri rehabilite etmeyi amaçlamaktadır.

IŞİD'in savaşçı kadrosu Iraklılar ve Iraklılardan olmayanlar şeklinde ayrılmaktadır. IŞİD, "hilafetin yeniden inşası," "İslam Devleti" ve "cihat" gibi İslamiyet'e ait geleneksel kavramları internet gibi modern bir araçla propaganda amaçlı etkin bir şekilde kullanmaktadır. Güçlü propaganda sayesinde bölge dışından da katılım artmakta Suriye iç savaşı ile bu katılım ivme kazanmıştır. Zerkavi döneminde yönetici ve militan kesimde Iraklı olmayanlar çoğunluğu oluştururken daha sonraki dönemde ise Irak İslam Devleti örgütlenmesine yönelik yapılanma ile birlikte örgüt içerisinde "Iraklılaşma" yoğunluk kazanmıştır (Zelin, 2014b).

Suriye'deki savaş ortamı devam ettikçe savaşan gruplar arasında karşılıklı geçişler olmakta ve bu geçişler daha çok radikal bir grup olan IŞİD tarafına doğru olmaktadır. Şam'da Özgür Suriye Ordusu Savaşçısı ile yapılan görüşmede: "IŞİD resmi olarak devlet olduğunu ilan ettiğinde yabancı ülkelere gelen savaşçılarımızın % 30 ila % 40'ı IŞİD'e katıldı. El-Nusra Cephesinde bulunanların da % 60-70'i IŞİD'e katıldı." (Barrett, 2014) şeklinde açıklamıştır.

Örgüt hapisane mahkûmlarının serbest bırakılması ile ciddi insan kaynağı sağlamaktadır. Irak'ta özellikle Şiiiler tarafından tutuklanan Sünni mahkûmlarının tutulduğu hapisanelere düzenledikleri operasyonlarla çok sayıda mahkûmun serbest kalmasını sağlamışlardır. Bu şekilde Sünni halkın desteğini kazanmayı amaçladıkları gibi serbest kalan mahkûmlardan yeni savaşçıları kazanmayı da amaçlamaktadırlar. 2013 yılında Ebu Gureyb ve Taji hapisanelerine gerçekleştirilen baskınlarla 500'ün üzerinde mahkûmu serbest bırakarak eleman kazanan örgüt, Haziran 2014'te gerçekleştirdiği ve Musul'u ele geçirdiği harekât sonrasında da Musul'da 1200'e yakın mahkûmu serbest bırakmıştır (Cockburn, 2014). Böylece özgürlüklerine kavuşturduğu insanları kendi örgütlerine sadık vatandaşlar haline getirmeyi başarmaktadırlar.

Örgütün İnsan Kaynağına Temel Teşkil Eden Unsurlar

Bu bölümde öncelikle örgütün ideolojisinin dayanmış olduğu temel felsefe ortaya konulmaya çalışılacaktır. Daha sonra da örgütün ekonomik gücü ve insan gücü kaynağı ile ilgili bilgi verilerek örgütün yapılanması hakkında daha detaylı bilgi edinilmesi sağlanacaktır.

2.1. İdeolojisinin Dayandığı Temel Felsefe

İŞİD'in ideolojik alt yapısını, Taliban ve El Kaide gibi örgütlerde olduğu gibi, Selefilik² akımı oluşturmakta; dini fanatizm, Batı karşıtlığı ve terörizmle bu durum pekiştirilmektedir (Mamouri, 2014). Onlara göre din ile devlet arasında bir fark yoktur. Bütün kararlar radikal şeriatın hüküm sürdüğü İslam devleti altında alınır ve İslam Devleti'nin hüküm sürdüğü alanlarda uygulanır (Friedland, 2015).

Selefi akımı dindeki gelişmeleri reddetmekte ve bunları din dışı olarak değerlendirmektedir. Kendisi gibi düşünmeyenleri sapkın ve kâfir olarak nitelendirmektedir. Ayrıca bu kimselerin ölümle cezalandırılması gerektiğine inanmaktadırlar (Friedland, 2015). Selefilik'in sahip olduğu bu ideolojik temellere göre ötekileştirme ve radikalleşmeye yatkın bir anlayış olduğu değerlendirilmektedir. Felsefesi bu şekilde temellenmiş olan dini motiflerle kurgulanmış terör örgütlerinin “Batı bizi eziyor, onun maşası olan tağut, yani yalancı İslamcılar da onlarla işbirliği yapıyor” yorumları ve bu ülkelerin Dârül Harp olarak nitelendirilmesini sağlamak ve böylelikle buralardaki sivil ölümlerine meşru bir zemin oluşturulmaktadır (Bilge Adamlar Kurulu Raporu, 2015). Modernlikten dışlanmaya dini bir anlam kazandırmakta ve böylece kişinin kendini kurban etmesi, ötekileştirilmeyle birlikte savaşmanın da bir yolu olmaktadır (Khosrokhavar, 1995: 249-250).

İŞİD, ideolojisine Baas rejimlerinde rastlanılan Marksist-Arap milliyetçiliğini farklı bir şekliyle eklemiştir. İŞİD bu milliyetçiliği Marksist-Selefi anlayışı üzerinden şiddet yanlısı, cihadî bir etkileşimle kurgulamıştır. Bu kurgulamada Batı'nın yaptığı müdahaleleri kendi lehine kullanmış ve halkı alternatifsizliğe sürükleyerek Selefi ve Vahhabi geleneğini siyasallaştırarak şiddet yanlısı bir oluşuma evrilmesini sağlamıştır (Bilge Adamlar Kurulu Raporu, 2015).

İŞİD, hilafeti ilan etme amacını gerçekleştirdikten sonra (Lewis, 2014), Irak ve Levant (Doğu Akdeniz) bölgesinde yaşanan otorite boşluğundan faydalanarak şeriatla yönetilen bir İslam Devleti kurma amacındadır (Laub ve Masters, 2014). Gerçekleştirmek istediği amacı için öncelikle; kısa vadede sahip olduğu topraklardaki otoritesini hissettirmek, Suriye ve Irak'ta genişlemek istemektedir. Bu amacına ulaşmak için toplumsal çatışma ortamını körüklemeyi bir taktik olarak kullanmakta ve bunu da Sünni ve Şii etnik ayrımcılığı üzerinden inşa etmektedir. Şii sivilleri katlederek Sünnilerin desteğini artırmayı planlamaktadır. Orta vadede Irak ve Suriye'yi ele geçirdikten sonra buradaki toprakların tam hâkimi olmak ve uzun vadede ise öncelikle Ürdün ve Suudi Arabistan olmak üzere diğer komşu Sünni ülkeler bulunmaktadır (Friedland, 2015).

Örgütün İngilizce yayın organlarından bir tanesi olan “*Dābiq*” dergisi, örgütün stratejisini politik ve dinî otoritenin tesis edilmesinden önce silahlı güç aracılığıyla fiziki kontrolün sağlanması olarak açıklamaktadır (Lewis, 2014). Dergide örgütün beş adımdan oluşan bir stratejisinin olduğu

---

² Selefilik; İslâm'da bir inanış şekli olarak ortaya çıkan bir akımdır. Temelinde İslâm'ın ilk yıllardaki gibi duru bir şekilde, bidatlerden, geleneklerden arınmış bir halde yaşanması felsefesi hakimdir (Hakyemez, 2014). Selefilik bir mezhep değil bir metod ve yaklaşım biçimidir (Sönmez V. , 2010). İslâm'da dirilişi hedefleyen bu Selefilikte bu amacını çağın şartlarına göre, günü yorumlayarak değil İslâm'ı ilk dönemine göre yaşayarak gerçekleştirebileceği değerlendirilmektedir ve bu ilk döneme dönüşümün gerektiğinde “zor kullanılarak” olması gerektiği düşüncesi bulunmaktadır. (Sönmez K. , 2007; Bilge Adamlar Kurulu Raporu, 2015). Bu yaklaşım tarzı zamanla İslami kesimde yaşanan sorunların kronikleşmesine, amaçla araç karmaşıklığı yaşanmış ve dini inanıştan çok bir yeniliği reddeden politik bir kimlik haline dönüşerek aksiyonel bir hal almıştır. Şekilcilik esası öncelenmiş ilk dönemden sonra gelen her türlü kazanım reddedilmiştir (Yılmaz, 2014).

belirtilmektedir: hicret (İslam Devletine göç), cem (birleşmek), zalimleri durdurmak, temkin ve hilafet. Bu beş adımın da artık tamamlandığı belirtilmektedir (Dâbiq, 2014).

Musul'da IŞİD'le birlikte 10 gün geçiren Alman gazeteci Jürgen Todenhöfer IŞİD'in amacının, dünyayı fethetmek ve Kuran'a inanmayan herkesi öldürmek olduğunu, IŞİD militanlarının demokrasiyi benimseyen bütün inanç sistemlerinin ortadan kaldırılması gerektiğini büyük bir coşku ve inançla dile getirdiklerini belirtmektedir (Greyvenstein, 2015). Bağdadi, dünyadaki tüm Müslümanlara IŞİD'in sahip olduğu ve ilan ettiği bölgeye hicret etmeleri çağrısında bulunmuştur. Ayrıca vurgu yaptığı hususlar örgütün ideolojisi açısından önemlidir: "İslam hiçbir zaman barışın dini olmadı. İslam, savaşın dinidir. Hiç kimse, başlattığımız savaşın İslam Devleti'nin savaşı olduğuna inanmamalı. Bu tüm Müslümanların savaşıdır, İslam Devleti de bu savaşa öncülük ediyor. Bu Müslümanların kâfirlere karşı savaşıdır." (BBC Türkçe, 2015).

IŞİD kendi ideolojisinden olmayan herkesi kâfir olarak görmekte ve onların öldürülmesi gerektiğine inanmaktadır. Bu yüzden IŞİD orada herhangi bir etnik kimlik, kadın, çocuk, yaşlı gözetmeksizin Yezidi, Kürt, Türkmen, Şebek, Sünni ve Şii'leri öldürmektedir (UNAMI/OHCHR, 2014). Musul ele geçirildiğinde orada 3000 yıldır yaşayan Hristiyanların ve Nasırlıların evlerine işaretler konulmuştur. Musul'da IŞİD militanları tarafından otomobillerle hoparlörlerden duyurular yapılmıştır. Onlar için üç seçenek sunulmuş: İslamiyet'i seçmek, cizye ödemek (470 dolar) ya da ölmek. Tamamına yakını şehri terk etmeyi seçmiştir (Clarion Project, 2014). Rakka ele geçirildikten sonra şehirdeki Şii camileri ve kiliseler yok edilmiştir. Şehrin en büyük kilisesi ise İslami Merkez'e dönüştürülmüştür. Rakka 'da yaşayan 4000'in üzerinde Hristiyan şehir terk etmek zorunda kalmıştır (Vice News, 2014).

BM Raporlarında 2014 yılının ilk sekiz ayında IŞİD tarafından gerçekleştirilen eylemler sonucunda Irak'ta 8,493'ü ölümlle sonuçlanmak üzere en az 24,015 sivil zayıatın gerçekleştiği açıklanmıştır (UNAMI/OHCHR, 2014). Bu coğrafyada yaşanan durumdan kaçmak amacıyla göç eden 3 milyonu aşkın Suriyeli ve 1,8 milyon civarında Iraklı ise mülteci durumuna düşmüştür (BM Raporu, 2014). İsrail'in Gazze saldırılarının yaşandığı 2013 yılında IŞİD'in İsrail'e yönelik hiçbir saldırıda bulunmayışı eleştirildiğinde ise, kendileri tarafından Müslümanlar arasındaki münafıklar ve kâfirler ortadan kaldırılıp İslâm Devleti kurulduktan sonra sıranın İsrail'e geleceğini açıklamıştır (!) (Cengil ve Aydın, 2014).

2.2. Örgütün Ekonomik Gücü

IŞİD, ulusal ve uluslararası düzeyde finanse edilen bir terör örgütüdür (Erdoğan ve Deligöz, 2015). Dünya üzerindeki diğer terör örgütlerine kıyasla kendisinin finansmanını sağlayabilecek yeterliliğe sahip bulunmaktadır. 2006 yılında kriminal alanlardan 70-200 milyon dolar arasında bir gelirin olduğu tahmin edilirken, bu gelirin 2014 yılında 2 milyar olduğu tahmin edilmektedir (Levitt, 2014). Bir başka kaynağa göre örgütün servetinin 2,4 milyar doları aşmış olduğu iddia edilmektedir (Chulov, 2014). IŞİD, Irak ordusundan geriye kalan Amerikan yapımı askeri teçhizatı da ele geçirmiştir. Farklı kaynaklardaki bilgilere göre Musul'a yapılan saldırılar başlamadan önce IŞİD'in sahip olduğu servet 865 milyon dolarken, burada ele geçirilen pahalı askeri teçhizatlar ve yağmalanan bankalardaki paralarla birlikte 2 milyar doları aşmış ifade edilmektedir (Chulov, 2014; Bingöl ve Varlık, 2014; Lister, 2014).

Rakka'dan Musul'a uzanan geniş bir bölgede etkin olan IŞİD'in önemli ekonomik kaynakları ganimet, haraç, bağış, kaçakçılık, antika eser satışı, vergi, adam kaçırma, fide, kadın ticareti ve petroldür. Iraklı yetkililere göre 2013'te IŞİD'in sadece Musul'dan elde ettiği haraç gelirleri aylık 8 milyon doları bulmaktaydı (Qarawee, 2013). IŞİD'e gelir sağlayan antik eser kaçakçılığı da azımsanmayacak derecededir. Örgütün ele geçirdiği sadece Nabuk kentindeki 8000 yıllık tarihî eserlerin satışından 36 milyon dolar kazandığı tespit edilmiştir (Chulov, 2014).

Örgütün uluslararası gelir kaynağı olarak bağışlar hem IŞİD'in görevlendirdiği güvenilir şahısların ülkeleri gezerek toplamasıyla hem de sosyal medya vasıtasıyla toplanmaktadır (BM Raporu, 2014). ABD Hazine Dairesi'nin yapmış olduğu araştırmalarda örgütün dış ülkelere

önemli ölçüde maddi yardım sağladığı bilgilerine ulaşılmış fakat bu yardımların devlet kanalıyla yapıldığına dair herhangi bir kanıt ulaşılamamıştır (Boghardt, 2014a; Boghardt, 2014b; Boghardt, 2014c; Rogin, 2014b).

Halktan topladığı vergi, haraç, şirketlerden aldığı rüşvet, kaçakçılık silah ve uyuşturucu ticareti ve rehinelerden elde ettiği fidyeler gelir kaynaklarından bazılarıdır. Yurt dışındaki sempatanlardan gelen yardımlar (Telegraph, 2014), dış ülkelere gelen bağışlar (Boghardt, 2014a; Boghardt, 2014b; Boghardt, 2014c) ve kendisine biat eden gruplardan elde edilen gelirler de önemli kazanç sahalarındandır. Bağdadi'nin yönetime geçmesinden sonra 2010 yılından 2014 yılına kadar geçen süre içerisinde gasptan elde edilen gelirin 12 milyon dolar olduğu tahmin edilmektedir (Lister, 2014). Ayrıca IŞİD ele geçirdiği bölgelerdeki devlet kurumları ve bankalara el koymakta, bölgedeki halkın servetlerini yağmalamakta, şirketleri ve çiftlikleri haraca bağlamaktadır (Cronin, 2015; BM Raporu, 2014). Bölgedeki Müslüman olmayan halktan onları koruması karşılığında cizye adı altında vergi almaktadır. Bu geliri şeriatın bir gerekliliği olarak sunan bir IŞİD yetkilisi, 23 Ocak 2014 tarihinde gayri-Müslimlerle yapılan ve El-Bağdadi tarafından da onaylanan anlaşmaya göre cizye ödemeyi kabul eden Hristiyanlara zarar vermediklerini ifade etmektedir (Vice News, 2014). Böylelikle onların güvenliklerini sağlamaları karşılığında böyle bir vergi çeşidini aldıklarını ifade etmekte ve bu durumu meşrulaştırmaya çalışmaktadırlar.

IŞİD'in finans kaynağının % 8 ile % 10 arasındaki bir kısmı haraç gelirlerinden oluşmaktadır (BM Raporu, 2014). 2014 yılından bu zamana kadar adam kaçırma ve fidye üzerinden 20 milyon dolar civarında gelire sahip olduğu iddia edilmektedir (US Department of Treasury, 2014). Bu duruma dört Fransız rehineye 18 milyon dolar karşılığında serbest bıraktığı örneği verilebilir. IŞİD'in elinde bulunan Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki bölge eğer düzenli olarak ekilebilirse yıllık 200 milyon dolar civarında gelir elde edilebileceği belirtilmektedir (Simpson ve Philips, 2015). IŞİD eline geçirdiği topraklarla birlikte Irak'ın buğday üretiminin de % 40'ını elinde bulundurmaktadır (Flick, 2014). IŞİD'in en büyük gelir kaynağını petrolden elde etmektedir. Irak ve Suriye bölgesindeki ele geçirdiği topraklardaki petrol rafinelerini gasp etmekte ve çıkarılan petrolü pazarlamaktadır (Cronin, 2015). ABD'nin hava saldırıları sonucu rafinelerin vurulması neticesinde petrol gelirlerinin azaldığı tahmin edilmesine rağmen 250.000 ile 1,5 milyon dolar arasında günlük gelir elde ettiği tahmin edilmektedir (BM Raporu, 2014; Lister, 2014; Salman ve Bayoumy, 2014).

IŞİD şeriata dayandırdığı gelir kaynaklarının yanında çocuk kaçakçılığı ve kadın ticareti, kendi ideolojisi ile bir paradoks oluşturmaktadır. BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi (OHCHR) ve BM Irak Yardım Misiyonu (UNAMI) tarafından müşterek olarak hazırlanan "Irak'taki Çatışmalarda Sivillerin Korunmasına Dair Rapor"da bu duruma vurgu yapılmıştır. Raporda; bölgede yaşayan Sünni olmayan çoğunluğu Hristiyan, Yezidi ve Şii olan kadın ve çocukların inançlarının baskıyla değiştirilmek istendiği, aksi durumda savaş ganimeti olarak köle gibi kullanılmak üzere alınıp satılacağı ve hatta bu kadın ticaretinin Musul'un El-Kudüs bölgesinde açılan bir satış ofisinde açık artırma ile gerçekleştirildiği belirtilmektedir (UNAMI/OHCHR, 2014). Görüldüğü gibi IŞİD'in ideolojisi ile çelişiyor olsa bile çok sayıda gelir kaynağı bulunmaktadır. Gelir kaynağının çok olması ideolojisini daha kolay yayılmasına, insan kaynağına daha kolay ulaşmasına yardımcı olmaktadır.

2.3. Medya ve Propaganda Gücü

IŞİD teknolojik imkanları en iyi şekilde kullanmakta ve bu alanda özellikle internette aktif bir şekilde rol almaktadır. Örgütün insan kazanma stratejisinde özellikle bölge dışından katılacaklar için sosyal medyada aktif rol oynamaktadırlar (BM Raporu, 2014). IŞİD'in kurulmasında önemli rol oynayan Zerkavi internetin anahtar unsur olması yönünde çalışmalarda bulunmuştur.

İnternette yaptığı çalışmalarla örgüte insan kazanma amacının yanında internette yayınladığı şiddet görüntüleriyle düşmanlarına korkutmak ve sindirme amacı gütmektedir. Ayrıca bölge halkını korkutarak yönetmeyi amaçlamaktadır (Kirdar, 2011).

Örgütün 2006 yılında “Al-Furkan Vakfı Medya Prodüksiyon”u kurmuş. Örgütün medya açısından çatı kurumlarından bir tanesi olan bu kuruluş örgüte ait doküman, CD, web sayfalarının dizaynı, dergi, broşür gibi faaliyetlerde bulunmaktadır (Roggio, 2007). 2013 yılında medya konseptini genişletmek amacıyla “Al-I'tisaam Meyda Vakfı”nı kurmuştur (Zelin, 2013). 2014 yılında özellikle batılı ülkelerdeki bireylere yönelik başta İngilizce olmak üzere Rusça, Almanca ve Fransızca dillerinde yayınlar üreten Batılı hedef kitlelere İngilizce, Almanca, Rusça ve Fransızca yayınlar yapan malzemeler üretmek amacıyla “Al-Hayat Medya Merkezi”ni kurmuştur (Gertz, 2014). 2014 yılı Temmuz ayında “Halifenin Dönüşü” adıyla İngilizce olarak yayınlanmaya başlanan “*Dabiq*” Al-Hayat Medya bünyesinde çıkarılmaktadır. IŞİD topraklarında yaşanan olaylar, aylık yayımlanan popüler videolardan kesitler, dini bilgiler ve siyasi değerlendirmelerin bulunduğu dergide Batı karşıtlığı ön plana çıkmaktadır.

2015 Haziran ayında Türkçe olarak dijital ortamda yayına başlayan “*Konstantiniyye*” adlı dergi aylık olarak yayınlanmakta ve *Dabiq* ile paralel konuları işlemekte kapsam olarak *Dabiq*’e göre daha sınırlıdır.

Örgütün “bölge dışından IŞİD’e katılmak isteyenlere ilişkin yol haritası sunmak maksadıyla “*Insigt into the Islamic State*” adlı raporlar yayınlamaktadırlar (Becker, 2014). Ayrıca akıllı telefon uygulamaları (Lister, 2014), farklı dillerde yayın yapan El Beyan adlı radyo kanalı (The Daily Telegraph, 2015) bulunmaktadır.

Sosyal medyada *hashtag* uygulamaları ile sürekli organize olmaktadır ve takipçilerine düzenli olarak propaganda amaçlı görsel materyaller paylaşmaktadırlar (Berger, 2014). Diğer radikal İslami gruplara göre sosyal medyada en organize örgüttür (Sheera, 2014).

Video paylaşım sitelerinden sürekli olarak ölü cihatçıların, şiddet içerikli unsurları barındıran görüntüleri paylaşan örgütün en çok izlenen videosu 17 Mart 2014 tarihinde paylaşılmıştır. “*Salil el-Sawarim I*” adlı video yaklaşık bir saat süren video bir günde 56.998 farklı Youtube hesabı tarafından izlenmiştir. Yayımlanmasından sonra ise *Twitter*’da 60 saat içerisinde 32,313 kez *retweetlenmiş* ve takip eden iki ay içerisinde ise 807,25 kez *retweetlenmiştir* (Prucja ve Fisher, 2014).

SONUÇ

IŞİD yerel bir örgüt olarak ortaya çıkmasına rağmen gün geçtikçe küresel bir terör örgütü haline dönüşmüştür. Örgütü oluşturan sosyal yapı da bu duruma paralel olarak gittikçe daha çok farklılaşmakta ve karmaşık bir yapıya bürünmektedir. Kendine has bir yapılanması ve ideolojisiyle diğer terör örgütlerinden ayrılan IŞİD’in sahip olduğu yapılanma uzmanlar tarafından anlaşılmasını güçleştirmektedir. Bu nedenle dünyanın baş etmekte zorlandığı küresel düzeyde bir tehdit unsuru haline gelmiştir.

IŞİD kuruluşundaki sosyo-politik ortam, ideolojik alt yapı, coğrafya, uluslararası bağlantıları, ekonomik kaynakları, iletişim ve propaganda yöntemleri ile diğer terör örgütlerinden ayrılmaktadır. IŞİD’i diğer örgütlerden ayıran özelliklerin fazla oluşu ve sahip olduğu bu özelliklerin hepsinin ayrı ayrı kendi içerisinde bir sistematik üzerine kurgulanması IŞİD’in farklı açılardan değerlendirilmesi ihtiyacını doğurmaktadır.

Örgütün insan kazanma amaçlı kullanmış olduğu argümanlar ve ortaya koyduğu yöntemler açısından bakıldığında sosyal yapıyı ve hitap ettiği insan kitlesini çok iyi analiz ettiği ve buna yönelik stratejiler geliştirdiği uzmanlar tarafından kabul edilmektedir. Bu derece karmaşık bir yapıya sahip ve etkili stratejiler geliştirebilen bir örgütle mücadele edebilmek için de kullanmış olduğu stratejileri analiz etmek ve bu noktadan sonra da etkin politikalar üretmek gerekmektedir. Bugünün küreselleşen dünyasında, dünyayı tehdit eden bu derece önemli ve dünya gündemini

etkileyebilen bir örgütün yapılanmasının ortaya konulması, konu ile ilgili etkin politikaların üretilebilmesi için son derece önem arz etmektedir.

Bölgedeki ve dünya üzerindeki diğer terör örgütlerinden farklı olarak ortaya koyduğu söylemler ve tüm dünya üzerinde farklı coğrafyalarda gerçekleştirdiği eylemler örgütün küresel bağlamda çok iyi örgütlendiğinin bir göstergesidir. Farklı kitleleri hedef aldığı eylemleri ideolojisinin ve kurmak istediği hegemonyasının bulunduğu coğrafya ile sınırlı olmayacağı, hakimiyetini tüm dünya üzerinde sürdürmek istediğinin kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum örgütün küresel düzeyde bir sosyal ağa ve yüksek düzeyde iletişim gücüne sahip olduğunu göstermektedir.

IŞİD terör örgütünün bölgede etkinliğinin azaltılması ve neticesinde bitirilmesi hususunda önlemlerin alınması yalnızca bölge ülkeleri ile sınırlı kalmamalıdır. Küresel düzeyde bir terör örgütü ile mücadelede uluslararası koalisyon sağlanmalıdır. Gerçekleştirilecek mutabakat çerçevesinde örgütün finans kaynaklarını oluşturan petrol ticareti, uyuşturucu satışı gibi ekonomik yolların önüne geçilmelidir. IŞİD'i bu derece güçlenmesini sağlayan unsurların başında ekonomik gücü geldiği düşünüldüğünde, ekonomik gücünü kaybetmiş bir örgüte katılım da azalacaktır böylelikle örgüt savaşılabilecek yetisini de kaybedecektir. Örgüt hakimiyet altında bulundurduğu bölgede yaşayan halka sağladığı ücretsiz sosyal imkanlarla meşruiyet kazanmaktadır. Daha önce Irak yönetimi altında bulunan halk ekonomik açıdan daha rahat bir ortam sunan IŞİD'in hakimiyeti altında yaşamaktan daha memnun gözükmektedir.

Örgütün ideolojisini yaymak ve sesini duyurmak amacıyla kullandığı sosyal medya gücünü kırmak için sosyal medyada hakim olan uluslararası şirketlerin de mutabakata katılması gerekmektedir. IŞİD'e ait açılan sosyal medya hesapları ve siteleri kapatılmalı, bu hesapları ve siteleri açanların yerleri tespit edilerek gerekli yasal işlemler uygulanmalıdır. IŞİD'in öncelikli hedef kitlesini oluşturan gençlere yönelik bilgilendirme ve bilinçlendirme kampanyaları düzenlenmeli, radikalleşmelerinin önüne geçilecek tedbirler alınmalıdır. Bu noktada gençlerin yoğun olarak kullandığı internet ortamı etkin bir araç kullanılabilir.

Ortadoğu coğrafyasındaki sosyo-politik durum göz önünde bulundurulduğunda IŞİD ve benzeri terör örgütlerinin bu bölgede ortaya çıkması tesadüfi bir durum değildir. Politik istikrarsızlığın hüküm sürdüğü bu bölgenin terör örgütleri için bulunmaz fırsatların olduğu bir alandır. Siyasi istikrarın olduğu, demokrasi geleneğinin yerleştiği, halkın yaşam standartlarının yükseldiği bir Ortadoğu'da bu tür terör örgütlerinin yayılma sahası mümkün olmayacaktır. Çünkü terör kaos ve otorite boşluğundan beslenir. Devlet otoritesinin olmadığı yerde meşru olmayan bir otorite çıkacaktır. Bu coğrafyada da bunun karşılığı IŞİD gibi terör örgütleri olarak vücut bulmaktadır.

IŞİD'in silahlı gücünün bitirilmesi, bölgedeki savaşçıların etkinliğinin tam anlamıyla sonlanması nihai açıdan bu bölgede terörün bitirildiğinin bir göstergesi olmayabilir. Sahip olduğu ideoloji yaşadığı müddetçe IŞİD gibi terör örgütleri bu coğrafyada var olacaktır. Dolayısıyla IŞİD'le mücadelede aynı zamanda onun ideolojisi ile de mücadele verilmelidir. IŞİD'in beslediği en önemli kaynak olan ideolojisinin yanlış olduğu özellikle gençlere vurgulanmalıdır. Sahip olduğu bu ideolojinin tarihsel bağlarının kuvvetli olması, yanlış da olsa dinin argümanlarla desteklendiğine halk tarafından inandırılması gibi nedenlerden dolayı bu sürecin kısa olmayacağı göz önünde bulundurulurken uzun vadeli planlar yapılmalıdır.

Üretilen bu politikaların uluslararası işbirliği ile etkin hale getirilebileceği, dolayısı ile de uluslararası işbirlikçi politikaların üretilerek uygulanmasının önemine vurgu yapmanın son derece etkili olacağı kanaatine varmış bulunmaktayız.

KAYNAKLAR

- Acun, C. (2014). Neo el-Kaide: Irak ve Şam İslam Devleti (IŞİD). *Seta Perspektif*, (53), 1-6.
- Aljazeera. (2014). Aralık 13, 2015 tarihinde *Islamic State Caliph Lauds Iraq Rebellion*: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2014/07/islamicstate-caliph-lauds-iraq-rebellion-2014751257451777> 2. html adresinden alındı
- Arango, T. (2014). *Top Qaeda Leaders in Iraq Reported Killed in Raid*. Aralık 18, 2015 tarihinde The New York Times: http://www.nytimes.com/2010/04/20/world/middleeast/20baghdad.html?_r=0 adresinden alındı.
- Barrett, R. (2014). *Foreign Fighters in Syria*. New York: The Soufan Group Report.
- Becker, O. (2014). *ISIS Has a Really Slick and Sophisticated Media Department*. Kasım 24, 2015 tarihinde News Vice: <https://news.vice.com/article/isis-has-a-really-slick-and-sophisticated-media-department> adresinden alındı.
- Berger, J. (2014). *How ISIS Games Twitter?* Aralık 19, 2015 tarihinde The Atlantic: <http://www.theatlantic.com/international/archive/2014/06/isis-iraq-twitter-social-media-strategy/372856/> adresinden alındı.
- BBC. (2014). *Islamic State Fighter Estimate Triples-CLA*. Kasım 21, 2015 tarihinde BBC: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-29169914> adresinden alındı
- BBC Türkçe. (2015). *IŞİD Bağdadi'ye Ait Ses Kaydı Yayınladı*. Kasım 17, 2015 tarihinde BBC: http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2015/05/150514_isid_bagdadi_mesaj adresinden alındı.
- Bilge Adamlar Kurulu Raporu. (2015). *Terörün Geldiği Yeni Boyut: Işid Örneği*. Ankara: BİLGESAM.
- Bingöl, O. ve Varlık, A. (2014). *IŞİD Raporu-002*. Ankara: Merkez Stateji Enstitüsü.
- BM Raporu. (2014). *SA933/ TG61: Birleşmiş Milletler genel Kurulu'nun (BMGK) 2170 Sayılı IŞİD Kararı*.
- Boghardt, L. P. (2014a). *Qatar and ISIS Funding: The U.S. Approach*. Kasım 27, 2015 tarihinde The Washington Institute: <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/qatar-and-isis-funding-the-u.s.-approach> adresinden alındı
- Boghardt, L. P. (2014b). *Saudi Funding of ISIS*. Kasım 27, 2015 tarihinde The Washington Post Institute: <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/qatar-and-isis-funding-the-u.s.-approach> adresinden alındı
- Boghardt, L. P. (2014c). *The Terrorist Funding Disconnect with Qatar and Kuwait*. Kasım 27, 2015 tarihinde The Washington Institute: <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-terrorist-funding-disconnect-with-qatar-and-kuwait> adresinden alındı
- Carter, A. J., Maher, S. ve Neumann, P. R. (2014). *#Greenbirds: Measuring Importance and Influence in Syrian Foreign Fighter Networks Report*. London: ICSR.
- Cengil, M., ve Aydın, A. (2014). IŞİD (Irak Şam İslam Devleti): Psikopolitik ve Teolojik Bir Değerlendirme. *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(6), 51-63.
- Cengiz, M. (2015). *IŞİD Dünya İçin Neden Şurpriz Oldu?* Aralık 9, 2015 tarihinde Global Politika ve Strateji: <http://globalpse.org/isis-dunya-icin-neden-surpriz-oldu/> adresinden alındı.
- CFR. (2014). *Islamic State Iraq Syria*. Kasım 27, 2015 tarihinde [www.cfr.com](http://www.cfr.org/iraq/islamic-state-iraq-syria/p14811): <http://www.cfr.org/iraq/islamic-state-iraq-syria/p14811> adresinden alındı.
- Chulov, M. (2014). *How an Arrest in Iraq Revealed Isis's \$2bn Jihadist Network*. Aralık 01, 2015 tarihinde The Guardian: <http://www.theguardian.com/world/2014/jun/15/iraq-isis-arrest-jihadists-wealth-power> adresinden alındı.
- Clarion Project. (2014). *Last Christians Expelled From Mosul After 2,000 Years*. Aralık 2015, 13 tarihinde: <http://www.clarionproject.org/news/last-christians-expelled-mosul-after-2000-years> adresinden alındı.

Cockburn, P. (2014). *Mosul Emergency: Anarchy In Iraq As Militants Seize Northern Capital And Free 1,200 Prisoners In Jail Break*. Retrieved Aralık 8, 2015, from Independent: <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/militants-seize-key-sections-of-iraqi-city-mosul-and-free-1000-people-in-prison-break-9520982.html> erişim adresinden alındı

Cronin, A. K. (2015). *ISIS Is Not a Terrorist Group?* Kasım 29, 2015 tarihinde Foreign Affairs on Digital Platforms: <http://www.foreignaffairs.com/articles/143043/audrey-kurth-cronin/isis-is-not-a-terrorist-group> erişim adresinden alındı

Dâbiq. (2014). *Dabiq #1*. Aralık 07, 2015 tarihinde jihadology: <http://jihadology.net/2014/07/05/al-hayat-media-center-presents-a-> adresinden alındı

Duman, B. (2013). *Irak İslam Devleti ve El-Nusra Cephesi Birleşiyor mu?* 6 Aralık, 2015 tarihinde Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi: <http://www.orsam.org.tr/yazigoster.aspx?ID=4407> adresinden alındı.

Erdoğan, Ş. ve Deligöz, E. (2015). Irak Şam İslam Devleti (İŞİD): Gücü ve Geleceği. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 14(1), 5-37.

Flick, M. (2014). *Special Report: Islamic State Uses Grain To Tighten Grip In Iraq*. Reuters.

Foreignpolicy. (2014). *The Blood Brothers of Anbar Sunni Arabs Iraq Islamic State*. Aralık 2010, 2015 tarihinde: http://www.foreignpolicy.com/articles/2014/09/12/the_blood_brothers_of_anbar_sunni_arabs_iraq_islamic_state adresinden alındı.

Friedland, F. E. (2015). *The Islamic State*. Clarion Project.

Gause, F. G. (2010). *The International Relations Of The Persian Gulf*. New York: Cambridge University Press.

Gazeteciler Online. (2015). *Fransa Saldırılarında İŞİD Kuşkusu*. Aralık 1, 2015 tarihinde: <http://www.gazeteci-leronline.com/newsdetails/15990-/GazetecilerOnline/fransa-saldirilarinda-isis-kuskusu-polis-o-kadinin> adresinden alındı.

Gertz, B. (2014). *New Al Qaeda Group Produces Recruitment Material for Americans*. Aralık 19, 2015 tarihinde The Washington Free Beacon: <http://freebeacon.com/national-security/new-al-qaeda-group-produces-recruitment-material-for-americans-westerners/> adresinden alındı.

Greyvenstein, H. M. (2015). *Q&A: German Journalist On Surviving ISIL*. Aralık 16, 2015 tarihinde. Al Jazeera: <http://www.aljazeera.com/indepth/2014/12/qa-german-journalist-surviving-isil-20141224164752725983.html> adresinden alındı.

Gorman, S., Malas, N. ve Bradley, M. (2014). *İŞİD'in zalim başarısının sırrı*. Aralık 9, 2015 tarihinde The Wall Street Journal: <http://www.wsj.com/articles/SB10001424052970203966604580131510414438900> adresinden alındı

Gürler, R. T. ve Özdemir, Ö. B. (2014). El Kaide'den Post-Kadide'te Dönüşüm: İŞİD. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 113-155.

Hakyemez, C. (2014). *İŞİD'in Akaid/İdeolojisi ve Selefi Ekolü ile Olan İlişkisi*. 7 Söz, 2(18), 10-13.

Heater, S. (2014). *Isis Now Targeting Women With Guides On How To Be The 'Ultimate Wives Of Jihad*. Aralık 18, 2015 tarihinde The Independent: <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/isis-now-targeting-women-with-guides-on-how-to-be-the-ultimate-wives-of-jihad-9830562.html> adresinden alındı

Hegghammer, T. (2013). Should I Stay or Should I Go? Explaining Variation in Jihadists. *American Political Science Review*, 107(1), 1-15.

Holmes, O. (2014). *Reuters*. Kasım 6, 2015 tarihinde Al Qaeda breaks link with Syrian militant group ISIL. adresinden alındı

Ishaan, T. (2014). *The ISIS Or ISIL? The Debate Over What To Call Iraq's Terror Group*. Aralık 16, 2015 tarihinde *Washington Post*: <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2014/06/18/isis-or-isil-the-debate-over-what-to-call-iraqs-terror-group/> adresinden alındı.

Jamal, A. A. (2015). *ISIS 'Manifesto' Spells Out Role for Women*. Aralık 17, 2015 tarihinde The Atlantic: <http://www.theatlantic.com/education/archive/2015/03/isis-manifesto-spells-out-role-for-women/387049/> adresinden alındı.

Kaplan, E. (2006). *Council on Foreign Relations*. Aralık 12, 2015 tarihinde www.cfr.org: <http://www.cfr.org/iraq/abu-hamza-al-muhajir-zarqawis-mysterious-successor-aka-abu-ayub-al-masri/p10894> adresinden alındı.

Karadsheh, J., Scitutto, J. ve Smith-Spark, L. (2014). *How Foreign Fighters Are Swelling ISIS Ranks In Startling Numbers*. Kasım 25, 2015 tarihinde CNN News: <http://edition.cnn.com/2014/09/12/world/meast/isis-numbers/index.html?iref=allsearch> adresinden alındı

Khosrokhavar, F. (1995). *Le Quasi-Individu: De La Neocommunaute a la Necro-communaute*. Dubet ve Wieviorka (Düz.) s. 235-256.

Kirdar, M. J. (2011). *Al Qaeda In Iraq*. Center For Strategic and International Studies. Washington DC: CSIS.

Laub, Z. ve Masters, J. (2014). *Islamic State in Iraq and Greater Syria*. Kasım 25, 2015 tarihinde Council on Foreign Relations.: <http://www.cfr.org/iraq/islamic-state-iraq-greater-syria/p14811> adresinden alındı

Levitt, M. (2014). *Declaring an Islamic State, Running a Criminal Enterprise*. Kasım 14, 2015 tarihinde The Hill: <http://thehill.com/blogs/pundits-blog/211298-declaring-an-islamic-state-running-a-criminal-enterprise> adresinden alındı.

Lewis, J. (2014). *The Islamic State: A Counter-Strategy for a Counter-State*. Kasım 21, 2015 tarihinde Middle East Security: <http://www.understandingwar.org/sites/default/files/Lewis-Center%20of%20gravity.pdf> adresinden alındı.

Lister, C. (2014). *Profiling the Islamic State Report No:13*. Washington: The Brooking Institution.

Maggie, M. (2014). *Libyan City Declares Itself Part Of Islamic State Caliphate*. Aralık 18, 2015 tarihinde www.cp24.com adresinden alındı.

Mamouri, A. (2014). *Why Islamic State Has No Sympathy For Hamas*. Aralık 13, 2015 tarihinde: <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/07/islamic-state-fighting-hamas-priority-before-israel.html#> adresinden alındı.

Qarawee, H. A. (2013). *Al-Qaeda Sinks Roots in Mosul*. Aralık 02, 2015 tarihinde Al-Monitor: <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/10/al-qaeda-mosul-iraq-sunnis-minorities.html#> adresinden alındı.

Prucja, N., ve Fisher, A. (2014). *Is This the Most Successful Release of a Jihadist Video Ever?* 02 Aralık 2015 tarihinde Jihadica: <http://www.jihadica.com/is-this-the-most-successful-release-of-jihadist-video-ever> adresinden alındı.

Rewards for Justice. (2014). *Abu Du'a Wanted Departmen Of State*. Aralık 4, 2015 tarihinde http://www.rewardsforjustice.net/english/abu_dua.html# adresinden alındı.

Rogin, J. (2014a). *U.S. Ignored Warnings Before ISIS Takeover of a Key City*. Kasım 26, 2015 tarihinde The Daily Beast <http://www.thedailybeast.com/articles/2014/07/10/u-s-ignored-warnings-before-isis-takeover-of-a-key-city.html> adresinden alındı

Rogin, J. (2014b). *America's Allies Are Funding ISIS*. Kasım 25, 2015 tarihinde The Daily Beast: <http://www.thedailybeast.com/articles/2014/06/14/america-s-allies-are-funding-isis.html> adresinden alındı

Roggio, B. (2007). *US Targets Al Qaeda's Al Furqan Media Wing In Iraq*. Kasım 27, 2015 tarihinde Long War Journal: http://www.longwarjournal.org/archives/2007/10/us_targets_al_qaedas.php adresinden alındı.

Salman, R. ve Bayoumy, Y. (2014). *Islamic State's Financial Independence Poses Quandary For Its Foes*. Ocak 12, 2016 tarihinde www.reuters.com: <http://www.reuters.com/article/us-iraq-crisis-militants-funding-insight-idUSKBN0H60BC20140911> adresinden alındı

Sheera, F. (2014). *Meet The 'ISIS Fanboys' Spreading The Message of Iraq's Most Feared Terror Group*. 19 Aralık 2015 tarihinde BuzzFeed: <http://www.buzzfeed.com/sheerafenkel/meet-the-isis-fanboys-spreading-the-message-of-iraqs-most-fe> adresinden alındı.

Simpson, C. ve Philips, M. (2015). *Why ISIS Has All The Money It Needs?* Aralık 18, 2015 tarihinde www.bloombergbusiness.com adresinden alındı

Sönmez, K. (2007). İslâm Düşüncesinde Gelenekçi Din Söyleminin Analizi. *İslâmiyat*, 10(3), 24-25.

Sönmez, V. (2010). Selef Düşüncesinin Tarihi Arka Planı ve Selefilik. *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergi*, 9(10), 172-184.

Telegraph, (2014). *How ISIL is Funded, Trained and Operating in Iraq and Syria*. Kasım 28, 2015 tarihinde The Telegraph: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iraq/11052919/How-Isil-is-funded-trained-and-operating-in-Iraq-and-Syria> adresinden alındı.

The Daily Telegraph. (2015). *Islamic State Launches English-Language Radio Bulletins*. Aralık 19, 2015 tarihinde The Daily Telegraph: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/islamic-state/11519977/Islamic-State-launches-English-language-radio-news-bulletins.html> adresinden alındı.

The Guardian. (2014). Kasım 30, 2015 tarihinde *Abu Bakr al-Baghdadi: The Isis Chief With The Ambition to Overtake Al-Qaida*: <http://www.theguardian.com/world/2014/jun/12/baghdadi-abu-bakr-iraq-isis-mosul-jihad> adresinden alındı.

The National Counterterrorism Center. (2014). *Al-Qa'ida in Iraq (AQI)*. Aralık 8, 2015 tarihinde <http://www.nctc.gov/site/groups/aqi.html> adresinden alındı.

Timeturk. (2014). *Dünden bugüne Irak Şam İslam Devleti (İŞİD)*. Haziran 12, 2014 tarihinde Timeturk: <http://www.timeturk.com/tr/2014/06/11/dunden-bugune-irak-sam-islam-devleti-isis.html> adresinden alındı.

Tran, M. (2007). *Al-Qaida in Iraq leader believed dead*. Aralık 18, 2015 tarihinde *The Guardian* adresinden alındı.

TRAC. (2014). Kasım 29, 2015 tarihinde *Leadership Structure of Islamic State*: <http://www.trackingterrorism.org.ezproxy.members.marshallcenter.org/chat/leadership-structure-islamic-state> adresinden alındı

UN Al-Qaida Sanctions List. (2014). *List Of Individuals, Entities And Other Groups*. Aralık 2015, 01 tarihinde United Nations: <http://www.un.org/sc/committees/1267/1267.htm> adresinden alındı.

UNAMI/OHCHR. (2014). *Report On The Protection Of Civilians in Armed Conflict İn Iraq: 6 July–10 September 2014*. Kasım 30, 2015 tarihinde OHCHR: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/IQ/UNAMI_OHCHR_POC_Report_FINAL_6July_10September2014.pdf adresinden alındı.

US Department of Treasury. (2014). *US Department of Treasury*. Kasım 30, 2015 tarihinde <http://www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/jl2672.aspx> adresinden alındı.

USA Sabah. (2015). *ABD'de Binlerce İŞİD Sempatizanı Var*. Aralık 2, 2015 tarihinde <http://www.usasabah.com/Guncel/2015/05/08/abdde-binlerce-isis-sempatizani-var> adresinden alındı.

Vice News. (2014). *The Islamic State (Full Length) Documentary Video*. Kasım 29, 2015 tarihinde Vice News: <https://news.vice.com/video/the-islamic-state-full-length> adresinden alındı.

Zelin, A. (2013). *Announcement on the Publishing of al-I'tişām Media Foundation – A Subsidiary of the Islamic State of Iraq – It Will Be Released Via New Statement From The Global Islamic Media Front*. Aralık 16, 2015 tarihinde Jihadology: <http://jihadology.net/category/the-global-islamic-media-front/> GIMF. adresinden alındı.

Zelin, A. (2014a). *The Return of Sunni Foreign Fighters in Iraq*. Aralık 5, 2015 tarihinde Washington Institute Web sitesi: <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-return-of-sunni-foreign-fighters-in-iraq> adresinden alındı

Zelin, A. (2014b). *The War between ISIS and al-Qaada for Supremacy of the Global Jihadist Movement*. Washington Institute for Near East Policy

BOŞANAN ERKEKLERİN SORUNLARI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA (ELAZIĞ İLİ ÖRNEĞİ)

A Sociological Research About The Problems of Divorced Men (The Case of Elazig)

Yelda SEVİM¹

Ayşenur GÜLDESTE²

Canan ÖNER³

ÖZET

Boşanma artık günümüzün önemli toplumsal sorunlarından biri haline gelmiştir. Toplumsal değişme ile bireylerin bakış açılarındaki değişimler, boşanmaya olan bakış açılarındaki da bir değişime yol açmıştır. Eskiden hoş görülmeleyen boşanma günümüzde sıradan bir hale gelmiştir. Boşanmayı erkek ve kadının yaşam birliğini sona erdirmesi olarak kısaca tanımlayabiliriz. Bu birliğin sonlandırılmasında kadınların etkilendiği gerçeğinin yanındaki diğer bir gerçek de erkeklerin de bu süreçten kadınlar kadar etkilendiğidir.

Türkiye genelindeki boşanma oranları göz önünde bulundurularak Elazığ ili ile paralellığı, Elazığ ilinde erkeklerin boşanma nedenleri, boşanmalardaki artış sebepleri tespit edilerek boşanan erkeklerin sosyo-kültürel yapıları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Elazığ Adliyesi 2008-2010 karar kartonlarındaki kayıtlara başvurulmuş, davacı tarafın erkek olduğu 300 dava incelenmiştir. Bununla birlikte elde edilen resmi rakamları desteklemek veya çürütmek amacıyla boşanmış 10 erkeğe derinlemesine görüşme tekniği uygulanmıştır. Görüşme yapılan erkeklerin evliliğe bakış açıları, evlilikten beklentileri, boşanmaya götüren nedenler, boşanma süreci ve boşanma sonrası yaşadıkları problemler ve yeni hayatlarına geçiş süreçleri üzerinde durulmuştur. Görüşme yapılan kişilerin yaş, meslek, ekonomik durum, eğitim durumu ve yaşadıkları sosyo-kültürel ortamları birbirinden farklı seçilerek araştırmanın etki alanı geniş çerçevede ele alınmıştır.

Türkiye genelinde erkeklerin boşanmaya bakışı, boşanma süreci ve sonrasında yaşadıkları sorunlar üzerine eğilen sosyolojik bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Araştırma sonucunda boşanmanın kadın ve çocuk kadar erkek için de yıpratıcı bir süreç olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Boşanma, Erkek, Evlilik.

ABSTRACT

Divorce has become today's one of major social problem. Changes in perspectives of individuals with social change, divorce has led to a change in the angles. Divorce has become commonplace today, the past, were unwelcome. Divorce is described as to end the unity of life in men and women. The fact that a woman affected by the termination of the league, another fact is the men affected as much as the women.

Considering the divorce rate in Turkey with the parallelism of the province of Elazig, the divorce causes of men in Elazig province and the increase of divorce rate determined and socio-cultural structure of divorced man in Elazig was tried to identify. For this purpose, applied to Elazig Courthouse records, 2008-2010, 300 cases that the appellant's were men was investigated. Support of or against the official figures, interviewed with 10 divorced male in-depth interview technique. Perspectives of the men interviewed marriage, marriage expectations and the leading causes of divorce, the divorce process and the transition into a new life after divorce and focused on their issues. The interviewed people age, occupation, economic status, educational status and their socio-cultural environments by selecting different domain within the larger context of research are discussed.

¹Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü ELAZIĞ, ysevim@firat.edu.tr

² Gazi Üniv. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Böl. Yüksek Lisans Öğrencisi ANKARA, aysenur.guldeste@aile.gov.tr

³ Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü ELAZIĞ, cananoner88@hotmail.com

There is no sociological study focusing on the view of men on divorce, divorce process and the issues after divorce in Turkey. The end of the study it has been concluded that the divorce is a drawn-out process for men as women and children.

Key Words: Divorce, Men, Marriage.

1.ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

1.1.Problem Durumu

Boşanma toplumsal bir sorun olup güncelliğini asla yitirmemektedir. Özellikle son yıllarda boşanmaların artması ile boşanma konusu kamuoyunda da dikkat çeken ve incelenmesi gereken bir konu haline gelmiştir.

Boşanmayı toplumda kimileri hoş karşılarken kimileri hoş karşılamamaktadır. Hoş karşılamayan kesim evliliklerin bir ömür boyu sürmesi gerektiğini düşünen ve boşanmanın ahlaki anlayışa uygun olmadığını savunan kimselerdir. Boşanmayı normal karşılayanlar ise evliliğin bir zulüm haline gelmesi, çocukların etkilenmesi, eşlerin birbirine karşı sevgi ve saygılarını yitirmesi yerine evlilik kurumunun bitmesi taraftarıdır.

Boşanma ile biten her evliliğin tarihçesinde yalnızlaşmalar ve yabancılaşmalar vardır. Boşanma ile biten evlilikler daha önce manevi yönden yıkılmıştır. “Durup dururken boşandılar” sözü olayın gerçek yönünü değil ancak dışarıdan görünen yüzünü açıklarlar (İbrahimoglu, 2010: 30). Nasıl evliliğe karar verilirken tamamen özel bir karar verilmiyor ve aile ve sosyal çevre göz önünde bulunduruluyorsa boşanma da sadece öznel bir karar olmayıp ailenin, sosyal ilişkilerin yönlendirdiği ve sosyal yapıyı etkileyen bir karardır.

1.2.Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, Elazığ’da yaşayan boşanmış erkeklerin boşanma deneyimlerini, onların biten evlilikleri sırasında ve sonrasında psikolojik ve sosyal durumlardaki değişimleri ortaya koymaktır. Bu çalışma boşanma deneyimlerini paylaşan erkeklerin aşk, evlenme, boşanma konuları ile ilgili görüşlerini anlamada aydınlatıcı olacaktır. Temel amaç Elazığ ilindeki boşanmaların erkeğin üzerindeki psikolojik ve sosyolojik etkilerinin araştırılmasıdır. Bu araştırma ile şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Elazığ ilinde boşanan erkeklerin yıllara göre sayıları nelerdir?
2. Evliliğin hangi yıllarında boşanmalar fazladır?
3. Erkeklerde boşanmanın görüldüğü yaş aralığı nedir?
4. Evlilik türünün boşanmaya etkisi var mıdır?
5. Erkekleri boşanmaya sürükleyen nedenler nelerdir?
6. Kültürel yapıdaki farklılıklar boşanmada bir neden midir?
7. Ailede boşanmış kişinin olmasının boşanmada bir etkisi var mıdır?
8. Boşanma sonrası erkeğin yaşamında neler değişir?
9. Erkeğin boşanmadan kadın kadar etkilenmediği doğru mudur?

1.3.Araştırmanın Önemi

Bu araştırma boşanmanın erkekler üzerinde sosyal ve psikolojik etkisini belirlemek ve boşanma olgusunun altında yatan gerçekleri ortaya çıkarması bakımından önemlidir. Bu araştırma ile elde edilecek çıkarımların bugüne kadar çok fazla üstünde durulmayan erkeklerin boşanmaya bakış açısını ve evlilikten beklentilerini anlayabilmede yarar sağlayabilmesi amaçlanmıştır.

Boşanmanın neden olduğu sorunlar ve sorumluluklar daha çok kadınları yıpratıcı bir süreç olarak görünse de bu konuda yapılan birçok araştırmada erkeklerin bu süreci daha geç atlattığı sonucuna varılmıştır. Britanya da You Gov araştırma şirketinin boşanmış 3bin 515 kişiyle yaptığı ankete göre kadınlar boşanmayı ‘yeni bir başlangıç’olarak görüyor. Erkek ise mutsuz ve stresli oluyor. Boşanma üzerinden iki yıldan fazla zaman geçmiş erkeklerin %41inin hala mutsuz olduğu görülmüştür (www.webhatti.com/evlilik-ve-cinsel-yasam).

1.4.Araştırmanın Sınırlılıkları

1. Araştırma, avukatlar aracılığıyla rastgele seçilmiş, derinlemesine görüşmeyi kabul eden, Elazığ ilindeki boşanmış erkeklerin, kendilerine yöneltilmiş sorulara verdikleri cevaplarla sınırlıdır.
2. Araştırma, 2000-2015 yılları arasındaki istatistikler göz önüne alınarak oluşturulmuştur.
3. Araştırma, 2008-2010 yılları arasındaki Elazığ adliyesindeki davacı tarafın erkek olduğu, karar kartonlarından, 300 dava dosyasından elde edilen verilerle sınırlıdır.

1.5.Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada niteliksel araştırma yönteminin yanı sıra nicel verilerde kullanılmıştır. Bu tercihin en önemli nedenlerinden biri görüşülen kişinin boşanma deneyimlerini yakından inceleme kaygısıdır. **Nitel Araştırma:** Bilimsel çalışmaların içinde, tümüyle nitel olan yani sayılarla ifade edilemeyecek değişimler de vardır. Bunlar, ancak farklı nitelikte oluşlarıyla birbirlerinden ayrılabilir. Çünkü hem niteliklerin farklılığı hem de sayıları aşan tabiatları itibarıyla matematiksel hesaplara gelmezler. Buradaki amaç kişilerin olgulara bakışlarını anlamak ve niteliklerini kavramaktır. Nitel araştırmanın doğasında zaten kişilerin güncel bir olguyu kendi algı çerçevesinde nasıl bir kognitif süreçten geçirdiğini ortaya koymak vardır. Yani nitel araştırma kişilerin olgulara, olaylara ve eylemlere yükledikleri anlamların yorumlama yoluyla ortaya konmasına imkân vermektedir. Toplumun bu süreçlerini sosyolojik açıdan anlamlandırabilmek nitel araştırma tekniğini mecbur kılmaktadır.

Çünkü nitel bir araştırma olarak yürütülen bu çalışmanın esnek bir deseni vardır ve nitel araştırma modeli olarak tek bir modelden faydalanılmamıştır. Araştırmanın çeşitli basamaklarında konunun özü sebebiyle bu çalışmada “yorumlayıcı fenomenoloji” ve “gömülü teori” modellerinin birlikte kullanılması uygun bulunmuştur. Sözü edilen iki yaklaşımın bir çalışma içinde beraber kullanımı, olumlu ve üretken bir deneyim olarak yorumlanmaktadır (Onat, 2011;70). Gömülü teori yaklaşımının en temel sorusu “ne” değil, “nasıl ve niçin”dir (Mil, 2007;56). Yorumlayıcı fenomenoloji, bireysel evrenin araştırılmasını temel alır. Bir başka deyişle fenomenoloji yaklaşımının özünü bireysel tecrübeler oluşturur. Görüşmecilerin öznel tecrübeleri, bireyin algılamaları ve olaylara yüklediği anlamlar, araştırmacının odaklandığı olgular olarak ortaya çıkmaktadır (Akturan ve Esen, 2008;84). Bu çalışmada, görüşülen katılımcı grubun duygu ve değer dünyası, kişisel kabulleri ve dünya görüşleri, konu bağlamında ele alınabilecek yaşam öyküleri; veri analizi ve yaratımı sürecinde son derece önemli rol oynayan olgulardır.

Boşanma deneyimleri gibi kişiler için çok özel bir anlam taşıyan sosyo-kültürel olguları anlayabilmek, değerlendirebilmek ve sözel sembollerin anlam dünyasına inebilmek için bu yöntemi kullanmak gereklidir.

Nitel araştırmanın herkes tarafından kabul edilen bir tanımını yapmak güç olmakla beraber nitel araştırma; “kuram oluşturmayı temel alan bir anlayışla sosyal olguları bağlı buldukları çevre içinde araştırmayı ve anlamayı ön plana alan bir yaklaşımdır” denilebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2000: 14-19).

Nitel araştırmalarda derinlemesine görüşme tekniği büyük önem taşımaktadır. Araştırmaya katılan erkeklerin boşanma deneyimlerinin içine girebilmek ve boşanma nedenlerini etkileyen faktörleri anlayabilmek için 10 kişiyle tek tek derinlemesine görüşme yapılmıştır. Görüşülen 2 kişiden elde edilen veriler yapılan araştırmayı tam aydınlatamayacağından ve sorulara tam cevap alınamadığından kullanılmamış sadece yorumlarda yardımcı olmuştur.

Yarı-Yapılandırılmış Görüşme Tekniğinin Araştırmaya Katkısı: Görüşmeler kayıt cihazı aracılığıyla (Görüşmeye başlarken, araştırmanın amacının ne olduğu, kimliğinin kullanılmayacağı, araştırmanın sonuçlarının nasıl kullanılacağı ve görüşmenin ses kaydı yoluyla kayıt yapılacağı belirtilerek kayıt için izin istenilmesiyle) kaydedilecek daha sonra –kayıtların deşifre edilmesiyle- elde edilecek veriler değerlendirilecektir. Görüşme türü, görüşme klavuzu yaklaşımına göre yapılacaktır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2014;153). Görüşme klavuzu

yaklaşımına göre görüşmelerde yapılandırılmış açık uçlu sorular hazırlanmaktadır. Görüşmeler daha önce belli bir sıraya göre belirlenmiş sorularla yapılmakla birlikte, görüşme esnasında görüşmecilere istedikleri soru veya sorulardan cevaplamaya başlanabileceği belirtilmektedir. Görüşme sorularına görüşme esnasında konuyu açmak için ek sorular sorulmaktadır. Görüşmecilere özgür bir ortam sağlanarak sorunun cevabı alınmak koşuluyla, araştırmaya yeni bir boyut kazandırabileceği düşüncesiyle farklı konulardan bahsetmelerine imkan verilmektedir.

Gözlem: Çalışmanın niteliği açısından sözel olmayan davranışların gözlemlenmesi, zaman sınırının olmaması ve yapaylık unsurunun diğer tekniklere göre az olması nedeniyle tercih edilmiştir.

Döküman Analizi: Adliyeden elde edilen, boşanma ile ilgili veriler çalışma için bilimsel bir alt yapı oluşturması amacıyla değerlendirilecektir.

Nicel Araştırma: Olgu ve olayları nesnelleştirerek gözlemlenebilir, ölçülebilir ve sayısal olarak ifade edilebilir bir şekilde ortaya koyan bir araştırma türüdür. Sosyal bilimlerde araştırma süreci, araştırma probleminin oluşturulması ve araştırma yönteminin seçilmesiyle başlar. Nicel araştırma, sosyal ve fiziksel dünyanın aynı yöntemle incelenebileceğini, bu nedenle sosyal olguların doğa bilimlerinde kullanılan yöntemle incelenmesi gerektiğini savunan pozitivist yaklaşıma dayanır. Nicelik, bir şeyin sayılabilen, ölçülebilir veya azalıp çoğalabilen durumu, çokluk, miktar anlamına; nicel ise nicelikle ilgili olan anlamına gelir. Nicel veriler, laboratuvar ortamında yapılan deney ya da gözlemlerden ya da alan araştırmalarında yapılan gözlem, anket ya da yapılandırılmış görüşmelerden elde edilebilirler. Sosyal gerçeklik anlayışı, sosyal gerçeklik kültüre ve zamana bağlı olarak değişmez, evrenseldir ve insanların öznelliğinin dışında, 'dışarıda bir yerde' keşfedilmeyi beklemektedir. Nicel Araştırmanın temel amacı; elde edilen bulguları sayısal değerlerle ifade etmek ve ölçebilmektir. Niceliksel araştırma yönteminde, araştırılan konuya ilişkin, evreni temsil edecek örneklemden sayısal sonuçlar elde edilmektedir. Nicel araştırma yönteminde, araştırma evreninin araştırma konusu hakkındaki fikrinin yönü sorgulanmaktadır. Yani, konu hakkında yoğun bir analiz değil aksine, daha yüzeysel daha çok sayısal verilere saptanmaktadır. Nicel araştırma yöntemlerinin üstün bir tarafı objektif olmalarıdır. Bu yöntemlerin uygulamalarında belgeler bir araştırmacı grubu tarafından incelenebilmektedir. Çalışma açısından görüşmecilere sorulacak olan demografik bilgilerine ilişkin sorular ile bazı yapılandırılmış sorulardan elde edilecek olan veriler açısından niceliksel araştırma bulguları sayısal olarak değerlendirme noktasında önemlidir(Suğur,2009;159).

1.6. Araştırmada Yaşanan Sorunlar ve Etik Kaygılar

Bu araştırma sırasında görüşülen boşanmış erkeklerin tümü araştırmanın amacı ve kapsamı hakkında bilgilendirilmiş ve gönüllü rızaları alındıktan sonra araştırmaya dâhil edilmişlerdir. Paylaştıkları özel deneyimlerini ve kişisel düşüncelerinin kimlikleri gizli tutularak kullanılacağı kendilerine bildirilmiştir. Araştırmaya katılan boşanmış erkeklerin konuya ilişkin sorulara verilen cevapları yine onların izni ile ses kayıt cihazına kaydedilmiştir.

Araştırmaya katılan boşanmış erkeklerin görüşme sırasındaki özel isteklerine saygı duyulmuştur. Örneğin yapılan bir görüşme sırasında sesinin kaydedilmesinden rahatsızlık duyan kişinin isteği üzerine ses kayıt cihazı kullanılmamıştır ve yazarak kaydedilmiştir.

1.7. Tanımlar

Boşanma; evlenmenin yasal olarak sona ermesidir. Erkek ve kadının yeni bir evlenme yapacak şekilde hukuki bir kararla evliliklerini sona erdirmesidir(TÜİK).

Evlenme; Türk Medeni Kanuna göre evlenmeye ehil erkek ve kadının yetkili kanuni merci önünde yaptıkları çift taraflı akittir(TÜİK).

Kaba boşanma oranı; belli bir yıl içinde her 1000 nüfus başına düşen boşanma sayısıdır (TÜİK).

Toplumsal değişme; toplum yapısındaki değişmedir. Toplumun yapısı, toplumsal kurumların belirlediği, toplumsal ilişkilerden meydana geldiğine göre değişme, ilişkilerin değişmesidir. Bütün bunların ardından da bireylerin yani aktörlerin davranış değişimleri yatar(Kongar, 1998: 56).

Toplumsal statü; bireyin toplumdaki hukuki hak ve ödevlerinin yanı sıra bireyin yaşamındaki değer ve amaçların da toplamıdır. Toplumsal rol, kişinin toplum içinde işgal ettiği tanımlara uygun olarak yerine getirmekle yükümlü olduğu eylemlerdir(Demircioğlu, 2000: 23).

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Toplumsal Değişme ve Aile

17.yüzyılda modern ya da çekirdek aile olarak tanımladığımız toplumun temel birimi olan aile yapısal ve işlevsel olarak şekillenmeye başlamıştır. Sanayi toplumu öncesi geniş aile, sıkı akrabalık ilişkileri varken sanayi devrimi ile birlikte anne, baba ve çocuktan oluşan çekirdek aileye dönüşüm olmuştur.

18.yüzyılda kadının statüsünde değişim başlamasına rağmen sevgiye dayanan evlilikler ve sorumlu erkeklerin kadının aile içinde özellikle de çocuk üzerinde daha önemli rol almalarını istemeleri anne ve eş rolünü ön plana çıkarmıştır.

Endüstri devrimi ve bunun yaratmış olduğu toplumsal değişim zorunluluğu aileyi temelden etkilemiştir. Sanayi öncesi üretim birliği olan ev, sanayi devrimi ile birlikte üretim birliğine veda etmiştir. Sanayi öncesinde üretici olan kadın, sanayileşme ile birlikte üretici işlevini törpülemiştir.

19.yüzyılda modern aile şekillenmiştir. Eski cemaat bağları yok olmuş, evin ve işin ayrılmasını temel alan modern iş bölümü ortaya çıkmış, uzmanlaşmaya gidilmiştir.19. yüzyılda kadının toplumdaki yeri de tartışılır olmuştur. Kadının yerinin evi olması, erkek hâkimiyeti, aile içi roller ve ailenin kurulma şekli temelden sarsılmıştır. Kadının rol ve statüsünde birçok yeniliğin önünü açmıştır.

Toplumsal değişim ile birlikte evliliğin anlam ve öneminde de değişimler olmuştur. Kişisel bağımsızlıklar, bireyci görüşlerin ortaya çıkması, bireylerin haklarının farkında olması, aile içi ilişkilerin duygusal bağlarının zayıflamasına sebep olmuştur. Aileler, aile içinde ev ve iş yerlerinin ayrı mekân olması ve çocukların evde olması, gereken eğitimin büyük bir kısmının ev dışı kurumlara devredilmesi de, aile bağlarının zayıflamasına büyük etken olmuştur.

Aileyi bir araya getiren yegâne yer olan evde geçirilen zaman kısıtlanmış evlilik kişisel mutluluğun bir aracı olarak şekil ve anlam değiştirmiştir. Bireysel isteklerin ön plana çıktığı günümüz evliliklerinde eşlerin birbirlerinin istekleri önünde engel teşkil etmesi durumunda boşanmalar gündeme gelmeye başlamıştır.

Yine kadının statüsünün 18.yüzyıldan bu yana gittikçe erkekle eşit hale gelmesi, değerlerin değişmesine ve aile birliğinin temelden sarsılmasına yani boşanmalara davetiye çıkaran bir diğer faktör olarak gösterilebilir. “Boşanmaların yükselişyle beraber Batı ülkelerinde tek ebeveynli aile tarzı ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda evliliğin getirdiği sorumluluklardan uzaklaşma tek ebeveynli aileyi meydana getiren başka önemli bir olgudur”(Canatan-Yıldırım,2013:79).

Giddens'da Christopher Dierson'la “Modernliği Anlamlandırmak” üzere olan söyleşisinde bu konuda şunları söylemiştir: “Daha geçen nesle kadar evlilik yerleşik geleneklerce yapılandırılmıştı. İnsanlar evlendikleri zaman ne yaptıklarını biliyorlardı. Evlilik cinsiyet, ırk ve benzeri şeyler bakımından büyük ölçüde belirlenmişti. Şimdi ise yeni risk biçimleriyle çok daha açık bir sistem. Evlenen herkes boşanma oranlarının çok yüksek olduğunun ve kadının geçmişte olduğundan daha büyük bir eşitlik talep ettiğinin bilincindedir. Evlilik kararı oluşumu açısından eskisine göre daha farklıdır. Daha önce hiçbir zaman böylesine yüksek boşanma ve yeniden evlenme oranının olduğu bir toplum görülmemiştir. Örneğin; hiç kimse bunun aile ve çocukların sağlığına dair gelecekte doğuracağı sonuçları bilmiyor” (Giddens, 2000: 95).

2.2. Boşanma Olgusu

Boşanma olgusu tarihi süreç içerisinde incelendiği zaman, birçok fikrin etkisi altında kaldığı görülecektir. Boşanma konusuyla ilgili çeşitli düşünceler ortaya çıktığı için, birbirinden farklı yaklaşımlar benimsenmiştir. Bu görüşlerden bir tanesi boşanmayı kabul etmeyen görüştür. Daha çok katolik kilisesi tarafından benimsenmiştir. “Tanrının birleştirdiğini kul ayıramaz” diyen İncil’den esinlenmektedir (Özden,2010:15). Boşanmayı serbest kılan görüşte ise bireyler, nasıl ki evlilikleri konusunda kendi iradeleriyle hareket edip karar verebilme yetkisine sahipse, boşanmayı da aynı şekilde kendi iradeleriyle gerçekleştirebilmelidirler. Boşanmanın sebebe dayalı olarak hakim kararıyla gerçekleşeceği görüşüne göre, evliliğin sonlandırılması belirli nedene dayandırılarak boşanma yoluyla gerçekleştirilebilir.

Toplumun temel yapı taşı olan ailenin ve sosyal konuların ihmali batı ülkeleri olmak üzere toplumları birçok önemli sorunla karşı karşıya bırakmıştır. Birçok araştırmacı da geleneksel kurumlardaki aşınmanın toplumdaki çözümlerin, ahlaki bozulmaların sonuçlarının tamiri zor boyutlara ulaşacağından korkmaktadır. Bu sebeple batı toplumları kapsamlı aile politikaları oluşturmaya başlamış ve uzmanlardan yardım almaya başlamıştır. Bu sorunun önemine dikkat çekmeye çalışmaktadırlar. Boşanmanın neden ve sonuçlarını düşününce toplumsal maliyetinin yüksek oluşu aile politikalarını ana konu haline getirmiştir.

Günümüzde Türk ailesinin ise sorun alanlarına bakıldığında ilk sıralarda boşanma olgusu gelmektedir. Günümüzde diğer ülkelerde olduğu gibi bizim ülkemizde de temel değerlerin zayıflaması iletişim teknolojilerinin ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, tüketimin kültür haline gelmesi, günlük hayatın karmaşıklaşması, bireyciliğin ön plana çıkması, ailelerin sorumsuz bireyler yetiştirmesi boşanma olayının giderek ön plana çıkmasına sebep olmuştur.

Yaşanılan yüzyılın insanların stres kaynaklarının artmasıyla tahammülsüz hale gelmesi, tüketim tutkusu, ahlaki yozlaşma, evliliklerin maddi ortaklığa dönüşmesi vb. faktörler boşanmaya giden yolun taşlarını oluşturmuştur. Ayrıca boşanmalarda kadının statüsündeki değişimle özgürleşmesi, ortak bir paydada buluşamayan çiftlerin, bireyciliğin getirdiği bir anlayışla boşanmayı yeni bir yaşam tarzı ve kimliğe ulaşma olarak gördüğü yadsınamaz bir gerçektir.

TÜİK 2010 istatistik verilerine göre Türkiye’de toplam 118.568 çift, 2015 verilerine göre ise 131 bin 830 çift boşanmıştır. Bu oranlar Türkiye’de de boşanmanın hızlandığını göstermektedir. Fakat dünyanın birçok ülkesine göre Türkiye’deki boşanma oranları hala düşük seviyededir. Ancak son yıllardaki artışlar ve boşanmanın algılanmasına yönelik değişimler ülkemiz için ciddi bir sosyal sorun olma yolunda ilerlemektedir.

Ülkemizde en düşük boşanma oranlarının görüldüğü Doğu ve Güneydoğu illerinde de boşanmalarda gözle görülür şekilde artışlar mevcuttur.

Elazığ ili adliyesinde yetkililerle yapılan görüşmelerde de boşanan çift sayısının 2010 yılı itibari ile ilk kez bu kadar fazla olduğu görüşü tespit edilmiştir. Ve bu dönem boşanmaların genellikle yeni evliliklerde yani evliliğin 1-5 yılı içerisinde olan çiftlerinkinde görüldüğü ifade edilmiştir.

Yine bu konudaki görüşleri alınan avukatlar özellikle 1-5 yıl süre ile evli olan çiftlerin 2010 yılı itibari ile daha çok boşanma dilekçesi verdiğini ve artık yeni neslin fedakârlık yapmaktan kaçındığını, bulunduğumuz çağda olanakların daha da artmasıyla paylaşımlarının azalması temel sebep olarak göstermişlerdir.

TÜİK istatistik sonuçlarına bakıldığında bazı yıllardaki az miktardaki düşüşleri saymazsak her geçen yıl boşanmalar artmıştır. Özellikle 6-10 yıl ve 16+ evlilik sonrası boşanmaların fazlalığı dikkat çekmektedir.16+ evlilik sonrası boşanmalar 2008 ‘de 22,997 iken bu sayı 2009’da 27,426’ıy 2010 da ise 28,433’ü bulmuştur(TÜİK, Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2009:63).2015 yılında ise bu sayı 33,060’tür (www.tuik.gov.tr).

Tablo 1: Elazığ Adliyesi 2008-2010 Karar Kartonlarına Göre Boşanmada Etkili Olan Evlilik süresi

Arahk	Yıl Aralığı	Frekans	Yüzde
	0-2	65	21,7
	3-5	68	22,7
	6-9	52	17,3
	10-12	34	11,3
	13-15	17	5,7
	16+	64	21,3
	Toplam	300	100,0

Türkiye’deki boşanma nedenlerine bakıldığında da başta şiddetli geçimsizlik, kültür uyumsuzluğu, fikir uyumsuzluğu gibi sebepler yer almaktadır. Bunu terk ve zina takip etmektedir. Elazığ adliyesinde yapılan çalışmada mahkeme kayıtları üzerinden boşanma nedenleri incelendiğinde yine en fazla paya sahip nedenin şiddetli geçimsizlik olduğu görülmektedir(TÜİK, Evlenme ve Boşanma İstatistikleri 2009:64).

Tablo 2: Elazığ Adliyesi 2008-2010 Karar Kartonlarında Boşanma Nedenleri

Boşanma Nedenleri	Frekans	Yüzde
Şiddetli Geçimsizlik	210	70,0
Aldatma	18	6,0
Fikir Uyumsuzluğu	6	2,0
Kültür Farklılığı	12	4,0
Anlaşamama	34	11,3
Terk	20	6,7
Toplam	300	100,0

Eşler boşanmak için başvuruda bulunurken sebep olarak çoğunlukla şiddetli geçimsizliği gösterirler. Lakin geçimsizlik çok genel bir ifade olup, gerçek ayrılma sebebinin tam olarak açıklayamamaktadır. Şiddetli geçimsizlik ifadesi altında şunları barındırmaktadır;

1.Bireylerin evlenmeden önce birbirlerini tüm yönleri ile tanımamasından kaynaklanan hayal kırıklığının getirdiği tartışmalar,

2. Farklı sosyo-ekonomik ve kültürel çevreden gelmek; eşler arası uyumda problemlere sebep olmakta,

3.Eşlerin birbirlerinin yaşam alanlarına girmeleri yaşam alanlarını daraltmakta, özgürlüklerini kısıtlamakta bundan dolayı kişiler arası iletişimi zorlaştırarak kopuklukların oluşumu,

4.Evlilikte eşlerin birbirinin iletişim dilini bilmemesi ilişkinin zarar görmesine neden olmaktadır(Psikolog Beyhan Budak, 20 Şubat 2010 www.eyvahbosaniyorum.com).

Elazığ Adliyesi Yazı İşleri Müdürü’nün söylemine göre şiddet gören, aldatılan, terk edilen ve boşanmak üzere başvuran kişilerin büyük çoğunluğu özel hayatlarını mahkeme de deşifre etmek yerine yada aile büyüklerinin korkusu ve baskısıyla gerçek boşanma nedenleri yerine Tablo.2. de de görüldüğü gibi en fazla görülen boşanma nedeni olan şiddetli geçimsizlik demeyi tercih etmektedirler.

Sonuç olarak dünyada ve Türkiye’de temel aile sorunlarından biri olan boşanma olgusu bireyi, aileyi, toplumu ve toplumsal düzeni etkilemektedir. Boşanmanın nedenlerinin ve sonuçlarının telafisi imkânsız sorunlarla baş başa bıraktığı ülkelerin bugüne kadar geçirdiği toplumsal değişim ve dönüşümleri yaşamamak için boşanma olgusu gibi önemli toplumsal yansımaları olacak bir konunun titizlikle incelenmesinde fayda olacağı bilinmektedir.

2.2.1.Boşanma Oranlarının Artma Nedenleri

Boşanmaların hızla artmasının birçok nedeni vardır. Toplumsal değişme ile birlikte ailenin yapısında meydana gelen değişimler kaçınılmaz olmuştur. Çocuk bakımı ve yetiştirilmesi, kadının çalışma hayatına aktif katılımı, eşler arası iletişim sorunları boşanmaların artmasına sebep olan birçok nedenden bazılarıdır.

Boşanmaların artmasındaki bir diğer sebep de kentleşme hızıdır. Kentleşme ile birlikte kadının haklarının artması, eğitim düzeyinin yükselmesi ve kadının toplumsal yaşama katılımının artması evlilikte eşler arası uyumu azaltmıştır.

Amerika da yayınlanan The Atlantic adlı dergide evlilik kurumu üzerine yapılan değerlendirmeleri, Serdar Turgut köşe yazısında; evlenecek adam arayan, yaşım geçti diye tedirgin olan , ‘evleneyim de kim olursa olsun ‘ diyen kadınların günümüzde kalmadığını, kadınların evliliği devamlı ertelediğini ve erkek seçerken çok titiz ve seçici davrandıklarını belirtiyor. Kadınlar erkeklerde aradıkları kriterleri bulamadıklarında evliliği kafalarından tamamen silebiliyorlar. Turgut yazısında bu değişimlerin temelinde ekonomi olduğunu söylüyor. Geleneksel evliliklerde erkek egemen güç olup para kazanan taraf olarak evlilikteki güç ilişkilerinde hep üste çıkardı. Şimdi dengeler tamamen değişmiş güç kadının eline geçmiş hayatın her alanında kadınlar erkeklerin önüne geçmiş durumdadır, iş yaşamında hızla yükselen kadın erkeği gerisinde bırakıyor. Amerika da yaşanan ekonomik krizde daha çok erkekleri vurmuştur. Kadınlar daha becerikli daha iyi olarak algılanınca işten çıkarmalarda kadınlar değil erkekler atılmış. Böyle olunca kadın kolayca erkek beğenmiyor seçeceği erkeğin kendinden düşük düzeyde olmamasını istiyor. Aradığını bulamayınca evliliği tamamen kafasından siliyor ve bu şekilde düşünen kadın sayısı gün geçtikçe artıyor. Sadece iş yaşamında değil diğer alanlarda da gücün kadının elinde bulunmasının toplumda ne tür sonuçlar doğuracağı henüz tam net değil. Ancak erkeğin alıştığı davranış kalıplarının ve güç dengelerinin tamamen değişeceğini söylemek mümkün; çünkü bunların çoğu olmaya başladı bile. Erkekler evde kalma korkusunu yaşıyorlar. Ama şunu söyleyebiliriz evliliğin sonuna geldiğini veya en azından geleneksel evlilik kavramının öldüğünü (Turgut, 2011:4).

Ailede güç ve otorite modeli olan erkek bu değişimle hem ailede hem de eş rolünde uyum yoluna gitmiştir. Kadının kendini ekonomik anlamda erkeğe bağımlı görmemesi “bağımlılık” yerine “bağlılık” kavramını ön plana çıkarmıştır. Evliliklerde dayanışma, dostluk, sevgi gibi kavramlar ön plana çıkmıştır. Evliliklerdeki kavram değişimleri boşanmanın değerlendirilmesinde de farklılaştırmıştır. Ailelerin yaşam düzeyleri yükselmiş bununla birlikte ailede de rol çatışması ortaya çıkmıştır. İnsanların toplumsal yaşamın hızı içerisinde birbirlerini tanımaya imkân bulamaması, rastgele evliliklerin değişik din, ırk ve toplumsal sınıflar arası evlilikleri arttırmıştır.

Sevgiden başka ortak yönleri olmadan kısa tanışmaların ardından aile, akraba ve yakın çevrenin onayı olmadan başlatılan evlilikler bu engeller sonucu başarı şansını azaltmakta bu da boşanmalara neden olmaktadır.

Toplumun boşanmaya eskisi kadar olumsuz bakmaması mutsuz bir evliliğin zorla devam ettirilerek hem eşlere hem çocuklara ve buna bağlı olarak toplumu etkileyeceği düşüncesiyle boşanmalara daha ılımlı yaklaşılmaktadır.

Ailede başta anne baba olmak üzere boşanmış kişilerin olması boşanmayı daha kolay hale getirmektedir. İstatistiklerde boşanmış eşlerin çocuklarının evliliklerinin boşanma ile bitişinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak boşanma eşler için bazen sorumluluklardan kaçmanın kolay yoludur. Çiftler boşanmayı çözüm olarak görmemeli, boşanmayı son çare olarak düşünmelidir.

2.2.2.Boşanmanın Sonuçları

Sosyologlar, psikologlar ve eğitimciler boşanmanın toplumu temelden sarsan bir olgu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çocuğun gelişiminde en önemli faktör olan aileye son veren boşanma çocukların hayatları boyunca etkisini hissedecekleri bir olaydır.

Boşanma ile eşler mutsuz bir aile yaşamından çıkmış olsa da boşanma ile aile yıkılmış ve dağılmıştır.

Boşanma, eşleri psikolojik, toplumsal ve ekonomik yönden sarsar. Bu nedenle boşanmayla evlenmeden önceki yaşama dönülmesi mümkün olmamakla birlikte özgürlüğe tam bir dönüş sayılmaz.

Boşanmış eşler üzerinde yapılan bir araştırma da boşanmış erkeklerin evli erkeklere göre beş kat yüksek oranda, boşanmış kadınların evli kadınlara oranla üç kat yüksek oranda ruhsal bozukluk saptanmıştır.

Bu bulgular iki biçimde yorumlanabilir ya mutsuz evlilikler eşlerde ruhsal uyumsuzluklara sebep olmakta ya da ruhsal uyumu bozuk olanların evlilikleri kısa sürüyor. Bu iki yorumda da gerçeklik payı olabilir (Yörükoğlu, 1997:108).

2.2.3. Boşanma İle İlgili Yapılan Çeşitli Araştırmalarda Erkek Rolü ve Boşanma Gerçekleri

Birçok araştırmacı ve erkek psikolojisi üzerinde çalışan psikologlar, erkeğin evliliğe hazır olduğu yaşı 25 ve üzeri olduğunu belirtmişlerdir. . Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı 2007 yılında yaptığı çalışmada ilk 5 yıl içerisindeki boşanmaların %41.8 olduğunu tespit etmiştir. Ve araştırmaya katılanların %36.7 gibi büyük bir kısmı tanışır ve flört ederek evlendiklerini ifade ederken görücü usulü evlenip boşananların oranı %20.5 'dir. Araştırmada erkeklerin %92.4 kendi istekleri ile evlendiklerini söylerken evlenme sebebi birinci neden olarak âşık olmak, ikinci neden olarak huyunu göstermişlerdir. Bugünde ise evliliklerin ilk 5 yılı içinde boşanmak için başvuranların sayısı yaklaşık %40'ı bulmuştur.

Özta'nın "Erkekler Neden Evlenir?" kitabında, görüştüğü erkekler evliliğinde sorun olan boşanma noktasına gelmiş bireyler olup, evliliklerinin neden bu hale geldiği sorusuna cevap aramaktadırlar. Görüşmecilerden elde edilen bilgiler doğrultusunda şunları söyleyebiliriz: Yalnız kalma korkusu, hayat karşısında kendi dışında bir bireyle güçlenmek, çocuk sahibi olmak, cinsel hayatın sağlıklı olması, zaruri ihtiyaçlarının karşılanması erkekler için evlilik sebebidir. Bu saydığımız maddeler elbette ki bütün evlilik düşüncesi içerisindeki erkekler için geçerli değildir. Kitaptan elde edilen genel kanı budur. Çok uç noktalarda evliliğe bakış açısı olan erkeklerde olup örneğin evliliği " yasal seks "olarak görenlerden de bahsedebiliriz. Ancak bunlar geneli yansıtmamaktadır. Pek çok erkek görüldüğünden daha kırıldıkları, sert sözler onları derinden yaralayabilir. Kadının erkeğe ne kadar değer verdiğinin erkek tarafından fark edilmesi de önemlidir. Çok az sayıda erkek kırılma kadının yanında gösterebilecek kadar kadına ya da kendisine güvenir.(Özta,2007)

Kadının fazla kontrollü oluşu, erkeğin üzerinde fazla baskı kurması, kadının bazen önemsiz gibi görünen fakat ileride büyük sorunlara yol açacak hataları, erkekleri boşanma düşüncesine iten büyük sebeplerdendir.

R.Y " ... Askerlik dönüşü bir yıl KPSS' YE hazırlanacak diye hani ev işiyle uğraşmasın diye ailesinin yanında kalmaya karar verdik.

...Eşim örtülüydü örtüsünü açtı. Verdiği sözü tutmadı. KPSS mevzusu yüzünden ailesi ve beni karşı karşıya getirdi.

...Ailesi özellikle annesi'' Anlaşamıyorsanız boşanın boşanan ilk çift siz olmayacaksınız.' dedi. Bunu bana söylemesi şaşırttı."

C.D "...Ben öyle çok önemli bir adam değilim. Nasıl görüyorlar beni bilmiyorum. Okul ortamında genç kızlar neler konuşuyor bilemiyorum. Okula gidiyor geliyor sen beni boşayacakmışsın, bütün altınları alacakmışsın. O adam mı kız mı bi laf sokamadın mı? Boşanmak için mi evlendim. Kavgamız var mı, elinden bir şeyini almış mıyım? Arkadaşlarının lafıyla oturuyor, kuruyor onu bir realite haline getiriyor."

F.O “...Bu sürekli beni aldatıyorsun şunla bunla bense hiçbir halt etmiyordum yemin ederim. Valla yaptığım en büyük aldatma c... la gidip kafa çekmek falan ama bir insana bir şeyi kırk defa söylerseniz olur.

... Bu yine bir gün geldi yok işte sen beni ablamla aldatıyorsun ona söyle bakıyorsun da böyle bakıyorsun. Ya bir insan bir insana nasıl bakar ki. Ha ben sana böyle bakıyorum bunun başka kaç çeşidi var.

...Bu bir gün yine gelmiş bidi bidi beni şunla aldatıyorsun bunla aldatıyorsun üç gündür ortada yoksun falan filan... Ona baktım hayır seni onla değil şunla aldatıyorum dedim, döndüm .”

Erkekler bazen geçerli nedenlerle bazen de bahanelerle boşanmayı gündeme getirebilir. Erkeklerin öne sürdüğü nedenlerden bazıları sevgi eksikliği, cinsel tatminsizlik, çapkınlık isteği, anlaşmazlıklar, özgürlüğüne düşkünlüğü. . .

C.D “ ...Benim şöyle olsun dediğim konu öyle olmak zorundadır. Bu konuda asla adil değilimdir. Çemberim vardır. Artık o kararı verdikten sonra uzlaşmacı değilimdir.”

H.Ç “...Eşimi sevmedim... Ama ben sevgisizliğimi göstermedim, sevmiyorum demedim ama karşı tarafta da yoktu...”

Boşanmaya kesin karar verdikten sonra boşanma biçimleri de erkeklerin boşanma ve sonraki süreçten yaşamlarını derinden etkilemektedir. Boşanmanın barışçıl bir şekilde olması, yarı dostane, can yakıcı şekilde bitmesi olası durumlardır. Barışçıl olan boşanmalarda karşı tarafa kin beslememesi, boşanmanın yorucu ve yıpratıcı olmaması erkeğin kendini toparlamasını daha kısa bir süreye yayar. Genellikle bu tipler boşandıktan bir süre sonra evlenirler. Yarı dostane yani ufak anlaşmazlıkların olduğu boşanmalarda (nafaka, tazminat vs.) sonuçta ateşkes ilan etmeleri ile barışçıl boşanmalarda da olduğu gibi birkaç yıl geçince erkeklerin evlenme ihtimalleri yüksektir. Çünkü bu boşanmada da evlilik tamamen olumsuz bir tecrübe değildir. Can yakıcı boşanmalarda ise erkek davayı kaybetmişse çok fazla nafaka vermişse kendini sistemin bir kurbanı olarak görür. Erkeğin bu durumu bir iki yıldan fazla sürmezse evlenebilir. Ancak 5-6 yılı geçmişse bir daha evlenmesi zorlaşır.

H.Ç “ ... Adam orda oturmuş bir kanun yazmış demiş ki: Kadın devamlı mağdur durumdadır.1.derecede onun hakları göz önüne alınacak. Tamam diyosun gücü yoktur, çalışma kapasitesi yoktur. Ama akıl olarak onun bize vurduğu darbeyi hesaba katmak lazım. Bu şekilde sıkıntılara düşünce ekonomik olarak, psikolojik olarak ben 4 çocukla kaldım. Bunların bakımı asıl mağdur olan taraf hesaba katılmıyor. Bunu hiç kimse sormuyor orda. Bu adam boşanırken senin ne sıkıntın vardı diye soran yok. Kadınlar için mor çatı var. Erkekler için niye öyle bir şey yok.”

Eşleri tarafından terk edilen, aldatılan ve kötü davranışlara maruz kalan erkeklerin bir daha evlenmek istemesi nadir görünür. Eşlerinden duygusal darbe yiyen (yerine alan olsa)erkeklerin çoğu asla yeniden evlenmeyeceklerini söylerler. Çünkü bu tipler kadınlara olan güvenlerini yitirdikleri için bir daha düşünmezler.

R.Y “... Bu nasip meselesi kavun değil ki koklayasın. Bu hayat sürecinde evlilik bir kumar kazanabilirsin de kaybedebilirsinde sonu belli olmayan bir yol... Öyle bir düşüncem yok. Asla (Tekrar evlenmek gibi)

Birçok boşanmada karşımıza çıkan fikir uyuşmazlığının bir diğer adı da evlilikten beklentilerin farklılığıdır. Erkeklerin ve kadınların düşünme tarzları birbirinden oldukça farklıdır. Erkeği bağlayan özellikler; sevgi, duygusallık, yumuşaklık, anlayış, moral vermek, desteklemek ve teselli etmektir. Hiçbir zaman yapılmaması gereken ise şikâyet, sitem ve tartışmadır. Erkek için önemli olan bir diğer hususta tartışmalardan sonra olayda uzlaşma sağlandıktan bir süre sonra farklı bir zaman ve olay sırasında aynı mevzunun gündeme getirilmesidir. Erkekler için bir olay çözümü ulaştıktan sonra bitmiştir. Fakat kadın için her tartışmanın sonunda bir yıl önceki olayı da o anki olayla birleştirip erkeğe yansıtınca bu duruma sabır gösteremiyorlar.

R.Y “...Dayım yemeğe çağırıyor onu da çağırılmış. Söz verdiği halde gelmedi. Sekiz gibi ben gidiyorum dayı dedim, ben ayağına gittim. İki iki buçuk saat boyunca eski mevzular ‘Abin beni gördü selam vermedi, sen askerdayken abin beni aramadı’...”

M.K “ ... Evliliğimizin üzerinden 7-8 yıl geçmiş üzerinden 7-8 yıl geçen bir olayı sürekli gündeme getirmek ve bunu anlatarak çözüme kavuşmasına rağmen problem çıkarmak adına gündeme getirmesi...”

Bir problem yaşamışsınız problem tolere edilmiş onla ilgili bir sıkıntı kalmamış fakat buna rağmen 1 yıl evvel ki 8 yıl önce 10 yıl önce 5 yıl önce böyle böyle bir olay oldu... Bu özellikle çok sıkıntı yarattı.”

Y.A “...Biz evlendiğimizde tüm masrafları babam karşıladı zor durumda kalmasın diye ben takılan altınlardan babama verdim. Zaten evlenmeden önce annesiyle böyle olacağını söyledim de...11 yıl boyunca en ufak tartışmada siz bizim altınlarımızı aldınız siz bizim paramızı aldınız.11 yıl boyunca o altının ne kadarı alındı satıldı ama .”

Kadınlar birini sevdiğinde sözlüken, nişanlıken yani ortada somut bir şey yokken bile tanımaya başladıkları duygu kıskançlık ve aldatılma korkusudur. Bu korku erkeklerde hiçbir zaman kadınların korktuğu oranda değildir.

F.O “ ...Bizimki ara ara kıskançlık yapıyordu. Bende ona dediğim şey bana niye güvenmiyorsun sonuç itibariyle ben böyle bir halt edersen senle ne işim var ya ben manyak mıyım durup dururken... Evlendik ama git gide şöyle şeyleri kıskançlıkları aşırı boyutlara gitti. Her şeyden kıskanır oldu.”

Kadınların tutumları çoğu zaman eşini huzursuz ve hasta edecek boyutlara ulaşabilir.%90 oranında boş yere çekilen bu korku ortaya çıkarır.

Kocalarını elden kaçırmamak için gayret gösterirken erkeklerin psikolojik yapılarını bilmedikleri için yanlışlar yapan kadınlar mutsuz sonlarını kendi elleri ile hazırlarlar(Kalyoncu, 2005:78).

C.D “... Askere gitmeden üççün önce ailesi ile evi topladılar ben de yardım ettim... Kavga çıktı... Evden hem onun ailesini hem de kendi ailemi attım... Askerde dört buçuk ay haber almadım... Sonra aradım ben askerden gelmeden önce eve geri dön ki seni tekrar aileme ısındırarak bir tutunacak dalım olur. Olabilir dedi sonra ne olduysa tekrar ben gelmeyeceğim dedi. Israrcı oldum .’ben o eve gelirim ailen koynuma bir erkek sokacaktım ‘dedi. Öyle mi dedim, bizimkiler aptaldır, kendi soyadlarını taşıyan birine böyle bir suikast düzenleyip rezil etmeyi severler. O gün itibari ile ondan koymam ve anlaşmalı boşanmak için dava açtım .”

F.O “...Bu sürekli beni aldatıyorsun şunla aldatıyorsun bunla aldatıyorsun... Ben bir hanımla tanıştım oldukça etkileyici bir bayandı da. Onla bir ilişkimiz başladı. Onla ilişkim sürerken onun çevresindeki birkaç bayanla da başladı. Bu böyledir erkeğin bir tetiği vardır, o tetiğe basınca peş peşe ateş etmeye başlar. Şey yapmaz yani makineli tüfek gibi hedef seçmez. Kime geliyorsa ona tak tak vurmaya başlar. Çünkü artık diğer kişinin evli olduğu eşin bir anlamı kalmamıştır.

... Bir erkek kadının onun için anlamını yitirdiği an başka bir kadınla birlikte olur. Yani öbür kadını kaybetme korkusu olmaz. Öbür kadını kaybetme korkun olmazsa aldatırsın.”

Erkeklerin boşanma ve sonrası yaşadıklarını iki farklı açıdan gözlemleyebiliriz. Cinsiyet açısından yapılacak olan değerlendirmede şunlar söylenebilir. Boşanma belirtilerinden çiftlerin evlilikleri hakkında gözlemlerini konuşmaları boyutunda kadınların erkeklere göre ilişkileri yakından incelemeye daha yatkın oldukları ilişkilerindeki sorunları daha erken fark ettiklerini ve sorunları eşleriyle tartışmak istedikleri buna karşılık erkekler evliliklerindeki sorunları tartışmaktan kaçınılmaktadırlar.

B.E “...Aşırı taviz aman gerginlik olmasın, tartışmayalım diye hemen ben özür dileme bunları yaptığım için hatalı olduğumu düşünüyorum. Bu belki de bir süre sonra ben bulunmaz bir insanım.Bu benim her dediğimi yapar.. Boşanma davası açınca şok geçirdi.

Halledilmeyen sorunlar ilişkilerinin tıkanmasına ve kavgaların baş göstermesine yol açarken boşanma fikrini gündeme getirmeye başlar. Buraya kadar çiftler kendi başlarıyken sonraki süreçte ailelere durumun bildirilmesi ile boşanma yolunda artık etraflarına karşıda vermeleri gereken cevapları vardır. Bu süreçte kadınlar erkeklere oranla ailelerinin etkisinde daha da çok kalmaktadırlar. Bu süreç gerçekleşirken ailelerin tutumu ile bu süreç hızlanır veya yavaşlar. Büyüklerin olumsuz tutumları ile birlikte eşlerin ayrı evlerde yaşamaları zaten kopuk olan iletişimlerini bitme noktasına getirmektedir.

Y.A “ ...11 evliliğimiz boyunca rahat 15 kez babasının evine küstüp gittiğini söyleyebilirim... Ailelerin özellikle hem kız olsun hem erkek olsun ben bunu abartısız söylüyorum, anne baba karakterleri çok önemli. Kayınpeder düniürlerin duruşları, evliliğe bakışları çok önemli. Bir kere anne kızına dese ki en ufak şeyde senin arkadayım aman işte bunu dedirtme, bunu yaptırma... Anne baba ya ben bunu çok iyi öğrendim, çıkarttığım en büyük ders kızın anne babası çok önemli... Asalet olacak, asalet parayla pulla değil kişilik olacak. Kızlarının mutluluğunu isteyecek .”

R.Y “... En önemli sorun çevrenin ve ailenin memur olmaya iteklemesi... En ufak bir sıkıntıda boşanacağım gideceğim diye bunu gündeme getirebiliyordu...

Facebook da şiirlerimi öğrenciler, arkadaşlar, beğenenler oluyor, yorumlar, annesine ablasına göstermiş onlar bile aşk meşk muhabbeti olarak görüyormuş...”

F.O “ ...Resmi bitiş 2002 ama 99’da ben çantamı aldım, çıktım. Nereye gidiyorsun dedi cehennemine dibine dedim. Bir tek el çantamla çıktım... Ben ona ayrı yaşamamın daha doğru olacağını söyledim.

M.K “Evliliğimin bitmesinde baş faktör onun annesiydi. İkinci faktör babasıydı. Yani anne bu noktada yani benim yüzüme gelip tamamen bundan sonra yapmayacak deyip sonra öğrendiğim anladığım şey oydu şey yapıyor. Bana başka türlü kızına başka türlü yani bana gelip tamam bir daha yapmayacak türden şey yaparken ama kızına başka şeyler tembih ediyor. Baba kesinlikle hiçbir şekilde bu işin içine girmedi. Benimle sebep nedir yani bir yuvanın yıkılması, boşanma olayı hele hele doğu da ya da Anadolu’da kız tarafı için daha fazla bir malumat oluşturabilecek bir durum bunu göz önünde bulundurup aslında gelip şey yapmış olsaydı kanaatimce bu noktaya gelmiş olmazdı.”

Boşanmaya sebep olan faktörlere baktığımızda ise yapılan araştırmalar göz önünde bulundurulursa erkeklerin özellikle sevgi, saygı ve ilginin azalması, anlaşmazlıklar ve ailelerin müdahalesi konusunda sorun yaşadıklarını ortaya koymuştur. Elazığ’da yapılan çalışmada da en çok aile müdahalesi göze çarpmıştır.

K.G “...Tek taraflı bir karardı. O aldı. Açıklaması ailesinin etkisiyle onlara yönelik hareket etmemi söyledi, ben de reddedince ilk önce boşanmayı tehdit eder gibi kullandı... Ailesi çok müdahale ederdi... Biz bacanakla birlikte aynı zamanda boşandık... Ailesi kızlarını bize karşı korumaya alıyordu. Gece 3’te bile arayıp kızım gelip alalım mı diyordu. En ufak tartışmamızda ailesini aradı onlarda kızım gelip alalım mı deyip müdahalede bulunurlardı.”

C.D “...Kayınvalidem, kayınbabam kendi oğlu kızı için verdiği kararlar beni ilgilendirmez ancak benim hayatıma müdahalede bulunduğu o zaman saygı sınırını aşmadan gereken uyarıyı yaparım. Kayınpederime sen ne kadar iyiliğini düşünüyorsan benim de karım kötülüğünü ister miyim ben soğan yiyorsam oda yesin senin bir tek kızınsa benim de karım...

Askere gitmeme altı ay vardı, kayınvalidem her yerde askere gidince kızımızı eve getireceğiz diyormuş bana böyle bir bilgi verilmiyor ve bir takım planlar yapılıyor. Müsaade edin de onun ve benim nerede kalacağımıza biz karar versek...

Anne babası evlilik birliğinin bir araya gelmesi için hiç yardımcı olmadılar. Onlara göre kızları benim evimde kölelik yapan bir insandı. Kızları ütüümü bile yapmıyordu. Evde yemeğimde yoktu, eve yemeğe gideceğimde de telefon açıyordum.”

Boşanmaya yönelik çözümlere baktığımızda ise Türkiye’de rehberlik ve danışma merkezleri, anne-baba ve çocuk eğitimi konusunda hizmetler yeterli olmadığı aşikârdır. Büyük şehirlerde bu hizmetler yavaş yavaş yerini almaya başlasa da özellikle de Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri için bundan bahsetmek mümkün değildir. Boşanan çiftlerin ve çocuklarının yeni yaşamlarına ve topluma ayak uydurmaları da zordur. Çünkü özellikle doğu ve güneydoğuda hala boşanmalara pek de sıcak bakılmamaktadır. Yine aile ve çevre faktörleri ön plana çıkmaktadır. Ancak şunu da söyleyebiliriz ki geçtiğimiz yüzyıla göre boşanmaya bakış açıları değişmiştir. Ve boşanma artık bir tabu değildir.

Boşanma sürecinin sonunda sıkıntı, stres ve üzüntüdeki artış, kişiliğe etkileri, aile baskısı ve çevrenin etkileri, ortaya çıkan çatışmalar boşanmanın bitmesi ile her şeyin bitmediğinin en açık göstergesidir. Bu sebeple diyebiliriz ki boşanma süreci ne kadar sancılı ve yıpratıcıysa sonraki süreçte bir o kadar sancılı ve yıpratıcıdır.

Evlilik Terapileri Enstitüsü psikologlarından Erhan Özdem, boşanmanın çözüm gibi algılandığına dikkat çekiyor: ”Boşandıktan sonra çiftlere bakmak lazım çözüm oluyor mu **diye**. Boşanmış çiftler daha mutsuz oluyor. Genel anlamda bir sosyal izolasyon yaşadıkları için ömürleri daha kısa oluyor” diyor. Yaşadıkları problemlerin çoğunun evliliklere has problemler olduklarını sonradan fark ediyorlar(24 Temmuz 2010).

M.K “ ...Soruyorlar mutlu musun hayır, mutlu değilim ama huzurluyum çocuklar içinde aynı...”

F.O “... 45 dakika yani bir saat sürmedi(boşanmanın etkisi).Yani çünkü dediğim gibi evlilik şartları oluşturan şartlar oluşmamışsa zaten o sizin için mecburi bir birliktelik oluyor. Ve sonuç itibariyle hayatınızdan çıkarttığımız insan çok hızlı çıkıyor.

... Bir anda ne kadar huzurlu bir insan olduğumu hissettim. Hayatımda kimse yok tek başımayım ve mutluyum.”

K.G “...Boşanmanın sonucu, gerçekten boşanma aşamasına gelmişsen huzur verici... Boşanma son çareydi... Mutluyuz ve huzurluyuz.”

Hakim Zafer Yenitepe “boşanma davası sonuçlandıktan sonra kişiler rahatlıyor.. Karşı tarafa besledikleri hırs, kin hatta nefret ortadan kalkıyor” diyor.(Sabah, 2011:1).

C.D “... Benim için ha sokaktan geçen köpek ha o hatta köpekler daha sadık... Ölse gitmem.”

Boşanma olgusu bu kadar gündemde olduğu bir yüzyılda boşanmayı tetikleyen sebeplere yönelik görüşüne başvurulmuş birkaç ismin söylemleri ise şu şekildedir: Bahçeşehir Üniversitesi Sosyoloji Bölüm Başkanı Prof. Dr. Nilüfer Narlı, boşanmanın Türk toplumunda normalleştiğini sebeplerini ise farklı etkenlere dayandırabileceğini söylüyor. Narlı, boşanan çiftlerin toplumda görünür olmasını bu konunun tartışılabilmesinin boşanmayı tabu olmaktan çıkararak gelişmeler olarak görüyor ve şöyle diyor:” Eskiden evlenen bir kadın gelinlikle gelir kefenle çıkar” denilirdi. (www.pdregitim.com\haber_detay 2010)

Kocası dövse de öldürse de kesinlikle evden çıkmazdı. Artık bu anlayış değişti şuan da şiddete maruz kalan kadının şikâyet edebileceği bir kanun var. Kadın haksızlığa ve şiddete maruz kaldığı zaman hakkını arıyor. Israr ediyor, erkek değişmediği zaman boşanmaya gidiyor.

Fatih Üniversitesi Sosyoloji Bölüm Başkanı Ali Murat Yel “ Eskiden bir kadın boşandığı zaman ona kötü gözle bakılırdı. O bakış değişti Türkiye’de daha normal hale geldi böyle olunca da boşanma haberleri arttı. ”Boşanmaya bakış açısının değişmesini ise kadının statüsünün değişmesine bağlıyor ve ekliyor:” Önceden kadın ailesine bağlıyken şimdi eşine ve ailesine ekonomik olarak

eskisi kadar bağlı değil. Bir de evlenmek kadınlar için statü haline geldi ‘Evlenirim, olmadı birkaç yıl sonra boşanırım’ diye bakış açısı var. Baştan bunu göze alıyorlar. Özellikle üniversite mezunu öğrencilerimden duyuyorum bunu. Türkiye’de aile kurumu yavaş yavaş eski gücünü kaybediyor. Bunun farkında olmak lazım” (www.pdregitim.com\haber_detay_2010).

M.K “...Hayata bakış açımız farklı benim a dediğime O sürekli b diyor... Evlilikteki en önemli olan hususlardan birisi dünya görüşlerinin yani dünya görüşünden kastettiğim şu, yani sosyal aktivitenin... Birçok şeyin uyuşması.”

Evlilik Terapileri Enstitüsü psikologlarından Erhan Özden “evlilikte yaşanan sorunların şahıslardan çok çiftlerin evliliklere bakış açısı ile ilgili olduğunu söylüyor ve ekliyor. Televizyonda yayınlanan boşanma haberleri ya da ailedeki ayrılıkların, kişileri boşanmaya yönelmesinde olumsuz etkileri olabiliyor.” (www.pdregitim.com\haber_detay_2010).

Y.A “. . Bizim kadınlarımız genç kızlarımız hayata toz pembe gözle bakıyorlar yani televizyondaki dizi gibi. Bizim o zamanlar boşandığım dönem yaprak dökümü vardı ya çok basit geliyor her şey. Yani böyle yazmıyor bir hafta sonra, hayat gerçeklerle dolu. Öyle hemen bir hafta olmuyor...”

Amerika’da Brown Üniversitesi’nde 32 yıl boyunca “boşanma” konulu araştırmasıyla psikolog Rose Mc Dermott yakın bir arkadaşı veya akrabası boşanan çiftlerin ayrılma ihtimallerinin % 75 arttığını açıkladı. Bu araştırma sonucu, geçtiğimiz yıl yapılan Türkiye’deki ilk resmi boşanma araştırmasının sonucuyla da uyuyor. Ülkemizde boşanmış kadınları %53.56 ‘sının, erkeklerin % 52.86’sının kardeşlerinin boşanmış olduğu saptanmıştır. Boşanmanın bulaşıcı olduğu araştırması ABD medyasında tartışma başlatırken, akıllara kadın ve aileden sorumlu Devlet Bakanlığı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından yaptırılan “Boşanma Nedenleri Araştırması” geliyor. Ülkemizde boşanma üzerine yapılan ilk resmi araştırma sonucunda da boşanan çiftlerin ailelerinde de daha önce boşanmış bireylerin bulunduğu sonucu çıkmıştır. Araştırmada boşanan kadınların %36,4’ünün, erkeklerin ise %25,8’inin ailesinde boşanmalar olduğu tespit edilmiştir. Araştırma da “ Daha önce ailede olan boşanmaların diğer boşanmalar için örnek teşkil ettiği söylenebilir.” şeklinde yorumlandı (www.pdregitim.com\haber_detay_2010).

3. TÜRKİYE’DE 2000-2010 BOŞANMA İSTATİSTİKLERİ

Ülkemizde boşanmalar her geçen gün artarak devam etmektedir. Amerika’da evlilik kurumunun çöküşü nasıl herkes tarafından konuşuluyorsa bizde de bu kurumun çöküşü yakın zamanda konuşulmaya başlanacaktır. İstatistiklerin bize sunduğu verilere göre evlilikler giderek azalmakta ve bunun tersine boşanmalar özellikle ilk 5 yıl içindeki boşanmalar fazlalaşmaktadır. Türkiye’de 2015 de kaba boşanma hızı binde 1.69 yükselmiştir(www.tuik.gov.tr). TR3 Ege Bölgesi binde 2.33 lük boşanma hızı ile ilk sırayı almaktadır. TRB Ortadoğu Anadolu (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli, Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) binde 0.59 luk boşanma hızı ile son sıralarda yer almaktadır. (Türkiye İstatistikî Kurumu Sayı:126).

TÜİK Türkiye istatistiklerine göre evlilik süresi ve boşanma nedenlerine karşılaştırmalı olarak baktığımızda, evliliklerin ilk beş yılı içindeki boşanma sebepleri içerisinde öncelikle geçimsizlik gelmekle birlikte bunu diğer ve bilinmeyen sebepler izlerken yadsınılmayacak sayıda terk ve zina takip etmektedir. Boşanmaların özellikle evliliklerin ilk beş yılı içerisinde gerçekleşmesi bu aralığı kritik dönem olarak gösterirken aynı zamanda bir diğer kritik dönem evlilikleri 16 ve üzeri yılı dolduran evlilikler almaktadır. İstatistikler 16 yılı doldurmuş evliliklerin ise boşanma sebebi olarak geçimsizlik sonucunda olduğunu göstermektedir. (TÜİK, 2010:36).

3.1. Erkekler Aldatır

Türkiye’de erkeklerin eşlerini aldatmaları önemli bir sorundur. Bunun temelinde maalesef geleneksel aile yaşamının erkeğe neredeyse aldatma özgürlüğü vermesi vardır. ”Erkektir elinin kiridir yapar ama döneceği yer evidir.” geleneksel aile modelinde hala geçerliliğini korumaktadır.

Aman alttan al, idareci ol, fedakâr ol kızım!

Geleneksel ailelerin kızlarını telkinleriyle evlendikten sonra ezilmelerine sebep olması geride kalmıştır. Kadınlar eşlerinin kendilerine olan ilgisizliği, sevgisizliği karşısında sevgiyi başka birinde araması, eşini aldatması günümüzde sıkça görülmektedir. Gene eşinin şiddet uygulamasını ve hakaretlerini sineye çekmemekte evliliğini sonlandırma kararını geçmiş yıllara oranla günümüzde daha kolay alabilmektedir.

Eğitim seviyesinin yükselmesi ve çekirdek aileye geçişle beraber aldatma artık boşanma nedeni olarak sıkça karşımıza çıkmaktadır(Haber Türk, 2011:12-13).

F.O “...Çünkü diğer eşimden ayrılmamın sebebiyle ilk eşimden ayrılmamın arasında dağlar kadar fark var. Biricisinde ilk eşimin açıkçası şöyle diyeyim ihanet vardı.”

Tablo 3: Evlilik Süresine Göre Boşanmalar

	2006	2010
1 yıldan az	3.948	3.967
1-5 yıl arası	35.869	43.310
6-10 yıl arası	20.387	24.940
11-15 yıl arası	12.660	17.528
16 yıl ve üstü	20.625	28.433

Boşanmaların hızla artış gösterdiği Türkiye’de 2006 yılından 2010 yılına kadar bu hız kendisini yüzde 26.8 artışla 118bin 568 e çıkararak açık bir şekilde göstermiştir. Evliliklerin en tehlikeli dönemlerinin ilk 5 yıl ve 16 yıl (+) olmasının nedenleri arasında da başlangıçta eşlerin birbirlerini tanıma süreçleri ve evlilik aktinin sorumluluklarını kavrama aşaması olarak görürsek bu bağın oluşmaması, aile müdahaleleri, anlaşamama, fikir uyuşmazlığı ve sevgi bağının yıpranması olarak açıklayabiliriz. Bu dönemlerdeki artışlar aynı zamanda toplumsal bakış açılarının da değişmesine paralel olarak kendisini gösterir. Örneğin ‘. . .artık çocuklarım büyüdü bana bakar elin oğlunun kahrını çekmesem de olur .’veya ‘. . . Kızım oku ayaklarının üstünde dur elin adamına minnet etme, ekonomik özgürlüğün olsun; baktın olmadı, boşarsın .’ cümlelerle bağların kopmasının nasıl ince bir noktada olduğunu açıklar.

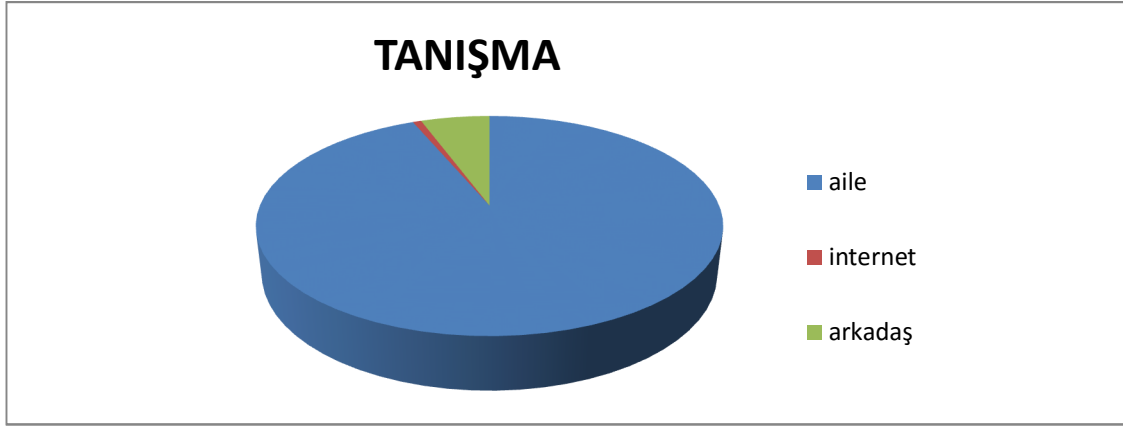
Tablo 4: 2006 ve 2010 Arası Evlilik ve Boşanma Sayıları

	2006	2010
Evlenme sayısı	636.121	582.715
Boşanma sayısı	93.489	118.568

Evlilik sayısının yıllar geçtikçe azalmasına rağmen bunun tam tersi şekilde boşanma sayısındaki artış Türkiye’de de toplumun temel taşı olan aile kurumundaki çözümlerin gün geçtikçe artığının da habercisidir.

3.2. 2008-2010 Elazığ İli Boşanma Verileri

Elazığ ili adliyesinde yapılan araştırma, erkeklerin açmış olduğu boşanma davalarının karar kartonlarından elde edilen 300 veriden oluşmaktadır. Bu verilere dayanılarak Elazığ ili örneklemini hakkında bilgi edinilmiştir.

Şekil.1.Tanışma

Karar kartonlarına göre 300 kişinin yüzde 93.7 ‘si aileler aracılığı ile eşleri ile tanışırken yüzde 5.7’si arkadaş ortamında (flört) tanıştığı görülmektedir. Bu verilere dayanarak aile görüşünün evlilik bağının kurulmasında etkin rol oynadığı belirtmek yanlış olmaz.

C.D “... Hiç hayalimde yoktu evlenmek. Ailemin bana uygun gördüğü kişiler karşıma çıkınca bir düşündüm. Evet, olabilir dedim. Uzaktan akrabamız olan yaşı bana uygun olan hem tahsili, kişiyi seçtim.”

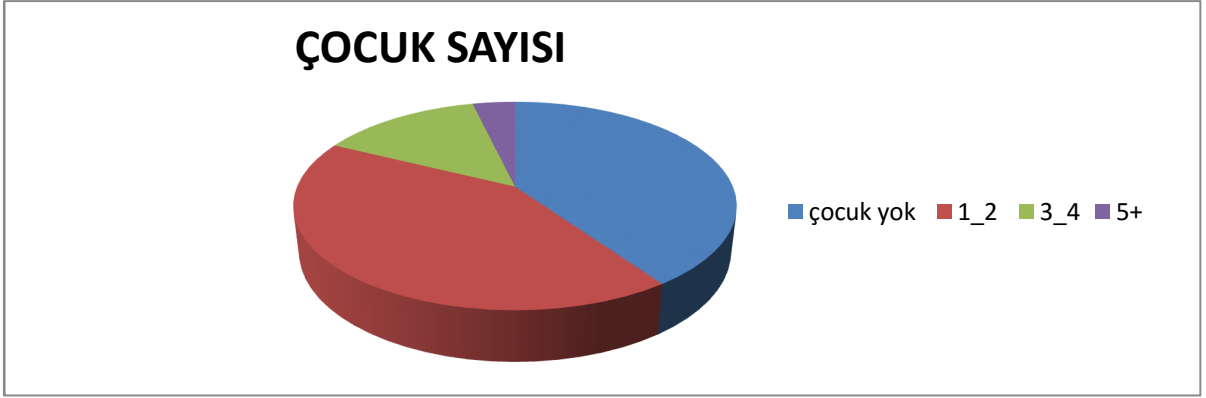

Şekil.2. Evlilik Şekli

Yeni nesil tarafından pek tercih edilmeyen bir evlilik şekli olan görücü usulünün verilerimizde yüzde 93,7 ‘lik oranla ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada yüzde 5 ile severek evlenme alırken en az tercih edilen ise mantık evliliğidir.

H.Ç “...En başından beri doğru bir evlilik değildi. Görücü usulü evlendik biz. Sadece bir kez gördük birbirimizi öyle bir konuşma monuşma olmadı. Başlangıçta bir bağlantı kuramadık, ama yürütmek mecburiyetinde hissettik daha doğrusu ben öyle hissettim.”

M.K “...Görücü usulü oldu. Yaklaşık evlenmeden 2,5 ay önce tanıştık... Genelde telefonla konuşuyorduk. Evlenmeden bir hafta öncesi yüzyüze görüştük... Ondan sonrası velhasıl evlilik süreci başladı.”

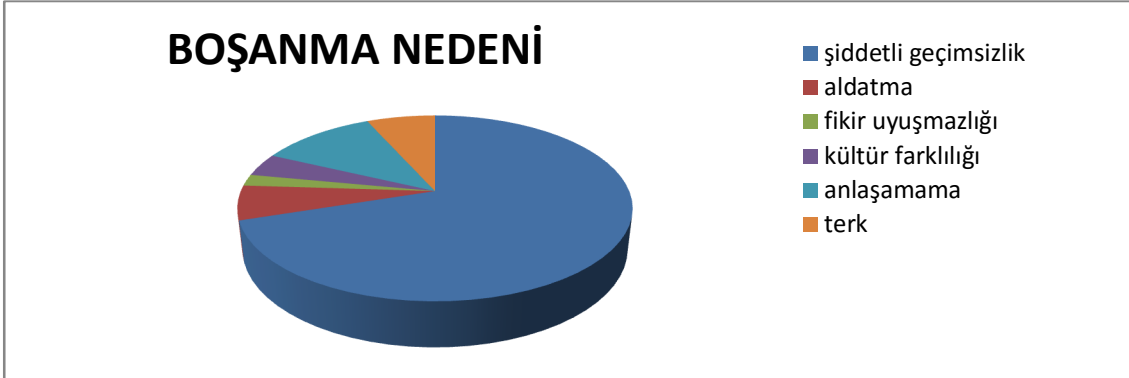
Şekil.3. Çocuk Sayısı

Boşanmaların bedelini en çok çocuklar öder. Bu sebeple boşanma kararı verirken çiftlerin bir kez daha düşünmesine sebep olan faktörlerden en önemlisi çocuklarıdır. Çocuk evliliğin kurtarıcı olmadığı gibi devamlılığını da sağlamada tek başına yeterli değildir. Karar kartonlarından elde edilen verilerde de görüldüğü gibi çocuk sayısı kaç olursa olsun boşanmanın kaçınılmaz olduğu durumlar söz konusudur. Ancak veriler ışığında şunu da diyebiliriz ki çocuğu olmayan(%40) ve 1-2 çocuk sahibi olan(%42) çiftler bağlarını daha kolay koparabilmektedir.

H.Ç “...Yirmi yıl sevmemişim anlaşılmadığım bir insanla yaşamak zor oluyor ama mecbursun çocukların var, etrafın dedikodusu ‘nedir sen boşandın...’”

M.K “Benimki de yürüme imkânı olmayan bir evlilikti. Çocuklarım vardı 3 tane.Şuan benim yanımda.Biri 12 küçükler 8 yaşında ...yani...”

B.E “...iyi ki de olmamış(çocuk)Bazen diyordum aramızdaki bu geçimsizliği, problemi çocuk kaldırır mı? Ama o kadar yanlış bir düşünce onu da zamanla anladım.

Şekil.4.Boşanma Nedeni

Türkiye genelinde en fazla boşanma nedeni olarak geçen şiddetli geçimsizlik karar kartonlarından elde edilen verilerde de yüzde 70 ‘lik bir oranla ilk sırayı almıştır. Elazığ Adliyesi Yazı işleri müdürü E. A. boşanma nedenlerinde ilk sırada yer alan şiddetli geçimsizliğin aslında bir kaçış olduğunu birçok çiftin toplumun tepkisinden, ailelerin baskısından dolayı asıl boşanma sebeplerini açıklamadıklarını (aldatma, şiddet gibi) bu yüzden boşanma sebeplerini şiddetli geçimsizlik olarak belirttiklerini söylemektedir. Zina yapan kadın ve erkekler ispatlanması zor olması nedeniyle ve toplumdaki kendi haysiyetlerini düşündükleri için karşılıklı anlaşarak boşanma davalarını şiddetli geçimsizlik nedeni ile açarak boşanmaktadır. Bu da verilere yansımayan bir sonuçtur.

H.Ç “...Telefon görüşmelerinin dokümanını mahkemeye verdim. Hâkim aldatma sayılmıyor dedi. Aldatma zina ile oluyormuş. Zinanın ispatlanması gerekiyormuş...”

Sen de şiddet uygulamışsın dediler. Sen kendi hesabına doğrusun ama kanun öyle demiyor.”

F.O “ ...Yani sonuç itibari ile şahitlerde vardı her şeyde vardı. Mahkemeye iki kişi çağırıp da sayın hâkimim tamam bu da ama benim bu hanımdan ayrılma sebebim şudur dediğimde biterdi... İlk eşimin açıkcası şöyle diyeyim ihanet vardı.”

Şekil.5. Evlilik Süresi

Türkiye genelindeki verilerde en tehlikeli yıllar ilk 5 yıl ve 16+ yılları olarak görülmüştür. Elazığ ili verileri de bu bilgiyi desteklemektedir. İlk 5 yılda evliliklerin bitiş sebebi olarak fikir uyuşmazlığı, kültürel farklılıklar, birbirini yeterince tanıyamama yer alırken 16+ yılları için ise daha çok karşımıza çıkan çoktan bitmiş olan ancak çocuklar için devam ettirilen evliliklerin çocukların ayaklarının üzerinde durmasıyla sona erdirilmesi şeklinde kendisini göstermiştir.

4. SONUÇ

Toplumun sosyolojik ve psikolojik yapısının belirlenmesinde, toplumların temel yapısını oluşturan aile kurumundaki sarsıntıların ve yok oluşa gidişini hızlandıran boşanma; Türkiye genelindeki göz önünde bulundurarak Elazığ ili ile paralelliği ve Elazığ ilinde erkeklerin boşanma nedenleri, boşanmalardaki artış sebeplerini tespit etmek ve boşanan erkeklerin sosyo- kültürel yapıları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Elazığ Adliyesi 2008-2010 karar kartonlarındaki kayıtlara başvurulmuş, davacı tarafın erkek olduğu 300 dava incelenmiştir. Bununla birlikte elde edilen resmi rakamları desteklemek veya çürütmek amacıyla boşanmış 10 erkek ile derinlemesine görüşme yapılmıştır. Görüşme yapılan erkeklerin evliliğe bakış açıları, evlilikten beklentileri, boşanmaya götüren nedenler, boşanma süreci ve boşanma sonrası yaşadıkları problemler ve yeni hayatlarına geçiş süreçleri üzerinde durulmuştur. Röportaj yapılan kişilerin yaş, meslek, ekonomik durum, eğitim durumu ve yaşadıkları sosyo-kültürel ortamları birbirinden farklı seçilerek araştırmanın etki alanı geniş çerçevede ele alınmıştır.

Türkiye genelinde erkeklerin boşanmaya bakışı boşanma süreci ve sonrasında yaşadıkları sorunlar üzerine eğilen hiçbir çalışma bulunmamaktadır. Araştırma sürecinde erkek egemen bir toplum olsa da, her toplumun gerek kadın gerekse erkek olsun boşanmanın kadın ve çocuk kadar erkek içinde yıpratıcı bir süreç olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Görüşülen avukatlar Elazığ'daki boşanmalarda en büyük sebeplerin ekonomik sıkıntı ve kültür uyuşmazlığı olduğunu belirtmiştir. Ancak resmi verilerde dikkat çeken nokta ekonomik sıkıntıya hiç yer verilmemesidir. Yalnızca Elazığ'da değil Türkiye'de özellikle son 10 yılda artan boşanmaların özellikle ekonomik kriz dönemlerinde artış göstermesi bunun en önemli kanıtıdır. Toplumumuzun kadın ve erkeğe biçtiği roller göz önüne alındığında erkeğin ailesine bakamayacak duruma gelmesi, bir işinin olmaması, aile içinde gerilime sebep olması özellikle eşler arasında sorunlara sebep olmaktadır. Bunu takiben kopan iletişim boşanmayı gündeme getirmektedir.

Kadının ve erkeğin yapması ve yapmaması gerekenler eşlerin çocukları ve birbirleri üzerindeki hak sorumlulukları gibi konular çok net bir şekilde belirlenmiştir. Hak ve sorumluluk anlayışının iyi niyetle ortaya konduğu sevgi ve saygı ile şekillenen aile ortamında kimse kimseden rahatsız olmaz. “Eşitlik “ adı altında eşler arasında saygısızlığın ve sorumsuzluğun artması aile yapısının temellerine dinamit koymuştur. Kadın erkek arasında rol karmaşası başlamış, ekonomik kaygıların ön plana geçtiği aile düzeni oluşmuş, buna bağlı olarak küçük problemlerde bile, birbiri ile yollarını ayırmaya maddi ve manevi olarak hazır bekleyen aile üyeleri ortaya çıkmıştır.

Araştırma sonucunda boşanmaların en çok ilk beş yılda olduğu görülmüştür. Bunun birçok sebebi vardır; ancak göze çarpanlar 'evlilik kurumunun' basit algılanması, evlilik fikrini tam benimseyemeden acele karar alınması, genç kuşağın evliliğe bakış açısındaki değişiklikler olarak sıralayabiliriz.

Yapılan görüşmeler doğrultusunda söylenebilir ki evlilikten umduğunu bulamama, farklı beklentiler içinde olma ve en önemlisi ortak dili bulamama evliliklerin hüsrarla sonuçlanmasına sebep olmuştur.

Evlilik şekli, çocuk sayısı boşanmalarda çok etkin bir role sahip olmamıştır. Bunun sebebi ise yaşanan süreç sonunda boşanmayı tek çözüm yolu olarak görmeleridir. Huzursuz bir aile ortamı ileride daha da büyük problemlere sebep olacağından özellikle çocuklar içinde en doğrusunun bu olduğunu düşünerek çiftler evliliklerini sonlandırmaya karar vermektedir. Aile büyükleri özellikle çocuk varsa tam tersi düşünmektedir. Erkekler boşanma kararı alırken özellikle kendilerine yönelik tepkinin ‘ karın ve çocukların ortada mı kalsın ‘ olduğunu belirtiyor. Süreci sıkıntılı bir hale getiren bu durumun boşanma ile birlikte nafaka ve tazminat ile daha da içinden çıkılmaz hale getirmektedir. Kadının suçlu olması durumunda bile yoksulluk nafakası, çocuklar için nafaka alması hukukta kadının her durumda mağdur sıfatı ile korunması ve erkekler için aynı şeyin geçerli olmadığı aşikârdır. Bu hukuksal boşluğun doldurulması gerekmektedir. Boşanma davalarında kadının suçlu bulunup da erkeğe tazminat, nafaka ödediği durumlar yok denecek kadar azdır. Çünkü kadının suçunun %100 ispat edilmesi gerekmektedir. Erkek için aynı şey geçerli değildir. Boşanma gibi yıpratıcı bir süreç sonunda erkek eski ekonomik gücüne sahip olmasa bile nafaka, tazminat ödemek zorunda bırakılıp hem maddi hem manevi yönden erkeğin çöküşü hazırlanıyor.

Elazığ ilinde yapılan araştırmada görüşülen kişilerin ailelerinde boşanmış bireylerin olup olmamasının kişilerin boşanma kararı almada etkisinin olup olmadığı incelenmiş, ailesinde boşanmış kişiler olan görüşmecilerin bu kararı almada bir nebze de olsa daha rahat oldukları ve çevreleri tarafından daha ılımlı karşılandıkları görülmüştür.

Elazığ ilinde yapılan görüşmelerde genel olarak şu boşanma nedenlerini öne sürmüşlerdir:

- Ailenin etkisi,
- Yetişme tarzındaki farklılıklar,
- Birbirlerine karşı güvensizlik ve kıskançlık,
- Kadının ailesine aşırı düşkünlüğü,
- Kadının kendisine olan güvensizliği ve bununla birlikte aldatılma korkusu,
- Kadının psikolojik sorunları,

Boşanmaların nedenleri ve süreç sonunda etkileri bireyden bireye farklılık gösterse de sonuçta hep olumsuz duygular yoğunudur. Yapılan görüşmelerde de “tekrar evlenmeyi düşünüyor musunuz ?” sorusuna özellikle yeni boşanmış olan görüşmeciler “kesinlikle hayır“ cevabını verirken “boşanma bir çözüm yolu muydu, şimdi mutlu musunuz ?” sorusuna “her şey daha da karıştı, şimdi değil ama mutlu olacağıma inanıyorum“ gibi cevaplar alındı.

Boşanmalar her geçen yıl artarken artık görülen o ki ailelerde boşanmaya eskisi kadar sert tepki vermiyor. Hatta bazı aileler çocukların boşanma sürecinde yanında olduğu gibi boşanma kararına etki eden aile sayısı da oldukça fazladır. Kadınlar eskiden boşanmaya cesaret edemezken ailenin desteğini arkasına alıyor ve toplumdaki “dul” kadın imajını artık bir sosyal etiket olarak

görmüyor. Örneğin yeni düzenlemelerle boşanmış kişiler isterlerse nüfus cüzdanlarının medeni durum kısmına “bekâr” yazdırabilmektedirler. Boşanma erkek için daha kolay iken günümüzde her iki taraf içinde daha rahat verilebilir bir karar haline gelmiştir. Son yıllar da ki boşanmalarda gözle görülür artış ve aile kurumunun zedelenmesinin en açık göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Akturan ve Esen.(2008).Fenomenoloji. Baş ve Akturan:84
- Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (Mart 2009) “Boşanma Nedenleri Araştırması”
- Büyüköztürk, Ş. (2014).Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Pegem Akademi:14
- Canatan,K., E. Yıldırım (2013). Aile Sosyolojisi, İstanbul: Açılımkitap Yayıncılık
- Demircioğlu, N., S. (2000) “Boşanmanın, Çalışan Kadının Statüsü ve Cinsiyet Rolü Üzerine Etkisi” Ege Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir
- Giddens, A. , Piersen, C. (2000) “Anthony Giddens’la Söyleşiler: Modernliği Anlamlandırmak” Çeviren: S. Uyurkulak, M. Sağlam, İstanbul: Alfa Yayınları, Melisa Matbaacılık.
- İbrahimoglu, D. (2010) “Evliliğin Kitabı” İstanbul: Hayat Yayınları, Ebru Matbaacılık(s.38)
- Kalyoncu, H. (2005) “Erkekler Neden Aldatır” İstanbul: Bilge Matbaacılık(s.68-75,76-89)
- Kongar, E. (1998) “Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği” İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Mil, B.(2007). Nitel Araştırma Tekniği Olarak Görüşme, Nitel Araştırma: Neden Nasıl Niçin (Ed: Atilla Yüksel, Burak Mil, Yasin Bilim),Detay Yayıncılık, Ankara, (s.56)
- Suğur, N. vd. (2009), Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri, Anadolu Üniversitesi Yay,(s.159)
- Onat, O.(2011).Genç Yetişkinlerin Ahlaki Kimliklerinin İncelenmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma, Yayınlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul,(s.70)
- Özden,S. (2010) “Boşanma Sebepleri Bakımından Aile İçi Şiddet”,(Yüksek Lisans Tezi),Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Ana Bilim Dalı,Özel Hukuk Dalı,İstanbul.
- Öztan, İ. (2007) “ Erkekler Neden Evlenir” Ankara: Öz Eğitim Dan. Hizm. Yayıncılık,(s.79-112)
- TÜİK, Evlenme ve Boşanma İstatistikleri. (2009).Ankara: TÜİK Yayınları.
- TÜİK, Evlenme ve Boşanma İstatistikleri. (2015).Ankara: TÜİK Yayınları.
- TÜİK, İstatistiki Göstergeler .(1923-2010).Ankara: TÜİK Yayınları.
- Yıldırım, A. ,Şimşek, H. (2000) “Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri“ Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yörükoğlu, A.(1997)”Aile ve Çocuk”, İstanbul: Özgür Yayıncılık.
- İnternet ve Gazete:**
- Boşanma Erkekleri Daha Çok Etkiliyor, 27 Ağustos 2009 <http://kavalim.blogcu.com/boşanma-erkekleri-daha-çok-etkiliyor>
- Budak, B. “Neden Boşanıyoruz” 20 Şubat 2010
- Turgut, S. (2011, Ekim 16) , Kadınlar Evliliği Bitirdi, HaberTürk
- Yenitepe, Z. (2011, Nisan 10) Boşanma Sabah Pazar Eki,1.s
- <http://www.pdreğitim.com/haber-detay.asp?haber1D-985>
- www.webhatti.com/evlilik-ve-cinsel-yasam
- www.eyvahbosaniyorum.com
- www.pdreğitim.com/haber_detay_2010
- www.tuik.gov.tr

MADDE BAĞIMLILIĞIYLA MÜCADELEDE İNANÇ ODAKLI YAKLAŞIM: KARDELEN REHABİLİTASYON MERKEZİ ÖRNEĞİ ¹

Faith-Based Approach in the Fight Against Drug Addiction: Kardelen Rehabilitation Center Example

Zahir KIZMAZ²

Muhammet ÇEVİK³

ÖZET

Bu çalışmanın konusunu, suç ve bağımlılıkla mücadelede inanç odaklı yaklaşımın rolü oluşturmaktadır. Araştırmanın amacı, madde bağımlılığının önlenmesinde inanç odaklı yaklaşımının etkisini saptamaktır. Araştırma kapsamında, dini bir grup bünyesinde (Menzil olarak adlandırılmaktadır) Adıyaman ilinde hizmet veren Kardelen Rehabilitasyon Merkezi ele alınmıştır. Bu merkeze gönüllü olarak başvurmuş ve bu merkezde yatılı olarak kalan bireylerle yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Nitel bir çalışma olan bu araştırmada, madde bağımlısı olanların bu bağımlılıktan kurtulmaları için nasıl bir programa tabi tutuldukları ve madde bağımlılığının terkedilmesinde dinsel motivasyonun ve aktivitelerinin etkisi anlaşılmasına çalışılmıştır. Araştırmada, madde bağımlılığının sonlanmasında, dinsel motivasyonun, dindar akran ve çevrenin varlığının, toplum tarafından olumlanmanın ve dinsel temelde yeni bir kimlik inşasının etkili olduğu sonucu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Madde Bağımlılığı, Bağımlılıkla Mücadele, İnanç Odaklı Yaklaşım, Kardelen Rehabilitasyon Merkezi.

ABSTRACT

The subject of this study is the role of faith-based approach in the fight against crime and addiction. The aim of the study is to investigate the effect of faith-based approaches to the prevention of drug addiction. In the research it was dealt with the case of Kardelen Rehabilitation Center which is serving within a religious group (It refers to the community known as Menzil) in Adıyaman province. Interviews were conducted face-to-face with the individuals who have admitted voluntarily to the center and remaining as a boarder at the center. As a qualitative study, in this research it is tried to understand what kind of program the addicts were subject to in getting rid of addiction and the effect of the religious motivation and activities in the abandonment of substance abuse. In the study the results obtained are that religious motivation, the presence of religious peers and circles, affirmation by the society and the construction of a new identity based on a religious basis are effective in the termination of substance abuse.

Keywords: Substance Abuse, Struggling with Addiction, Faith-Based Approach, Kardelen Rehabilitation Center.

1. GİRİŞ

Bağımlılık günümüzün en önemli sosyal sorunlarından birini teşkil etmektedir. Gerek sigara, uyuşturucu, uçucu madde gibi bağımlılıkları gerekse internet, oyun gibi daha güncel bağımlılık türleri bireysel ve toplumsal hayatımızı tehdit etmektedir. Yaşadığımız modern dünya, özgürlüklerin en üst seviyede talep edildiği bir dünyadır. Geleneksel değerlerden ve kurumlardan sıyrılmaya eşlik eden özgürlük arayışı, serbest piyasa ekonomisi, kentleşme ve artan iletişimin yanında başta aile olmak üzere geleneksel kurumların ve değerlerin çözülmesi, Tönnisyen anlamda cemaat yaşamının ve yakın ilişkilerin zayıflaması ve bireyselleşme, bireyin sosyal yaşamdaki direncinin kırılmasına ve sosyal sorunların artmasına yol açmıştır. Modern yaşamdaki

¹ Bu makale Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı'nda 2015 yılında hazırlanan "Bağımlılıkla Mücadelede İnanç Odaklı Yaklaşım: Kardelen Rehabilitasyon Merkezi" adlı Doktora Seminerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

² Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü ELAZIĞ zkizmaz@firat.edu.tr

³ Ar. Gör., Adıyaman Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü ADIYAMAN muhammetcevik@adiyaman.edu.tr

dönüşümlerle ilintili olarak toplumda bağımlılık türlerinde ve miktarında artışlar meydana gelmiştir.

Bu artışa bağlı olarak, bağımlılık sorununa çözüm arayışları da o denli yoğunlaşmıştır. Ancak bağımlılıkla mücadelede top yekûn başarıyı mümkün kılan herhangi bir yöntem yoktur.

Bağımlılıkla mücadele deyince akla ilk gelen tıbbi (psikiyatrik), klinik (psikolojik) ve adli (kriminolojik) yaklaşımlardır. Bağımlılık sorunu ve çözüm çabaları genel olarak bu yaklaşımların hâkimiyeti altındadır. Ancak sorunun giderek büyümesi ve komplike hale gelmesi, mevcut yaklaşımların çözüm üretmekte yetersiz kalması yeni arayışları beraberinde getirmiştir. Suç önlemede, iyileştirme çalışmalarında ve bağımlılıkla mücadelede inanç odaklı yaklaşım -geçmişte de başvurulan bir yöntem olsa dahi- günümüzde yeni bir konseptle başvurulan bir yaklaşımı oluşturmaktadır. Bu çalışmanın konusunu suç ve bağımlılıkla mücadelede inanç odaklı yaklaşım oluşturmaktadır.

Bu makalede, özellikle ülkemizde önemli bir etki alanına sahip olan Adıyaman Menzil Cemaati örneğinde, bağımlılıkla mücadele çalışmaları irdelenecektir. Bilindiği gibi, sözü edilen dinsel grup madde bağımlılığı ile mücadelede dinsel (inanç/tasavvuf/tarikat geleneği) motivasyonu esas almaktadır.

Nakşibendî-Halidî silsilesinin bir kolu olan Menzil Tarikatı, bağlılarının içki, uyuşturucu, kumar gibi kötü alışkanlıklarını terk ettiklerine dair ülke sınırlarını aşan rivayetlerle ün kazanmış bir gruptur. Grubun, bağımlılık sorununun önemli bir kaynağı olan bu tür alışkanlıklara karşı uzun yıllar enformel bir tarzda süren çalışmalarına son bir kaç yıldır formel, kurumsal bir boyut eklenmiş durumdadır.

Menzil cemaatine mensup kişilerin kurduğu STK'ların girişimleri ve bazı kamu kurumlarının da desteğiyle "rehabilitasyon merkezleri" şeklinde açılan bu yerler bağımlılıkla mücadelede gönüllülük ilkesinin ve sivil toplum-devlet işbirliğinin bir araya geldiği yeni bir tecrübeyi oluşturmaktadır. Çalışmamızı önemli kılan bir diğer husus ise henüz yeni olan bu uygulamanın kazanılan tecrübeler ve elde edilen olumlu sonuçlara bağlı olarak tüm ülkeye yaygınlaştırılması çabalarıdır.

Uyuşturucu bağımlılarının tedavisi ve rehabilitasyonu alanında hizmet veren ve resmîyette dernek ve vakıf statüsündeki STK'lar adına açılan bu merkezler, özellikle çalışanlarının duygusal ve düşünsel bağılıkları ile gayri resmi anlamda Menzil Tarikatına bağlı kuruluşlardır. Merkezlerin ilkinin Şanlıurfa'da Eyvan Kültür Eğitim ve Sosyal Dayanışma Derneğince açıldığı daha sonra başarılı sonuçlar alınması üzerine Adıyaman ve Viranşehir'de benzer merkezler açıldığı öğrenilmiştir. Şanlıurfa'da dördüncü yılına giren bu merkezler, Adıyaman ve Viranşehir'de 2. yılını doldurmuştur. Tokat ilinde ise bu tür oluşumlar kuruluş aşamasındadır.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırma, betimleyici/nitel bir çalışma niteliğini taşımaktadır. Çalışma kapsamında, gözlem ve mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın evreni ve örneklemini sınırlıdır. Yeni ve akademik açıdan üzerinde pek çalışılmayan bir konu olması sebebiyle nicel boyutundan çok özgün niteliğinin öne çıkarılması için çaba gösterilmiştir.

Araştırma kapsamında, Adıyaman'da Kardelen İzcilik Gençlik Ve Spor Kulübü Derneği bünyesinde faaliyet gösteren Kardelen Rehabilitasyon Merkezi'nde kalan madde bağımlısı bireyler ve görevliler ile görüşülmüştür. Adıyaman'da bir buçuk yıldır faaliyette olan merkezde yaklaşık 30 kişi bağımlılık programını tamamlayıp ayrılmıştır. 10 kişilik kontenjanı olan merkezde çalışmanın yapıldığı dönemde yatılı olarak kalan 8 kişiden görüşmeyi kabul eden 5 kişi ile birebir görüşme yapılmıştır.

Araştırmanın başlangıcında Kardelen Rehabilitasyon Merkezi'ne gidilerek Araştırma kapsamında katılımlı gözlem ve mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Öncelikle rehabilitasyon

merkezinde bulunan yetkililerden bilgiler derlenmiştir. Bu kapsamda rehabilitasyon merkezinde tam zamanlı çalışan bir öğretmen, rehabilitasyon merkezinin koordinasyonunda gönüllü olarak yer alan bir polis memuru ve “molla” adı verilen, gençlere namaz, kuran, ilmihal, tasavvuf, tarikat terbiyesi v.b. konularda eğitim veren bir kişi ile görüşülmüştür. Bu kişilerle birkaç kez yaklaşık birer saatlik görüşme yapılmıştır. Ayrıca mülakatlar yapılmadan önce uzun süreli gözlemler gerçekleştirilmiştir. İki hafta süreyle, günde ortalama 4-5 saat olmak üzere, toplamda yaklaşık 60 saatlik katılımlı gözlem gerçekleştirilmiştir. Gözlem sürecinde belli bir güven ilişkisinin tesis edilmesinin ardından merkezde kalan ve görüşmeyi kabul eden 5 madde bağımlısı gençle yaklaşık bir saat süren mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

Mülakatlarda gençlere açık uçlu sorular sorulmuştur. Madde kullanmaya ne zaman başladıkları, hangi maddeleri hangi yoğunlukta kullandıkları, eğitim, meslek ve iş durumları, aile ilişkileri, madde kullanımından uzaklaşmak için önceki girişimleri, Menzilden ve rehabilitasyon merkezinden nasıl haberdar oldukları, merkeze gelmeye nasıl ve niçin karar verdikleri, Menzil’den beklentileri, merkezde neler yaptıkları, kuralların ve gerçekleştirilen ritüellerin kendileri için anlamları, sosyal ilişkilerinde meydana gelen değişiklikler ve rehabilitasyon merkezinden sonrasına ilişkin planları mülakatlarda sorulan sorular olmuştur. Yüz yüze görüşmelerde kişilerin anlattıkları hakkında kısa notlar alınmıştır. Bu notlar daha sonra temize geçirilmiştir.

Ayrıca mülakatlar gerçekleştirildikten sonra gün boyu süren bir Menzil seyahatinde gruba eşlik edilmiş, burada bağımlılıktan kurtulmak üzere Kütahya’dan Menzil’e gelen ve yaklaşık bir yıldır Menzil’de kalan M.E. adlı eski madde bağımlısı bir genç ile yaklaşık bir saat süren görüşme gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın tamamlanmasından sonra temize geçirilen görüşme formlarında katılımcıların farklı konulardaki ifadeleri ayrıştırılarak içeriğine göre yeniden bir araya getirilmiş, her ifadenin sonuna katılımcının adının soyadının ilk harflerini, yaşını, memleketini ve kullandığı maddeleri belirten notlar düşülmüştür.

Ayrıca Adıyaman Menzil cemaatinin inanç esaslarına, ibadet ve uygulamalarına dair ilgili kişilerden, rehabilitasyon merkezinde bulunan dokümanlardan ve internet ortamında bulunan kaynaklardan teorik bilgiler derlenmiştir.

Nakşibendilik, Hâlidîyye, tasavvuf, tarikat gibi birden fazla disiplinin ilgi alanı olan konular ile Adıyaman Menzil cemaatinin sosyolojik bir perspektiften ele alınmayı gerektiren cemaat yapısı ve faaliyetleri gibi konuların, ağırlığı nedeniyle yeterince detaylandırılmaması, konunun arka planına ilişkin teorik çerçevenin sınırlı kalmasına yol açmıştır. Kuşkusuz bu konular bağımlılıkla mücadelede inanç odaklı yaklaşımın daha iyi anlaşılmasında yararlıdır.

3. İNANÇ ODAKLI YAKLAŞIMIN TEORİK OLARAK KONUMLANDIRILMASI

İnanç odaklı yaklaşım genel olarak cezaevlerinde bulunan suçluların rehabilitasyon ve topluma kazandırılma programları kapsamında uygulanan bir iyileştirme programıdır. ABD, bu programın kapsamlı olarak uygulanmasında önde gelen ülkelerin başında gelmektedir. Din Amerikan ceza sisteminde önemli bir yere sahiptir. Öyle ki 2003 yılı Adalet istatistiklerine göre her üç mahkûmdan biri dini programlara katılmaktadır (bkz. Park ve Akdoğan, 2011:139-140)

Din olgusunun, cezaevlerinde suçluların ıslah çalışmalarında gerekli motivasyonu sağlamada ve konformist değerlerin aktarılmasında önemli bir işlevi yerine getirdiğine hiç kuşku yok. Ancak bu çalışmada inanç odaklı yaklaşımla, ceza infaz kurumlarında bulunan suçlulara yönelik cezaevi odaklı bir iyileştirme programı niteliğinden çok dinsel grup veya merkezlerdeki etkinliklere katılmak suretiyle kriminal eğilimin sonlandırılması için dahil olunan programlar/aktiviteler kast edilmektedir.

Din ile suç arasında bir ilişkiden söz etmek mümkündür. Din ve suç ilişkisi; sosyal kontrol, sosyal öğrenme, rasyonel tercih ve sosyal ekoloji gibi kuramlar açısından ele alınabilir. Ancak dindarlık/dinsellik ve suç ilişkisinin, suç teorileri içerisinde en çok sosyal kontrol ve sosyal

öğrenme kuramları açısından çözümlendiği görülmektedir. Özellikle Hirschi'nin (1969) sosyal bağ (bonding) ve Aker'in (1985) sosyal öğrenme teorileri bu kapsamda öne çıkan yaklaşımlar olmaktadır. Sosyal bağ teorisine göre suçluluk, bireylerin toplumsal değer ve kurumlara (aile, din, akrabalık, eğitim v.b.) olan bağlılıklarının zayıflaması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede bağ teorisine göre; aile, okul ve bazı dini kurumlar vasıtasıyla normatif değerlerin/inançların aktarılması yoluyla bireylerin topluma olan bağlılıkları ve toplumsal katılımları arttırılabilecek ve bu da onları suç işlemeye karşı korunaklı hale getirecektir (bkz. Kızmaz, 2010, Kızmaz, 2005). Aynı şekilde bu yaklaşımdan hareketle, suçlu bireylere toplumsal/dinsel değerlerin kazandırılması ve bağlılıklarının güçlendirilmesiyle kriminal yönelimlerinin de azaltılması veya sonlandırılması sağlanacaktır.

Sosyal öğrenme kuramı ise, suçluluğun bireyin temas veya iletişim halinde olduğu kriminal kaynaklardan öğrenilen bir davranış olarak görmektedir. Bu çerçevede, suç davranışının öğrenilmesinde suçlu akran grubu son derece etkili bir unsur olmaktadır. Bu çerçevede sosyal öğrenme perspektifi esas alınarak dinin, dinsel nitelikteki akran grubunun olumlu pekiştirici işlevi nedeniyle bireylerin dinsel davranış sergilemelerini sağlayarak suçta caydırıcı bir etkide bulunduğu savı ileri sürülmektedir. (Burket ve Warren, 1987). Akran grubunun etkisini formüle eden referans grup yaklaşımı, aynı referans grubu içinde yer alan bireylerin, birbiriyle benzer bir geçmiş ve inanç sistemini paylaştıklarını ve birbirlerinin davranış ve tutumlarından etkilendiklerini varsaymaktadır. Grup içerisinde olan bireyler birbirleri üzerinden davranışlarını karşılaştırma yoluna giderek ahlaki davranış sergileme ihtiyacını hissederler. Bu sebeple, referans grupları kendi içerisinde, grupsal bir denetime dönüşerek suçta caydırıcı olmaktadır (Bock, Cochran ve Beeghley, 1987: 91-92; Baier, 2001).

Sosyal öğrenme kuramına göre göre din; suçlulukta caydırıcı işlevi açısından ikili bir rol oynamaktadır: Sosyal seleksiyon ve sosyalleşme. Sosyal seleksiyon açısından din, akran grubunun seçiminde etkili bir unsur olmaktadır. Bu çerçevede dindarlık, dindar özellikler sergileyen ve dinsel öğretileri yaşantılayan nitelikteki akran grubunun seçiminde etkili olmaktadır. Sosyalleşme unsuru açısından ise din, dinsel nitelikteki akran grubunun olumlu pekiştirme yoluyla bireylerin dinsel davranış içine girmelerini sağlamaktadır. Diğer bir deyişle bu teoriler, aynı referans grubu içinde yer alan bireylerin, birbiriyle benzer bir geçmiş ve inanç sistemini paylaştıklarını ve birbirlerinin davranış ve tutumları ile biçimlendiklerini varsaymaktadır. Bu da, referans grupları kendi içerisinde, grupsal bir denetime dönüşerek, suçta caydırıcı bir etkide bulunmalarına yol açmaktadır (Baier, 2001:5).

Madde bağımlısı olan bireylerin, dindar arkadaşlar grubu içerisinde bulunmaları bağımlılıktan kurtulma süreçlerinde destekleyici bir rolü yerine getirebilmektedir. Çünkü suçlu birey, sahip olduğu akran grubunun niteliğine göre uyarıcılar almaktadır. Özetle referans grubu, ahlaksal belirginliği sağlama ve kuvvetlendirme işlevini sağlayarak suçta caydırıcı bir rolü yerine getirmektedir.

Rasyonel tercih kuramının varsayımlarını esas alarak, dindarlaşmak üzerinden oluşacak olan "Allah korkusu", "Allah'tan utanma", "cehennem korkusu" ve "cennet ödülü" gibi duyguların, onları suç işlemekten caydırdığı görüşü ileri sürülebilir. Bu kurama göre, doğa üstü yaptırıma ve cezaya inanmanın getirdiği korku ile dinin bireylerden yerine getirmesini istediği eylemlerin gerçekleştirilmesinin karşılığında doğacak ödül beklentisinin, bireyin suç işlemekten caydırdığı düşünülmektedir. Ceza korkusu ve suçluluk ilişkisi bağlamında belirtilen bu yaklaşımlar kimi kriminologlar tarafından "Cehennem Korkusu" (Hellfire Hypothesis) hipotezi ile de ifade edilmektedir. Cehennem korkusu hipotezine göre, dindarlık bireysel düzeyde bireyi suç işlemekten alıkoyabilen bir işleve sahiptir (Bkz. Kızmaz, 2010).

Din ve suç ilişkisi çerçevesinde öne çıkan diğer bir kuram da, dinin suç üzerindeki etkisinin toplumsal yapılara göre değişkenlik arz ettiğini ileri süren dinsel ekoloji yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre dinin, suç davranışı üzerindeki caydırıcı etkisi, sapma davranışını yasaklayan sosyal değer ve normların büyük ölçüde genel kabul gördüğü toplumlar, gruplar için söz konusudur

(Chadwick ve Top; 1993:52). Diğer bir ifade ile dinsel ekoloji kuramına göre, dinsel bağlılık düzeyinin düşük olduğu toplumlara/gruplara kıyasla, dinin işlevinin daha etkili olduğu toplumlarda, gruplarda veya yapılarda dinin suçtaki caydırıcı etkisi daha fazladır.

Yukarıdaki yaklaşımlar çerçevesinde madde bağımlısı olan bireylerin dindar bir çevrede yer alması ve dinsel değerlerin aktarılmasıyla suç eğiliminin azaltılabileceği öngörülebilir. Aynı şekilde din ve dindarlık, olumlu sosyal davranışları teşvik etmesi ve olumsuz veya anti-sosyal davranışların azaltılması açısından suçlulukta etkilidir.

İnanç odaklı yaklaşımlar ile ilgili araştırmalar ne yazık ki henüz ülkemizde yapılmış değildir. Dahası, cezaevlerinde profesyonel düzeyde suçluların rehabilitasyonunu amaçlayan inanç odaklı programların varlığından bile söz etmek nerdeyse imkansızdır. Cezaevlerimizde sadece dini hizmetler bağlamında bazı faaliyetlerin (cezaevi imamları ve vaizlerinin din ve ahlak bilgisi dersi vermeleri, bazı dini konferanslar vermeleri, kuran öğretme ve dini kitap gönderme gibi) varlığından söz edilebilir. Bu durum, araştırma literatürünün ülkemizde son derece sınırlı oluşunun nedenini de kısmen açıklamaktadır.

4. MADDE BAĞIMLILIĞI İLE MÜCADELEDE BAZI YAKLAŞIMLAR

Uyuşturucu madde bağımlılığı ile mücadelede birincil sorumluluk alanı içerisinde sağlık kuruluşları ve ceza adalet sistemi bulunmaktadır. Ancak bu kuruluşların dışında özel klinikler ve yetkili kişiler tarafından da bağımlılık sorunu ile mücadele konusunda destek hizmetleri verilmektedir. İlaç tedavilerinin dışında kalan psiko-sosyal yaklaşımlar, sağlık kuruluşlarında ve denetimli serbestlik uygulamalarında destekleyici olarak kullanılsa da, esas itibarıyla özel kuruluşların mücadele çalışmalarında gözlenmektedir. Psikologların ve psikiyatristlerin ayrı ayrı veya birlikte açtığı görülebilen özel kliniklerde çeşitli mücadele stratejileri uygulanmaktadır.

Tedavi yöntemlerini genel hatlarıyla psiko-soysal yaklaşımlar ve ilaç tedavileri olarak ikiye ayıran Ögel tedavilerin kişiye özel olması gerektiğine ve her bağımlı için kullanılabilecek genel geçer bir tedavi yönteminin olmadığına dikkat çekmektedir (Ögel, 2010). Psiko-sosyal yaklaşımların amacı aile ve sosyal ilişkileri düzeltmek; iş, eğitim gibi sorumlulukların üstlenmesini, boş zamanlarını değerlendirmesini ve bireyin yeni beceriler kazanmasını sağlamaktır. Ögel'in tasnif ettiği psiko-sosyal tedavi yöntemlerinden bazıları şunlardır: Kısa Girişimler, Kısa Süreli Terapiler, Madde Danışmanlığı, Motivasyonel Görüşme, Kontrollü İçme Yöntemi, Bilişsel Davranışçı Terapi, Relaps Önleme, Grup Psikoterapisi, Aile Terapisi, Kendine Yardım Grupları, Terapötik Topluluklar ve Yatılı Bağımlılık Terapi Programları.

Bu tedavi yöntemlerinden “Terapötik Topluluklar ve Yatılı Bağımlılık Terapi Programları” içeriği açısından, araştırma konumuz içerisinde ele alınan yaklaşıma en yakın yöntemi teşkil etmektedir. “Terapötik Topluluklar ve Yatılı Bağımlılık Terapi Programları” kişinin yeni beceriler, alışkanlıklar kazanmasını, davranış biçimlerini topluluk içinde değiştirmesini ve kendisine yeni bir hayat kurmasını sağlamak amacını taşır (Ögel, 2010). Genelde bu tedavi biçimi, bir grup madde kullanıcısıyla birlikte kent dışında bir evde yapılan uzun süreli bir tedavi yöntemidir. Birçok ülkede yatılı bağımlılık terapi programları, tedavi yöntemleri içerisinde sıklıkla kullanılan ve kabul gören şeklidir. Bu yaklaşım diğer tedavi yöntemlerini de farklı seviyede içermektedir. Batı ülkelerinde uygulanan yataklı tedavi hizmetlerinin bir başka kolu da ‘Hristiyan Yardım Evleri’ ve ‘Sosyal Yardım Evleri’dir. Bu yöntemin üç ana aşaması vardır; Sonuç çıkarma / çevre koşullarına uydurma, tedavi ve tekrar giriş yapma (Ögel, 2010).

Sonuç çıkarma/çevre koşullarına uydurma evresi, birkaç hafta ile iki ay arası bir sürede tamamlanır. Ana evre olan tedavi aşaması; yatılı tedavi, çalışma, topluluktakilerle iletişim kurma ve toplum hiyerarşisine ayak uydurma süreçlerini içerir. Bu süreç genellikle 12 ay sürer. Tekrar giriş yapma evresi toplulukta yaşayan hastaların iş ve kalacak yer bulmalarını sağlar. Bu süreç 6 ile 12 ay arasında sürebilir. Bazı kurumlar, ana programı tamamladıktan sonra hastaların yarı-bağımsız yaşayabilecekleri “yarı-yol” evlerini işletmektedirler (Ögel, 2010).

Terapötik topluluk yaklaşımının olmazsa olmaz unsuru topluluktur. Topluluk, değişim sürecinin hem içinde bulunduğu sistem hem de yöntemidir. Topluluk unsuru, terapötik topluluk yaklaşımını diğer bütün madde kullanımının ve benzer bozukluklarının tedavisinde ve rehabilitasyonunda kullanılan yaklaşımlardan farklılaştırır. Terapötik topluluk yaklaşımının temelinde; sosyal rol eğitimi, temsille öğrenim ve etkinlik eğitimi gibi üç önemli psikolojik ilke bulunmaktadır. Bireylerin sosyal rollerini değiştirmek; davranış, tutum, duygu ve değerler çerçevesindeki öğrenimi etkin bir şekilde sağlayan bir yol olarak görülmektedir. Rol eğitiminin amacı, bireylere iyileşme sürecinde sosyal ve psikolojik olarak destek sağlayacak yeni davranışlar, beceriler ve tutumlar kazandırmaktır. Temsille öğrenim de, akranların ve çalışanların uygun davranış ve tutumları göstererek birer rol model olması açısından, toplum yaşamının önemli bir ilkesi olarak görülmektedir. Performans, sorumluluk, kendini değerlendirme ve özerklik yönlerinden toplumun beklentilerine ulaşabilmek kendi kendine yetkinliğin ve özgüvenin artmasını sağlamaktadır (Ögel, 2010).

Kardelen Rehabilitasyon Merkezi örneğini araştırma konusu olarak ele alan bu çalışma yukarıda belirtilen yatılı bağımlılık tedavi biçimi ile şekilsel olarak kısmen benzerlik arz etse bile, söz konusu rehabilitasyon merkezinin kendine özgü niteliklerinin de olduğu bir gerçektir.

5. İNANÇ ODAKLI YAKLAŞIM ÖRNEĞİ: MENZİL CEMAATİ VE KARDELEN REHABİLİTASYON MERKEZİ

Burada ele alınan konunun özgün yanlarının daha iyi anlaşılması için Adıyaman Menzil Tarikatından ve tarikatın bağımlılıkla mücadeledeki özgün konumundan bahsedilecektir. Bu bölümde tarikat, Nakşibendilik ve Menzil Tarikatı hakkında kısaca bilgiler aktarılacak ve madde kullanma sorunu olan kişilerin Menzil cemaatine yükledikleri misyon ve Menzil'in bu alandaki konumundan söz edilecektir. Ardından geçmişten bugüne gelen tecrübenin getirdiği kurumsallaşma tecrübesi, alkol ve uyuşturucu ile mücadelede inanç odaklı yaklaşımı benimseyen Kardelen Rehabilitasyon Merkezi örneği ele alınacaktır.

5.1. Tarikat, Nakşibendilik ve Menzil Cemaati

Sözlükte “yol, cadde, meslek, vasıta, sebep, vesile, usul, yöntem” anlamındaki tarikat (çoğulu tarâik) terim olarak “Allah’a ulaşmak amacıyla tutulan yol, İlâhî yol” (Parlatır, 2011) demektir. Tasavvufta Hakk’a ermek için tutulan, bir takım kuralları ve ayinleri bulunan yol manasına gelmektedir (Uludağ, 1999).

Bir tarikata girmek isteyen kimsenin (tâlip, muhip) mutlaka o tarikatın şeyhine intisap (biat) etmesi gerekir. Biat tâlibin mânevî bağıllığını ve teslimiyetini simgeler ve bu yolla şeyhin feyzinden faydalanması beklenir. Aynı zamanda şeyhe ve onun vereceği emirlere tam anlamıyla bağlı kalacağına dair söz vermeyi (ahid) ifade eden biat sırasında müride hırka ile serpuş giydirilir. Ardından mürid intisap ettiği tarikatın âdâb, erkân ve usullerini şeyhinin rehberliğinde gerçekleştirir (Öngören, 2011).

Tasavvufcu İslam anlayışını savunanlar tarikatların başlangıcını, Hz. Muhammed'in yaşadığı döneme kadar götürmektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in, başta dört halife olmak üzere sahâbîlere değişik usullerle zikir telkininde bulunduğunu savunurlar. Onlara göre, bu usullerin devam ettirilmesiyle tarikatlar meydana gelmiştir.

Menzil Tarikatı, Bekrî silsileden Naşibendiliğe bağlıdır. Menzil tarikatı esas olarak Adıyaman'ın Kâhta İlçesinin Durak (Menzil) köyünde varlığını sürdüren ancak Türkiye'nin dört bir yanından ve Avrupa ülkeleri başta olmak üzere yurtdışından yoğun rağbet gören bir dini harekettir. Bugün tarikatın başında Seyyid Abdülbaki Erol bulunmaktadır. Suriyeli Hâlidî şeyhi Ahmed Haznevî'nin halifelerinden olan babası Siirt ve Bitlis'in köylerinde uzun yıllar şeyhlik yaptıktan sonra Adıyaman'ın Kâhta ilçesinin Durak (Menzil) köyüne yerleşerek tarikat faaliyetini burada sürdürmüştür (Diyabet İslam Ansiklopedisi, 1995). Menzil'e ilk gelen babası ise de

Menzil'deki cemaatin bugünkü durumuna ve etkisine kavuşmasına vesile olanın ve kurucusunun kardeşi Muhammet Râşid Erol (1930 - 1993) olduğu kabul edilmektedir.

Halka yönelik tasavvuf anlayışı ile irşad faaliyetini sürdüren Muhammed Râşid Erol'un, şeyhlik müessesesinin hâkim olduğu bir bölgenin tanınmış bir şeyh ailesine mensup olması şöhretinin kısa zamanda yaygınlaşmasını kolaylaştırmıştır. Mensuplarının içki, kumar gibi kötü alışkanlıklarını terk ettiklerine dair rivayetler dinî ve tasavvufî hayata ilgileri zayıf halk kesimleri üzerinde etkili olmuş, bunun sonucu olarak yurt içinde ve yurt dışında yaygın bir şöhret kazanmıştır. Yaşadığı Menzil köyü özellikle 1975 yılından itibaren giderek artan ziyaretçi akınına uğramıştır. 1993 yılında vefatından sonra Nakşibendî - Hâlidî tarikatının Muhammed Râşid Erol tarafından temsil edilen kolunun faaliyetleri kardeşi Seyyid Abdülbaki Erol ve halifeleri tarafından sürdürülmektedir (Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1995).

Tarikat tarihinde, tarikatların faaliyetlerinin sürdürüldüğü mekanlar önemli bir konuma sahiptirler (Öngören, 2011). Menzil tarikatının varlığını sürdürdüğü Menzil (Durak) Köyü de, tarikat sayesinde önemli bir merkez konumuna yükselmiştir. Başlangıçta çok sınırlı imkânlara sahip olan köy, hâlihazırda köy tanımlamasının çok ötesinde önemli bir yerleşim ve imar durumuna sahiptir.

5.2. Madde Bağımlılığı İle Mücadelede Menzil'in Konumu

Menzilin başta alkol olmak üzere madde kullanım problemleri ve kötü alışkanlıkları olanlar için önemli bir yere sahiptir. Mensuplarının içki, kumar gibi kötü alışkanlıkları terk ettiklerine dair rivayetlerin halk arasında yaygın olduğu bilinmektedir. Bu durumun sonucu olarak cemaat, yurt içinde ve yurt dışında son derece yaygın bir şöhrete sahiptir. Bu rivayetler yakın ve uzak çevreden, bağlı olmayanlar arasında bile yaygındır. Mensupları arasında çok sayıda eski alkol, kumar müptelası, maddeden arındığını belirten uyuşturucu madde kullanıcısı bulunmaktadır. Araştırma için bulunulan dönemde orada bulunan cemaat müntesiplerinden kimileri görüşmelerimizde bu hususu belirtme ihtiyacını hissetmişlerdir.

Örneğin M.E. (30 Yaş, Kütahya)⁴ eski bir esrar bağımlısı olduğunu ifade etmiştir. Uzun yıllar esrar kullanmış, bir kaç kez yakalanmış ve mahkemeden denetimli serbestlik tedbiri almış biri olarak şunları belirtmiştir:

“Yakalandım ve ceza aldım. Buna rağmen madde kullanmayı bırakamadım. Annem çok üzülüyordu, beni bu alışkanlıklardan kurtarmak için çok uğraştı. Fakat benim bırakmaya niyetim yoktu. Bir gün tanıdıklardan duymuş, “Menzil diye bir yer var, gidenler bırakıyormuş, sen de git” dedi. Kabul etmedim. Bırakamam dedim. Aslında bırakmak istiyordum ama bırakacağıma inanmıyordum. Sonra nasıl olduysa gelmeye karar verdim. Geldim tövbe aldım, o gün bugündür buradayım ve bir daha kullanmadım.” (M.E. 30 Yaş)

M.E. bir kaç geliş gidişten sonra temelli kalmaya karar vermiş. Bir yıldan fazla süredir Menzil'de kalmaktadır. Hizmette kalmaya karar vermiş. Bir kaç ay misafir olarak kaldıktan sora, asgari ücretle çalışmaya başlamış. Köyden kendisi gibi dışarıdan gelip Menzil'de kalmaya karar veren bir kız ile evlenmiş. Sakal bırakmış, umreye gitmiş. Görüştüğümüzde külliye inşaatında çay ocağında çalışıyordu. “Benim gibi binlercesi var, benden sonra akrabalarımın da gelenler oldu” demiştir.

Rehabilitasyon merkezine gelen gençler de Menzil'in halk arasında yaygın bu ünü sayesinde bu kararı aldıklarını ifade etmişlerdir. A.E. (17 yaş- İstanbul) birden fazla madde kullanan (Baly, çakmak gazı, bonzai, hap) genç bir bağımlı. Aile çevresinden Menzil'le ilgili şeyler duyduklarını, oraya gidenlerin alkol-madde gibi şeyleri bıraktığının söylendiğini, Menzil Şeyhi'nin sağlık sorunlarından dolayı İstanbul'da olduğu bir zamanda Tepeören'de sohbet katıldıklarını, sohbetten

⁴ M.E. (30 Yaş, Kütahya) rehabilitasyon merkezinde kalan kişilerden değildir. Gözlem yapmak üzere Menzil köyüne yapılan ziyaretlerden birinde görüşülmüştür.

etkilenmesi üzerine daha fazlasını yapmaya karar verdiğini ve Adıyaman'a geldiğini ifade etmiştir. Menzil'in bağımlılar üzerindeki etkisine ilişkin basında da birçok haber bulmak mümkündür:

“Menzil denilen küçük köye binlerce insan, zengin, fakir, ecnebi (Alman, İngiliz) (havayolu, karayolu) akın akın gelmektedir. İşin enteresan tarafı madde bağımlıları, alkol bağımlıları gelmektedir. Bunların burada yaptıkları Tövbe ile bu kötü alışkanlıklarından kurtuldukları bilinir. Burada çaresiz kalmış bu insanlar kendilerine bir çıkış yolu bulmaktadırlar.” (Becioğlu, 2014)

“Bandırma Çınarlı Mahallesinde ikamet eden 40 Roman vatandaş alkol bağımlılığından kurtulmak için Adıyaman'da bulunan Menzil Şeyhi Abdülbaki Erol'a gitti.” (İlk Haber Gazetesi, 2014)

“Adıyaman'ın Kâhta İlçesi'ne bağlı, resmi adı Durak Köyü olan Menzil'e Türkiye'nin her yerinden Tövbe turları düzenleniyor. Kimi alkol ve kumardan kurtulup "Allah yolunda" yeni bir hayata başlamak umuduyla, kimi meraktan her yıl 500 bin kişi Menzil Dergâhını ziyaret ediyor.” (Yeni Aktüel Dergisi yıl, 2015)

Bunun dışında bağımlılıkla mücadelede profesyonellerin de üstesinden gelemedikleri vakalarda bağımlılara Menzile gitmelerini tavsiye ettikleri Adıyaman Denetimli Serbestlik Müdürlüğü ve Adıyaman Devlet Hastanesinde çalışan bazı uzmanlar tarafından belirtilmiştir. Ancak hem buraya gelip yardım alan kişiler hem de hizmetlerden sorumlu konumda olanlar (mollalar, görevliler vs.) Menzil'in kişiler üzerinde etkili olmasının manevi etkinin yanında, belli koşulları yerine getirmelerine bağlı olduğunu ifade etmektedirler.

5.3. Tecrübenin Getirdiği Kurumsallaşma Eğilimi ve Rehabilitasyon Merkezleri

Menzil tarikatının, kötü alışkanlıkları olanların bu alışkanlıklarından kurtulmalarına yardımcı olduğuna, şifa dağıttığına dair söylemler ve pratikler çok uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Seyyid Muhammed Raşit Erol (Ö.1993) döneminde halkta meşhur olmaya başlayan bu söylem, onun zamanında doruk noktasına erişmiş ve onun ölümünden bu yana da devam etmektedir. Ancak tarikatın bu yönü bir taraftan manevi anlamda devam ederken öte yandan zaman içinde maddi bir boyut kazanmıştır. Bağlılarının özellikle sağlık sektöründe açtıkları hastanelerle maddi anlamda da sağlık hizmetleri verdikleri bilinmektedir. Bağımlıların rehabilitasyonu konusunda da yıllardan bu yana enformel bir şekilde devam eden çalışmalar son yıllarda formel bir şekle bürünmekte ve kurumsallaşma eğilimi göstermektedir. Araştırmamıza konu edindiğimiz rehabilitasyon merkezi bu eğilimin sonuçlarından biridir.

Uyuşturucu bağımlılarının tedavisi ve rehabilitasyonu alanında hizmet veren bu kuruluşlar resmiyette dernek ve vakıf statülerinde olan STK'lar adına açılmaktadır. Menzil'in himayesinde hizmet veren bu yerlerde süreç boyunca Menzil ile düzenli irtibat sağlanmaktadır. Kurumların organizasyonu, maddi ihtiyaçlarının sağlanması, eğitim-öğretim faaliyetleri önemli ölçüde bu STK'lar aracılığıyla yerine getirilmektedir.

Adıyaman'da bulunan Madde Bağımlıları Rehabilitasyon Merkezi bir buçuk yıldır faaliyet göstermektedir. Adıyaman Kardelen İzcilik Gençlik ve Spor Kulübü Derneği'nin girişimi olarak kurulan merkez, başlangıçta Adıyaman Valiliği, Adıyaman Sağlık Müdürlüğü ve Emniyet Müdürlüğü'nün de desteğiyle İpekyolu Kalkınma Ajansı ve SODES kapsamında kurulmuş ve bazı giderleri finanse edilmiştir.

10 kişi kapasiteli merkez çarşı içerisinde beş katlı bir binanın 3. 4. ve 5. katlarında faaliyet göstermekte, ayrıca terası da açık alan olarak bir kısım etkinlikler için kullanılmaktadır. Merkezde derslikler, mescid, yatakhane, mutfak, revir, spor salonu, resim atölyesi, ahşap oymacılık atölyesi, bilgisayar odası, televizyon odası, kütüphane ve aile görüşme odası olmak üzere çok sayıda bölüm bulunmaktadır.

Bugüne kadar 30 kişinin Merkezdeki programı tamamlayıp ayrıldığı ancak programa ayak uyduramayıp kısa sürede ayrılanların da olduğu çalışanlar tarafından ifade edilmiştir. Çalışmalarımızı sürdürdüğümüz dönemde rehabilitasyon merkezinde bulunan eroin bağımlısı R.'nin (18 yaş, Gaziantep) geldiğinin ilk haftasında uyum sağlayamayarak merkezden ayrıldığı gözlenmiştir. 10 kişilik kontenjanı olan merkezde, bulunduğumuz sürede 6 kişi kalmaktaydı.

Merkeze gelen kişiler, devlet hastanesinin psikiyatri servisinin tavsiyesi, emniyet çocuk şubenin yönlendirmesi ve başka yollardan haberdar olup bireysel olarak başvuranlardan oluşmaktaydı. Merkeze alınanların belli bir yaş grubunda olmasına (18-25) özen gösterilmektedir. Yaş farkının fazla olmasının baskı ve istismara yol açabileceği endişesiyle daha küçük ya da büyük yaştakiler alınmamaktadır.

Merkeze gelen bağımlıların çoğunun birden fazla madde kullanmış olduğu (baly, alkol, esrar, hap, bonzai, eroin gibi) tespit edilmiştir. Rehabilitasyon süresi yaklaşık 2-6 ay arasında değişmektedir. Ancak merkezdeki süreci tamamlayıp ayrılanların sonrasında da Menzil ve bağımlıları ile irtibatlarını sürdürmeleri için çalışılmakta, gelenlerin yeni bir sosyal çevre edinmeleri ve eski sosyal çevrelerinden uzak durmaları sağlanmaya çalışılmaktadır.

Merkezde ciddi güvenlik önlemleri alınmaktadır. Binanın çıkış kapısı sürekli kilitli olup görevliler dışında başkasında anahtar bulunmamaktadır. Gündüz idari, gece ise bekçilik yapan görevliler bulunmaktadır. Ayrıca binanın tüm ortak mekânları ve çevresi kamera sistemi ile 24 saat izlenmektedir.

Bağımlılar yatılı süreçten sonra serbest yaşama dönmektedir. Ancak arınmış olanların bu dönemde de takibe, haftalık madde tarama testlerine, etkinliklere ve sohbetlere katılmaları teşvik edilmektedir.

6. NİTEL GÖRÜŞMELER VE BU GÖRÜŞMELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

6.1. Görüşmecilerin Geçmiş Yaşantıları Hakkında Kısaca Bir Değini

Görüşme kapsamında görüşülen bireylerin ilk olarak madde kullanım geçmişlerine ilişkin bazı bilgiler verilecektir. Burada görüşmecilerin isim ve soyadlarının baş harfleri kullanılmıştır. Görüşülenler, madde kullanmaları ile ilgili aktardıkları bilgiler şu şekilde özetlenmiştir:

1. E.Ö: 17 yaşında, Adıyaman'da yaşamaktadır. 3 aydır rehabilitasyon merkezinde kalmaktadır. Geçmişte baly, esrar, alkol, eroin, bonzai, hap kullanmış. 12 yaşında 6. sınıfta iken madde kullanmaya başlamış, günlük kullanmış, kullanım miktarı gittikçe artmış ve kullandığı maddeler de değişmiş. Kullanımla birlikte torbacılık da yapmış. 15 yaşında evden uzaklaşarak şehir dışına gitmiş, orada da madde kullanmaya devam etmiş. Daha önce tedavi görmemiş, bir kez bırakma girişimi olmuş. İki ay kadar içmemiş ancak sonra yeniden başlamış. Şehir dışından dönünce kendisi gibi madde bağımlısı olan kardeşinin madde kullanmayı bıraktığını görmüş. Onun başarması ve kendisine de Menzil'e gitmeyi tavsiye etmesi üzerine bu merkeze gelmeye karar vermiş.

2. A.E.: 17 yaşında İstanbul'da yaşamakta, 3 aydır rehabilitasyon merkezinde kalmaktadır. Geçmişte baly, çakmak gazı, bonzai ve hap gibi maddeleri kullanmıştır. İlkokul 1. sınıftan itibaren sigara kullanmaya başlamış. 12 yaşında mahalle arkadaşı baly kullanırken merak edip denemiş. Sonrasında alışmış ve günlük kullanmaya başlamış. 1 yıl kadar baly kullandıktan sonra ailesi haberdar olmuş. Kısa bir süre ailesini ikna edinceye kadar bırakmış, daha sonra ailesinden gizlice tekrar kullanmaya başlamış. Daha sonra sürekli şekilde bonzai kullanmaya devam etmiş. Madde kullanımının artması üzerine işten ayrılmış ve ailesinden para çalarak kullanmaya devam etmiş. Sonra hap kullanmaya başlamış. Gittikçe artan dozlarda ve birden fazla maddeyi bir arada kullanmaya devam etmiş. Ailesi kontrol altına almaya çalışmış ancak başarılı olamamış. Aile çevresinden Menzil'le gidenlerin alkol-madde gibi şeyleri bıraktığını söyleyen akrabaları olmuş. Menzil Şeyhi'nin İstanbul'da Tepeören'de olduğu bir zamanda yanına gitmişler. Orada ilk kez

Şeyh'in sohbetine katılmış. Sohbetten etkilenmesi üzerine Şeyhin hizmetindeki adamların yönlendirmesiyle bu merkeze gelmiş.

3. M.K.: 18 yaşında, Adıyaman'da yaşamakta ve 15 gündür burada kalmaktadır. Esrar, bonzai ve hap gibi maddeleri kullanmış. 14 yaşında okulda arkadaş çevresinden görerek ve onlara özenerek esrar kullanmaya başlamış. 16 yaşında da hap kullanmaya başlamış. Daha sonra esrar ve hapi bir arada kullanmaya devam etmiştir. Ailesinin durumdan haberdar olması üzerine, bir hafta kadar içmemiş, ancak daha sonra tekrar kullanmaya başlamış. Bir kez bırakma girişimi olmuş. 2 ay kadar kullanmamış. Yoksunluk belirtileri ve şiddet eğilimi nedeniyle yeniden başlamış. Sonra ailesi ikna etmiş ve tedavi olmaya karar vermiş. Adıyaman'da psikiyatri doktorunun tavsiyesi üzerine rehabilitasyon merkezine gelmiş.

4. M.P.: 18 yaşında, Adıyaman'da yaşamakta ve 45 gündür de merkezdeki faaliyetlere katılmaktadır. Buraya Baly ve Bonzai bağımlılığından kurtulmak için gelmiş. Madde kullanmaya 14 yaşında baly ile başlamış. Ortaokuldan sonra okuldan ayrılmış. Problemleri bir öğrenciliği varmış. Liseye devam etmek istememiş. Okulu bıraktıktan sonra oto döşemecide çırak olarak çalışmaya başlamış. Yaptığı işte baly yoğun olarak kullanıldığı ve iş arkadaşı baly kullandığı için ondan görüp alışmış. Ustalarından habersiz iş yerinde kullanmaya devam etmişler. 4-5 yıl kadar baly kullanmış. 17 yaşında bonzai kullanmaya başlamış ve 1 yıl kadar devam etmiş. Bonzaiden hastanelik olunca ailesi haberdar olmuş. Madde kullandığını öğrenince ailesi ile kavga etmiş ve evden kaçmış. 1 hafta kadar dışarıda kalmış, sonra ailesinin yanına dönmüş. Ailesinin isteği üzerine rehabilitasyon merkezine gelmiş. Geldikten sonra kendisinin de fikri değişmiş.

5. A.D.: 20 yaşında Adıyaman'da yaşamakta ve 11 aydır bu merkezde kalmaktadır. Geçmişte baly, alkol, esrar ve hap gibi uyuşturucu maddeler kullanmıştır. 15 yaşında baly kullanmaya başlamış. Okula giderken okul ve mahalle arkadaşlarından görmüş, merak edip kullanmaya başlamış. Baly kullanırken bir başka suçtan denetimli serbestlik tedbiri almış ve bu süreçte 1 yıl kadar kullanmamış. DS tedbiri bitince tekrar kullanmaya başlamış. Bu defa başka maddeler de kullanmaya başlamış. Tedavi görmüş ancak tekrar başlamış. Kullandığı miktar sağlığına zarar vermeye başlayınca tekrar doktora gitmiş. Doktor hastanede yatmayı ya da rehabilitasyon merkezinde kalmayı teklif etmiş. Gelip incelemiş ve kalamayacağına karar vermiş, ancak aynı günün gecesi pek anlamlandıramadığı bir şekilde fikrini değiştirmiş ve gelip burada kalmaya başlamış.

Çalışma kapsamında Rehabilitasyon Merkezinde görüşülen bireylerin genellikle benzer özelliklere sahip oldukları gözlemlenmiştir: Bu özellikler şu şekilde belirtilebilir:

- a. Küçük yaşlarda madde kullanmaya başlamış oldukları,
- b. Madde kullanma türlerinde bir çeşitlenmenin olduğu veya sonraki aşamada birden fazla türde uyuşturucu madde kullanıldığı,
- c. Uyuşturucu alışkanlığın genelde arkadaş gruplarına özenme şeklinde başladığı,
- d. Madde kullanmanın aşamalı olarak giderek daha yoğunluk kazanmaya başladığı,
- e. Madde kullanma ile birlikte aile sorunlarının baş gösterdiği,
- f. Madde kullanmaya başlayanların riskli sosyal ilişkiler ağı içerisinde olan bireyler oldukları,
- g. Madde kullananların okul ile ilgili sorunlar yaşamaya başladıkları,
- h. Daha önce bağımlılıktan kurtulma veya bırakma girişiminde bulunup başarısız olan kişilerin merkeze geldikleri.

6.2. Menzil'de Arınma/İyileşme Sürecinin İşleyişi

Görüşmecilerle yapılan görüşmelerde kaldıkları rehabilitasyon merkezi ve Menzil'in manevi etkisi konusunda benzer görüşlere sahip oldukları görülmüştür. Görüşmecilerin tamamı halihazırda tarikatın şeyhinin ve ileri gelenlerinin manevi etkisi sayesinde madde kullanmaktan -uzak durabildikleri, aksi taktirde madde kullanımını terk etmelerinin mümkün olmayacağı yönünde görüşler belirtmişlerdir.

Rehabilitasyon merkezinde yapılan gözlem ve mülakatlar neticesinde “Menzil’de arınma/iyileşme” sürecinin beş temel aşamada ele alınabileceği sonucuna varılmıştır. Bu aşamaların yalnızca rehabilitasyon merkezlerindeki çalışmalara özgü olmayıp, enformel bir tarzda Menzil’e kötü alışkanlıklarından ve bağımlılıklarından kurtulmak için gelen diğer kişiler için de az çok geçerli olduğu düşünülmektedir. Bu aşamalar şu şekilde belirtilebilir:

1. Farkındalık ve Karar
2. Motivasyon
3. Fırsat azaltma
4. Rehabilitasyon
5. Yeniden sosyalleştirme

6.2.1.Farkındalık ve Karar

Kişinin bağımlılıktan kurtulması bir anda olup biten bir eylem olmaktan çok bir süreci gerektirmektedir. Bu sürecin başarıyla sonuçlanmasının yolu, kişinin içinde bulunduğu durumun olumsuzluğuna ve değişimin gerekliliğine inanmasını gerekli kılmaktadır.

Uzmanlar değişim sürecinin farklı evrelerden oluştuğunu belirtmektedir. Kişinin değişim süreci içinde bulunduğu evreye göre yaklaşımlar da farklılık göstermektedir. Çeşitli değişim modellerinden en bilineni Prochaska ve arkadaşlarının (Prochaska, DiClemente, & Norcross, 1992) geliştirdikleri değişim modelidir. Bu modele göre değişimin farklı evreleri vardır. Bu evreler şu şekilde belirtilebilir

a. Farkındalık öncesi evresi (Precontemplation): Bu evrede kişinin yakın gelecekte davranışını değiştirmeye dönük bir niyeti yoktur. Davranışının olumsuz etkilerinin farkında bile değildir veya farkındaysa dahi davranışını değiştirmeye gereksinim duymamaktadır.

b. Farkındalık evresi (Contemplation): Bu evrede kişi davranışından kaynaklanan sorunun ciddi şekilde farkına varmıştır. Uyuşturucu kullanımının kendisini olumsuz yönde etkilediğinin farkındadır. Ancak henüz madde kullanımını bırakmayı düşünmemektedir. İnsanlar bu evrede çok uzun süre kalabilir.

c. Hazırlık evresi (Preparation): Bu evre niyet ve davranış kriterlerinin birleştiği bir evredir. Kişi madde kullanımını bırakmaya karar vermiştir fakat harekete geçmeyi ertelemektedir. Bu aşama eylem aşamasına geçmek için kişinin geçirdiği bir hazırlık dönemi olarak görülebilir.

d. Eylem evresi (Action): Kişinin sorunlarının üstesinden gelmek için davranışlarını, deneyimlerini veya çevresini değiştirmeye başladığı evredir. Eylem aşaması açık davranış değişiklikleri içerir ve zaman ve enerji kullanımı konusuna önemli bir bağlılık gerektirir. Madde kullanımı olan kişi bundan uzaklaşmak için gerekli iradeyi göstermiş ve mücadeleye başlamıştır. Ancak bu evrede davranışın tekrar etme riski vardır.

e. İdame evresi (Maintenance): İdame evresi kişinin nüksü önlemek ve elde ettiği kazanımları pekiştirmek için çabaladığı evredir. Her ne kadar statik olarak düşünülse de bu evre değişimin sürdürüldüğü evredir. Madde bağımlısı kişi tekrar başlamamak için bir çaba göstermektedir. Bundan sonra ya madde kullanmamayı sürdürecektir ve davranış değişikliği kalıcı hale gelecek veya tekrar madde kullanarak problemlili davranış nüksedecektir.

Araştırma kapsamında görüşülen bireylerin çoğunun rehabilitasyon merkezine gelmeden önce madde kullanım sorunlarına ilişkin bir farkındalıklarının gelişmiş olduğu tespit edilmiştir. Çoğunlukla ailelerinin çabası ve desteği ile olsa da kendileri de belli bir farkındalık düzeyini yakalamışlardır. Bu nedenle görüşmecilerin hepsi bir anlamda, madde alışkanlığını terk etmek isteyip kendine güvenmeyen, karar verip nasıl davranması gerektiğini bilmeyen, daha önce bırakıp tekrar başlayan (nüks) ve hastaneye tedavi için gidip buraya yönlendirilen bağımlılardan oluşmaktadır. Görüşmecilerin farkındalık oluşumu ve düzeylerine ilişkin belirttikleri hususlar ve tespitler şu şekilde belirtilebilir:

1. E.Ö.: Uyuşturucu madde kullanmayı bırakmak için bir kez girişimde bulunmuş. İki ay kadar içmemiş ancak sonra yeniden başlamış. Şehir dışından dönünce kendisi gibi madde bağımlısı olan kardeşinin madde kullanmayı bıraktığını görmüş.

“Daha önce kardeşim burada tedavi gördü, o başarınca ben de kalmaya karar verdim. O buraya geldiğinde ben dışarıda idim. Geldim baktım bırakmış, namaza başlamış. O zaman ben de karar verdim.” (E.Ö. 17 yaşında)

2. A.E.: Uyuşturucu maddeyi bırakmasında ailesinin etkili olduğunu belirtmiş, madde kullanmanın kendisine verdiği zarardan çok ailesine verdiği zararı sorun olarak görmüştür.

“Ailem kullandığımı tekrar fark ettikten sonra bırakmak istedim. Onlar üzülmesin diye. Bir de sürekli paralarını çaldığım için bırakmak istiyordum. Onlar olmasaydı bırakmayı düşünmüyordum.” (A.E. 17 yaşında)

3. M.K.: Bir kez bırakma girişimi olmuş. 2 ay kadar kullanmamış ancak yeniden başlamış. Bırakmaya karar vermesinde ailesinin kendisini ikna etmesinin rolünü vurgulamıştır. Hastane tedavisinden buraya yönlendirilmiş.

“Bir kez bırakmaya çalıştım, 2 ay kadar kullanmadım, etrafıma zarar veriyordum, bu nedenle yeniden başladım. Ailem tekrar kullandığımı öğrenince sert tepki verdi. Bana ve aileme zarar verdiğini düşündüm. Sonra ailem beni ikna etti ve tedavi olmaya karar verdim. Adıyaman'da psikiyatri doktorunun tavsiyesi üzerine buraya geldim.” (M.K. 18 yaşında)

5. M.P: O da konuya ilişkin şunları belirtmiştir:

“Kullandığım dönemde günde 2 kez kullanıyordum. Ara verdiğim hiç olmadı. Bırakmayı düşünmüyordum. Ailem istedi, geldikten sonra ben de fikrimi değiştirdim. Burada anlatılanlardan sonra kötü yolda olduğumu ve bu işten uzaklaşmam gerektiğini düşünmeye başladım ” (M.P. 18 yaşında).

5. A. D.: Baly kullanırken bir başka suçtan denetimli serbestlik tedbiri almış ve bu süreçte 1 yıl kadar madde kullanmamış. DS tedbiri bitince tekrar kullanmaya başlamış. Bu defa başka maddeleri de kullanmaya başlamış.

“Geçen yaz bırakmaya çalıştım, doktora gittim, ilaç verdi. İlaçları kullanmayı bıraktım. Sonra tekrar madde kullanmaya başladım. Aşırı kullanımdan ağzım yüzün şişmeye başlayınca tekrar doktora gittim. Doktor bu rehabilitasyon merkezinden bahsetti. Hastanede yatmayı ya da burada kalmayı önerdi. Buraya gelip baktım, 'kalmam' dedim. Gece eve gidip yattım. Ne olduysa o gece oldu, sabah kalkınca anneme 'kalk gidelim' dedim ve gelip burada kalmaya başladım.” (A.D. 20 yaşında)

Yukarıdaki anlatımlara bakıldığında, gençlerin çoğunun madde kullanımından uzaklaşmak, bağımlılıktan kurtulmak için istekli oldukları ve bunun için çabaladıkları anlaşılmaktadır. Bu durum, araştırma kapsamındaki bireylerde uyuşturucu madde kullanmayı terk etme noktasında belirli bir düzeyde farkındalık oluştuğunu göstermektedir. Bu kapsamda, madde kullanma alışkanlığından kurtulmak için zaman zaman girişimlerde bulunulduğu ve bazılarında bu girişimin başarısızlıkla sonuçlandığı dikkat çekmektedir. Bundan sonraki aşamada yapılması gereken şey, terk etme yönünde daha güçlü motivasyonun oluşturulmasıdır. Bunun için ikinci aşamaya geçmek gerekmektedir. Din ve inanç odaklı yaklaşımın etkisi de en çok bu aşamada devreye girmektedir.

6.2.2.Motivasyon

Kardelen Rehabilitasyon Merkezinin bireylerin uyuşturucu madde bağımlılığı veya alışkanlığını sonlandırma konusunda oynadığı rol, önemli ölçüde dinsel niteliktedir. Özellikle dini temellerden beslenen terk etme yönündeki motivasyon son derece başat bir rol oynamaktadır. Kardelen Rehabilitasyon Merkezinde uygulanan yöntemi diğer psiko-sosyal tedavi yöntemlerinden farklı kılan ise, bu merkezin Menzil tarikatı ile bağlantılı olmasıdır.

Buraya gelenler kullandıkları uyuşturucu maddeler ve İslam dışı yaşam için genelde pişmanlık duygusunu, arınma ve yenilenme ihtiyacını güçlü bir şekilde hissetmektedirler. Bu nedenle bu merkezde tövbe, zikir, ibadet, sohbet gibi bir dizi dini içerikli ritüeli yerine getirmek için de istekli oldukları söylenebilir. Ayrıca iyileşmek için merkeze gelen bireyler buradaki dinsel ritüelleri yapmayı kabul etmekle birlikte burada olağanüstü bir metafizik gücün de kendilerine yardımcı olabileceği kanaati içindedirler. Bu inanç biçimi, bireylerde güçlü bir motivasyon kaynağını oluşturmaktadır.

Motivasyon aşamasının ilk aşamasını tövbe almak oluşturmaktadır. Daha sonra ise bu motivasyonun sürdürülmesi için dinsel ibadetlerin yerine getirilmesi aşaması izlenmektedir. Tövbeden sonra, namaz, Kur'an, zikir, tesbihat, teveccüh, tevessül, rabıta, hatme, sohbet ve hizmet gibi ibadetler burada yapılması gerekenler listesinde yer almaktadır. Burada bu ritüellerden tövbe, hatme ve sohbetlerin ne olduğu, rehabilitasyon merkezinde kalan gençler için bu dinsel ritüellerin ne anlam ifade ettiği ve görüşmelerin konuya ilişkin görüşleri aktarılacaktır.

Tövbe sözlükte “pişmanlık, dönme, nedamet” anlamına gelmektedir. İslami bir kavram olarak ise; kulun işlediği kötülük ve günahlara pişman olup, onları terk ederek Allah'a yönelmesi, emirlerine uymak ve yasaklardan kaçınmak suretiyle Allah'a sığınarak bağışlanmasını dilemesi anlamına gelmektedir. İslam'da günahlardan dolayı tövbe etmek farzdır. Kur'an'da tövbe hususu çokça geçmektedir. Tövbenin günaha pişmanlık duymak, günahı derhal terk etmek ve bir daha eski hale dönmemeye azmetmek gibi bir kısım şartları vardır. Tövbenin insanı hayata yeniden bağlayan, ona ümit ve yaşama isteği veren bir fonksiyonu vardır (Canbulat, 2006)

İslami literatürde tövbe bireysel, kişinin kendi başına yapabileceği bir iştir. Ancak tarikat geleneğinde tövbe, manevi büyükler huzurunda, onlar şahit tutularak ve vesile edilerek yapılmaktadır. Tarikatta tövbe müşid terbiyesine girmenin ilk basamağıdır. Tövbe müşide değil, Allah'a yapılmaktadır. Müşid'in günahları affetme yetkisinin olmadığı, günahları yalnızca Allah'ın affettiği, müşidin bir müminin affedilmesi için Allah'a yönelip yalvardığı kabul edilmektedir.

Müşidle birlikte yapılan tövbenin iki önemli yönü vardır. İlki, günahlardan tövbe, diğeri ise tövbeyi korumak için müşide intisap etmek, bağlanmaktır. Müşidle birlikte Allah yolunda yürümek için yapılan bu manevi sözleşmeye intisap, inabe, el alma, manevi terbiyeye girme de denilmektedir.

Madde kullanmaktan uzaklaşmaya karar veren ve merkeze kabul edilen kişiler için en önemli olay tövbe almak ve müşidin manevi terbiyesine girmektir. Gelenler ilk günlerde rehabilitasyon merkezinde Menzil'e bağlı mollalardan ya da direk Menzil'e giderek orada Şeyhin Halifelerinden tövbe almaktadırlar. Görüşülen bireyler tövbenin kendileri için önemini, kendilerine kazandırdığı motivasyonu ve verdiği ümit konusundaki görüşlerini şöyle ifade etmektedir:

1. E.Ö.: *“Tövbe almasaydım bırakamazdım. Gavs Hazretlerinden tövbe almasaydım, yine başlardım. 3 aydır içmiyorum daha da içmeyeceğim.”*

2. A.E.: *“Gelir gelmez tövbe aldım. Günahlarımın silineceğini düşününce mutlu oldum, huzur buldum. Okuduğum kitapların çok faydası oldu”*

3. M.K. : *“Tövbe edince, geçmişteki hataların silineceğini söylediler ve bu beni etkiledi. Önceden inanmazdım. Rabıta, hatme gibi şeyler de etkili oluyor, bana anlattılar ve ikna oldum, sonra iyi geldi”*

4. M.P.: *“Geldiğimde tövbe aldım, adabımı yerine getirdim. Tövbe'den sonra artık bir daha içmeyeceğimize inancımız artıyor.”*

5. A.D.: *“Tövbe almak içimi ferahlattı, kalbimdeki kötülüklerin hepsini sildim. İlk burada tövbe aldım daha sonra Menzil'de.”*

Menzil tarikatında tövbe almak büyüklerin huzurunda yapılan ve belirli adabı olan bir ibadettir. Burada, ziyaretçilerin ve tövbe almak isteyenlerin sayısının çok fazla olması tövbe almayı adeta bir seremoniye çevirmiştir. Başlangıçta şeyh ile mürid arasında el ele tutuşarak ve müridin şeyhin söylediklerini tekrarlaması ile yapılan uygulama şimdi aşırı talep ve zaman darlığı nedeniyle topluca yapılmaktadır. Tövbe konusunda bir görüşmecinin aktardığı bilgiler konu hakkında açıklayıcı bir çerçeveye sunmaktadır:

“Şeyhin ya da vekilinin elinde birden fazla ucu olan bir ip var. Yaklaşık 20 kişi bu ipin uçlarından tutarak irtibat kuruyor. “Yarabbi! Bütün yaptığım günahlardan ben pişmanım. Keşke yapmasaydım. İnşallah bir daha ben yapmayacağım” sözlerini söylüyor. İpin ucundan tutanlar da bu sözleri tekrar ediyor. Daha sonra tövbe adabı anlatılıyor. Tövbe alanlar, tövbe aldıkları günün gecesinde belli işlemleri yerine getiriyor (M.P.).

M.P'nin belirttiği tövbe adabının sekiz şartı bulunmaktadır. Nakşî-Halidî yolunda bir mürşide intisap edince, mürşidin manevi terbiyesi ve tasarrufu altına girmek, yola gelmek için “sekiz şart” denilen adaba noksansız bir şekilde uymak gerekir. Geceleyin yerine getirilecek bu şartlar sırasıyla şöyledir.

Küçük Taharet: Tövbe niyetiyle ve yıkanan, uzuvlarla işlenmiş günahlardan arınma niyazıyla abdest almak.

Büyük Taharet: Tövbe niyetiyle ve kendisinin dışını temizlediği gibi, Cenab-ı Hak'tan da vücudunun içini temizlemesini niyaz ederek gusül abdesti almak.

İstihare Namazı: Fatiha'dan sonra ilk rekâtında Kâfirûn, ikinci rekâtında İhlâs suresini okuyarak iki rekât istihare namazı kılmak ve namaz sonunda girdiği yolun hayırlara vesile olması için dua etmek.

Tövbe: Daha önce mürşid huzurunda yapılan tövbeyi, samimi bir pişmanlıkla kendi duyacağı bir sesle üç defa tekrarlamak.

İstiğfar: Gözleri kapatarak ve önceden işlediği günahları pişmanlıkla hatırlayarak yirmi beş kere “estağfirullah” demek.

Fatiha: Gözler kapalı halde sekiz adet Fatiha okuyarak bunları Resulullah'ın (s.a.v.), Ehl-i Beytinin, ashabının ve sırasıyla silsiledeki Sâdât-ı Kiramın ruhlarına hediye eylemek.

Ölüme Rabîta: Gözleri kapatıp sekerat halinden kabirdeki ahvaline kadar her aşamasıyla kendi ölümünü düşünüp fanilik hissini hakka'l yakın tatmaya, dünyaya bağlılıktan kurtulup kalbi yumuşatmaya çalışmak.

Mürşid Rabîtası: Yine gözler kapalı halde iken, mürşidini karşısında heybetle oturur vaziyette hayal ederek ondaki feyiz ve nurdan istifadeye çalışmak. Mürşid rabîtasından sonra yeniden yirmi beş defa “estağfirullah” denilerek gözler açılır ve o gece güneş doğuncaya kadar bir şey yiyip içilmez, dünya kelamı konuşulmaz (Yaşar, 2013).

Kimi görüşmeciler tedavi süreci boyunca manevi motivasyonu sürdürebilmek için her Cuma namazında Menzil'e tekrar tövbe almak için gidildiğini, burada Şeyh'in bizzat kendisi ya da vekillerinden birinin namazdan sonra kendileri gibi madde bağımlılarını gruptan ayırarak konuya ilişkin bir sohbet gerçekleştirildiğini ifade etmişlerdir.

Yeni intisap ederek sekiz şartı yerine getirenlere hatme ve rabîta talimatı verilir, bunların yapılış şekli anlatılır. Rehabilitasyon merkezinde kalan gençler, bu tövbeden sonra rehabilitasyon merkezinin kuralları ve yaşam biçimi içerisinde sosyal çevreden izole bir yaşantıyı kabul etmektedirler.

Tarikat bağlılığı tövbe ile başlayan madde bağımlısı gençlerin ikinci önemli motivasyon kaynağı da rabîtadır. Sözlükte “bağ, ilişki” anlamına gelen rabîta, tasavvufta, müridin, zihni planda

tefekür ve muhayyile gücünü kullanarak müşidiyle beraberlik halinde olması demektir. Rabıta manevi birlikteliktir. Daha çok Nakşibendiyye geleneğinde görülür (Canbulat, 2006, Rabıta).

Nakşibendiyye silsilesinden gelmekte olan Menzil tarikatında da rabıtanın önemi büyüktür. Burada iki çeşit rabıta vardır. Tövbe adabından olan “ölüm rabıtası” tövbeden sonra gece yapılmaktadır.

“Tövbe’den sonra müşidimizle rabıta kuruyoruz, 8 Fatıha hediye ediyoruz, öldüğümüzü düşünüyoruz.” (A.D.)

Ölüm rabıtasında, ölüm ve ölüm halleri düşünülür. Ölümü düşünmekten gaye kalbin katılığını gidermek, kalpten dünya sevgisini çıkarmak, nefsin ölümden ibret almasını sağlamak, yaptığı ibadetlerde samimiyeti (ihlas) yakalamak ve tövbenin bozulmamasını sağlamaktır.

Diğer rabıta çeşidi tövbe adabının yerine getirildiği gece ve sonrasında günlük olarak, genelde akşam namazından sonra gözler kapalı şekilde yapılan ve yine müşidi ile beraber olmanın hayal edildiği, onun manevi desteği ve himayesine sığındığı “müşid rabıtası”dır.

“Akşam namazından sonra rabıta yapıyoruz. Rabıta’da gözlerimizi kapatıp 25 kez “estağfirullah” çekiyoruz. Hayal ediyoruz ki Gavs Hazretleri karşımızda. Onu hayal ediyoruz. 5 dakika kadar bekledikten sonra tekrar 25 “estağfirullah” çekip gözlerimizi açıyoruz” (M.P.)

M.K. rabıtanın kendisine sıra dışı duygular hissettirdiğini şu sözlerle anlatmaktadır. **“Rabıta, anlatılmaz. Farklı hislere giriyorum. İyi hissediyorum. 1-2 gün yapmadım, sıkıntı hissettim.” (M.K.)**

Rabıtanın motivasyon açısından önemli bir fonksiyonu vardır. Belli bir terbiye içerisinde, düzenli olarak müşidin hatırlanması, özellikle tövbe etmiş olanların tövbelerini hatırlamalarına, manevi anlamda gözetim altında olduklarını düşünmelerine sebep olmaktadır. Bu da tövbe ile başlayan motivasyonun sürdürülmesini sağlamaktadır.

“Seyrü sülûk usullerine göre tarikatlar ruhanî ve nefsanî diye sınıflandırılır. Ruhanî usulde ruh evrâd ve ezkârla güçlendirilerek kötülük odağı olan nefis etkisiz duruma getirilmeye, nefsanî usulde nefis birtakım riyâzet ve mücâhedelerle doğrudan etkisiz kılınmaya çalışılır.” (Öngören, 2011: 96). Menzil tarikatında zikir kalbî, sessiz ve hareketsiz olarak yapılmaktadır. Bu zikirlerin başında da hatme gelmektedir. M.P. hatme’yi şöyle anlatmaktadır:

“İkinci namazından sonra halka oluyoruz. Daha önce içinde yüz taş olan bir kâse var. Bu taşları aramızda bölüştürüyoruz. Gözlerimizi kapatıyoruz ve Molla’nın dediklerini tekrar ediyoruz. Elimizdeki taş kadar “Ya Bakî, Ente-l Bak’i” diyoruz ve salavat getiriyoruz. Salavat bittikten sonra herkesin gözleri kapalı halde iken molla elindeki taşları önündeki kâseye koyuyor ve yanındakine uzatıyor. Kâsenin uzatıldığını dizlerine değen kâseden anlayan kişi de elindekileri koyarak kâseyi öte yanındakine uzatıyor. Bu şekilde herkes elindeki taşları dizlerine dokundurularak uzatılan kâseye koyuyor. Kâse tekrar mollaya ulaştınca, molla gözleri kapalı halde bir miktar Kur’an okuyor, sonra “estağfirullah” diyor. Hepimiz içimizden 25 defa “estağfirullah” dedikten sonra gözlerimizi açıyoruz. (M.P.)

Bu anlatımdaki, gözler kapalı olduğu halde, kâsenin uzatılarak taşların toplanması esnasında kurulan sözsüz iletişime dikkat çekmek gerekmektedir. Bu iletişim biçimi grup üyeleri arasında dokunmaya ve beden dili ile anlaşmaya yol açtığı için grup birlikteliğine ve uyumuna önemli bir katkı sunmaktadır.

Yapılan görüşmelerde görüşmeciler, hatmenin önemini belirtmişlerdir:

“Hatme’nin sevabı çok büyükmüş. Rabıta sünnetmiş, hiç terk etmiyorum.” (A.E.) “Namaz, hatme, rabıta gibi şeyler değişik ve güzel geldi” (M.K.). Rabıta, hatme gibi şeyler de etkili oluyor, bana anlattılar ve ikna oldum, sonra iyi geldi” (A.D.)

Rehabilitasyon merkezinde değerler eğitimini amaçlayan düzenli sohbetler de gerçekleştirilmektedir. Bu sohbetlerde Kur'an'dan, Peygamber hayatından, sahabe ve tarikat büyüklerinin hayatlarından dersler verilmekte, tarikat büyüklerinin menkıbeleri ve nasihatleri anlatılmaktadır. Sohbetler, dini bilginin artmasına, tarikat ve grup bağının güçlenmesine, ahlaki değerlerin paylaşılmasına ve motivasyonun artırılmasına katkı sunmaktadır.

“Hatme'den sonra sohbetler oluyor. Sohbetlerde Peygamber Efendimizin (S.A.V.) hayatı anlatılıyor. Öğütler veriliyor.” (M.P.)

Madde bağımlılarının eski sosyal çevrelerine ve riskli ilişkilerine geri dönmeleri için yatılı süreç tamamlandıktan sonra da sohbetler yoluyla bu çevre ile irtibatları devam ettiriliyor.

6.2.3. Fırsat Azaltma

Rehabilitasyon merkezinde kalan uyuşturucu bağımlılarının iyileştirilmesine ilişkin çalışmaların yalnızca dinsel temelde olmadığı modern tedavi yaklaşımlarının tekniklerinden de yararlandığı tespit edilmiştir. Bu çerçevede inanç odaklı yaklaşım çerçevesinde dinsel etkinliklerin ve programların yanında, bağımlıların anti-sosyal eğilimlerinin ve ilişkilerinin sürdürülmesini önlemek, problemleri davranışların önüne geçmek amacıyla alınmış bir dizi önlem bulunmaktadır.

Cohen ve Felson tarafından geliştirilen ve suçluluğu açıklamada önemli teorilerden biri olan Rutin Aktiviteler Teorisi suç olayının meydana gelmesi için üç temel bileşenin bir araya gelmesi gerektiğini varsaymaktadır (Bkz. Kızmaz, 2005a). Bunlar; motive olmuş suçlu, uygun hedef ve suçlunun hedefe ulaşmasını engelleyecek koruyucuların yokluğudur. Bu üç bileşenin bir araya gelmesinin engellenmesi halinde suçun önlenebileceği kabul edilmektedir. Burada vurgulanan asıl konu, suç fırsatlarının ortadan kaldırılması ya da azaltılması yoluyla suçun önlenmesidir.

Madde kullanımı ve bağımlılıkla ilgili de benzer bir durumdan söz edebiliriz. Uyuşturucu ve uyarıcı madde bağımlılığında; bağımlı, uyuşturucu madde ve kullanma fırsatlarının bir arada olması madde kullanımının sürdürülmesini önemli ölçüde etkilemektedir. Özellikle madde kullanımına yönelik biyolojik, psikolojik arzular ve yoksunluk belirtileri, arınma/tam ayıklık dönemine kadar bu ilişkiyi kırmayı, madde kullanım fırsatlarını azaltmayı gerektirmektedir. İnanç odaklı yaklaşımın uygulandığı rehabilitasyon merkezinde de kişilerin madde kullanma ve suç işleme fırsatlarını azaltmak amacıyla, yatılı süreç boyunca, izolasyon, kapalı devre kamera sistemleri, madde kullanım tetkikleri gibi denetim ve gözetim tedbirleri uygulanmaktadır.

Araştırma kapsamında görüşülen bireylerin kaldıkları Kardelen Rehabilitasyon Merkezinin en önemli özelliği yatılı olmasıdır. Sağlık Bakanlığı'na bağlı hastanelerde yatarak tedavi hizmeti verilmekteyse de, içerik bakımından ikisi arasında önemli farklar bulunmaktadır. Burada benzer problemleri yaşayan ve benzer niteliklere sahip bağımlılar bir arada kalmaktadır. Süre, hastanelerde olduğundan çok uzun, ilişkiler daha yakın ve samimi, görevlilerin yaklaşımı ise resmiyetten uzaktır.

M.P. “Buradaki tedavilerin diğer yerlerdeki tedavilerden çok farkı var; ilaç yok, namaz, hatme, rabıta var. Hastane, otel gibi bir ay kalırsın, çıkar gidersin. Buradakiler istediğin kadar kal diyor. Ne zaman kendine güvenirsen o zaman çık diyorlar.” (M.P.) sözleriyle uygulamanın farklılığını ortaya koymaktadır. A.D. ise samimiyet hususunu şöyle açıklamaktadır; ***“Buranın farkı cana yakın olmaları. Abimizden daha yakınlar bize. Samimi bir ortam var.” (A.D.)***

Öte yandan yatılı olarak kalınan rehabilitasyon merkezinde, temizlik, yemek, bulaşık gibi birçok görev ortak olarak yerine getirilmekte, gençlere sorumluluk yüklenmektedir. Rehabilitasyon merkezinde kalanlar uygulamanın yatılı olmasının önemini özellikle riskli çevreden uzaklaşma fonksiyonu üzerinden sık sık vurgulamışlardır.

“Buraya hiç gelmeseydim, orada (İstanbul) olsaydım bırakamazdım. Dışarıyla irtibatım olsaydı, başarılı olamazdım.” (A.E.)

“Dışarı çıkamıyorsun, kimseyle ilişki kuramıyorsun, arkadaş çevresinden uzak kalıyorsun; bu nedenle benim de aklıma yattı.” (M.K.)

“Yatılı olması daha iyi, dışarı çıkmamak daha iyi. Yeni hasta olduğumuz için yine eski ortama dönebiliriz.” (M.P.)

Rehabilitasyon merkezinde madde kullanma ve suç işleme fırsatlarının azaltılması konusunda alınan denetim ve gözetim tedbirleri önemli bir yer tutmaktadır. Rehabilitasyon merkezi bir binanın 3. 4. ve 5. katlarında olup dış kapısı daima kilitli, giriş çıkışları kontrol altında tutulmaktadır. Kalanların dışarıdan gelenlerle ilişki kurmamaları özellikle maddeye ulaşamamaları için sıkı önlemler alınmaktadır. Uyuşturucu bağımlılığın tedavisi sürecinde belli bir aşama kat edemeyenlerin haftalık izinlere çıkılmasına izin verilmemekte, aile/ev ziyaretlerine de birkaç hafta sonra ailelerin gelip almaları ve geri getirmeleri koşuluyla izin verilebilmektedir.

Olası madde kullanımının, kavga, hırsızlık gibi riskli durumların önüne geçmek için yatakhane dahil merkezin her yeri kapalı devre kameralarla takip edilip kayda alınmaktadır. Ayrıca, telefon, internet gibi iletişim araçları ile dışardaki bireylerle irtibat kurmayı sağlayacak araçları kullanmak ve dışarı çıkmak ta, merkezin aldığı yasaklar kapsamındadır. Riskli ilişkileri sonlandırmak ve madde temin etme imkânlarını ortadan kaldırmak için arkadaş ziyaretleri de yasaklanmış durumdadır. Yalnızca aile ziyaretlerine izin verilmektedir. Görüşmeler esnasında bireylerin, rehabilitasyon merkezindeki sıkı denetim ve gözetimin kendi yararları için olduğu yönünde görüşler belirttikleri tespit edilmiştir:

“Gözetimin faydalı olduğunu düşünüyorum. Kavga dövüş azalıyor, bir şey yapan olursa görüyorlar.” (E.Ö.)

“Yatılı kalanlar da izinde içebilir. Hazır olmayanları izne çıkartmıyorlar. Güvendiklerini çıkartıyorlar, onlar da içmiyor.” (A.E.)

“Kameralar ve ses kayıtları son derece etkili oldu. Önce ses kaydı yoktu. Eskiden arkadaşlar yatak odasında o muhabbetleri (madde kullanımı ve keyif verici yanları) açıyorlardı. Canımız çekiyordu. Ses kayıtları alınmaya başlayınca bunlar kesildi.” (A.E.)

“Kameraların olması bize zarar verecek konuşmaların yapılmasını önüyor. Biz bırakmaya çalışıyoruz, gelip yaralarımızı tazeleyenler oluyor. Bu türden konuşmaları engelliyor.” (A.D.)

Ancak bir kaç kişi de, kameralarla gözetimin ve izolasyonun yararları kadar rahatsızlık verici tarafları da olduğunu ifade etmiştir. Mahremiyetin azalması, iyi arkadaş ilişkilerinden mahrum kalmak ve aşırı denetimin yarattığı güvensizlik duygusu şikâyetlerin başında gelmektedir.

Merkeze kabul edilenler ve yatılı süreci tamamlayarak ayrılan ancak rehabilitasyon merkezi ile irtibatlı olmaya devam edenler 2 haftada bir madde tarama testlerinden geçirilmektedir. Maddenin idrar yoluyla tespit edildiği süreye göre sıklığı belirlenen tetkiklerde sıkı önlemler alınmaktadır. Merkezde çalışan bir görevli gözetiminde hastaneye götürülen bağımlılar, idrar alma aşamasında dahi görevlilerin gözetiminde olmaktadır.

Merkezde kalanların, madde kullanım tetkikleri konusundaki yaklaşımları da genel olarak olumludur.

“Haftada bir veya iki haftada bir tahlil vermeye gidiyoruz. Dışarıdan kurslara devam edenlerden içen oluyordu. Tahlillerde çıkıyordu. O zaman bize zarar vermesinler diye onlar uzaklaştırıldı.” (A.E.)

“Tahlillere götürülmesini doğru buluyorum, merak etmeleri, denetlemeleri iyi bir şeydir.” (M.K.)

“Haftalık tahliller, izinlerde madde kullanmayı engelliyor.” (E.Ö.)

A.D. madde kullanım tetkiklerinin bir başka boyutunu vurgulamıştır. **“Kullanmadığımızın ispatlanması kendimize olan güvenimizi de artırıyor. Daha iyi hissediyoruz.” (A.D.)**

6.2.4. Rehabilitasyon

Rehabilitasyon merkezinde kalanlara motivasyon kazandırılması, denetim ve gözetim yoluyla madde kullanım fırsatlarının azaltılması kişilerin bağımlılıktan kurtulması için yeterli olmamaktadır. Bu nedenle kişilerin hem yatılı süreci daha iyi geçirmeleri, hem geçmişten getirdikleri olumsuz etkilerden kurtulmaları, hem de kendilerini geliştirmeleri için etkili bir rehabilitasyon programı uygulanmaktadır. Bunların başında değerler (ahlak ve ibadet) eğitimi, meslek edindirme kursları ve sosyal kültürel aktiviteler gelmektedir. Bu sürecin sonunda önceki yaşamlarında madde kullanıcısı, madde bağımlısı veya suçlu olarak etiketlenmiş olan kişiler yeni bir başlangıç için fırsat bulduklarını düşünmektedirler.

Yatılı süreçte rehabilitasyon merkezinde kalan tüm bağımlılar, dini yönü ağır basan bir değerler eğitimi programından geçmektedirler. Namaz kılmak, kuran okumak, ilmihal bilgileri öğrenmek yatılı sürecin önemli unsurları arasında yer almaktadır. Öte yandan tarikat geleneğinde önemli bir yeri olduğunu belirttiğimiz ve mürşide bağlanmanın gerekliliklerinden olan zikir, tesbihat, rabita, hatme gibi grup halinde ya da kişisel olarak yerine getirilen çeşitli ibadetler de öğretilmektedir.

Genelde sabah başlayıp öğle sonrasına kadar devam eden bir dini ders ve sohbet saati programı bulunmaktadır. Menzil 'den eğitim almış bir mollanın takip ettiği bu programda namazlar mollanın imamlığı ile cemaat halinde kılınmaktadır. Namazlardan sonra tesbihat, ikindi namazından sonra hatme, akşam namazından sonra da rabita yapılmaktadır.

Rehabilitasyon merkezine geldiklerinde çok temel dini bilgilerden dahi habersiz olan gençlerin bir kısmı namaz kılmak, Kur'an okumak gibi şeylerle ilk defa burada karşılaştıklarını belirtmişlerdir.

“Sohbetlerde bilmediğim şeyleri öğreniyorum. İnancım artıyor. Yanlışlarımı görüyorum, düşüncelerim değişiyor.” (M.K.)

“Namaz kılmayı bilmiyordum, Fatıha'yı bilmiyordum, burada çok şey öğrendim. Kur'an dersi, ilmihal dersleri yapıyoruz. Namazlarımızı kılıyoruz. Sohbetler oluyor. Sohbetlerde Peygamber Efendimizin (s.a.v.) hayatı anlatılıyor. Öğütler veriliyor.” (M.P.)

“Hocaların anlattıkları, kitaplardan okuduklarım, inançla ilgili şeyleri öğrendim. Cenneti, cehennem korkusunu öğrendim. Bunlar üzerimde etkili oldu.” (A.E.)

“Daha önce ibadetleri biraz biliyordum, ama uygulamıyordum, umursamıyordum. Annem bana namaz kıl diyordu, abdest almadan odama gidiyor kılıyormuş gibi yapıyordum. Burada ibadetlerin önemini kavradık ve uyguluyoruz. Günahların ne büyük sonuçları olduğunu öğrendik.” (A.E.)

“Bunları yapınca onların verdiği ferahlığı ve güzelliği hissediyorum. Bunlar sayesinde hayatımda birçok şeyin değiştiğini düşünüyorum. Aile ilişkilerim düzeldi, benden uzaklaşanlar geri bana döndü” (A.D.)

Bağımlıların yatılı süreç ve sonrasında uzun süre irtibatla kaldığı rehabilitasyon merkezinde çeşitli finansman imkânları ile (İş-Kur, Halk Eğitim gibi) eğitim faaliyetleri ve mesleki kursları düzenlenmektedir. Bu kurslar boyunca katılımcıların mesleki yeterliliklerinin geliştirilmesi, zamanlarını verimli geçirmelerinin sağlanması, kendini gerçekleştirme ve yeteneklerini keşfetme imkânının sağlanması amaçlanmaktadır. Öte yandan bazı projelerle katılanlara cep harçlığı verilmektedir. Mesleki kurslar bünyesinde; ahşap oymacılık kursu, resim kursu, bilgisayar, masa tenisi, havalı okey gibi kültürel ve sportif etkinlikler bulunmaktadır. Hafta içi her gün akşam yüzme etkinliği, Pazar günleri halı saha maçları yapılmaktadır. Mevsim uygun olduğunda iki haftada bir pikniğe, Cuma günleri Menzil'e dergâha ve zaman zaman Menzil'e bağlı diğer bireylerin evlerine

davet edilerek gidilmektedir. Rehabilitasyon merkezinde kalanlar bu faaliyetlerin kendileri için çeşitli faydaları olduğunu ifade etmişlerdir. Bunların başında maddeyi unutmak ve iyi zaman geçirmek gibi hususlar gelmektedir:

“Kişinin bir şeyle uğraşması kafasını dağıtır. Yaptığı işten zevk alırsa, madde kullanmak aklına gelmez.” “Yapılan faaliyetler güzel. Ahşap oymacılık kursu hoşuma gitti. Zaman geçirmek için ideal, yeni bir şey öğrenmek güzel, zevkle yapıyorum.” (M.K.)

“Burada televizyon izliyoruz, sohbet ediyoruz, masa tenisi oynuyoruz. Oymacılıkta aklıma gelen her şeyi tahta üzerine yapıyorum.” (E.Ö.)

“Gün içinde ahşap kursu, Kur'an dersi, ilmiyal dersleri yapıyoruz. Öğle namazından ikindiye kadar yemek ve serbest zaman (bilgisayar, tenis, televizyon vs.) etkinlikleri ile geçiriyoruz. Bu etkinlikler günümüzün sorunsuz geçmesini sağlıyor.” (M.P.)

“Stres atmak ve kendimizi oyalamak için günlük faaliyetlerin önemli katkısı oluyor.” (A.D.)

6.2.5. Yeniden Sosyalleştirme, Etiketlenmeye Karşı Yeni Bir Fırsat

Madde bağımlıları için en önemli sorunlardan biri etiketlenmektir. Uyuşturucu ve uyarıcı madde kullanma alışkanlığı genelde problemlili bir sosyal çevrede edinilip sonrasında yine bu çevrenin etkisiyle sürdürülmektedir. Toplum içerisinde hoş karşılanmayan bu davranışı gerçekleştirmek, çoğunlukla etiketlenmeye ve sosyal çevreden dışlanmaya yol açmaktadır. Kişi hem kendisinin madde kullanımından dolayı hem de içinde bulunduğu problemlili kişilerin hoş karşılanmayan davranışlarından dolayı toplumdaki dışlanmış olma hissini yaşamaktadır.

Bağımlılıkla mücadelede en önemli zorluklardan biri bu etiketlenmeden kurtulmaktır. Sosyal çevrenin kişiye bakışını değiştirmesi hem zor hem de uzun bir zaman almaktadır. Menzil'de arınmanın bağımlılara sağladığı en önemli katkılardan biri bu etiketlerden kurtulmayı kolaylaştırmasıdır. Önceki dönemlerde suçlu, alkolik, içkici, psikopat, madde bağımlısı gibi etiketlenmiş bireyler bu yeni dönemde “tövbeli” olarak görülmekte ve muamele edilmektedir. Bu yeni etiket belli davranış kalıplarıyla desteklendiğinde toplumun kişiyi kabul etmesi, yeniden sağlıklı sosyal ilişkiler kurması kolaylaşmaktadır.

Rehabilitasyon merkezinde kalan gençler bu konu üzerinde ısrarla durmuşlardır. Rehabilitasyon merkezinde kalmanın tüm olumlu etkilerinin yanında, Menzil'le irtibatlı olmanın ve tövbe almış olmanın kazandırdığı bu yeni etiket/ımaj kendilerini iyi hissetmelerine, kendilerine güvenmelerine ve kendilerine güvenilmesine yol açmaktadır.

İstanbul'dan gelen A.E.'nin bu konuda belirttikleri son derece dikkat çekicidir:

“Ailem ve arkadaşlarım bana acayip bir gözle bakıyordu. 'sen nasıl bir çocuk oldun', 'ne yapıyorsun sen' gibisinden. Ailem buraya ziyaretime geldiğinde bendeki değişikliği fark etti. Bunu diğer akrabalarım anlatmışlar, herkes çok sevinmiş. Bana artık 'içen A.' gözüyle değil 'sofi A.' gözüyle bakıyorlar. Telefonda konuşurken bile hissediyorlar bendeki değişimi. Kuzenim Anneme A.'nın konuşması ne kadar değişmiş' demiş. Eskiden iki lafımdan biri küfürdü. Artık hiç ağzıma almamaya çalışıyorum.” (A.E.)

A.E. gibi diğer bireyler (M.P. ve A.D.) de, aileleri ile aralarındaki güven ilişkisinin yeniden inşa edildiğine dikkat çekmekte, E.Ö. de kolluk kuvvetlerinin dahi kendilerine bakışının değiştiğini vurgulamaktadır:

“Gittikçe güvenleri artıyor. Ben de burada kaldıkça onlara karşı kendimi daha iyi hissediyorum.” (M.P.)

“Hem annem, hem babam çok rahat, güvenleri sonsuz. Bana bakışları değişti. Eskiden sürekli tartışırđık, şimdi telefon açıyor ve halimi soruyorlar, isteğim olup olmadığını soruyorlar... Annem çok mutlu.” (A.D.)

“Burada olduğumuzu gören polisler şaşırıyor. Onların hakkımızdaki fikirleri, bize bakışları değişiyor.” (E.Ö.)

Rehabilitasyon merkezinde kalmanın sosyal ilişkilerin düzenlenmesi ile ilgili ilk ve en önemli etkisi yatılı süreçtir. Bağımlıların yatılı kalmaları her şeyden önce onların riskli sosyal çevrelerinden uzaklaşmalarını mümkün kılmaktadır. Ancak yaşları son derece genç olan ve yönlendirmelere açık olan bu kişileri riskli ilişkilerden uzak tutmak yeterli olmamaktadır. Yatılı süreci tamamladıktan sonra eski yaşamlarına geri dönecek olan bağımlıların, sosyal ilişkilerine alternatifler sunulması, yeni bir sosyal çevrenin kazandırılması önemlidir. Rehabilitasyon merkezinde kalan gençlere bu fırsat iki şekilde sunulmaktadır. Bunlardan ilki aile ilişkilerinin onarılması ikincisi ise Menzil bağlularından oluşan yeni bir sosyal çevrenin kazandırılmasıdır.

Rehabilitasyon merkezinde yapılan çalışmaların önemli bir ayağı, bağımlıların genelde iyi olmayan aile ilişkilerinin onarılmasıdır. Merkeze aile desteği ile gelenler olduğu gibi, başka kanallardan yapılan yönlendirmelerle gelen ve ailesi ile neredeyse ilişkisi kesilmiş gençler de bulunmaktadır. Görevliler ile yaptığımız görüşmelerde yıllar süren problemler yaşamları ve yaşadıkları yüzünden ailesinin gözden çıkardığı ve ilişki kurmaktan kaçındığı kişiler de olduğunu öğrendik. Bu nedenle aile ilişkilerinin düzeltilmesi için bazen aileyi ikna etmek ve aile nezdinde girişimlerde bulunmak gerektiği belirtilmiştir.

Aile ilişkilerinin iyileşmesi süreci, aslında gençlerin rehabilitasyon merkezinde kalmayı kabul etmeleriyle başlamaktadır. Madde kullanmaktan vazgeçmeyi kabul etmeleri, arkadaş çevrelerinden uzaklaşmaları ve tövbe alıp yaşamlarını değiştirmeye başlamaları bu ilişkilerin de yeni bir boyut kazanmasını sağlamaktadır. Ancak yine de bunun uzun süreli ve kalıcı olması için karşılıklı güven inşası gerekmektedir.

Gençler süreç içerisinde aile ilişkilerindeki değişimi fark etmekte, önemsemekte ve bunun kendileri için önemini vurgulamaktadırlar.

“Allah razı olsun onlardan... Uzak olmasının sıkıntıları da var. Ailem ile yakın olsaydım iyi olurdu. Burada onları özlüyorum.” (A.E.)

“3-4 günde bir babam - annem geliyor. Gelmelerinin faydası oluyor, bu işten uzak durduğumu görüyorlar... Ben de burada kaldıkça onlara karşı kendimi daha iyi hissediyorum... Eskiden eve gittiğimde kendimi evlatlık gibi hissediyordum. Şimdi ailemin bana benim de onlara yaklaşımım değişti. Eve gidince mutlu oluyorum, kardeşlerimle zaman geçiriyorum.” (M.P.)

“Hem annem, hem babam çok rahat, güvenleri sonsuz. Bana bakışları değişti. Eskiden sürekli tartışırdık, şimdi telefon açıyor ve halimi soruyorlar, isteğim olup olmadığını soruyor, 'Ellerinden öperim' diyorum, bu bile yeter, çok şeye bedel. Annem çok mutlu.” (A.D.)

Bu araştırma sonucunda büyük bir kitleye sahip olan Menzil tarikatı ile ilişkili bir rehabilitasyon merkezinde kalmanın, benzer hizmetleri veren diğer rehabilitasyon merkezinde kalmakla aynı şey olmadığı kanaati oluşmuştur. Birçok dini cemaatte olduğu gibi Menzil’le irtibatlı olmak, kişilere Türkiye genelinde hatta yurt dışında benzer duygu ve düşünceleri paylaşan ve benzer davranışlar sergileyen büyük bir sosyal çevre kazanma imkanı sunmaktadır. Daha yakın ve daha samimi ilişkilerin yaşandığı bu sosyal çevrede olmak gençler için eski sorunlu çevreden uzaklaşma fırsatının oluşması anlamına gelmektedir. Görüşme yaptığımız kişiler çoğunlukla rehabilitasyon merkezinden ayrıldıktan sonra da Menzil ile ilişkilerini sürdürme kararlılığında olduklarını dile getirmişlerdir.

“Sohbetlere gidiyoruz, çiköfteye çağırıyorlar. Sofiler bizi çok seviyorlar, bize saygı gösteriyorlar. Eski çevremizde sürekli aşağılanıyorduk, ama sofilerin güler yüzlü yaklaşımı, samimiyetleri bizi mutlu ediyor... Çıkınca bizim orada Menzil’in dergâhı var. Gündüz çalışmayı gece de dergâha gitmeyi düşünüyorum. Dergâha gider hatme ve diğer ibadetlerimi orada yaparım.” (A.E. 17 yaş, İstanbul)

“Buranın farkı cana yakın olmaları. Abimizden daha yakınlar bize. Samimi bir ortam var... Ayıldıkdan sonra sohbetlere faaliyetlere devam etmeyi düşünüyorum. Menzil ile bağımu kesinlikle koparmam. Bundan sonra vakıftakiler, dergâhtakiler benim çevrem.” (A.D. 20 yaş, Adıyaman)

7. SONUÇ

Türkiye’de dinin sosyal yaşam üzerinde önemli bir etkisi vardır. Ülkemizde din önemli ölçüde, duygu, düşünce ve yaşam pratiklerimiz üzerinde belirleyici olan bir unsurdur. Ancak batı kültürünün ve pozitivist bilim anlayışının hâkimiyeti altında gelişen modernleşme tecrübesi, dinin sosyal yaşam üzerindeki bu etkisini görmezden gelmekle kalmamış onunla mücadele eden bir nitelik arz etmiştir. Dinin sosyal yaşamdan soyutlanması çabaları, modernleşen toplumda kaçınılmaz olan sosyal problemlere yenilerini eklemiştir. Benzer şekilde sosyal problemlerin çözümünde motivasyonunu dinden ve inançtan alan uygulamalar da kamusal alandan dışlanmıştır. Batı’da madde bağımlılığıyla mücadelede önemli bir yeri olan dini gönüllü kuruluşların fonksiyonunu icra etme potansiyeli olan tarikat ve cemaatlerin bu potansiyeli yeterince değerlendirilememiştir. Menzil tarikatının madde bağımlılığı, kumar gibi kötü alışkanlıklarla mücadelede halk arasında meşhur olan konumu da bilimsel araştırmalara -neredeysse hiç- konu olmamıştır.

Madde bağımlısı bireylerin bağımlıktan kurtulmak için Menzil’e gelenlerin kolayca tedavi oldukları veya iyileştiklerine dair destekleyici değerlendirmeler olmakla birlikte karşıt tezlerin olduğu da bir gerçektir. Cemaat mensuplarına göre, bireylerin tarikata dahil olmakla bağımlıklarından kurtulmalarının dinsel bir açıklaması vardır. Burada, cemaatin manevi etkisi özellikle de bir keramet varlığına inanılmaktadır. Karşıt argümanlar ileri süren kimileri de bu tür tedavi biçimlerini bir tür anti-bilimsel veya “üfürükçülük” olarak tanımlamaktadır. İyileşenler ile ilgili haberleri de, sadece bir şehir efsanesi niteliğinde görmektedirler. Ancak Menzil’e gelenlerin gelmeden önceki yaşamları, gelirken beklentileri, Menzil’de tecrübe ettikleri ve Menzil’den sonraki yaşamları detaylı bir şekilde ve birçok örnekle ele alındığında “Menzil’de arınma/iyileşme” inancının manevi etkiden uzak olmayan sosyal bir gerçeklik olduğu anlaşılmaktadır.

Aslında sözü edilen cemaat veya derneklerdeki rehabilitasyon sürecinin tümüyle dinsel bir nitelik arz ettiğini söylemek mümkün değildir. Dinsel cemaat veya bunlara bağlı dernekler kapsamında sürdürülen faaliyetlerin veya programların bazıları son derece modern tedavi tekniklerini de kullanan bir işleyişe sahiptir. Ancak süreç içerisindeki aşamalar motivasyonunu daima inançtan ve teslimiyetten aldığı için işin manevi boyutu son derece önemlidir. Bu gerçekliğin daha net ve kurumsal tezahürü, Menzil’le irtibatlı madde bağımlılarına hizmet veren rehabilitasyon merkezlerinde görülmektedir.

Araştırmaya konu edilen Rehabilitasyon Merkezi faaliyetlerine henüz yeni başlayan ancak yaygınlaşma potansiyeli olan bir uygulama olarak dikkat çekmektedir. Şanlıurfa, Viranşehir, Adıyaman ve Tokat’ta STK’lar bünyesinde kurulan bu merkezler Bağımlılıkla Mücadelede İnanç Odaklı Yaklaşımına önemli bir örneklik teşkil etmektedirler.

Adıyaman’da faaliyet gösteren Adıyaman Kardelen İzcilik Gençlik ve Spor Kulübü Derneği bünyesinde kurulan Madde Bağımlıları Rehabilitasyon Merkezi’ndeki uygulamada her bir süreç ayrı önem arz etmektedir. Öncelikle Menzil’e gelenlerin çoğunlukla madde kullanımı konusunda rahatsızlık duyan ve bundan kurtulmak isteyen kişiler olduğu göz önüne alınmalıdır. Belirli bir farkındalık düzeyine erişmiş olan bu bireyler bağımlılıktan kurtulmak konusunda karar aşamasındadırlar ancak başarılı olabileceklerine dair özgüvenleri zayıf olduğu için destek arayışı içerisindedirler.

Bu aşamada Menzil’den aldıkları manevi destek, onları bunu yapabilecekleri konusunda motive etmekte ve cesaretlendirmektedir. Tövbe almak ve bir mürşidin himayesine girip ona teslim olmak şeklindeki tasavvufi ilke kendi iradeleri ile maddeyle başa çıkamayan bağımlılara güç ve moral vermektedir. Bir mürşidin yol göstericiliğinde yeni bir hayata başlama fikri bağımlılıkla

mücadelenin ağır yükünü hafifletmektedir. Ancak uygulama yalnızca bu motivasyonla kalmamakta, motivasyonun sürdürülmesi ve madde kullanıcılarının karşılaştığı birçok güçlüğü aşacak şekilde kurumsal bir destek sağlanmasıyla süreç işlemektedir.

Sürecin bundan sonraki aşamaları fırsat azaltma ve rehabilitasyonu içermektedir. Madde Bağımlıları Rehabilitasyon Merkezi fiziki yapısı, kuralları ve işleyişi ile yatılı olarak kalan bağımlıların madde kullanma fırsatlarını ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. İhtiyaç duyanlar tedavi ettirilmekte, diğerlerinin maddeye ulaşmasını engellemek için dış dünya ile kontrollü ilişkiler kurulması sağlanmaktadır. Yatılı süreç, giriş çıkışların kontrol altına alınması, kapalı devre kamera sistemleri, ziyaret yasakları, madde kullanım tetkikleri vb. denetim ve gözetim tedbirleri ile kişiler, riskli sosyal çevreden ve riskli davranışlardan uzak tutulmaya çalışılmaktadır.

Madde bağımlısı gençlerin rehabilitasyonu için de çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Meslek edindirme kursları, kültürel etkinlikler ve gezi, spor seyahat gibi boş zaman etkinlikleri ile rehabilitasyon merkezinde kalanların uyum sorununu aşmalarına, madde kullanma ihtiyaçları ile baş etmelerine, psikolojik olarak kendilerini iyi hissetmelerine ve gelecek beklentilerinin artmasına katkı sunulmaya çalışılmaktadır. Bu çalışmaların gençler üzerinde olumlu etkiler bıraktığı ve ümitlerini arttırdığı yapılan mülakatlardan anlaşılmıştır.

Madde bağımlıların rehabilitasyonu konusunda dikkat çekici bir husus da bireylerin geçmişteki olumsuz yaftalamalardan/etiketlenmelerden kurtulmak için yeni bir fırsat yakalamış olmalarıdır. Uyuşturucu ve uyarıcı madde kullanmaları nedeniyle damgalanan ve toplum tarafından kısmen de olsa dışlanan kişiler, tövbe almakla, yakın çevrelerinden başlamak üzere, insanların gözünde yeni bir kimlik ve olumlu imaj kazanmış olmakta ve eski olumsuz etiketlerinin dezavantajlarından kurtulma fırsatı yakalamaktadır. Bu yeni konumun uygun davranışlarla desteklenmesi durumunda etiketlenmenin olumsuz etkisinin ortadan daha kolay kalkacağı kanaati oluşmuştur.

Bağımlılıkla mücadelede inanç odaklı yaklaşıma örnek olarak aldığımız uygulamanın en önemli aşamalarından biri ise yeniden sosyalleştirmedir. Yeniden sosyalleştirme öncelikle aile ilişkilerinin onarılmasını hedeflemektedir. Madde kullanımı ve problemlili sosyal ilişkilerinden dolayı bağımlıların büyük bir kısmı geçmişte aileleri ile ciddi sorunlar yaşamışlardır. Aileleriyle ilişkisi olanların ilişkilerinin niteliğinin artırılmasına, ilişkisi olmayanların da rehabilitasyon merkezinde çalışan görevlilerin girişimleri ile yeniden ilişki kurmalarına çalışılmaktadır. Bu çabaların en önemli sonuçlarından birisi gençler ile aileleri arasında yeniden bir güven ilişkisinin tesis edilmesidir.

Menzil ile bağlantılı rehabilitasyon merkezinde kalanlar için yeni bir sosyal çevre edinme, bu programın öne çıkan bir başka önemli özelliğidir. Hem rehabilitasyon merkezindeki arkadaşlar ve görevlilerle, hem de Menzil'e bağlı olan ve bu kişilerin kazanılması için onlarla yakın ilişkiler kuran bağlular ile (sofiler) yeni bir ilişki ağı kurulmaktadır. Menzil tarikatına bağlı cemaatin ülke genelinde yaygın olduğu ve birçok yerde dergâhlar, vakıf ve derneklerin olduğu düşünüldüğünde edinilen bu sosyal ilişkiler ağı daha da önem kazanmaktadır. Mülakat yapılan gençler, rehabilitasyon merkezinden ayrıldıktan sonra bu ilişkileri sürdürme ve eski sorunlu ve suçlu çevreleri ile aralarına mesafe koyma niyetlerini ortaya koymuşlardır.

Bağımlılıkla mücadele sorunu yalnızca tıbbi ve adli yaklaşımların çabaları ile üstesinden gelinemeyecek düzeyde ağır ve yaygın bir sorundur. Bu nedenle bağımlılık konusunda mücadele edecek gönüllü kuruluşların desteklenmesi ve mücadelenin ülke geneline yayılması sağlanmalıdır. Ülkemizde önemli bir potansiyeli olan Menzil dışındaki dini cemaatlerin ve STK'ların da bu konuda Menzil tarikatı gibi inisiyatif alması gerekmektedir. Madde kullanımının her geçen gün arttığı ve bağımlılık tedavisinin ne kadar zor ve uzun bir süreç olduğu göz önüne alındığında, sivil toplum örgütlerinin ve dini grupların bu konuda harekete geçirilmesi ülkemiz için tercih olmaktan çok bir zorunluluktur.

8. KAYNAKÇA

- Baier, Colin J. (2001) “ If You Love Me, Keep My Commandments: A Meta-Analysis of The Effect of Religion On Crime”, *Journal of Research in Crime&Delinquency*, 38 (1): 3-21.
- Becioğlu, A. (2014, Ocak 17). Menzil'i Bilir misiniz? 05 29, 2015 tarihinde Fatsa Güneş Gazetesi: <http://www.gunesgazetesi.net/koseyazilari/2219/2528/ahmet-becioglu-menzili-bilir-misiniz.html> adresinden alındı
- Bock, E. Wilbur, John Cochran and Leonard Beeghley (1987), “Moral Messages: The Relative Influence of Denomination on the Religiosity-Alcohol Relationship”, *The Sociological Quarterly* 28: 89-103.
- Brantingham, P., & Faust, F. (1976). A conceptual model of crime prevention. *Crime and Delinquency* 22, 284-296.
- Burkett, Steven and Bruce Warren (1987), “Religiosity, Peer Associations, And Adolescent Marijuana Use: A Panel Study of Underlying Causal Structures”, *Criminology* 25: 109-131.
- Canbulat, M. (2006). Tövbe içinde, Dini Kavramlar Sözlüğü. Ankara: DİB Yayınları.
- Chadwick, Bruce A; Top, Brent L. (1993), “Religiosity and Delinquency Among LDS Adolescent”, *Journal For Scientific The Study of Religion*, 33 (1): 51-67.
- Diyanet İslam Ansiklopedisi. (1995). EROL, Muhammed Râşid . Anonim içinde, Diyanet İslam Ansiklopedisi Cilt:11 (s. 305). Türkiye Diyanet Vakfı.
- İlk Haber Gazetesi. (2014, 02 13). Alkolü bırakmak için Menzil'e gittiler. 06 02, 2015 tarihinde <http://ilkhabergazetesi.tv>: <http://ilkhabergazetesi.tv/alkolu-birakmak-icin-menzile-gittiler/> adresinden alındı
- Kızmaz, Zahir (2005a). Sosyolojik Suç Kuramlarının Suç Olgusunu Açıklama Potansiyelleri Üzerine Bir Değerlendirme. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(2), 149-174.
- Kızmaz, Zahir (2005).“Din ve Suçluluk: Suç teorileri Açısından Kuramsal Bir Yaklaşım”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 15, Sayı:1.
- Kızmaz, Zahir (2010), “Din ve Suç: Cezaevinde Hükümlü Bulunan Bazı Suçluların Dindarlık Durumları” *Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 16: 27-58
- Ögel, K. (2010). Sigara, Alkol ve Madde Kullanım Bozuklukları: Tanı, Tedavi ve Önleme. İstanbul: Yeniden Yayınları.
- Öngören, R. (2011). Tarikat. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (s. 95-105). içinde Türkiye Diyanet Vakfı.
- Park, Sunyoung ve Hüseyin Akdoğan (2011), “Mükerrer Suçun Önlenmesinde ve Hükümlülerin Topluma Tekrar Kazandırılmasında İnanç Odaklı Cezaevi Programlarının Rolü” *Suç Önleme: Teorik, Pratik ve Değerlendirme* içinde (Edt: M. Alper Sözer ve Daniel R. Lee), Ankara: Seçkin yay.
- Parlatır, İ. (2011), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, Yargı Yayınları
- Prochaska, J. O., DiClemente, C. C., & Norcross, J. C. (1992). In search of how people change: applications to addictive behaviors. *American psychologist*, 47(9), 1102-1104.
- Stark, Doney (1996), “Religion as Context: Helfire and Delinquency One More Time, *Sociology of Religion* 57: 163-173.
- Uludağ, S. (1999), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Marifet Yayınları
- Yaşar, A.N. (2013, Ocak). Yola Gelmek, Yolda Olmak. *Semerkand Dergisi*.
- Yaşar, A.N. (2011, Temmuz). Yolumuzu Aydınlatan Kandiller: On Bir Esas. *Semerkand Dergi*.
- Yeni Aktüel Dergisi. (tarih yok). İşte Menzil Dergahi. 06 02, 2015 tarihinde <http://www.yeniaktuel.com.tr>: <http://www.yeniaktuel.com.tr/tur105,71@2100.html> adresinden alındı

17. YÜZYILDA HARPUT KALESİ

Harput Castle in the 17th Century

Celalettin UZUN*

Enver ÇAKAR**

ÖZET

Stratejik öneminden dolayı, Harput Kalesi eski çağlardan beri birçok devletin egemenlik kurmak istediği önemli bir savunma merkeziydi. Çubukoğulları ile Türk hâkimiyetine geçen Harput, sırasıyla Artuklular, Selçuklular, Dulkadiroğulları, Akkayunlular ve Safevilerin idaresinde kalmış, 1516 yılında ise Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Harput Kalesi'nde 17. yüzyılda küçük bir askeri birlik görev yapmaktaydı. Kalenin yanı sıra şehrin güvenliğinden de sorumlu olan bu birliğin başında âmir olarak bir dizdar bulunuyordu. Dizdarın emri altında ise bir kale kethüdası ile yeterli sayıda hisar eri vazife yapmaktaydı.

17. yüzyılda Harput Kalesi'nde, Kale Mahallesi adıyla bilinen bir yerleşim alanı da vardı. Burada, çoğunlukla askeri görevliler aileleri ile birlikte oturuyorlardı. Mahalle sakinleri toplu ibadetlerini ve dinî etkinliklerini Kale Camii ve Hüseyin Ağa Camii adlarını taşıyan mekânlarda yerine getiriyorlardı. Kale Camii'nin etrafı aynı zamanda sosyal ve iktisat hayatın cereyan ettiği önemli bir merkeziydi. Şehrin önde gelen tüccarlarının bir kısmı Kale Mahallesi'nde oturuyordu. Harput Kalesi'nde, güvenlik ve asayişten sorumlu askeri görevlilerden başka, kalenin bakım ve onarımı ile ilgilenen mimarı ile dini ve vakıf kurumlarında hizmet veren görevliler de vardı.

Bu çalışmada, Osmanlı arşiv belgeleri kaynak olarak kullanılmak suretiyle, 17. yüzyılda Harput Kalesi'nin fiziki durumu ile kalenin şehirdeki askeri ve sosyal fonksiyonu üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Elazığ, Harput, Harput Kalesi, Kale Mahallesi, Sosyal ve İktisadi Hayat

ABSTRACT

Due to its strategic importance, Harput Castle was an important defense center that many states have wanted to dominate on it since old centuries. Harput which came under the domination of Turks with Cubukoglu remained respectively under Artuklular, Selcuklular, Dulkadirogullari, Akkayunlular and Safeviler, it came under the Ottoman in 1516. A small military unit had duty on Harput Castle in 17th century. A dizdar was as commandant at the head of the unit which had responsibility for the castle and also security of the city. The town's enlisted man in efficient number had duty with a chamberlain of the castle under the command of dizdar.

There was a settlement area which was known with the name Kale county in Harput Castle in 17th century. Military officers dwelt usually on here with their families. Community dwellers used to make their mass worship and religious events on places named as Kale Mosque and Huseyin Aga Mosque. Kale Mosque's region was an important center that social and economy events occurred at the same time. A part of merchants as prominent in the city dwelt on Kale County. An architect who concerned on maintenance and care of the castle and officers who served for religion and in foundations were here besides military officers who were responsible for security and public order in Harput Castle.

On the study, physical state of Harput Castle in 17th century and military and social function of the castle in the city have been considered, using Ottoman archive documents as sources thereby.

Key words: Elazig, Harput, Harput Castle, Kale County, Social and economical life

GİRİŞ

Anadolu'nun en köklü yerleşim alanlarından biri olan Harput, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nün güneyinde yer alan bir plato üzerinde kurulmuştur. Denizden yaklaşık olarak 1450-1500 metre yüksekliğinde olan bu tarihi kentin etrafı verimli ovaların yanı sıra, Fırat

* Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-BİNGÖL, celeddinuzun@hotmail.com

** Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü-ELAZIĞ, ecakar23@gmail.com

ve Murat nehirleri gibi önemli su kaynakları ile çevrilidir¹. Konum olarak, güney, kuzey, doğu ve batı istikametlerinde şehirleri birbirine bağlayan bir mevkiye bulunmasından dolayı, Kuzey ve Orta Anadolu ile Kuzey Mezopotamya, Kafkaslar, Suriye ve İran'daki bazı ticaret yollarıyla bütünleşmiştir². Bu özelliklerinden dolayı şehir, ilk çağlardan itibaren önemli bir yerleşim merkezi olmuş ve çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmıştır³. Ticari yolların, verimli ovaların ve su kaynaklarının kontrolü ve güvenliğinin sağlanması için de bölgeye hâkim bir mevkiye Harput Kalesi inşa edilmiştir. Kalenin inşa edildiği alan nispeten yüksek, engebeli ve yalçın kayalıklarla çevrilidir⁴.

Mevcudiyeti Urartululara kadar götürülen Harput, Bizans dönemine kadar sadece iç kaleden oluşan bir yerleşmeydi. Türk hâkimiyetine geçtikten sonra, özellikle Artuklular döneminde, şehir iç kalenin kuzeyi ve batısı doğrultusunda genişlemiş ve kale dışında yeni yerleşim birimleri oluşturulmuştur⁵. Harput Kalesi de eski çağlardan itibaren önemli bir müdafaa merkezi olmuş ve bölgenin düşman saldırılarına karşı korunmasında mühim görevler üstlenmiştir. Stratejik öneminden dolayı tarihi süreç içerisinde defalarca onarım ve bakım görmüştür⁶.

Kalenin en eski onarım kitabesi Artuklular dönemine aittir. Artuklu hükümdarı Nizameddin İbrahim dönemine ait olan bu kitabeden, kalede geniş tamiratların yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim günümüze kadar gelen kalenin en güzel duvar ve burçları Nizameddin İbrahim'in eseridir. Yine Artuklular döneminde kaleye bir kısım eklemeler de yapılmıştır. Nureddin Artukşah'ın burada bir hastane inşa ettirdiği tahmin edilmektedir⁷. Ayrıca kale içinde kuzey sur duvarları üzerinde bir Artuklu Sarayı'nın varlığı da bilinmektedir⁸.

Resim 1: Artuklu Sarayının Kalıntıları (Kaynak: Veli Sevin-Necla Arslan Sevin-Haydar Kalsen, *Harput Kale Mahallesi Osmanlı Yaşamı*, s. 26).

¹ Harput'un kurulduğu platonun batısında Kuz Ova, doğusunda Ulu Ova, güneyinde Elazığ Ovası ve kuzeyinde ise bugün büyük bir kısmı Keban Baraj Gölü'nün altında kalan Murat Nehri Vadisi bulunmaktadır. Ortalama 1751 km² lik bir alanı kaplayan plato, 30-40 km uzunluğunda ve 15-20 km. genişliğindedir. M. Taner Şengün, *Harput Platosunda Doğal Ortam-İnsan İlişkileri ve Doğal Çevre Planlaması*, Elazığ, 2012, s. 1; Saadettin Tonbul, "Coğrafi Faktörlerden Yer Şekillerinin Harput'un Kuruluşu, Gelişmesi ve Şehrin Yer Değiştirmesi Üzerine Olan Etkileri", *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, 1, Elazığ, 2013, s. 81-82.

² Recep Yıldırım, "Harput Elazığ Yöresinin Tarihi Coğrafyası", *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, 1, Elazığ, 2013, s. 297-298; Kemalettin Köroğlu, *Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (Alzi) ve Çevresi*, İstanbul, 1996, s. 2-3.

³ Osmanlıdan önce bölgede hâkimiyet kuran devletler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nureddin Ardıçoğlu, *Harput Tarihi*, İstanbul, 1964; Besim Darkot, "Harput", *İslam Ansiklopedisi*, V/1, Eskişehir, 1997, s. 296-299; Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara, 1989; İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, 1-2, İstanbul, 2013.

⁴ Selçuk Hayli, "Tarihi Coğrafya Açısından Harput Şehrinin Fonksiyonları ve Etki Sahası", *Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu*, 1, Elazığ, 2005, s. 292.

⁵ Ertuğrul Danık, *Ortaçağ'da Harput*, s. 27.

⁶ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 197.

⁷ Nureddin Ardıçoğlu, *Harput Tarihi*, s. 51-52, 60.

⁸ Ertuğrul Danık, *Ortaçağ'da Harput*, Ankara, 2001, s. 50.

Dulkadiroğullarının Harput'a hâkim oldukları dönemde Memluk sultanı tarafından görevlendirilen Halep valisi Seyfeddin Curci kaleyi 3,5 ay süre ile kuşatmıştır. Bu kuşatmadan dolayı kalede bir kısım tahribatlar olduğundan Dulkadir beylerinden Halil ve İbrahim Beyler kalede esaslı bir onarım yapmışlardır⁹.

Dulkadiroğullarından sonra bölgeyi hâkimiyeti altına alan Akkoyunlu hükümdarı Hasan Bahadır Han (Uzun Hasan) zamanında da kalede onarımların yapıldığını mevcut kitabelerden öğrenmekteyiz. Hasan Bahadır ve torunu Rüstem Han zamanında Harput'ta basılmış paraların olması, burada bir darphanenin olduğunu da göstermektedir¹⁰. Bu darphane Osmanlı sultanlarından Yavuz Sultan Selim ve Kanunu Sultan Süleyman dönemlerinde de aktif olarak işletilmiş ve Harput'ta para bastırılmıştır. İltizam usulüyle işletilen bu darphanenin 1523 yılında 60.000 akçe mukataa geliri vardı. Ancak darphane, daha sonraki yıllarda önemini yitirmiş ve faaliyetlerine de son verilmiştir¹¹. Harput'taki darphanenin yeri tam olarak tayin edilememekle birlikte, arkeolojik verilerden hareketle, buranın kale içinde olduğu düşünülmektedir¹².

Resim-2: Harput Kalesi'nden Bir Görünüm

Osmanlı sınırlarının Van'ın ötesine geçmesi Harput'u stratejik bakımdan geri plana itmiştir. Doğu cephesinde İran'a karşı verilen mücadele daha uzak bölgelere taşınmıştır¹³. Dolayısıyla Harput Kalesi, Osmanlı döneminde düşman saldırılarından ziyade, şehrin en korunaklı bölgesi olması hasebiyle, genellikle alakalı çeşitli görevler üstlenmiştir.

1. 17. Yüzyılda Harput Kalesi (İç Kale)

Kale¹⁴, yalnızca saldırılardan korunulacak bir yapı olmayıp aynı zamanda etkin savunma yapılan, saldırganları uzak tutmak için harekâtlar düzenlenen ve sahip olunan toprakların denetim altında tutulmasını mümkün kılan müstahkem bir yapı özelliğini de taşımaktaydı¹⁵. Konumu belirlenirken arazinin doğal özelliklerinden yararlanılırdı. Dolayısıyla yol kavşağı, ana yol, geçit yeri, kıydan fazla uzakta olmayan burun, dağlar arasındaki boğaz ve köprübaşları gibi stratejik yerler kalenin konumunun belirlenmesinde son derece etkiliydi¹⁶. Harput

⁹ Nureddin Ardiçoğlu, *Harput Tarihi*, s. 66-68.

¹⁰ Nureddin Ardiçoğlu, *Harput Tarihi*, s. 73.

¹¹ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, s. 144-222.

¹² Veli Sevin-Necla Arslan Sevin-Haydar Kalsen, *Harput Kale Mahallesi'nde Osmanlı Yaşamı*, İstanbul, 2011, s. 147.

¹³ İran ile girişilen savaşlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyâsi Münâsebetleri (1578-1612)*, İstanbul, 1993; Özer Küpeli, *Osmanlı-Safevi Münâsebetleri (1612-1639)*, İstanbul, 2014.

¹⁴ Kale, bir bölgeyi korumak üzere sağlam şekilde yapılan ve etrafı kalın duvarlarla çevrili olan yapılar olup, Arapçada *kal'a* olarak isimlendirilmektedir. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2, İstanbul, 1983, s. 143; Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, Ankara, 1959, s. 5.

¹⁵ John Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, (çev. Selma Koçak), İstanbul, 2007, s. 185-186.

¹⁶ Semavi Eyice, "Kale", *DİA*, 24, Ankara, 2001, s. 234.

Kalesi de inşa edilirken doğal faktörler göz önünde bulundurulmuş, saldırılara karşı kuzey, güney ve doğudan derin uçurumlarla çevrili olan oldukça korunaklı bir sırt üzerinde kurulmuştur.

Kalenin kurulduğu bu sırt, doğudan Mezbahana Deresi, batıdan ise bu derenin bir kolu olan Sal Deresi'nin oluşturduğu vadiler arasında bulunmaktadır. Surlarla birlikte kalenin vadi zemininden olan yükseltisi, doğuda 100 metre, batıda 60-70 metre, iki vadinin birleştiği güney yamaçta ise 150-200 metreyi bulmaktadır¹⁷.

Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra Harput Kalesi bütün ihtişamıyla tarihi fonksiyonunu devam ettirmiştir. Nitekim 17. yüzyılda Harput'u ziyaret eden ünlü seyyah Evliya Çelebi'nin tasvirine göre kale; kare şeklinde, yalçın kaya üzerinde taştan inşa edilmiş, sağlam ve güzel bir yapı idi. Yine kalenin sadece bir kapısı olduğundan bahseden Evliya Çelebi, burada bin kadar hane ve minaresiz bir caminin mevcudiyeti ile kale içinde su sarnıçları, zahire ambarları ve mehterhanenin bulunduğu da bahsetmektedir. Ayrıca kale yönetiminden sorumlu bir dizdarın olduğunu ve onun emrinde çalışan bir kethüda ile yeterli sayıda kale erinin mevcut olduğunu da belirten Evliya Çelebi, kalede cephane ve büyük topların varlığından da bahsetmektedir¹⁸.

Şehrin en korunaklı yeri olduğu için kalede silah ve mühimmat gibi askeri teçhizat da muhafaza edilmekteydi. Mesela 1627 yılında eski kale dizdarı olan Mustafa Ağa'nın yeni kale dizdarı olarak görevlendirilen Seydi Ali Ağa'ya devrettiği cephanelikteki silah ve malzemenin envanterinde; üç tüfek, üç küllük, bir demir kapı, dokuz araba çengâli, bir araba zinciri, bir araba kazığı, altı araba tekerleği, beş araba kendiri, yedi derbuzen¹⁹, iki derbuzen kuyruğu, iki derbuzen ayağı, üç top parçası (iki nügi miktarı), üç top halka, iki top enügi, bir top enügi hokka, üç top önü, bir top hokka, bir top (kale kapısı önünde), iki kurşun parçası, bir nakkâre²⁰, iki kese barut, yarım kese kükürt, altı bez sandığı, bir demir çember, bir bakır külçe, bir demir zincir, beş küçük tekerlek, iki gülle sandığı ve bir kilit ile 233 top yuvarlak²¹, 32 ince çubuk ve 50 köhne keman²² bulunmaktaydı²³.

Cephaneliğin haricinde, kalede hububat ve benzeri mahsulatın muhafaza edildiği iki ambar da vardı²⁴. Aynı olarak toplanan vergiler de burada muhafaza edilmekteydi. Mesela 1639 yılında Amid'den Harput kadısı ve dizdarına hitaben gönderilen bir tezkerede, Harput haslarından elde edilen 24 bin Harputî kile hububatın kaledeki ambarlarda muhafaza edilmesi ve hububatın zayi olmaması için de kale dışında başka bir yerde ambar ettirilmemesi konusunda yetkililer kesin bir şekilde uyarılmıştır²⁵. Ayrıca çevre bölgelerde toplanan devlete ait vergi gelirlerinin de iç kalede muhafaza edildiği anlaşılmaktadır. Mesela 1639'da Abaza Yusuf Ağa'nın toplamış olduğu 10.000 kuruşu, muhafaza edilmesi için Harput Kalesi'ne bıraktığı görülmektedir²⁶.

Hırsızlık, adam öldürme ve alınan borcun ödenmemesi gibi muhtelif suçlar nedeniyle tutuklanan kişiler kale içinde bulunan bir zindanda hapsediliyordu. Kaledeki zindanda sadece Harput Sancağı dâhilinde tutuklanan suçlular bulunmuyor, aynı zamanda seferlerde esir alınan

¹⁷ Saadettin Tonbul, "Coğrafi Faktörlerden Yer Şekillerinin", s. 87; Veli Sevin-Necla Arslan Sevin-Haydar Kalsen, *Harput Kale Mahallesinde Osmanlı Yaşamı*, s. 81.

¹⁸ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Kitap: *Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyon-Dizini*, (Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), İstanbul, 1999, s. 135.

¹⁹ Hafif top olarak kullanılan derbuzenler muhtelif çaplarda ve buna bağlı olarak değişik isimlerde anılmaktaydı. Arşiv kaynaklarında zarbuzân, darbzen, darbzân ve darbuzân gibi farklı yazılışlarına da rastlanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Salim Aydüz, *Taphâne-i Amire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara, 2006, s. 373-392.

²⁰ Mehterhanede yer alan bir çeşit davul. Bkz. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2, İstanbul, 1983, s. 649.

²¹ 15 ve 16. asırlarda topların attığı büyük mermilere yuvalak veya yuvarlak denilmekteydi. Salim Aydüz, *Taphâne-i Amire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 421.

²² Yay demektir. Ayrıca bunun yerine *kavis* tabiri de kullanılmaktaydı. Bkz. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2, s. 239.

²³ HŞS, nr. 38244-III, s. 187/b.1.

²⁴ HŞS, nr. 38244-II, s. 137/b.1

²⁵ HŞS, nr. 38244-II, s. 106/b.3.

²⁶ HŞS, nr. 38244-II, s. 48/b.2.

düşman askerleri²⁷ ve çevre kaza veya sancaklarda yakalanan suçlular da burada hapsediliyordu. Dolayısıyla kaledeki zindan, bölgenin en korunaklı zindanlarından biri olup merkezi bir hapishane özelliğini de taşıyordu. Mesela kapıcılar kethüdasının Çemişgezek tarafında yakaladığı suçlular Harput Kalesi'nde hapsedilmiştir²⁸. Ayrıca 1638 yılında Sağman Kazası cizye vergilerine kefil olan Dilo adlı gayri müslim, bu vergilerin eksik toplanması sebebiyle, kefaletinden dolayı tutuklanarak Harput Kalesi'ne getirilmiş ve burada hapsedilmiştir²⁹.

Evliya Çelebi'nin de belirttiği üzere³⁰, kale içinde bir mehterhane vardı. Buradaki çalgıcı mehterler gece ve gündüz (*leyli ve'n-nehâr*) hizmet görüyorlardı³¹. Yine kaledeki çalgıcı mehterler, şehir ve çevresindeki diğer mehter ile birleşip kasaba ve şehirleri geziyorlardı. Muhtemelen bunlar halkı eğlendirip karşılığında ücret alıyorlardı. Zira 1639 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, Harput Kalesi'nde bulunan çalgıcı mehterler, merkeze adam göndererek, şehir ve etraftaki mehterler ile şehir ve kasabaları dolaştıklarını ve kimseye zararları olmamalarına rağmen "*kadîme muhâlif bazı kimesneler*" kendilerine engel olduklarını bildirerek şikâyetle bulunmuşlardır. Bunun üzerine, kimseye zarar vermemeleri halinde "*kadîmden olageldüğü üzere*" gezip dolaşmalarına izin verilmesi ve bu konuda kimsenin onlara müdahale etmemesi için gerekli tedbirleri alması hususunda Harput kadısına hitaben bir ferman gönderilmiştir³². 1653 yılında kalede bulunan mehterlerin başında Avid adlı bir gayri müslimin bulunması, onların da Harput musikisi konusunda faal olarak görev yaptıklarına işaret etmektedir³³.

Kalede, belgelerde *cübb* olarak ifade edilen ve üstü açık olup içerisinde su bulunmayan derin bir kuyudan bahsedilmiştir. Bu kuyu yağmur sularının biriktirildiği bir sarnıç özelliğini taşıyordu. Nitekim 1683 yılında Harput sakinlerinden olan Süleyman'ın küçük oğlu Hasan, kuyu yakınından geçerken şiddetli yağmur nedeniyle oluşan balçıktan dolayı ayağı kayarak kuyuya düşmüş ve boğularak ölmüştür³⁴.

2. Kale Mahallesi (Sosyal ve Ekonomik Hayat)

Kale içinde askeri ve idari birimlerin yanı sıra Kale Mahallesi olarak isimlendirilen bir yerleşim alanı da vardı³⁵. Fakat âvarız hane kayıtlarında burada yaşayanlarla alakalı bir kayda rastlanmaması³⁶, burada meskûn olanların çoğunlukla vergi yükümlülüğü olmayan aileler olduğu izlenimini vermektedir. Fakat kale kethüdasının yanı sıra bir kısım kale neferleri iç kalenin dışında bulunan mahallelerde de oturuyorlardı³⁷. Eliya Çelebi, iç kalede bin kadar hanenin varlığından bahsetmektedir. Ancak kalenin büyüklüğü göz önünde bulundurulduğunda belirtilen rakamın oldukça abartılı olduğu söylenebilir. Nitekim 17. yüzyılın ortalarında Harput şehrindeki toplam ev sayısı 719 civarındaydı³⁸. Muhtemelen Evliya Çelebi'nin verdiği tahmini rakam şehrin geneli için söz konusu olmalıdır.

²⁷ Celalettin Uzun, "IV. Murad Dönemi Bağdad Seferleri Sırasında Harput Sancağı'nın Üslendiği Rol", *Geçmişten Geleceğe Harput Ulusal Sempozyumu*, 2, Elazığ, 2013, s. 759-760.

²⁸ HŞS, nr. 331, s. 91/b.3.

²⁹ HŞS, nr. 38244-II, s. 95/b.2.

³⁰ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 3, s. 135.

³¹ HŞS, nr. 38244-II, s. 125/b.2.

³² HŞS, nr. 38244-II, s. 125/b.2.

³³ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 74.

³⁴ HŞS, nr. 331, s. 32/b.2.

³⁵ Genellikle sicil kayıtlarında *Harput Kal'ası* ifadesi kullanılmakla birlikte 1639 tarihli bir sicil kaydında *Kal'a Mahallesi* ifadesi kullanılmıştır. Bkz. HŞS, nr. 38244-II, s. 54/b.2.

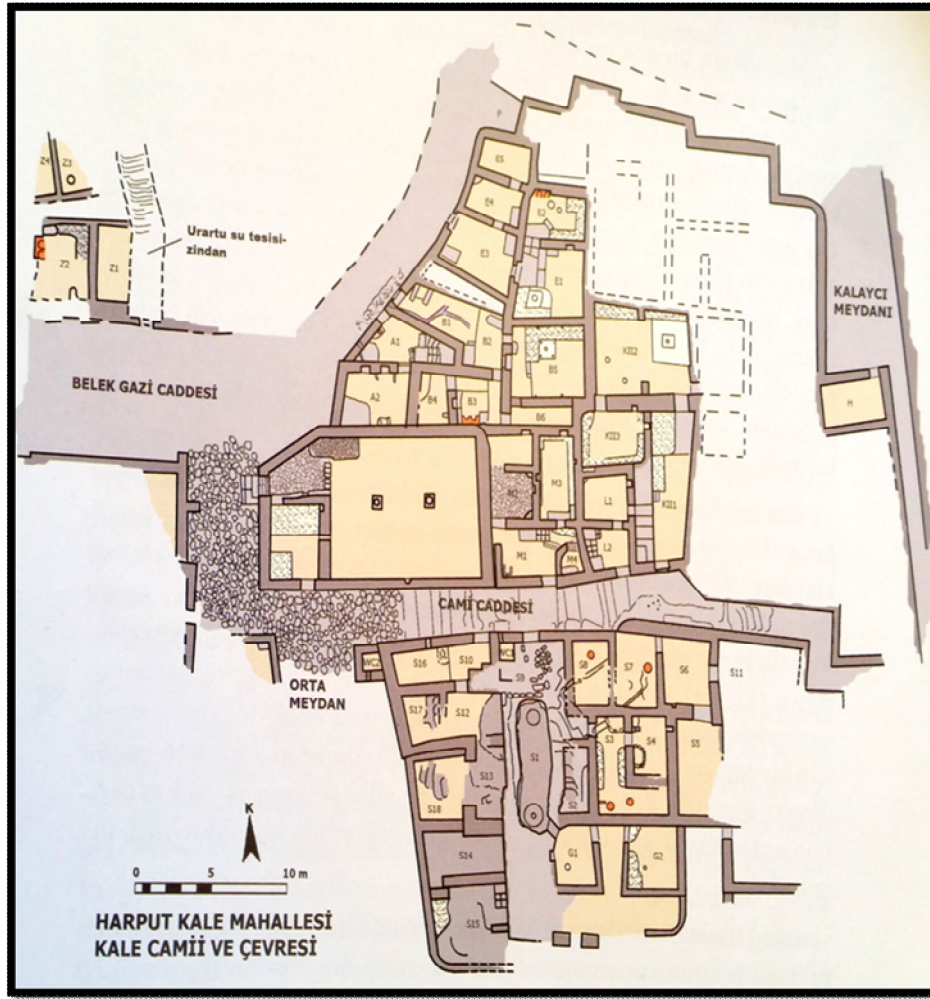
³⁶ 1646 yılında yapılan avarız tahriri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Ünal, "1646 (1056) Tarihli Harput Kazâsı Avârız Defteri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XII, İzmir, 1997, s. 9-73.

³⁷ Mesela Mescid-i Kara Süfi Mahallesi'nde 5, Mescid-i Saray Hatun Mahallesi'nde 5, Cami-i Arslaniye Mahallesi'nde 3, Zahiriyeh Mahallesi'nde 2, Ortak Mahallesi'nde 2, Cami-i Meydan ve Cami-i Kebir mahallelerinde ise birer hisar eri olmak üzere, toplam olarak 19 hisar eri Harput'un kaleye yakın olan mahallelerinde oturuyorlardı. Bkz. Mehmet Ali Ünal, "1646 (1056) Tarihli Harput Kazâsı Avârız Defteri", s. 22, 24-26, 28-29.

³⁸ Mehmet Ali Ünal, "1646 (1056) Tarihli Harput Kazâsı Avarız Defteri", s. 15.

Evliya Çelebi'nin Kale Mahallesi'ndeki evlerden “*hâk-i amber-i pâk ile mestûr hâne-i ma'murlar*” olarak bahsetmesinden³⁹ hareketle, 17. yüzyılda kale içindeki evlerin güzel ve bakımlı olduğunu söyleyebiliriz. Belirli bir plan dâhilinde yerleştirilen evlerin yönü güneş ve manzaraya göre birbirini üzerinden bakacak şekilde planlanmıştı. Sahiplerinin sosyal ve ekonomik konumlarına göre tasarlanan evlerin ekserisi mütevazı ölçekteydi⁴⁰.

Kaledeki evler, özellikleri ve kullanım alanlarına göre değişiklik göstermekteydi. Mesela 1633 yılında satışı gerçekleştirilen bir evin, hazine üstünde bir odası ile bir bâb sofası ve avlusu vardı⁴¹. 1664 yılında satılan bir başka ev; bir oda, bir sofa, bir tâbhâne örtmesi ve avlu ile tuvalet ve karlığa sahipti⁴². Yine 1671'de satılan bir evin; “*bir bâb sofa bir bâb kış damı, bir eyvân ve bir bâb sofa oda fevkâni, tahtani ahuru ve bir bâb samân damı havlusı...*”⁴³, 1672'de satılan başka bir evin; “*bir bâb sofa ve tahtânisıyla ve bir bâb kış damı havlu ve kenefiyle...*”⁴⁴ şeklinde tarif edilmesi, kaledeki evlerin tek tip olmadığını, tek katlı mütevazı görünümlü evlerin yanı sıra iki katlı, kullanım alanları geniş ve eklentileri fazla olan evlerin de mevcut olduğuna işaret etmektedir.

Plan 1: Harput Kale Mahallesi (Kaynak: Veli Sevin-Necla Arslan Sevin-Haydar Kalsen, *Harput Kale Mahallesinde Osmanlı Yaşamı*, s. 106)

³⁹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 3, s. 135.

⁴⁰ Veli Sevin-Necla Arslan Sevin-Haydar Kalsen, *Harput Kale Mahallesinde Osmanlı Yaşamı*, s. 154.

⁴¹ HŞS, nr. 386, s. 198/b.2.

⁴² HŞS, nr. 368, s. 31/b.2.

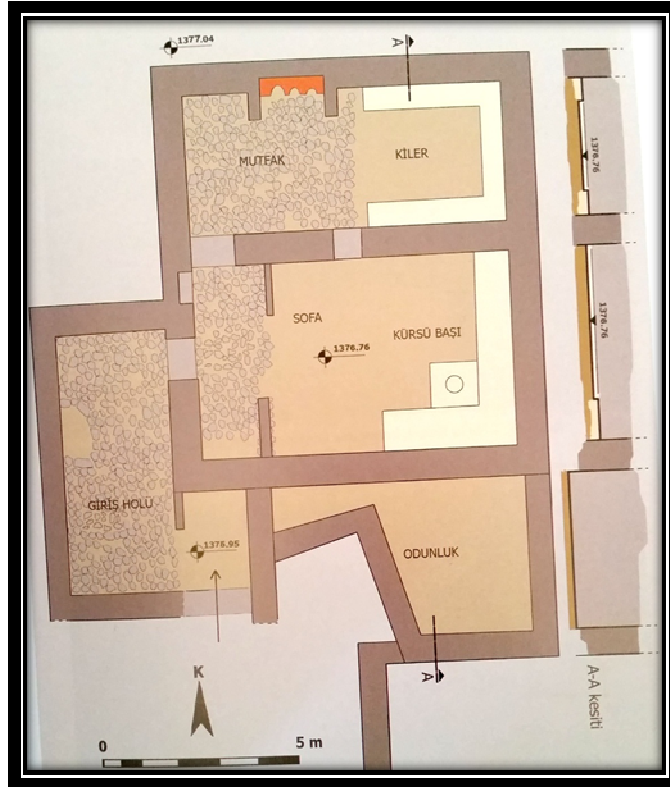
⁴³ HŞS, nr. 38244-I, s. 104/b.3.

⁴⁴ HŞS, nr. 362, s. 79/b.1.

Resim 2: Batıdan Kale Mahallesi'nden Bir Görünüm (Kaynak: Veli Sevin-Necla Arslan Sevin-Haydar Kalsen, *Harput Kale Mahallesinde Osmanlı Yaşamı*, s. 170)

Şer'ıye Sicillerinde yer alana belgelerdeki tanımlamalara göre, hemen hemen her evin bir avlusu vardı. Aile hayatının mahremiyeti açısından duvarlarla çevrili olan bu kısım, ev kadını için çok önemliydi. Zira evin günlük işlerinin önemli bir kısmını oluşturan; çamaşır yıkamak ve asmak, ekmek veya yemek pişirmek, odun kesmek, sebze ya da meyve kurutmak gibi ağır ev işleri, dış dünyadan ayrı olan bu mekânlarda yapılıyordu⁴⁵.

Plan 2: Kale Mahallesinde Bulunan Bir Konutun Planı (Kaynak: Veli Sevin-Necla Arslan Sevin-Haydar Kalsen, *Harput Kale Mahallesinde Osmanlı Yaşamı*, s. 170)

⁴⁵ Doğan Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi*, 7 (1968), s. 66.

Harput Kale Mahallesi'nde gayri müslimler de ikamet ediyordu. Nitekim 1633'te bir gayrimüslim kadın, kalede Molla Yusuf'un evinin yanında bulunan bir evi 38 kuruş ile birlikte bir gümüş kemer vererek satın almıştır⁴⁶.

Kalede ortalama bir evin fiyatı 20 ila 50 kuruş arasında değişiyordu. En düşük ev fiyatı 5 kuruştur. Ancak kalede 10, 12, 14, 17, 20, 29 ve 50 riyal kuruşa satılan evler olduğu gibi, bu ortalamanın üstünde 60, 70, 80 ve 150 kuruşa satılan evler dahi vardı. Evin özelliği, kullanım alanı ve bulunduğu mevki, fiyatları etkileyen en önemli unsurlardı (bkz. Tablo 1).

Tablo 1: 17. Yüzyılda Harput Kalesi'nde Satışı Yapılan Bazı Evlerin Fiyatları

Satılan Evin Özellikleri	Satış Fiyatı	Satış Tarihi
Bir ev hissesinin satışı ⁴⁷	29 kuruş	Ekim 1624
Avlusu ve diğer unsurları olan bir evin satışı ⁴⁸	150 riyal kuruş	Eylül 1627
Harebe ve mâmur olan evlerin satışı ⁴⁹	10 riyal kuruş	Nisan 1632
İki evin avlusu ve harebe yerleri ile satışı ⁵⁰	50 riyal kuruş	Mayıs 1632
Bir evin avlusu ve diğer bütün unsurları ile birlikte satışı ⁵¹	14 riyal kuruş	Ağustos 1623
Bir evin satışı ⁵²	38 riyal kuruş ile 1 gümüş kemer kuşak karşılığında	Mayıs 1633
Sofası, hazine üstündeki odası ve avlusu olan bir evin satışı ⁵³	60 riyal kuruş	Ekim 1633
Bir harebe evin satışı ⁵⁴	5 riyal kuruş	Aralık 1636
Bir evin satışı ⁵⁵	17 riyal kuruş	Ocak 1637
Bir evin satışı ⁵⁶	12 riyal kuruş	Eylül 1637
Bir evin satışı ⁵⁷	20 riyal kuruş	Eylül 1639
Bir odası, sofası, tâbhâne örtmesi, kenefi, karlığı ve avlusu olan bir evin satışı ⁵⁸	69 kuruş hurda hesabı	Ocak 1664
Bir odası, örtmesi, sofası, kenefi ve avlusu olan bir evin satışı ⁵⁹	29 riyal kuruş ve bir miktar siyah çukanın bulunduğu bazı eşyalar karşılığında	Nisan 1664
İki evin satışı ⁶⁰	80 riyal kuruş	Haziran 1664
Kale duvarına bitişik evlerin satışı ⁶¹	53 hurda kuruş	Temmuz 1664
Bir sofa, kış damı, avlusu, eyvânı, alt ve üst kat odaları, ahır ve samanlığı olan bir evin satışı ⁶²	80 esedi kuruş	Mayıs 1671
Bir sofa, kış damı, kenefi ve avlusu olan bir evin satışı ⁶³	70 esedi kuruş	Eylül 1672
Bazı ev hisselerinin satışı ⁶⁴	80 esedi kuruş ile bazı eşyalara karşılık olarak	Ocak 1673

Kale Camii'nin etrafı gündelik hayatın idame edildiği önemli bir merkezdi. Caminin çevresinde çok sayıda ticarethane, dükkân ve atölye vardı⁶⁵. Ayrıca burada *kal'a bâzârı* adıyla anılan bir alan da bulunmakta olup, burada ticari faaliyet gösteren dükkânlar vardı⁶⁶.

⁴⁶ HŞS, nr. 386, s. 128/b.1.

⁴⁷ HŞS, nr. 383, s. 52/b.4.

⁴⁸ HŞS, nr. 38244-III, s. 102/b.2.

⁴⁹ HŞS, nr. 181, s. 24/b.1.

⁵⁰ HŞS, nr. 181, s. 32/b.7.

⁵¹ HŞS, nr. 386, s. 112/b.3.

⁵² HŞS, nr. 386, s. 128/b.1.

⁵³ HŞS, nr. 386, s. 198/b.2.

⁵⁴ HŞS, nr. 384, s. 15/b.1.

⁵⁵ HŞS, nr. 384, s. 15/b.2.

⁵⁶ HŞS, nr. 384, s. 119/b.4.

⁵⁷ HŞS, nr. 38244-II, s. 59/b.3.

⁵⁸ HŞS, nr. 368, s. 31/b.2.

⁵⁹ HŞS, nr. 368, s. 54/b.2.

⁶⁰ HŞS, nr. 368, s. 77/b.1.

⁶¹ HŞS, nr. 368, s. 88/b.2.

⁶² HŞS, nr. 38244-I, s. 104/b.3.

⁶³ HŞS, nr. 362, s. 79/b.1.

⁶⁴ HŞS, nr. 362, s. 119/b.1.

⁶⁵ Veli Sevin-Necla Arslan Sevin-Haydar Kalsen, *Harput Kale Mahallesinde Osmanlı Yaşamı*, s. 123,153.

Kale Mahallesi'nde ekonomik bakımdan oldukça zengin kişiler de oturuyordu. Bunların bir kısmı ticaret ve nakit paralarını işletmek suretiyle zenginleşmişlerdi. Mesela Halil Çelebi bin Gülabi ve kardeşi Osman Çelebi hem gayri menkul hem de nakit bakımından oldukça varlıklı kişilerdi. Bu varlıklı kardeşler, bir dönem gayrimenkul ve nakit gelirlerini ortaklaşa idare ederlerken, daha sonra mallarını ayırarak bu birlikteliğe son vermişlerdir⁶⁷.

Halil Çelebi, Harput'un önde gelen tacirlerinden biriydi. Yaptığı ticaret sadece Harput ile sınırlı olmayıp Pertek ve Sağman Sancaklarına yağ, bal vb. gıda maddeleri gönderdiği gibi, Harput ve çevre kazalarda ikamet eden Müslim ve gayrimüslimlere de yüklü miktarlarda borç para veriyordu. Mesela 1625 yılında Sağman Sancağı'ndan bazı gayrimüslimler sekiz ay vade ile Halil Çelebi'den 26 batman yağ ve 18 batman bal ile 30 riyal kuruş borç almışlardır⁶⁸. Yine bu tarihte Halil Çelebi Sağman Sancağı'ndan farklı kişilere de 107 riyal kuruş borç vermiştir⁶⁹. Ayrıca Pertek Sancağı'ndan bazı şahıslar da dokuz ay vadeyle iki batman yağ ile birlikte 62 riyal kuruş Halil Çelebi'den borç almışlardır⁷⁰. 1632 yılına ait başka bir örnekte ise Usta Ahmed adlı kişi Halil Çelebi'ye Müridi Nahiyesi'nde bulunan bağını meyveli ve meyvesiz ağaçları ve içerisinde bulunan evini ve suyunu 200 riyal kuruşa bir yıllığına *bey bi'l-vefâ*⁷¹ yöntemiyle satmıştır⁷². 1637 yılına ait başka bir belgeden ise, Harput'a bağlı Monla adlı köyün sakinlerinden Abdal Beyoğlu İsmail Bey'in Halil Çelebi'den dört ay vade ile 260 riyal kuruş borç aldığı ve borcuna karşılık olarak da aynı köyde bulunan bazı gayrimenkullerini (bağ, bahçe, ev ve tarlasını) ona rehin olarak bıraktığını öğrenmekteyiz⁷³.

Yine Kale mahallesinde ikamet eden kapıkulu sipahilerinden Osman Bey de variyetli biriydi. Osman Bey ise nakit gelirlerini *merâbilik* anlaşmasıyla işleterek kazanç elde ediyordu⁷⁴. Bu usulle Osman Bey 1639 yılında Tilenzid adlı köyde ikamet eden Resul, Timurtaş, Osman, Oruç, Yusuf, İnebey, Hızır ve Kalo adlı şahıslara toplam olarak 495 kuruş borç vermiştir⁷⁵.

Kale içinde ikamet eden diğer varlıklı biri ise Hüseyin Çelebi bin Haydar idi. Nitekim Hüseyin Çelebi, 1654 yılında Kuzabad Nahiyesi'nde bulunan bir mezrasını 1100 riyal kuruş karşılığında Abdal Beşe bin Mevlüd adlı kişiye satmıştır⁷⁶.

3. Dini Yapılar

Kalede, Kale Camii⁷⁷ ve Hüseyin Ağa Camii⁷⁸ adlarını taşıyan iki ayrı ibadethane bulunmaktaydı. Kale Camii'nin yapım tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat son

⁶⁶ Mesela 1624 yılında Kale sakinlerinden Kasım bin Hüseyin adlı şahıs kale pazarındaki dükkânında bulunduğu sırada Ahmed Bey bin Abdullah adlı sipahinin hizmetkârı olan Halil adlı şahsın, dükkânını basarak kendisini yaraladığını bildirerek mahkemeden keşif talebinde bulunmuştur. Yapılan keşif sonucunda, Kasım'ın haklı olduğu anlaşılınca, Kale dizdanı Ahmed Bey'den hizmetkârını yakalayıp, teslim etmesini istemiş; Ahmed Bey de hizmetkârına kefil olduğunu beyan edip, Kasım'ın bu yara ile vefat etmesi halinde kan parasını ödeyeceğini, vefat etmediği takdirde ise kendisine merhem parası vereceğini taahhüt etmiştir. *HŞS, nr. 383, s. 46/b.3; HŞS, nr. 383, s. 47/b.1.*

⁶⁷ *HŞS, nr. 38244-II, s. 1/b.1.*

⁶⁸ *HŞS, nr. 383, s. 145/b.3.*

⁶⁹ *HŞS, nr. 383, s. 133/b.2.*

⁷⁰ *HŞS, nr. 383, s. 154/b.2.*

⁷¹ Bu uygulamada, sermaye sahipleri verdikleri borç karşılığında bir güvence ve kazanç elde ediyorlardı. Şayet vade sonunda alınan borç geri ödenirse, satın alınan gayrimenkuller de sahibine geri veriliyordu. Bkz. Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara, 2003, s. 71.

⁷² *HŞS, nr. 386, s. 2/b.3.*

⁷³ *HŞS, nr. 384, s. 51/b.2.* Verilen bu örneklerin dışında, Halil Çelebi'nin farklı kişilere borç verdiği başka örnekler de vardır. Bkz. *HŞS, nr. 386, s. 214/b.1; HŞS, nr. 386, s. 149/b.2; HŞS, nr. 386, s. 151/b.1; HŞS, nr. 386, s. 151/b.2; HŞS, nr. 386, s. 151/b.3.*

⁷⁴ Bu yöntemde, nakte ihtiyacı olan kişiler almış olduğu borç karşılığında bazı gayrimenkullerini rehin olarak bırakıyorlardı. Ancak, teminat olarak alınan bu gayrimenkuller işletilmek şartıyla tekrar sahiplerine iade ediliyor, bu yolla gayrimenkullerden elde edilen gelirler alacaklı ve borçlu arasında yapılan anlaşmaya göre taksim ediliyordu. Böylece bir taraftan emek diğer taraftan sermaye olmak üzere, kâr ortaklığı üzerine tesis edilen bir anlaşma yapılıyordu. Borç geri ödenince de bu sözleşme son buluyordu. Merâbilik anlaşması hususunda muhtelif örnekler için bkz. *HŞS, nr. 38244-III, s.93/b.3; HŞS, nr. 385, s. 35/b.2; HŞS, nr. 38244-IV, s. 16/b.3; HŞS, nr. 368, s. 23/b.2.*

⁷⁵ *HŞS, nr. 38244-II, s. 24/b.1.*

⁷⁶ *HŞS, nr. 324, s. 220/b.3.*

yıllarda cami tabanında yapılan kazılarda çıkan buluntulardan hareketle caminin Artuklu döneminde yapıldığı tahmin edilmektedir⁷⁹. Kale Camii hakkında kaynaklarda fazla bir bilgi yoktur. Bölgeyi ziyaret eden Evliya Çelebi de Seyahatname'sinde sadece caminin minaresinin olmadığından bahsetmiştir⁸⁰.

Kale Camii vakfının gelirleri 16. yüzyılda olduğu⁸¹ gibi 18. yüzyılda da ekseriyetle köy ve mezra gelirlerinden meydana geliyordu⁸². Bu sebepten, 17. yüzyılda caminin vakıf gelirlerinin mühim bir kısmının yine bu gelirlerden meydana geldiği söylenebilir. Bununla birlikte, 17. yüzyılda bazı çarşılarda bulunan dükkânların kira gelirleri de cami vakfına aktarılmaktaydı. Mesela 1679'da Nalçacı Çarşısı'nda olan cami vakfına ait bir dükkân, vakfin mütevellisi tarafından üç nügi don yağ karşılığında kiraya verilmiştir⁸³. Cami vakfından ücretlerini alan müteveli⁸⁴, nâzır⁸⁵, câbi⁸⁶ imam⁸⁷, hatip⁸⁸, müezzin⁸⁹, cüzhan⁹⁰ ve aşırhan⁹¹ gibi çeşitli görevliler de vardı. Bu vazifelilerin bir kısmı cami ve vakfında uzun yıllar hizmet etmişlerdir. Mesela 1655'te Kadı Ahmed arzıyla mütevellilik görevine getirilen Mehmed adlı şahsın, 1679 yılında da görevini yürütmekteydi⁹². Yine camide 1639 yılında hatiplik görevini yürüten Ahmed Efendi⁹³ 1654 yılında⁹⁴ da vazifesinin başındaydı. Adı geçen Ahmed Efendi, 1670'te artık vazifesini yapamayacak kadar yaşlı olması nedeniyle, kale dizdarı Ömer'in arzıyla yerine Monla Mahmud atanmıştır⁹⁵. Monla Mahmud da hatiplik vazifesini 1679'da vefat edinceye kadar dokuz yıl sürdürmüş ve yerine Seyyid Hasan atanmıştır⁹⁶.

Kale içinde hizmet veren bir diğer cami de Hüseyin Ağa Camii'dir. Ancak bu cami hakkında bugüne kadar yapılan çalışmalarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ayrıca 17. yüzyılın ortalarında Harput'u ziyaret eden Evliya Çelebi de bu yapıdan hiç bahsetmemiştir. Bu nedenle, Hüseyin Ağa Camii'nin 17. yüzyılın sonlarında ya da 18. yüzyılın başlarında Hüseyin Ağa adında biri tarafından inşa ettirildiğini söyleyebiliriz. Fakat Hüseyin Ağa'nın kimliği konusunda herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

1701 yılında Hüseyin Ağa Camii'nde hatiplik vazifesini yürüten Mehmed, görevini oğlu Seyyid Abdullah'a bırakmıştır. Yine aynı yıl camide vaizlik görevinde bulunan Şeyh Mehmed'in ölümü üzerine ise yerine Seyyid İbrahim tayin edilmiştir⁹⁷.

⁷⁷ VGMA, HD, nr.1158, s. 201, 202.

⁷⁸ VGMA, HD, nr. 1098, s. 186.

⁷⁹ Veli Sevin-Necla Arslan Sevin-Haydar Kalsen, *Harput Kale Mahallesinde Osmanlı Yaşamı*, s. 117-119.

⁸⁰ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllı, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 3, s. 135.

⁸¹ Bkz. Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 210.

⁸² "Harput'da vâki' Kal'a câmi-i şerifinin vakfı ekseri kurâ ve mezârî' olmağla bir kâtib nasb ve ta'yin olunmak lâzım ve mühim olmağın müceddeden yevmi dört akçe vazife ile Seyyid Mehmed Sadık Halife'ye 'inâyet buyruldu", *VGMA, HD, nr. 1090*, s. 49.

⁸³ HŞS, nr. 324, s. 127/b.2.

⁸⁴ HŞS, nr. 385, s. 158/b.2.

⁸⁵ M. Ali Ünal, "1646 (1056) Tarihli Harput Kazâsı Avârız Defteri", s. 24.

⁸⁶ HŞS, nr. 383, s. 176/b.1.

⁸⁷ HŞS, nr. 384, s. 89/b.3.

⁸⁸ HŞS nr. 38244-II, s. 22/b.3.;

⁸⁹ HŞS, nr. 324, s. 218/b.3.

⁹⁰ HŞS, nr. 331, s. 210/b.3.

⁹¹ HŞS, nr. 278, s. 84/b.2.

⁹² HŞS, nr. 385, s. 158/b.2.; HŞS, nr. 324, s. 122/b.2.

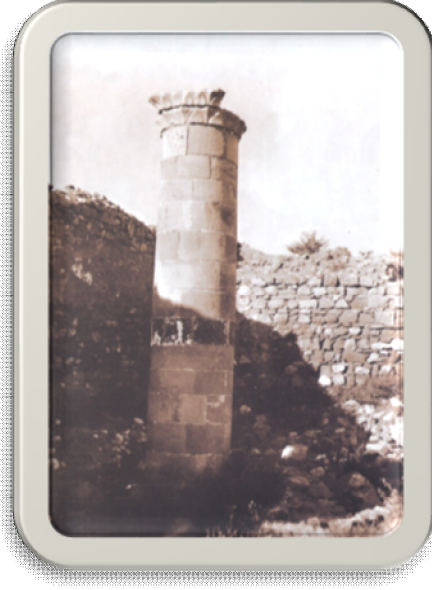
⁹³ Belgenin şühûdu'l-hâl listesinde yer alan Monlâ Ahmed için "el-hatib-i kal'a" ifadesi kullanılmıştır. Bkz. *HŞS nr. 38244-II*, s. 22/b.3.

⁹⁴ HŞS, nr. 324, s. 218/b.3.

⁹⁵ HŞS, nr. 362, s. 156/b.2.

⁹⁶ HŞS, nr. 324, s. 122/b.2.

⁹⁷ VGMA, HD, nr. 1098, s. 186.

Resim 3: 1950’li yıllarda Kale Camii’nin kalıntısı (Kaynak: Geçmişten Günümüze Fotoğrafların Diliyle Elazığ, Editör: Mehmet Karaaslan, Elazığ, 2011, s. 103)

Resim 4: Doğudan Kale Camii’nin Genel Görünümü (Kaynak: Veli Sevin-Necla Arslan Sevin-Haydar Kalsen, *Harput Kale Mahallesiinde Osmanlı Yaşamı*, s. 112)

4. Kalede Çalışan Askeri Görevliler

1523 yılında Harput Kalesi’nde 42 müstahfız ve 42 azebândan oluşan bir askeri kuvvet bulunmaktaydı. 1579 yılında kalede görev yapan hisar eri (müstahfız) ve azebanın toplam sayısı ise 120 idi. Ancak bu neferlerin yarısından fazlasının kaleden ayrılması sebebiyle, asker mevcudu 58’e düşmüş, bundan dolayı kalenin muhafazasında aksaklıklar meydana gelmiştir⁹⁸.

17. yüzyılda kale görevlileri arasında bir dizdar ile topçular ve kale erleri bulunmaktaydı⁹⁹. Ayrıca dizdarın yardımcısı olarak bir kethüda da görev yapmaktaydı¹⁰⁰. Fakat 1663 yılında Harput

⁹⁸ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 48-49.

⁹⁹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 3, s. 135.

¹⁰⁰ Mesela 1659 yılında kalenin dizdarı Hüseyin Ağa, kethüdası ise Ali adında biri idi. Bkz. *HŞS, nr. 38244-IV*, s. 35/b.2.

Kalesi'nde görev yapması gereken askerlerin çoğu gerçekte mevcut değildi (*nâ mevcûd*) ya da beratsız olarak çalışıyordu. Bundan dolayı, neferlerin yoklanarak mevcut olanların tespit edilmesi ve beratsız çalışan neferlerin de ayrı defterlerde kaydının tutulması için merkezden bir görevli gönderilmiştir¹⁰¹.

Kaledeki kethüdâ, bölükbaşı, topçular ve hisarerleri gibi askeri kuvvetlerin emir ve komutasından sorumlu olan dizdar, kaleyi ilgilendiren her konuda sorumluluk sahibiydi. Kalenin bakımı, onarımı¹⁰² ve muhafazası ile kalede saklanan değerli eşyaların korunması ve hapisane gibi birçok konuda sorumluluğu vardı¹⁰³. Ayrıca kale halkının dinî ihtiyaçlarıyla ilgilenen hatip, imam, müezzîn ve cüzhan gibi görevlilerin de tayininde yetki sahibi olup, kale dahilinde bulunan camiye yapılan görevlendirmeler genellikle dizdarın arzı ile yapılmaktaydı¹⁰⁴.

Dizdarların askeri ve idari sorumluluklarının dışında, dinen yasaklı içeceklerin tüketilmesini engellemek gibi vazifesi de vardı. Dizdar bu vazifesini, aldığı istihbarat neticesinde ya da kuşkulandığı evlere baskınlar yaparak yerine getirirdi. Mesela 1655 yılında kale sâkinlerinden Bekir bin Müezzîn Hasan'ın evinde içki meclisi kurularak şarap içildiği ihbar edilmiş; kale dizdarı Hüseyin Ağa bu eve baskın düzenleyerek İmamzâde Süleyman ve Bekir'i şarap içerken yakalamıştır¹⁰⁵.

Kalenin güvenliğinin ve asayişinin sağlanması hususunda dizdarın yardımcı olan kale kethüdâsı ile müstahfızlar da görev yapmaktaydı. Dizdarın emri altında çalışan bu vazifelilerin atamasında ve azillerinde yine dizdar etkiliydi. Görevlerini suistimal ettiklerinde ya da bir yolsuzluğa bulaştıklarında dizdarın arzıyla görevden alınırlardı¹⁰⁶.

Kapukulu taifesinden olup, savaşlarda yararlılık gösteren askerlere de kethüdalık vazifesi veriliyordu. Bu çeşit atamalarda, kapıkulu mensubu olan askerin ulufesini hazineye bırakması zorunluluğu vardı. Mesela ulufeciyan-ı yesârdan olup 99. Bölükte günlük on akçe ulufe ile görev yapan Ebubekir, Bağdat Seferinde gösterdiği yararlılıktan dolayı, 1639 yılında ulufesini hazineye bırakması şartıyla, günlüğü sekiz akçe ücretle Harput Kalesi'ne kethüda olarak atanmıştır¹⁰⁷. Dolayısıyla Harput Kale kethüdalığı vazifesine tayin edilen şahsa 17. yüzyılda günlük olarak sekiz akçe ücret ödendiği de anlaşılmaktadır. Nitekim 1653'te Ali bin Hasan da günlük sekiz akçe ücret ile Harput kale kethüdâsı olarak atanmıştır¹⁰⁸.

Kalede görevli olan müstahfızlar, askeri bir fonksiyon icra etmekten ziyade buldukları şehrin veya bölgenin güvenliğini korumakla mükellef idiler. Bunların başlıca görevleri, devlete ait menkullerin saklandığı hazinenin yanı sıra zahirenin muhafaza edildiği ambarların ve askeri malzemelerin tutulduğu cephanelik ile suçluların kapatıldığı zindanın bulunduğu kaleyi beklemektir¹⁰⁹.

¹⁰¹ HŞS, nr. 368, s. 184/b.2.

¹⁰² Mesela 1633 yılında yaşandığı için mimarlık vazifesini bırakan Hacı Bayram adlı kişinin yerine kale dizdarı Mustafa'nın arzı mucebince günlüğü altı akçe ücretle Ahmed adlı başka biri atanmıştır (HŞS, nr. 386, s. 351/b.3). Daha sonraki yıllarda bu görevi gayrimüslim mimarların yürüttüğü de görülmektedir. Mesela günlük üç akçe ücretle bu vazifede bulunan Hacik adlı gayrimüslim, 1731 yılında görevini oğlu Melânis'e bırakmıştır. VGMA, HD, nr. 1093, s. 223.

¹⁰³ Yusuf Oğuzoğlu, "Dizdar", DİA, 9, s. 481.

¹⁰⁴ Mesela 1670 tarihli bir berat kaydından anlaşıldığına göre, günlük iki akçe ücretle camide hatip ve cüzhanlık görevini yürüten Ahmed yaşandığı için Harput Kale Dizdarı Ömer'in arzıyla yerine Monla Mahmud atanırken (HŞS, nr. 362, s. 156/b.2) 1690 yılında ise Kale Camii'nde imamlık görevini yürüten Hüseyin'in görevini bırakması sebebiyle yerine yine kale dizdarı İsmail'in arzıyla Hüseyin adında başka biri atanmıştır. VGMA, HD, nr. 1098, s. 185.

¹⁰⁵ HŞS, nr. 385, s. 54/b.2.

¹⁰⁶ HŞS, nr. 385, s. 32/b.2; HŞS, nr. 385, s.159/b.3.

¹⁰⁷ HŞS, nr. 38244-II, s. 141/b.1.

¹⁰⁸ HŞS, nr. 324, s. 250/b.3.

¹⁰⁹ Komisyon, "Müstahfız", DİA, 32, Ankara, 2006, s. 109-110. Ayrıca bkz. Mark L. Stein, *Osmanlı Kaleleri Avrupa'da Hudud Boyları*, Ankara, 2006, s. 79,81.

Harput kalesinde müstahfızlık vazifesi, irsiyet üzere olup askeri kökenden gelen ailelerin çocuklarına verilmekteydi. Fakat bazı dönemlerde kale dizdarları bu hususa uymayarak *kuloğlu* olmayan kişilerin (mesela esnaftan olanların) de bu vazifeye tayin edilmesi için arzda bulunmuşlardır. Böylelikle, ehil olmayan ve işin gereğini tam olarak yerine getiremeyen çok sayıda kişi de bu vazifeye getirilmiş ve bu husus tartışmalara neden olmuştur¹¹⁰.

Harput Kalesi'nde dizdar, kale kethüdası ve müstahfızların dışında topçular da görev yapmaktaydı. Mesela 1627 yılında kalede topçu olarak el-Hac Süleyman adlı birinin ismi geçmektedir. Ayrıca topçuların âmiri olarak bir topçubaşı da olup, bu görevi de aynı tarihte Ömer isminde biri yürütüyordu¹¹¹.

Sonuç

Bugün Elazığ ili sınırları içerisinde yer alan ve şehir merkezine yaklaşık olarak 5 km uzaklıkta olan Harput Kalesi eski çağlardan itibaren mühim bir müdafaa merkezi olmuş ve bölgenin düşman saldırılarına karşı korunmasında önemli görevler üstlenmiştir. Ancak Osmanlı döneminde sınırların Van'ın ötesine ulaşması ile birlikte kalenin askeri açıdan ehemmiyeti de azalmıştır.

17. yüzyılda şehrin asayiş ve güvenliğini sağlamak için burada küçük bir askeri birlik görev yapmaktaydı. Fakat kale askeri ve idari açılardan çok sayıda görevin yürütüldüğü bir merkez özelliğini taşımaktaydı. Silah ve mühimmat gibi askeri malzemelerin korunduğu cephanelik, nakit gelirler ile zahirenin muhafaza edildiği ambar ve suçluların hapsedildiği zindan burada bulunmaktaydı.

Kalede gündelik hayatın cereyan ettiği Kale Mahallesi adında bir yerleşim alanı vardı. Bu mahallede çoğunlukla kalede vazifeli olan askeri görevliler aileleriyle birlikte oturuyorlardı. Ayrıca sivil halkın da ikamet ettiği bu mahallede, gayrimüslimlere ait evler de bulunmaktaydı. Genellikle avlulu ve tek katlı olan evlerin yanı sıra çift katlı ve kullanım alanları daha fazla olan evler de vardı. Bütün bu evlerin fiyatları kullanım alanına ve özelliğine göre değişiklik gösteriyordu. Kale Mahallesinde yer alan ortalama bir evin fiyatı 20-50 kuruş arasında değişiyordu. Ancak kalede daha yüksek fiyatlara satılan evler de vardı.

Mahallede günlük ibadetlerin yapıldığı Kale ve Hüseyin Ağa adında iki cami bulunmaktaydı. Kale Camii'nin çevresi aynı zamanda bir ticaret merkezi özelliğini taşıyordu. Ayrıca kalede, Kale Pazarı adıyla anılan ve dükkânların bulunduğu bir ticari alan da vardı. Harput'un bir kısım esnafı da Kale mahallesinde oturmaktaydı. Bunlar, yağ ve bal gibi gıda ürünlerini çevre kazalara sattıkları gibi, yine Harput ve çevre kazalarda ikamet eden Müslüman ve gayrimüslimlere borç para vermek suretiyle onlarla bazı ticari ortaklıklar kurup kazanç elde etmeye çalışıyorlardı.

Harput Kalesi'nde dizdar ve kale kethüdasının yanı sıra, müstahfız ve topçular gibi askerler de görev yapmaktaydı. Kalenin güvenliği ve asayişinden sorumlu olan bu görevlilerin dışında, kalenin bakım ve onarımıyla ilgilenen bir mimarı da vazife yapıyordu. Yine kaledeki camilerde, imam, hatip, müezzin, cüzhan ve vaiz gibi dini görevliler ile nazır, müteveli ve cabi gibi vakıf yöneticileri ve çalışanları da vardı. Ayrıca gece ve gündüz hizmet gören çalgıcı mehterler de kalede bulunmaktaydı.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Harput Şer'iyeye Sicilleri (HŞS)

Milli Kütüphane'de Bulunanlar: 181, 278, 324, 331, 362, 368, 383, 384, 385 ve 386 numaralı defterler.

A.Ü. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde Bulunanlar: 38244-I, 38244-II, 38244-III ve 38244-IV demirbaş numaralı defterler.

¹¹⁰ HŞS, nr. 384, s. 166/b.3; HŞS, nr. 181, s. 95/b.2.

¹¹¹ HŞS, nr. 38244-III, s.187/b.1.

1.2. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Hurufat Defterleri (VGMA HD)

1090, 1093, 1098 ve 1158 numaralı defterler.

2. Seyahatnameler

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Kitap, (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), İstanbul 1999.

3. Araştırma ve İncelemeler

ARDIÇOĞLU, Nureddin, *Harput Tarihi*, İstanbul, 1964.

AYDÜZ, Salim, *Taphâne-i Amire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara, 2006.

DANIK, Ertuğrul, *Ortaçağ'da Harput*, Ankara, 2001.

DARKOT, Besim, "Harput", *İA*, V/1, Eskişehir, 1997, s. 296-299.

EYİCE, Semavi, "Kale", *DİA*, 24, Ankara, 2001, s. 234-242.

HAYLİ, Selçuk, "Tarihi Coğrafya Açısından Harput Şehrinin Fonksiyonları ve Etki Sahası", *Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu*, I, Elazığ, 2005, s. 287-304.

KEEGAN, John, *Savaş Sanatı Tarihi*, (Çev. Selma Koçak), İstanbul, 2007.

Komasyon, "Müstahfiz", *DİA*, 32, Ankara, 2006, s. 109-111.

KUBAN, Doğan, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi*, 7, Ankara, 1968, s. 53-73.

KÜPELİ, Özer, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, İstanbul, 2014.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, *Osmanlı-İran Siyâsî Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul, 1993.

OĞUZOĞLU, Yusuf, "Dizdar", *DİA*, 9, Ankara, 1994, s. 480-481.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul, 1983.

SAMİ, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul, 1989.

SEVGİN, Nazmi, *Anadolu Kaleleri*, Ankara, 1959.

SEVİN, Necla, SEVİN, Veli, Kalsen, Haydar, *Harput İç Kale Mahallesi Osmanlı Yaşamı*, İstanbul, 2011.

STEIN, Mark L, *Osmanlı Kaleleri Avrupa'da Hudud Boyları*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul, 2007.

SUNGUROĞLU, İshak, *Harput Yollarında*, I-II, İstanbul, 2013.

ŞENGÜL, M. Taner, *Harput Platosunda Doğal Ortam-İnsan İlişkileri ve Doğal Çevre Planlaması*, Elazığ, 2012.

TONBUL, Saadettin, "Coğrafi Faktörlerden Yer şekillerinin Harput'un Kuruluşu, Gelişmesi ve Şehrin Yer Değiştirmesi Üzerine Olan Etkileri", *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, 1, Elazığ, 2013, s. 81-92.

UZUN, Celalettin, "IV. Murad Dönemi Bağdad Seferleri Sırasında Harput Sancağı'nın Üslendiği Rol", *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, 2, Elazığ, 2013, s. 755-764.

ÜNAL, Mehmet Ali, "1646 (1056) Tarihli Harput Kazâsı Avârız Defteri", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, XII, İzmir, 1997, s. 9-73.

ÜNAL, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara, 1989.

YILDIRIM, Recep, "Harput Elazığ Yöresinin Tarihi Coğrafyası" *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, 1, Elazığ, 2013, s. 297-306.

ABBASİLER'DE SPORTİF FAALİYETLER VE EĞLENCE KÜLTÜRÜ

Sport Activities And Entertainment Culture In Abbasids

Taner YILDIRIM*

ÖZET

Toplumların yaşamlarında, çevresel faktörler, inançlar, hayattan beklentiler ve zevklere göre ortaya çıkıp şekillenen eğlence kültürü, insanoğlunun vazgeçilmezleri arasındadır. Bedeni, zekayı, bazen de ruhu geliştirmeye yönelik her türlü fiiliyat spor ya da eğlence olarak nitelendirilir. İşte Abbasiler de bugün her biri birer spor dalı olarak kabul edilen at yarışı, atıcılık, çevgân, güreş, satranç, tavla, dama, ok atma, mızrak atma ile şiir gibi eğlence dallarını gündelik hayatlarının vazgeçilmez bir parçası olarak görüp yaşamışlardır. Buldukları coğrafyadaki eğlence kültürlerini gerek geçmişten miras aldıkları, gerekse etkileşime girdikleri topluluklar sayesinde her geçen gün zenginleştirerek eğlence ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Toplu şekilde icra edilen bu eğlenceler, hem toplumdaki dinamizmi sağlama hususunda hem de savaşlar öncesi birer talim ve antrenman özelliği taşıması bakımından oldukça önemlidir. Devlet erkânı tarafından oldukça sevilen ve desteklenen bu spor ve eğlenceler toplum tarafından da kabul görmüş ve icra edilmişlerdir. Öyle ki ilk dönemlerde ferasetle zekânın sergilendiği eğlendirici kısa hikâyelerin yerini kısa sürede birçok farklı mekânda tertiplenen bu eğlenceler almıştır.

Anahtar Kelimeler: Abbasiler, spor, eğlence, kültür.

ABSTRACT

Entertainment culture that came up and took shape according to pleasures, life expectations, believes and environmental factors is among the indispensables of life of the societies. All avctivities intending to improve body, mind and sometimes soul can be categorized as sport or entertainment. Abbasids saw entertainment branches, nowadays they are types of sport, such as horse race, shooting, çevgan -a kind of polo- wrestling, chess, checkers, arrow, spear throwing and poem indispensable part of daily life. They provided entertainment necessities by inheriting from old generations, taking entertainment culture from geographical environment and enriched it day by day thanks to the societies they have relationship. These entertainments were very important because they were like a war rehearsal and they provided a dynamism for the society. These entertainments and sport activities were loved and supported by state officials as well as the society. They were such important activities that they replaced, in a short time, the entertaining anecdotes which were the sign of wisdom and intelligence at the first years of the state.

Key Words: Abbasids, sport, entertainment, culture.

Giriş

Bedensel gücün yanı sıra, fizikî anlamda dayanıklılık, sürat ve çeviklik gibi unsurları bünyesinde barındıran spor; insanoğlunun dışarıdaki tehlikelere karşı koyup kendini müdafaa etme, güçlenme ve saldırma içgüdüsüne bağlı olarak, en eski dönemlerden itibaren kendisine toplumlar arasında yer edinmiştir. Bu spor türleri içerisinde ilk ortaya çıkan, avcılık oldu. İlk çağlardan itibaren besinlerini avlayarak ya da toplayarak elde eden insanoğlu, avlanma esnasında geliştirdiği taktik ve stratejilerini yaşamın diğer safhalarında da uygulama fırsatını yakaladı. Nitekim avcılık sayesinde süratli koşmak, ani taarruz ve geri çekilmek gibi askerî taktiklerin öğrenilmesinin yanı sıra, binicilik, ok atmak, kılıç ve topuz kullanmak gibi birçok hususta hem daha çok tecrübe ediniliyor hem de avı elde etme esnasında öldürme yetisi öğreniliyordu. Savaş atlarının seçilmesi, bu atların süratlerinin ve devamlı koşmaya tahammüllerinin öğrenilmesi; sıhhatin devam ettirilmesi ise avın sağladığı diğer faydalardan. Yaşamın beraberinde getirdiği farklı anlayışlar, zevkler ve beklentilerin neticesinde insanoğlu; oyun, eğlence ve spor gibi farklı uğraşlara merak salarak bunları hayatın vazgeçilmez birer unsuru hâline getirdi. Abbasiler de tıpkı diğer topluluklarda

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Böl. ELAZIĞ, tyildirim23@hotmail.com

olduğu gibi, bazılarını atalarından miras olarak aldıkları, bazılarını ise yabancı kültürlerden benimsedikleri birçok sporla uğraştılar. Abbasiler döneminde gerçekleştirilen aktivitelerde; sporun ve eğlencenin yanı sıra, zihinsel egzersiz ve askerî eğitim amacı da güdülmekteydi. Her ne kadar elimizde Abbasiler döneminde ne tür yeni sporların yapıldığına ve gerçekleştirilen aktivitelerin geliştirilmesine ve tanıtılmasına dair pek fazla eser olmasa da mevcut bilgiler ışığında bu konuyu irdelemeye gayret ettik. Özellikle halifelerin bizzat katılmak suretiyle başını çektiği avcılığın yanı sıra; savaşıklık yeteneğini geliştirerek bir nevi savaşa hazırlık mahiyeti taşıyan at yarışları, atıcılık (okçuluk), çevgân (polo), güreş, koşu, satranç ve nerd gibi oyunların yanı sıra şiir gibi toplumun edebî yönünü ortaya koyan faaliyetler bu dönemde oldukça büyük bir öneme sahipti.

1. SPOR

1.1. Güreş

Abbasiler zamanına gelindiğinde güreş sporu kendisine oldukça önemli bir yer edindi. Halifelerin bu spor ile yakından ilgilenmeleri ve sporculara teşvikte bulunmaları, hem güreşin önemli bir meslek hâline gelmesine hem de toplum içerisinde popüler olmasına imkan sağladı. Buna dair en güzel örneklerden biri Abbâsî halifelerinden el-Mehdî b. el-Mansur'un (108-169) güreş müsabakalarında hakemlik yapmasıdır. El-Mehdi bütün güreş müsabakalarını bizzat izlemekteydi. Taberî'nin rivayetine göre güreşi oldukça seven halife el-Mehdi, adamlarından Abdullah b. Malik'e, birini göstererek o kişiyle güreşmesini istedi. Bunun üzerine oldukça çevik biri olan Abdullah b. Malik, rakibini önce boynundan daha sonra da bacağından yakalayıp havaya kaldırmak suretiyle yere atarak halifenin takdirini kazandı¹.

Güreş sporunu destekleyen ve kendisi de bizzat güreşmekten zevk alan bir diğer Abbâsî halifesi Muhammed el-Emin (193-198)'di. Yakışıklı, uzun boylu ve beyaz tenli olarak tasvir edilen halife el-Emin aynı zamanda da çok cesurdu. Suyuti, halifenin vahşi bir aslan ile düelloya giriştiğini ve onu elleriyle öldürdüğünü rivayet etmektedir². Bununla ilgili olarak Mes'udî ise Murucu'z-Zehab adlı eserinde Muhammed el-Emin'in yakışıklı biri olmanın yanı sıra oldukça cesur ve hırçın bir kişiliğe sahip olduğunu zikretmektedir. Mes'udî halife ile aslan arasında yaşanan düelloyu bize şöyle aktarmaktadır. Bağdat'ın avcıları halifenin emriyle aslan avına çıktılar. Avcılara Kus ve el-Kasr bölgeleri arasında siyah bir aslanın gezdiği haberi ulaşınca onlar derhal o bölgeyi abluka altına alıp tuzaklar kurarak aslanı canlı hâlde yakaladılar ve bir kafese kapattılar. Ardından onu büyük bir deveye yükleyerek halifenin huzuruna götürdüler. El-Emin, huzuruna getirilen aslanı görünce, adamlarına kafesin kapısını açarak oradan uzaklaşmalarını emretti. Her ne kadar oradakiler ya Emire'l -Mü'minîn bu vahşi bir aslandır dikkatli olunuz diye bir takım telkin ve tavsiyelerde bulundular ise de halife hiçbirine kulak asmadı. Ardından kafesin kapıları açılarak aslan serbest bırakıldı. Sarayda herkes aslanın salıverilmesinden korkup bir yanlara gizlenme telaşındayken halife sanki hiçbir şey yokmuş gibi gayet sakin bir şekilde tahtında oturmuş aslanın hareketlerini izliyordu. Ta ki aslan halifeye doğru atılıp onu parçalamaya yeltenince, el-Emin çevik hareketler ile birkaç el darbesi sonucu aslanı öldürdü. Tüm olanları korkuyla izleyen saray halkı ve hizmetçiler hemen halifenin yanına geldiler. Hiçbir şey olmamış gibi sakince yerinde oturan halifenin, aslan ile girdiği bu mücadelede sadece el ve parmak kemikleri yerinden çıkmıştı. Olup biteni hayret ile izleyen avcılar, aslanın leşini dışarıya alıp karnını yardıklarında, halifenin şiddetli darbesi sonucu safra kesesinin karaciğerden kopup ayrıldığını gördüler. Güreş müsabakalarına büyük bir önem veren ve dönemindeki güreşçileri destekleyen bir diğer Halife ise el-Mutad Billah'dı (279-289). Kendisi de aynı zamanda oldukça iyi bir güreşçi olan halife el-Mutad Billah güçlü insanlarla ve hayvanlarla sürekli antrenman yapmaktan zevk alıyordu³.

¹ Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî "Târîhu'l Ümem ve'l Mülûk"* (thk. Muhammed Ebü'l Fazl İbrahim-Muhammed Ali Baydoun), c. VIII, Beyrut, 1962, s. 174.
Taberî, Tarih, c. VIII, s. 174.

² Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî (911/1505); *Târîhu'l-Hulefa* (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülcebbar), Mısır, 1952, s. 297.

³ Ali b. Hüseyin el-Mes'udî, *Mürûcu'z-Zehab ve Me'adinü'l-Cevher fi't-Tarih*, (thk. Said Muhammed el-Hâm), Beyrut, 1997, c. III, s. 403.

Bütün sporcular ile özel olarak ilgilenen ve onları sürekli taltif ederek spor yapmaya teşvik eden Halife el-Mustekfi Billah (333-334), güreş ve yüzme sporlarına oldukça meraklı birisiydi. Halifenin, özellikle Bağdatlı gençlerin güreş sporuna yönelmelerinde ve sevmelerinde büyük katkısı olduğu zikredilmektedir⁴. Güreş müsabakaları Bağdat'ın her semtinde yayılarak büyük bir ilgi ve beğeni görüyordu. İbnu'l-Cevzî, bununla ilgili olarak şöyle demektedir; Mu'izü'd-Devle büyük güreş müsabakaları düzenleyerek kendisi de bizzat bunları izliyordu. Müsabakalar sonucunda galip gelen sporcular ise çeşitli hediyeler ile ödüllendiriliyordu. Öyle ki güreş müsabakalarının düzenlenmesi amacıyla önceden tahsis edilmiş olan meydanın tam ortasına kuru bir ağaç dikiliyordu. Dalları, ipekten dokunmuş farklı renkte ve desende birçok kumaşla donatılan, köküne ise içi para dolu küçük keseler bırakılan bu kuru ağaç, müsabakalar sonucu galip gelen sporcular için hazırlanıyordu. Bütün halk ödüller için yarışabiliyordu. Seyirciler müsabakalar başlamadan önce davul ve zurnalar eşliğinde meydanın etrafında toplanarak, Mu'izü'd-Devle ile birlikte müsabakaları heyecan ve coşku içerisinde izliyorlardı. Sporcular, kıyasıya bir mücadele içerisinde geçen bu müsabakalar esnasında, bazen gözlerini, bazen de hayatlarını kaybedebiliyorlardı⁵.

1.2. Yüzme

Halifeler veya devlet erkânı tarafından tertiplenen spor şölenlerinde rağbet gören bir diğer branş yüzme sporuydu. Öyle ki bu şenlikler esnasında gençler üstünde ateşin yandığı ve ateşin üstünde de yemek pişirilen bir sehpayı el üstünde taşıyarak ve dik tutmak suretiyle yüzebilmekteydiler. Nihayet bu yüzücüler su içerisinde yemek yedikten sonra sarayın önünden dışarı çıkmaktaydılar⁶. Bu dönemin yüzücüleri Abbasilerin en önemli ihraç ürünleri arasında yer alan inci çıkartılmasında oldukça mahirlerdi. Zira inci avcılığı, beceri ve cesaret gerektiren bir meslekti ve bu işle uğraşan dalgıçların yetişmesi için büyük miktarda para harcanırdı. Ayrıca onlara balıklar gibi nefes almaları için kulaklarını kullanmaları öğretilirdi. Zaman zaman eğitim - esnasında, bazı dalgıçların kulakları soğuk alarak rahatsızlanır ve sıvı akıtmaya başlardı fakat sonra onlar tedavi edilerek iyileştirilmekteydi. Miladî IV./X. asrın başında inci avcılarında dair şu bilgiye yer verilmektedir; “Dalgıçlar ancak balık, hurma ve buna benzer şeyler yerler. Kulaklarının iç tarafı nefesleri burun deliklerinden çıkacağına buradan dışarıya çıksın diye delinir. Dalma esnasında burun deliklerini sıkıştırmak için, deniz kaplumbağalarının sırtlarından alınan ve aynı zamanda tarak imalatında kullanılan sert bir madde veya boynuzdan yapılmış genişçe, bir ok ucuna benzer bir şey takılır. Kulaklara ise yağlanmış pamuk tıklılır. Aşağıda su içinde bu yağdan biraz sıkılırsa parıldar. Ayak ve baldırları deniz hayvanları ısırmasın diye, siyaha boyanır. Çünkü bu hayvanlar siyahtan kaçarlar. Su altında dalgıçlar birbirlerini duysunlar diye köpek gibi bağırlar”⁷. Dalgıçların inci avı sırasında yaşadıklarına dair verilen bir başka örnekte ise; “İnci avcıları elleri serbest olmak üzere deriden birer çuval içine girip bellerinde bir iple deniz dibine inerler. İstiridyeleri kum ve toprakla beraber çuval içinde koyarlar. Bazen de deniz canavarlarının hücumuna uğrarlar. Böyle durumlarda sirke sıçratarak onları korkuturlar. Çuval dolunca ipi çekmek suretiyle yukarıdakilere işaret verirler ve yukarıya çıkarılırlar. Bazen ise inci avcıları denizde telef olurlardı” bilgisine yer verilmektedir⁸.

1.3. At Yarışı

Toplumun çeşitli tabakaları arasında farklı olmakla birlikte Arap toplumunun en önemli eğlencelerinden biri at yarışlarıydı. Ayetlerde⁹ ve hadislerde at yetiştirmenin övgüye değer bir eylem olarak adlandırılması ve savaş ganimetleri arasında pay edilmesi bu hayvanlara ayrı bir değer kazandırmıştır. Ayrıca kendisinin de ata bindiği bilinen Hz. Peygamber'in "üç oyunda

⁴ Suyutî, a.g.e, s. 368.

⁵ Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti-İslam Rönesansı*, (trc. Salih Şaban), İstanbul, 2000, s. 455.

⁶ Mez, a.g.e, s. 455.

⁷ Mez, a.g.e, s. 501; Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında Taş ve Toprak, Ma'mulleri Sanayi*, Ankara, 2001, s. 114.

⁸ Mez, a.g.e, s. 502.

⁹At ile ilgili Kuran-ı Kerim ayetleri için bkz; Ali imran 3; Enfal 60; Nahl 8, Sad, 31-33; Haşr 6.

melekler hazır bulunurlar; kocanın karısı ile oynadığında, at koşularında ve atış yarışmalarında" hadisi bu durumu daha da güçlendirmektedir. Ancak koşu sporu için fakihler, para için yapılmaması şartını koşmuşlardır¹⁰. Gerek savaş ve barışta gördüğü yüksek hizmet ve işlevden, gerekse dinî ve millî yönden hakkında söylenen övgü dolu sözlerden dolayı at, hayvanlar arasında adeta "sultan" olarak öne çıkmış bir hayvandır¹¹. Daha iyi ata sahip olma ve toplum içinde bu sayede itibar kazanma arzusu at yetiştirilenler arasında rekabetçi bir tutum sergilenmesine neden olmuştur. Atlı birliklerin savaş meydanlarında daha hızlı manevra kabiliyetine sahip olmaları ve bu sayede daha başarılı olmaları ise bu canlıların kıymetini artıran bir diğer önemli faktördü. İslamiyet'in ilk yıllarında Arabistan'da pek bilinmeyen atın önemi Emeviler döneminde iyice artmış ve Hişam b. Abdülmelik ilk defa yarış atları besleyerek olaya farklı bir boyut kazandıran halife olmuştur. Hişam b. Abdülmelik zamanında daha önce benzerine rastlanılmayan bir yarışa kendisi ve memurlarının atlarından dört bin civarında at iştirak etmiştir¹². Ancak insandan sonra yaratılmışların en şerefliisi olarak kabul edilmiş olan atların asıl büyük işlevi Abbasiler döneminde Türklerden oluşan süvari birliklerinin kurulmasıyla başlamış ve bu canlıların önemi gittikçe artmıştır. Bu dönemde hipoloji (at yetiştirme eğitimi), at yetiştiriciliği, at ırkları ve bu ırklara ait çeşitli türleri, yarış eğitimi, at yarışı, nal bakımı ve at biniciliği konularında bilgi içeren çok geniş kapsamlı edebî eserler oluştu. İslâm dünyasında at ve atçılığa dair eserler, at hastalıkları ve tedavilerine dair baytarnâmeler ile atçılık, binicilik, okçuluk gibi konuları içeren fûrûsiyyeler kaleme alınmıştır. Abbasiler döneminden itibaren yazılmaya başlanmış baytarnâme ve fûrûsiyyeler de¹³ genelde antik dillerden Arapçaya çevrilmiş eserlerden faydalanılmıştır. Özellikle Aristo'ya ait olduğu kabul edilen Baytarnâme'den esinlenerek, İslâm dünyasında baytarlıkla ilgili ilk telif eser; İbni Ahi Hizâm el-Hutteli'ye ait Kitâbul-hayl ve'l-baytara olmuştur. Bu eser daha sonra birçok defa tercüme ve şerh edilmiştir¹⁴. Gerek düzyazı gerek şiirde başka hiçbir hayvan türü dönemin yazarlarında bu derece yazma isteğini uyandırmamıştır¹⁵.

Özellikle Abbasiler dönemi bir anlamda hayvan göçünün yaşandığı veya bir diğer ifade ile canlı hayvan ticaretinin en yoğun yapıldığı evre olmuştur¹⁶. Eski dönemlerden itibaren bazı egzotik hayvanlar ve kuşlar bir bölgeden başka bölgelere aktarılmaktaydı. Farklı amaçlarla da olsa yine bu çerçevede ticareti yapılan hayvanlar arasında iyi cins develer¹⁷ ve soy develerin¹⁸ yanı sıra dönemin mühim bir taşıma ve binek aracı olan at önemli bir yer işgal etmekteydi.¹⁹ Özellikle de Kızıldeniz havzasından gerek Akdeniz, gerekse Hindistan bölgelerine ihraç edilen İran ve Berberi cinslerinin birleşiminden doğmuş olan "Arap atı" adı verilen Suriye cinsi atlar önemli bir yere sahipti²⁰. Atlar birçok yerde yetiştiriliyordu ancak Araplar ile Acemlerin bu hususta kendi anane ve şecereleri

¹⁰ Mez, a.g.e, s. 453.

¹¹ Muhittin Eliaçık; Tayyazâde Ahmed Atâ'nın Bir Baytarnâme Tercümesi, *Mavi Atlas GŞÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Güz 2013, S. 1, s. 14.

¹² Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi Kültürel, Sosyal, İslam Tarihi*, (çev. İsmail Yiğit) İstanbul, 1988, c. 2, s. 276.

¹³ Atların hastalık ve tedavilerine dair konular genellikle baytarnâme; atçılık, binicilik, okçuluk, silahşorluk gibi konulara ait eserler ise kitabı'l-hayl, kitâbul-fûrûsiyye, hayl-nâme, feresnâme, esb-nâme gibi adlar altında kaleme alınmıştır. Evcil hayvanların hastalık ve tedavileri üzerine yazılmış tıbbî kitapların genel adı baytarnâme olup, büyük bir kısmı Arapça eserlere dayanan bu eserlerde genellikle atçılık ve atların hastalık ve tedavileri ile ilgili konular işlenmiş, diğer evcil hayvanlara hiç temas edilmemiş veya eserlerin sonunda sadece bir bölüm ayrılmıştır. Bkz; Mesut ŞEN; "Baytarnâmeler", *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık* 1995, s.177.

¹⁴ Muhittin Eliaçık; Tarihçi Atâ'nın Atçılık İle İlgili Eseri: Tuhfetü'l-Fârisîn Fî-Ahvâli Huyûli'l-Mücâhidîn, *Turkish Studies*, Sa. 8/7, Ankara 2013, sf. 151.

¹⁵ Muhammad Manazir Ahsan; Abbasiler Döneminde Sosyal Hayat "Ev İçinde Ve Açık Havada Oynanan Oyunlar", (Çev. Mehmet Emin ŞEN), *Tarih Okulu*, Ocak - Nisan 2012, Sa. XII, s. 236.

¹⁶ Nihal Şahin Utku, *Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticâret ve Yerleşim* (VII. – XI. Yüzyıllar), Doktora Tezi, İstanbul, 2005, s. 475.

¹⁷ V. Minorsky, *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Mağrib* (trc. A. Duman - M. Ağarı), İstanbul, 2008, s. 107.

¹⁸ Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, (trc. Abdülvehhab Tarzi), İstanbul, 1994, s. 100.

¹⁹ Utku, a.g.e, s. 475-476. Ayrıca bkz; K. Özergin, *İpek Yolu*, İstanbul, 1985, s. 16; Nebi Bozkurt, "İpek Yolu", *DİA*, c. XXII, s. 369.

²⁰ Andre Miguel, *İslam ve Medeniyeti-Doğuştan Günümüze*, (trc. Ahmet Fidan- Hasan Menteş), Ankara, 1991, c. I, s. 170-171.

olduğundan diğerlerine oranla bunlar daha çok tercih ediliyordu. Safkan atlar Bağdat'a Arabistan'dan, öbürleri ise umumiyetle Musul'dan geliyordu. Hindistan ile Arabistan arasında mevcut ve büyük ehemmiyete haiz olan at ticaretinden; iki memleket arasındaki en kibar ticaret olarak bahsedilmektedir²¹. Güney Hindistan'da her at 100 mark gümüş mukabilinde satılıyordu. Hindistan'a her sene 5000 at ithal ediyor fakat bir sene sonra bunlardan ancak 300'ü hayatta kalıyordu. Zira Hindistan'daki iklim şartları atlar için uygun değildi. Bu yüzden de onların bu coğrafyada yetiştirilmeleri oldukça zor oluyordu. Özel gemilerle Hindistan'a gönderilen atlara; sütlaç, etle pişirilen pirinç ve buna benzer yiyecekler veriliyordu²².

At yarışı veya bir diğer ifade ile *sibak el-hayl* veya *icra el-hayl*, halifeler, prensler ile çeşitli sınıftan insanlar için eğlencenin ana konularından birini oluşturmaktaydı. Bağdat, Samarra, Rakka ve Şemmasiye'deki büyük meydanlar özellikle at yarışları için dizayn edilmişlerdi. Bir nevi savaş öncesi antrenman olarak görülen bu yarışlarda talim yapılmaktaydı. İslamiyet'in kumarı yasaklamış olmasına rağmen; okçuluk, yürüyüş yarışması ve at yarışı etkinliklerinde ise bahis oyununa izin vardı. At yarışı ödülleri bizzat halifeler, saray eşrafı, vezir veya toplumun ileri gelen kimseleri verirlerdi. 'Muhallil' veya 'Dakhil' denilen özel bir atın yarışmaya sahibinin bahis oynamaması şartıyla katılmasına izin verilirdi; bu atın yarışı kazanması halinde yatırılan parayı sahibinin alma hakkı vardı. Yarışa katılan atların sadece aynı kategoride, aynı yaşta, aynı soydan gelen, aynı dereceye sahip ve aynı eğitim koşullarına sahip olması zorunluydu. Bahse girilip para yatırılmamış olması koşuluyla eğitilmiş ve eğitimsiz atlar arasında yarış düzenlenebilirdi. Yarış alanının uzunluğu atların yaşına göre belirlenmekteydi; Şöyle ki: iki yaşındaki atlar için 40 ok menzili (yaklaşık 7500 m.); üç yaş için 60 ok menzili (yaklaşık 11.300 m.); dört yaş için 100 ok menzili (yaklaşık 8,800 m) mesafe belirlenmekteydi²³.

Bu dönemde iki şekilde yapılan at yarışları revaçtaydı. Bunlar: Uzun mesafe yarışı ve hipodrom yarışı. Bambudan bir sıruk, yarış başlangıç çizgisinden uzak bir noktaya dikilir ve onu alan at binicisine yarışmanın galibi gözüyle bakılırdı. Yarış sahası 10 atın yarışabileceği genişlikteydi. Mızraklarla belirlenmiş yerlerde atların yerlerini gösteren işaretlerden oluşan alanlarda sekiz at bulunabilirdi. Bu işaretler genellikle kumaş parçası veya nakışlı giyim eşyası veya gümüşten yapılan küçük çantadan olabiliyordu. İlk sekiz atın yarış alanında pist için ayrılan kısma girmesine izin verilirdi. Yarışmada ilk yedi at binicileri ödül alırken sekizinciye (sonuncu) ödül verilmezdi, zaten pist alanına girebilmesine izin verilmesi yeterli ödül olarak kabul edilirdi. Yarışı bitirme sırasına göre on ata özel isimler takılırdı. Birinci: Sabik (galip), ikinci: Mutabarriz, (dövüşçü, şampiyon) üçüncü: Mucalli, (sahibinin üzüntüsünü gideren ve başarısından dolayı yarışa katılan), dördüncü: Musalli (Sala'dan: Kuyruğun en son noktası) önündeki atın kuyruğuna çok yaklaşmasından dolayı böyle isimlendirilir. Beşinci: Musalli (Suluvv'dan: Teselli) sahibinin endişelerini giderdiği ve onu keyiflendirdiği için böyle adlandırılmıştır. Talibi beşinci atı 'rahatlatıcı' (atıf olarak isimlendirilmiştir), altıncı: Talî, (Takip eden. Şanslı (Hazi) olarak ta bilinir). yedinci: Murtah (Memnun), sekizinci: Mu'ammil (Umutlu), dokuzuncu: Latim (Yarış pistinden çıkarılan), hedefe ulaşmak gayesiyle çabaladı ama başaramadı anlamı yüklenmiştir. Onuncu: Sukkayt, (Sessiz), sahibini utandırıp yarış hakkında konuşamamasına sebep olduğu için böyle adlandırılmıştır. Seyirciler, sonuncu atın etrafını ipe sarıp arka tarafına elindeki kırbaça ata vuran maymun oturturlardı; böylelikle kazanan atların sahipleri coşku dolu sevinçle karşılanıp onur cübbesi giydirilirken sonuncu olan atın sahibi utandırılırdı²⁴.

At koşularının en fazla yapıldığı ve talep gördüğü bölge Mısır olmuştur. Hicrî 190/806 senesi civarında yapılan koşularda kazanan kaybedenin atını alıyordu. Yine hicrî 242/856 senesinde tayin edilen mutaassıp vali, koşuların para için yapılmasını yasak etti. Vali, İslam öncesi âdetine uygun

²¹ Mez, a.g.e, s. 510.

²² Mez, a.g.e, s. 510. Ayrıca bkz; Muhammed b. Abdullah İbn Batûta; *İbn Batûta Seyahatnamesi*, (çev. Mümin Çevik), İstanbul, 1993, s. 176; Ubeydullah b. Abdullah İbn Hurdâzbih.; *Kitabu'l-Mesâlik ve'l-memâlik*, Leiden, 1967→Bağdat, ts. (Türkçe trc. Murat Ağarı, Yollar ve Ülkeler Kitabı, İstanbul, 2008.), s. 60.

²³ Ahsan, a.g.m, s. 237.

²⁴ Ahsan, a.g.m, s. 238-239.

olarak hükümeti hesabına tutulan atları da sattırdı ancak 249/863 senesinde at koşularına tekrar başlanılmıştır. Tolunoğlu Humareveyh zamanında at koşuları halk şenlikleri hüviyetini taşıyordu. İhşidiler döneminde ise at yarışlarına verilen kıymet artarak devam etmiş ve damızlık aygırlar ile hipodromlar hakkında eserler kaleme alınmıştır. Bu eserlerde her hipodrom ve İslam'dan önce ve İslam sonrası dönemde yapılan koşularda hangi atın nerede koşurulduğuna dair bilgiler yer almaktadır²⁵.

Abbasîlerin ilk dönemlerinde at yarışları her sınıftan insanlar için çok popülerdi. Hatta halifeler, prensler ve vezirler yarış atı beslemek hususunda birbirleriyle rekabet ediyorlardı. At yarışları organizasyonu genellikle finansal anlamda büyük bir maliyet gerektirdiğinden, dairesel bir yarış alanında yapılan bu tür yarışlar halifelerin emri ile düzenlenmekteydi. Nitekim Cafer Bermeki, Halife Harun Reşid'in emriyle Rakka'da yarış organize etmiş ve bu yarışta vezirin atı halifenin atını da geçerek birinci olmuştur. Halife kendi atının birinci, oğlunun atının ise ikinci olması durumunda çok memnun olurdu. Yarış düzenlemeden önce atlar yaklaşık iki ay süren bir kampa alınırdu. Bu süreçte atlar arpa ile beslenerek hergün Şavt adı verilen dairesel bir alan üzerinde antrenmana tabi tutulurdu. Atın fazla kiloları 'iclal' adı verilen ve atın üstüne 1-2 battaniye örtüp terlettirmek suretiyle verdirilmeye çalışılırdı. Atlara yarışa girmeden önce yarış alanı mesafesinde koşu yaptırılır ve nefes durumuna bakılırdı. İyi bir atın karnının yüksekte olması, arka tarafının ise kısa olması gerekirdi. Ayrıca ön bacakları uzun, arka bacakları ise kısa olmalıydı. Yine aniden hızlanabilme, soy veya toynaklarının yukarısında beyaz işaretlerin olması ve 'dava'ir' denilen yeke püsküllerinin farklı yönlerde doğru çıkması gerekirdi²⁶.

Yarışa katılmak isteyen binicilerden binicilik ve at yarışıyla ilgili tüm bilgi ve prensipleri bilmeleri beklenirdi. Biniciler tarafından uyulan esaslar; eyerinin sağlamlığı ve dizginin/yuların muntazamlığı, düzgün olmasıdır. At biniciliği eğitimi için özel bir zaman dilimi yoktu. Sabit ve sağlam bir binicilik, ata eyersiz binerek kazanılırdı, binici uyluklarıyla atı sıkıca kavrayıp sabitliğini pekiştirirdi. Binici yeterince deneyim sağladıktan sonra eyer kullanmaya başlardı. Düzenli olarak kısa ve uzun mesafelerde at biniciliği sanatını ustası olana kadar pratik yapmak durumundaydı. Bu dönemde Türkler, at biniciliğinin ustası ve ok, yay ve diğer silahlarla savaşmada en becerikli insanlar olarak kabul edilirdi²⁷. Türklerde atın yeri ve değeri şöyle ifade edilmektedir; "Türk'ün silahı, atı, koşum takımları ile ilgili her şeyi yanında bulunur. Türk hızla koşan at üzerinde dört yana ok atar. Türk, atını kendisi terbiye eder, yetiştirir, adını söyleyince atı onu takip eder. Türk'ün ömrünün yarısından fazlası atın üzerinde geçer, Türk hem çoban, hem veteriner, hem süvari hem cengâverdir. Hulâsa, bir Türk başlı başına bir millettir"²⁸.

1.4. Avcılık

İnsanlık tarihi kadar eski olan avcılık, günümüzde hâlâ birçok insanın ilgi alanı içerisinde²⁹. İslam öncesi dönemde Araplar, özellikle avcılık ve at yarışları gibi bazı eğlence çeşitlerine ilgi duyuyorlardı. İslamiyet'ten sonra da helal sayılan aktiviteler³⁰ arasında yer alan avcılık, Emevi halifelerinden itibaren saray mensupları tarafından faydaları sebebi ile büyük rağbet görmüştür. Zira avcılıkla askerlerin süratli koşmak, ani taarruz ve geri çekilmek gibi askeri taktiklere alıştırılması, biniciliğe hazırlanmaları, yayla ok atmak, kılıç ve topuzla vurmak konusunda idman yapmaları, öldürme ve kan dökmeye alıştırılmaları amaçlanıyordu. Atların seçilmesi, süratlerinin ve devamlı koşmaya tahammüllerinin öğrenilmesi, avcılığın bir spor çeşidi olarak sıhhati korumaya ve hazma yardımcı olması, av etinin diğer etlerden daha faydalı olması da avın sağladığı yararlardandı. Çünkü av etinin vücut azalarını tahrikiyle vücudun tabii harareti yükselmekte bu sayede insanın harareti artmaktadır. Av hayvanlarının süratli bir şekilde uçmaları veya koşmaları

²⁵ Mez, a.g.e, s. 454.

²⁶ Ahsan, a.g.m, s. 240.

²⁷ Ahsan, a.g.m, s. 240.

²⁸ Eliaçık, a.g.m, s. 151.

²⁹ Ahmet Hamdi Furat; İslam Hukukunda "Avcılık" (Fıkıh Kitaplarındaki Kitabı's-Sayd Bahsinden Modern Avcılığa Bakış, Ekev Akademi Dergisi, Sa. 55, 2013, s. 226.

³⁰ Kuran-ı Kerim ayetleri için bkz; Maide 1, 2, 95, 96.

nedeniyle bunların vurulması zor olduğu için yüksek süratlere ulaşabilen ok ya da bu hayvanlar kadar hızlı uçup koşabilen eğitimli hayvanlar yardımı ile avlanılmaktaydı. Halifeler av esnasında sürekle köpeklerini kullanmak suretiyle avı takip ederlerdi. Altın tasmalar ve altın ziller takılı olan her av köpeği için onların bakımından sorumlu bir köle tahsis edilmekteydi³¹. Abbasî halifelerinden ava en tutkun olanı halife Mehdi, bir sürekle avında takip ettiği ceylanın peşinden giderken ölmüştür. Avcılık ile ilgili vakanüvisler tarafından pek çok metin bırakıldığı bilinmektedir. Sık sık ava çıkması ile bilinen Abbasî halifelerinden Harun Reşid'in; aslan, kaplan, deve kuşu ve yaban öküzü gibi av hayvanlarının bol olduğu Rakka'ya yerleştikten sonra av merakının daha da arttığı kaydedilmektedir. Halifenin av partileri yüzlerce, hatta binlerce insanı, atları, develeri, av kuşlarını bir araya getirirdi. Bir av partisi düzenlenmeye karar verildiğinde, hükümdarın avcı başı, seyislere, rehberlere, avları avcılara sürecek olanlara, okçulara, doğan ve diğer av kuşlarına bakan kuşbazlara hazırlanmaları için emir verirdi. Halife ve her avda yanında olan ailesine silahlı askerler, aile doktoru, Kuran okuyucular, katipler, astronomlar vs. eşlik ederdi. Yüksek hayvanlarının sırtına çadır, halı ve değişik araç gereç konarak, hayli kalabalık bir yükte ava çıkılıyordu zira halifenin çöl kampları bile saraydaki lüksü aratmayacak düzeydeydi. Keşif amaçlı daha önceden gönderilmiş olan rehberler av hayvanlarını bulduklarında, çalınan davullar eşliğinde avı avcıya sürerler, avcılar da avı çembere alırlardı. Avcı kuşlar da kullanılıyordu. Özellikle sülünler, su tavukları ve kekliklere karşı doğan, tavşanlara ise atmacalar salınırdı. Av kaçamayacak hâlde sıkıştırıldığında ise av köpekleri tutulur, halife ve yanındakiler avı avlamaya çalışırlardı. Av tamamlandı kampa geri döndüğünde, avlanan hayvanlar, halifenin mahiyetindeki hizmetliler tarafından ateşte çevrilerek, halife ve konuklarına ikram edilirdi³².

Av hayvanları arasında en kıymetlisi ve en kibarını aslanlar teşkil ediyordu ki o dönemlerde Suriye'de olduğu gibi Fırat ve Dicle kenarlarında da aslana sıkça rastlanılmaktaydı. Bazen başkente (Bağdat) kadar yaklaşmaktaydılar. 331/943 senesinde halife Muttaki şehre bağlı bir yerleşim olan Eşşemmasiyye'ye aslan avına gitmişti. Devlet erkânı aslanların bir yerde peyda olduğunu haber alır almaz onu aramaya giderlerdi. Aslan avı hikâyeleri sohbetlerde en büyük kısmı teşkil etmekteydi. Öyle ki birisi kayb olduğu zaman, hemen onu aslanın yediği akla gelirdi³³. Özellikle Harun Reşid, özel eğitimli atlar ile çıktığı aslan avına ayrı bir ilgi duyuyordu. At üzerindeki avcılar, avı kovalayıp yorduktan sonra üzerine ya kılıç ile saldırılır ya da okla vurulmak suretiyle öldürülürdü. Bu av partileriyle, memurlar, hizmetliler, avda kullanılan köpek ve kuşlar gibi hayvanlara bakanlar, av malzemeleri ile ilgilenen saraya bağlı zanaatkarlar, kimi av hayvanlarını ithal eden tacirler, av malzemesi üreticileri, satıcıları, rehber ve av sürücülerini vb. olarak bir sürü insana iş olanağı yaratılmaktaydı. Harun'dan yaklaşık yarım yüzyıl sonra bu tür hizmetlilerden birinin yıllık geliri 500.000 dirheme ulaşmıştı. Buna ek olarak özellikle Harun Reşid zamanında ürününe hasar verilen köylülere çok yüksek tazminatlar verildiği göz önüne alınırsa, av malzemeleri, avda kullanılan hayvanların bakımı, av hayvanlarının ithalatı gibi giderlerin her yıl milyonlarca dinara ulaştığı ortaya çıkmaktadır. Avda kullanılan hayvanların alımı ve bakımı bile tek başına çok yüksek bedellere ulaşılıyordu. Bu hayvanlardan bir kısmı başka hükümdarların ya da seçkin kişilerin armağanları olarak gelmekteydi. Harun Reşid'e, Bizans imparatoru bu şekilde bir düzine doğan ve dört tazi göndermiştir. Ermenistan'dan her yıl alınan verginin içinde otuz tane de doğan bulunuyordu. Doğan, atmaca, kartal, pelerinli doğan, Türkistan, Yunanistan ve Hindistan'dan getirilen çakır doğan gibi av kuşları çok pahalıydı. Bunların dışında özellikle tek tip tüyleri olan başka av kuşları da gönderilmekteydi. Örneğin Harun Reşid ve Şarlman arasındaki yakınlığın tezahürü olan hoşgörü ortamı, Fransa ile doğu toprakları arasında yürütülen ticari ilişkilere de olumlu bir şekilde yansdı. Şarlman döneminde Fransa ile Abbasî devleti arasında gelişen dostluk ilişkileri, daha sonraki dönemlerde de aynen sürdürülmüş ve Milâdî 293/905 yılında Şarlman'ın torunu kraliçe Biritta tarafından, halife el-Muktefi Billah'a birçok kıymetli hediye gönderilmiştir.

³¹ Hasan İbrahim, a.g.e, c. 2, s. 276.

³² Andre Clot, Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi (çev. Nedim Demirtaş), İstanbul, 2007, s. 258.

³³ Mez, a.g.e, s. 455.

Bu değerli hediyelerin arasında aslanlara karşı koyabilecek güçte 10 tane büyük köpek, 7 tane şahin ve 7 tane de kartal bulunuyordu³⁴.

Günümüzde arka arkaya sıralı atışlar yapabilme özelliğine sahip otomatik av silahları sebebiyle hızlı uçabilen veya kaçabilen hayvanlar kolayca avlanabilmektedir. Eski dönemlerde ise yaygın olarak kullanılan tazı, şahin, kartal gibi eğitilmiş hayvanlar avcılığın daha zevkli ve eğlenceli bir hâle gelmesini sağlamıştır. Günümüzde her ne kadar bazı bölgelerde devam etse de eğitilmiş hayvanlar ile avcılığın yerini ateşli silahlar veya bir başka ifadeyle tüfekle avcılık almıştır. Buna karşılık köpeklerle avcılık hâlen devam etmekte fakat av köpekleri, eskiden avı yakalamak için kullanılırken, günümüzde avın yerini tespit (ferma) için kullanılmaktadır³⁵. Abbasiler döneminde tazı veya köpekler özellikle avda çok kullanılıyordu. Büyük bir öneme sahip olan avcılık, şiirlerde âdeta göklere çıkarılmakta ve genellikle bu şiirler av köpeğini tasvir ve methetmekteydi. Yemen tazıları hem çok ünlü hem de çok pahalıydı. Tilkileri inlerinden çıkartma işi gelinciklerin göreviydi. Avda kullanılan hayvanlar arasında çitaya benzeyen bir tür yaban kedisi olan "gepar" adlı hayvan çok özel bir yere sahipti. Ehilleştirilmesi çok zor, uzun ve zahmetli bir özen isteyen bu hayvana ancak zenginler sahip olabilirdi. Abbasî halifeleri resmi törenlerinde sıkça bu hayvanlarla görünmüşlerdir. Ebu Nuvas başta olmak üzere birçok Abbasî saray şairi bu hayvandan övgü ile bahsetmektedirler³⁶.

1.5. Okçuluk

Ortaçağda bütün devletler, savaş silahı olmasının yanı sıra günlük hayatın bir parçası olan oka ve okçuluğa özel bir önem vermiş ve itibar etmişlerdir. Bu itibar ile Abbasilerde *Ramî el-nüşşab* olarak adlandırılan okçuluk en popüler aktivitelerden biriydi. Özellikle at üzerinde yapılan atlı okçuluk, askerî eğitimin temel öğelerinden ve egzersizlerinden biriydi. Zira Abbasî ordusunun etkili muharip gücünü okçu sınıfı oluşturuyordu. Abbasiler bu işi oldukça önemsediklerinden bu dönemde üç okçuluk okulu ortaya çıkmış ve her okula dönemin en ünlü okçularının isimleri (Ebu Haşim el-Maverdi, Tahir el-Baki ve İshak el-Rakki) verilmiştir. At üzerinde hareket halindeyken atış yapıldığında, yuvarlak, ince, iğ şeklinde (ucu sivri) olan hafif, sert ve güçlü etkisi olan ok tercih edilirdi. Oklar birçok çeşitte yapıp isimlendirilerek³⁷ uç kısımlarından başlayıp biraz aşağısına kadar inceltilir ve küçük dişli bir çarkla düzleşmesi için budanırdı. Müsabakalar iki şekilde yapılırdı. Birincisi hedefe nişan almak, diğeri ise uzun menzil atışı yapmak suretiyle olurdu. Okçulukta bahse girmeye izin verildiği için halk bu spora büyük ilgi gösteriyordu. Gerek at sırtında gerekse yaya olsun, okçuluk müsabakaları genelde sonbahar mevsiminde sabah veya akşam saatlerinde yapılırdı. Yay kullanımını ve görüş açısını etkilediği gerekçesiyle yağışlı ve rüzgârlı havalarda yarış yapılmazdı. Özellikle her yarışmacının yay ve ok'unun aynı kalitede olmasına özen gösterilirdi. Yarışa başlama sırası kura çekme yöntemi ile olurdu ancak ödül ileri gelen birisi tarafından verilecekse ödül verecek kişi ilk başlayanı seçebilirdi. Abbasiler döneminde okçuluğun yanı sıra popüler olan bir diğer atıcılık sporu ise *Ramî bi'l-bunduk* adı verilen ve günümüzdeki Tatar yayına benzeyen bir tür araçla yapılmaktaydı. Bu yay genellikle Persler tarafından kullanılmaktaydı. Ancak Abbasilerin ilk dönemlerinde bu silahı kullanmaktaki maharetiyle ün yapmış insanlar vardı. Bunlar ülkenin değişik yerlerine ziyaretler yapıp buralardaki usta kişilerle yarışlar düzenlerlerdi. Halife Harun Reşid'in hizmetinde bu okçulardan bir grup bulunurdu ve spor müsabakaları ile av yolculuklarında kendisine refakat ederlerdi³⁸.

1.6. Güvercin Yarışı

Güvercinler özellikle en eski dönemlerden itibaren haberleşmede en çok kullanılan araçlardan biriydi. Uzak mesafeler arasında haberleşmeyi sağlayabilmek adına güvercinler özel olarak

³⁴ Hüseyin Ali Mısrî; *Ticâretü'l-'Irak fi'l-'Asri'l-'Abbâsi*, İskenderiyye, 1982, s. 342.

³⁵ C. Avcı, *Teknik Avcılık Bilgileri*, Ankara, 1937, s. 227.

³⁶ Andre Clot, a.g.e, s. 259.

³⁷ Ok çeşitleri ile ilgili bkz; Ünsal Yücel, *Türk Okçuluğu*, Ankara, 1999, s. 288 vd; Murat Özveri, *Okçuluk*, İstanbul, 2006, s. 132 vd.

³⁸ Ahsan, a.g.m, s. 245-246.

yetiştirilmekte ve eğitilmekteydiler. İlk dönemlerinden itibaren haberleşme ağına büyük ihtimam gösteren Abbasiler, bu kapsamda posta güvercinlerini özel olarak yetiştirmişlerdir. Abbasilerin üçüncü halifesi Mehdi-Billah ise güvercinlerin eğitilmesi ve yetiştirilmesi üzerinde hassasiyetle duranların başında gelmekteydi³⁹. Posta güvercinleri ile gönderilecek haber kâğıtlarından iki nüsha yazılır ve bunlar iki saat arayla salıverilen iki ayrı güvercin ile gönderilirdi. Güvercinlerin yolda kaybolma ya da yırtıcı kuşlar tarafından avlanma ihtimaline karşı böyle yapılıyordu. Olumsuz hava koşullarında güvercinler uçurulmaz, halifeye ait güvercinler ise özel işaretler ile belli edilirdi⁴⁰. Bu güvercinler sayesinde Rakka ile Musul gibi şehirlerden Abbasilerin başkenti Bağdat'a veya Vasıt'a, Basra'ya, Kûfe'ye en küçük haber yirmi dört saat içinde ulaşmaktaydı. İstanbul-Basra, Mısır-Suriye ve Mağrib şehirleri arasındaki haberleşme ağının da en önemli aracı olan bu güvercinler için özel iniş yerleri şeklinde tanzim edilmiş burçlar yapılmıştı⁴¹.

Abbasiler döneminde güvercinlerin atlardan daha ucuz olması nedeni ile insanların kumar tutkusunu tatmin etmek için güvercinler uygun bir araç olmuştur. Her ne kadar güvercin uçurma yarışları fakihler tarafından hoş görülme de, bazıları özellikle savaş dönemlerinde hızlı iletişimi sağladığı gerekçesiyle meşru olduğunu ifade etmişlerdir. Güvercin yarıştırmaya bilhassa Mısır'da ve büyük ölçüde miladî on birinci yüzyılın en sevilen eğlencesi ve sporu arasındaydı⁴².

Halkın zamanla bu hususta ölçüyü kaçırmaması ve kendilerini aşırı kaptırmaları güvercin yarışlarını sosyal bir problem haline getirmiştir. Devlet bazen bu ölçsüzlüğe karşı sert tedbirlerde bulundu. Yakınlarda ikamet eden kadınların mahremiyetini tehlikeye atabileceği, güvercin yetiştirenlerin gürültü yapmaları ve taş fırlatmaları, çatıda oturmaları, halkın rahatsız olması gerekçeleriyle güvercin yuvalarının tahrip edilmesi emredildi. Bağdat'ta 'suke't-tuyûr' denilen markette en çok satan ürün güvercinlerdi. Bu markette genç bir güvercin 20 dinara ve güvercin yumurtası 5 dinara satılırdı. Güvercin meraklıları, her nasılsa, cinsi ve soyu hakkındaki bilgilerin dikkatlice kaydedildiği seçkin güvercinlere sahip olabilmek için yüksek meblağda ücret ödemişlerdir⁴³.

Soylular arasındaki çekişmelere konu olan güvercin tutkusu kimi zaman saraydaki en üst mertebelere kadar sirayet edebiliyordu. Öyle ki halife Muizz, vezirinin güvercini kendi güvercininden daha çabuk olduğu için onu kıskanıyordu⁴⁴. Soylu güvercinlerin fiyatı Bağdat'taki pazarda 500 dinara ulaşmıştır. Öyle ki güvercinlerin geniş arazili bir mülk kadar verimli olduğu, Bağdat ve Basra marketlerinde soylu genç erkek güvercinlerin 20, dişilerin 10 veya daha fazla, yumurtalarının ise 5 dinara ulaştığı belirtilmektedir. Aynı şekilde Vasıt şehrinde getirilen güvercinler çok yüksek fiyatlara alıcı bulabiliyordu. Öyle ki buradan getirilen bir güvercin 30 dinara yavrusu 3 dinara ve yumurtası 2 dinara satılıyordu⁴⁵. Aynı şekilde posta güvercinlerinin de fiyatı oldukça yüksekti. İstanbul'dan getirilen posta güvercinleri Basra'da bin dinara alıcı bulmaktaydı⁴⁶. Oldukça kıymetli olan bu hayvanlar için bazen halifeler yaptırımında bulunabiliyorlardı. Zira Abbasî halifesi Nâsır Lidinillâh posta güvercinlerini kullanma hususunda kendi güvercinlerinin dışında her hangi bir kimsenin güvercin kullanmasını yasaklamıştı. Ayrıca kendisine mensup olanların dışında ok atma sporunu yapmayı da yasaklamıştı⁴⁷.

Güvercin yarışı müsabakasına halkın ilgisi yarışma düzenlenmeden odaklanırdı. Müsabaka esnasında oldukça büyük bir kalabalık sadece kuşların yuvalarına dönüşlerini izleyebilmek için yüksek bir yerde toplanarak onların gelişini seyre dalarlardı. Bu müsabakalar esnasında bahisler

³⁹ Corci Zerydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, İstanbul, 2004, C. 1, s. 303.

⁴⁰ Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul, 2009, s. 410.

⁴¹ İbrahim Harekât, "Berid", TDV, C. 5, Ankara, 2004, s. 500.

⁴² Mez, a.g.e, s. 454.

⁴³ Ahsan, a.g.m, s. 241.

⁴⁴ Mez, a.g.e, s. 454

⁴⁵ Ahsan, a.g.m, s. 241.

⁴⁶ Harekât, "Berid", DİA, C. 5, s. 500.

⁴⁷ Ali b. Muhammed İbnü'l Esîr, (630/1232); *el-Kâmil fi't-Târih* (trc. A. Ağırakça-A. Özyaydın), c. XII, İstanbul, 1985, s. 395.

oyunur ve istekler tatmin edilirdi. Özellikle Abbasi halifelerinden Mehdi, Harun Reşid, Vasık ve Nasır bu spora ve eğlenceye düşkünlükleriyle bilinmektedir. Harun Reşid'in güvercin yarışına olan sevgisi bir hadis bilgininin at yarışı ve okçuluğun övüldüğü bir hadise 'hammam' (güvercin) kelimesini ilave ederek değiştirmesine neden oldu. Halife kendisi için hadis uydurulduğu iddiaları üzerine bu tür müsabakalarda kullanılan güvercinlerin öldürülmesini emretmiştir⁴⁸.

1.7. Satranç

Dönemin en önemli oyunlarından ve favorilerinden bir diğeri ise satranç⁴⁹ oyunuydu. Başlangıçta caiz görülmeyen satranca karşı fakihler zaman içinde müsamahakâr davranmaya başladılar. Sehl İbni Ebi Sehl satranç oyunu ile ilgili (öl. 404/1013) şöyle demektedir; "Mal ziyandan ve namaz ihmalden masunsa, o zaman satranç dostlar arasında bir ahbaplık vesilesidir"⁵⁰. Abbasi halifeleri arasında satrancı ilk oynayan kişinin Harun Reşid olduğu söylenmektedir. Bu oyuna oldukça ilgi duyan halife, bazı satranç oyuncularına nafaka tahsis ettirmiştir. Harun Reşid'in oğlu Me'mun da tıpkı babası gibi satranca olağanüstü bir ilgi göstermiş ve sürekli "satranç zekayı geliştirir" deyip bu konuda şiirler yazmıştır. Halife Harun Reşid döneminde yaşayan Hafız el Şatrançi, satranç oyuncusu olarak ün yapmıştı Hicri 300/912 yılı civarında, satrançta rakipsiz kral olarak gösterilen Sulî adındaki satranç oyuncusu, bu husustaki istidadı sayesinde saraya girme imkanı bulmuştur. Abbasiler dönemindeki diğer meşhur satranç oyuncuları ise Adli, Razi ve Maverdi idi. Adli, uzun bir zaman boyunca satranç oyununda liderliği tek başına elinde bulundurmuş ancak halife Mütevekkil'in de hazır bulunup izlediği bir oyunda Razi'ye yenilmiştir⁵¹.

Satrancın bir çeşidi hicri 3/9. asrın sonunda halife el-Mu'tedid'in sarayında revaçta idi. Adı "uzuvlar oyunu" (cevarihyye)'dur. Bu oyunda insanın altı hissi birbirine karşı kullanılıyordu. Sabırlı sabırlı oturmak ve sessiz oynamak Arapların tabiatına uygun değildi ve gerçek Araplar tarafından da böyle telakki edilmekteydi. Medinelilerin kanaatine göre satranç, bir araya geldikleri zaman davar gibi birbirine bakan barbarlar içindir. Onlar, bu sebepten dolayı bir meşgaleleri olsun diye kendilerine satranç icat etmişlerdir. Araplar için satrançta oyuna eşlik olarak ritmik müzik, atasözleri, espri ve kaba sözler en mühim şeylerdi. Halife el-Me'mun'un tahta geçmesinden sonra Irak'ın en iyi satranç oyuncularını sarayına davet ettiği zaman huzurunda çekingen davrandıklarını görünce sabırsızlanarak "Satranç hürmetle kabili telif değildir, aranızda konuştuğunuz gibi konuşun" yani satranç ve kibarlık bir arada iyi olmuyor normalde arkadaşlarınız arasında nasıl davranıyorsanız burada da öyle olun diyerek oyuncuları uyarmıştır⁵². Satranç oyuncuları arasında sık sık yapılan yarışmalardan en iyi bilineni halife Me'mun'un da izlediği m. 819 yılında Horasan'da düzenlenen ve Cabir el-Kufi ile Ziriyab el-Hattan arasında geçen karşılaşmadır. Abbasiler döneminde oldukça popüler olan satranç oyunu, cariyeye fiyatlarına dahi etki etmişti. Zira tacirlerinin büyük bir kısmı fiyatların yükselmesi için ellerindeki bazı cariyeye ve kölelere büyük bir özveriyle satranç öğretiyorlardı. Örneğin halife Emin ve Me'mun'un cariyesi Arib, diğer başarılarının yanında satrançtaki ustalığından dolayı başarılı cariyeye olarak tanınıyordu⁵³. Satranç oyununa duyulan bu büyük ilgi özel bir eğitim alanı oluşmasını sağlayarak bu hususta eserlerin kaleme alınmasına imkân sağladı. Satranç ve tavla hakkında kitap yazan ilk şahsiyet "Kitab es-Satranç ve Kitab el-nard ve-esbabuhu ve'l-la'b biha" adındaki eseri ile Adli olmuştur. Adli'den sonra dokuz ve onuncu yüzyıllarda ise; Ebu Zeyd el-Belhi, Razi, Sulî, Muhammed b. Ubeydullah,

⁴⁸ Ahsan, a.g.m, s. 242.

⁴⁹ Satranç Hindistan'da ortaya çıkan bir oyun olup, Sissa adındaki bir prens tarafından Baltit adlı bir kral için icat edildiği söylenir. Daha sonradan Hintlilerden Perslilere onlardan da Araplara geçmiştir. Hindistan'da "ordunun dört üyesi" filler, atlar, savaş arabaları, piyade askerler anlamına gelen çatur anga olarak bilinirdi (kral ve kraliçe ordu birlikleri arasında gösterilmezdi). Arap dilbilimcileri ve filozofları Arapça veya Farsçadan satranç yerine kullanılacak bir kelime türetmeyi denediler. Damiri'ye göre bu kelime el-muşatara (yarıya bölmek) veya et-taştir (birleştirmek, bir araya toplamak) kelimelerinden türetildi. Kitab Nuzhat es-Satranç adlı kitabın yazarı Hakim'e göre satranç, Farsça şeş-reng (altı renk), altı tür satranç unsuru, veya heş-reng (sekiz renk), satranç tahtasının sekiz karesinden türemiştir. Ahsan, a.g.m, s. 253.

⁵⁰ Mez, a.g.e. s. 452-453.

⁵¹ Ahsan, a.g.m, s. 252.

⁵² Mez, a.g.e, s. 453.

⁵³ Ahsan, a.g.m, s. 252-253.

İbn el-Uklidasi, Kariş el-Muğanni ve Ebu Yusuf el-Massisi bu konuda eser kaleme alan diğer müellifler olmuşlardır⁵⁴. Satranç ile ilgili eserlerde oyuncunun oyun oynamaya hazır hale getiren nitelikler ve oyun süresince uyulması gereken kurallar hakkında bilgiler verilmektedir. Bun göre satranç oyuncusu zarif, iyi bir hafızaya sahip ve dürüst olmalı, iyi eğitilmiş, davranışlarında dikkatli ve hazırcevap olmalıdır. Özellikle devlet erkânıyla veya halifeyle karşılaştıklarında çok dikkatli davranmak zorundaydılar. Ancak devlet adamları oyun esnasında oyunculardan doğal davranmalarını isterlerdi. Bu husus ile ilgili yazılan eserlerde, oyuncuların saraydan biri ile karşılaştıklarında oynanan oyun her ne olursa olsun (okçuluk, avcılık, top oyunu, satranç) hiçbir kuşku duymaksızın eşit haklara sahip olarak bir araya geldikleri ifade edilmektedir⁵⁵.

1.8. Nerd (Tavla)

Satrançta galip gelen kişi bazen avantaj kazandığından kendisine bir yemek ismarlattırabilirdi. Ancak, 30 taş ve 2 zarla on iki veya yirmi dört hane üzerinde oynanan ve bir tavla çeşidi olan nerd tam manasıyla bir kumardır. Şairler tarafından çoğu zaman bu oyun kadere benzetilmiştir. Bu yüzden bu oyun dindar kimseler tarafından kınanmıştır. Bu oyun; eşek koşuları, köpeklerle sürgün avı, koç ve horoz dövüşleri ile beraber şeytanın işi olarak vasıflandırılmaktaydı. Bu oyun sırf para ile oynanıyordu ve bazı kimseler nerd oynamak sureti ile günde 20 dinar kazanabiliyordu⁵⁶. Her ne kadar tavla oynamanın haram olduğuna dair ulema tarafından görüş birliğine varılmış olsa da bu dönemin gerek aristokrat gerekse avam tabakası tarafından sık sık oynanmıştır. Bir tür şans oyunu olan tavla açıkça para için yani kumar amaçlı oynanırdı. Halife Mutazıd Billah ile Muhammed b. Ahmed b. Hamdun'un arasında oynanan oyunda Hamdun yetmiş bin dirhem kaybetmiştir. Yine Halife Harun Reşid ile İbrahim el-Mavsili arasında gerçekleşen oyun sonucunda halife bahis şartları gereğince kıyafetlerini çıkarmaya zorlanmıştır⁵⁷.

1.9. Çevgân (Savlecân)

Geçmiş milattan önceki dönemlere kadar uzanan, sıklıkla İran kökenli olduğu söylenen ve Asya kültüründe yaygın olan, Abbasiler tarafından da benimsenen çevgân ya da çöğen oyunu, büyük bir meydanda, çevgân denen eğri başlı bir tür ciritle, eğitilmiş atlar üzerinde oynanırdı. Oyuncular, "çevgân"la sürülen "gûy"u, yani deriden yapılan topu kendi kalelerine çevirmeye çalışırlardı. Türkistan'da, Çin'de ve Bizans'ta da sevilen bu oyunun, Arap dünyasında, Karahanlılarda ve Selçuklularda da oynandığı bilinmektedir.⁵⁸ Günümüzdeki Polo oyununun kaynağı olan bu oyun, İngilizlerin 19. yüzyılda Afganistan ve Hindistan'ı işgalinden sonra Tibetçe "bolo" sözcüğüne benzer ismiyle İngiltere'de yayılmıştır⁵⁹. Halk arasında çevgen şeklinde söylenen Farsça çevgân (çügân) kelimesinin aslı Pehlevîce (Orta Farsça) çübikân (çüy-gân, çülgân/çavlagân) (sopa, değnek) ismi olup bu kelime Arapçaya savlecân, Türkçe'ye çöğen ve Grekçe'ye tsukanion şekillerinde girmiştir. Farsça'da "guy ü çevgân" veya "çevgân-gûy" (topçomak) denilen oyundan Dîvânü Lügatî't-Türk'te⁶⁰ ve Kutadgu Bilig'de, bugün de Anadolu'da olduğu gibi "çöğen" adıyla bahsedilir. Arapçada ise bu oyuna *savlecân* veya "la'bü'l-küre" (top oyunu) adı da verilir. Batılılar çevgânı ilk defa Grekler aracılığıyla Perslerden öğrenmişlerse de oyunun bütün dünyada tanınması. XIX. yüzyılda İngilizlerin Afganistan ve Kuzey Hindistan'ı işgalleri sırasında bu oyunu polo (Tibetçe bolo/puludan "top") adı altında oynamaya başlamalarından sonradır⁶¹. "Çeşitli milletlerde izlerine rastlansa da bugün geleneksel anlamda sadece Azerbaycan, İran ve Afganistan Türkleri

⁵⁴ Ahsan, a.g.m, s. 253.

⁵⁵ Ahsan, a.g.m s. 254.

⁵⁶ Mez, a.g.e, s. 453.

⁵⁷ Ahsan, a.g.m, s. 255.

⁵⁸ Türk kültüründe önemli bir yer tutan çevgân, Osmanlı şiirinde çeşitli duygu ve düşünceleri renkli ve canlı bir biçimde yansıtabilmek amacıyla sıkça yer verilen oyunlardan biridir. bkz. Bahir Selçuk, "Klasik Türk Şiirinde Renkli Bir Oyun Çevgân", 1. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi (IBAD-2016, 19 - 22 Mayıs 2016 Madrid), Bildiri Özetleri Kitabı, (Ed. Hayrullah Kahya), s. 319, (e-kitap), 2016.

⁵⁹ Gül İrepoğlu, Osmanlı Sanatında Spor İzlerken, Anadolu Uygurluklarında Spor, Ankara, 2012, s. 138

⁶⁰ Bkz; Besim Atalay, Divanu Lugati't-Türk Tercemesi, TDK Yay., Ankara, 1985.

⁶¹ Feyzi Halıcı, "Çevgan", DİA, c. 8, İstanbul, 1993. s. 295.

tarafından oynanan oyun, 2013 yılında “Azerbaycan geleneksel sporu Çevgân/Chovgan (Eski Karabağ atı-spor oyunu)” şeklinde, UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi’ne dâhil edilmiştir⁶².

Abbasîlerde oynayıp biçimi karışık bir yapı arz eden çevgân oyununa Abbasî halifelerinden özellikle Harun Reşid ve Mutasım çok düşkünlerdi. Her iki halifede yardımcıları ile birlikte sürekli oynamaktan zevk alıyorlardı. Taberi, halife Mutasım’ın, yardımcısı İshak b. İbrahim’le beraber üzerlerinde *şudra* denilen hafif spor kostümü ile çevgân oynarken görüldüğünü zikretmektedir⁶³. Halifelerin yanı sıra diğer saray ricali de bu spora yakın ilgi duymuşlardır. Halife Mutazid’in veziri Ubeydullah düzenli olarak bu oyunu oynayanlar arasındadır. Bir nevi askeri eğitim mahiyetini taşıyan bu spor pratik yapmak açısından oldukça önemliydi. Özellikle atlı Türk askerleri bu oyunu ustaca oynamaktaydılar. Dairesel bir meydana oynanan bu oyunun ne şekilde icra edildiğine dair kaynaklarda pek fazla tafsilat mevcut değildir⁶⁴. Ancak Çevgan’ın at üstünde değneklerle karşılıklı iki grup (takım) arasında dört köşe bir sahada oynandığı bilinmektedir. Çevgân oyununun iki çeşidi vardır. Kepçe ile oynanana “kepçe polosu”, çekiçle oynanana “çekiç polosu” denirdi. Kepçe polosu daha çok Japonya, Çin ve Hindistan gibi Uzakdoğu ülkelerinde oynanırdı. Oyuncular at sırtında ellerindeki değneklerle sürdükleri topu hedeften geçirerek sayı yaparlardı. Takımlar genellikle dörder kişiden oluşursa da bu sayı oyun alanının büyüklüğüne göre artabilirdi. Takımlardan birinin diğerine üstünlük sağlaması, yedi topu “amaç”tan (kale) geçirmekle gerçekleşirdi. Oyunda kullanılan ucu eğri ve hafif değnekler 1.20 veya 1.50 m. uzunluğundaydı. Toplar 10-15 cm. çapında olup söğüt veya akça ağaç budağından yapılırdı. Ayrıca küçük bir çakıl taşının çevresine pirinç samanı sarılarak üzeri bir deri ile kaplanmış toplar da kullanılırdı. Her iki takım için de tek hedef (kale) vardır. Çevgân oyuncusuna çevgânbaz, değneklerle çevgân topuna vurana çevgânzen, oyun takımına hizmet edenlere ise çevgânder denirdi⁶⁵. Hükümdarın çevgânını taşıyan resmî bir görevli vardı. Çöğendar, çevgânder, çükünder diye adlandırılan bu görevli hükümdarın oyuna gidişi sırasında yanında bulunurdu⁶⁶.

Adam Mez’in at üzerinde oynanan ve acemlerden devralınmış en kibar spor⁶⁷ olarak tanımladığı çevgân (savlecan) oyununda oyuncular, kural olarak diğer oyuncuların yaralanmaması ve topun parçalanmaması için çok dikkat etmek zorundaydılar. Toplar genellikle deriden yapılmaktaydı. Özellikle halife Mütevekkil bu oyunu sürekli deri top ve tahtadan sopayla oynamaktan zevk alıyordu. Ancak halife Mütevekkil, gösterişe düşkün veziri Abdullah b. Yahya’nın gümüşten yapılmış çevgân sopaları ve topları için otuz bin dirhem harcadığını duyunca oldukça sinirlenmiş ve sert önlemler almıştır⁶⁸. Miladî dokuzuncu asırda halifelerin kendi saray bahçelerinde vezirlerin ise tatil olan cuma günlerinde sarayının binicilik sahasında oynadığı bu oyunu masaj ile birlikte sıcak banyo takip etmekteydi. Oynarken, atı en hızlı dörtlül vaziyeti içindeyken durdurabilmek, oyuna katılanları incitmemek ve at koşturma yolunun duvarı üstünde oturan seyircileri kaçırmamak gerekiyordu. Zira seyircileri rahatsız etmemek maksadı ile yol altmış arşın (yaklaşık 40 metre) genişliğindeydi⁶⁹.

2. Diğer Oyun ve Eğlence Çeşitleri

Abbasîlerde özellikle yarış tutku dolu bir ilgi alanı olarak görülüyordu. Genel olarak insanlar at yarışı masraflarını karşılayamadıklarından dolayı deve, maymun, katır veya köpek yarışma müsabakaları düzenlemekteydiler. Buhti olarak bilinen iki kamburlu yarış develeri arasında geçen müsabakalar oldukça meşhurdu⁷⁰. Yine aynı şekilde horoz, köpek ve koç dövüşleri de revaçta idi.

⁶² Selçuk, a.g.e. s. 319.

⁶³ Taberi, a.g.e, c. III, s. 1326-27.

⁶⁴ Ahsan, a.g.m, s. 243.

⁶⁵ Halıcı, "Çevgan", DİA, c. VIII, s. 295.

⁶⁶ Ahmed b. Ali Kalkaşandî, (821/1418); *Subhu'l-a'şâ fi Sinâ'ti'l-inşâ*, c. V, Kahire, 1922, s. 458.

⁶⁷ Mez, a.g.e, s. 455.

⁶⁸ Ahsan, a.g.m, s. 244.

⁶⁹ Mez, a.g.e, s. 455.

⁷⁰ Ahsan, a.g.m, s. 240.

Yöneticiler sırf dövüştürmek amacı ile koç besliyorlardı. Örneğin Mu'izzüddeve'nin Türk komutanı Sebüktekin'in dövüşçü koçu oldukça ünlüydü⁷¹. Dokuzuncu asrın ortalarında halife Mu'tezz, Samarra'daki sarayının hayvanat bahçesinde misafirlerine fil ile aslan arasındaki bir dövüşü, büyük bir harikuladelik olarak göstermişti. Öyle ki daha sonra bu heves büyük bir alaka hâlini aldı⁷². Ayrıca bildircinlar birbirine karşı tahrik edilerek dövüştürülmekte ve dövüş bildircininin sahibi başarılı bir adam olarak nitelendirilmekteydi. Ancak en fazla rağbet Kur'an'ın yasağına rağmen zar ile oynanan kumara gösteriliyordu. Harun Reşid zamanının ünlü şarkıcısı İbn Cami; Beni alkoyan kumar ve köpek sevgisi olmasaydı şarkıcılara ekmek yedirmeyecektim" demektedir. Miladî onuncu asrın sonunda Hz. Alinin soyundan gelen biri kumarda her şeyini kaybetmesi ve çocuklarını sıkıntı içinde bırakması üzerine cezalandırılmıştır. Kumarın oynandığı yerler daima muhtesibin gözetimi altında bulunuyordu. Bazı yerlerde gelip geçenleri ücret mukabilinde kumara kandıran ihtiyarlar vardı. Mısırdaki İhşid, meyhane ve kumarhanelerin kapatılmasını, oynayanların ise yakalanmasını emretmiştir. İhşid zamanında gerçekleşen bir olay şöyle aktarılmaktadır; "Aralarında saygıdeğer bir ihtiyar olmak üzere birkaç kişi huzuruna çıkarıldı. "Bu ihtiyar da mı kumarcı" diye sorunca "onun adı heveslendirendir; kumarhanedeki faaliyetin asıl sebebi odur", diye cevap verdiler. Birisi parasını kaybedince ihtiyar ona "palton ile devam et" der; paltosu da kaybedince, "hepsini geri almak için ceketini de koy", der ve böyle böyle ayakkabılarına kadar devam eder ve çok defa onları da kaybeder. Bu ihtiyar kumarhane sahibinden her gün belirli bir ücret alır diye anlattılar. Bunun üzerine İhşid güldü ve şöyle dedi: "İhtiyar! Allah'a tövbeye gel, bu günahtan!" o ise tövbe etti ve İhşid ona bir ceket ile bir palto ve bin dirhem verdi ve ona her ay on dinar verilmesini emretti. İhtiyar ona teşekkür ve dua ederek gitti. Arkasından İhşid bağırdı: "Geri çağırın onu, verdiğimiz şeyleri elinden alın ve onu yüz üstü yatırın!" Yüz sopa attırdı ve şöyle dedi: "Salıverin onu! Ben, senin yaptığından daha fazla heveslendirebilirim"⁷³.

Abbasî döneminin bir diğer önemli sporu arasında halter kaldırma gösterilmektedir. Halifeler ve saray ileri gelenleri bu spora ilgi göstermiş, hatta boylu poslu bir halife olan Mutasım'ın formunu bu egzersizle koruduğu ve biraz abartılı olmakla birlikte bin ratl (yaklaşık 430 kg) ağırlığında halter kaldırdığı söylenmektedir⁷⁴.

Abbasîlerin meydanlarda at üzerinde oynadığı en popüler oyunlardan biride çevgâna çok benzeyen Tabtab'dı. Bu oyun at sırtında, geniş bir parça tahta veya raket (tabtab) ve topla oynanırdı. Bu oyun halife Harun Reşid'in hoş vakit geçirmek için yaptığı favori aktivitelerden biriydi. Öyle ki kendisi Abbasî halifeleri arasında meydanda oynayan ilk halifedir. Bu oyunun şampiyonu her defasında Türklerin takımı oluyordu⁷⁵.

Askerî bir eğitim niteliği taşıyan ve geniş oyuncu kitlesi tarafından icra edilen bir diğer spor türü Bircas'dı. Yine ilk icracısı halife Harun Reşid olarak kabul edilen bu oyun, oyuncuların ata sıçrayıp binmesiyle başlamakta ve birbiri ardınca at binip hareket hâlinde hedefe ok fırlatma şeklinde oynanmaktaydı. Mutazıd dönemine gelindiğinde askeri eğitim genelde bu oyunun düzenli olarak oynanmasıyla yapılırdı. Bu oyun sayesinde hem askerlerin at üzerindeki hünerleri sergilenir hem de buna karşılık alacakları maaşları belirlenmiş olurdu. Her biniciden hedefe (bircas) atış yapmaları istenirdi; doğru bir şekilde nişan alıp atış yapmış, sarsılmamış ve atın yuları kontrolünden çıkmamışsa oyuncunun ismi muhteşem anlamına gelen 'ceyyid' kelimesinin kısaltması olan "C" grubuna dahil edilirdi. Hiç şüphesiz Türk askerler, geleneklerinden kaynaklanan okçuluktaki kabiliyetlerinden dolayı bircas oyununun da şampiyonlarıydılar⁷⁶.

Daha öncede ifade ettiğimiz üzere özellikle Abbasîler dönemi bir anlamda hayvan göçünün yaşandığı veya bir diğer ifade ile canlı hayvan ticaretinin⁷⁷ veya egzotik hayvanların, ithal edildiği

⁷¹ Mez, a.g.e, s. 454.

⁷² Mez, a.g.e, s. 456.

⁷³ Mez, a.g.e, s. 454-455.

⁷⁴ Ahsan, a.g.m, s. 248.

⁷⁵ Mes'udi, *Mürücu'z-Zeheb*, c. VIII, s. 296; Ahsan, a.g.m, s. 244.

⁷⁶ Ahsan, a.g.m, s. 244-245.

⁷⁷ Utku, a.g.e, s. 475.

bir dönem olmuştur. Bu yüzden dönemin en önemli ilgi alanlarından birini hayvan yetiştiriciliği oluşturuyordu. Humaraveyh, kendisine içinde her kafesin ayrı bir havuzu bulunan muazzam bir hayvanat bahçesi yaptırmıştı. Yine Bağdat'ta bulunan halife sarayında özel tasarlanmış hayvanat bahçesi bulunuyordu. Miladî 912 yılında memleketin her köşesinden nadir bulunan hayvanlar Bağdat'taki bu sarayın hayvanat bahçesine gönderilmiştir. Mısır veziri Cafer İbnu'l-Furat'ın yılan ve benzeri bir takım sürüngenlere ilgi gösterdiği kaydedilmektedir. Mermer döşeli koca bir avluda sepetler içerisinde himaye edilen bu sürüngenler için terbiyeciler ve hademeler tahsis edilmişti. Hatta Mısır'daki bütün yılan toplayıcılarının onun hesabına çalıştığı ifade edilmektedir. İbnu'l Furat bir defasında komşusuna mektup yazarak birkaç tane nadir ve zehirli yılanın onun evine kaçtığını haber verdikten sonra, ondan toplayacak adamlar gelinceye kadar onları saklamasını istemiş; komşusu ise bu duruma; "Bundan sonra eğer ailem ile birlikte bir tek gece evimde kalırsam karım üç defa boşanmış olsun" diyerek tepkisini dile getirmiştir⁷⁸.

Dönemin en temel eğlence kaynaklarından bir diğeri ise bayramlarda veya toplu şölenlerde insanları neşelendiren gölge oyunuydu. Halife el-Me'mun'un hususi aşçısının nükteci oğlu Abbâde, kendisini aşağılamak isteyen şair Di'bil'e "gölge oyununda ananı göstereceğim" diye tehdit bulunmuştu. Ayrıca Mukallid (hakiye) olarak adlandırılan taklitçilikte bir diğer icra sanatıydı. Örneğin bazı kimseler etrafında halkı toplayarak konuşma tarzlarını ve el kol hareketlerini bedevilere, çingenelere, zencilere veya hadımlara benzeterek hikâyeler anlatırlardı. Hatta bu kişiler bazen halifelerin huzurunda dahi taklit yaparlardı. Örneğin miladi onuncu asrın meşhur şairi Ebu'l-Verd, yapmış olduğu taklitlerle de büyük bir şöhrete sahipti⁷⁹. Kadınların birbirlerinin elini tutup dans ederek koro halinde şarkı söyleyerek oynadıkları Fanzac adlı oyunda yine popüler eğlencelerden biriydi. Bir diğer eğlence türü ise Şadgüli idi. Bu oyun, bir tarafın ötekine tek başına yorumlaması zor bir bilginin küçük parçalarını vermesi suretiyle oynanırdı. Halife ve diğer yüksek rütbeli saray görevlilerinin saray avlusunda gerçekleştirdiği bir diğer aktivite ise bir nevi maskeli şenliğe benzeyen Samaja oyunuydu. Yine bu dönemde çocuklar arasında sevilen oyunlar arasında Azm Vaddah, Katra, Dara, Şahma, Lu'bat et-dabb, Dubaraka, La'b bi'l-dami, Cunnabi, Hatra, Bukayri denilen oyunlar oynanmaktaydı⁸⁰. Câhız, Bukayri denen oyunu tanımlarken bunun oyuncunun avuçlarından birine sakladığı herhangi bir nesneyle iki elini kum yığınının içine gömüp oyuncudan hangi elinde nesneyi sakladığını sormasıyla oynandığını ifade etmektedir⁸¹. Ayrıca iki grup çocuğun beyaz bir kemik parçasını karanlık gece vaktinde mümkün olan en uzağa fırlatıp daha sonra bulmaya çalıştıkları oyunun adı ise "azm vaddah" veya "uzaym vaddah"tı. Kemiği bulan ilk çocuk zafer elde eder ve üyesi olduğu gruptaki çocuklarla beraber kemiğin bulunduğu yerden atıldığı yere kadar diğer grup üyelerinin sırtında taşınırlardı. La'b et-dabb denilen kertenkele oyununda ise kertenkele resmi kullanılırdı. Oyunda çocukların birinden resme sırtı dönük vaziyette durmuşken elini kertenkelenin istenen belirli bir yerine koyması istenirdi. Çocuk istenen doğru yere elini koyabilirse yerini başkası alır ve kendisi bu kez elin koyulacağı yeri belirlerdi. Başaramaması halinde çocukların tümü sırayla sırtına binerlerdi. Dubaraka adlı oyunda ise yılbaşı gecesi genç bir kıza benzetilen oyuncaklar yapılır ve daha sonra bir evin damına konulup davul flüt eşliğinde ve ateş yakarak etrafına toplanıp eğlenilirdi⁸².

3. Şiir

Abbasî devrinde şehirleşme ve kozmopolitleşme doruk noktasına vardı. Basra, Kûfe ve Bağdat gibi şehirler tam bir ihtişama ulaşarak Suriye, İran'ın doğu bölgeleri ve Orta Asya'nın eski şehirlerini geride bıraktılar. Refah ve lüks, kural haline gelerek çölün munzevi disiplinin yerini aldı ve daha önceki devirlerin doğrudan sadeliğiyle tamamen ters düşen çok renkli ve yüksek derecede karmaşık bir yapı hayata girdi. Şiir de bundan hemen etkilendi ve şuurun bir aynası olarak çağının

⁷⁸ Takiyüddin Ahmed b. Ali Makrîzi, (845/1441); *Kitâbü'l-mevâiz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hutat ve'l-âsâr*, c. I, Beyrut, ts. , s. 319; Mez, a.g.e, s. 456.

⁷⁹ Mez, a.g.e, s. 456.

⁸⁰ Ahsan, a.g.m, s. 256-258.

⁸¹ Câhız, *Kitâbü'l-Hayevân*, (thk. Abdusselam Muhammed Harun), Kahire, 1938, s. 145; Ahsan, a.g.m, s. 258.

⁸² Ahsan, a.g.m, s. 259.

ideallerini yansıttı⁸³. İlk değişim şiirin muhtevasında meydana geldi. Zira yeni çağın şehirli şairleri, toplumları Araplaştırmak ve Müslümanlaştırmak için gösterilen eski devirlerin gayretlerinde kullanılan fikir repartuvarıyla yetinemezlerdi. Emevi devrinde şarap, kadın ve siyaset şiir konuları hâline gelirken Abbasî devrinde bunlar daha yaygınlaştı. Aynı şekilde tasavvur hazinesi, yeni benzetme ve mecazlar ile genişledi. Tutarsız mantık yeni fikir ve bilgiler ile şairlerin kullandığı malzemelere katıldı. Bunlara ek olarak bahçeler ve bahçe düzenlemesi, çeşmeleri, kanallar, su kültürü, saraylar ve camiler şiirin hayal gücünün önüne en zengin sofrayı kurdular. Bu da şairin ahlaki üzerinde çoğu zaman zarar verici bir tesir gösterdi. Emeviler döneminde saraylı amirlere hünerlerini satmayı öğrenen şairler, Abbasî döneminde bu temayülü daha da artırarak kısa zamanda şiiri hem ahlak hem de doktrin seviyesinde dejenere ettiler. Ebu Nuvas (ö. 198/811) düşük ahlaklı şairlerin, İbn Mukaffa (ö.108/727) ise kabul edilmiş doktrinlere karşı çıkanların başında gelenleriydi. Başarılı şairler hamileri tarafından kendilerine verilen hibeler ve armağanlar sayesinde bölgedeki en varlıklı kişilerin arasına girebilecek kadar zengin hâle geldiler. Sık sık halifenin kullanabildiği hayat ve ölüm gücünü de içine alacak şekilde çok büyük bir güç kullandılar. Sedil'in şiirleri Abbasilerin Emevi saltanatını sonra erdirmeleri ve Malik. b. Tevk ve Rebianinkiler de kendilerine uygulanan cezanın iptal edilmesini sağladı. Halifenin yazıcıları hiçbir zaman böyle bir güce sahip olmadılar. Şiir her dudakta, her yerde ve her olayda irticalen okuyan şairler veya ezberleyenlerin dilinde vardı. İslam öncesinde, her yıl şairler arasında Ukâz Panayırı'nda yarışma düzenleniyordu. Abbasî dönemi de, Basra'da bu tür yarışmaların düzenlendiği el-Merbed panayırına sahipti. Araplar Abbasî yönetiminde şiire karşı duydukları sevgiyi o zaman kadar bilinmeyen seviyelere çıkardılar. Şiir hakkında o kadar çok şey biliyorlardı ki, bir şairi yalnızca bir mısrayla veya bir mısraya uygun düşen bir durumda mısraı şairin adıyla hatırlayabiliyorlardı. Şiir evlerin iç ve dış duvarlarını, kapı ve pencere çerçevelerini, perdeleri, minderleri, cam eşyayı, aletleri, mücevherleri, musiki aletlerini, iç ve dış giysileri, hatta çarık ve ayakkabılarını süslüyordu. Şiir, kına ile yüz ve kollara yazılıyordu⁸⁴.

Harun Reşid'in halifelere yakışır bir şekilde sahip olduğu cömertlik hem onun hem de sonradan onun yerini alanlar tarafından benimsenmiş bulunan İslam Halifeliğinin kusursuz binbir örnek olma durumu, şairleri, nüktedan ve latifecileri, musikişinasları, şarkıcıları, raks edenleri, dövüşken horoz ve köpek terbiyecilerini ve nihayet eğlendiren, alaka çeken yahut hoşça vakit geçirtmeyi bilen herkesi başşehir Bağdat'a adeta bir mıknaş gibi çekiyordu. İbrahim Mavsili, Siyat ve İbn Cami adlı müellifler musikişinas şarkıcıların uzun isim cetvellerini eserlerinde sıralamaktadırlar. Harun Reşid'in iyi gün dostu ve birçok gece macerasına arkadaşlık etmiş olan açık meşrep şair Ebû Nuvas, hiç unutulmayacak bir mükemmellik içinde bize bu haşmet ve şaş'a dolu devrin renkli saraya hayatını tasvir etmektedir. Halife el-Emin (809-813) bir akşam profesyonel bir şarkıcı olan amcası İbrahim el-Mehdi'ye, Ebu Nuvas'ın birkaç beytini şarkı olarak kendisine okuması için 300.000 dinar nakit bağışladığı söylenmektedir. İbrahim'in halifeden aldığı bu bahşişler o derece yükseldi ki 20.000.000 dirhem miktarına kadar vardı. Tarihçi İbnu'l Esir'in hakkında nakledilmeye değer bir şey bulunmadığını söylediği halife Emin, Dicle kıyılarında tertiplendiği şölen ve davetler için hayvan biçim ve görünüşünde özel kayıklar imal ettirmişti. Bunlardan birisi yunus balığı şeklinde ise bir diğeri aslan, bir başkası kartal biçimindeydi. Bunların her birinin değeri 3.000.000 dirhem tutmaktaydı. Yine bir diğer rivayette Halife el-Emin'in şahsen idare ettiği parlak bir gece davetinde, fevkalade güzel çok sayıda rakkasenin gayet ahenkli bir şekilde koro halinde hafif armoni musikisi icra ettikleri ve bu davete iştirak eden misafirlerinde onlara katıldığı zikredilmektedir. Bir rivayete göre İbrahim tarafından kardeşi Harun Reşid şerefine verilen bir ziyafette halifeye bir tabak içinde son derece küçük pişmiş balık dilimleri bulunan bir yemek sunulmuştu. Ev sahibi durumu ızah ederek bunun balıkların dilinmiş dilleri olduğunu

⁸³ İsmâil Râci Farûkî-Luis Lâmia, *İslam Kültür Atlası*, (çev. Mustafa Okan Kibaroglu-Zerrin, Kibaroglu) İstanbul, 1999, s. 381.

⁸⁴ Farûkî, a.g.e, s. 382.

söylemiş ve sofraya hizmetine bakan da, tabaktaki yüz elli dil'in değerinin bin dirhemden fazla olduğuna dikkat çekmiştir⁸⁵.

Sonuç

Abbasî sarayları seyir ile temaşanın mekânı olarak eğlencenin ve sportif faaliyetlerin sürdürülmesine önemli katkı sağlamışlardır. Özellikle halifelerin desteğini arkasına alan birçok spor ve eğlence türü, yerli unsurların da yardımı sayesinde diğer nesillere aktarılma şansını elde etti. Tıpkı diğer topluluklarda olduğu gibi Abbasîler de, bazılarını geçmişlerinden miras olarak aldıkları, bazılarını ise etkileşime girdikleri yabancı kültürlerden benimsedikleri birçok spor ve eğlence türünü kültürlerine dâhil ettiler. Bu dönemde gerçekleştirilen sportif aktivitelerde eğlencenin yanı sıra, zihinsel egzersiz ve askerî eğitim amacı da güdülmekteydi. Yöneticiler her ne kadar içkili eğlencelerde, saraylarında özellikle devlet ricali ile eğlenmeyi yeğlemişlerse de, seferlerde askerler ile bayram ve şölen gibi geneli ilgilendiren kutlamalarda ise halk ile birlikte toplu olarak eğlenmeyi tercih etmişlerdir. Nitekim Abbasîlerin beşinci halifesi olan Harun Reşid döneminden itibaren; at ve güvercin yarışlarından, güreşe, atıcılığa ve satranca kadar birçok oyunun ve eğlencenin şölenlerde sıklıkla tertiplendiğini görmekteyiz. Şehirleşmenin doruk noktasına vardığı Abbasî devrinde, Basra, Kûfe ve Bağdat gibi şehirler tam bir ihtişama ulaşarak Suriye, İran'ın doğu bölgeleri ve Orta Asya'nın eski şehirlerini geride bıraktılar. Refah ve lüks, kural haline gelerek çölün munzevi disiplinin yerini aldı ve daha önceki devirlerin doğrudan sadeliğiyle tamamen ters düşen çok renkli ve yüksek derecede karmaşık bir yapı hayata girdi. Doğal olarak eğlence kültürü de bundan etkilendi ve şuurun bir aynası olarak çağının ideallerini yansıttı. Oyun ve eğlence çeşitliğinin artmasıyla birlikte tavla, samaja, şadgüli, destbend, fanzac, katra, dara, şahma, lu'bat et-dabb, dubaraka, la'b bi'l-dami, cunnabi ve el-garah adlı birçok oyun halkın severek icra ettiği aktiviteler arasına girdi. Özellikle kadınların bile erkek kıyafetleri giyerek müsabakalara dâhil olduğu at yarışları, halifeler ve yüksek seviyedeki devlet adamlarının aralarındaki en güzel eğlence ve çekişme sahnelerine tanıklık yapıyordu.

Kaynakça

AHSAN; Muhammad Manazir, Abbasîler Döneminde Sosyal Hayat "Ev İçinde Ve Açık Havada Oynanan Oyunlar", (Çev. Mehmet Emin ŞEN), *Tarih Okulu*, Ocak - Nisan 2012, Sa. XII, s. 236-261.

AVCI, C. ; *Teknik Avcılık Bilgileri*, Ankara, 1937.

ARTAN, M.Ercan, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atıcılık*, İstanbul 1995.

BAKIR, Abdulhalik; *Ortaçağ İslam Dünyasında Taş ve Toprak, Ma'mulleri Sanayi*, Ankara, 2001.

İBN BATÛTA, Muhammed b. Abdullah; *İbn Batûta Seyahatnamesi*, (çev. Mümin Çevik), İstanbul, 1993.

CÂHİZ, *Kitâbü'l-Hayevân*, (thk. Abdusselam Muhammed Harun), Kahire, 1938.

CLOT, Andre; *Harun Reşid ve Abbasîler Dönemi* (çev. Nedim Demirtaş), İstanbul, 2007.

ATALAY, Besim, *Divan-u Lugatü't-Türk Tercemesi*, TDK Yay., Ankara, 1985.

ELİAÇIK, Muhittin; Tarihçi Atâ'nın Atıcılık İle İlgili Eseri: Tuhfetü'l-Fârisîn Fî-Ahvâli Huyûli'l-Mücâhidîn, *Turkish Studies*, Sa. 8/7, Ankara 2013, sf. 149-156.

ELİAÇIK, Muhittin; Tayyazâde Ahmed Atâ'nın Bir Baytarnâme Tercümesi, *Mavi Atlas GŞÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Güz 2013, S. 1, s. 14.

İBNÜ'L ESİR, Ali b. Muhammed (630/1232); *el-Kâmil fi't-Târih* (trc. A. Ağırakça-A. Özaydın), c. I-XII, İstanbul, 1985.

FURAT, Ahmet Hamdi; İslam Hukukunda "Avcılık" (Fıkıh Kitaplarındaki Kitabı's-Sayd Bahsinden Modern Avcılığa Bakış, *Ekev Akademi Dergisi*, Sa. 55, 2013.

⁸⁵ Phillip K Hitti, *Siyasi Ve Kültürel İslam Tarihi*, (Çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1980, s. 467.

FARŪKÎ, İsmâil Râci -Luis Lâmia; *İslam Kültür Atlası*, (çev. Mustafa Okan Kibaroglu-Zerrin, Kibaroglu) İstanbul, 1999.

HALICI, Feyzi; "Çevgan", DİA, c. 8, İstanbul, 1993.

HASAN, İbrahim Hasan; *Siyasi kültürel, sosyal, İslam Tarihi*, (çev. İsmail Yiğit) İstanbul, 1988, c. 1-IV.

HAREKÂT, İbrahim; "Berid", TDV, C. 5, Ankara, 2004.

HİTTÎ, Phillip K.; *Siyasi Ve Kültürel İslam Tarihi*, (Çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1980.

İBN HURDÂZBÎH, Ubeydullah b. Abdullah (300/913); *Kitabu'l-Mesâlik ve'l-memâlik*, Leiden, 1967→Bağdat, ts. (Türkçe trc. Murat Ağarı, Yollar ve Ülkeler Kitabı, İstanbul, 2008.)

İREPOĞLU, Gül; *Osmanlı Sanatında Sporu İzlerken, Anadolu Uygarlıklarında Spor*, Ankara, 2012.

KALKAŞANDÎ, Ahmed b. Ali (821/1418); *Subhu'l-a 'şâ fi Sınâ'ti'l-inşâ*, c. I-XV, Kahire, 1922.

KAZICI, Ziya; *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul, 2009.

MAKRÎZÎ, Takiyüddin Ahmed b. Ali (845/1441); *Kitâbü'l-mevâiz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hutat ve'l-âsâr*, c. I-II, Beyrut, ts.

MES'ŪDÎ, Ali b. Hüseyin; *Mürücu'z-Zeheb ve Me'adinü'l-Cevher fi't-Tarih*, (thk. Said Muhammed el-Hâm), Beyrut, 1997, c. III, s. 403.

MEZ, Adam; *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti-İslam Rönesansı*, (trc. Salih Şaban), İstanbul, 2000.

MISRÎ, Hüseyin Ali; *Ticâretü'l-'Irak fi'l-'Asri'l-'Abbâsî*, İskenderiyye, 1982.

MİGUEL, Andre; *İslam ve Medeniyeti-Doğuştan Günümüze*, (trc. Ahmet Fidan- Hasan Menteş), c. I, Ankara, 1991.

MİNORSKY, V.; *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Mağrib* (trc. A. Duman - M. Ağarı), İstanbul, 2008.

NÂSIR-I HÜSREV, *Sefernâme*, (trc. Abdülvehhab Tarzi), İstanbul, 1994.

SELÇUK, Bahir, "Klasik Türk Şiirinde Renkli Bir Oyun Çevgân", 1. Uluslararası Bilimsel

Araştırmalar Kongresi (IBAD-2016, 19 - 22 Mayıs 2016 Madrid), Bildiri Özetleri, (Ed. Hayrullah Kahya), s. 319, e-kitap, 2016.

SÜYŪTÎ, Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed; *Tarihu'l-Hulefa* (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülcebbar), Mısır, 1952.

TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr; *Târîhu't-Taberî''Târîhu'l Ümem ve'l Mülûk''* (thk. Muhammed Ebü'l Fazl İbrahim-Muhammed Ali Baydoun), c. VIII, Beyrut, 1962.

UTKU, Nihal Şahin; *Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticâret ve Yerleşim* (VII. – XI Yüzyıllar), Doktora Tezi, İstanbul, 2005.

ÖZVERİ, Murat; *Okçuluk*, İstanbul, 2006.

ÖZERGİN, K.; *İpek Yolu*, İstanbul, 1985.

YÜCEL, Ünsal; *Türk Okçuluğu*, Ankara, 1999.

ZEYDÂN, Corcî; *İslam Uygarlıkları Tarihi*, (trc. Nejdet Gök), İstanbul, 2004.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

MAKALE YAZIM KURALLARI

Dergide yayımlanması istenen yazılar, sosyal bilimler alanında, bilime katkısı olan, özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır.

1. Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.
2. Türkçe ve yabancı dildeki özetler; yazının amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalı ve yazının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek biçimde hazırlanmış olmalıdır.
3. Yazı, dil ve ifade yönünden, dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemeli ve makale yazım kurallarına uygun olmalıdır.
4. Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, yazıda değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.
5. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgelerin kolayca anlaşılacak biçimde yalın ve yeterli bir açıklaması bulunmalıdır.
6. Yazıda kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, değinilen her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
7. Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara yer verilmemelidir.

Aşağıdaki biçimde düzenlenmiş olmalıdır

1. Yazılar A4 kâğıdının bir yüzüne 16x24,5 cm. boyutunda basılır. (Kenar boşlukları üstten 2,5 alttan 2,5, iç kenar 2,5, dış kenar 2,5 cm. olacaktır.) İlk sayfada üstten 12 punto boşluk bırakılır.
2. Yazılar PC bilgisayarda Microsoft Word programında 11 punto Times karakteri ile tek satır aralıklı olarak yazılır. Özetler 10 punto, yazı içindeki tablolar, fotoğraflar ve şekil adları ile dipnotlar 9 punto ile yazılır. Kaynaklar listesi satır başlarında 1,0 cm boşluk bırakılarak asılı paragraflar halinde 10 punto ile yazılır.
3. Makalenin başlığı ilk sayfanın başına kalın 14 punto büyük harflerle sayfa ortalanarak yazılır. Türkçe başlığın altına yabancı dilde başlık ilk harfler büyük diğerleri küçük olarak yazılır. Metin içindeki başlıklar öncesinde ve sonrasında 6 punto boşluk bırakılır.
4. Başlıktan sonra 6 punto aralık verilerek yazar ad(lar)ı invansız olarak sayfa ortalanarak yazılır. Unvan, çalıştığı kurum ve elmek (e.mail) adresi dipnot olarak belirtilir.
5. Çalışma herhangi bir kurumun desteği ile gerçekleşmiş ise kurumun adı ilk sayfanın altında dipnot olarak belirtilir.
6. Yazar adından sonra 6 punto boşluk bırakılarak Türkçe ve yabancı dilde 150 kelimeyi geçmeyen özet yazılır ve yazının ana konusunu tanımlayan anahtar kelimeler bu özetlerde belirtilir.
7. Makale; tablo, şekil ve fotoğraf ve kaynaklar dahil **25 sayfa**yı geçmemelidir. Makalenin toplam boyutu 3 mb'ı aşmamalıdır.
8. Şekil, tablo ve fotoğraflar bilgisayar ortamında hazırlanıp metin içinde ya da sonunda sayfa boyutlarını (14x20 cm.) aşmayacak şekilde yerleştirilir. Sayfa boyutlarını aşan şekil, tablo ve fotoğraflar ile renkli basılan sayfaların basım masrafları yazar tarafından karşılanır. Makalede yer alan fotoğraf ve şekillerin yoğunluğu düşük olmalıdır.
9. Atıfta bulunulan kaynaklar metin içinde, yazarın soyadı ve yayın yılı parantez içinde gösterilir. Açıklamalar ise sayfa altında dipnot olarak verilir.
10. Metin içinde değinilen bütün kaynaklar makalenin sonundaki kaynaklar bölümünde yazar soyadına göre alfabetik olarak dizilir. Kaynakların öntüne sıra numarası konulmaz ve diğer bibliyografya kurallarına uyulur.

Makale teslim edilirken;

1. Yayımlanması istenen makaleler, bilgisayar ortamında hazırlanıp, A4 formatında bilgisayar çıktısı olarak 3 nüsha teslim edilir. Nüshalardan ikisinde yazar ad(lar)ı ve adresleri belirtilmez.
2. Makale teslim edilirken, özgün bir yazı olduğunu ve daha önce herhangi bir yerde yayımlanmadığını belirten bir yazı (teslim formu) imzalanır.
3. Makalenin teslimi sırasında posta işlemlerinde kullanılmak üzere, her biri 1 TL değerinde 40 adet posta pulu, 10 adet 26x35 ebadında zarf ve dört poşet dosya ile bir plastik kapaklı dosya da teslim edilir.
4. Hakem önerileri doğrultusunda yeniden düzenlenen makalenin son şeklini gösteren bir nüsha yazı ile birlikte 3½ inch'lik micro floppy disk (disket) ya da CD ortamında teslim edilir.
5. Hakemlerden olumlu rapor alamayan makale yayımlanmaz ve yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

Yazışma Adresi:

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 23119 – ELAZIĞ

Tlf : 0 (424) 241 54 80

Faks: 0 (424) 233 21 80

e.mail: sbedergi@firat.edu.tr

0 (424) 237 00 00 – 3739